

KÖNYVTÁRI 2002 3 FIGYELŐ

A TARTALOMBÓL:

KISTELEPÜLÉSEK KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSA.
HELYZETKÉP ÉS SZAKIRODALMI SZEMLE

KÖNYVTÁR- ÉS NYELVTUDOMÁNY: GONDOLATOK
A KÉT TUDOMÁNYTERÜLET KAPCSOLATÁRÓL

EGY LEHETSÉGES IRÁNYELV AZ ÓKORI ÉS KÖZÉPKORI
SZEMÉLYEK EGYSÉGES BESOROLÁSI ADATAINAK
LÉTREHOZÁSÁHOZ

DOMANOVSZKY ÁKOS KATALOGIZÁLÁS-ELMÉLETI
MUNKÁSSÁGA

IDŐSZAKI KIADVÁNYOK CIKKEINEK FELDOLGOZÁSA
A MAGYAR ÉS A LETT NEMZETI BIBLIOGRÁFIAI
ADATBÁZISOKBAN

ADATBÁNYÁSZATI TÖREKVÉSEK

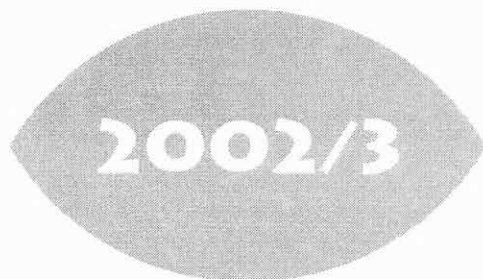
Ú J F O L Y A M

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2017-ben

FROM THE CONTENTS

- ⑥ LIBRARY PROVISION OF SMALL SETTLEMENTS IN HUNGARY
STATE OF THE ART
- ⑥ LIBRARIANSHIP AND LINGUISTICS: SOME THOUGHTS ON THE
RELATIONSHIP OF THESE TWO DISCIPLINES
- ⑥ THE SECRETS OF NAME SELECTION IN LIBRARY. THE NAME
RECORDS OF ANCIENT AND MEDIEVAL PERSONS
- ⑥ DOMANOVSKY, Á. ON THE THEORY OF CATALOGUING.
(HOMAGE ON THE 100TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)
- ⑥ THE PROCESSING OF PERIODICAL ARTICLES IN THE HUNGARIAN
AND LATVIAN NATIONAL BIBLIOGRAPHY DATABASES
- ⑥ EFFORDS FOR DATA MINING IN THE LIBRARY FIELD

KÖNYVTÁRI FIGYELO



ÚJ FOLYAM 12. (48.) ÉVFOLYAM 2002. 3. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ: dr. Dippold Péter * **FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:** Kovács Katalin * **SZERKESZTŐK:** Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle), Feimer Ágnes és Novák István (Külföldi folyóirat-figyelő)

Tanácsadó testület: dr. Bényei Miklós, Bobokné dr. Belányi Beáta, Haraszi Pálné, dr. Katsányi Sándor, Moldován István, dr. Murányi Péter, dr. Pálvölgyi Mihály, Rácz Ágnes, Rády Ferenc, Sándori Zsuzsanna * **Borítóterv:** Gerő Éva * **Műszaki szerkesztő:** Nagy László * **Szerkesztőség:** Könyvtári Intézet, Budapest, Budavári Palota F. épület * **Telefon:** 224-3795, 224-3796 * **Telefax:** 224-3795 * **E-mail:** kovacs@oszk.hu, feimer@oszk.hu, novak@oszk.hu * **Megjelenik:** Negyedévenként. Ára: 750,-Ft+ÁFA és postaköltség. Éves előfizetési díj: 3000,-Ft+ÁFA és postaköltség. Számonként is megrendelhető. * **Külföldi előfizetési ára:** 60EUR. * **Terjeszti:** Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár. **Előfizethető a szerkesztőség címén** * **Kiadja:** az Országos Széchényi Könyvtár. **Felelős kiadó:** dr. Monok István. **Készítette:** AKAPRINT Nyomdaipari Kft. Budapest; **Felelős vezető:** Freier László.
HU ISSN 0023-3773 INDEX 26408 (Nyomtatott), HU ISSN 1586-5193 (On-line)

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

DOBI Dokumentationsdienst Bibliothekswesen adatbázis
HLISA (Hungarian Library and Information Science Abstracts)
ISA (Information Science Abstracts)
Library Literature Index adatbázis
Library Literature and Information Science
LISA (Library and Information Science Abstracts)
Przegląd Biblioteczny
PASCAL Sciences de l'information documentation

A folyóirat megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatja.



A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ on-line változata a <http://www.ki.oszk.hu/kf/index.html> címen érhető el.

A lapban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik; nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával. A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.



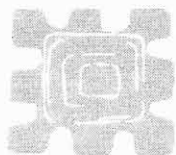
2002/3

TARTALOM

Abstracts	362
-----------------	-----

TANULMÁNYOK

FEHÉR Miklós: Kistelepülések könyvtári ellátása. <i>Helyzetkép és szakirodalmi szemle</i>	367
KOLTAY Tibor: Könyvtár- és nyelvtudomány: gondolatok a két tudományterület kapcsolatáról	429
POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella: Domanovszky Ákos katalogizálás-elméleti munkássága	441
DUDÁS Anikó: A könyvtári névírás rejtelmek. <i>Egy lehetséges irányelv az ókori és a középkori személyek egységes besorolási adatainak létrehozásához</i>	457
PALOTAI Mária: Egy tiszavirág életű erdélyi kiadó: a Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság.....	475



KITEKINTÉS

MIHÁLY Alíz: A kistelepülések könyvtári ellátásának megoldási kísérletei külföldön. <i>Szakirodalmi szemle</i>	483
MURÁNYI Péter: Az időszaki kiadványok cikkeinek feldolgozása a magyar és a lett nemzeti bibliográfiai adatbázisokban	511
TÓTH Erzsébet: Adatbányászatra irányuló törekvések a könyvtári területen	527
CRONIN, Blaise: Az információs hadviselés: pillantás Pandora posztmodern szelencéjébe. (Töm.: Mohor Jenő)	533
Az Oroszországi Állami Könyvtár elektronikus könyvtárának koncepciója (Töm.: Futala Tibor)	542

KÖNYVSZEMLE

Fontos vállalkozás: a könyvtári szakképzés füzetei Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés füzetei c. sorozat eddig megjelent köteteiről. (Ism.: Sonnevend Péter)	545
Tanulmányok az oktatásról és a szakmáról Negyvenéves a szombathelyi könyvtárosképzés. (Szerk. Csáki Pál) (Ism.: Kovács Katalin)	551
Üzenet a múltból. Egy kezdő könyvtáros feljegyzései Gerő Gyula: Könyvtár a megyeházán. Napló, dokumentumok ... (Ism.: Kovács Katalin)	554

KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ 208 – 299

Könyvtár- és információtudomány	559
Könyvtár- és tájékoztatásügy	561
Könyvtárak és tájékoztatási intézmények	580
Munkafolyamatok és szolgáltatások	588
Tájékoztatási rendszerek	605
Vezetés, irányítás	608
Felhasználók és használat	613

Információ-előállítás, megjelenítés és terjesztés	618
Könyvtárgépesítés, könyvtáráépület	624
Kapcsolódó területek	630

A számot szerkesztette: Kovács Katalin és Novák István

E számunk szerzői és közreműködői:

DUDÁS Anikó (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Könyvtára, Piliscsaba), FEHÉR Miklós (Könyvtári Intézet, Bp.), FUTALA Tibor (az Országos Műszaki Könyvtár ny. igazgatója, Bp.), HANGODI Ágnes (Könyvtári Intézet, Bp.), KATSÁNYI Sándor (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. főosztályvezetője, Bp.), KOLTAY Tibor (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Könyvtára, Bp.), KOVÁCS Katalin (Könyvtári Intézet, Bp.), KRÁNITZ Lászlóné (József Attila Gimnázium, Székesfehérvár), MIHÁLY Alíz (Könyvtári Intézet, Bp.), MOHOR Jenő (az ELTE BTK Központi Könyvtára ny. igazgatója), MURÁNYI Lajos (MTA Könyvtár, Bp.), MURÁNYI Péter (Berzsenyi Dániel Főiskola Könyvtár- és Információtudományi Tanszék, Szombathely), PALOTAI Mária (Országos Egészségügyi Szakkönyvtár, Bp.), POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella (Eötvös Loránd Tudományegyetem Főiskolai Kar, Könyvtártudományi Tanszék, Bp.), SONNEVEND Péter (Kaposvári Egyetem, Csokonai Vitéz Mihály Főiskola, Könyvtári Tanszék, Kaposvár), SZ: NAGY Lajos (Könyvtári Intézet, Bp.), TÓTH Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola, Könyvtári Tanszék, Nyíregyháza).

ABSTRACTS

STUDIES

Library provision of small settlements in Hungary. State of the art.

FEHÉR MIKLÓS

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 367 – 428.

Hungarian librarianship got new foundations with act CXL. of 1997 on public libraries. The Library Institute started to investigate the state of library provision of small settlements in Hungary in Spring, 2001 upon the request of the Ministry of National Cultural Heritage. The profession, the cultural administration must have a clear idea of how the framework of provision, included in the act, and the expectations come through in the daily practice of the library provision of small settlements. This is indispensable from the point of view of the development of the library system, and from that of ensuring equal opportunities to get quality services, and to access documents and information independently from the place of living. The survey report is complete with two literary reviews. One shows the international practice of library provision for small settlements (see the review by Alíz Mihály in the present issue), while the other compilation offers a historical perspective of the problem based on articles issued between 1960 and 2000 in two leading journals of Hungarian librarianship. The article based on the study discusses the issue as follows: demographical characteristics of Hungary (settlement structure, distribution of population; statistical data on the provision of small settlements); the present practice of provision; characteristics of settlement libraries; librarians (their education, conditions of employment, motivation); collections (size, composition, sources of acquisition, processing); library use; double-function libraries in operation; their role in the provision of small areas; provision for national minorities; technical equipment of small settlements' libraries; opening hours (duration, frequency, scheduling); role of

provision systems and county libraries, their role in the provision for small areas. The problems of library provision for small settlements are the same all over the world (long distances, poor communication and infrastructure, limited resources, lack of trained personnel), the differences can be detected rather in the ways of solving these problems. At the time of the survey, 1948 libraries were registered in the list of public libraries (a fact indicating operation), while there are 3135 settlements in Hungary. This shows the need to know what kind of library provision is offered for the 1200 settlements "missing" from the list. 80% of the existing small libraries does not have a separate building, and the rate of registered users does not reach 10% of the population in many cases. However, there are positive examples, but in the majority of cases the overall picture of the use of these libraries cries for urgent intervention. The motivation of the librarian is always determining the situation, since the role of the librarian seems to be more important than any other factors (collection, financial status, level of processing). Provision systems perform only certain library processes (collection development, processing) centrally, which are offered to the members of the same circle of cooperation. The legal background of their operation is not clear. County libraries have better opportunities in provision, but practice shows great differences here as well. The last chapter of the study gives proposals and possible ways of solving the problems.

Librarianship and linguistics: some thoughts on the relationship of these two disciplines

KOLTAY Tibor

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 429 – 440.

It can hardly be denied that linguistics belongs to the disciplines related to librarianship. It is amazing, however, that in spite of the relations between linguistics and librarianship, bibliometric surveys suggest that linguistics had a minor impact on librarianship, and these relations were limited mainly to the computerized processing of texts, that had been and still is in the focus of interest. The article seeks an answer to the question whether there is really so little relationship between the two disciplines. Computerized text processing and many other fields of linguistics related to libraries and librarianship belong to the sphere of applied linguistics. Applied linguistics can be defined as a use of linguistic theories, methods, and ideas for satisfying some social need. The interest in information and communication, including the relevance of mathematical information theory belong to the common features of librarianship and (modern) linguistics. Communicative linguistics also makes a distinction

between primary and secondary messages. There is much similarity between the interdisciplinary relations of modern linguistics and librarianship. Subject processing plays a distinguished role in the meeting point of librarianship and linguistics.

A part of librarianship - first of all subject processing - means the understanding, and interpreting of the content of texts, and the formulation of surrogates representing them. However, it is not the same as content analysis, though it has to be taken into account, when it offers more than a quantitative approach to texts. Text and textology is important for librarianship as well. Semiotic textology offers a framework taking the rich interdisciplinary relationship of texts into account. The article depicts informativity and intertextuality from

among the characteristics of textuality. It also deals with the role of psycholinguistics and cognitive linguistics in detail, highlighting their possible additions to librarianship.

Ákos DOMANOVSKY on the theory of cataloguing. (Homage on the 100th anniversary of his birth)

POGÁNYNÉ RÓZSA Gabriella

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 441 – 456.

Ákos Domanovszky (1902-1984) is a distinguished figure of standardized cataloguing in Hungary and internationally. His name was well-known abroad as well, as he had been active in the standardization activities of IFLA since 1964. The study outlines the corner stones of the theoretical work of Domanovszky on the occasion of the 100th anniversary of his birth. From the 1950s there had been an ever increasing demand for the international harmonization of major national cataloguing rules. Domanovszky based his thoughts on the expectations of users, consequently they were closer to the Anglo-American principles, than the Prussian ones. The International Cataloguing Conference in Paris, 1961 was an important stage of the work of Domanovszky where the basic principles valid until now were formulated concerning the functions of catalogues, the relationship of a book and a work, the problems of authorship (especially that of corporate authorship), the functions of the descriptive catalogue, and their ranking, and the tools of fulfilling these functions. The common aim to be achieved was that the unity of formal and standard features enhance the use of catalogues in their threefold functions. The study also deals with the most important principles and guidelines of standardization, the requirements of users, that have to be taken into account so far as possible, and the honoring of traditions. Doma-

novszky took part in the elaboration of the ISBD-based standards of bibliographic description in Hungary, and aided this work with his widespread theoretical knowledge.

The secrets of name selection in libraries

DUDÁS Anikó

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 457 – 474.

In the Library of the Faculty of Arts, Pázmány Péter Catholic University the name records of ancient and medieval (in many cases ecclesiastic and canonized) persons deserve special attention. In order to ensure standard description, guidelines for the selection of data, and the formulation of standard filing elements had to be elaborated. Due to the characteristics of the collection, the original, historically taken national form of authors' names are given priority, though it is sometimes difficult to find this form out. It is also an obstacle that in spite of international standardization efforts, there seem to be great differences in the form of the two large periods among countries and even libraries. Hungarian rules for selecting the main filing element differ to some extent from the Anglo-American and Western European practice. The Hungarian standard offers in some cases several solutions or is more permissive, i.e. the selection of data is not compulsory. There are many up-to-date printed and online tools for standardization (national bibliography, authority files, catalogues, reference tools), but the forms of names as filing elements differ widely in these tools, too. The greatest differences can be found in the selection and writing of the names of non-Latin ancient and Medieval persons. The relatively frequent modification of transliteration standards also poses further problems. Without a standard aid meeting Hungarian expectations the formulation of each and every name element requires much consideration. Making entries of different name varieties is a key issue in the building of union catalogues and use of common search protocols.

An ephemeral publisher in Transylvania: Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság (Development Journal and Book Publishing Investment Company)

PALOTAI Mária

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 475 – 482.

The study, relevant from the point of view of press and cultural history, follows the fate of an ephemeral publishing enterprise. Following the Trianon treaty, Transylvania got under Rumanian lead, thus the institutions of literary and cultural life had to be created. As compared to

Voyvodina and Slovakia, there were stronger literary and cultural traditions to rely on, still there was need for the organization of new printing offices, publishing houses and journals, and for the attraction of readers as well. At the beginning of the 1920s new journals started one after the other, though most of them ceased after a short while due to the lack of financial resources. There were only two among the publishers (the conservative *Mi-nerva* and the *Erdélyi Szépművés Céh*) which survived for a longer period. The first Hungarian publishing cooperation named *Kaláka* was formed in 1921 in Rumania. In 1923 the authors' group related to them managed to pacify the literary right and left wing, and to take them under the same publishing umbrella. As a result of this, the *Haladás* society came into being in 1923 under the directorship of Jenő Szentimrei. The publication of two journals, *Pásztortűz* and *Vasárnapi Újság* belonging to the predecessors, has also been transferred to *Haladás*. The first successes encouraged literates in the Vayvodina and Slovakia to join the Transylvanian enterprise. However, the ability for cooperation soon decreased due to controversies between persons and approaches, and the lack of resources also made the operation of the society difficult. Finally conservatives started to overcome the *Kaláka* group, and by the Spring of 1924 *Haladás* ceased to exist. The study gives an account of the successful last venture of *Haladás*, the so-called Authors' Olympics, in which Transylvanian writers were given an opportunity to present themselves for the general public.

ABROAD

MIHÁLY Alíz: Library provision for small settlements – foreign solutions Review of literature

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 483 – 510.

This review is a part of the small settlement survey of the Library Institute carried out in 2001. It aimed at presenting the library policy of societies more developed than Hungary, and the practice of small settlements' provision systems. Besides relative similarity, the diversity in the provision of rural areas was also an important factor in selecting the countries, thus the United States, the United Kingdom, the Netherlands, France and the Scandinavian countries had been selected. (The Hungarian situation is summarized by Miklós FEHÉR in the present issue.)

MURÁNYI Péter: The processing of periodical articles in the Hungarian and Latvian national bibliography databases

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 511 – 526.

The article is a more elaborate version of a presentation prepared for the conference entitled *The national bibliography from print to the digital age*, held on the 75th anniversary of the Latvian national bibliography in Riga, 12-13 September 2002. It is related to the study in which the author compared the processing of periodical articles in the print version of the Latvian and Hungarian national bibliographies. It is not enough to compare the database versions (i.e. the Latvian Data Base of National Bibliography Analytic and the Hungarian IKER Repertory of Hungarian Periodicals), since in Hungary the national bibliography database and a number of databases developed from the bibliographies of various disciplines are responsible for covering periodical articles together. Beside applied disciplines (medicine, agriculture, technical sciences) not included in the national bibliography article database, there are databases in other social sciences (sociology, literary science, translation, national minorities, library science, education, law) as well. It is stated that from the point of view of the currentness of processing and the quantity of the material covered, the PRESSDOK database built by the Library of the Parliament can be compared with the Latvian database. The findings of Roger K. Summit and Péter Jacsó are used as the conceptual frames of the comparison.

In the case of the Latvian database processing material very soon, the limitations of the system used can be mentioned as a problem. In the case of Hungarian databases there are good information retrieval systems in CD-ROM databases as well as in Internet based databases, but in general the abundance of systems (many of which are difficult to use) can be confusing, and in many databases there is a great time lap between the publication date of the articles, and their inclusion in the database. Due to the great number of databases there are unavoidable overlaps, while there are fields (e.g. Hungarian literary pieces) which are not covered in any of them.

Erik Vajda in his study of 1994 outlines an imaginary article database built in cooperation (for which the Latvian solution can be an example) that seems to be more difficult to carry out than at the time of writing the article. The article is closed by mentioning some positive tendencies of the period that passed since the survey had been made in August, 2002.

TÓTH Erzsébet: Efforts for data mining in the library field

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 527 – 532.

Accessing quality information hidden in databases presents an ever increasing difficulty for users. Data mining filters out useful information from the changes of elements to be found in the database, and has many useful tools that can be used in the library field as well. The article gathers writings concerning data mining, primarily from American literature, and on the bases of these summarizes developments in the field of data mining, the data store and the „web farming“ technique, and technical issues related to data mining, as well as the future of data mining.

CRONIN, Blaise: Information warfare: peering inside Pandora's postmodern box

(Information warfare: peering inside Pandora's postmodern box. In. *Library Review*. Vol 50. No. 6. 2001. pp. 279-294.) (Abstr.: Mohor Jenő)

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 533 – 541.

The study offers an introduction to the idea of information warfare, presents its principles, and how it is used outside the traditional scenarios e.g. in space or in the virtual world. The author highlights social, political and ethical issues related to the information warfare. In fact, the article shows how information warfare is domesticated, how it becomes part of our everyday life.

The electronic library conception of the Russian State Library (In: *Bibliotekovedenie*. 2001. No. 6. pp. 33-43.) (Abstr.: Futala Tibor)

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 542 – 544.

Building electronic libraries is one of the most difficult tasks among the automation of information processes. At the beginning of 2000 the Russian State Library also found it is time to form such a library. First of all a comprehensive plan was elaborated by a working committee. Having defined the concepts, the plan defined the schedule and stages of development. The plan proved to be successful, and the government is expected to finance its implementation.

BOOK REVIEW

A remarkable enterprise: booklets of professional training. On the volumes of the series "Booklets of non-school professional training" (Rev.: Sonnevend Péter)

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 545 – 550.

Studies on education and the practice of the profession.

Forty years of library training in Szombathely. Studies on education and the practice of the profession. Ed.: Csáki Pál. (Rev.: Kovács Katalin)

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 551 – 553

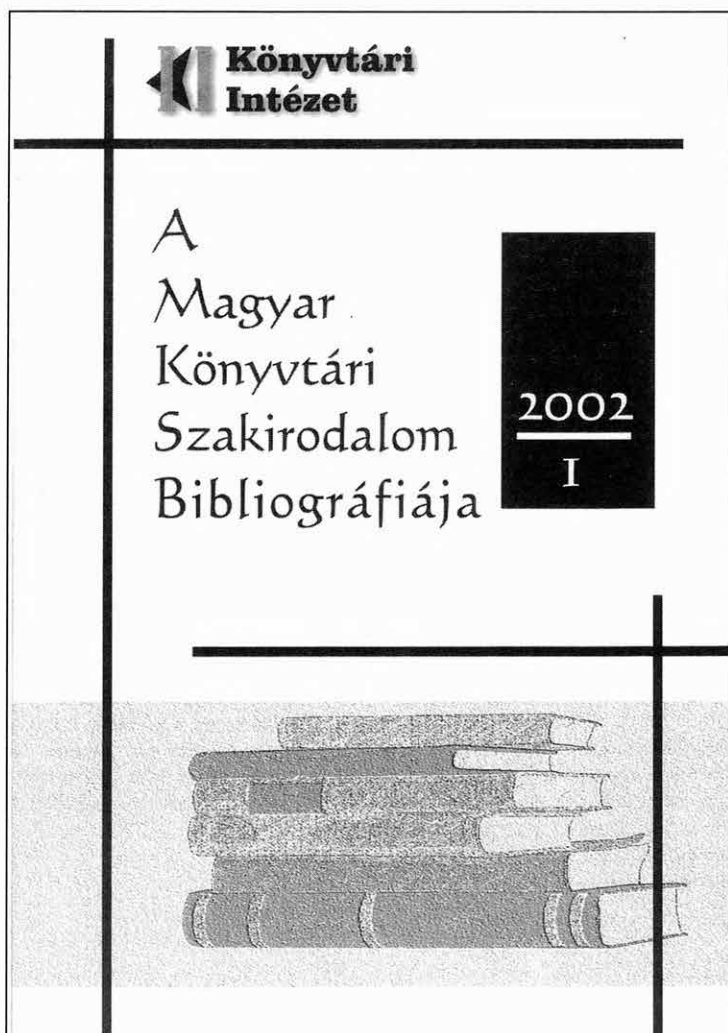
Pages from a diary from 1950

Ger• Gyula: Library in the county hall. (Rev.: Kovács Katalin)

Könyvtári Figyelő (Library Review) New Series 12. (Vol. 48.) No. 3. 2002. pp. 554– 558.

FROM FOREIGN JOURNALS

(Abstracts)



Megújult külsővel lepi meg használóit a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban szerkesztett könyvtári szakbibliográfia, a MAKSZAB („A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája”) a 2002. 1. számtól kezdve. Az igényes külső jól igazodik a bibliográfia színvonalasan szerkesztett tartalmához. Rövidesen a Könyvtári Intézet valamennyi kiadványa egységes tipográfiát követve és a honlapjukról is ismert KI logóval fog megjelenni.

Kistelepülések könyvtári ellátása

Helyzetkép és szakirodalmi szemle

Fehér Miklós

1. Bevezetés

A Könyvtári Intézet szervezési és elemző osztálya 2001 tavaszán – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma megbízásából – megkezdte a kistelepülések könyvtári helyzetének átfogó, országos vizsgálatát. A vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy mi módon érvényesül az 1997. évi CXL. törvényben megfogalmazott jogalkotói szándék, nevezetesen a könyvtári forrásokhoz, információkhoz, szolgáltatásokhoz való – a könyvtári ellátás rendszere által biztosított, tértől, ellátási helytől független – hozzáférés és a szolgáltatások igénybe vétele, mely minden állampolgárt egyformán, megkülönböztetés nélkül megillet. A vizsgálat képet ad a kistelepülési könyvtári ellátás nemzetközi gyakorlatáról is (ld. lapunk Kitekintés rovatában *Mihály Alíz* szakirodal-

mi szemléljét), az ellátás hazai fejlődéséről a 60-as évektől napjainkig, valamint az ellátás mai magyarországi állapotáról és szereplőiről.

1.1 Magyarország demográfiai jellemzői

Magyarország mai területén 1870-ben 5 millió 11 ezer fő élt. A népszámlálások – 1949 kivételével – 1980-ig a népesség növekedéséről számoltak be. A népesség maximumát 1981-ben regisztrálták. Azóta évente változó ütemben, de tartósan fogy az ország népessége. A halálozások számának több mint három évtizede tartó, szinte folyamatos növekedését nem tudta ellensúlyozni az 1970-es évek közepének magasabb élve születési gyakorisága. Az 1990-es évekre jellemző volt az élve születések ala-

csony, évről évre tovább csökkenő száma. A mélypont 1999-ben volt, amikor az élve születések száma nem érte el a 95 ezret.

Az ország népessége 2001. február 1-jén 10 millió 196 ezer fő volt, ez 1990-hez viszonyítva 1,7%-os csökkenés. Az ország területén km²-enként átlagosan 109,6 fő él. Az ország legsűrűbben lakott régiója Közép-Magyarország, ahol Budapest súlya a meghatározó. Budapest egy km²-ére 3378 személy jut. Ugyanakkor Budapest népessége csökkent a legerőteljesebben, csaknem egynegyed millióval az elmúlt tíz évben. A megyék közül legtöbben Pest megyében élnek, Nógrád megye népessége pedig a legkisebb. Egy másik „leg” is Nógrádhoz fűződik: az elmúlt tíz évben ebben a megyében csökkent a legnagyobb arányban a népesség (3,7%, mintegy 8 ezer fő). Bács-Kiskun és Komárom-Esztergom megye népességszáma gyakorlatilag stagnált a rendszerváltás óta, míg öt megyében – Pest (Budapest népességfogyása itt okoz többletet), Fejér, Győr-Moson-Sopron, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye területén élnek többen, mint 11 évvel korábban. Napjaink nőtöbblete (az 1000 férfira jutó nők száma országosan 1096) meghaladja a II. világháború utáni években tapasztalt magas nőtöbbletet is.

1.2 Magyarország településszerkezete és népessége – kultúra és könyvtár

Magyarországon a legfrissebb adatok szerint a fővárossal együtt 23 megyei jogú város, 229 város (városok összesen: 252) és 2883 község található. A települések összes száma: 3135.

A népességből az

ezer főnél kisebb településeken élők aránya	7,8%,	795.250 fő
---	-------	------------

az 1000–10.000 fős településen élők aránya	33,4%	3.405.301 fő
10.000–100.000 fős településeken élők aránya	29,4%,	2.997.481 fő
e fölötti lélekszámú településeken élők aránya	29,4%	2.997.481 fő
Összesen:		10.195.513 fő

Vizsgálatunk szempontjából a kistelepülés fogalmát népessége alapján kategorizáltuk, az ezer lakos alatti települést sorolva a kistelepülés kategóriába. A számítás szerint tehát ma Magyarországon minden 13. ember kistelepülés lakója! Árnyalja a képet, ha a főváros népességét – mint a könyvtári el-látás szempontjából kiemelkedően kedvező helyzetű térséget – figyelmen kívül hagyjuk. Ebben az esetben az arányok a következőképpen alakulnak:

		Település-szám
ezer főnél kisebb településeken élők aránya	9,5%,	1 720
az 1.000–10.000 fős településen élők aránya	40,4%	1 279
10.000–100.000 fős településeken élők aránya	35,6%	127
e fölötti lélekszámú nem fővárosban élők aránya	14,5%	8
		3 134

A köztársasági elnök legutóbb 2001. július 1-jei hatállyal adományozott városi címet 15 településnek. Így a községek száma csökkent, a városok száma pedig gyarapodott. Jellemző azonban, hogy a városi címet elnyert települések jelentős része tartozik saját kategóriájában a „kistelepülés”, kisváros fogalmkörébe. Vizsgálatunk azonban csak érintőlegesen foglalkozik a városok helyzetével – amennyiben a városok, mint kistérségi központok funkcionálnak.

Települések száma								
Megye	100.000 fő fölött	10.000 fő fölött	1000 fő fölött	Kistelepülések			Települések összesen	Kistelepülések százalékaránya
				500 fő fölött	500 fő alatt	Összesen		
Bács-Kiskun	1	8	86	18	6	24	119	20,0%
Baranya	1	4	44	38	214	252	301	83,7%
Békés	-	9	51	11	4	15	75	20,0%
Borsod -Abaúj-Zemplén	1	8	131	80	137	217	357	60,7%
Csongrád	1	4	41	10	4	14	60	23,3%
Fejér	1	4	78	18	6	24	107	22,4%
Győr-Moson-Sopron	1	4	72	51	47	98	175	56,0%
Hajdú-Bihar	1	7	58	11	5	16	82	19,5%
Heves	-	4	77	28	9	37	118	31,3%
Jász-Nagykun-Szolnok	-	9	54	9	5	14	77	18,1%
Komárom-Esztergom	-	6	47	16	6	22	75	29,3%
Nógrád	-	4	50	46	28	74	128	57,8%
Pest	-	26	134	17	7	24	184	13,0%
Somogy	-	5	64	69	106	175	244	71,7%
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1	6	126	59	36	95	228	41,6%
Tolna	-	5	48	25	30	55	108	50,9%
Vas	-	5	23	58	130	188	216	87,0%
Veszprém	-	6	54	57	106	163	223	73,0%
Zala	-	3	41	57	156	213	257	82,8%
ÖSSZESEN	8	127	1279			1720	3134	

Tovább árnyalja a képet, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes megyékben a kistelepülések milyen arányban vannak jelen.

A táblázatból jól látható, hogy az ország térképén a kistelepülések nem egyenletes szóródásban, hanem többszerűen helyezkednek el. Nagyobb, egybefüggő tömböt a délnyugati régió (Baranya – Somogy – Zala – Vas) képez. A legérintettebb megyék (50%,

vagy e fölött) az alábbiak: **Baranya** – Borsod-Abaúj-Zemplén – Győr-Moson-Sopron – Nógrád – **Somogy** – Tolna – **Vas** – **Veszprém** – **Zala**

(Megjegyzés: a felsorolásban vastagon szedve szerepelnek azok a megyék, ahol a kistelepülések százalékaránya meghaladja a 70%-ot és dőlten, ahol a 80 %-ot.)

Mindemellett pusztán a számok csalóka képet is mutatnak. Hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy az adott kategória intervallumában a felső vagy az

alsó kategóriahatárhoz tartozik több érték, netán az eloszlás egyenletes. Látnunk kell, hogy a felállított kategóriákon belül a 10.000-tól 100.000 lakosig és az 1000-tól 10.000 lakosig tartó kategóriákban az alsó kategóriahatárhoz közelít a legtöbb érték. Vagyis a 127 darab 10.000-nél nagyobb lélekszámú település legnagyobb része a 20 ezres lélekszámot már nem éri el, az 1279 darab 1000 főnél népesebb település legnagyobb része pedig a két-háromezres lélekszám körül mozog, avagy igencsak közelít a témánk szerinti kisteleplési kategória felé.

Összegezve elmondhatjuk, hogy Magyarország a kis községek, a kis nagyközségek, a kis városok, a kis megyei jogú városok és a kis megyeszékhelyek országa. Vagyis a települések döntő többsége a saját kategóriájában – népességszáma alapján – kicsinek minősíthető.

Ez a tény pedig keményen és közvetlenül visszahat a település mindennapi életének szervezésére, menedzselésére, így a könyvtárakra is. Aki a saját kategóriájában kicsinek, szegénynek, elmaradottnak, gyengének érzi magát, de szeretne ezen változtatni, s ezért erőforrásokat gyűjt, legtöbbször éppen a kultúrán fog, avagy tud megtakarítani. A helyzet a 22-es csapdájára emlékeztet, itt éppen azon spórolnak, ami a felemelkedése záloga: a helyben virágzó, a humán erőforrást megkötni, megtartani tudó és minden fejlődést megalapozó kultúrán. A helyi kultúrán, ami több és más, mint az oktatás, az oktatási intézmény fenntartása. Az önkormányzatok legtöbbje az oktatási intézményeire többet költ, mint amennyit erre a célra központi finanszírozási forrásként kap. Ez a többlet

költés az oka, hogy a képviselő testület azt véli, a kultúrára már erőn felül is költött, a könyvtári ellátásra – mint a kultúra részére – tehát már nincs miből, s nem is kell, hogy

adjon. Már megtette a magáét. Pedig ez nem így van. Szembesülni kell azzal a ténnyel, hogy ma a kisteleplés megtartó erejét nem az intézményfenntartás, az iskola fenntartása biztosítja. Sokkal inkább az alábbi három dolog:

- ☉ A település tud-e a hozzá visszatérni akaró, a letelepedni vágyó fiatal számára támogatott jövedelemszerző lehetőségeket, biztos megélhetést felmutatni, ajánlani, kínálni?
- ☉ Tud-e a letelepedett fiatal számára, vendégei számára, nagycsaládjá számára nívós információszerzési, önművelési, kulturális, művelődési, szabadidő eltöltési, közösségi, sportolási lehetőséget biztosítani?
- ☉ Tud-e környezetében, helyi értékeiben, helyi kultúrájában annyi többletet, annyi „büszkeségérzést” biztosítani, ami kompenzálja általában a szolgáltatások, az egészségügyi ellátás és a közlekedés városban megszokható nívójának hiányát?

Ha igen, akkor a település élni fog. S mivel a három feltétel közül az utóbbi kettőben a könyvtárnak pótolhatatlan szerepe van, a könyvtárnak is élnie kell. Ez a települési könyvtár, a települési könyvtári ellátás jövője.

1.3 A kisteleplési könyvtári ellátás statisztikai mérőszámai

A 2000. évi könyvtári statisztika alapján a következő számadatok jellemzik a kistelepléseinket:

Kisteleplések száma 2000-ben	Statisztikai adatszolgáltatást teljesített kisteleplési könyvtárak száma 2000-ben	Ebből nyilvános könyvtári jegyzéken szereplő kisteleplési könyvtárak száma	Ebből nem nyilvános kisteleplési könyvtárak száma
1720 = 100 %	1191 = 69,24%	537 = 31,22%	654 = 38,02%

☞ KISTELEPÜLÉSEK KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSA ☞

Kistelepülési könyvtárak fenntartói 2000-ben	Közköztatási intézmény	Egyesület, alapítvány	Önkormányzat	Összesen
	2	1	1188	1191

Kistelepülési könyvtárak funkciók szerinti bontása 2000-ben	Nyilvános közkönyvtár	Kettős-funkciójú	Egyéb	Összesen
	932	239	20	1191

Átlag alapterület 2000-ben	Kistelepülési könyvtárak	Városi könyvtárak	Alapterületi ellátottság kistelepülésen m ² /100 lakos	Alapterületi ellátottság városban m ² /100 lakos
	38,30	304,19	5,80	43,53

Nyitva tartás 2000-ben	Hetente „0” napot	Hetente 1-3 napot	Hetente 4 – több napot	Összesen
	3	1090	98	1191

Beíratkozott olvasók átlaga a kistelepüléseken 2000-ben	Könyvtárhasználatok átlagos száma a kistelepüléseken 2000-ben	Ebből kölcsönzések száma
79,18 fő	620,03 (7,83 használat/fő)	474,37 (5,99 kölcsönzés/fő)
14 éven aluli: 40,53 fő	14 éven aluli: 396,69 (9,78 használat/fő)	14 éven aluli: 305,84 (7,54 kölcsönzés/fő)

Leltárba vett dokumentumok átlagos száma 2000-ben	Könyv és időszaki kiadvány db	Hangzó db	Video db	Elektronikus db	Egyéb db	Összesen db
Kistelepülésen	79,24	1,05	0,74	0,53	0,39	81,98
Városokban	-	-	-	-	-	2188,87

Állománygyarapításra költségvetési előirányzat átlagos összege 2000-ben	Könyv és időszaki kiadvány e/Ft	Hangzó e/Ft	Video e/Ft	Elektronikus e/Ft	Egyéb e/Ft	Összesen e/Ft
Kistelepülésen	32,31	0,13	0,60	0,82	0,33	34,20
Városokban	-	-	-	-	-	2501,11

Kistelepüléseken könyvtári munkakörben dolgozók átlagos létszáma átszámítva teljes munkaidőre	0,12 fő
---	---------

2. Az ellátás hazai fejlődésének történetéből szemlélve

Ebben a fejezetben lényegében **szakirodalmi szemlét** kap az olvasó a hazai könyvtári szaksajtó két meghatározó folyóiratában, a *Könyvtárosban* és a *Könyvtári Figyelőben* 1960 és 2000 között publikált, a kistélepülések ellátásával foglalkozó írásokból. Az elmúlt negyven évben készült, s a témánkhöz kapcsolódó, a nehézségeket, javaslatokat, megoldásokat megfogalmazó tanulmányok szellemét igyekeztem az összeállításban bemutatni, időrendben és problémakörök – gyakran időről időre ismétlődő témák – szerint haladva napjainkig. (Ez a fejezet rövidített változata az eredeti munkapéldányban található, kronológiai rendet követő szemlének. A tanulmány teljes szövege megtalálható a Könyvtártudományi Szakkönyvtár gyűjteményében.)

A letéti rendszer

Sebestyén Géza¹ írja az alábbiakat írja 1960-ban: A magyar közművelődési könyvtári hálózat úgyszólván nullpontról indulva 1945-től fokozatosan épült ki. 1952-ben már valamennyi megyei könyvtár működött, a járási könyvtárak száma azonban csak hosszú évek múltán lett teljes. Lassabban ment az önálló községi könyvtárak szervezése. Fordulatot az 1958-ban történt tanácsi kezelésbe adás hozott, de ez az új fejezet új problémákat vetett fel. Közülük is a leglényegesebb a letéti rendszeré. Az elgondolás az volt, hogy minden faluban kettős könyvanyag lesz, a helyi tulajdont alkotó törzsanyag és az ideiglenesen odahelyezett letét. Csakhogy a fejlődés nem várt irányba bontakozott ki. Nem jött létre törzsanyag, az egész falusi könyvtári munka a letétre támaszkodott. Nem lévén helyi anyag, a kihelezett állomány megrekedt ugyanazon a helyen. Szó sem lett nemhogy havi, de még éves cseréről

sem. A körzeti könyvtár sem vált képessé az anyag mozgatására, erejét lekötötte az új könyvtárak szervezése. Számoljuk fel a letéti rendszert? A könyvtártörténet jól ismert tanulsága, hogy a pár száz kötetes kiskönyvtár sorsa mindenütt a kezdeti sikert követő csőd! Az ok világos. A meglévő könyveket elolvassák, s azzal beáll a pangás. A könyvtár keretei nem olyan arányban bővülnek, mint az olvasási kedv. Ezért csak a mozgó, időnként kicserélt leteteknek van értelmük! Tetszetős félreértés az, hogy a letétet a könyvtárközi kölcsönzés fogja pótolni. A ritka könyvek kölcsönzése nem azonosítható a letetekkel. Világosan kell látni, hogy három lépcső van:

- ☞ Törzsanyag – helyben, általános érdekű;
- ☞ Letéti anyag – helyben állandóan meg nem lévő, de szintén általános érdekű;
- ☞ Könyvtárközi kölcsönzés anyaga – ritkán keregett művek, szakkönyvtári állomány.

A két első kategória között nincs lényegbeli különbség. Az eltérés oka a pénzhiány, ami miatt lehetetlen az egész forgóanyagot beszerezni. Mikor indokolt a letét? Kisgyűjtemények, 2000 kötet alatti gyűjtemények esetében. Bár 2000 kötet felett is indokolt lehet, ha az állományt nem fejlesztik kellő arányban. Tennivalók:

- ☞ Ki kell dolgozni a letéti állomány gyűjtőköri útmutatóját.
- ☞ Rendszeres letéti csere szükséges egységcsomagokkal, vagy egyedi összeállításokkal.
- ☞ A külterületek ellátási felelősségét tisztázni kell.
- ☞ Tisztázni kell azt a minimális gyarapítási arányt, ami letét nélkül biztosítja a kellő ellátást.

Fejlesztési elképzelések

A könyvtárügy második ötéves tervéhez kapcsolódó irányelvek² habár átfogóbban, de szintén az aktuális problémákat próbálják kezelni. Ennek érdekében az alábbi célok fogalmazódnak meg:

- ☞ Szakképesítés szerzése (a tiszteletdíjas könyvtárosok több mint 80%-a, a főfoglalkozásúaknak is nagy százaléka nem képzett).
- ☞ Ki kell fejleszteni az alap- és középfokú szakoktatás korszerű rendszerét.
- ☞ Az egyetemi képzésben biztosítani kell az oktatás és az élet fokozottabb kapcsolatát, a képzés szakosítását.
- ☞ Továbbképzéseket, szakmai továbbfejlődést, tudományos fokozatok elérését kell biztosítani.
- ☞ A különböző könyvtártípusok között rendszeresé kell tenni a szakmai tapasztalatcserét.
- ☞ Meg kell ismertetni a könyvtárosokat az olvasókkal történő egyéni foglalkozás módszereivel.
- ☞ Jutalmazást és egyéb ösztönzési lehetőséget kell alkalmazni a hatékonyság fokozása érdekében.

Az irányelvekben foglaltak természetesen szakmai vitát inspiráltak.

*Gombos Károly*³ kimondja, hogy – a rendszeres és jobb könyvellátásban – nem lehet engedményeket tenni. Ez olyan probléma, amely nem tűr halasztást. Központi erőből, intézményesen kell megoldani a községfejlesztési alapok és a helyi erők bevonásával.

*Farkas József*⁴ szerint a járási könyvtárak jelentik a szűk keresztmetszetet a magasabb szintű könyvtári tevékenység kialakításában. A következő években a tartalmi munkára kell figyelmet fordítani. Ehhez jó eszköz a könyvtárak helyi tanácsi kézbe adása. Végre lesz gazdája a könyvtárnak. De meg kell oldani a létszámfejlesztést, a könyvvállomány és a gyarapítási keret fejlesztését, a szabadpolcos terek kialakítását, a bútorzat, a helyiség rendbetételét, a kölcsönzési eljárások gyorsítását, a letéti cserék számának növelését, továbbképzési lehetőségek biztosítását.

*Kondor Istvánné*⁵ 1961-ben a közművelődési könyvtárak soron lévő feladatai közé az olvasók számának emelését, (1960-ban a lakosság 9,2%-a volt olvasó) a könyvtári nevelőmunka fokozását, a szak-

irodalom terjesztését, a könyvtári propaganda végzését és a dolgozók továbbképzését sorolta.

Kisközségek ellátására – mozgókönyvtárak

Az átfogó célok és feladatok meghatározása mellett nem lényegtelen, hogy merre tart a községi könyvtár.⁶ *Sallai István* megállapítja, hogy tiszteletdíjas könyvtárossal nem lehet fejlődni egy bizonyos határon túl. Önálló községi könyvtárakra van szükség, ahol a könyvtárosnak minden ereje az olvasószolgálatra összpontosulhat. Ez a jövő szinte legfontosabb könyvtártípusa. Létrehozásának feltételei ugyanakkor bizonyos paraméterekhez kötöttek. Ezek:

- ☞ 3000–5000 lakos;
- ☞ Heti 36 óra nyitva tartás;
- ☞ Főfoglalkozású könyvtáros – megfelelő bérrel, továbbképzési lehetőséggel;
- ☞ Megfelelő tér;
- ☞ Kielégítő állomány.

Az ettől kisebb községek könyvtári ellátásának a gondját legmegnyugtatóbban a mozgókönyvtárak beállítása oldhatja meg. Ebben az esetben csak egy „letét”, a mozgókönyvtár állományának fejlesztéséről kell gondoskodni, írja *Szőnyi László*.⁷

A mozgókönyvtári ellátás segítője a művelődési autó mely három, egymással összefüggő és egymást kiegészítő feladatot is ellát: könyvkölcsönzés, filmvetítés, ismeretterjesztő előadások rendezése.⁸

A könyvtárak, az ellátó és ellátott helyek, az egész magyar könyvtárügy fejlődésének alapkérdése, hogy milyen mértékben tudja felkelteni a társadalom figyelmét a könyvtárügy gondjai iránt és milyen önkéntes segítséget nyer a könyvtári feladatok megvalósításához. Ennek egy lehetséges eszköze a társadalmi tanács. Feladatai: Támogatni a könyvtár tevékenységét céljai elérésében, javaslatokkal élni, propagandát kifejteni, közvetíteni az olvasói

igényeket, javaslatokat, segítséget nyújtani rendezvények szervezéséhez.⁹

Könyvtári tanácsok létesítése

1962-ben hiába jelentek meg a társadalmi tanácsok létesítéséről szóló irányelvek, jól működő könyvtári tanácsról nem hallhattunk. Nemcsak a nagyobb könyvtárak, a legkisebb könyvtárak esetében sem. Pedig minél kisebb egy könyvtár, annál nagyobb szüksége van a segítségre.¹⁰

1964-ben aztán már világossá vált, hogy a 2000 lakos alatti, különösen az 1000 lakosnál is kisebb települések könyvtári ellátását ugyan segítette, de gondjait nem oldhatta meg a tanácsi tulajdonbaadás. A legkisebb (300–600 lakosú) községek többségét nem is érintette ez az intézkedés. Baranyában csak egyharmadában lehetett önállóítani a könyvtárakat. A kis faluba leadott központi forint csak elvétve hozott helyi forintokat. A jellegzetesen kisközséges megyékben célszerűbb lett volna a központi fejlesztési támogatás összegét a járási könyvtárak letéti alapjának fejlesztésére fordítani. Az önállóság szervezeti kerete a kis falvak könyvtárain úgy áll, mint gyereken az apja csizmája, amelybe bár teljes erővel igyekeznek, soha nem fognak belenőni, mint ahogy a települések se nőnek, sőt állandóan csökken a lakosságuk. A figyelemnek a körzetesítésre kell terelődnie. A könyvtári körzet lényegében egy bizonyos községcsoporton belül létrehozott fiókkönyvtári hálózat.¹¹ A központi községben van a körzeti könyvtár (főhivatású könyvtárossal) és a körzet többi falvaiban fiókkönyvtárak vannak. A körzetesítés nagyobb, 4–6000 főt számláló egységek létrehozását jelenti.

A fejlesztéshez, az előrelépéshez ugyanakkor sürzős szemléletbeli változtatásra is szükség van. Törekedni kell arra, hogy a könyvtárat soroljuk a művelődésügy, egy-egy község kulturális életének legelső helyére. Művelődési intézmény építésénél, ha

nincs elég pénz, ne a könyvtár helyiségeit csökkentjük, vagy mellőzzük, mint ahogy erre számtalan példát láthatunk.¹²

Közművelődési könyvtári irányelvek

A továbblépéshez az 1966-ban közreadott közművelődési könyvtári irányelvek¹³ biztosítanak új elvi alapokat. Fő feladatok:

- ☞ Az olvasók számának növelése, egyenlőtlenségek eltünttetése, elmaradt területek felzárkóztatása.
- ☞ A tanulás és a szakmai önképzés segítése.
- ☞ Javítani kell a könyvtárak folyóiratokkal való ellátását.
- ☞ Az olvasáshoz szoktatás módszereit ki kell dolgozni.
- ☞ A gyűjteményt sokoldalúan, változatosan kell fejleszteni, 1000 lakosra átlagosan 1800, a szak szervezeti hálózatot is beleértve 2500 kötet jusson. Egy felnőtt olvasóra legalább 10, egy gyermekolvasóra 6 kurrens kötet jusson.
- ☞ A gyermekek könyvtári ellátásának kérdései körzeti helyen szerepeljenek.
- ☞ A könyvtáraknak társadalmi bázis kiépítésére kell törekedni.
- ☞ Az arányos fejlődéshez a források egy részét helyileg szükséges előirányozni.
- ☞ A városokban az ésszerűség és gazdaságosság megkívánja a közös fenntartású könyvtárakat.
- ☞ A vidék tudományos és szakkönyvtári ellátottsága emelése érdekében a vidéki tudományegyetemek könyvtáraiból regionális könyvtárakat kell fejleszteni.
- ☞ A járási könyvtárakat erősíteni kell.
- ☞ Községi könyvtárak esetén 3000 lakos felett önálló, főfoglalkozású könyvtárossal működő könyvtár szükséges, a kisebb településeken a központi területi könyvtár könyv kölcsönzött létesít.

- ☞ Könyvkölcsönzőket kell nyitni a nagy kiterjedésű községek belterületén is, ha a központi könyvtár távol, 1,5–2 kilométeres körzeten kívül esik.
- ☞ A jellegzetesen kisközséges területeken fejleszteni kell a megyei könyvtár által biztosított letéti ellátás rendszerét, és fel kell készülni 75 helyen körzeti könyvtár létrehozására, főhivatású könyvtáros vezetésével.
- ☞ További 50 művelődési autót kívánatos a könyvtárak és művelődési házak rendelkezésére bocsátani.
- ☞ A kisközséges megyékben minden 80 könyvtár számára egy szállító gépkocsit indokolt biztosítani.
- ☞ Városokban, zárt település esetén 20.000 lakosra kívánatos egy fiókkönyvtár.
- ☞ A gyermekkönyvtárak, gyermekrészlegek számát tovább kell emelni. Minden 10.000 lakos feletti helységnek és minden járási könyvtárnak legyen gyermekrészlege, nagyvárosokban 20.000 lakosonként jusson legalább egy gyermekkönyvtár. A legfejlettebb gyermekkönyvtárak egyben módszertani tanácsadó pontok is legyenek.
- ☞ A megyei könyvtárak könyvkötészeit fejleszteni kell.
- ☞ A községi könyvtárak egyharmadát (1000) korszerűsíteni kell (építés, vagy bővítés)
- ☞ Emelni kell a falusi könyvtárak nyitvatartási idejét. 1000 lakos alatt heti 12 óra, 2000 lakos alatt 16–24 óra.
- ☞ Emelni kell a tiszteletdíjat.
- ☞ Olvasószolgálati munkában 600–1000 olvasóra, hálózati-módszertani munkában 30–35 könyvtárra jusson egy könyvtáros.
- ☞ Új, vagy megüresedő státusok betöltéséhez a nappali tagozatos képzés biztosítsa a könyvtáros utánpótlást.

- ☞ A szakképesítést nem szerzett könyvtárosoknak azt esti és levelező úton kell megszerezniük.

Falusi könyvtár, járási könyvtár a valóságban

A központilag kiadott irányelvek hatása a mindennapi könyvtári tevékenységre azonban meglehetősen csekély maradt. Szükségessé vált önmagunk előtt is olyan alapvető megállapítások rögzítése, mint, hogy a közművelődési könyvtár rendeltetése szerint nem csupán kölcsönzőhely, hanem a tájékozódás, a közéleti eseményekről rendezett viták, a helyismereti gyűjtő és feltáró munka, a kiállítások és az előadások szervező és végrehajtó helye. Csak a feltételek hiánya és nem a könyvtárpolitika korlátozottsága az oka annak, ha egy könyvtár nem elégít ki minden, valóban létező közművelődési igényt. A működési feltételek hiányai között 1966-ban *Szente Ferenc* kiemelten említi¹⁴ a legalább 4 órás részfoglalkozású könyvtárost és a megfelelő választékú újság és folyóirat kínálatot.

Sajnálatos, hogy a (tiszteletdíjas) könyvtárosok munkakörülményei és teljesítményük – figyelembe véve a nyitvatartást és a munkaidő alakulását, az egy munkaóra eső bért, az ügyvitelre és belső munkákra fordított munkaidőt – túlterheltséget, a végzett munka anyagi megbecsülésének hiányát mutatja, ami már gátolja a falusi könyvtárügy fejlődését. A könyvtárosok díjazását ezért arányba kell hozni a pedagógusok túlóradíjával.¹⁵

Mindezen gondokat 1967-ben e szavakkal összegzi *Sallai István*¹⁶: Úgy tűnik, mintha a községi könyvtárak ellátásának területén mindig előbb arattunk volna termésünk beérésénél. Az első körzeti rendszer még ki sem épült, máris felváltotta a járási könyvtári rendszer. Valójában sohasem lehetett pontosan lemérni, értékelni egy modern letéti rendszer előnyeit, hisz a falusi könyvtárak valójában mindig csak helyi, állandó és elég korlátozott választékú állománnyal rendelkeztek. Másik tanul-

ság: Még egy nagyobb falusi könyvtár sem képes teljes funkciójú könyvtári ellátást biztosítani. Ennek szintje a járási könyvtár lehet. A járási könyvtár a helyi feladatok ellátása mellett teljes gyűjteményével az egész járás könyvtára, ahol szükséges kifejlődik letéti központtá, saját gyűjteményével, közvetlen szolgáltatásaival is segíti a járás magas fokú igényeinek kielégítését. Csak így lehet teljes értékű a falusi könyvtárak által nyújtott ellátás.

Az új gazdasági mechanizmus hatása

A települési könyvtárak rendszerszerű működését azonban ekkor már egyéb tényezők is nehezítik. A gazdasági élet 1968-ban bekövetkezett reformja a kulturális élet területén is változást hoz.¹⁷ Az új helyzetben az aggodalom az uralkodó elem, hiszen gyakori a felkészületlenség és az ellátatlanság, elsősorban a nagy masszát képező falusi könyvtárak esetében. Problémát jelent az, hogy a beszerzési keret rovat helye a *működési kiadások* rovatról a *beszerzés* rovatra került át. Pedig a könyvtárak könyvbeszerzési hitele működési költség, folyamatosan jelen lévő működési feltétel. A dokumentumháttér biztosítása, ezáltal az információs szolgálat megerősítése az egész hálózatban kulcskérdés. Ez az intézkedés ismét a legproblematisabb helyzetben lévő, társadalmi munkás könyvtárosokkal működő falusi könyvtárakat sújtja.

A közművelődési könyvtári rendszer

Ezzel a teherrel a kiskönyvtárak nem is tudnak élni. Ugyan kiépült a közművelődési könyvtárak hálózati rendszere, de ideje néhány makacs illúzióval leszámolni. Ilyen önámítás, hogy a közművelődési könyvtári rendszer a legkisebb falvak lakóinak is biztosítja a számukra szükséges irodalmat. A falusi könyvtár 1968-ban sem különbözik a régi, annyiszor és oly joggal bíralt „népkönyvtár”-tól. A fal-

vak könyvtárai el vannak maradva a város hasonló intézményei mögött. A próbálkozások megrekedtek. A könyvtári autóbusz furgonná töpörödött, a körzetesítés elakadt. A klubkönyvtárak előrelépést jelentettek, de megoldást nem hoztak. A már korábban kijelölt utat kéne végre végigjárni. Az önálló községi könyvtárakat, de különösen a járási könyvtárakat kell úgy fejleszteni, hogy alkalmasak legyenek a magas szintű és sokoldalú tájékoztatás nyújtására. A feladat óriási. Különösen annak tükrében, hogy a magyar közművelődési könyvtárak többségének szinte kizárólagos funkciója a kölcsönzés. Nincs kellő figyelem az olvasótábor igényeire, a munka középpontjában nem a tájékoztatás áll.¹⁸

Településfejlesztési tervek

1969-ben a közigazgatási szervezet változása indukál újabb elképzeléseket, ad lökést a könyvtárügy gyorsabb ütemű integrációjának megfogalmazásához. Mivel nem lehet minden faluban megteremteni a feltételeket az alapfokú ellátáshoz, a színvonalas olvasószolgálatához és tájékoztatáshoz, ezért a kiemelt helyen működő könyvtárak feladata, hogy közvetlenül, vagy fiókjaik útján természetes körzetükben lássák el a könyvtári szolgálatot. Az országos, 2000-ig szóló településfejlesztési terv 9 kategóriát állapít meg a városok és falvak fejlesztésére vonatkozóan. A megyei tanácsok e terv alapján készítik el saját településfejlesztési kerettervüket. Ebből kell kiválasztani azokat a településeket, melyeket könyvtári körzeti központokká szükséges fejleszteni. A körzeti könyvtár az azonos vonzáskörzeten belüli települések könyvellátási és tájékoztatási bázisintézménye. A körzeti könyvtáros nem csupán módszertani koordinátor, hanem minden olyan munka központi elvégzője, ami szakértelmet kíván, és amit olcsóbb így elvégezni.¹⁹

A társadalomban végbemenő változásokat azonban ismét nem követi a könyvtárügy fejlesztése.²⁰

Jól jellemzi ezt az a tény, hogy az állománygyarapításra szolgáló összegek rohamosan csökkennek. A falu 1963-ban 24, 1968-ban már csak 16 millió forintot kapott könyvtári könyvvásárlásra. Megtorpant az épületekbe helyezés folyamata, a felszereléssel való ellátás. A világban a könyvtári integrációra való törekvés a jellemző, de nálunk ezt a folyamatot gátolja a saját intézményként való felfogás. Az „én egyedül”, ugyanakkor törvényszerűen az ellátás visszaesését okozza, ezt pedig követi az olvasólétszám fejlődési ütemének lassulása. A könyvtárak helye, szerepe mindemellett az alábbi tényezők miatt is módosul: az ismeretek robbanásszerű növekedése, az élethosszig való tanulás kívánalma, a TV forradalmi fejlődése. Az igények kielégítése tehát országos rendszert feltételez, amely megvalósítja a hiánytalan területi ellátást, az általános tudományos és szakmai tájékozódást és a kulturális szórakozás lehetőségének biztosítását. A központi funkciót betöltő könyvtárak, az ellátópontok, a művelődési autók, bibliobuszok állomásai, a tanyai, külterületi, szociális otthoni kölcsönzőhelyek, mint házszalerek hálózatként be az ország egész területét. A működéshez természetesen hatékony integrációra van szükség a tudományos és szakkönyvtári, illetve a közművelődési könyvtári szolgálat között. Az együttműködés alapját egy kialakítandó telepítési és ellátási normarendszer, valamint a könyvtárosok képzése és rendezett bérezési színvonala biztosíthatja.

Így válhat a falusi könyvtár a magasabb szintű szolgáltatások közvetítőjévé. Ha pedig ezt a feladatát kellő színvonalon látja el – írja 1969-ben *Sallai István*²¹ –, akkor ez az intézmény lesz korunkban a falusi művelődés, a permanens nevelés, illetve önképzés szinte egyetlen, az iskolával egyenrangú szintjére.

A korszerű könyvtár tehát nem elszigetelt intézmény, hanem egymást kiegészítő intézmények egysége, integrált rendszerének tagja. Fejleszteni kell tehát az együttműködést. Ennek egyik formája a ha-

tékonyabb központi szolgáltatások megjelenése, a még fellelhető párhuzamosságok megszüntetése. Feltétele pedig az, hogy a korszerű szolgáltatásokat magasabb fokú gépesítéssel kell kiterjeszteni az egész országra. *Kondor Istvánné* 1970-ben írja, hogy fokozatosan meg kell szüntetni azt az ellentmondást, ami a társadalmi haladás követelte szükségletek és a könyvtárak teljesítőképessége és tárgyi feltételei között van.²²

A művelődési hátrányok felszámolása

A célok és a belőlük következő feladatok tehát ismertek és körülírtak. Ennek ellenére előrelépés nem következett be, sőt *Szente Ferenc* 1970-ben arra a megállapításra jut, hogy a kis falvak könyvtárügye egy évtizede már kiszorult a helyi hálózatfejlesztési feladatok közül. Az okokat keresve a népművelési ágazat szegénysége tűnik föl. Másik ok az apparátusbeliek bizonytalankodása, tájékozatlansága, az a vád, hogy a könyvtárak nem mutatnak kellő együttműködési készséget a népművelés megmozdulásaiban. Pedig a könyvtár nem egyike a sokféle pénzkövetelő intézménynek, hanem amazok munkájának is éltetője, szellemi alapja. A megoldásra *Szente* ismét a körzetesítés végigvitelét ajánlja. Kiemelt könyvtárak létesítését a falucsoportok székhelyén főhivatású könyvtárossal, a körzethez tartozó falvak gondozásával. Hiszen ez a körzeti könyvtár lényege, ami ellátási egységet, s nem felületei vagy módszertani hálózatot jelent.²³

A járási tanácsok megszüntetése

Mindezzel ellentétesen hat a tanácsrendszer generális átalakítása. A járási tanácsok megszűnése után nem lehet tudni, hogy a járási könyvtáraknak, mint területi, hálózati alközpontoknak mi lesz a további sorsa. *Arató Attila* kifejti, hogy nem szabad a járási könyvtárakat csak községi funkciót ellátó

könyvtárakká visszaminősíteni. Pedig ha az intézményt a székhely község veszi át, akkor nem lesz érdekelt (és hatásköre sincs) olyan intézmény fenntartásában, amely több, vele egyenlő jogú önálló község könyvtárának hálózati központja. Arató szerint végül is nem is a járási könyvtár megnevezés megtartása szükséges, hanem a hálózat három lépcsős rendszerének további fenntartása, fejlesztése. Hiszen a 19 megyei könyvtár nem állhat közvetlenül szemben több mint 3000 községi könyvtárral. Azért sem, mert nemcsak irányítási, ellenőrzési feladatokról van szó, hanem arról, hogy a könyvtárak szolgáltatási színvonala döntően attól függ, hogy milyen konkrét segítséget kapnak az őket közvetlenül menedzselő hálózati központoktól feladataik elvégzéséhez.²⁴

A klubkönyvtár problematikája

A tanácsi rendszer könyvtárügyet nehezítő változása mellett egyre erőteljesebb gondként jelenik meg a klubkönyvtár, mint a könyveket és a folyóiratokat rendelkezésre bocsátó, szolgáltatásokat közvetítő, művelődési-szórakozási körülményeket teremtő és nyújtó egység problematikája is. Létrejöttük ugyan messzemenően helyeselhető, de mára – 1971-et írunk! – a kifejezés, amely alapvetően követelményszintet jelöl, varázsszóvá, terminológiai zűrzavar szülőjévé vált. Ha helyesen értelmezzük a 105/1968. sz. utasítás 6. pontjában megfogalmazottakat, akkor kitűnik, a klubkönyvtár közvetítő láncszem, nem önmagában áll, hanem valamely erősebb intézmény fiókja. Az intézmény besorolása sem problémamentes, mert csak az arra előírt összes követelmény megléte esetén lenne szabad besorolni. A járáások tekintélyes része viszont szép számmal besorolt közéjük klubkönyvtárnak egyáltalán nem való „szegényházakat”. A fellángoló klubkönyvtár-létesítési láz²⁵, a funkciók félreértelmezése, a varázsszernek tekintő szemlélet, a „klubkönyv-

tárosítás” háttérbe szorította a körzeti könyvtárak létesítését, holott ez az utóbbi intézmény lehetne az egyik bázis, melyen a klubkönyvtár is létezhet. Mert a klubkönyvtár nem is könyvtár, hanem csupán könyvtári szolgáltató hely, ellátó pont!

A könyvtár minimumát ugyanis az alábbiak jelentik: legalább 5000-es gyűjtemény, évi 350–400 kötetes gyarapodás, főhivatású könyvtáros. Az ellátási rendszerben pedig kell, hogy legyen egy felsőfokú ellátást biztosító központi könyvtár („A” típus), néhány alközpontként működő középfokú könyvtár („B” típus), valamint a kizárólag helyi ellátást biztosító könyvtár („C” típus). A „B” típus az a könyvtár, amely nyitott lefelé, a „D” típusú szolgáltatóhelyek irányába, melyek lehetnek önállóak (klubkönyvtár), vagy önmagának kihelyezett részei, fiókjai, letétjei, vagy éppen mozgókönyvtára.²⁶

A rendszer tehát elviekben „áll”. *Futala Tibor* 1972-ben mégsem tud mást megállapítani, mint hogy a falu könyvtárügyének felemelése terén még nem jutottunk túl az „alapítások korszakán”. Még mindig legfőbb feladat általánossá tenni a körzeti könyvtárakat és a belőlük irányított és szervezett „D” típusú ellátást, valamint megszervezni a régi és egyre halaszthatatlanabb adósságunk, a mozgó ellátás (bibliobusz) működtetését.²⁷

Az iskolai és a közművelődési könyvtárak

Erre az időszakra, a 70-es évek elejére tehető annak a gondolatnak a megjelenése is, hogy különbség van a gyermekek iskolai és közművelődési könyvtári szolgálata között. Ha e szolgálat kettős jellegének szükségességét elismerjük, akkor el kell fogadnunk, hogy e kettős szolgálatot célszerűbb két könyvtártípussal megoldani. Ezzel mindkettő határfokát növeljük, míg az összevonással mindkettőt csökkentjük.²⁸

Ugyanakkor a kettős ellátás elvi elismerése mellett nem szükséges, hogy minden településen – a legki-

sebben is – mindkettő meglegyen. Sőt ajánlott és szakmai támogatást is kap az a program, mely az iskolai és a közművelődési könyvtár racionális összevonására irányul.²⁹

A Művelődési Minisztérium 1971-es irányelvei a közművelődési és iskolai könyvtárak együttműködését alapelveknek tekintik. A kérdés nem az: ki kit fal fel, hanem az: ki kit segít? Az együttműködés ugyanakkor nem jelentheti a feladatok átvállalását. Foglalkozni kell az alábbi kérdésekkel:

- ☞ Közös fenntartás – itt még számos jogi, anyagi, statisztikai kérdés tisztázatlan.
- ☞ Letétek biztosítása. A közművelődési könyvtárak, ha tehetik, adjanak letétet az iskolai könyvtárnak. Erre egyelőre kevés lehetőség van. Ehhez nagyobb tápraktárakra és állományra lenne szükség.
- ☞ Ellátó központ – az iskolák részére a gyarapítás és a feldolgozás központi megszervezése jó lenne. Ezek a központok a megyei továbbképzési kabinetekben (ma Pedagógiai Intézet) működhetnének, de ehhez létszám kell és gépkocsi.
- ☞ Szakfelügyelet összehangolása.
- ☞ Iskolai és gyermekkönyvtárosokból, szakfelügyelőkől szervezett közös munkaközösségek létrehozása is szükséges.³⁰

1974-ben *Futala Tibor* ismét a már ismert „kulcsszavakkal” jellemzi a tennivalókat: Feladat: a legszámasabb és legdemokratikusabb könyvtártípus apró egységeinek szilárd, jól funkcionáló, az igényeket kielégíteni tudó rendszerbe szervezése. Fejlesztés (meglévő feltételek javítása) és feladatmegosztás. Tennivalónk a fejlett megyei ellátórendszerek kialakítása, amely legyen képes a szakkönyv, szakfolyóirat igények döntő részét rendszeren belül kielégíteni. Ehhez gyűjtőköri együttműködés kell. Az együttműködés révén lehet ismeretünk a más típusú könyvtárakban (szakszervezeti) található értékes állományokról is.³¹

Szovjet mintára – centralizáció

A hazai könyvtári helyzetre a Szovjetunió könyvtári gyakorlata ebben az időben meghatározó befolyással bírt. Érdemes hát felidézni *Zircz Péter* 1974-es írásából a szovjet könyvtárügy legfontosabb jellemzőit.³²

„Mélyreható változások mentek és mennek végbe a szovjet társadalom struktúrájában, a lakosság demográfiai összetételében, a település-szerkezetben, a termelőerők elhelyezkedésében. Minderre és a belőlük fakadó jelentékenyen megnőtt és differenciálódott igényekre a szovjet könyvtárügynek keresnie kellett a választ”.

A megoldás olyan területi könyvtári rendszerek létrehozása volt, amelyek egységes szervezetként működő központi és tagkönyvtárakból állanak, s egységesen alakított állományokra, egységes bibliográfiai-tájékoztatási apparátusokra és egységes módszertani tevékenységre épülnek fel. Az egységes rendszereket járasonként és városenként szervezik meg. A teljesen centralizált rendszer esetében a járási (városi) tanács fedezi a rendszer működtetésének teljes költségét. Az állomány a központi könyvtár tulajdonában van, valamennyi könyvtár személyzetét a központi könyvtár irányítja egyetlen jogi személyként, melynek képviselőjét a központi könyvtár látja el. Felügyelet: központ esetében járás művelődésügyi osztálya, fiókok esetében kettős, a szakmai felügyelet a központi könyvtáré, az ideológiai tartalomért az illetékes községi tanács a felelős. „Részleges centralizálás” esetében a központi könyvtár csak bizonyos költségvetési rovatok felhasználását központosítja. Általában az *állománygyarapítási kereteket*. A tanácsai könyvtárak teljesen centralizált rendszeréhez a kolhozok és a szakszervezetek könyvtárait is csatlakoztatják. A központi könyvtár szakirodalmi gyűjtőkörét és szolgáltatásait egyeztetni a rendszer határain belül működő szakkönyvtárakkal is.

A rendszer legfontosabb eleme a *központi könyvtár*, amely az egész rendszer számára végzi:

- ☞ a beszerzést,
- ☞ feldolgozást, katalógusépítést,
- ☞ tájékoztatási apparátus gondozását, fejlesztését,
- ☞ könyvtári propagandát, grafikai munkákat, reprografiát, szállítást,
- ☞ pénzügyi, gazdasági munkákat,
- ☞ a személyzeti és munkaügyi teendőket,
- ☞ a módszertani irányítást, a rendszer fejlesztését, tervezését.

A *tagkönyvtárak* (= fiókkönyvtárak) profiljuk alapján lehetnek:

- ☞ általános profilú, teljes szolgáltatási skálájú;
- ☞ általános profilú, részleges szolgáltatási skálájú (nem nyújt minden szolgáltatást, pl. nincs olvasóterem);
- ☞ szakosított profilú (pl. ifjúsági könyvtár).

A tagkönyvtáraknak megfelelő profilt látják el – szűkebb körben, kisebb állománnyal – az általuk irányított lakótömbi, munkahelyi, intézményi állandó *könyvkölcsönzők* is, melyek többnyire hetenként két-három alkalommal vannak nyitva. A jobb munkaerő-kihasználás érdekében egy-egy könyvtáros két-három könyvkölcsönzőt is működtet. A centralizált rendszerhez tartozhatnak ideiglenes jelleggel működtetett *kölcsönzőállomások* is, pl. a parkokban. A kettő közti átmenet (könyvkölcsönző – ideiglenes kölcsönzőállomás) korszerű és elterjeszteni kívánt eszköze a bibliobusz, ami a központi könyvtár közvetlen irányítása alatt áll, annak „forgó” könyv-alapját hasznosítva, elsősorban a városi külterületek, elszórt kis lakótelepülések könyvtári ellátását szolgálva.

A centralizált rendszer előnyei:

- ☞ gazdaságos és nagyobb választékú könyvellátás;
- ☞ a rendszerhez tartozó könyvtárak részére – állományuk egy részének állandó kicserélésével a

központi könyvtár folyamatosan frissülő ellátási választékot kínál;

- ☞ a közös tulajdonú és használatú állomány bármelyik eleme tetszés szerinti könyvtárából „le-hívható”, vagyis átkérhető és kölcsönözhető, illetőleg helybenolvasásra kiadható;
- ☞ a könyvtárosi gárda munkarendje és munkaideje a lehető legjobban hasznosítható.

Mint látható, a szovjet minta erős befolyással bírt a hazai könyvtárügyi trendekre, de sohasem ment végbe a minta pontos másolása. A hazai gyakorlat mindig hordozott sajátos jellegzetességeket. Ezek közé tartozhat a mozgókönyvtári ellátás alakulása is.

Mozgókönyvtár

A fővárosban 1973-ban állt munkába az első magyar mozgókönyvtár. 1974. április 2-án követte ezt az első vidéki bibliobusz Pécssett.³³

Cziboly Józsefné és *Szöke Tiborné* a FSZEK-es tapasztalatokról 1976-ban, a második busz beállítását követően közöl rövid ismertetést. (Az első 1973. 02. 06-án kezdte meg működését, a második 1976. márciusában.) Észlelték, hogy a gyermekkölcsonzések aránya a tervezettnél is több gyermekkönyv beszerzését indokolja. Szükségesek a folyóiratok és napilapok. Az olvasók 49%-a tanuló. Az olvasók 58%-a nem volt korábban könyvtártag. Más közművelődési könyvtárból elsősorban az idősebbek, a kevés szabadidővel rendelkezők iratkoztak át a könyvek „házhöz szállítása” miatt. Az állományból meglepően kevés a szakirodalom igénybe vétele a fix telepítésű könyvtárak arányaihoz képest. A látogatások gyakoribbak, mint az állandó könyvtárakban, s a látogatók között jóval több a hagyományos könyvtárháznál szemponjtárból hátrányos élethelyzetben lévő – beteg, táppénzes, idős, gyes-es, háztartásbeli személy. A háttérállomány – a használatot segítő – az induló 15.000 kötetről megduplázódott. Fel-

tárását kötetkatalógus segíti. Az olvasók száma 1800-ról 2100-ra emelkedett.³⁴

1977-ben szakszervezeti mozgókönyvtár avatására került sor. Az 1962-es tiszavirág életű Fővárosi Autóbuszüzem kísérlete után most az Ikarusz indított útjára öt letéti könyvtár feladatait betöltő bibliobuszt.³⁵

Kaposvárott december 2-án adtak át egy 2500 kötetes bibliobuszt.³⁶ A bibliobusz avatások korszaka ezzel a magyar közkönyvtárügy életében le is zárult. A bibliobusztok kivétel nélkül a város, városkörnyéki, illetve a vállalati belső telephelyi ellátást voltak hivatottak segíteni. Az átalakított, felújított alvázra és motorra épített gépjárművek sehol sem tudták teljesíteni a szolgáltatás rendszerességéből fakadó kívánalmakat. Rengeteg volt a meghibásodás miatti leállás, kimaradás. A működő buszok télen hidegek, nyáron elviselhetetlenül melegek voltak. Működtetésük szakmai szervezési gondokat is felvetett, hiszen a buszokra kerülő állomány mellett a továbblépéshez egyre inkább szükség lett volna egy folyamatosan gyarapodó, gazdagodó és megfelelően feltárt háttér állományra, s a speciális munkarendű és szakértelmű személyzet biztosítása is problémákat okozott. A műszaki gondok, a magas üzemeltetési költségek és a speciális szakmai kívánalmak megteremtésének nehézségei hamarosan a buszüzemeltetések megszüntetéséhez vezettek.

Mivel a buszokat a kistelepülések ellátására sehol sem alkalmazták, ezért e terület mozgó ellátásának alakulásában sem a megjelenésük, sem a rendszerből történő kiválásuk nem játszott szerepet. Sokkal hangsúlyosabb volt e vonatkozásban a művelődési autók jelenléte, melyekkel lehetővé vált a mozgó kölcsönzés, propagandamunka, ismeretterjesztés, kiállítások vándoroltatása, irodalmi műsorok, író-olvasó találkozók szervezése, és tervszerűbbek lettek a letéti cserék. Hosszabb távon azonban a művelődési autók sem tölthették be a mobil ellátás szerepét. Fejlesztés hiányában, országosan visszaesérről számolhatunk be. Jó példa erre Baranya megye,

mely 1959-ben kapta az első autót, de 1963-ban már megszűnt a róla történő kölcsönzés. Helyette letéti könyvtárak alakultak. 1972-ben – országos rendelkezés alapján – csökkentették a megyei gépjárműparkot 2 kocsira. Ezzel a kistelepülések mobil ellátásának lehetősége gyakorlatilag felszámolásra került. A kocsik új funkciója a letéti cserére, a hálózati munka szervezésére, ellenőrzésre, rendezvény-szervezésre, szakmai továbbképzésre szállításra, a körzeti könyvtárak letéti munkájának segítésére korlátozódott.³⁷

Tömegigények

Az ellátási formák szűkülésével ugyanakkor ellentétben áll az a kimutatott tény, mely óriási tömegigényeket feltételez.³⁸ Az 1973-as adatok szerint a tanácsai és szakszervezeti közművelődési könyvtárakban a beiratkozott olvasók száma: 2.250.000 fő (az összlakosság 21,7%-a), a kölcsönzések száma: 56.500.000 kötet. 21 városban a lakosság olvasói aránya meghaladja a 30%-ot, közelít a 40 felé! Mindezt a 10–15 éve már kialakult könyvtárhálózatok, a vidéki kisebb településeken tapasztalt 30% körüli könyvtárhasználat és a városokban fordulatot hozó korszerű városi könyvtár intézménytípusának létrejötte idézte elő. 1958 – Békéscsaba, 1964 – Kaposvár, új, szabadpolcos könyvtári módszerekhez továbblépés, a tömegigények kielégítésének hármas feladatterve *Páldy Róbert* szerint a következő:

1. új és megújított könyvtárak létesítése,
2. a szolgáltatások minőségének fejlesztése,
3. a könyvtári környezetben a közösségi és aktív jellegű művelődési lehetőségek kibontakoztatása, művelődési munkaközösségek fejlesztése.

Hasonló feladatterv, párthatározat formában kiadott cselekvési program jelent meg 1974-ben az SZKP KB határozataként.³⁹ Ennek lényege:

1. 1974 és 1980 között végre kell hajtani a könyvtárak központosítását közös létszámkerettel és könyvállománnyal, központosított állománygyarapítással.
2. Javítani kell a könyvellátást, a könyvtárellátó tevékenységét, az ide beérkezett irodalom központi feldolgozását és gyors szolgáltatását.
3. Tároló könyvtárakat kell létesíteni a tudományos és megyei könyvtárak racionális állománygyarapítása érdekében. A könyvtárak a kevésbé keresett irodalmat kötelesek a tároló könyvtárnak átadni. Az innen történő kölcsönzés – könyvtárközi útján – biztosított.
4. Irányelveket kell kidolgozni a könyvtárügy fejlesztésére.
5. 1974–76 között be kell fejezni a megyei gyermek- és ifjúsági könyvtárak létrehozását, a járási gyermekkönyvtárak megszervezését.
6. A módszertani irányítást a Kulturális Minisztériumnak kell megszerveznie.
7. Figyelmet kell fordítani a szakemberképzésre, a könyvtárakat szakképzett könyvtári-bibliográfiai alapismeretekkel rendelkező dolgozókkal kell megerősíteni.
8. Ki kell dolgozni a könyvtárosok bérkategóriákba sorolásának új rendszerét.
9. Meg kell szilárdítani a könyvtárak anyagi – műszaki bázisát. Folytatni kell a könyvtárak tervszerű telepítését.

A szovjet párttárolat a hazai politikai-kulturális vezetést is továbblépésre ösztönözte. *Kondor Istvánné* szerint⁴⁰ a könyvtárügy legfőbb feladata, hogy többen, jobbat és jobban olvassanak. Hogyan állunk a „többen” kérdéssel? A könyvtári olvasók száma alig emelkedik. Oka: A könyvtári feltételek fejlődése elmaradt a társadalom általános fejlődésétől. Nem megfelelő a könyvvásárlás, a városok elszívó hatása miatt a falusi könyvtárak elnéptelenednek, demográfiai apály sújt, a televíziózás átalakítja a szabadidő felhasználás arányait. A külső okok mellett belsőt is említhetünk: A nyitva tartási idő

nem a lakosság, hanem a könyvtáros igényeihez igazodik, közömbösség jelenik meg a társadalom életmegnyilvánulásai iránt, az azonos település könyvtárai még csak nem is ismerik egymást, nincs szándék a művelődési, munkahelyi közösségek ellátásba vonására. „Többet, jobban”. Van előrehaladás, de nem tettünk meg mindent. Gyakori a gépies kiszolgálás, az olvasók kérései iránti közömbösség. Feladatok:

- ☞ Erősíteni kell a munkásságra irányultságot. Az ifjúsággal minden könyvtárnak kiemelten kell foglalkoznia, ez a könyvtár egész kollektívájának fontos feladata. Az „A” és „B” típusú könyvtárakban ezt a munkát az ifjúsági felelős kell, hogy koordinálja. (a személyi feltételt biztosítani kell!)
- ☞ Szükségesek a központi állományépítési ajánlások.
- ☞ A könyvtárközi kölcsönzés előrehaladását a hamarosan üzembe helyezendő első központi tároló könyvtár belépésétől remélhetjük.
- ☞ Vizsgálandó, hogy az országos szakkönyvtárak az eddigieknél hogyan támogathatják jobban a közművelődési könyvtárak munkáját.
- ☞ Részben központilag, részben a megyék révén szükséges jóval több propagandaanyagot, módszertani segédletet kibocsátani.
- ☞ Vizsgálandó a közös fenntartású iskolai gyermekkönyvtárak működése, kistélepülések gyermeklakóinak ellátása, iskolai könyvtári ellátási központok létrehozásának feltételei.
- ☞ Tanfolyamok növelése, irányelvek kibocsátása.
- ☞ Olvasáskutatások fejlesztése.
- ☞ Az 1500 lakosnál kisebb lélekszámú települések könyvtárainak önálló állománygyarapítási tevékenységét meg kell szüntetni – függetlenül attól, hogy önálló, vagy összevont intézményi formában működnek – és e könyvtárakat az „A”-, „B”-, vagy „C” típusú könyvtárhoz kell kapcsol-

ni, mert az adott település lakossága csak ezen az úton juthat hozzá a számára társadalmilag szükséges könyvanyaghoz.

A fejlesztési program legfontosabb eleme tehát a központosítás. Központi könyvtár + fiókkönyvtár modell létrehozása. Ellátó rendszerek működtetése „ugyanannyi ráfordítással sokkal többet elérni” jelszó jegyében. Tudatosan irányított és alakított új munkamegosztás ez, melynek keretében a könyvtáraknak alaposabban kell megismerniük azt a társadalmat, amelynek szolgálatára hivatottak. A munkamegosztás részének kell tekinteni az egymással egyeztetett gyűjtőkörök meghatározását is.⁴¹

De ki kívül működjön együtt? *B. Nagy Ernő* 1975-ben írja,⁴² hogy a megyei keretek túl szűkösek, 19 megye túl sok ellátási egység. A jövő útját hat régióban látja. A régió nem teszi fölöslegessé a megyét, de keretet ad a megyei szinten nehezen megoldható feladatok és a koordinálás számára. A könyvtárközi kölcsönzés alapegysége most és a jövőben is a megye marad. A könyvtár jó működésének egyik mutatója az általa továbbított kölcsönzési és tájékoztatási igények száma és minősége. A megyei rendszer kifelé vezető csatornája a regionális együttműködés. Olyan regionális rendszerre van szükség:

- ☞ amely bővíti a részvevő könyvtárak anyagi bázisát;
- ☞ érdekeltté teszi őket az együttműködésben;
- ☞ nem szorít háttérbe egyetlen könyvtártípust sem, hanem valamennyit bevonja az egységes ellátó-szolgáltató rendszerbe.

A regionális rendszer lehetőségei:

- ☞ központilag támogatott állományalakítás;
- ☞ fölőspéldányanyag hasznosítás,
- ☞ kontrollált állományapasztás,
- ☞ régióközponti állományfeltárás;
- ☞ könyvtárközi kölcsönzés.

Könyvtárépítés – könyvtárépület

A rendszernek ugyanakkor – a kistelepülések vonatkozásában – mégiscsak a kiskönyvtárak a végpontjai. *Sallai István* Páldy Róberthez és az SZKP határozat feladattervéhez csatlakozik akkor, amikor 1975-ben kimutatja, hogy az olvasólétszám és a könyvtári alapterület között szoros összefüggés van. Megfelelő alapterület esetén emelkedik az olvasószám, a kis alapterület miatt a létszámnövekedésben visszaesés következik be. Az olvasómozgalom sikerének döntő feltételeként rögzíti tehát az intézményfejlesztést. Ezt már eddig is könyvtárépítési akciók segítették. Az első „*Száz falu – száz könyvtár*” jelszóval indult. Az akció könyvtárai *felszabadulási emlékkönyvtár* megjelölésben részesedtek. A második a *Petőfi–emlékkönyvtár* akció volt. Ez a mozgalom már a városokra is kiterjedt, 65 jelentkezőből 44 kapta meg a címet. De tovább kell lépni. Ennek kerete ismét egy akció, a felszabadulás 30. évfordulóját köszöntő „*30 év – 30 könyvtár*” pályázat. A három akció révén mintegy 20.000 négyzetméter új könyvtári terület jöhetett létre.⁴³

☞ *Szakfelügyelet*

Részben ennek is köszönhetően egyre sürgetőbbé vált a könyvtári működés szakmai kontrolljának megszervezése. *Futala Tibor* 1975-ben már arról számol be, hogy a fővárosban és minden megyében van könyvtári szakfelügyeletünk.⁴⁴ A létrehozást a 156/1973. MM utasítás tette lehetővé. Az utasítás kétágú szakfelügyeletet ír elő. Az egyik ágon határozatlan időre megbízott állandó szakfelügyelők munkájával, a másikon szakfelügyeleti vizsgálatokkal számol. Az állandó jellegű szakfelügyelők száma megyénként 2–9 fő között ingadozik. Budapesten főfoglalkozású szakfelügyelőket alkalmaznak. A szakfelügyelők között legtöbb a megyei könyvtári dolgozó. A vezető szakfelügyelő lehetősége a kétágú szakfelügyelet összehangolása. A szakfelügyelet azokban a megyékben működik az ered-

ményesség legjobb kilátásaival, ahol a munkatervet az általános felügyelet munkatervéhez igazították, s így a szakfelügyeleti vizsgálatok az általános felügyeletek szakmai bázisát képezik. Az átfogó szakfelügyeletet mi sem indokolja jobban, mint az ellenőrzésben eddig meglévő „elaprózott gyakorlat”. A szakfelügyelet beálltával a munkamegosztás a következőképpen alakul:

- ☉ Általános felügyelet (művelődésügyi osztály – fenntartó) – megszabja a könyvtár feladatait;
- ☉ Szakfelügyeleti vizsgálat – műszerként mér, ellenőriz, javaslatot tesz;
- ☉ Általános felügyelet a javaslatok hatására – törekszik a működési feltételek javítására;
- ☉ Állandó szakfelügyelők – tájékoztatják az általános felügyeletet, másrészt a módszertani tevékenységet végzők figyelmét hívják fel a vizsgálatból következő módszertani tennivalókra;
- ☉ Módszertani gondozás – a szakfelügyeleti vizsgálatok megállapításából következteti ki a maga tennivalóit.

Felsőoktatási könyvtárak

A szakfelügyelet, az országos szakmai irányítás felelőssége nem csekély. Cél a magasabb színvonal elérése. Ez a felsőoktatási könyvtárak körében az alapfunkció – az anyaintézmény oktatási, kutatási igényeinek kiszolgálása – bővítésével, a falakon túlmutató feladatok körének vállalásával érhető el. Ezek közé tartoznak a szakirodalmi szolgáltatások, számbavétel, feltárás, rendelkezésre bocsátás feladatai, melyek csak együttműködéssel realizálhatók. A felsőoktatási együttműködési kört bővíteni szükséges egy másik kooperációs térrel, a rokon működési területű könyvtárak körével (szakterületi együttműködés). Az integrálódás elől kitérni nem lehet és nem szabad, ez nem jelszó, hanem a legfőbb távlati teendő.⁴⁵

A könyvtár mint dolgozószoba

A tanácsi közművelődési könyvtárak színvonal emelését az nehezíti, hogy 90%-ukban megmaradtak a „kölsönkönyvtári” keretben, s mint ilyenek, valamiféle félig kulturális, félig szociális juttatásnak számítanak. Ingyen olvasnivalót nyújtó szolgáltatóhelynek. Így gondolkodnak róluk a gazdasági vezetők, amikor azt javasolják, hogy a helyszűkével küszködő könyvtárosok növeljék az állványokat a mennyezetig, vagy ne vásároljanak könyvet addig, amíg a régiek el nem kopnak. Alig van pozitív példa, szellősen berendezett olvasótér, napilap és folyóirat olvasó, társalgó, zenei és nyelvtanítási részleg. Sajnos a nyitva tartás miatt egy átlagos magyar városban átlagos hétköznap este közművelődési intézmény fedele alatt nincs hely sem olvasgatásra, se tájékozódásra, se tanulásra, se zenehallgatásra, vagy éppen eszmecserére. *Szente Ferenc* szerint – a városok esetében – a lehetséges megoldás: a térben és időben kibővített *komplex közgyűjtemény*. Egy olyan könyvtári és múzeumi, vagyis közgyűjteményi feladatokat ellátó intézmény, aminek terei, elrendezése és nyitva tartása lehetővé teszi a használói csoportok és a munkatársak számára is az érdemi tevékenységet, ugyanakkor kiküszöböli a fölösleges párhuzamosságokat.⁴⁶

A könyvtár mint művelődési helyszín

A könyvtárak az elmélyült munka mellett a művelődési helyszínei is.⁴⁷ A KMK éppen erre a feltételezésre építve 1974-től két éven át figyelte néhány könyvtár klub-, illetve művelődési kör munkáját. A tapasztalatokat feldolgozva megállapította, hogy a klubok szerves részei a könyvtári tevékenységnek, sajátos kölcsönhatásban élnek a könyvtár egész működésével, szinte szétfeszítik a könyvtár hagyományos, könyvkölcsönzésre és helybenolvasásra épülő szerkezetét.

A megállapítás még inkább érvényes a gyermekkönyvtári munkára. *Vargha Balázs*, öt évvel az ifjúság könyvtári ellátásáról szóló irányelv megjelenése után, 1976-ban vet számot e területről.⁴⁸ Alapvető elgondolás, hogy a 14 éven aluli gyermekeket két, egymással szorosan együttműködő könyvtári hálózat lássa el. A kettős ellátás nem jelenthet teljes párhuzamosságot, az iskolai könyvtár gondoskodik a tantárgyakhoz kapcsolódó olvasásról, a gyermekkönyvtár pedig szórakoztatja olvasóit. A két könyvtártípus elhatárolását azonban nem állománygyarapítási elvekre szűkítve, hanem a teljes funkciót számításba véve kell megkísérlni. S azt is inkább a teendők, mintsem a korlátozások oldaláról. Mindkettő korszerű eszköztár kell, hogy legyen. Mindkettő feladata a sokoldalú és korszerű művelődés szolgálata. Az állomány felépítése sem igazán különbözhet, s a feltárásban sincs elvi különbség. Milyen legyen az iskolai könyvtár? Probléma az állandó helyhiány. Legalább egy tanterem nagyságú térre van szükség, rendszeres, 20 órát meghaladó nyitva tartással és nem azokkal a pedagógusokkal, akik azért könyvtárosok, mert már semmi másra nem jók. Milyen legyen a gyermekkönyvtár? Minden 500 gyermekolvasóra jusson egy főfoglalkozású gyermekkönyvtáros. A nagyobb (megyei) könyvtárakban gyermekkönyvtári munkacsoportot kell szervezni, legalább 300 négyzetméteres alapterületen, 48 óra nyitva tartással. Minden 15–20.000 lakosra jusson egy gyermekkönyvtár, s a 8–10.000 lakosú településen ki kell alakítani a gyermekrészleget. Milyen legyen a közös fenntartású könyvtár? Alkalmasnak kell lennie, hogy ellássa az iskolai könyvtár feladatát és emellett a tanítási időn túl gyermekkönyvtárként álljon a környék gyermeklakosságának rendelkezésére.

Könyvellátási kísérlet

1976 „a veszprémi újfajta könyvellátási kísérlet”-ről szóló első híradás éve is. Az új letéti ellátás a te-

rületi összefogáson alapuló integrált könyvtári rendszer.⁴⁹ A 30–50 település iskolai, tanácsi, szakszervezeti könyvtárait összefogó rendszer a gyarapítást, állományba vételt, feldolgozást, feltárást és annak áramoltatását végzi központilag. A szolgáltatások decentralizáltságát megőrzi, sőt sok vonatkozásban továbbfejleszti. A kis gyűjtemények akkor tudják jól ellátni feladataikat, ha funkcionálisan egymásra épülő, lépcsőzetes ellátást nyújtó nagyobb hálózat szerves részei. A bázisintézménynek olyan rendszeres kapcsolatot kell a falusi ellátó helyekkel megteremtenie, amely feloldja a gyűjtemények közötti tartalmi és szervezeti határokat. A nagyközségi könyvtárak kivételével a formai önállóság megszűnik, a könyvtárak átalakulnának a nagy központi könyvtár ellátóhelyeivé. A központi intézmény korszerű törzsalományt hoz létre és segíti az iskolai könyvtárak rendszeres gyarapítását, feldolgozó munkáját is, külön felkérésre a beszerzést is intézné. A megye több mint 90%-át kapcsolnák be a központi ellátás rendszerébe. Az ellátási rendszerben az állományt két csoportba sorolják: *törzs, vagy alapállományra* (kézikönyvek, ismeretterjesztő művek, alapvető klasszikusok, meséskönyvek, pedagógiai művek, szaktárgyak alapirodalma), valamint *változó, cserélődő állományra*. Ezeket a műveket az igényeknek megfelelően cserélik a könyvtárak között.

Közös fenntartású könyvtárak

A „veszprémi modell” – típustól (iskolai, tanácsi, szakszervezeti) független ellátási rendszer tervét vázolja fel *Katsányi Sándor* és *Vargha Balázs*.⁵⁰ Számítalan esetben azonban a lehetséges rendszertagok státusza még nem kiforrott. Tisztázni kell az általános iskolák és a tanácsi könyvtárak együttműködésének formáját. Legeredményesebb megoldásnak a közös fenntartású könyvtárak létesítése látszik. Ilyen intézményt két – jól megkülönböztethető – területen érdemes létesíteni: a kistelepüléseken és a

nagyobb városokban. A kistelepüléseken az „egy falu – egy könyvtár” elv érvényesítése azonban megakadt az iskoláknál, mert nem volt mindkét hálózat részéről közösen elfogadott elképzelés. Az 1972-es Irányelv a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátottságáról így rendelkezik: a kistelepüléseken tanuló gyermekek könyvtári ellátása a falusi közművelődési könyvtár feladata. Csakhogy ezt a feladatot a közművelődésügy abban az időben kapta, amikor a kisközségek könyvtári ellátása a legkritikusabb helyzetbe került, a korábbi helyi tartalékok kimerültek, a központi ellátásra tett kísérletek és kezdeményezések (körzeti rendszer kiépítése, bibliobuszos megoldás) sorra befulladtak. Természetes, ilyen körülmények között a községi könyvtárak nem vették át ezt a feladatot. Az iskolai könyvtári funkciót vállaló közművelődési könyvtárak száma a legkisebb településeken (1000 lakos alatt) a legalacsonyabb, éppen ott, ahol azt az Irányelvek előírják. A települések 98%-a nem tudott megmozdulni az Irányelvek felszólítására. De talán jobb is a jelenlegi „tisztá lap.” Nemcsak lehetőséget ad rá, de rá is kényszerít: erőteljes centralizálással, nagy területet átfogó központi ellátással oldjuk meg a kistelepülések közművelődési és iskolai könyvtári ellátását. Katsányi Sándor és Vargha Balázs a helyzetkép alapján 1977-ben az alábbiakat javasolja:

- ☞ Ki kell dolgozni a közös fenntartású könyvtárak működési szabályzatát, ez egyben szerződésmintha is lenne. Előtte tisztázni kell, a szerződést az iskola és a könyvtár kösse-e, vagy a fenntartók.
- ☞ Ugyancsak kidolgozandó a községi iskolai és a tanácsi könyvtár egyesítésének irányelve. Ezt miniszteri rendeletben célszerű közzétenni.
- ☞ Tisztázni kell, milyen lakosság szám alatt célszerű az egyesítés.
- ☞ A szabályozásnak arra is ki kell térni, hogy mi lesz az egyesített könyvtár sorsa, ha a körzetesítés során megszűnik az iskola az adott helyen.

- ☞ A gyermekkönyvtári szakfelügyelet jogosultságát ki kell terjeszteni a közös fenntartású könyvtárakra is. Célravezető, ha (pl. ötvenként) közösen, iskolai és könyvtári módszertani munkatárs egyszerre vizsgálja az iskolában működő, területi munkát is ellátó könyvtárakat.

Irányelvek a kistelepülések számára

1977 egy átfogó dokumentum, a kistelepülések kulturális ellátásának javítására és a komplex művelődési intézmények létesítésére kiadott Irányelv megjelenésének éve is. Ezzel egy újabb, a kistelepülési könyvtári ellátás szempontjából tartalmi változást (fejlődést) nem hozó szervezeti forma indul útjára. Az Irányelv rögzíti a „kistelepülés” fogalmát.⁵¹ Ez alatt a Településhálózati Fejlesztési Konceptió három kategóriáját és az „egyéb” (nem fejlődő) településeket érti. Könyvtárellátás szempontjából különösen kedvezőtlen helyzet a mintegy 1,5 millió főnek otthont adó 1000 lélekszám alatti kisközségek esetében regisztrálható. Az Irányelvben megfogalmazottak szerint a kulturális ellátást egy adott településen három tényező együttesen biztosítja:

- ☞ Tömegközlelési eszközök, vételi (telefon, TV, rádió) lehetőségek,
- ☞ Magasabb településtípusok intézményei szolgáltatásainak fogadása (mozgóellátás, letéti ellátás). (Ez szükséges teszi ezen intézmények szolgáltató képességének fejlesztését is!),
- ☞ Helyi feltételek a közösségi élet kialakításához.

A nem fejlődő – „egyéb” – településeken a közoktatási és közművelődési feladatokat közös szervezésben kell megoldani. Azokon a településeken, ahol csak iskola működik és hiányoznak a közművelődési intézmények, az iskolára (helyiségeire) építve kell szervezni a részleges közművelődési ellátást. Azokon a helyeken, ahol iskola nem működik, de működik könyvkiadó, vagy művelődési ott-

hon, ott ezt kell alkalmassá tenni a közművelődési alapfeladatok ellátására. Ott, ahol semmi sem működik, ott a mozgóellátásra kell építeni. Ehhez a mozgóellátás tervszerű fejlesztése szükséges. A tanácsok minden esetben vegyék igénybe a helyi gazdasági egységek segítségét a közművelődési feladatok megvalósításához. Az „alsó fokú központ” kategóriába sorolt településeken az alapellátást ún. „komplex közoktatási-közművelődési intézmények útján célszerű biztosítani. Ez magában foglalja az iskolát, könyvtárat, művelődési otthont, filmszínházat, sportlétesítményt. Nem tekinthető komplex intézménynek a már meglévő intézmények tevékenységének közös szervezése. Ez a komplexesítési elvnek csupán szervezeti alkalmazása. A komplex intézmények szervezésének három típusa:

- ☞ Az egyes intézmények egy épületben, közös épület és berendezés használatával, de szervezeti önállósággal.
- ☞ Az egyes intézmények közös gondnoksággal és költségvetéssel, de külön szakmai egységként.
- ☞ Az egyes intézmények egy épületegyüttesben szervezetileg, tartalmilag és gazdaságilag is egy egységet képezve.

Komplex intézmény létesítése elsősorban a 3–4 ezer fős vonzáskörzeti népességgel rendelkező alsó fokú központban indokolt. Itt teljes körű alapfokú ellátást kell megvalósítani. Általában már nem célszerű komplex intézmény létesítése a 10 ezer fős népességet is elérő településeken. Itt a differenciáltabb intézményi kör fenntartása indokolt. Szintén indokolatlan az ellenpóluson lévő stagnáló, vagy gyengén fejlődő településeken a létesítés. A komplex intézmény funkciói:

- ☞ Általános iskolai oktatás;
- ☞ A közösségi élet, ifjúság mozgalmi élet központja;
- ☞ A könyvtári ellátás központja, kapcsolódva a rendszer magasabb szintjéhez, az iskolai és a

felnőttek könyvtár közös, többcélúan hasznosítható térben;

- ☞ A felnőttoktatás, továbbképzés bázisa;
- ☞ Szabadidős központ, művelődési tér, sport és játék tér;
- ☞ Közművelődési tevékenységhez (egyéni, közösségi) helyszín;
- ☞ Tömegkulturális rendezvények helyszíne;
- ☞ Tagközségek, vonzáskörzeti intézmények ellátása, működtetése.

Általános követelmény: A könyvtárat úgy kell szervezni és helyiségeit kialakítani, elhelyezni, hogy az mind az oktatási, mind a közművelődési igényeket kielégítse.

A komplexek

Az Irányelvekhez *Futala Tibor* fűz értelmező gondolatokat. Megerősíti a mozgó és a letéti ellátás ket-tős elvének elfogadását az apróbb települések vonatkozásában. Az Irányelv két ellátási intézményi forma mellett foglal állást. Az elsőt nem is nevezik intézménynek, hanem a „részleges művelődési alapellátás” több változatban megvalósítható formájának. Ez a forma a legkisebb, a nem fejlődő települések ellátását van hivatva megjavítani. A második forma az igazi komplex közoktatási-közművelődési intézmény.⁵² Az Irányelvekben két hangsúlyeltolódásra lehetünk figyelmesek:

- ☞ A közművelődési, könyvtári alapellátás a múltbélinél jobban kötődik az iskolához.
- ☞ A szolgáltatás tartalmában a központi szerepet betöltő intézmények érintettsége kibővült az alapellátási végpontokig (tanyák, kistelepülések), a peremkerületekig, a lakótelepekig.

Az Irányelvek a végrehajtásban türelmes szellemet biztosítanak. Nincsenek határidők, célzások a megvalósulás idejére. A hangsúly az adott településre

érvényes jó megoldás megtalálásán, a színvonal együttes (közoktatási – közművelődési) emelésén van, nem pedig az uniformizált megoldásokon.

A jó megoldás megtalálása pedig nem könnyű feladat. Hiszen a központosított letéti ellátás szervezésének is már számtalan buktatója van.

Központosított ellátás

Az ellátásnak sok változata él könyvtári hálózatainkban. Legismertebb formájában a központi egység a hozzá tartozó fiókoknak állományt ad letébe. Ez a tiszta ellátási forma az ellátó könyvtárak szerepének, földrajzi hatókörének, ellátási funkcióinak (iskolai – közművelődési ellátás) tisztázatlansága miatt nem mentes a problémáktól. Előfordul, hogy a megyei és a járási hálózati központ ugyanabban a községben működtet letétet. Központi katalógus hiányában a letétek nem egymás kiegészítését, sokkal inkább a fölös példányok számát gyarapítják. A letéti ellátás egyik formája a művelődési autók állomáshelyeinek könyvvel való ellátása, de ma ezek jó része már nem végez ellátást. A tanácsai és a szak szervezeti ellátás is összehangolatlan. A közigazgatási változások – járáások megszűnte, városossá nyilvánítások, települések lélekszám változásai, közös tanácsú települések létrejötte – sajátos módon hatnak az ellátásra. A városi könyvtárak és a városkörnyéki községek könyvtárosainak kapcsolatában sokkal több a bizonytalanság. Az ellátás a dokumentumokkal (könyv, periodika, hangzó anyag) történő ellátást és ezek szakszerű feltárását jelenti. Ezen felül az ellátó intézmény bibliográfiákkal, sokszorosítással, kiállítási anyaggal stb. segíti a könyvtárait. A központosítás azonban nem terjed ki a könyvtárak üzemeltetésére, a bennük dolgozók kinevezésére. Az ellátott helyek elhelyezéséről, felszereléséről, a könyvtárosok alkalmazásáról továbbra is az érintett tanácsoknak kellene gondoskodniuk. A központosított könyvtári ellátás mellett minde-

nekelőtt a gazdaságosság szól. Ma egy százezres lélekszámú városban egyetlen könyvtár szerzi be a lakosság ellátását szolgáló dokumentumokat. A 20–40 ezres lélekszámú járásban viszont 15–30, vagy még több könyvtár teszi ugyanezt. Ez a szétaprózottság nehezíti az országos könyvtárellátást is. A Könyvtárellátónak túlzottan nagyszámú könyvtárral kell szerződéses viszonyban állnia.⁵³

Szükség van tehát a központosított ellátás valamilyen módozatára. A ma időszerű centralizációnak azonban *Weisz Gábor* szerint⁵⁴ sokkal jobban kell működnie, mint működött az ötvenes években. Az anyagi feltételek megteremtése bizonyára hosszadalmas folyamat lesz. A bevezetést mindenekelőtt átgondolt jogi szabályozásnak kell megelőznie. Szükséges meghatározni:

- ☞ A területi ellátó feladatkört kapó könyvtárak körét és biztosítani kell a tárgyi feltételeket. E feladatra a „B” típusú könyvtárak tehetőek leginkább alkalmassá. A megyei könyvtárak számára a hálózat áttekintése már gondot okoz.
 - ☞ Meg kell határozni, hogy melyik szerv jogosult és milyen feltételek megléte esetén e feladatra megbízást adni. E jogkört megyei szinten (tanács) érdemes biztosítani az érintett könyvtárat fenntartó tanács egyetértésével. A szükséges feltételek biztosítását azonban központi forrásból (országos, esetleg megyei) kell biztosítani.
- További probléma, hogy a községi tanácsok a könyvbeszerzési előirányzataikat hajlandóak lesznek-e a központi ellátó könyvtár rendelkezésére bocsátani. Szerencsés lenne a keretek végleges elvonása és a pénzeszközök megyei tanács általi céltámogatásként történő kiutalása az ellátó feladatra kijelölt könyvtárnak.
- ☞ Meg kell határozni azokat a normákat, amik megléte nélkül nem szabad központi ellátó feladattal könyvtárat megbízni.

☉ Meg kell határozni azon könyvtárak körét, amelyek mentesülnek a központi ellátásba való bekapcsolás kötelezettsége alól (pl. 3000 lakos feletti települések).

☉ Rendezni és egységesíteni kell az állomány-nyilvántartás módját, az állományvédelemmel kapcsolatos teendőket, a felügyelet rendjét, módjait

A központosított állománygyarapítás feltételei: központi raktár; a szükséges munkaerő; a megfelelő szállítóeszköz.

El kell választani a területi ellátást – mint szolgáltatást – a módszertani gondozás kapcsán jelentkező tennivalóktól.

Központosítás, hálózatfejlesztés

Ismét visszatértünk tehát két kulcsfogalomhoz. Központosítás és hálózatfejlesztés. *Kondor Istváné*⁵⁵ 1978-ban (végre) kimondja: „Nem új hálózatot, de tényleges könyvtári ellátást”. További feladatként a tanácsi és iskolai könyvtárak integrálását, vagy legalábbis egymáshoz közelebb hozását jeleníti meg. A tervezett integráció mintegy két-kétezer iskolai és közművelődési könyvtárat érint. Külföldi példák serege bizonyítja, a kistelepülések színvonalas könyvtári ellátásában még az integrált (iskolai-közművelődési) könyvtárak sem hoznak tökéletes megoldást. Az integrációs törekvésekkel párhuzamosan tehát járási hatókörű ellátórendszereket szükséges létrehozni, s ezáltal lehetséges felszámolni a falusi „könyvtár-félét”, amely szegényes és elavult, nem frissülő állományával szükségszerűvé teszi az olvasószám fogyását. De nemcsak a kisközségekről van szó. Minden olyan kísérlet támogató, amely a szétaprózott kiskönyvtárak egyedi gyarapításának megszüntetésére és nagyobb (körzeti, járási, városi) könyvtárak állománygyarapítási csatornához való csatlakozásra törekszik. Az állománygyarapításban még nagyok az egyenlenségek. Ezért mindenütt, minden szinten emelni kell

az állománygyarapítás színvonalát. Ennek keretében

☉ fejleszteni kell a tájékoztatási apparátust,

☉ a könyvtáraknak be kell szerezni a Könyvminősítő Bizottság által törzsanyagként ajánlott műveket;

☉ a tantervek alapján át kell vizsgálni az állományt, és pótolni kell a hiányzó műveket (kellő példányszámban).

A gyűjtési határokat ki kell terjeszteni a nem hagyományos dokumentumokra is. A közművelődési könyvtár ne zárkózzon el ezen dokumentumok kölcsönzésétől sem. Az országos szakkönyvtárak tájékoztató szolgáltatásait át kell venni a közművelődési könyvtárakban is. A tervezésnek minden könyvtárban az ellátandó település teljes és maradéktalan megismeréséből kell kiindulnia. A szakfelügyelet segítségével a méltatlan fenntartókat is cselekvésre kell bírni.

A további feladatok közé *Futala Tibor*⁵⁶ a hálózati központok működésbe hozását sorolta. Az újonnan kijelölt központok tapasztalatlanok, de a nagy gyakorlattal rendelkezők sincsenek könnyű helyzetben. Némely korábbi rutinukkal fel kell hagyniuk és a szolgálat, szolgáltatások jegyében kell eredményesen munkálkodniuk. A Kulturális Minisztérium a hálózati központok munkára szervezésében mindenekelőtt a koordinációs központok ösztönző szerepére számít. Nem odázhatjuk sokáig a területi és szakterületi együttműködési körök megalakítását és működésük megkezdését sem. Az 5/1978 (XII. 12.) *KM számú* rendelet a könyvtárak SZMSZ-ének elkészítést, felülvizsgálatát, korszerűsítését érdemi programnak szánta. Vannak olyanok, akik csak adminisztratív háborgatást látnak ebben a rendeletben. Nem adhatunk nekik igazat. A szabályzat megújítása még a legkisebb könyvtár számára is kiváló alkalom, hogy először, avagy újra „bemérje magát” a könyvtárügy új rendszerébe és újrafogalmazza ténykedésének legalapvetőbb mozzanatait és saját

szervezeti rendjét. Kívánatos, hogy az SZMSZ elkészítése nyomán gazdaságosabbá váljék a könyvtárak munkája, megalapozottabbá gyűjtőkörük és szolgáltatásaik rendszere, fokozódjék társadalmi hatékonyságuk. További feladat a könyvtári kataszter létrehozása, annak tisztázódása, hogy egyáltalán hány könyvtár is van az országban, illetve, hogy milyen alsó határig könyvtár a könyvtár?

Hány könyvtárunk van?

E kérdésekre *Mohor Jenő* igyekszik 1980-ban választ adni.⁵⁷ A meghatározások általában elméleti síkon mozognak, s a könyvtár egyes összetevőit, jellemzőit sorolják fel: állomány, rendezettség, hozzáférhetőség, személyzet. A kérdés azonban gyakorlati. Egyértelműen, számokkal is ki kell tudni fejezni, hogy hány intézmény kerül be a könyvtárak központi nyilvántartásába. A kérdés megválaszolásához az összetevők felsorolása kevés. Azok mennyiségi és esetleg minőségi meghatározásával – valamilyen minimális szint kijelölésével – juthatunk csak el a célig. Ez a „küszöb”, a mennyiségében is meghatározott minimum nem lehet általános és nemzetközi. Saját minimumunkat csak mi határozhatjuk meg, az alábbiakban:

- ☞ a gyűjtemény kezelését főfoglalkozású, illetve főhivatású könyvtáros látja el;
- ☞ legalább 3000 kötet (könyvtári egység) feltárt saját állománnyal, vagy legalább 2000 kötet (könyvtári egység) feltárt saját állománnyal és 50 kurrens periodikum-féleséggel (címmel) rendelkezik,
- ☞ lehetőleg önálló (vagy legalábbis elsősorban könyvtári célú) helyiségben működik.

A meghatározás egyrészt tág, nem értelmezi, hogy ki tekinthető főfoglalkozású, illetve főhivatású könyvtárosnak, az önálló helyiség követelménye mellé odahelyezi a „lehetőleg” szót. Ugyanakkor ha-

tárokat is szab: a feltárt saját állomány kívánalmá egyrészt a rendezetlen könyvhalmazokat, másrészt a letéti könyvtárakat rekeszti ki a központi nyilvántartásból, de gondol arra, hogy egy szűk szakterület országos könyvtárában esetleg nincs (mert szűkségtelen) 3000 monográfia.

Problémák a hálózatban, a módszertani munkában

Mindezen „nagy kérdések” megválaszolása valóban égetően fontos és a későbbiekben nem is kikerülhető és nem is kikerült feladat (lásd 1997. évi CXL törvény), de a végeken dolgozókat ebben a pillanatban ettől prózaibb kérdések nyugtalanítják. Az egyik így hangzik: „Mondja már meg végre valaki: mi a módszertani munka és hogyan kell jól csinálni?”⁵⁸ Sokkal több segédanyagra lenne szükség és meg kéne oldani a módszertani munkatársak továbbképzését is.

A könyvtári kultúra színvonalát ugyanis a könyvtáros személye határozza meg. Ott teremődnek meg a könyvtárkultúra biztos alapjai, ahol a könyvtáros generációkat nevel a könyv, az olvasás szeretetére. Minden erőfeszítésünk ellenére hosszú időn át elszikkadt a személyi szempontok és követelmények kellő értékelése.⁵⁹

Mind a falusi könyvtárosoknak, mind a hálózati munkatársaknak ezért égető szüksége volna új hálózati kézikönyvre⁶⁰ amely egyaránt biztosít elméleti alapokat és gyakorlati útmutatást a kistelepülési könyvtári ellátás végzéséhez, a könyvtárakat oszthatatlanul jellemző tájékoztatási, nevelési és a szórakoztatási feladat egységben való fenntartásához, mely a könyvtári gyakorlat talán legszebb, de egyben legnehezebb feladata.⁶¹

De az útmutatáson kívül többre is szükség van. Inspirációra. A fáradtság és a fásultság érzésének leküzdésére. Motivációra.

Szita Ferenc 1980-ban a fáradtság jeleit és okait az alábbiakban véli megtalálni⁶²:

- ☞ A mai módszertani tevékenység a sok szép, de fáradtságos munka árnyékában sablonosnak, rutinszerűnek látszik.
- ☞ A könyvtári munka belső területein módszereket kellett volna változtatni, ám ez nem sikerült.
- ☞ Megpróbáltuk a közigazgatási változásokhoz igazítani a könyvtári szervezetet, s ez sok egyhangú aprómunkával terhelte meg a hálózati könyvtárosokat, akik mögött erejét vesztette az irányító tanácsok támogatása.
- ☞ A járások megszűntét követően megszűnt az ok erőteljes általános felügyeleti irányítása is.
- ☞ A könyvtárak ellenőrző látogatása rendszertelenné, inkább csak betekintő, beszélgető jellegűvé vált.
- ☞ Változott, megfiatalodott a módszertani gárda is, ami önmagában nem baj, de nem tudtuk beoltani őket a gondozó munkára jellemző igényességgel, lelkesedéssel.
- ☞ Az országos betegségnek oka még az is, hogy a vidéki módszertani könyvtárosok úgy érzik, hogy a KMK-ban, a legfőbb módszertani műhelyben elbizonytalanodott, gyengült a vidéket, az egyes könyvtárakat és hálózatokat közvetlenül segítő, instruáló munka.
- ☞ Tény, a hálózati módszertanosok országos továbbképzései, jelentősebb szakmai fórumai csaknem egy évtizedig szüneteltek, s hiányok támadtak az önképzésben is.

Vesztes pedig a falusi könyvtárügy. Az állományépítési, állományvédelmi, katalógusépítési hiányosságok, az olvasómozgalom csökkenő, vagy stagnáló mutatói, a könyvtári propaganda gyengesége, a szakfelügyelet által feltárt hiányosságok igazolják, a módszertani gondozás nem tudott lépést tartani a könyvtári szolgálattal szemben támasztott növekvő követelményekkel. Szoros együttműködésre van szükség a módszertani munka és a szakfelügyelet között. A szakfelügyeleti és a módszertani tevékeny-

ség kapcsolata csak akkor lesz jó és eredményes, ha a szakfelügyeleti vizsgálat során feltárt hiányosságok megszüntetésében tevékenyen részt vesz a módszertani apparátus is. A két munkának olajozott fogaskerekek módjára kell kapcsolódnia egymáshoz. A jó módszertani könyvtáros: magas intelligenciájú, tudományos tevékenységre törő, vállalat nélküli, hol csak beköszönő, lóti-futi módon feltűnő, de állhatatos, egy helyben végzendő munkára is hajlamos, mindenestre nagyon mozgékony, időnként – ha kell – harapós, többnyire azonban jó és kellemes kapcsolatok kialakítására képes, praktikus érzékű bibliológus, aki biztosan halad a sikos úton is, és úgy működik együtt partnereivel, mint a megolajozott fogaskerék.

A hálózati hovatartozás, új módszerek

Egy másik „próza kérdés”, melyre ugyancsak *Szente Ferenc* hívja fel a figyelmet, hogy az élet kitermelt néhány olyan könyvtártípust, amelynek hálózati hovatartozását (az 5/1978. K.M.sz. rendelet alapján) nem lehet megállapítani,⁶³ mert szerepük szerint több hálózatba is besorolhatók. Leggyakrabban a közművelődési és az iskolai, valamint a szakszervezeti közművelődési és szakkönyvtári funkciók párhuzamos jelenléte okoz nehézséget. Javaslatára szerint minden esetben annak a funkciónak az alapján célszerű hálózatba sorolni az érintett könyvtárakat, amely tágabb társadalmi szerepkört jelent. Lakóhelyi közművelődési és iskolai funkció együtt jelentkezése esetén a tanácsai hálózatba, munkahelyi közművelődési és szakkönyvtári funkció esetén a szakszervezeti hálózatba.

Mindezek után 1981-ben *Halász Béla* már úgy érzi, hogy eljött az ideje a módszerek megváltoztatásának⁶⁴ Az évek óta beolajozottan működő „módszertani gépezetnek” elfogyott az üzemanyaga, szerkezetileg pedig korszerűtlen, nem tud igazodni a megváltozott társadalmi, ezen belül az új könyvtári va-

lóságához sem. *Az instruáló tevékenység helyébe a szolgáltatások közvetítésének kell lépnie.*

A legkisebb településen is a központi könyvtár szolgáltatásait kell nyújtani. Vagyis a rendszerhez csatlakozó ellátóhelyeken fokozatosan meg kell teremteni a városi, vagy nagyközségi szintnek megfelelő szolgáltatásokat. Így lesznek a falvakban azonosak a könyvtári feltételek.⁶⁵

A IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia

Az 1982-es IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai már ennek szellemiségében fogalmazódtak meg.⁶⁶

- ☞ könyvtárak és használók kapcsolatainak erősítése;
- ☞ könyvtárhasználatra nevelés – óvodás kortól;
- ☞ szolgáltatások megismertetése;
- ☞ országos akciók;
- ☞ a tájékoztatási rendszer fejlesztése;
- ☞ együttműködés a könyvtári tájékoztatás valamennyi területén;
- ☞ együttműködés kölcsönös érdekeltségben,
- ☞ ésszerű munkamegosztás – szolgáltatások átvétele, közvetítése;
- ☞ a központi szerepkörű könyvtárak prioritása az eszközök elosztásakor,
- ☞ törekvés központosított ellátórendszerekhez csatlakozásra; a központi szolgáltatások továbbfejlesztése;
- ☞ a működéshez azon anyagi és személyi feltételeket kell biztosítani, melyek kis ráfordítással megalapozzák a fejlődést;
- ☞ dokumentumbázis ésszerű többszörözéssel optimális igénykielégítés;
- ☞ ésszerű (fokozott) apasztás;

- ☞ állományvédelem a megyékben, valamint központi restauráló laboratórium felállítása
- ☞ lényeges technikai fejlesztés;
- ☞ számítástechnika híradástechnikai eszközök alkalmazása;
- ☞ javítani kell az elhelyezési körülményeket;
- ☞ képzés, továbbképzés, tankönyv (jegyzet) ellátás;
- ☞ pályakezdők beilleszkedése;
- ☞ felügyelet, ágazati irányítás;
- ☞ kutatási programok támogatása;
- ☞ intézményi kapcsolatok, a közgyűjtemények együttműködése;
- ☞ kapcsolatjavítás a dokumentumforgalmazókkal,
- ☞ kapcsolatjavítás nemzetközi téren.

Leggyengébb láncszem: az iskolai könyvtár

Az iskolai könyvtárak fejlesztésére tett erőfeszítéseket tükrözik a közművelődési és az iskolai könyvtárak helyzetéről és továbbfejlesztéséről szóló Országos Közművelődési Tanácsi előterjesztés megállapításai is.⁶⁷

Bizonyos településtípusok könyvtári ellátásának alacsony színvonala, vagy éppen megoldatlansága egyre nagyobb gondot okoz. Az ellátás leggyengébb láncszemei az iskolai könyvtárak. A továbbfejlődés feltételei⁶⁷:

- ☞ Az elhelyezés. Itt nagy az elmaradás, amit pótolni kell.
- ☞ Gyűjtemény és állomány. Radikális intézkedés kell az állománygyarapítási keretek növelésére.
- ☞ Könyvtáros. Sok helyen nincs szakember. Ezen változtatni kell.
- ☞ Szervezet. Számos a fehér folt, de számos a főlősleges párhuzamosság és kevés az összehangolt együttműködés.

A könyvtári rendszerről még egyszer

Ekkor már ki lehet és ki kell mondani: a könyvtár nem emberbaráti intézmény, hanem a társadalom tudásgazdálkodásának létesítménye. A könyvtárhasználó állampolgár joga, hogy bármely szolgálati helyen, bármilyen dokumentumhoz hozzáférhesen, s hogy regisztratív szinten a világ teljes dokumentumtermésében tájékozódhassék. A funkciók teljesítésére az egyedi könyvtár nem képes, csak a rendszer részeként, melyben a szolgáltatások egymásra épülő, egymást feltételező fokozatokat alkotnak. A szakmai irányításnak ehhez négy feladatot kell megoldania:

- ☞ Meghatározni a rendszer egészének céljait, a visszacsatolást megszervezni, a végrehajtás anyagi és személyi feltételeit biztosítani;
- ☞ Központi szolgáltatások fejlesztését közvetlen tárcairányítás alá vonni;
- ☞ Tudatos, hosszú távú személyzeti politika;
- ☞ Kompatibilitás biztosítása a technikai, technológiai fejlődésben.

A könyvtárügy intézményi alrendszerét nem lehet egyetlen vezérelv szerint, lineáris hierarchiában felépíteni. Ebben a bonyolult rendszerben az alkotó elemek autonóm módon működnek, engedve a természetes vezérlő és szabályozó mechanizmusoknak. A rendszernek nem az együttműködés az alapja, hanem a célok és feladatok, a korszerű technikai felszereltség, az élen járó technológiai eljárások. Az együttműködés következménye, s nem előfeltétele a rendszernek. Az együttműködésben két szervezési elv, az illeszkedés kötelezettsége és a közvetítői funkció vállalása kell, hogy érvényesüljön.⁶⁸

1986-ban, a VII. ötéves tervben a könyvtárak fejlesztésére ezek után az alábbi feladatok kerültek meghatározásra:

- ☞ A könyvtári szolgáltatások erősítése és kiterjesztése (minőségi fejlesztés!);

- ☞ A szakirodalmi ellátottság javítása;
- ☞ Az ifjúság könyvtárhasználatra nevelése (iskolai könyvtárak, kettősfunkciójú könyvtárak);
- ☞ Közművelődési tevékenység. Ezen belül:
 - a párhuzamosságok és az ellátatlanságok felszámolása,
 - integráció,
 - fejlődés a mennyiségi mutatók területén is,
 - a hatókör kiterjesztése az értelmiségek, munkások, fiatalok körére,
 - az életképtelen ellátóhelyek fokozott felszámolása, színvonalasabb szolgáltatásokat nyújtó intézményre bízni a jelentkező igények kielégítését.⁶⁹

A kettős funkciójú könyvtárak

1987-ben *Kellner Béla* foglalkozik a kistelepülések vonatkozásában az együttműködés és az átszervezés gyakorlati kérdéseivel. Felidézi, hogy a falusi hálózatunk – irányítás tekintetében beváltan – a megye-járás- község rendszerre épült. Változott azonban a helyzet a közigazgatás átalakításával, a járások megszüntetésével. Egyidejűleg felütötte a fejét az iskolai és a községi közművelődési könyvtár összevonásának gondolata. Az *átszervezési gyógy mód* apostolainak abban igaza volt, hogy a gazdasági és az emberi erőforrások egyesítése több lehetőséget teremt. Az élet azonban nem csak matematika. Egyre több helyütt jelentkeznek a rossz házasság tünetei és ennek nyomában a válás óhajta is. Az integrációs folyamat alapvető hiányossága volt, hogy hevesen felkaptunk egy indokolt koncepciót, végrehajtottuk az eredményesnek ígérkező szervezeti intézkedéseket a megkívánt előzetes előkészítés, előrelátás, a működési feltételek alapos áttekintése és értékelése nélkül. A percek hevületében nem tűnt fel, hogy az átszervezést abból, vagy még kevesebből kell megvalósítanunk, mint ami felett korábban rendelkezünk, s nem számíthatunk

arra, hogy a megfelelő jogszabályokhoz megteremtődjenek a megfelelő szabványok és követelmények is. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy az integrációt követte-e magasabb szintű feladatellátás, költségmegtakarítás, ésszerűbb munkaerő felhasználás. Felvetődik a kérdés, mi az oka annak, hogy Hollandiában, Dániában a kettős funkciójú intézmény valóban betölti szerepét? Ott megvalósították, amit a mi pedagógiánk gyakorlatban nem tudott megvalósítani: a jól működő könyvtárt a korszerű iskola nélkülözhetetlen alkotóelemének tekintik. Magyarországon az első könyvtári válsághelyzetben kiderült, hogy a könyvtáraknak, akár egyes, akár kettős-funkciójúak, *helyben nincs védnökük*, sem hatékony érdekképviseletük, sőt éppen a védeni kötelezettek lettek legtöbbször megszállókká. Egyetlen meggyőződéses pártfogójuk, a megyei könyvtár is gyenge a védelmükre, hiszen saját elemei érdekei védelmében is elbukik, illetve alul marad, néha átlát-szó személyi érdekekkel szemben is. Megoldásért kiált az iskolában működő kettős funkciójú könyvtárak működtetésének technikai összehangolása is. Pl. téli iskolai szünetben az iskolát nem fűtik. Nem az *egy falu – egy könyvtár* jelszó, hanem a féloldalas átszervezés ellen kell a szót felemlíteni.⁷⁰

Az állam szerepe

Ma a könyvtárak gazdája az állam. A használó közösségnek a kultúráközvetítés passzív befogadására van csupán lehetősége. Pedig nem csak ez az egy modell létezik, hanem négy is:

- ☞ Magántulajdonos működteti a könyvtárat állami felügyelettel;
- ☞ Állam működteti azt helyi beleszólás nélkül;
- ☞ Állam működteti közösségi (helyi önkormányzati) kontroll mellett;
- ☞ A közösség működteti az állam (szak)felügyeleti kontrollja mellett.⁷¹

Egyre sürgetőbb a kérdés, hogy a demokratizálódó, az átalakulási kényszerben lévő ország megtalálja azt a könyvtárirányítási, szolgáltatás-fenntartási modellt, melyben a tudásgazdálkodás, az információk szabad áramlása és a hozzájuk való hozzáférés alapintézménye lehet a könyvtár. Az átalakulás racionalizációt is követel. Például a dokumentumellátás területén. De a könyvtárak csak akkor tudnak majd lemondani az önálló dokumentum ellátásról, ha a hálózat ténylegesen működik. A kiskönyvtárakban a könyvtárhasználót arra kell bátorítani, hogy az egész hálózatot szem előtt tartva használja a könyvtárat. A korszerű közművelődési könyvtár fogalmán – írja *Skaliczki Judit* 1989-ben – az információ és a dokumentum szabad hozzáférhetőségét értjük mindenki számára, minden korlátozás nélkül.⁷²

A könyvtárhasználat nehézségei és fenntartási kérdések

A könyvtárak használatának számtalan gátja van. Legfontosabb ezek közül talán maga az állomány. Hiába került kiadásra az ÁMK könyvtárak számára a 203/1986. MM sz. útmutató. Hiába került megfogalmazásra, hogy lakosonként 3, tanulónként pedig 10 kötet (legalább) legyen az állomány nagysága. A kézikönyvtár a teljes állomány 10%-a legyen. Évente 4–500 cím gyarapodás a minimum, mintegy 1000 példányban. Folyóiratok száma érje el a 70–80 féleséget. Ezen normák közül a címek beszerzése egyre inkább elérhetetlen a kistélepüléseken. A példányszám pedig a vásárolt címek esetében legtöbbször csupán egy. A folyóiratoknál még tragikusabb a helyzet. A 90-es évek elején az addig előfizetett szerény folyóiratmennyiség (napilapok, hetilapok, magazinok) is eltűnik a könyvtárak polcairól. Esetleg megmarad néhány, az ÁMK szakmai működését támogató szakfolyóirat. A személyi feltételekben sincs javulás. Ugyan indokolt lenne önálló, fő-

foglalkozású pedagógus-könyvtáros alkalmazása, aki egyben a nevelőtestület tagja. Ezzel szemben az a jellemző, hogy vagy pedagógus, vagy könyvtáros az illető.⁷³

A modellkeresés és meghatározás előkészítéséhez járult hozzá *Tóth Gyula* is, amikor 1990-ben az alábbiakat írja: A könyvtári szolgálat fenntartásában meg kell különböztetni fenntartási kötelezettséget, fenntartási „lelkiismeretet” és fenntartási lehetőséget. A kötelezettség a könyvtárügy gerincét alkotó országos szakkönyvtárakra, az egyetemi és főiskolai, valamint a városokban működő tanácsi könyvtárakra terjed ki. „Lelkiismereti kérdés”, a könyvtár fenntartása minden egyéb településen. Ha azonban a település polgárai a könyvtár fenntartás mellett döntenek, akkor az intézmény az alapvető feltételeknek feleljen meg. (Függetlenített és szakképzett könyvtáros, önálló helyiség, multimedia állomány, gyarapítás). Ezen kívül a fenntartási lehetőség bárki számára lehetőség, de az így fenntartott könyvtár csak akkor képezze a könyvtárügy részét, ha önként jelentkezik és a normatíváknak, kötelezettségeknek megfelel. Alapvetően kellene kimondani: hogy a fenntartó illetékességi körén kívül eső szolgáltatásokat kívülről (központi alapból és/vagy az ellátottak térítéséből) kell finanszírozni. A lelkiismeret okán, vagy más okból fennmaradó könyvtáraknak lehetővé kell tenni az ellátórendszerhez történő csatlakozást.⁷⁴

Varga Róbert – szintén a kiutat keresvén – az elkerülő megállapítások okán, miszerint

- ☞ a településfejlesztési koncepció hatása a társadalomra nem volt kedvező;
- ☞ az elmúlt húsz év alatt a kistelepüléseken olyan folyamatok indultak el – a lakosság szám csökkenése, értelmiségiek elvándorlása, iskolák megszűnése – melyek anyagi, társadalmi, kulturális téren visszafejlődést okoztak;

- ☞ falun egyre inkább a hátrányos helyzetű rétegek maradnak, és ők alkotják a falusi olvasók nagyobb hányadát;

- ☞ az ellátás javítása érdekében a letéti csere nem, vagy alig fejlődött;

- ☞ a kisközségek könyvtárai az elavult könyvek tárházaivá váltak. Zsúfolt polcok, kevés ülőhely, nem létező hírlapok, tiszteletdíjas, szakképzetlen könyvtárosok, fűtés megoldatlansága;

három lábon álló ellátási rendszer működtetését javasolja, melyet az együttműködésben társuló önkormányzatok, az állami támogatás és a helyi civil szféra, a helyi gazdaság fizetőképes szolgáltatás megrendelése alkotnának.⁷⁵

Az önkormányzati törvény

A továbblépést az önkormányzati törvény megszületése jelentette, amely az önkormányzatok számára kötelező feladatok körét igencsak szűkre szabta. Ezért csak remélni lehet, hogy a szakma által várt majdani ágazati törvény ebbe a körbe tudja emelni a könyvtárakat. Ma még ez nyitott kérdés – fogalmaz így *Orosz Bertalanné* 1991-ben, de a községi könyvtárak nem hagyhatók magukra. A szakképzettség hiánya, az egyszemélyes intézményi meghatározottság, a szakmai érdekérvényesítés gyengesége, s még számos ok indokolja egy erősebb intézményhez való kötődésüket.⁷⁶

A viszonyok gyökeres megváltozását okozó helyhatósági választások az önkormányzatok felelősségi kérdését is megváltoztatták. Bízunk kell abban, fogalmaz *Czupi Gyula*, hogy az önkormányzatok gazdaként viselkedő fenntartói lesznek a könyvtáraknak. Ugyanakkor véleménye szerint az ellátórendszerek működtetése nem keveredhet továbbra is össze a módszertanos munkával. Hiszen veszélyt jelent, hogy az ellátóközponti feladatok finanszírozását továbbra is vállalja-e a fenntartó önkormányzat? Nem lesz olyan kényszerítő erő, amelyik szá-

mon kérné, megakadályozná e tevékenység elsorvasát. Ezért – javaslata szerint – az ellátórendszer egy nem profitérdekelt kulturális vállalkozásként tűnik fenntarthatónak. A vállalkozás megvásárolható szolgáltatásként ajánlaná magát a környék fenntartóinak. Az ár kiszámításának módja: könyvbeszerzés – a beszerzés ára, feldolgozás – mennyiséggel arányos áron, katalógusépítés – ráfordított munkaidő arányában, állományba vétel és törlés – mennyiséggel arányosan, leltározás – leltározott egységgel arányosan, szállítás – költség + órabér, költöztetés – megállapodás szerint. A háromezres, vagy e fölötti falvaktól elvárható az önálló könyvtár fenntartás. A kisebbek ellátórendszer tagjaként működneek úgy, hogy felelős döntést hoznak az ellátórendszer szolgáltatásainak megvásárlásáról.⁷⁷

A várt szaktörvény feladatai

1994-ben *Skaliczki Judit* is megpróbálja összegezni azokat a gondolatokat, melyeket a szakma által egyre inkább sürgetett, várt és remélt szaktörvénynek rendeznie kell. Rámutatott arra, hogy az 1976. évi könyvtári törvény lényeges hibája, hogy nem rendelkezett arról, hogy ki finanszírozza a könyvtári rendszert. A fenntartás és a finanszírozás tárgyalásakor különbséget kell tenni a könyvtári rendszer és az egyes könyvtárak fenntartása között. A rendszer finanszírozása azon központi feladatok finanszírozását jelenti, melyek nélkül nem működhet egy-egy ország könyvtári rendszere. Az egyes könyvtárak finanszírozását viszont a fenntartójuk kell, hogy biztosítsa. A finanszírozás legnagyobb gondja a költségvetés biztosította kevés pénz. A könyvtáraknak egyéb pénzforrásokhoz kell jutniuk, s erre a kiskönyvtárak a legesélytelenebbek. A megyei könyvtár fenntartásakor egyértelművé kell tenni, hogy nem azért megyei, mert nagyobb, hanem mert nem csupán fogadó, hanem a megye könyvtárai számára szolgáltató, közvetítő, központi szerep-

körű könyvtár. Nem fontosabb, csak más. A központi könyvtárak elősegítik a hálózatok (közigazgatási, számítógépes) működését. Ott, ahol megkezdtek a megyei információs rendszer kialakítását a megyei könyvtárhoz nem csupán a városi könyvtárak, hanem az iskolai könyvtárak és a múzeumok is csatlakoznak. Járható út, hogy a megyei önkormányzat a megyei könyvtárat javasolja a települési önkormányzatok számára hálózati központi feladatok ellátására. A könyvtári rendszerben a rendszerváltozást követően elmozdulásokat is megfigyelhetünk. Legjellemzőbb a szakszervezeti könyvtárak esete, melyek megszűntek, önkormányzati könyvtárakba olvadtak, megye egész területét átfogó közművelődési könyvtárrá alakultak. Távlatokban tudomásul kell venni, hogy a megyeszékhelyen működő megduplázott önkormányzati könyvtári ellátásnak éppen úgy nincs funkciója, mint ahogy nem volt a szakszervezeti könyvtárak esetében sem. A kiskönyvtárak a rendszer legkiszolgáltatottabb tagjai. Nem is a megszűnés, az állománygyarapítás hiánya a riasztó. Feladataink az új könyvtári törvény elkészítése és sokkal erőteljesebb propaganda munka végzése. Hiszen minden állampolgárnak jár a korszerű könyvtári szolgáltatás.⁷⁸

De sem a könyvtári törvényhez, sem az egyes könyvtárak szerepének meghatározásához a jövőképp megrajzolása nélkül nem juthatunk el. A jövőképp megrajzolásának ugyanis kettős célja van: felkészülés a feladatokkal való szembenézésre, s a fejlesztés irányvonalainak meghatározása. Ehhez át kell tekinteni a társadalmi, politikai, gazdasági és technológiai környezetet, és ismerni kell a trendeket. (szabványok szerinti működés, pénzért értéket szemlélet, a privát szektor előtörése) Az OCLC által rendezett közművelődési könyvtári konferencián a reményeket, a félelmeket, a jövőképp pontokba szedve fogalmazták meg. A fejlődés vonala az információs központ felé mutat, melynek jellemzői többek között:

- ☞ értékét nem az állomány nagysága, hanem a nyújtott információ gyorsasága és pontossága adja;
- ☞ használatához nem kell személyesen megjelenni;
- ☞ teljes hozzáférést biztosít,
- ☞ fiókkönyvtárakban is megjelenik;
- ☞ a színvonalat nem a technológia, hanem a munkatársak ráfordított ideje jellemzi
- ☞ interaktív, térítéses szolgáltatásokkal bír.⁷⁹

Helyzetkép a Dunántúlról

A jövőképet és az ehhez kapcsolódó jelent boncolgatja Kiss Gábor is, aki rögzíti, hogy a megyei könyvtárak sokrétű tevékenységet folytatnak. Esetükben nem állja meg a helyét az az állítás, hogy nem egyebek nagyra nőtt városi könyvtáraknál. Az önkormányzati rendszer megszűlése után ez az intézménytípus ugyan rövid időre légtüres térbe került. A tanácsai könyvtári hálózat szétesett, de hamarosan megkezdődött az önkormányzati könyvtári hálózat megszervezése. Elcsitulni látszik a fenntartók csaknem általános berzenkedése a megyei könyvtári feladatokkal szemben. Így vagy úgy, de a területi munkát mindenhol végzik. A városi könyvtárak fenntartásában és működésében sokkal több a bizonytalanság. A helyi fenntartók a takarékosági, összevonási és egyéb ötleteiket kíméletlenül érvényesíteni tudják. A városoknál a gépi eszközpark kiépítése és fejlesztése, a megyénél az információs központ funkció erősítése szükséges, hogy minél több helyi-regionális szolgáltatást tudjanak előállítani, fogadni, továbbítani.⁸⁰

Németh Tiborné a dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének 1989–1995 közötti változásának bemutatásával próbál hozzájárulni a megoldáskereséshez. Rögzíti, hogy a tárgyidőszakban az ellátott helységek számában és az ellátott lakosok számában is erőteljes csökkenés állt be. Ennek egyik oka,

hogy az 1000–2000 lakost számláló helységek saját lábukra álltak. Nem biztos, hogy ilyen nagyságrendű települések ellátását is fel kell vállalnia az ellátórendszernek. Elgondolkodtatóak a szakmai gondozási díjak összegében fellelhető különbségek. Ha egységes rendszerben gondolkodunk, akkor hasonló tevékenységről azonos módon kellene vélekednünk, vagyis az önkormányzatoktól kért összeget azonosan kéne kalkulálni. Az állomány tagkönyvtárak közötti cseréje, mozgatása a korlátozott beszerzési lehetőségek mellett segít szinten tartani a községi könyvtárak állományának frissítését. Ha ez a tevékenység akadozik, akkor nem beszélhetünk ellátásról, csupán könyvbeszerzési társulásról. Szükséges és alapvető a központi ellátóraktár léte is.⁸¹

Szalai Gáborné szerint a lakosság számával összefügg az alapterület, a nyitva tartási idő, a gyarapítási keret. Ahol többen élnek, ott magasabbak az említett értékek. Ugyanakkor a lakosságszámtól, az anyagi helyzettől függetlenül ott szebbek és jobbak a könyvtárak, ahol a helyi demokrácia, kultúra szerves részét alkotják, ahol azt az önkormányzat és a könyvtáros is akarja. De erre kevés példát láthatunk. Szükséges lenne a támogatást a fenntartói hangulattól mentesíteni, jogi szabályozással megoldani. A fenntartóknak alternatív lehetőségek kellenek, de ha könyvtár mellett döntenek, akkor legyenek alapvető szakmai követelmények, így:

- ☞ önálló könyvtárhelyiség – legalább 50 négyzetméter és lehetőség a helybenhasználatra;
- ☞ könyvtárosi végzettséggel rendelkező könyvtáros;
- ☞ legalább heti 10 óra nyitva tartás;
- ☞ kölcsönzésen kívül egyéb szolgáltatások;
- ☞ könyvek mellett folyóiratok is;
- ☞ feltárt állomány (cédulán, vagy számítógépen);
- ☞ részvétel a könyvtári rendszerben.

Ha a feltételeket az önkormányzat nem vállalja, akkor csatlakozzanak más ellátási formákhoz.⁸²

Összevont könyvtárak

Bangó Béla pedig a kettős funkciójú könyvtárak helyzetéről próbál képet adni, ezzel segítve a szak-törvény előkészítést. Mint írja Magyarországon rendkívül magas azon könyvtárak száma, melyek még viszonylagos önállóságra sem képesek. A megoldást a könyvtárak rendszerben való működtetése jelentené, de sokszor nem érvényesül ez a felismerés. Erős a gazdaszemlélet, a korábbi közösködés után az önellátás, a birtoklás élménye. Tény, hogy az összevont könyvtárak is szinte kivétel nélkül kis-könyvtárak maradtak, melyek egy nagyobb intézmény gyámoltására szorulnak, (szorulnának). Az ellátóközpont összehangolja a gyűjtőköröket és a szakmai információ áramlását, intézi a beszerzést, az állomány ellenőrzést, a selejtezést, a köttetést, az elavult könyvek kivonását és tárolását, valamint tájékoztató szolgáltatásokat végez. Főleg a legkisebb településeken tűnik az összevonás a könyvtár fenntartása egyetlen alternatívájának. Mindehhez szükség volna olyan irányelvre, mely meghatározná a kettősfunkciójú könyvtárak normatíváit. Szükség lenne korszerű szakfelügyeletre. És általánosság kellene tenni a központi könyvellátást.

A törvényelőkészítés évekig tartó lassú, majd egyre gyorsuló, felpörgő folyamata ezzel lezárult. 1997-ben, december 15-én kihirdetésre került az 1997. évi CXL. Törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Új szakasz kezdődött ezzel a magyar könyvtárügy életében. Jövőképében, céljaiban, feltételeiben, finanszírozási környezetében és módjában, alkalmazott technológiájában, szervezettségében, központi és helyi szolgáltatásaiban, intézményrendszerében és minőségi követelményeiben mind-mind dinamikusan változó, fejlődő, megújulás és átalakulás kényszerekkel teli időszak részesei lehetünk a mai napig. Éppen ezért szükséges a „látványosabb” központi fejlesztések, intézmények, szolgáltatások, pályázati támogatású

fejlesztési programok mellett a települési végpontok helyzetének vizsgálata is. Vajon sikerült-e a fejlesztés hatásait a végpontokon is érvényesíteni?⁸³

Helyzetkép a kilencvenes évekből

E kérdéssel foglalkozva Győri Erzsébet 1998 végén az alábbi megállapításokat teszi: Magyarországon az össznépszerűség 43%-a él községekben. A községi könyvtár állományára jellemző a „Csipkerózsika-álmom”, azaz értő apasztásra való várakozás. A könyvtárak közül azok vannak jobb helyzetben, ahol függetlenített és szakképzett könyvtáros van, és ahol jól működő ellátórendszer frissíti a gyűjteményt. A gyűjteményekben alig van folyóirat és mikrodokumentum, más könyvtárak elérése szinte lehetetlen. Probléma a beszerzési keretek és a nyíló dokumentumárak ollója is. Csökken az olvasók száma, ez magával hozza a látogatások számának drasztikus esését is. A negatívumok mellett biztató jel egy-egy falusi könyvtárvatás, a kulturális alap-törvény, a központi alapok. Most még csak biza-kodhatunk falvaink infrastruktúrájának általános emelkedésében is.⁸⁴

3. Az ellátás mai gyakorlata

3.1 Települési könyvtár – nyilvános könyvtár – önálló könyvtár

A nyilvános könyvtárak jegyzéke

Magyarországon a *könyvtári törvény* (1997. évi CXL. törvény) 54. §. (3) bekezdése szerint a helyi önkormányzatok által fenntartott települési könyvtárak – nyilatkozat és kérelem nélkül is – nyilvánosnak tekintendők. Tehát a törvény hatálya – mint nyilvános könyvtárakra – kiterjed rájuk.

A nyilvános könyvtárak jegyzékében szereplő könyvtárak száma		
a jegyzék megjelenésének ideje a Kulturális Közlönyben	a könyvtárak száma	Megjegyzés
2000. 06. 16.	1235	-
2001. 04. 20.	392 – 1	törölve: 1 (= OMIKK)
2001. 10. 11.	226	-
2002. 03.	96	
Összesen:	= 1948	

Ugyanakkor a központi támogatások csak abban az esetben igényelhetők, ha a könyvtár a nyilvános könyvtárak jegyzékében is regisztráltatta magát. És ebben a vonatkozásban – a kistelepülések esetében mintha megállt volna az idő.

A megyei és a városi könyvtárak teljes köre szerepel a jegyzéken. Ez a megállapítás azzal együtt igaz, hogy a frissen várossá lett nagyközségek legtöbbje még, mint nagyközség szerepel a nyilvántartásban. A várossá nyilvánítást tehát nem követte az intézmény alapító okiratának megfelelő módosítása. Rajtuk kívül Magyarországon további 2883 település található. Az alábbi táblázat a jegyzéken szereplő könyvtárak számáról ad tájékoztatást.

A regisztrált könyvtárak száma tehát 1948. Ebben benne vannak a városok – 252 könyvtár –, és benne vannak a felsőoktatási és egyéb szakkönyvtárak is mintegy 120-an. Vagyis őket kivonva az 1948-ból láthatjuk, hogy mindösszesen mintegy 1580 települési könyvtár tartozik a regisztráltak közé 2883 helyett. Hozzávetőlegesen 1200 települési könyvtárról „nem tudunk”.

A vizsgálat alapján az alábbiakban összegezhetjük e vonatkozásban a tapasztaltakat.

- 1./ Az önkormányzat megpróbálta regisztráltatni könyvtárát és a regisztráció elfogadást nyert.
- 2./ Az önkormányzat megpróbálta regisztráltatni könyvtárát és a regisztráció elfogadást nyert, méghozzá oly módon, hogy az adott könyvtár több település könyvtári ellátását is végzi.

- 3./ Az önkormányzat megpróbálta regisztráltatni könyvtárát és a regisztráció – egy, vagy több elutasítás után – elfogadást nyert.
- 4./ Megpróbálta regisztráltatni magát, de elutasították. Az elutasítás döntően formai (persze mögötte tartalmi kérdések állnak) okokra, alapító okirat problémára vezethető vissza.
- 5./ Megpróbálta volna a regisztrációt, de az ennek érdekében létrehozott Alapító Okiratot a megyei közigazgatási hivatal visszavonatta azzal az indokkal, hogy az nem felel meg az Államháztartási Törvény előírásainak.
- 6./ Nem is próbálta meg a regisztrációt, mert
 - ☉ ellátórendszeri tag,
 - ☉ ellátórendszeri tag és a nyilvános könyvtári követelményeknek úgysem tudna megfelelni,
 - ☉ ellátórendszeri tag, ezáltal hozzájut az érdekelt-ségnövelő támogatáshoz, a közös pályázatoknak részese;
 - ☉ mert nem akar önálló intézményt alapítani;
 - ☉ mert nem működtet könyvtárat, nem foglalkozik ezzel a dologgal;
 - ☉ mert önállóan működtet könyvtárat, de a nyilvános követelményeknek nem tud megfelelni;
 - ☉ mert a regisztráció nem biztosít olyan előnyöket, amiért érdemes könyvtárat alapítani;
 - ☉ mert az iskolai könyvtár ellátja a községi könyvtári feladatokat is, nem kell ezért önálló könyvtárat alapítani.

Az ellátási kötelezettség megvalósulása

A könyvtári törvény szerint a települési önkormányzat ellátási kötelezettségét nyilvános könyvtár fenntartásával, önkormányzatok közötti társulásban nyilvános könyvtár fenntartásával, vagy nyilvános könyvtár szolgáltatásának megrendelésével teljesítheti. (64. §. (2) bekezdés).

Ezzel szemben a vizsgálat az alábbi helyzetet tárta fel:

Társulásos működtetésre szórványos példákat találunk. Az így működő könyvtár a valóságban a települet adó településen biztosít ellátást. Nem jellemző a társulásos ellátás végiggondolása a használó szemszögéből. Gyakoribb azonban a társulás elutasítása. Ott is, ahol a települési adottságok, a közvetlen szomszédság ezt esetleg indokolhatná. A települések érzékenyek saját vagyonukra, tulajdonukra, fennhatóságukra. A megosztottságot, a közös tulajdont, a közös fennhatóságot elvetik. Nem szolgáltatásban, ellátásban, az ellátás tartalmában és minőségében, hanem tulajdonban gondolkodnak. Még akkor is, ha a tulajdonnal igazából semmit sem tudnak kezdeni, illetve akkor is, ha a tulajdon fenntartása az erőforrásaikat teljes egészében felemészti, és a lényegre, a minőségi ellátásra már nem jut forrás.

A nyilvános könyvtár szolgáltatásának megrendelése, mint lehetőség, a települési önkormányzatok részére értelmezhetetlen. A megállapítás mögött részben objektív tényezők, részben szemléletbeli problémák húzódnak meg.

Objektív tényezők:

☞ Nincs olyan szolgáltató (könyvtár), aki könyvtári részfolyamatok (gyarapítás, állományellenőrzés, katalógusépítés) biztosítása helyett képes lenne teljes körű könyvtári szolgáltatást (személyzet, dokumentum, bútorzat, technika) hely-

ben telepíteni és folyamatosan működtetni. (A szolgáltatásba ebben az esetben beleértendő a hálózati csatlakozás, az ehhez szükséges technika, a könyvtári rendszer által biztosított szolgáltatások közvetítése, helyi könyvtári információk, dokumentumok gyűjtése és szolgáltatathatóvá tétele, a szolgáltatások értékelése, elemzése, a használók segítése, képzése, igényeik, szokásaik felmérése, könyvtári foglalkozások, rendezvények, akciók, programok tartása, marketing munka, reklám tevékenység és a szolgáltatáshoz köthető adatszolgáltatás.)

- ☞ A kistéleplési önkormányzatnak a minőségi könyvtári ellátás biztosítására egyáltalán nincs, illetve nincs elégséges forrása.
- ☞ Nincs olyan (külső) motiváció, ami az önkormányzatokat szolgáltatási társulásból szolgáltatás megrendelési irányba terelné.
- ☞ Nincs olyan központi forrás, ami a szolgáltató – megyei könyvtár, városi könyvtár – számára stabil anyagi háttérrel biztosítana a megrendelő önkormányzat szerény forrásait kiegészítendő a térségi ellátás minőségi rendszerének üzemeltetéséhez.
- ☞ Nincs olyan rendelkezés, előírás, norma, ami a megyei önkormányzatok számára kézzel foghatóan előírná a nem egyes önkormányzatokhoz köthető, térségi könyvtári ellátási feladatok tartalmát, kötelezettségeit, működtetési minimumát, az ehhez szükséges működtetési alap képzését és szinten tartását.
- ☞ A megyei, városi könyvtárakat a nyitvatartási idejükben biztosítandó szolgáltatásaik és a saját létükért folytatott mindennapi tevékenységeik (pályázatok, olvasószolgálat, digitalizálás) oly módon leterhelik, hogy képtelenek többlet személyzetet biztosítani a térségi szolgáltatások fejlesztésére.
- ☞ Nincs olyan szereplője a könyvtári rendszernek, mely rendelkezne olyan eszközparkkal, mely a térségi szolgáltatáshoz elengedhetetlen. (Szállítá-

si, raktározási kapacitás, dokumentumállomány, technikai eszközök, bútorzat, szükséges szoftverek stb.)

Szemléletbeli tényezők

- ☞ A meglévő ellátórendszeri működés azt a képzetet kelti, miszerint ez a forma megfelel a jó minőségű és hatékony könyvtári ellátásnak.
- ☞ A szolgáltatás komplett megrendelése a meglévő könyvtárat kiváltja, fölöslegessé teszi. Az önkormányzat ezt veszteségként éli meg, az ellátást ugyanis nem lehet tulajdonolni, nem lehet rendelkezni vele.
- ☞ A szolgáltatásra elköltött pénz elvesz, míg a helyi könyvtári állományra költött pénz a dokumentumok tulajdonlása révén értékként megmarad.
- ☞ A helyi lakosság igényei a helyi realitásokhoz igazodnak, s az általános pénzhányban elfogadják szegénységüket, beletörődnek az ötletelenségbe, abba, hogy még az sem valósul meg, ami pedig pénzbe sem igazán kerülne.

A kistelepülési könyvtári ellátásban tehát nincsenek valós társulások szereplők, nincs szolgáltatás megrendelés – intézmény nélkül, hanem intézmények, intézménynek mondott helyiségek vannak. Önálló, esetleg összevont, és/vagy kettősfunkciójú, az iskola épületében, vagy más közösségi épületben elhelyezett intézményfélék.

A nyilvános könyvtári jegyzéken regisztrált, illetve a nem regisztrált, de működő kistelepülési könyvtárak a valóságban alapító okirattal rendelkező, de szinte kivétel nélkül szakfeladaton könyvelt, felelős (kinevezett) vezető nélkül, a könyvtári feladatok ellátására megbízott rész munkaidős személlyel működtetett, semmilyen önálló jogkörrel nem rendelkező, alapító okirat szerint – formailag – mégis önálló intézmények.

Bariczné Rózsa Mária minderről 1998-ban még így ír: A községi könyvtárak kb. egyharmada tisztázatlan jogviszonyok között működik (szakfeladatként, vagy integrálva egy másik intézményhez, de a tagintézményi státusz biztosítása nélkül, amelyek követ-

kezményeként a könyvtár költségvetéséről, működéséről nem a képviselő testület, hanem egy hivatalnok, vagy – ebben az esetben – egy ellenérdekű intézmény vezetője dönt.)

Mára a helyzet a mintavételből szerzett tapasztalatok alapján annyiban változott, hogy az intézmények működési dokumentációjából – a nyilvános könyvtári jegyzék hatására – alapító okiratok általában vannak, az egyéb, aktualizált dokumentumok (szervezeti és működési szabályzat, küldetésnyilatkozat, könyvtárhasználati szabályzat) azonban még hiányoznak. A könyvtár általában rendelkezik az olvasó-nyilvántartáshoz, a kölcsönzés dokumentálásához szükséges iratokkal, ezt többé-kevésbé vezetik is. A könyvtárral kapcsolatos hivatalos levelek azonban kivétel nélkül az önkormányzat irattárába kerülnek. A könyvtáros semmilyen működési dokumentációval, költségvetés, települési fejlesztési terv, intézményi működési program, összevont intézmény esetén a közös intézmény munkaterve stb. nem rendelkezik. Hozzá kell tenni, kistelepülések esetében más hangsúlyt kap a szóbeliség és az írásbeliség, mint egy nagyváros nagyobb szervezete esetében. Ebben a közegben a polgármester megszólítható, megbeszélhetőek vele a dolgok, jobban esik a személyes, szóbeli intézkedés, mint a ridegnek ható írásos feljegyzések gyártása.

3.2 A könyvtáros

Végzettség szerint

A kistelepülési könyvtári ellátás kritikus pontja a szakemberellátás kérdése. Végzettség szempontjából a vizsgálat alapján az alábbi arányok állapíthatók meg.

Könyvtáros (felsőfokú) diplomával a foglalkoztatottak	2% rendelkezik.
Egyéb nem szakirányú felsőfokú diplomával (döntően ez pedagógus, óvónői diplomát, ritkán egyéb felsőfokú végzettséget jelent)	53% rendelkezik
Alap és középfokú végzettséggel a foglalkoztatottak	46% rendelkezik

Viszonylag magas tehát a diplomás foglalkoztatottak aránya. Ezt a képet jelentősen árnyalja az a tény, hogy a közép és alafokú végzettségű könyvtárosok többsége nem a pedagógus diplomával már rendelkező könyvtárosok közül kerül ki, vagyis a felsőfokú diploma mellé nem társul a könyvtárosi szaktudás, a könyvtárosi szakismeret mellett pedig hiányzik a felsőfokú szakképzettséggel megszerzhető műveltségartalom.

Pedagógusból lett könyvtáros

A pedagógus foglalkoztatás kapcsán érdemes említést tenni több sajátos tényezőről.

- ☞ Döntő többségüket a kötelező óraszám, avagy túlóra keretében foglalkoztatják, a többlet munkáért külön térítést nem kapnak. Az egyébként sem sok honorárium ebben az esetben egyenlő a nullával, csak a feladat terhelődik a pedagógusra. Érthetően ez nem okoz nagy örömet, s inkább csökkenti a pedagógus motivációs szintjét.
- ☞ A kettős funkciójú könyvtárak zömében pedagógus lát el iskolai és közkönyvtári feladatokat, általában könyvtári végzettség nélkül. Nyilvánvaló, hogy ebben a relációban jó, ha az egyik funkció, az iskolai működik. Sajnos azonban általánosságban megállapítható, hogy az oktatási intézmények pedagógiai programjában a könyvtár nem, mint forrásközpont, mint az oktatás, képzés információs nyogonának kezelője, gazdálko-

dója, mint a tudásgazdálkodás és információ áramoltatás belső intézményi háttere (központja) jelenik meg, hanem csupán mint alkalmanként használható, ajánlott tevékenységi forma és ismeretátadási módszer. A könyvtár fejlesztése így nem stratégiai cél, a könyvtár nem bázisa és nem alanya az intézményi tevékenységek (oktató, nevelő, fejlesztő, ismeret-átadó, kutató stb.) minőségi fejlesztésének.

- ☞ A pedagógus (az iskola) nyáron nyári szünetet tart.
- ☞ A pedagógus szerep teljesen más kapcsolatot jelent a gyermekkel, mint a könyvtárosi szerep. A pedagógus számon kér, előír, meghatároz, a könyvtáros hozzáférést biztosít, érdeklődést kelt, rámutat, tanácsol, segít.

Összességében a pedagógusok könyvtárosként történő foglalkoztatása a közkönyvtári feladatellátás szempontjából a vitathatatlan nyereség mellett, amelyet a diplomás szakember alkalmazása jelent sok – még megoldásra váró – nehézséget is okoz. Lehet valaki egyszerre kitűnő pedagógus és jó könyvtáros, ehhez azonban sajátos, a képzés során elsajátítandó szemléletre, információ-gazdálkodási, tudásmenedzselési ismeretekre van szükség.

A könyvtáros foglalkoztatási módja

Az önkormányzatok a bérköltségek és járuléktek magas volta miatt érdekeltek abban, hogy minél „kedvezőbb foglalkoztatási formát” találjanak ki. Sajnos ennek érdekében minden egyéb szempontot sutba vág, megjelennek a polgári szolgáltató könyvtárosok, a közhasznú munkás könyvtárosok, a tartós munkanélküliek, akik foglalkoztatását a munkaügyi központ támogatja. Természetesen ezek a kedvezményes foglalkoztatási lehetőségek rövid időn belül lejárnak, de „szerencsére” mindig akad új munkatárs, akit hasonló formában ismét lehet alkalmazni.

Az önkormányzatok személyzeti politikájának másik iránya a rábeszélés. Te vagy a falugondnok, akkor legyél a könyvtáros is. Igaz, hogy végzettséged nincs, hogy könyvtárban még nem dolgoztál, de alkalmas vagy rá. Meglepő, de több esetben még inkább ez megoldás hozza a legjobb eredményeket. Azt ugyanis látni kell, hogy a kistelepülések megfelelő szintű könyvtári ellátásában az elégséges szakmai háttérrel biztosítani tudó, jól működő megyei – városi ellátás játssza a főszerepet. Kevésbé meghatározó az, hogy helyben szakmai végzettség nélküli, vagy esetleg felsőfokú végzettségű könyvtáros tevékenykedik-e. A kistelepülési könyvtári ellátás ugyanis nem igényel szakirányú felsőfokú végzettséget. Ezzel szemben számtalan olyan személyiségjegyet (nyitottság, közvetlenség, kommunikációs készség, önállóság, kezdeményező készség, dinamizmus, fáradhatatlanság, pályázási ismeretek, technikai ismeretek, gyermekszeretet, mesélési képesség) követel meg, amely nem szakirányú diplomafüggő. A vizsgálat kapcsán találkoztunk olyan kollégával, aki felsőfokú szakismereteit hasznosítva elmélyült a katalógusépítésben, a tárgyi feltárásban, a könyvtára ugyanakkor nem „élt”, alig működött. Egyetlen jelző: „túlképzettség” illik erre a helyzetre.

A könyvtárosokkal – kivétel az óraszámra beépítetten foglalkoztatott pedagógusok – az önkormányzat megbízási szerződést köt. A megbízási szerződés általános szövege, „*megbízom a könyvtári feladatokat ellátásával*”. Esetleg belekerül a megállapodásba a könyvtár nyitva tartási ideje, illetve az, hogy heti (havi) hány órára szól a megbízási. Egyetlen esetben sem találkoztunk olyan megbízási szerződéssel, amiben a honorárium kiszámításánál figyelembe vették volna azt a tényt, hogy a könyvtáros a nyitva tartási időn kívül is végez feladatokat. A megbízási szerződések mintegy 70%-a a minimálbér arányában került megállapításra, 30%-a azonban arányosan még a minimálbért sem éri el. Elvértve, fordul elő a minimálbérnél nagyobb összegű kifizetés.

A könyvtáros motiváltsága

A könyvtáros – mivel részmunkaidőben foglalkoztatott – képzésekre szinte alig tud eljárni. Az önkormányzat sem támogatja ebben, főmunkaideje sem teszi ezt lehetővé számára. Végzettsége alapján kötelező könyvtári továbbképzés alá nem esik. Amennyiben pedagógusról van szó, akkor ugyan részesedik szakképzésben, de nem a könyvtári területen.

A könyvtáros munkáját a megbízó önkormányzat tételesen nem ellenőrzi. Ezzel legalábbis nem találkozunk. Elvértve tettek említést a kollégák arról, hogy a közelmúltban a testület előtt beszámoltak a végzett munkáról. Úgy tűnik, a kistelepülés kommunikációs csatornáit kikerülik a formális utakat, amiről csak lehet, egyéb módon győződnek meg. A polgármester „tudja” és persze a jegyző is, hogy a könyvtár működik, és hogy jól működik. Rákérdezés esetén derül ki, ez a „tudás” mennyire felszínes, zavaros és bizonytalan.

A települési könyvtárosnak egyszerre kell gyermek- és felnőtt-ellátással, hátrányos helyzetűek, fogyatékosok, betegek ellátásával, nemzetiségiellátásával megbirkóznia. Ehhez az adottságain kívül semmilyen egyéb eszköze nincs. Sem az állomány, sem a tárgyi – technikai feltételek, sem a költségvetés erre mozgásteret számára nem biztosít. Motiváltságát tehát külső forrásból semmi sem erősíti.

A kistelepülési könyvtárosok motiváltsága a legtöbb esetben nem éri el azt a kritikus szintet, amikor már kezdeményezésekkel, tervekkel tevékenykedik valaki. Pedig a könyvtár munkája, hatása, a könyvtárhasználat ettől a motiváltságtól függ. A vizsgálatba vont könyvtárak csupán 10%-ánál lehetett észlelni kisugárzó motivációs szintet. További 60% inkább kényszerből végzi el feladatát. 30%-uk pedig olyannyira motiválatlan, ami már árt a kialakult helyzetben.

3.3. Az állomány

Az állomány nagysága

A kistélepülések könyvtáraiban – a vizsgálat alá vont települések átlaga szerint – 3970 kötet könyv található. Találkozhatunk ettől jóval kisebb 1200–1500 kötetes gyűjteménnyel és 8000–9000 kötetessel is. A gyűjtemény nagysága nincs szoros összefüggésben a használattal, a szerzeményezési keret nagyságával, a könyvtáros szakképzettségével, de még az ellátórendszeri tagsággal sem.

A gyűjtemény nagyságát elsősorban az alábbi tényezők határozzák meg:

- ☉ A könyvtárat, az állományt érte-e valamiféle károsodás (árvíz, beázás, tűz, penészedés, rothadás);
- ☉ A könyvtár alapítása (átlagosan 50 év) óta hány-szor költözött;
- ☉ A könyvtárban megvoltak-, s megvannak-e az állomány-elhelyezés feltételei;

A könyvtáros – a szerzeményezési keret lehetőségével élve – évente átlagosan 40–80 kötet könyvvel tudja gyarapítani az állományt. Az ellátott intézmények helyi gyarapodása gyakran ettől is kevesebb, hiszen a forgatott állomány mellett csekély számú a helyben maradó kézikönyvtári anyag.

Az állomány összetétele

Látható, hogy az állomány nagyságára az aktuális éves gyarapodás minimális hatással van. Ez azt is jelenti, hogy a gyűjtemény döntő része a 60-as, 70-es és 80-as évek irodalma. A könyvtárak kézikönyvtári állománya ebből az időszakból meglepően jónak mondható. Inkább csak kötethiányok jellemzőek a gyűjteményre. A szakirodalom jelentős része azonban természetesen mára elavult. Az utazás, a kertészkedés, a konyhaművészet irodal-

ma ma is jól hasznosítható. A szépirodalom magyar és külföldi klasszikusai, regények, verseskötetek általában megtalálhatóak a gyűjteményben. Természetesen erős hangsúllyal vannak jelen az orosz irodalmi klasszikusok, illetve a jelentéktlenebb szerzők.

A gyűjtemény ma is képviseli azt a korszakot, amelyben beszerezték. Tartalmi válogatás, avult dokumentumok kivonása esetenként előfordult, de nem jellemző. Az ellátó-központok sincsenek abban a helyzetben, hogy az ellátott könyvtár állományát szakszerű revízióknak vessék alá, javaslatot dolgozzanak ki apasztásra.

A gyűjtemény hiányosságai:

- ☉ a 90-es években megjelent friss szakirodalom;
- ☉ bizonyos szakterületek irodalma (számítástechnika, üzleti élet, vállalkozás, jog);
- ☉ korszerű, frissen kiadott adattárak, lexikonok, kézikönyvek;
- ☉ friss gyermekirodalom;
- ☉ a gyermekeknek szánt könyvtári anyag általában a gyűjtemény 5–10%-a. A könyvtárat használók között azonban a gyermekek nemritkán a 80–90%-ot teszik ki!
- ☉ Nincs a gyűjteményben könyvön kívül más dokumentum, illetve elvértve, minimális számban találhatunk folyóiratokat.
- ☉ Az állomány összetételében – sajnálatosan – alig jelenik meg a helyi, lokális irodalom. A könyvtárak – szakértelem, tudatosság híján – nem működnek mini gyűjtő könyvtárként saját felségterületükön. Nem archiválják a településről szóló dokumentumokat, kéziratokat, plakátokat, aprónyomtatványokat, fotókat stb. Nem látnak benne értéket, megőrzendő, feltárandó kulturális örökséget, szellemi vagyont.
- ☉ Szintén hiányosság a település életéről, lakóiról, tevékenységekről, szolgáltatásokról szóló, illetve

a lakosságot érintő településen kívüli környezetből származó közhasznú információk sora.

A gyűjteményépítés problémái

- ☞ Az önállóan gyarapító könyvtárak esetében a teljesen rendszertelenül és bizonytalanul rendelkezésre álló beszerzési forrás;
- ☞ Szűkös beszerzési keretek;
- ☞ A dokumentumismeret hiányai (az Új Könyvek kiadvány már drága számukra, ezt nem veszik. Egyébként sem kell az olyan kiadvány, ami kéthetente 100 kötetet ajánl, amikor jó, ha havonta átlagosan 4-et meg tud venni.);
- ☞ Kettős funkciójú könyvtárak esetében legtöbbször (döntően) az iskolai alapfeladatok határozzák meg a szerzeményezést;
- ☞ A beszerzett állománnyal kapcsolatos nyilvántartási, feldolgozási, katalogizálási ismeret hiányok;
- ☞ Tárolási problémák. Szinte mindegyik kistelepülési könyvtár fuldoklik szűk elhelyezése miatt.

A források kapcsán külön kell megemlítenünk a kettős funkciójú könyvtárakat. Ezek esetében a fenntartó, működtető iskolaigazgató a könyvtár gyarapodásának tekinti a tartós tankönyvek beszerzését is. Gyakran a kimutatott beszerzési keret egyenlő a tankönyvtámogatás tartós tankönyvre felhasznált összegével.

A vizsgálat kapcsán találoztunk a központi adományozás, eljuttatás gyűjteményi megjelenésével is. Természetesen ide érthető a rendszerváltás előtti korszak politikai töltetű és széles körben terjesztett irodalma, de ide érthetőek éppen a rendszerváltás óta biztosított könyvtámogatások is. Szinte mindenhol bedolgozásra kerültek a Soros ajándékkönyvek. Napjainkban Pápa és vonzáskörzete jutott jelentős volumenű könyvadományhoz, az Osiris kiadó Millenniumi sorozatához. A Corvina Kiadó Somogy

megyét célozta meg, s adományozott jelentős mennyiséget kiadványaiból a (kis)települések számára. Megjegyzendő azonban az a tény, hogy az adományozás ezen formájában az adományozó a saját szellemi, irodalmi és kultúrpolitikai céljait képviseli és meglehetősen kevés figyelemmel van arra, hogy ki is az adomány fogadója. Kiknek a részére adományoz. Vajon az adományozott számára milyen irodalom lenne igazán hasznos? Így kiválóbbnál kiválóbb művek, könyvek sorakoznak a polcokon, melyeket már messziről, tökéletes és friss állapotukról meg lehet ismerni. Hja, hiszen kézben még egyszer sem voltak.

A gyarapítás forrásai

A gyarapítás forrásait számba véve meghatározó az önkormányzati támogatás.

Helyi magánszemély, vállalkozás, cég pénzt a könyvtárra nem áldoz. A könyvtárak tevékenységüket segítő alapítványokat nem hoztak létre, illetve esetleges önkormányzati, vagy civil szervezeti alapítványban nem vesznek részt.

A pályázati források bevonása sem jellemző. A könyvtárak nagyobb része még soha nem pályázott. A polgármester, illetve a jegyző rátermettsége juttathatja a könyvtárakat e vonatkozásban forráshoz.

Az érdekeltségnövelő támogatás a könyvtárakhoz eljut, akkor is, ha nem nyilvános könyvtárról, de ellátórendszeri tagkönyvtárakról van szó. Az ellátóközpontok az anyaintézményük gyarapítási összegeként jelentik a hozzájuk történő befizetéseket. A megkapott támogatást pedig arányosan visszaoztják a befizető könyvtárak között. Azonban ennek összege – a ráfordítás szerény volta miatt – minimális.

Általában a városi, a megyei és a szakkönyvtárak költségvetésük teljesítésekor az összkiadás 10–20%-át működési bevétellel fedezik. A kistele-

pülési könyvtárak esetén a működési bevétel a legtöbb esetben nulla forint, vagyis ebből nem tudnak forrást visszaforgatni a beszerzésre.

A könyvtári célra befutó fejkvóták, támogatások eltűnnek az önkormányzat nagy kalapjában. Különösen igaz ez a megállapítás az iskolai könyvtári normatívára.

Feltárás

Az állomány feltárása legtöbb esetben a polcokra történő kihelyezéssel valósul meg. Katalógusok néhány esetet kivéve nem épülnek, vagy ha épülnek is – nem naprakészen gondozottak. Szakkatalógus sehol nincs, leíró katalógus elvétve. Néhány helyen, elsősorban a kettős funkciójú könyvtárak esetében, illetve ott, ahol a könyvtáros szakirányú felsőfokú végzettséggel bír, találkozhatunk az állomány elektronikus feltárására vonatkozó elképzeléssel. De működő gyakorlatot ebben a vonatkozásban nem tapasztaltunk. Talán nem is baj, mert az elképzelések meghallgatásakor kiderült, hogy az érintett kolléga önmaga akar egyedül mindent megtenni. Nem gondol az együttműködésre, nem gondol meglévő adatbázishoz történő csatlakozásra, rekordok importálására, átjárást biztosító rendszerek alkalmazására.

Állományvédelem

Az állományvédelem külön szempontként egyetlen kistelepülési könyvtárban sem fogalmazódott meg. Volt már betörés a könyvtárba, de könyvet még soha nem vittek el. A magnó, vagy a rádió tűnt el. A könyvtáros a kölcsönzéseket fejből tudja. Az olvasók, ha többszöri felszólításra is, ha hónapok elmúltával is, de visszahozzák a kölcsönzött műveket. Szándékos rongálás, lopás nincs. Még azokon a településeken is ez a helyzet, ahol a munkanélküliek aránya 100%-os, ahol az iskolázottsági átlag nem

haladja meg a 6-8. osztályt. Igaz, ezek a könyvtárak nem rendelkeznek olyan számban friss és értékes, értékesíthető irodalommal, ami az eltérő kezelést indokolná, szükségszerűvé tenné.

Az állományvédelem másik oldala, a tárolás, takarítás a legtöbb helyen kívánnivalót hagy maga után. Az önkormányzat általában erre sem áldoz, bár tiszta, rendes könyvtárral sok helyen találkozhatunk, de ez az állapot mindenkor a könyvtáros meg nem fizetett jószándékát, igényességét, meg persze munkáját dicséri.

3.4 Könyvtárhasználat

A kistelepülések könyvtárhasználatának értékelésekor több sajátos összetevőre kell felfigyelnünk.

- ☞ A beiratkozott olvasók száma gyakran nem éri el még a népesség 10%-át sem.
- ☞ A könyvtárhasználatot néhány, döntően általános és középiskolás korú fiatal adja.
- ☞ A használatok majd mindegyike tanulással, tanulmányokkal összefüggő. Elvben tehát elég lenne az iskolai könyvtár is.
- ☞ Nincs miért jönni a könyvtárba, nincsenek új és jó könyvek, folyóiratok, videók.
- ☞ A könyvtár csak heti 1–2, esetleg négy, igen ritkán ennél több órában van nyitva.
- ☞ A könyvtárban semmi sem változik.
- ☞ Nincs a könyvtárhasználatához megfelelő feltételrendszer, télen például fűtés, vagy kényelmes szék, asztal, vagy világítás, WC, mosdó.

Ez a lehangoló kép általánosságban jellemző a kistelepülési könyvtárhasználatra. Már-már hajlamosak lehetnénk azt feltételezni, hogy az önkormányzati – még ha csak minimálisan, de – deklarált szerepvállalás, ráfordítás, intézményfenntartás mögé a lakosság igénye nem sorakozik fel. Nincs is igazán értelme az egésznek. Érvényesnek tűnik az állampolgár/olvasó valós igénye és az ennek kielégítésére

vállalkozó könyvtár valós képessége, avagy tényleg-e szándéka közötti ellentmondás.

Szerencsére néhány települési könyvtár egyértelmű cáfolatát adja ennek a képnek. Létével bizonyítja, hogy a kistelepülési könyvtár információs, művelődési, kultúra- és identitásőrző centrum szerepe és lehetősége semmivel sem gyengébb városi, nagyvárosi testvéreitől. Az egyik településen a falugondnok, aki hozza-viszi a gyógyszereket, szállítja az orvoshoz a betegeket, reggel elviszi az iskoláskorúakat az iskolába, délben ebédet hord, délután hozza az iskolásokat, rájött arra, hogy a lakossággal folytatott mindennapi kapcsolattartásába a könyvtári munka kitűnően illeszthető. Végigjárta a házakat, könyvvállományt, könyvadományokat gyűjtött. A felfrissített állományt a fiatalok és az idősebbek részére nemcsak a könyvtárban, de házhozzállítással is hozzáférhetővé tette. A helyi gyűjteményből nem kielégíthető igényeket a közeli városi könyvtárból szerzi meg, miközben gyógyszerért úgyszintén a városba látogat. A könyvtárban helytörténeti fotótárat alakított ki. Készül a településkronika. Rendezvényeket, beszélgetéseket szervez. A rendezvények résztvevőiről és a könyvtárat személyesen, illetve közvetve – házi ellátás révén – használókról nyilvántartást vezet. Amióta ő könyvtároskodik, a település 60 (hatvan!)%-a vált könyvtárhasználóvá!

A pozitív példák között említhető a könyvtár közművelődési szerepvállalása. Ifjúsági klub, nyugdíjas klub működtetése, rendezvények bonyolítása, tanulást segítő foglalkozások megtartása, helyismereti, helytörténeti gyűjtés és kiállítások szervezése. Ha a könyvtáros motiváltsága megvan, akkor a település lakossága a könyvtár partnerévé válik. A könyvtárhasználatban a helyi könyvtáros szerepe minden más szerepen (gyűjtemény, technikai, tárgyi feltételek, anyagi források) túlnő.

Gyermekek könyvtárhasználat

A könyvtárhasználat kapcsán külön kell foglalkoznunk a gyermekek könyvtárhasználatával. Hiába tudjuk, hogy a gyermek nem mini felnőtt, vele más módon, más módon, más körülmények között, más eszközökkel, más feltételrendszerben kéne foglalkozni, ezt a másságot a kistelepülési könyvtári ellátás biztosítani nem tudja. A bútorzatától kezdve az izgalmas és szép gyermekkönyvekig, a változatos, a gyermekek számára érdekességet jelentő diák, videók, multimédiák, játékprogramoktól a játszósarokig, szőnyegig, társasjátékokig, minden hiányzik. Sajnálatos, hogy az ellátórendszerek sem képesek a gyermekellátáshoz szükséges sajátos feltételek biztosítására többletforrásokat mozgósítani. Ez azért is elgondolkodtató, mert a könyvtárhasználat arányát tekintve a kistelepülések olvasói forgalmának 85-90%-át a gyermekolvasók adják!

3.5 Kettős funkció

A kistelepülési könyvtárak mintegy 25–30%-a egyben iskolai könyvtár is, tehát kettős funkciójú.

A települési könyvtárak jelentős része, éppen a könyvtáros motiváltságának hiánya, avagy a feltételek és a finanszírozás problémái miatt alapfeladatát is nehezen látja el. A kettős funkció további terhet jelent.

Meg kell azonban különböztetnünk azt a helyzetet, amikor a közkönyvtár az iskolától független épületben működik és teljesíti az iskolai könyvtári feladatokat is. Működőképes gyakorlatot ebben az esetben tapasztaltunk. Fordított esetben, vagyis ha az iskolai könyvtár vagy más szóval az iskolában található könyvtár lát el nyilvános közkönyvtári feladatokat, akkor ez utóbbira „keresztet lehet vetni”. Az iskola vezetése iskolát működtet. Mellékes a könyvtár és természetesen még mellékesebb a könyvtár egy sajátos – további, az iskolától idegen – szerepköre.

A kettős funkció formai követelményei

A kettős funkció lényeges kritériuma az, hogy az alapító okiratban kell rögzíteni és a névhasználatban is célszerű megjeleníteni. A tevékenységek felsorolásakor külön ki kell térni az egyik és a másik funkcióból fakadó tevékenységekre. Az SZMSZ-ben célszerű meghatározni az eltérő funkciónak megfelelő eltérő működést, a kettős funkciójú működéshez szükséges működtetési és személyi feltételeket, a költségvetésben pedig a finanszírozási forrásokat. Nos ilyen kritériumrendszernek megfelelő működéssel a vizsgálat során nem találkoztunk.

Az iskolai és a nyilvános közkönyvtári funkciók különbségei

Sajnálatos, hogy a kistéleplési könyvtáros maga sem tudja és érti a két könyvtári funkció közötti markáns különbség mibenlétét. Az iskolai könyvtári funkcióhoz általában a csoportfoglalkozás kötődik. Teljes osztályok látogatják egyszerre a könyvtárat. Szükség van kellő példányszámú kézikönyvtári állományra, a csoportfoglalkozáson minden gyermek kezébe adható kiadványokra. Az iskolai könyvtár az iskola pedagógiai programja alapján határozza meg működését, állománya fejlesztését, tevékenységét és segíti az egyéni képességfejlesztést.

A közkönyvtár ezzel szemben az egyes személyek könyvtárhasználatának helyszíne. Állománya több mint az oktatási háttéranyagként jelen lévő iskolai gyűjtemény, ugyanakkor általában elegendő a művekből az egy-két példány. Sajátos feladata a közhasznú információszolgáltatás, a helyismereti, helytörténeti információgyűjtés és -szolgáltatás, a könyvtári rendszer társtagjai szolgáltatásainak közvetítése. Ehhez megfelelő kommunikációs rendszerrel, számítógépekkel és szoftverekkel kell rendelkeznie. Ezen túl rendezvények, könyvtári foglalkozások, kiállítások, beszélgetések helyszíne, a szabadidő hasznos eltöltésének biztosítója is. Ehhez is rendelkeznie kell a megfelelő tárgyi feltételekkel, olva-

sói térrel, asztallal, székkal és/vagy egyéb ülőalkalmatossággal. Mindezek mellett célrtegeek, pl. gyengénlátók, gyengénhallók, mozgássérültek, betegek stb. ellátója. Ezt az ellátást gyakran a szolgáltatás „házhöz vitelével” teljesíti.

Látható, hogy az iskolai könyvtár szorosan az iskolai oktatáshoz kötődik, a település nyilvános közkönyvtára viszont a könyvtári rendszerhez, valamint a társintézményi körhöz és természetesen a teljes lakossághoz.

A két funkciót annyiban és csakis annyiban lehet összevonni, amennyiben a terek, az eszközök és a dokumentumállomány egy része fedi egymást. De a könyvtáros munkája és az állomány, a terek, az eszközök hasznosulása merőben más orientáltságokat igényel. Ennek a szerepkörnek a könyvtárosok, ha akarnak sem tudnak megfelelni, mert nem teszi ezt lehetővé számukra a fenntartó (intézményvezető, munkáltató) egyoldalú elvárásrendszere.

3.6 Nemzetiségi ellátás

A közkönyvtár küldetés szerinti feladata a településen élők – legyenek azok szórványban, vagy többségben élő nemzetiségek, etnikumok – könyvtári, információs és kulturális ellátása. Nem feltétlenül, mint nemzetiségi könyvtár, nemzetiségi intézmény. Erre nincs is szükség. Fölösleges lenne az ország területét nemzetiségi intézményekkel behálózni. Hanem, mint közvetítő intézmény. Képesé és alkalmassá kellene válnia a kistéleplések könyvtárainak arra, hogy a településen élők ellátásába az állam és a nemzetiségi önkormányzatok által fenntartott központi nemzetiségi intézmények szolgáltatásait közvetíteni tudják. Hogy saját használói körük ezen csoportjai információs igényeit kielégíteni tudják a könyvtári rendszer egyébként is meglévő kapacitását igénybe véve.

Ugyanakkor a kistéleplési közkönyvtárak tehetnének a legtöbbet azért, hogy a központi nemzetiségi intézmények működésüket, szolgáltatásaikat a fel-

használók valós igényeihez közelítsék. Vagyis a minőségi ellátás biztosítása a kapcsolattartásban mindenképpen kétirányú folyamatot feltételez. Ahogy a helyben keletkező helyismereti, helytörténeti dokumentumok gyűjtésével és továbbszolgáltatásával a könyvtár aktív részese lehet az országos dokumentum-ellátás rendszerének, úgy a nemzetiségi ellátórendszernek is szolgáltató tagja lehetne.

Sajnos a feltételes mód, illetve az elvárás megfogalmazása ebben a vonatkozásban a legtöbb, ami leírható. Még azokon a településeken sem jelenik meg a nemzetiségi léthez szorosan tartozó könyvtári kultúra, amely települések lakossága többségében valamely nemzetiség, etnikai csoport tagja. A misszió, a küldetés sem fogalmaz meg erre vonatkozó passzusokat. Ugyanakkor az országos nemzetiségi intézmények sem keresik a kapcsolatot azzal a könyvtári rendszerrel, amely számukra az egyetlen, valamilyen szinten azért működő felületet tudná biztosítani tevékenységük kiterjesztéséhez. Fontos hangsúlyozni, ebben a vonatkozásban nem a nemzetiségi dokumentumok száma minősül fokmérőnek. Teljesen mindegy, hogy hány nemzetiségi dokumentumot nem használ az adott település lakója. A nemzetiségi létet a csoportok, a közösségek, a közös tevékenységek, ezen belül a nyelv használata, a kultúrártékek teremtése és felvonultatása, a megjelenítés és az értékekre épülő büszkeség érzés szolgálja leginkább. Ehhez pedig kapcsolattartásra, együttműködésre, egymásról való tudásra, összedolgozásra van szükség. Ennek feltételeit kell a könyvtári hálózat kistelepülési végpontjain megteremteni.

3.7. Technikai felszereltség

Épület

A kistelepülések könyvtárai – a vizsgálati adatok alapján – több mint 80%-ban nem önálló épület-

ben, hanem egy nagyobb épület valamely részében üzemelnek. Jellemző a hivatallal, a (rendszerint önállóan nem működő) művelődési házzal, a faluházzal, a közösségi házzal, avagy éppen az iskolával történő együttélés. Ez sok szempontból szerencsés helyzetet teremt, mert az elmúlt 10 évben az önkormányzati épületek, a faluházak mintegy 50–60%-a megújult, vagy újonnan épült. Kissé rosszabb arányban, de az iskolák felújítása is zajlik. Így a könyvtár ezeken a helyeken rendezett elhelyezést nyert. Ezek az épületek a település központjában találhatóak, megközelíthetőségük így ideális.

Az önálló könyvtárépületek állapota azonban már nem ilyen kedvező. A könyvtárak szinte mindegyike felújításra, mosdó, WC kiépítésére szorul és a legtöbb ilyen épület már a központtól kicsit távolabb, vagy éppen a település szélén került kijelölésre.

Az épületek akadálymentesítése sehol nem történt meg, még az újonnan épült, vagy átépített könyvtárak esetében sem biztosított az akadálymentes megközelíthetőség.

Az épületek fekvése és állaga mellett fontos szempont a biztosított tér könyvtári célú használhatósága. E vonatkozásban a könyvtári terek már nem állják ki a próbát. A szépségben sokszor „meghal” a könyvtár. Rendszerint egy közös térbe kerül minden funkció, az ügyfélforgalmitól az olvasóteremig, a gyermekellátástól a könyvtáros munkahelyéig, a raktártól a szabadpolcos térig. A tér sok esetben nyitottan kapcsolódik egyéb nem könyvtári terekhez, így könyvtári célú használata csorbul. Emeletes épületek esetén szinte minden alkalommal a könyvtár az emeletre szorul.

Bútorzat

A könyvtárakban kizárólag a könyvespolcok, esetenként katalógusfiókok, avagy a kölcsönzési admi-

nisztráció tárolására alkalmas íróasztal képezi a könyvtári bútorzatot. Zárható szekrények, raktári állványok, bemutató tárlók, kiállítási vitrinek, könyvszállító kocsik, a magasan elhelyezett polcokhoz lépcsők, a terek esetleges szeparálásához válaszfalak, a csoportfoglalkozáshoz szükséges táblák, írható, rajzolható felületek sehol sem találhatóak. Nincsenek technikai eszközök fogadására, elhelyezésére alkalmas bútorok sem (igaz, most még nincs is mit rájuk tenni). Sajnos az olvasói munkasztalok, a helyi világítás, a hosszabb tartózkodást lehetővé tévő kényelmes székek, ülőbútorok, a gyermekbútorok szintén hiányoznak. Hiányoznak a folyóiratok és egyéb dokumentumok elhelyezésére alkalmas bútorok is, de ilyen állomány sincs, ennek hiánya tehát nem okoz akut működési zavart, az esetleges fejlesztésnek viszont mindenképpen fizikai gátat szab.

Feliratok

A könyvtár külső és belső terein a megfelelő feliratok segíthetik az olvasót. Szinte „természetes”, hogy a *települési könyvtár* felirat sehol sem található az épület külső falán. Nem utal semmilyen felirat a bejáratra sem. Természetesen hiányzik a nyitva tartás megjelenítése és a könyvtáros elérhetősége is. Azt mondják, itt, helyben minderre nincs is szükség. Hiszen mindenki ismeri ezeket az információkat. De semmilyen felirat nem utal a legközelebbi működő, hosszabban, avagy hétvégén is nyitva tartó könyvtárra, telefonon elérhető könyvtári szolgáltatásra (pl. közhasznú információs vonal). A belső terekben, a polcokon sem találhatunk tájékoztató, eligazító táblákat sem a könyvtár általános használati feltételeiről, sem a könyvtári rendszer szolgáltatásairól, sem a helyben elhelyezett gyűjtemény csoportosításáról, használatáról.

Technikai eszközök

A kistelepülési könyvtárak döntő többsége semmilyen saját technikai eszközzel (rádió, tv, magnó, lemezjátszó, videó) nem rendelkezik. Közvetetten mintegy 10–15%-uk fér hozzá a művelődési ház, vagy az önkormányzat, vagy az ifjúsági klub, nyugdíjas klub, iskola technikájához. Azonban ezek az eszközök is avultak, régiek, nem igazán használatosak. Hasonló a helyzet a telekommunikációs eszközök területén is. Telefon (saját) elvétve van. Számítógép nincs. A számítógépek a kistelepüléseken az iskolákba és az önkormányzatokhoz kerültek. Gyakori az oktatóterem léte is, ahol 6–8 munkaállomásos hálózaton tanulhatnak a fiatalok, nem ritkán internet-hozzáféréssel. Azonban a számítástechnika oktatása és könyvtári alkalmazása úgy tűnik a kistelepüléseken nem kezelhető közös felületen. Meglepő, de még a kettős funkciójú, iskolában található könyvtárak esetében sem más a helyzet. A számítógép könyvtári szolgálatba állítása a kistelepülési könyvtárakban a XXI. század első évtizedére marad Magyarországon.

A technikai feltételek biztosítása (illetve nem biztosítása) kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az önkormányzati költségvetés döntő többsége elmege az iskolára, az óvodára, a falugondnokságra és az egészségügyi ellátás biztosítására. Az önkormányzatok szinte mindegyike több pénzt fordít az iskola fenntartására, mint amennyit erre a célra központi finanszírozásból megkap. E tény ismeretében természetesnek, bár nem elfogadhatónak kell, hogy tekintsük azt az önkormányzati gondolkodást, miszerint a kultúrára a település már így is erőn felül áldozott. Technikai feltételek javításán tehát senki ne is álmodozzon. Hosszú időnek kell még addig eltelnie, amíg teret hódít egy új működtetői (fenntartói) szemlélet, mely a könyvtárat és a könyvtári ellátás és szolgáltatás feltételeit, az információközvetítést a falufejlesztés legfontosabb és kiaknázandó

lehetőségeként tartja majd számon, s ehhez a fontosságához méri a támogatás biztosítását.

3.7 Nyitva tartás

A nyitva tartást két szempontból érdemes vizsgálat alá vonni. Egyrészt a nyitva tartás hossza, másrészt gyakorisága és napszakra esése külön-külön is vizsgálendő.

A nyitva tartás hossza

Általában heti egy-kettő, néha három, vagy ritkán ennél több óra. Mivel kevés könyvtárhasználó van, ez az idő bőven elegendő, mondják a könyvtárosok. Mindezt azzal támasztják még alá, hogy a kistélepülésen sajátos módon működnek a dolgok, „én a nyitvatartási időn kívül is kinyitom a könyvtárat, ha egy gyereknek sürgősen kell a könyv. Hiszen itt lakom a szomszédban, a gyerekek csak beörgetnek, és én segítek.” Tehát fölösleges lenne a nyitvatartási időt hivatalosan hosszabbítani.

A nyitva tartás ütemezése

A felhasználók többségének megfelelő időpontban történő nyitva tartás a kistélepüléseken jellemzően megvalósul. Ugyan semmilyen dokumentált felmérés, használói igénykutatás nem alapozza meg a gyakorlatot, de a könyvtáros e nélkül is pontosan tudja, hogy mikor kell a könyvtárat nyitnia. Ha eljárnak a gyerekek másik településre, akkor a busz érkezéséhez igazodik, illetve szombatra kerül a nyitva tartás. Ha helyben van az iskola, akkor kora délutánra kerül. Ha a felnőttek is szeretnek a könyvtárba járni, akkor külön felnőtt nyitva tartás is megjelenik. A nyitvatartási összidő csekély volta ellenére, a hozzáférés elősegítésére gyakran két napon is kinyit a könyvtár egy-egy rövid időre.

A nyitva tartás összességében rendben lévőnek tűnik, amennyiben nem vesszük figyelembe a következő szempontokat:

A könyvtáros számára kizárólag a nyitvatartási idő a fizetett munkaidő. Tehát mindazokat a feladatokat, amit a könyvtárosnak nyitvatartási időn kívül kell végeznie (adminisztráció, szerzeményezés, állománygondozás, olvasószolgálati adminisztrációs tevékenység, pályázás, tájékoztató stb.) vagy a nyitvatartási idő alatt végzi, vagy motivációját egyre jobban sorvasztó módon fizetés nélkül plusz időben, vagy sehogy.

A nyitvatartási idő azért csökkent erre a minimum szintre, mert nincs nagyobb igényű könyvtárhasználat. A könyvtárhasználat viszont azért csökkent ilyen minimumra, mert nincs is nyitva a könyvtár. Azaz feltételezhető, hogy a település lakossága egy jól működő helyi könyvtár esetén huzamosabb időben igényelné a nyitva tartást.

A nyitva tartás ideje a könyvtárat mint intézményt minősíti. Ahol nem éri el a szakma által elfogadott minimum időt (heti 10 óra) ott érdemes-e egyáltalán könyvtárról beszélni? Mert a rövidebb ideig nyitva tartó „könyvtárak” valójában csak az igényekhez valamilyen szinten igazodó és hozzáférést biztosító könyvlerakati, könyvdepó funkciót teljesítik. Nem pedig egy könyvtárral szemben támasztott elvárásokat.

4. Az ellátórendszerek

Az ellátórendszerek kialakulásáról és működéséről a publikált és meglehetősen bősz hazai szakirodalomból részletesen tájékozódhatunk. A vizsgálat kapcsán azokra a megállapításokra szorítkozunk, melyek a fejlesztési javaslatok megalapozásához szükségeltetnek.

4.1. Jogi helyzet

Az ellátórendszereket minden esetben könyvtárak működtetik. Leggyakrabban megyei könyvtár, vagy városi könyvtár, de találkozhatunk szakszervezeti könyvtárral is, amelyik megtartotta, sőt bővítette korábbi ügyfélkörét, ez utóbbit a települési könyvtárak köréből.

Az ellátórendszerek nem speciálisan könyvtárellátásra, szolgáltatás-kihelyezésre szakosodott intézmények. Csupán bizonyos könyvtári munkafolyamatok központi ellátói. Emellett, az általuk kezelt, vagy tulajdonolt állománnyal könyvtárakat látnak el. Az állományellátást (végleges kihelyezést, időleges kihelyezést, forgatást) és a könyvtári munkafolyamatok központi ellátását egyazon együttműködői kör részére biztosítják (elvileg nem szükségszerű, hogy ez a két dolog egybevágjon).

De nem is intézmények. Nincsenek jogi státusban. Az anyakönyvtár keretében átlagosan 2–4 fő munkatárs végzi az ellátással kapcsolatos munkafolyamatokat. Az ellátó-központ tehát jogilag maga a könyvtár. A könyvtár alapító okiratában szerepel a feladat meghatározások között a területi ellátásra vonatkozó kitétel.

Az alapfeladatként történő meghatározáson túl azonban az ellátás, a területi szolgáltatás módja, tartalma, kritérium és normarendszere, beleértve a személyi és a technikai, technológiai feltételeket és a finanszírozást is, teljességgel kidolgozatlan.

Nem került még értelmezésre a könyvtári törvény 71. §. (1) bekezdés f, pontja, miszerint az NKÖM fejedetéből kell támogatni a „könyvtári rendszer működtetése céljából a könyvtár alapfeladatain túl végzett tevékenységet.” Ugyan a megyei könyvtári alapfeladatok között szerepel: a települési könyvtárak tevékenységét segítő szolgáltatások nyújtása, de az kérdés, hogy ez a kitétel mennyiben fedti a kis-települési ellátást. Utóbbi komplexitása miatt teljesen más minőséget és tartalmat követel meg, mint egy szimpla segítő szolgáltatás. A nem megyei

könyvtárként ellátórendszert működtető intézmények esetében azonban teljességgel egyértelmű az alapfeladaton túli, könyvtári rendszer működtetése céljából végzett tevékenység megvalósulása.

Az ellátórendszerek sajátos belső képződményei annak az intézménynek, amelyben létrejöttek, s amelyben működnek. Ezt a sajátosságot több dolog is kifejezi.

- ☞ A munkatársak az anyakönyvtár munkatársai.
- ☞ Az általuk kezelt állomány azonban már nem a könyvtaré, hanem az ellátó-központé, vagy az ellátott településé.
- ☞ Az általuk elért bevételeket az intézmény nem saját célra hasznosítja, azt teljes egészében visszaforgatja az ellátásban részesülő könyvtárak számára.
- ☞ A könyvtári munkafolyamatok legtöbb esetben párhuzamosan zajlanak az anyaintézmény hasonló munkafolyamataival. Tehát, amíg a térség számára megvalósul a központi beszerzés, addig könyvtáron belül a beszerzés kettős. Amíg a térség számára megvalósul a közös nyilvántartás és feldolgozás, addig könyvtáron belül ez a munkafolyamat is kettős. Külön az anyakönyvtári beszerzés, nyilvántartás és feldolgozás és külön az ellátós.
- ☞ Az ellátáshoz szükséges szállítási kapacitást, ha van, az anyaintézmény saját technikai eszközével bonyolítja le. De a gépjármű a szállítás céljára csak akkor áll rendelkezésre, ha magasabb érdek – pl. az igazgató szállítása – ezt nem gátolja.
- ☞ Az ellátás működtetéséhez a helyiséget, a technikai eszközöket és a kommunikációs költségeket a könyvtár biztosítja.
- ☞ Az ellátás kiegészül módszertani gondozással is. Gyakran nem is annyira kiegészül, hanem összemosisdik a két terület.

4.2. Az ellátórendszerek működési feltételei, működési megállapodások

Az ellátórendszerek a könyvtáron belül kiskönyvtári központok. Nincsenek kapcsolatban a működtető könyvtár közvetlen olvasószolgálati munkájával. Működési feltételeik a működtető könyvtár működési feltételeihez igazodnak, de általában rosszabbak annál. Vagyis a könyvtárnak van szabadpolcos válogatótere, az ellátó-központnak nincs, a könyvtárnak van raktára, az ellátó-központnak csak egy sarok, vagy néhány polc jut. Vagy a földre pakolás. A könyvtárnak fejlett informatikai eszközei vannak, szoftverrel, az ellátó-központ ezen a téren éppen csak vegetál. A könyvtárnak van gépkocsija, az ellátó-központnak nincs.

Természetesen az ellátó-központ szerves része a könyvtárnak, mégis az elkülönülő tevékenységek, munkafolyamatok, a sajátos szükségletek, a sajátos eljárások, a tárolási specialitások, a beszerzési specialitások, a könyvek jelzeteleési specialitásai, az állomány sajátos feldolgozása és feltárása, az állomány elkülönült kezelése, a pénzügyek külön kezelése, a sajátos és rendszeres utazással járó kapcsolattartás szeparáló hatással bír.

Ugyanakkor az anyakönyvtár saját olvasószolgálati feladatai elvégzéséhez, a hétfévi, vagy esti ügyeletek biztosításához, betegség esetén a távollévő kolléga helyettesítésére, saját állományának leltározására (stb.) rendszeresen „használja” az ellátó-központ munkatársait.

Így az ellátó-központi munka igencsak szerény normákhoz tud igazodni. Évente 2–4 letéti csere, ennek előkészítése (beszerzés, nyilvántartás, könyvek szerelése) és ennek utómunkálatai. Évente egyszer tájékoztatás (beszámoló) küldése a fenntartó önkormányzatnak és esetenként, ha szükséges, néhány ellátó-központ esetében tervezetten állományellenőrzés (leltározás).

A működési megállapodás minden esetben a könyvtár és az ellátási szolgáltatást igénylő önkormányzat között születik. Hangsúlyozni kell, megállapodásról van szó. Jellemző a megállapodásra, hogy az önkormányzatok, mintegy engedve a könyvtár szelíd erőszakjának, „na jó, ha ennyire akarjátok, meg ennyi mindent megcsináltok, akkor együttműködünk” hozzáállással szentesítik azt.

A megállapodásból nem derül ki az, hogy a települési könyvtár működtetése – amennyiben annak létrehozásáról az önkormányzat már döntött – továbbra is az önkormányzat kizárólagos feladata és felelőssége. És hogy ez a megállapodás nem ezen felelősség átruházásáról szól. Az ellátó-központ szerepe az, hogy a feladatellátás bizonyos munkafolyamatait szakszerűbben és olcsóbban tudja elvégezni, illetve az összefogás, és a közös állománykezelés révén kisebb ráfordításból is többlet szolgáltatást tud nyújtani. Az önkormányzatok ma úgy gondolkodnak, hogy a könyvtárakat praktikusan az ellátó-központ működteti, nekik tartalmi, szakmai kérdésekben szerepük és feladatuk nincs. Ez teljes tévedés.

Az önkormányzatok működtetői felelőssége a könyvtár helyiségének, technikai feltételeinek, a könyvtár tematikai feltételeinek, a könyvtári rendszerhez történő csatlakoztatás feltételeinek, a könyvtáros kiválasztása, megbízása, képzése, továbbképzése kérdéseknek mint feltételeknek megteremtésében kizárólagos és át nem ruházott a megállapodás által.

Amennyiben az önkormányzat mindezen kérdésekben a felelősségét valóban átruházná, akkor az a könyvtár már nem az övé, akkor nincs értelme könyvtárat fenntartania, akkor lépjen fel mint könyvtári szolgáltatás megrendelő és valamely könyvtár pedig biztosítson számára mobil, vagy kihelyezett, vagy könyvletéti könyvtári ellátást.

Jelen állapotban tehát nem tisztázott és pontosan meghatározott sem az önkormányzatok szemszögéből, sem az ellátó-központok szemszögéből, hogy

kinek mi a vállalt szerepe, mit is csinál ezen belül az ellátórendszer, illetve milyen működési felelősséggel teszi azt.

Ma Magyarországon az ellátó-központok minden esetben könyvtárat fenntartó önkormányzattal kötik a megállapodásokat, vagyis csak az adott település könyvtárának szolgálatnak. Ez azt jelenti, hogy a településen a települési önkormányzat által fenntartott könyvtár végzi a könyvtári ellátást, nem pedig az ellátó-központ.

Amennyiben egy önkormányzat az ellátási kötelezettségét nem nyilvános könyvtár fenntartásával, hanem „nyilvános könyvtár szolgáltatásának megrendelésével” kívánná teljesíteni, akkor a mai ellátó-központ, mint könyvtári működést segítő és racionalizáló szolgáltató helyett egy másfajta szereplőnek kellene megjelenni. Olyannak, amelyik képes egy adott településre komplett, teljes körű nyilvános közkönyvtári ellátást szervezni, telepíteni, személyzetrel ellátni és fenntartani. Fix ellátási pontként mintha a szolgáltató könyvtárnak az adott településen egy fiókkönyvtára működne, mobil ellátási pontként mintha ezen a településen rendszeres mobil ellátás (bibliobusz, konténer) jelenne meg. Ma azonban a térségi ellátásban résztvevő könyvtáraink közül egyetlenegy sincs olyan helyzetben, hogy ezt vállalni tudná.

4.3. Segítő szolgáltatások

Az ellátórendszerek a velük együttműködésben álló településeket a gazdaságos és elfogadható minőségű könyvtári ellátás biztosítása érdekében az állományellátásban tudják igazán segíteni. Beleértve a tájékozódást a piacon, a beszerzést, a szerelést, a működéshez kapcsolódó nyilvántartások vezetését, katalógusok építését, leltározást, apasztást, valamint (ahol ezt csinálják) az állomány forgatását, leltármozgását.

Az állományellátás ezen gyakorlatának, a kétségkívül meglévő előnyök ellenére, vannak gyenge pontjai is.

- ☞ A gyarapítás feltételezett igényeket elégít ki. Ugyan igyekeznek az ellátó-központ tájékozódni a helyi igényekről, de ez nem jelenti az esetleges konkrét igények figyelembe vételét. Erre azért sincs lehetőség, mert állománycserét csak általános érdeklődésre számot tartó dokumentumkörrel érdemes és lehet megvalósítani.
- ☞ Az állományellátás nem foglalkozik a helyi vonatkozású, helyben keletkezett dokumentumok gyűjteménybe integrálásával. Az ellátás csak a terjesztők által felkínált könyvekre vonatkozik, és nem figyel a helyismereti irodalom gyűjtésére, feldolgozására, feltárására, hozzáférhetővé tételére.
- ☞ Az ellátás szállítási gyakorisága (évi maximum 4–6 alkalom) nem teszi lehetővé a ráépített könyvtárközi kölcsönzést mint szolgáltatást.
- ☞ Technikai hiányosságok miatt a könyvtárközi kölcsönzés eleve kudarcra van ítélve, hiszen a kistelepülésen lakó könyvtárhasználó ahhoz sem tud hozzáférni, hogy egyébként mihez férhetne hozzá.
- ☞ A kézikönyvtári állomány minőségi fejlesztése a meglévő beszerzési keretből gyakorlatilag nem lehetséges. Technikai hiányosságok miatt az elektronikus formában hozzáférhető adatbázisok használata sem jelent ma még alternatívát.
- ☞ Az ellátó-központok ellátást nem tudnak exportálni. Vagyis könyvállomány kihelyezésében és/vagy forgatásában gondolkodnak – ami eleve csak csekély sikert eredményezhet – a hozzáférés kihelyezése helyett.
- ☞ Az országban működő ellátó-központok a jelenlegi körülmények között bedugultan, illetve kényes egyensúlyban működnek. Ha kapacitásuk bármely pontját (szállítás, tárolás, fölőspéldány

elhelyezés, feldolgozás stb.) további terhelés érné, akkor a teljes rendszer működése lehetetlenülne el.

5. Megyei könyvtárak

A megyei könyvtárak térségi (kistelepülési) könyvtári ellátásban betöltött szerepe komplexebb és tágabb, mint az ellátó-központoké. Ezért érdemes a megállapításokat külön is megfogalmazni.

5.1 Jogi helyzet

A megyei könyvtárak könyvtári törvényben rögzített alapfeladatai között szerepel az együttműködés szervezése, a köteles-példányokkal és a könyvtárközi dokumentum-ellátással kapcsolatos feladatok, a nemzeti és etnikai kisebbségi könyvtári ellátás, a segítő szolgáltatások nyújtása, a statisztikai adatszolgáltatás szervezése, az iskolán kívüli szakképzés.

A törvényi meghatározásokon túl az alapító okiratban megjelölt egyéb alaptevékenység ellátása lenne kötelező. Az alapító okiratok azonban a törvényben is meghatározott tartalmakon túl – a területi ellátás vonatkozásában – semmi további, konkrét tevékenységről nem szólnak.

Ugyanakkor, ha a törvényi előírásokat értelmezni szeretnénk, ha kíváncsiak vagyunk a törvényi előírások szakma által hallgatólagosan elfogadott és betartott tartalmára, normáira, akkor kíváncsiságunk kielégítetlen marad.

Sem az előírások nincsenek szakmai szabályzatokkal, eljárásrendekkel körülhatárolva, sem az nincs meghatározva, hogy az elvárást teljesítő intézmény hogyan nézzen ki, milyen kondíciókkal kell, hogy rendelkezzen.

5.2 A térségi ellátás szervezeti gyakorlata és a tevékenység tartalma

Nem csoda, hogy a megyei könyvtárak között oly változatos gyakorlat alakult ki a térségi ellátásra vonatkozóan. Van, ahol ellátó-központot sem működtetnek, van, ahol ez működik 1–2 fővel. Van, ahol 3–5 fős csoporttal működik. Van, ahol hozzáépül a szakmai módszertani gondozáshoz. Van, ahol ezt is csak egy fő végzi. Van, ahol mindkét feladatra 8 főt meghaladó osztály jut.

A változatos szervezeti gyakorlat mellett változatos tevékenység tartalmak is megnyilvánulnak. Hadd utaljunk például a területi statisztikára. Vannak megyei könyvtárak, amelyek begyűjtik és továbbszolgáltatják az adatokat. Vannak, amelyek a begyűjtés után fel is dolgozzák azokat, és némi elemzést végeznek. Vannak, amelyek az elemzésekből levonható következtetéseket a térségi ellátási munkájuk mindennapjaiba is beépítik, hasznosítják azokat. Végül vannak, olyanok, amelyek minderről a szakmai közvéleményt is tájékoztatják, közzéteszik az adataikat, elemzéseiket, ezáltal másokat is ösztönözve, segítve.

Persze, tisztában kell lennünk azzal, hogy (megközelítőleg) azonos elvárás-rendszert akkor lehet alkalmazni, ha a teljesítéshez szükséges feltételek is (megközelítően) azonosak. Kecskemét és Debrecen, FSZEK és Szekszárd külön-külön világok.

A szakmának és az ágazati irányításnak éppen napjainkban látszik felerősödni az a törekvése, hogy a helyi különbségek a helyi szolgáltatás minőségében jelenjenek csupán meg, a térségi ellátás kapcsán a különbözőségeik szűnjenek meg, avagy minimálisra csökkenjenek. Ez azonban pillanatnyilag a kistelepülési könyvtári ellátásra közvetlen hatással nem bír. Ennek ellenére érdemes számba venni a törekvési irányokat:

- ☞ A statisztikai adatszolgáltatás átalakulása, a megyei könyvtár alközponti szerepének egyértelműsödése, erősödése.
- ☞ A statisztikai tevékenység egységesítése az értelmezés és az alkalmazás körében.
- ☞ A statisztikai adatokból nyert mérőszámok normaszzerű alkalmazásának sugallása.
- ☞ A szakfelügyeleti rendszer felállítása, megyei szerepkör megjelenítése, egységes szakfelügyeleti eljárásrend alkalmaztatása.
- ☞ A nyilvános könyvtárakkal szemben támasztott törvényi kötelezettségek betartásának ellenőrzése.
- ☞ Telematikai fejlesztés, hálózati csatlakozások kiépítésének preferálása.
- ☞ Egységes szemléletű teljesítménymérési gyakorlat bevezetésének ösztönzése.
- ☞ Minőségügyi elvárások megfogalmazása.
- ☞ ODR működés egységesítése.
- ☞ Az osztott katalogizálás támogatása.
- ☞ Az elvárások teljesítéséhez kötött fejlesztési pénzek biztosítása.
- ☞ A közvetítő (információ, szolgáltatás, dokumentum) szerepkör hangsúlyozása.

Ezek mind a megyei könyvtár hálózati szerepét erősítik, illetve írják körül egységes szabályozással.

5.3 *Átalakuló feladatkörök – átalakulási kényszerek*

A megyei könyvtárak természetesen érzékelik ezeket a változásokat. Pillanatnyilag többletként, egyre nehezebben elviselhető többletként élik meg azokat. A legtöbb megyei könyvtár azon a működési határon mozog, amelyen, ha ismételten többlet feladatok ellátására kényszerül vagy „felmondja a szolgálatot” vagy csak erőteljes, a korábbi állapotokhoz képest lényeges átrendeződést igénylő változtatással tud túlélni. Saját kezelésű fejlesztési forrásai nincsenek. Létszámuk kötött, mozgáster

legfeljebb lefelé (csökkenés irányában) lehetséges. A szervezet lassú, belső átalakulási lehetőségét kénytelenek azonnal felhasználni az időközben megjelent és személyi háttérrel égetően igénylő feladatokra – pl. rendszergazda, minőségügyi vezető, szakfelügyelő, adatbázis építő, hálózati híradó szerkesztő, marketingvezető stb.

A megyei könyvtárak térségükben két területen is kulcspozícióban vannak:

- ☞ a településeken keletkező helyismereti dokumentumok gyűjtése, feltárása, hozzáférhetővé tétele és
- ☞ a közhasznú információszolgáltatás.

Ebben szerepük átfogóbb, mint amit az esetlegesen működő ellátórendszer meg tud oldani. A könyvtárak rendszerszerű működését éppen az egymásra épültség biztosítja. A könyvtári rendszer tagjai sohasem kizárólag szolgáltatók, vagy szolgáltatást igénybe vevők. A rendszer tagjai – optimális működés esetén – egy adott pillanatban az egyik szerepben, a másik pillanatban a másikban tűnnek fel. A kistépülési könyvtárakat és könyvtárosokat azonban fel kell arra készíteni, hogy maguk hogyan válhatnak a rendszer szolgáltatójává. Abban a pillanatban, ha egy könyvtár szolgáltató, akkor sokkal tudatosabban és határozottabban lesz szolgáltatás igénylő is. A megyei könyvtáraknak az együttműködésért ezen a területen sokat kell még tenniük. Márpedig nem is hangsúlytalan kérdésről van ebben az esetben szó. Sajnálatos, de a nemzeti dokumentumtermés jelentős része vesz el, tűnik el nyomtalanul a kistépülések „felületén” számbavétel, tudatos könyvtárba mentés híján. S hasonló arányokat észlelhetünk a közhasznú információellátás területén is.

A megyei könyvtáraknak mindemellett egyre inkább képesnek kell lenniük tevékenységük normákkal történő leírására, valamint az egyes munkafolyamatok költségelemzésével a hatékonyság, a célszerűség bizonyítására. A területi, térségi ellátás minőségi javítását célzó kezdeményezések „elhalnak”

a fenntartó asztalán, ha azok nincsenek alátámasztva beszédes kimutatásokkal, elemzésekkel, hatékonyságvizsgálati prezentációkkal. Ehhez minde nélkülött a megyei könyvtárnak saját belső szervezetét kell költségfelhasználás szempontjából átvilágítani. Számba vennie, hogy mi mennyibe kerül. A rendelkezésre álló források mire, milyen arányban kerülnek felhasználásra. Az esetleges fejlesztések milyen várható szakmai eredményekkel és költségvonzatokkal járnak. Ez a számítás egyben alapját képezi a térségi ellátás költségei kimutatásának.

A számításra épülve kell kidolgozni a megrendelhető szolgáltatások körét. Természetesen figyelembe kell vennünk azt, hogy a megyei könyvtár attól, hogy kialakítja a megrendelhető szolgáltatások körét, kiszámolja és kimutatja ennek költségeit még nem kerül abba a pozícióba, hogy tőle bármelyik kistéleplési önkormányzat szolgáltatást rendeljen meg. Hiszen a kimutatott költségek jóval meg fogják haladni a kistéleplés által vállalható kereteket. A könyvtári rendszer egészének kell – nagyobb részt központilag finanszírozott formában – megrendelhető szolgáltatásokat biztosítani. Vagyis a ma működő megyei könyvtárak központi segítség és szándék hiányában, biztos alapokon álló finanszírozási háttér hiányában, saját könyvtári szolgáltatásaik fenntartási kényszerében nem tudnak térségi szolgáltatást, ellátást biztosító szerepkörre vállalkozni.

6. Javaslatok – elképzelések

A javaslatok megfogalmazása előtt célszerűnek látszik szembenézni azzal a kérdéssel, aminek megválaszolásával a nemzetközi kitekintés során is találkozhattunk, s amit hazai szakemberek is feszegettek már korábban, hogy mekkora népesség és mekkora használói kör számára lehet és érdemes önálló könyvtárat működtetni. Az ideális válasz szerint: mintegy 30–40.000 fő képes könyvtárat fenntartani

és működtetni elvárható minőségben és színvonalon. Ezt a választ természetesen – a hazai viszonyok, településszerkezet, hagyományok ismeretében – nem fogadhatjuk el. Ugyanakkor a trend arra ösztönöz bennünket, hogy ne a könyvtárfenntartás szükségességének hitében éljünk, és, hogy megtegyük mindazokat a lépéseket, melyek egy átfogó térségi ellátás technikai, technológiai, intézményi, dokumentum, nyomdai, kötetzeti és szállítási háttérét fogják (tudják) majd megalapozni.

☞ Ehhez kapcsolódik a kistéleplési könyvtárak szerepének meghatározása: A válasz összetett: egyrészt az elemi és középfokú oktatás, valamint az élethosszig való tanulás segítése, másrészt a szórakoztatás, szabadidős tevékenységhez helyszín és háttér, ismeretterjesztés, praktikus információk közvetítése, a könyvtári rendszer tagjaként a helyi, helyismereti információkhoz kapcsolódó szakkönyvtári, szakgyűjteményi feladatok ellátása, a társkönyvtárak szolgáltatásainak közvetítése, közhasznú információszolgáltatás, életminőség javítás, kulturális életközeg biztosítás, a helyi közösségi élet fejlesztéséhez bázis, a település tudásgazdálkodásának helyszíne, központja.

☞ Rögzíteni kell, hogy az ellátórendszer (és az általa biztosított szolgáltatások együttműködési szerződés alapján megvalósuló igénybe vétele, „megrendelése”), valamint a szolgáltatás megrendelése között nem célszerű egyenlőséget tenni. Ez két külön kategória, s mindkettő önálló létjogosultsággal bír. Az ellátórendszeri működés mai gyakorlata működő – legalábbis formailag működő – helyi önkormányzati könyvtárat feltételez. Az önkormányzati felelősség ebben az esetben e könyvtár működtetésében, fejlesztésében, körülményeinek javításában nyilvánul meg. A szolgáltatás megrendelésével teljesített ellátási kötelezettség esetén (erre nincs ma még gyakorlati példa!) az önkormányzatnak nincs

(nem kell, hogy legyen) a településen általa fenntartott helyi könyvtára, hanem más könyvtár által biztosít saját településén könyvtári ellátást. Az önkormányzatnak itt is megvan a felelőssége, csak ebben az esetben nem az, hogy milyen intézményt tart fenn, hanem az, hogy kitől, mennyiért és milyen ellátási minőséget rendel. A megrendelést teljesítő könyvtár pedig az ellátást biztosíthatja a külföldi példák között is látható mobil könyvtárellátási formában, vagy fix helyre telepített és általa üzemeltetett könyvtári szolgáltató ponttal.

☞ Azt a megállapítást is rögzíteni kell, hogy általában a városok, a városi könyvtárak fenntartói – gazdasági okokra visszavezethetően érhetően – a térségi ellátásból, a kisugárzó szerepkörből, a módszertani gondozói szerepkörből, a szolgáltatás közvetítői, továbbadói, szervezői, menedzselői szerepkörből egyre egyértelműbben visszakoznak. A könyvtári rendszer végpontjának és nem közvetítői pontjának tekintik magukat. S csupán ennek megfelelő felelősséggel szervezik és biztosítják a helyi ellátást. Pedig a városok szerepe túlnő a közigazgatási határukon. A város a térség, az őt körülvevő terület „belvárosa”, felelőssége pedig kiterjed, ki kéne, hogy terjedjen a „külvárosokra” is.

☞ A kérdés kezeléséhez tehát csak komplex szemlélettel érdemes és lehet közelíteni. Mindenképpen kerülni kell azokat a zsákutcákat, amelyeket az elmúlt negyven-ötven évben már bejártunk. Számításba kell venni ugyanakkor azokat a megállapításokat és tanulságokat, melyeket elődeink már megfogalmaztak számunkra.

A komplex megközelítést indokolja az alábbi megállapítás is, mely szerint a könyvtárügy intézményi alrendszerét nem lehet, s nem is kell egyetlen vezérelv szerint, lineáris hierarchiában felépíteni. Ebben a bonyolult rendszerben ugyanis az alkotó elemek autonóm módon kell, hogy működjenek, engedve

a természetes vezérlő és szabályozó mechanizmusoknak. A rendszernek nem is az együttműködés az alapja. Az alapot a *célok és feladatok, a korszerű technikai felszereltség és az élen járó technológiai eljárások egységes alkalmazása* jelenti. Így az együttműködés következménnyé válik, s nem előfeltétele a rendszernek – írta 1983-ban *Futala Tibor, Horváth Tibor és Papp István*. Az együttműködésben pedig az illeszkedés kötelezettsége és a kétirányú közvetítői funkció vállalása kell, hogy érvényesüljön. Az 1983-as megállapítás akkor még óhajszzerű volt, mára a megvalósuláshoz az 1997. évi CXL. törvény megfelelő kereteket biztosít. Ennyivel tehát mindenképpen előbbre vagyunk.

Ugyanakkor az, hogy nincs kizárólagos vezérelv a kistelepülések ellátási gyakorlatára, nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a központosított ellátás valamilyen módozatára. (1977.)

Nem lehet ugyanis minden faluban önálló intézményben megteremteni a feltételeket az alapfokú ellátáshoz, a színvonalas olvasószolgálathoz és a tájékoztatáshoz. (1969.)

A kistelepülések ellátásának kulcsa a színvonalasan működő önálló könyvtár fenntartása mellett, illetve híján, a központi könyvtárak (értsd könyvtári rendszer) szolgáltatásainak – megrendelés útján történő – közvetlen helyszínre juttatása. (1974.)

Ennek módja a központosított ellátás, amely az elmúlt 50 év útkeresésének időszakában mindig a város, vagy a járás által fenntartott központi könyvtár és az ellátott település – települési könyvtár – relációját jelentette. S jelenti még ma is a működő ellátóközpontok és az ellátott könyvtárak esetében. Amennyiben működőképes és a végpontokon is szolgáltatóképes rendszert szeretnénk, akkor itt tovább kell lépniünk, s ezt a relációt ki kell, hogy tágítsuk a könyvtári rendszer egészére. Ehhez a könyvtári törvény a szemléletbeli keretet már biztosítja. Ugyanakkor a szabályozásban teendőink vannak. Szükséges meghatározni, hogy mit jelent a területi ellátóközponti feladatkör; meg kell határozni azo-

kat a normákat, amik megléte nélkül nem vállalkozhat központi ellátó feladatra egyetlen könyvtár sem; meg kell határozni az ellátóközponti szolgáltatások tarifarendszerét; el kell választani a területi ellátást – mint szolgáltatást – a módszertani gondozás kapcsán jelentkező tennivalóktól; biztosítani kell a tevékenység rendszeres szakmai ellenőrzését; biztosítani kell azokat a központi kiegészítő forrásokat, melyek a helyi források mozgósításával a működtetés személyi, tárgyi és kommunikációs feltételeinek megteremtéséhez szükségesek, s melyek elégséges működtetési forrásokat nyújtanak. (1977.)

Ma a letéti ellátás az ellátó könyvtárak szerepének, földrajzi hatókörének, ellátási funkcióinak (iskolai, közművelődési ellátás, vagy mindkettő) tisztázatlansága miatt nem mentes a problémáktól. (1977.) A szabályozás továbbgondolásakor a tisztázatlanságokat feltétlenül orvosolni kell.

☞ Ezek közé tartozik az a régi probléma, (melyet ugyan a könyvtári törvény rendez, de a gyakorlat még nem ezt mutatja) hogy valójában mit tekintünk könyvtárnak? (1980.) Máshogy feltéve a kérdést, valóban akarjuk-e, mint ahogy a törvényünk kimondja, hogy valamennyi kistéleplülésnek a Nyilvános Könyvtári Jegyzéken szereplő, – elvileg tehát a törvény könyvtár definíciójának megfelelő, bár tudható, hogy a gyakorlatban ennek „soha” nem fognak megfelelni – könyvtára legyen?

Van olyan nézet, amely azt mondja, hogy a könyvtári szolgálat fenntartásában meg kell különböztetni fenntartási kötelezettséget, fenntartási „lelkiismeretet” és fenntartási lehetőséget. (1990.) A kötelezettség csupán a könyvtárügy gerincét alkotó könyvtárakra terjed ki. „Lelkiismereti kérdés” az önálló könyvtár fenntartása általában a (nagyobb) településeken. Itt, ha a település polgárai a könyvtár-fenntartás mellett döntenek, akkor az intézmény az alapvető (törvényi) feltételeknek feleljen

meg. Ezen kívül a fenntartási lehetőség bárki számára lehetőség, de az így fenntartott könyvtár csak akkor képezze a könyvtárügy részét, ha önként jelentkezik és a normatíváknak, kötelezettségeknek megfelel. Ez a szemlélet annyiban különbözik a mai szabályozástól, hogy a(z önálló) települési könyvtárakat (a lelkiismeret és a lehetőség alapján fenntartott könyvtárakat) nem tekinti automatikusan nyilvánosnak és a könyvtárügy részének. Előbb kéri a feltételek teljesítését, és utólag adja meg a nyilvános könyvtári státust. E státus híján ezek a fenntartók a könyvtári ellátás biztosítására az ellátórendszerekhez történő csatlakozást választhatnák. A törvényben is leírt szolgáltatási megrendelés formában.

Annak eldöntése, hogy a kistéleplülési könyvtár könyvtár-e, vagy csupán szolgáltató pont, hogy a Nyilvános Könyvtári Jegyzéken nem kéne csak néhány száz „valódi” könyvtárnak szerepelnie, vagy jól van a mai szisztéma úgy, ahogy van, és minden szabályosan bejelentkező rákerül a jegyzékre, szerencsére témánk szempontjából nem kardinális kérdés. A kistéleplülések könyvtári ellátása ugyanis nem attól romlik vagy javul, hogy könyvtárnak vagy ellátópontnak nevezzük a helyszínt, hanem attól, hogy az adott térben milyen szolgáltatás tartalmak működnek, illetve milyen (helyi és nem helyi) erőket sikerül mozgósítani az ellátás javítása, a fejlesztés érdekében. Mert lakosságszámától, anyagi helyzetétől függetlenül ott szebbek és jobbak a könyvtárak, ahol a könyvtár a helyi demokrácia, kultúra szerves része, ahol azt az önkormányzat és a könyvtáros is akarja. (1997.)

☞ Egy másik lényeges kérdés a gépesítés. A korszerű szolgáltatásokat magasabb fokú gépesítéssel kell kiterjeszteni az egész országra. (1970.) A több mint harminc éves megállapítás mit sem veszített aktualitásából. Sőt, egyre bizonyosabbak lehetünk igazságtartalmában, mely azóta további jelentéstartalmakkal is bővült. A gépesítés

fontossága mellett a szolgáltatható adattartalom és a szolgáltatásra, alkalmazásra képes személyzet, valamint az egységes megjelenítés kérdése vált mára égetően fontossá. El kell érniünk, hogy a könyvtári rendszer szolgáltatásai egységes infokommunikációs felületen jelenjenek meg az ország bármely pontján, beleértve a legkisebb szolgáltató egységeket is. Ahogy nem különbözik a banki terminál vidéken és a fővárosban, úgy nem lehet a könyvtári szolgáltatásban sem az alkalmazott felületek között tartalmi különbség.

A rendszerszerű működés lehetőségének megteremtése mellett a gépesítés az alapja a kistépülési ellátás dokumentumháttérében történő áttörésnek is. A szakirodalom megegyezik abban, s ma sem ismer jobb megoldást annál, minthogy minden faluban kettős könyvnyagnak kell lenni, a helyi tulajdont alkotó törzsnyagnak és az ideiglenesen odahelyezett letétnek. A pár száz kötetes kiskönyvtár sorsa ugyanis mindenütt a csőd! Csak a mozgó, a rendszeresen kicserélt letéteknek van értelmük! Tetszetős félreértés az, hogy a letétet a könyvtárközi kölcsönzés fogja pótolni. A ritka könyvek kölcsönzése nem azonosítható a letétekkel. Világosan kell látni, hogy három lépcsőt különböztethetünk meg (1960.):

- Törzsanyag (helyben található, általános érdekű gyűjteményrész)
- Letéti anyag (helyben állandóan meg nem lévő, de szintén általános érdekű gyűjteményrész)
- Könyvtárközi kölcsönzés anyaga (ritkán keresett művek, szakkönyvtári állomány konkrét eseti igények kielégítésére)

Az is világos, hogy a rendszeres és jobb könyvellátásban (dokumentum-ellátásban) nem lehet engedményeket tenni Központi erőből, intézményesen kell megoldani ezt a helyi erők bevonásával. (1960). A gyűjtési határokat pedig ki kell terjeszteni a nem hagyományos dokumentumokra (folyó-

iratokra!) is. A közművelődési könyvtár ne zárkózzon el ezek kölcsönzésétől sem. A tervezés minden könyvtárban az ellátandó település teljes és maradéktalan megismeréséből induljon ki. (1978.) A gyermekek könyvtári ellátásának kérdései központi helyen szerepeljenek. (1966.)

A megállapítások meglehetősen régiek, de időtállóak. Nézzük, miféle áttörés lehetséges a mai, bemevekedett és elnehezült dokumentum-ellátási helyzetben a gépesítés eredménye által? Lehetővé válik, hogy a helyben található törzsanyag frissítését, megújítását, naprakésszé tételét országos szinten, elsősorban virtuális (elektronikus) hozzáféréssel biztosítsuk. Lehetővé válik, hogy a folyóiratok és a napilapok jelentős részét országosan szintén elektronikus hozzáféréssel biztosítsuk. Lehetővé válik, hogy a gyűjteményépítésre szánható forrásokat a letéti anyag frissítésére, az ifjúsági irodalom mennyiségének használatarányos megjelenésére fordíthassuk. Ehhez az szükséges, hogy a könyvtári rendszer biztosítsa – pl. a Könyvtárellátón keresztül – a helybeni használatra ajánlott kézikönyvek és folyóiratok elektronikus hozzáférési jogát az azt igénylő és támogatottan, vagy teljes áron azt megfizető könyvtárak számára. Mindez persze nem jelenti azt, mintha nem lenne további – központi – forrásra szükség elsősorban a gyermekirodalom, a periodikák, (napilapok, magazinok) és az egyéb nem hagyományos dokumentumok letéti dokumentumanyagának számottevő frissítésére, megújítására. De a támogatás így mégis sokkal könnyebben körruházható és biztosítható.

☞ Szót kell ejtenünk magáról a letéti gyűjteményről és ennek kapcsán a mobil ellátásról is. Ez utóbbi esetben fontos előny, hogy csak egy „letét”, a mozgókönyvtár állománya fejlesztéséről kell gondoskodni. (1962.) Míg a ma is alkalmazott gyakorlat az ellátott szolgáltató-helyeken és egy központi helyen kezelt letéti állományt feltételez. Abban a pillanatban, ha a dokumentum-ellátást valóban mi-

nőségben szervezzük meg, s a minőség megjelenik a dokumentumok tartalmi és formai sokszínűségében, valamint a rendszeres, és számottevő szintet elérő cserében (szállításban), máris nem tűnik drágábbnak az „egy letétes” mobil ellátási koncepció. Többen javasolják ugyanakkor, hogy a mai gyakorlatot úgy kéne fejleszteni, hogy meg kell szüntetni a központi letéti állományt. Az a könyvtár, amely ellátóközpontként működik, ne kezeljen külön letéti gyűjteményt, hanem a könyvtár teljes állománya álljon a letéti ellátás rendelkezésére és szolgálja az ellátott helyeket. Az idea érthető és szép is. Ugyanakkor nem mehetünk el amellett szó nélkül, hogy ez a megoldás a gyűjteményre kettős funkciót terhel. A beszerzett dokumentumok hasznosulását, forgását más mutatók jellemezik az egyik és a másik esetben. Más az állomány fizikai kopása. Más az állomány kezelése is. Nem lehet ad hoc, „éppen ami a központi könyvtárban most rendelkezésre áll” gyűjteményt letétként kiszállítani. Egyébként sem könnyű, de ebben a megoldásban nem lehet, vagy csak igazán nehezen lehet a közös rendszerben szolgáltató könyvtári egységek, beleértve a központi egységet is, helyi, sajátos és egyedi állományi igényeit, gyűjteményépítési sajátosságait a lokális használói érdekeknek megfelelően érvényesíteni. Óhatatlanul valamelyik szempont dominánssá válik, és fölébe kerül az elvileg azonos súlyú további szempontoknak. A könyvtár teljes állományából könyvtárközi kölcsönzést igen, de minőségi letéti ellátást nem lehet biztosítani.

Jobb megoldásnak tűnik, ha a mobil, vagy fix ellátási pont mögött álló letéti gyűjtemények a könyvellátáson kívüli dokumentumok – CD lemezek, multimédiák, térképek, atlaszok, idegennyelvi anyagok, hangoskönyvek, öregbetűs könyvek, fotók, képek, braille írású anyagok stb. – esetében elsősorban nem az anyaintézményükkel, hanem egymással keresik a kooperációt, egy közös háttérgyűjtemény létrehozásának lehetőségét. Erre a célra központi forrás bevonását is indokoltnak tarthatunk.

☞ Tiszteletdíjas könyvtárossal nem lehet fejlődni egy bizonyos határon túl. (1961.) A gondolat több mint negyven éves. Higgyünk neki. Lehetőségeinket ennek figyelembe vételével kell átgondolnunk. Ehhez, a személyi feltételek alakításához kapcsolódik a következő néhány megállapítás is: A munka középpontjába kell állítani a községi könyvtárakban is a tájékoztatást. (1968.) Emelni kell a falusi könyvtárak nyitvatartási idejét. (1966.) A szakképesítést nem szerzett könyvtárosoknak azt esti és levelező úton kell megszerezniük. (1966.) A közművelődési és iskolai könyvtárak együttműködését – a kistelepüléseken – hangsúlyozottan – alapelvnek tekinthetjük. A kérdés e relációban nem lehet az, hogy ki kit fal fel, hanem az: ki kit segít? Az együttműködés nem jelenti és nem is jelentheti a feladatok átvállalását. (1975.) Mert különbség van a gyermekek iskolai és közművelődési könyvtári szolgálata között. E kettős szolgálatot célszerűbb két könyvtártípussal megoldani. Ezzel mindkettő hatásfokát növeljük, míg az összevonással mindkettőét csökkentjük. A kettős ellátás elvi elismerése mellett nem szükséges, hogy minden településen, a legkisebbeken is mindkettő meglegyen. (1973.)

A személyi feltételek biztosítása kapcsán ismét bonyolult és összetett problémakörhöz érkeztünk, amibe a fizetéstől a munka tartalmán és a hozzá szükséges ismeretanyagon keresztül a nyitvatartási idő és a kettős funkció ellátása egyaránt beletartozik. Azt kimondhatjuk, hogy nem reális cél, hogy minden kistelepülési könyvtári ellátópontra könyvtáros alapvégzettségű kolléga teljesítsen szolgálatot. Erre nincs is szükség. A mobil ellátás, illetve a szolgáltatás megrendelése esetén az ellátó könyvtár biztosít(hat) működtető szakképzett személyzetet. Az önállóan működő közművelődési, illetve kettős funkció könyvtárak esetében azonban a megoldást első sorban a tájékoztatásra, a közhasznú információszolgáltatásra felkészített és képessé tett pedagógus, óvodapedagógus, és/vagy szociális munkás munkavállalói körben kell keresnünk. Ah-

hoz, hogy ebből a körből felkészült munkatársakat nyerhessünk, biztosítani kell az átképzés (továbbképzés) mindennemű feltételét. Formai és tartalmi feltételeket egyaránt. (pl. a kötelező továbbképzés fogadja be, ismerje el a pedagógusok esetében a könyvtári akkreditált képzéseket). A képzés tartalma elsősorban a tájékoztatósi, a közhasznú információszolgáltatási, a helyismereti tevékenység és a könyvtári rendszer által biztosított rendszerszolgáltatások ismeretanyagára terjedjen ki. Elképzelhető a képzés távoktatás formában (is.)

1982-ben írták le: Bizonyos településtípusok könyvtári ellátásának alacsony színvonala, vagy éppen megoldatlansága egyre nagyobb gondot okoz. Az ellátás leggyengébb láncszemei az iskolai könyvtárak. Ez a megállapítás – mely jelenleg is helytálló – mutatja, hogy itt ugyanakkor sokkal többről is szó van, mint pusztán a közkönyvtári feladatellátás személyi feltételeinek átképzéssel történő megoldásáról. Nem mehetünk el szó nélkül az „iskolai könyvtáros” képzése, az „iskolai könyvtáros” munkaköre, valamint a kisiskolai könyvtárak központi ellátásának hiánya mellett. Az iskola könyvtára az intézmény forrásközpontja, az intézmény tudásgazdálkodásának helyszíne, a pedagógiai program megvalósításának és folyamatos minőségellenőrzésének szellemi fejlesztő műhelye és dokumentációs pontja. Az iskolai könyvtáros pedig e fejlesztő, tudásgazdálkodó kreatív műhely vezetője, az intézmény szakmai vezetésének legfőbb, de legalábbis munkaközösség-vezetői értékű támasza, az intézmény szakmai információáramlásának kezelője. Amíg az iskolai könyvtárak és könyvtárosok intézményükön belül nem képesek elérni ezt a státust, addig az ifjúság és a felnövekvő társadalom könyvtárhasználata, a könyvtárak és a könyvtárosok társadalmi megbecsülése, valamint a demokráciákra oly jellemző egyetemes információhozáférési igénye és ennek könyvtári gyakorlata soha nem érheti el az általunk elvárhatónak tartott szintet. Hiszen a könyvtárhasználathoz a család mellett, a családon

kívül az iskola adja az első és egyben meghatározó impulzusokat. Ezért szükséges, hogy a közkönyvtári ellátás felelősei utakat találjanak az iskolai könyvtári ellátás gyakorlatának fejlesztéséhez, az ehhez szükséges alapképzés létrehozásához, a képzési tartalmak meghatározásához.

☉ Könyvtáraink funkciójáról, jelentőségéről ép-poly keveset tud a közvélemény, mint a könyvtáros hivatásáról, társadalmi küldetéséről. Társadalmi méretű kampány a könyvtárak népszerűsítésére? Nagy szó, mégis valami ilyenféle kellene. (1971.) Ismét egy máig megszívlelendő több évtizedes megállapítás, amely akkor is igaz, ha tudjuk beindultak az őszi könyvtári napok, van médiaszereplés, Internetfiesta, 200 éves az OSZK, kiadványok jelennek meg ünnepi könyvhétre és egyéb könyves, könyvtári alkalmakra, az IKB könyvtárakat támogató kormányzati fejlesztési programokat hirdetett, néhány új, vagy átépített nagykönyvtár átadása a figyelem középpontjába terelt bennünket. Ennek ellenére az éppen napjainkban zajló – a könyvtáros szakmai szervezetek által támogatott – helyzetfelmérés a könyvtárosok társadalmi elismertségéről, motiváltságáról, szakmai önértékeléséről meglehetősen elkeserítő képet mutat. Propaganda, propaganda és propaganda. És minőség. A propagandában és az alaptevékenységben egyaránt. Ez az a két terület, amit nem lehet „túlzásba vinni”, s ami a kistelepülési könyvtári ellátás fejlesztése szempontjából is hordoz bőséges tartalékokat. Hiszen minden egyes településen „kell és van is egy hely”, ami a községe-szervezés alapfeltételét biztosítja, kell, és van is egy személyiség, aki ezt csinálja. A hely és az elvégzett munka azonban nem a fenntartó, az üzemeltető, a könyvtáros által, hanem mindenkor a társadalmi közhangulat által minősítődik. S ma a minősítés inkább lefokozó. A közhangulat befolyásolása, az érdeklődés felkeltése, a szolgáltatások „fogyaszthatóvá tétele”, személyre szabása, szükség esetén „házhoz szállítása” nemcsak munkánk tartalmát és minőségét gazdagítja, hanem a tevékenységet vég-

ző könyvtáros személyiségét, hitét, önbizalmát, tudatosságát, bátorságát is. S ha ez a bátorságcsokor összeáll, akkor van reményünk és alapunk vidékfejlesztésről, s ebben a könyvtárak szerepéről, esélyegyenlőség javításáról, életminőség javításáról, falumegújításról, falufejlesztésről tárgyalni önkormányzatokkal, önkormányzati szövetségekkel, kormánnyal, nemzetközi projektek finanszírozóival, politikusokkal, bárkivel, aki a témában érintett. Akkor tudjuk őket meggyőzni, hogy a könyvtárügy, a könyvtári rendszer közös céljaink eléréséhez milyen fantasztikus és milyen szükséges eszköz, melynek működtetése és fejlesztése nem kidobott pénz, hanem világosan és jól megtérülő beruházás.

Mindezek után, most már csak felsorolás szinten tekintsünk át néhány további javaslatot.

☞ A források oldaláról

Ellátó-központok központi támogatásának meghatározása. Az ellátó-központot működtető könyvtárak a könyvtári rendszer működése szempontjából fontos, alapfeladaton túli tevékenységet látnak el. Indokolt e tevékenység központi finanszírozásból történő támogatása.

Célszerű azonban megtartani a helyi forrásokat is. A forráskiegészítést a személyizetre, a dokumentumállományra, a szállító eszköz vásárlási támogatásra, a kommunikációs közpark és az elektronikus nyilvántartás biztosítására lenne célszerű felhasználni, míg a saját erőt a feladatellátáshoz szükséges személyzet, terek, eszközök üzemeltetésére és fenntartására fordítódna.

Pályázható források biztosítása. Plusz források felkutatása, akár a magángazdasági szférából direkt kistelepülések számára.

Pályázati lehetőségek kapcsán prioritás biztosítása. Előnyben részesül egyes pályázatok kapcsán az a könyvtár, amelyik a pályázati erőforrás (kis) térségi hasznosulását is biztosítja, avagy eleve együtt pályázik vonzáskörzete kistelepüléseivel, avagy a kistelepülés helyett pályázik.

- A pályázati feltételek enyhítése pl. önrész nem igénylése kistelepülési pályázat esetén;
- Meglévő közművelődési jellegű források intenzívebb bevonása;
- A folyóirat-támogatások átgondolása, azaz annak átvilágítása, hogy az e támogatási formában kiáramló pénzek hogyan segíthetnék a kistelepülések folyóirat-ellátását;
- A mobil ellátás bevezetéséhez szükséges feltételrendszer kialakításához központi forrás biztosítása, támaszkodva a területfejlesztési alapokra, vagy együttműködve egyéb (akár mezőgazdasági, egészségügyi) fejlesztési programokkal.

☞ A szabályozás oldaláról

- Ellátórendszerek (központok) működési szabályozása. Kie a gyűjtemény? Ki kinek szerzeményez? Az érdekeltség-növelő támogatás, ami az önkormányzatnak jár, átadása egy másik önkormányzatnak?
- Mobil ellátási formák jóváhagyása, nevesítése, működési leírása, az ellátási forma üzemeltetéséhez szükséges feltételek meghatározása.
- Normatívák közreadása.
- Az ellátórendszeri tevékenység részletesebb statisztikai megjelenítése.
- Nyilvános könyvtári jegyzékre kerülés erősítése. A könyvtárfenntartást vállalók „számonkérése”. Ugyanakkor valós alternatíva, az ellátás megrendelésének felkínálása.
- Ellátás megrendeléshez szerződés tervezet kidolgozása. A finanszírozási kérdések rögzítésével.
- Annak tisztázása, hogy kitől, honnan, milyen szolgáltatás megrendelése tekinthető az önkormányzati feladatellátás szempontjából elfogadhatónak, ha az önkormányzat az 1997. évi CXL. törvény 64. §. (2) bekezdésben rögzített mód, azaz a „nyilvános könyvtár szolgáltatásának megrendelése” mellett dönt. Ne

lehesse „bármely” nyilvános könyvtártól „bárminek” a megrendelésével „kipipálni” a feladatellátási kötelezettséget! Csak arra felkészült könyvtári ellátást biztosító körből lehessen szolgáltatás (ellátás) megrendelést igényelni.

- A kettős funkciójú könyvtárak részére – tevékenységük végzéséhez normák és módszertani útmutató közreadása.

☉ A módszertani munka, marketing oldaláról

- Rendszeres térségi „figyelő” monitor rendszer kidolgozása, elemzések közzététele és propagálása.
- Országos vizsgálatok, elemzések készítése.
- Szakfelügyelet intenzív működtetése, a tapasztalatok elemzése, értékelése.
- Szemléletváltás – önkormányzati vezetők, felelősök szemléletformálása. Nem intézményben, hanem ellátásban történő gondolkodás. A település megtartó erejében való gondolkodás.
- Szemléletváltás a könyvtár fontosságában, helyének, szerepének értékelésében. Minden közművelődési könyvtár egyben tudományos könyvtár és információs központ a saját székelyére vonatkozó témákban. (Lásd IFLA irányelvek!) A könyvtáraknak a rendszer egészében betöltött helye és szerepe ennek megfelelően pótolhatatlan.
- Együttműködési lehetőségek kihasználása, közös konferenciák, szakmai programok szervezése a térségfejlesztésben, vidékfejlesztésben, életminőség javításban, az információellátás javításában érintett szervezetekkel, szervekkel, intézményekkel, minisztériumokkal. A könyvtári rendszer működési tapasztalatainak bemutatása, lehetőségek felvázolása, együttműködési tartalmak áttekintése.
- Kapcsolódás a közoktatásügy, az alsó- és középfokú oktatás könyvtári fejlesztéséhez.

☉ A dokumentumállomány oldaláról

- Állományi normák kialakítása. Az állományforgatás gyakoriságának, mennyiségének és féleségének emelése.
- Apasztás. Az apasztás során kivont állomány újrahasznosítása. A helyben lévő állomány „megtisztítása”.
- A kistelepülési könyvtár gyűjteménye féleségben és dokumentumtípusban nem lehet „szegényesebb” nagyobb társaitól. Azoktól csupán a közvetlen hozzáférés szűkebb keresztmetszete, a hangsúlyosabb virtuális gyűjtemény különbözteti meg.

☉ A gyűjtemény elhelyezése, a szolgáltatási tér oldaláról.

- Elő kell segíteni, hogy a dokumentumállomány elhelyezése és a könyvtári szolgáltatásokhoz, funkciók betöltéséhez szükséges tér és felszerelés rendelkezésre álljon. Amennyiben szükséges, akkor normákkal történő meghatározással.

☉ A szolgáltatás fejlesztésének oldaláról

- Ellátórendszerek technikai, technológiai fejlesztése, a szállítási kapacitás növelése.
- A gépesítés folytatása, a települési könyvtárak internet-kapcsolatának megteremtése, a hálózati együttműködés technikai feltételeinek biztosítása.
- Helyismereti tevékenység ösztönzése.
- Hungarikagyűjtés kiépítése, megszervezése, ösztönzése.
- Közhasznú információszolgáltatás helyi bevezetése.
- A könyvtár és a könyvtári rendszer szolgáltatásainak áramoltatása oda-vissza.
- Feliratok alkalmazásának ösztönzése, propagálása.

☉ A személyzet oldaláról

- Módszertanos és iskolai könyvtáros képzési irány indítása.

- Képzés – távoktatási formában a kistelepülési könyvtárosok részére, ha szükséges városi távoktatási központok kialakításával, e központok központi tananyaggal történő ellátásával.
- Motivációs szintnövelés (felelősségek nevesítése). Nagyon összetett és nem könnyű, de rendkívül szükséges feladat. Segíthet a rendszeres kontroll, az ellenőrzés, a tanácsadás, a szolgáltatás együttműködés, a közös pályázás.
- Kistelepüléseken a Munkaügyi Központok által bértámogatott, *közfeladati munkatárs* munkakör létrehozása, melynek támogathatósága – bizonyos létszámkeretben – korlátlan időre szólna. Ez részben jogi szabályozási kérdés is. A helyi könyvtáros is lehetne ilyen támogatott formában alkalmazott munkatárs.
- Informatikai – számítógépes képzés. Kistelepülések információs szükségleteinek kielégítése témakörben. Internethasználat, legfontosabb adatbázisok használata (közlekedés, kultúra, statisztika, egészségügy, utazás stb.)
- A számítástechnikai eszközök üzemben-tartását, működtetését végző térségi rendszer operátori munkakörök létesítése.

Celler Zsuzsanna (szerk.): Az iskolai könyvtár : Könyvtárostánárok kézikönyve. Bp. OPKM, 1998. 253 p.

DÁN Krisztina – DRAGON Katalin – HOMOR Tivadar: Így működik az iskolai könyvtár. Bp. FPI, 1998. 171 p.

ÉRDI Éva: Sok pénz jut a kultúrára. In: Nógrád megyei hírlap 1997. május 12.

FOGARASSY Miklós: A könyvtári törvény és a dokumentumellátás országos rendszere. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1998. 10. sz. 10–13. p.

GYŐRI Erzsébet: Könyvtári ellátás falun. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1998. 10. sz. 16–24. p.

Az IFLA irányelvei a közművelődési könyvtárak számára. Budapest, MKE, OSZK-KMK, FSZEK, 1987. 90 p.

KISS Gábor: Az ellátórendszerek strukturális problémái. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1998. 11. sz. 12–17. p.

KOVÁCS Istvánné: Hogyan lehet egy községi könyvtárban a látogatók és az olvasók létszámát többszörösré emelni? In: Könyvtári Levelező/Lap, 1999. 2. sz. 27–28. p.

LUKÁCS Zsuzsanna: Koordinációs feladatok a nemzetiségi könyvtárak dokumentum ellátásában. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1998. 11. sz. 20–23. p.

Mándy Gábor (szerk.): Centralizációs törekvések a hazai közművelődési könyvtárakban. / közread. OSZK Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ/ Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1980.

NAGYNÉ KOVÁTS Lenke – KONCZ Judit: „Az emberek hálozata.” In: Baranyai könyvtári információ. 2. évf. 2000. 11. sz. 6–8. p.

Pallósiné Toldi Márta (sajtó alá rend.): Ellátórendszerek szervezése, működtetése : Továbbképzési, módszertani segédlet. Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola Könyvtárs-és Információtudományi Tanszék, 2001.

PALLÓGINÉ TOLDI Márta: Könyvtárközi kölcsönzés az észak-dunántúli régióban. In: Könyvtári Figyelő, 1998. 3-4 sz. 411–423. p.

SONNEVEND Péter: A megyei könyvtár feladatai. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 1998. 12. sz. 20–27. p.

TÓTH Gyula: Könyvtári ellátórendszer működtetése aprófalvas megyékben. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 1998. 11. sz. 5–12. p.

Felhasznált irodalom

BANGÓ Béla: A kettős funkciójú könyvtárak (iskolai-közművelődési) helyzete és perspektívája a Dunántúlon. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 1997. Különszám. 49–61. p.

BARICZNÉ RÓZSA Mária: Könyvtár, vagy könyvkölcsönző. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 1998. 10. sz. 25–27.p.

BARICZNÉ RÓZSA Mária: Iskolai könyvtárak fenntartása, működtetése. Kiad. Zánkai Gyermekek és Ifjúsági Centrum, 2000. 67 p.

BENKŐ Attiláné: A kettős funkciójú könyvtárak állomány-építési alapelvei. In: A gyermekkönyvtári munka. Bp. NPI, 1979. 69–75. p.

Jegyzetek

1. SEBESTYÉN Géza: A letéti rendszer új szakasza. In: A Könyvtáros, 1960. 4. sz. 243–245. p.
2. A könyvtárügy második öt éves tervének irányelvei. In: A Könyvtáros, 1960. 6. sz. 401–408. p.
3. GOMBOS Károly: A könyvtárügy második öt éves tervének irányelveihez. In: A Könyvtáros, 1960. 8. sz. 565–567. p.
4. FARKAS József: Milyen problémák merülnek fel a járási könyvtárakban az Irányelvek kapcsán? In: A Könyvtáros, 1960. 10. sz. 806–809. p.
5. KONDOR Istvánné: Az állami közművelődési könyvtárak soron levő feladatai. In: A Könyvtáros, 1961. 4. sz. 193–197. p.
6. SALLAI István: Merre tart a községi könyvtár. In: A Könyvtáros, 1961. 8. sz. 449–452. p.
7. SZŐNYI László: A kisközségek könyvtári problémái. In: A Könyvtáros, 1962. 1. sz. 22–24. p.
8. PETROVAY István: A művelődési autók feladatairól. In: A Könyvtáros, 1960. 1. sz. 27. p.
9. Irányelvek a közművelődési könyvtárak mellett működő társadalmi tanácsok létesítéséhez. In: A Könyvtáros. 1962. 2. sz. 69–70. p.
10. MÁTÉ György: A társadalmi tanácsok a közművelődési könyvtárakban. In: A Könyvtáros, 1964. 2. sz. 59–61. p.
11. SZENTE Ferenc: Körzeti könyvtár, igen, vagy nem. In: A Könyvtáros, 1964. 2. sz. 59–61. p.
12. SZŐLLŐSI Gyula: A művelődési otthon és a könyvtár. In: A Könyvtáros, 1965. 1. sz. 8–9. p.
13. A közművelődési könyvtárak harmadik öt éves tervének irányelvei és fő célkitűzései. In: A Könyvtáros, 1966. 1. sz. 3–13. p.
14. SZENTE Ferenc: Milyen legyen a klubkönyvtár? In: A Könyvtáros, 1966. 7. sz. 3–13. p.
15. PÁL Ernő: Miért cserélődnek a tiszteletdíjas könyvtárosok? In: A Könyvtáros, 1967. 6. sz. 315–318. p.
16. SALLAI István: A letéti rendszer sorsa a magyar könyvtárakban. In: A Könyvtáros, 1967. 9. sz. 513–515. p.
17. KELLNER Béla: A tanácsai közművelődési könyvtárak az új gazdasági mechanizmusban. In: A Könyvtáros 1968. 2. sz. 59–62. p.
18. BERECZKY László: A társadalom igényei és a közművelődési könyvtárak. In: A Könyvtáros, 1968. 3.sz. 23–127.p.
19. SZENTE Ferenc: A közigazgatási szervezet változása és a könyvtárak. In: Könyvtáros, 1969. 11. sz. 635–638. p.
20. FUTALA Tibor – KOVÁCS Máté – SALLAI István: A közművelődési könyvtárak helyzete és fejlődése. In: Könyvtári Figyelő, 1969. 1. sz. 5–24. p.
21. SALLAI István: Rövid áttekintés az európai országok falusi könyvtárainak helyzetéről.:In: Könyvtári Figyelő, 1969. 2-3. sz. 10–14. p.
22. KONDOR Istvánné: A magyar könyvtárak huszonöt éve. In: Könyvtáros, 1970. 4. sz. 187–193. p.
23. SZENTE Ferenc: Körzeti könyvtárakkal a művelődési fehér foltok felszámolásáért. In: Könyvtáros, 1970. 8. sz. 452–455. p.
24. ARATÓ Attila: Közművelődési könyvtáraink és a tanácsok rendszerének korszerűsítése. In: Könyvtáros, 1970. 11. sz. 645–646. p.
25. TÓTH Gyula: Tegyük helyére a klubkönyvtárügyet! In: Könyvtáros, 1971. 12. sz. 702–705. p.
26. SZENTE Ferenc: A távlati tervezés: lelkiismeretes felkészülés a jövőre. In: Könyvtáros, 1972. 1. sz. 7–9. p.
27. FUTALA Tibor: A „Szakmai irányelvek a tanácsai közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez” megjelenése alkalmából. In: Könyvtáros, 1972. 8. sz. 446–448. p.
28. HUBAY László: Az iskolai és a közművelődési könyvtár kapcsolata. In: Könyvtáros, 1973. 1. sz. 11–15. p.
29. N. RÁCZ Aranka: Irányelveink hatása a gyermekek és az ifjúság könyvtári ellátására. In: Könyvtáros, 1973. 3. sz. 123–127. p.
30. N. RÁCZ Aranka: Együttműködés elvszerűen és szervezetten. Iskola és könyvtár. In: Könyvtáros, 1974. 7. sz. 386–390. p.
31. Futala Tibor: A tanácsai közművelődési könyvtárak távlati tervezése. In: Könyvtári Figyelő, 1974. 6. sz. 530–541. p.
32. ZIRCZ Péter: „Új hullám” a szovjet könyvtárügyben: a szovjet könyvtárügy korszaka. In: Könyvtáros, 1974. 3. sz. 123–124. p.
33. Hír. In: Könyvtáros, 1974. 6. sz. 323–325. p.
34. CZIBOLY Józsefné – SZŐKE Tiborné: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár mozgókönyvtári szolgálata. In: Könyvtáros, 1976. 6. sz. 321–326. p.

35. SIMÁNYI József: Ismét van szakszervezeti mozgókönyvtár! In: Könyvtáros, 1977. 1. sz. 20–21. p.
36. KELLNER Béla: Újabb mozgókönyvtár. In: Könyvtáros, 1978. 2. sz. 72. p.
37. FODOR Pálné: Nélkülözhetetlen a művelődési autó. In: Könyvtáros, 1975. 3. sz. 143–145. p.
38. PÁLDY Róbert: Tömegigény és a könyvtárak. In: Könyvtáros, 1974. 9. sz. 507–511. p.
39. Az SZKP KB határozata a könyvtárak fejlesztéséért. In: Könyvtáros, 1974. 10. sz. 571–574. p.
40. KONDOR Istvánné: A közművelődési határozat végrehajtásáért. In: Könyvtáros, 1974. 11. sz. 635–639. p.
41. FUTALA Tibor: A szovjet könyvtárügy „új hulláma” a könyvtári párthatározatot követően hivatalos fejlesztési program lett. In: Könyvtáros, 1974. 12. sz. 702–705. p.
42. B. NAGY Ernő: A regionális könyvtári ellátás új lehetőségei. In: Könyvtáros, 1975. 1. sz. 9–12. p.
43. SALLAI István: Könyvtárépítés – mozgalmi keretek között. In: Könyvtáros, 1975. 3. sz. 127–29. p.
44. FUTALA Tibor: Hol tart jelenleg a közművelődési könyvtári szakfelügyelet? In: Könyvtáros, 1975. 9. sz. 509–512. p.
45. KONDOR Istvánné: Az egyetemi és főiskolai könyvtárak országos és regionális feladatai. In: Könyvtáros, 1975. 10. sz. 571–575. p.
46. SZENTE Ferenc: A város dolgozószobája. In: Könyvtáros, 1975. 10. sz. 576–579. p.
47. HAVAS Katalin: Klubok, művelődési körök, könyvtárak. In: Könyvtáros, 1976. 3. sz. 145–146. p.
48. VARGHA Balázs: Gyerekkönyvtárak ma és holnap. In: Könyvtáros, 1976. 5. sz. 251–256. p.
49. VARGA Béla: Kísérlet a kisközségek újfajta könyvellátására Veszprém megyében. In: Könyvtáros, 1976. 6. sz. 337–342. p.
50. KATSÁNYI Sándor – VARGHA Balázs: Gyerekek, könyvtárak, iskolák. In: Könyvtáros, 1977. 1. sz. 3–8. p.
51. Irányelvek a kis települések kulturális ellátásának javítására és a komplex művelődési intézmények létesítésére. In: Könyvtáros, 1977. 3. szám, 159–162. p.
52. FUTALA Tibor: A komplex művelődési intézmények létesítéséről kiadott irányelvek. In: Könyvtáros, 1977. 4. sz. 222–223. p.
53. JANÓ János: A központosított könyvtári ellátás. In: Könyvtáros, 1977. 4. sz. 202–205. p.
54. WEISZ Gábor: Készülünk fel a központosításra. In: Könyvtáros, 1977. 9. sz. 533–534. p.
55. KONDOR Istvánné: A közművelődési könyvtárak ma és holnap II. In: Könyvtáros, 1978. 3. sz. 123–126. p.
56. FUTALA Tibor: Jegyzetek az 5/1978 (XII.12.) KM számú rendelethez. In: Könyvtáros, 1979. 2. sz. 59–61. p.
57. MOHOR Jenő: Hány könyvtár van Magyarországon? A könyvtárak központi nyilvántartásáról. In: Könyvtáros, 1980. 8. sz. 479–482. p.
58. JAKAB Lajosné: Ahogy egy hálózati könyvtáros látja. In: Könyvtáros, 1979. 6. sz. 329–333. p.
59. IMRE László: Hálózatirányítás változó tényezőkkel. In: Könyvtáros, 1979. 6. sz. 333–337. p.
60. LÁSZLÓ Ágnes: Új módszereket a falusi munka irányítására! In: Könyvtáros 1979. 6. sz. 337–339. p.
61. PAPP István: Van-e még hús a lerágott csonton? In: Könyvtáros, 1979. 9. sz. 507–515. p.
62. SZITA Ferenc: Gyógyítható-e a hálózati-módszertani munka? In: Könyvtáros, 1980. 12. sz. 707–710. p.
63. SZENTE Ferenc: Fát ültessünk, vagy bozótot? Az összevont könyvtárak hálózati hovatartozása In: Könyvtáros, 30. évfolyam 8. szám, 1980. augusztus 466–467. p.
64. HALÁSZ Béla: Eljött az ideje a módszerek megváltoztatásának! In: Könyvtáros, 1981. 1. sz. 13–16. p.
65. VARGA Béla: Gondolatok a központi ellátásról. In: Könyvtáros, 1981. 5. sz. 264–268. p.
66. A IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai. In: Könyvtáros, 1982. 2. szám, melléklet
67. A közművelődési és az iskolai könyvtárak helyzete és továbbfejlesztése: Az Országos Közművelődési Tanács Elnöksége által 1982. május 21-én megtárgyalt előterjesztés. In: Könyvtáros, 1982. 9. szám, 508–512. p.
68. FUTALA Tibor – HORVÁTH Tibor – PAPP István: Együttműködés vagy rendszerszervezés? In: Könyvtári Figyelő, 1983. 5. sz. 455–470. p.
69. A könyvtárak fejlesztése a VII. ötéves tervben. In: Könyvtáros, 1986. 2. sz. 1986. 60–64. p.
70. KELLNER Béla: Egy meg egy – mennyi? Helyzetkép a ketős funkciójú könyvtárakról. In: Könyvtáros, 1987. 12. sz. 706–710. p.
71. FEKETE Gábor: Kié legyen a közkönyvtár? In: Könyvtáros, 1988. 6. sz. 333–337. p.

72. SKALICZKI Judit: A könyvtár és a világ változása. In: Könyvtáros, 1989. 8. sz. 456–337. p.
73. KÉRINÉ TÓTH Ildikó: ÁMK könyvtárak a 203/1986. MM sz. útmutató tükrében. In: Könyvtáros, 1990. 11. sz. 637–641. p.
74. TÓTH Gyula: Hozzászólás Papp István: A magyar könyvtárpolitika néhány aktuális kérdése c. vitaindítójához. In: Könyvtári Figyelő, 36. évfolyam, 1990. 1-2. sz. 26–30. p.
75. VARGA Róbert: Kisközségek könyvtárai tegnap, ma (és holnap?) In: Könyvtári Figyelő, 1990. 1-2. sz. 44–46. p.
76. Orosz Bertalanné: A lakóhelyi könyvtárak és a közigazgatási változások. In: Könyvtáros, 1991. 1. sz. 9–11. p.
77. CZUPI Gyula: Ellátási rendszerek jelen helyzete : Létrejöttek és jövőjük. In: Könyvtári Figyelő, 1991. 1. sz. 31–37. p.
78. SKALICZKI Judit: Szubjektív számvetés a közművelődési könyvtárak rendszerváltozás utáni helyzetéről. In: Könyvtári Figyelő, 1994. 2. sz. 182-186. p.
79. SKALICZKI Judit: A közművelődési könyvtárak jövőjéről. In: Könyvtári Figyelő új folyam 1995. 3. szám, 393–399. p.
80. KISS Gábor: A megyei és városi könyvtárak, valamint az integrált intézmények állapota és szolgáltatásai Dunántúlon. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1997. Különszám 14–23. p.
81. NÉMETH Tiborné: A dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének változása 1989/1995 között. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1997. Különszám 24–35. p.
82. SZALAI Gáborné: Önállóan szerzeményező községi könyvtárak a dunántúli régióban. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1997. Különszám 36–48. p.
83. BANGÓ Béla: A kettős funkciójú könyvtárak (iskolai – közművelődési) helyzete és perspektívája a Dunántúlon. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1997. Különszám 49–61. p.
84. GYÓRI Erzsébet: Könyvtári ellátás falun : Helyzetkép a községi könyvtárakról. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1998. 10. szám, 1998. 16–24. p.

2002. november 4-én kezdte el működését a Netmaster Produkció új, hazánkban egyedülálló tudásmenedzsment szolgáltatása, melyet a Pécsi Informatikai Kiállításon mutattak be.

A www.kereso.hu fejlesztésének az ötletét az adta, hogy a jelenleg működő on-line keresők nyílt adatbázisként működnek, így előfordulhat, hogy egy szóra túl sok találat érkezik. Ebben a rendszerben az egy keresés egy találat elv alkalmazásával gyors és pontos válasz kapható a feltett kérdésekre. On-line lexikonként egyfelől a hagyományos könyv- és CD-alapú lexikonoktól elvárható alaposagra törekszenek, másfelől arra, hogy akár napi frissítéssel új információkat tudjanak adni.

Az adatbázis jelenleg 275.618 szócikket tartalmaz. A kereso.hu on-line lexikon dinamikus, könnyen kezelhető, tartalmilag igényesen kialakított és folyamatosan fejleszthető, több millió szócikk tárolására alkalmas tudásbázisra építették. A tesztüzem alatti felhasználói visszajelzéseket is figyelembe vették. Alapvető feladatuk, hogy közhasznú, ingyenesen igénybe vehető szolgáltatásként az alap- és alkalmazott tudományok, a művészetek kifejezését közvetítsék. Lehetőség van arra is, hogy a vállalatok bemutassák magukat, reklámozzák termékeiket, vagy szakmai szponzorként támogassanak egy vagy több szócikket.

A Virtuális Marketing és Public Relations Központ (www.vmprk.hu) az ARS Poetica Alapítvány égisze alatt, az országban elsőként azzal a céllal jött létre, hogy összegyűjtse mindazokat az interneten is megtalálható helyeket, ahol a marketinggel, PR-rel, HR-rel, illetve tágabb környezetükkel foglalkozó írások, publikációk találhatók.

További információk: Kollár Csaba kommunikációs igazgató: 20/9-32-32-64.

Könyvtár- és nyelvtudomány: gondolatok a két tudomány- terület kapcsolatáról

Koltay Tibor

Aligha vitató azt a megállapítás, hogy a könyvtártudományhoz kapcsolódó tudományterületek között ott található a nyelvészet. Meglepő viszont, hogy a nyelvtudomány és a könyvtártudomány közötti kapcsolatok ellenére, a bibliometriai vizsgálatok szerint a nyelvészet kevés hatással volt a könyvtártudományra és a kapcsolatok főleg a gépi nyelvfel-
dolgozásra korlátozódtak.¹

Empirikus adatokkal igazolt vizsgálat tényeit aligha volna érdemes vitatnom, de elgondolkoztató, vajon tényleg olyan kevés kapcsolat van-e a két tudományterület között. Erre a kérdésre keresek a következőkben választ, gyorsan hozzáteszem: a teljesség igénye nélkül.

Könyvtártudomány, információ- tudomány

A részletesebb érvelés előtt előre bocsátom, hogy semmilyen módon nem szeretném szítani a „könyvtártudomány kontra információtudomány” vitát.

Az információtudomány feladata – ahogyan az a *Könyvtárosok kézikönyvében* is megfogalmazódik – az emberi tudás és ismeret, a tudományos és művészi alkotások, valamint a gyakorlati tények, továbbá ezek hordozóinak gyűjtése, válogatása, tömörítése, gyűjteménnyé szervezése, reprezentációik létrehozása, tárolása és rendelkezésre bocsátása. Vitathatatlan ugyanis, hogy a könyvtári tevékenység

súlypontja a dokumentumok helyett egyre inkább az ismeretekre, a tudásra, a szellemi alkotásokra helyeződik át. Már nemcsak az ismeretek hordozóit kell tehát áttekintenünk, hanem magukat az ismereteket kell rendszerezniük és hozzáférhetőségüket biztosítaniuk.² Ennek megfelelően teljességgel jogos volna az *információtudomány* szó használata. Biztos vagyok ugyanakkor abban, hogy a *könyvtártudomány* szó használatával egyértelműben fogalmazhatok.

Könyvtártudomány és nyelvtudomány

A könyvtártudomány és a (modern) nyelvtudomány közös vonása – úgy gondolom – az információ és kommunikáció iránti érdeklődés, ide értve a matematikai információelmélet fontosságát is.

A *Könyvtárosok kézikönyvében* is olvashatunk a matematikai információelméletéről.³ A nyelvész, *Janusz Bańcerowski: A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései* című kötetének legtöbb írása⁴ is – címének megfelelően – a kommunikáció kérdésköre körül mozog, és érinti a matematikai információelmélet kérdéseit. *Zsinkin* orosz nyelvész (kötetnek címében is) egyenesen a beszéd információkövetítő szerepét állítja a középpontba.⁵ Amikor a *beszéd* terminust használom, a nyelv és a beszéd, a modern nyelvészetben *Ferdinand de Saussure* által bevezetett⁶ kettősségéről beszélek, amely összetett, sokak által tárgyalt, általános nyelvészeti kérdés: részleteivel nem foglalkozom, de leszögezhetem, hogy beszéd alatt az írott szövegek létrehozását is értjük.

Figyelemre méltó tény továbbá hogy – amint azt ismét a *Könyvtárosok kézikönyvében* olvashatjuk – az UNESCO 1988-ban közzétett nomenklatúrájában sem a könyvtártudomány, sem az információtudomány elnevezés nem szerepel. A könyvtártudo-

mány ismeretköre más elnevezéssel, négy tudományágra bontva megtalálható 57-es kódszám alatt az alkalmazott nyelvtudományban. A diszciplínák a következők: abstracting, automated documentation, documentary languages, documentation.

Idézzük ezzel kapcsolatban *Horváth Tibor* gondolatait. „Az UNESCO tehát az egész információtudományt – tudományként – a közlemények nyelvének adott célú, »dokumentációs« vizsgálatára korlátozza. Egyéb ismeretet nem tagad, de nem tekint tudománynak. Az álláspont vitatható, ugyanúgy, mint bármilyen tudományrendszerezés esetében, ám elgondolkodtató. Valószínű, hogy a legelfogadottabb felfogáshoz igazodik.”⁷

A nyelvtudomány és könyvtártudomány közötti rokonságot hangsúlyozza *Pinto* is, aki írott szövegek dokumentális (dokumentációs) tartalomelemzéséről (written text documentary content analysis) beszél, igaz ez alatt elsősorban a tartalmi feltárást érti.⁸

Csak érdekességként jegyzem meg, hogy a könyvtártudomány angol megfelelőjében, sőt annak variánsaiban is szerepel a *science* szó (Library science, Library and information science), míg a hazai köztudatban tudományként sokkal elismertebb nyelvtudomány angolul inkább *nyelvészet* (linguistics). Érdemes megnéznünk a modern nyelvtudomány interdiszciplináris kapcsolatrendszerét. A nyelvtudomány kapcsolódik a szemiotika, a kommunikációelmélet tudományához. A nyelvtudomány egyes részterületei maguk is interdiszciplinárisak. Ilyen terület a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika, az etnolingvisztika és a matematikai nyelvészet.⁹ *Crystal* az előbb felsoroltakat is ide értve, tizenöt területet sorol fel, köztük az alkalmazott nyelvészetet¹⁰, amelyről később még szólni fogok.

A könyvtártudomány és a nyelvtudomány érintkezésében a tartalmi feltárást kitüntetett szerepet játszik. Így a tartalmi feltárást a nyelvészeti részdiszciplínák közül a következőkkel érintkezik.

- ☞ strukturális nyelvészet,
- ☞ transzformációs generatív nyelvészet,
- ☞ szövegnyelvészet (szövegten), ezen belül a szövegtipológiák, a szöveg funkciói és jellemzői, a kontextus problémája, amely aztán kiegészül a nyelvi elemzés mikro- és makro- és szövegszemantikai megvilágításával.¹¹

A nyelvészet mellett persze számos tudományághoz kapcsolódik a könyvtártudomány. Ezek között ott van a tartalomelemzés, a (formális) logika, a (kognitív) pszichológia, a kommunikációelmélet, a kibernetika, a matematikai információelmélet, a mesterségesintelligencia-kutatás.¹²

Érdekes tudnunk, hogy a kommunikatív szemponttú nyelvészet is megkülönbözteti az elsődleges és másodlagos közléseket. A nyelvi kommunikáció folyamatából kiindulva ugyanis nemcsak generált, hanem reprodukált közlésekről beszélhetünk, mivel az új közléseket gyakran nemcsak generáljuk hanem korábban már létrehozott közléseket reprodukálunk is. Ezt szem előtt tartva megkülönböztethetünk elsődleges és másodlagos közléseket.

Ha például valaki egy írott szöveget olvas, akkor számára az elsősorban reprodukált közlés és csak másodsorban beszélt közlés. Ezt a gondolatot kifejtve a következő közléstípusokról beszélhetünk:

1. elsődlegesen beszélt közlés,
2. elsődlegesen írott közlés,
3. elsődlegesen írott, másodlagosan beszélt közlés (pl. egy eredetileg is írott szöveg olvasása),
4. elsődlegesen beszélt, másodlagosan írott közlés (pl. egy beszéd hű leírása),
5. elsődlegesen beszélt és másodlagosan is beszélt közlés (pl. amikor valakinek a beszédét ismételjük),
6. elsődlegesen írott és másodlagosan is írott közlés (pl. amikor egy közlést másolunk).¹³

Gépi nyelvfeldolgozás, alkalmazott nyelvészet

A gépi nyelvfeldolgozás (amely jelentős részben a matematikai nyelvészet körébe is besorolható) szerepét és szükségességét nemcsak a korábban említett cikkben találjuk meg. Felhívja rá figyelmünket a *Könyvtárosok kézikönyve* is.¹⁴ Szükségességét a 80-as évek szovjet alkalmazott nyelvészei is hangsúlyozzák könyvtártudományi (a szovjet terminológiában *informatikai*) kérdések kapcsán is. *Kotov* és munkatársai például 1983-ban azt írják, hogy az alkalmazott nyelvészeti vizsgálatok nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az információs szolgáltatások színvonala emelkedjék, elsősorban olyan módon, hogy az ezekkel a szolgáltatásokkal kapcsolatos követelmények konkrétabbá tételét segítik elő. A dokumentumok feldolgozása ugyanis jelentős mértékben az információs szakemberek individuális elképzeléseire épül. A követelmények pontosabb meghatározása egyaránt érvényesülhet a hagyományos és az automatizált információ-feldolgozás területén.¹⁵

A fenti interdiszciplináris érdeklődés bizonyos fokú megalapozója az is, hogy *Berjozin* és *Golovin* 1979-es kiadású, *Általános nyelvészet* elnevezésű könyve foglalkozik a könyvtártudománnyal is. Megtalálható benne a könyvtártudomány következő definíciója: „A könyvtártudomány a szakirodalmi dokumentumokra, mint információhordozókra vonatkozó és az információ feldolgozásával, tárolásával, visszakeresésével, az információ felhasználóinak való szolgáltatásával foglalkozó szakterület”.¹⁶

1997-ből visszatekintve is igaznak látszanak a fentiek, hiszen *Jacko* kiemeli azt, hogy az alkalmazott nyelvészeti módszerek felhasználása iránti igény ugrásszerű növekedése nyelven kívüli tényezőknek tudható be. Ilyen tényező volt mindenek előtt a publikációk számának jelentős növekedése. Ennek a kihívásnak azonban nem tudtak megfelelni a strukturális nyelvészet és a transzformációs genera-

tív grammatika eszközei, mivel ezek diszkrét nyelvi egységek sajátosságait tanulmányozzák anélkül, hogy alkalmazásuk kapcsolatainak kontextusát figyelembe vennék.¹⁷

Az előző okfejtések mindegyikében az *alkalmazott nyelvészet* szókapcsolat szerepel.

A könyvtártudomány és a nyelvtudomány kapcsolatán pedig éppen azért is kezdtem el ismételtlen gondolkodni, mert nemrégiben jelent meg az *Alkalmazott Nyelvtudomány* c. folyóiratban az alkalmazott nyelvészet fogalmáról és részterületeiről feltett körkérdés kapcsán több neves nyelvész véleménye.¹⁸

Ebből elsősorban *Kiefer Ferenc* két gondolatát emelem ki. Szerinte az alkalmazott nyelvészet a nyelvészeti elméletek, módszerek, elképzelések gyakorlati célú felhasználására vonatkozó kutatásokat foglalja magában. Hozzáteszi, hogy az alkalmazott nyelvészethez csak igen kevés diszciplína tartozik, de a legtöbb nyelvészeti diszciplínának van alkalmazott területe.¹⁹

Berjozin és *Golovin* fentebb említett könyvében találunk egy másik – az előbbivel sok rokonságot mutató (meghatározást, mely szerint alkalmazottnak a nyelvtudomány azon részterületét nevezhetjük, amely valamely társadalmi szükséglet közvetlen megoldásával foglalkozik.²⁰ Lényegében ezt tartalmazza *Crystal* meghatározása, ő azonban hozzáteszi, hogy alkalmazott nyelvtudomány alatt, leginkább a nyelvtanulás és nyelvtanítás kérdéseivel összefüggő nyelvészeti ismereteket és kutatásokat értik.²¹ A fenti meghatározások (ide értve *Crystal*ét is) azt mutatják, hogy az alkalmazott nyelvészet olyan meghatározása, amely hatókörét a nyelvoktatásra és annak módszertanára szűkíti le, idejét múltta, ahogy arra *Navracsics Judit* az említett körkérdésben rá is mutat.²² Elgondolkodtató *Galgóczy László* gondolta, miszerint nem alkalmazott nyelvészetről, hanem alkalmazott nyelvészetekről beszélhetünk, amelyekben más tudományok is illethetnek.²³ Az ilyen, interdiszciplináris felfogás

megerősíti a könyvtártudomány és a nyelvtudomány kapcsolatát.

Tartalomelemzés

A szöveg azért is lett a könyvtártudományi vizsgálódás közvetlen tárgya, mert kialakult és polgárjogot nyert a tartalomelemzés módszere, amely különösen a szociológiában terjedt el. A könyvtárakban folyó munka egy része ugyanis – mindenek előtt a tartalmi feltárás – szövegek tartalmának megértését, értelmezését és a tartalmat reprezentáló szurrogátumok létrehozását jelenti, de nem azonos a tartalomelemzéssel, amely az olyan módszer, amely a szövegekben előforduló fogalmak (szavak), szintagmák, szimbólumok előfordulását vizsgálja, főként mennyiségi összefüggések segítségével.²⁴

A tartalomelemzésre mindazonáltal oda kell figyelniünk. Nem szabad viszont azzal megelégedniünk, hogy „tartalom” elnevezéssel csak a szavak számának és más „megfigyelhető jelenségeknek” a felületes kvantitatív vizsgálatát végezzük ahelyett, hogy a tartalom komplex dimenzióit, így a szöveg aktuális tagolását, a kohézió modelljeit, bizonyos retorikai jellemzőket és általában a társadalmi interpretáció és használat szempontjából döntő jelentőségű struktúrákat és stratégiákat vizsgáljunk.²⁵

Tartalom alatt pedig olyan gondolati alakulatot értünk, amely egy adott, konkrét szöveg befogadásának és megértésének eredményeként alakul ki, és amely a valóság egy meghatározott töredéke dinamikus modelljének felel meg. Ilyen módon egy szöveg tartalmának szerkezete nem egyenlő az adott szöveg logikai szerkezetével és kompozíciójával, hanem a valóság tárgyai közötti összefüggések határozzák meg. Mindez azt is jelenti, hogy a tartalom egységei nem azonosak a nyelv egységeivel.²⁶

Szöveg, szövegtan

Ahhoz, hogy a gépi nyelvfeldolgozás kifejlődjön, szükség volt annak (az akár messzemenően triviálisnak is tekinthető) ténynek a felismerésére, hogy – miként azt (megint) a *Könyvtárosok kézikönyvében* is olvashatjuk – a fizikai értelemben az emberi tudás és minden más szellemi alkotás a legtágabb értelemben vett szöveggént áll az információtudomány rendelkezésére. A szöveg minden ismeret és alkotás megtestesülése, a szöveg tárgyiasult valóság.²⁷

Ez feltétlenül igaz, ha elfogadjuk, hogy a nyelv, az információ és a kommunikáció egymásra hatása a szövegben valósul meg.²⁸ A szöveg ugyanis általánosít, tehát információt közöl, azaz a szöveg természeténél fogva a nyelvet mint a közlés eszközt reprezentálja, míg a szó jelöl (a nominációt valósítja meg), a mondat megállapít (a propozíciót valósítja meg).²⁹ A szöveg egyúttal társadalmi kötődésű tartalmi és formai hagyományokat tükröz. Ez része annak, a szöveget jellemző teljességnek, amely a kognitív, emocionális tartalom és a szöveggenezis fizikai körülményeinek összetartozását is jelenti.³⁰

A szövegtan kialakulása lehetővé tette a könyvtártudomány klasszikus problémáinak új feltevésekre épülő megfogalmazását.³¹

A „szöveg” szó jelentését persze tágan kell értelmeznünk. *„Szövegnek nevezünk minden olyan emberi produktumot (artefaktumot), mely a kommunikáció céljait szolgálja, legyen az a szó hétköznapi értelmében vett verbális szöveg vagy bármilyen egyéb kommunikációs termék: rajz, festmény, fénykép, film, zene, tánc stb. – bármi, ami valamilyen (szándékolt) üzenetet hordoz (valamilyen interpretációban).”*³² Az így felfogott szövegnek reprezentációs feladata van, az emberi gondolkodás hozza létre egy másik entitásról – a való világról – abból a célból, hogy megismerje azt. Ilyen módon válik kép-pé, nyelvi szöveggé, hanggá. Bár a szöveg szó jelentését tágan kell értelmezzük, leggyakrabban nyelvi

szövegekkel találkozunk, ezen belül írott szövegekkel.³³ (Verbális és multimediális szöveg kapcsán különösen felmerül az interdiszciplinaritás kérdése, amelyre hamarosan rátérünk.)

Az írott szövegek kérdését némileg eltérően is megközelíthetjük. Az egyre jobban fejlődő technika időszakában ugyanis érdemes rögzített és nem rögzített közlésekről beszélni. A rögzített közléseket viszont írott és felvett közlésekre lehet osztani. A rögzített közléseken belül azután lehet szó írott és felvett közlésekről.³⁴

Mi is a szöveg? – kérdezhetnénk. Mint a legtöbb tudományterületen, itt is a legnehezebb kérdések egyike az univerzális definíciók megalkotása, ha ez egyáltalán lehetséges. Ezúttal tegyünk egy olyan meghatározást, amely kifejezetten az írott szövegekre vonatkozik. *„A szöveg olyan közlemény (közlés), amely egymással különböző típusú lexikai, grammatikai és logikai kapcsolattal egybefogott kijelentések (nyilatkozatok) sorából áll, amelynek meghatározott modális jellege, pragmatikai irányultsága és megfelelő irodalmi kidolgozottsága van.”*³⁵

A definíciók mellett persze vannak olyan jellemzői a szövegeknek, amelyeket elengedhetetlenül fel kell sorolnunk. A szövegség első kritériuma a *kohézió*, azaz a szöveg felszíni rétegének elemei közötti grammatikai jellegű kapcsolat. A *koherencia* ezzel szemben a mélyszerkezet elemei közötti tartalmi és szemantikai összefüggés. A szövegszerűség harmadik ismérve a *szándékolttság*. Ez a szöveg létrehozójának arra az igyekezetére vonatkozik, hogy a létrehozott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkosson, amely teljesíteni képes a létrehozójának szándékait, vagyis például ismereteket tudjon közvetíteni, vagy pedig egy tervben meghatározott célt tudjon elérni.

A szövegszerűség negyedik ismérve az *elfogadhatóság*, amely a szöveg befogadójának hozzáállására vonatkozik, s amelynek révén a befogadott közlés kohézióval rendelkező és koherens szöveget alkot, amely a befogadó számára valamilyen használható-

ságot vagy relevanciát mutat, pl. ismeretek megszerzését szolgálja, vagy valamely terv végrehajtásában együttműködést tesz lehetővé.

A szövegszerűség ötödik ismérve a *hírérték* (informativitás, amelyről a későbbiekben részletesen fogunk szólni). A hírérték alapvetően arra vonatkozik, hogy a szövegben előforduló közlés mennyire várt vagy váratlan, illetve ismert vagy ismeretlen.

A szövegszerűség hatodik ismérve a *helyzetszerűség*, amely azokat a tényezőket érinti, amelyek egy szöveget relevánssá tesznek az adott helyzethez képest.

A szövegszerűség hetedik ismérve az *intertextualitás*. Azokra a tényezőkre vonatkozik, amelyek valamely szöveg felhasználását egy vagy több olyan szöveg ismeretétől teszik függővé, amellyel a befogadó korábban találkozott.³⁶

Az intertextualitáshoz kapcsolódik, hogy minden szöveg az összes megelőző kommunikációs aktus, tágabb értelemben véve minden megelőző beszédtevékenység eredménye is. Ennek megfelelően olyan meghatározott kommunikációs egység, amelynek kontextusát nemcsak a szavak, szókapcsolatok kijelentések adott környezeté adja meg, hanem a tág értelemben vett kommunikációs kontextus, amelynek gyakorlatilag nincsenek formális és anyagi korlátai, ha figyelembe vesszük, hogy ez a kontextus magába foglalja a kommunikációban részt vevő személyek meg nem határozott élettapasztalatát és az abból következő beszédbeli tapasztalatát.³⁷

A könyvtártudomány szempontjából nézve fontos tudnunk, hogy a szöveg egy elméletileg nem behatárolt folyamat, a kommunikáció része, de határainak megtalálására (delimitációjára) megvannak az eszközeink, hiszen a felszínen számos jellemző áll rendelkezésünkre, amelyek az írott szövegek esetében főként vizuális jellegűek.³⁸ A koherens szövegek ún. koherens kerettel rendelkeznek, ami azt jelenti, hogy a szövegnek vagy a szöveg elemeinek (például fejezetnek, bekezdésnek) van kezdete (eleje), közepe és vége. A szöveg kezdete és vége meg-

szabja a szöveg határait, ami nagy jelentőséggel bír a kommunikációs folyamatban, és lehetővé teszi, hogy a szöveget egységes közleménynek tekinthesük.³⁹

A könyvtárak természetesen a „megfogható” szöveggel dolgoznak, de a szövegek, gyűjtemények egymáshoz való viszonyának szempontjából, valamint az ún. kvantálás⁴⁰ szempontjából érdekesek a fentiek, különösen ha elfogadjuk, hogy a dokumentumot úgy definiálhatjuk, mint önálló szellemi terméket, egy független információegységet, az információk különálló kvantumát, melynek célja az információ közlése, a tudás átadása.⁴¹

Érdemes kiemelten kezelnünk a hírérték (informativitás) kérdést, amelynek bevezetése nagy mértékben összefügg a matematikai információelmélet (a könyvtártudományra is jellemző) megjelenésével és népszerűségével, de könyvtárosok számára is elgondolkasztó az értelmezése.

Idézzük hosszabban *Terestyéni Tamás* okfejtését. Ő informativitás alatt a szövegek tudásgyarapító erejét érti. Szemantikai és pragmatikai informativitást különböztet meg. „A szöveget értékelhetjük abból a szempontból, hogy a befogadói kontextussal találkozáva milyen mértékben alkalmas arra, hogy egy lehetséges szituációt maradéktalanul felismertessen. A szemantikai szempontból informatív szöveg esetében a szöveginformációkból a befogadó meg tudja konstruálni a szövegnek és a lehetséges szituációnak egy olyan modelljét, amely koherens és kielégíti a befogadói kontextust. Ehhez az kell, hogy a szöveg ne legyen ellentmondásban mindazzal, amit a befogadó a világról hisz vagy tud.

Másrészt kérdés, hogy a befogadó a világról való hiedelmei és tudása függvényében mit tud kezdeni azzal a lehetséges szituációval, amelyet az interpretációban a szövegből felismert. Ha a befogadó valamilyen módon hasznosítani tudja, hogy a szövegből felismert egy lehetséges szituációt, akkor a szöveg számára pragmatikailag informatív.

Egy szöveg informatív lehet szemantikai szempontból, de nem feltétlenül informatív pragmatikailag. Ahhoz viszont, hogy pragmatikai szempontból informatív lehessen, feltétlenül informatívnek kell lennie szemantikailag.”⁴²

Megítélése szerint a szemantikai informativitást Grice társalgási maximáihoz is kapcsolhatjuk.⁴³ „A szöveg nem közöl sem több, sem kevesebb konvencionális szöveginformációt, mint amennyiből a befogadói kontextus függvényében a felismertetni szándékolt lehetséges szituáció felismerhető, azaz megkonstruálható a szöveg koherens modellje. (Az információ mennyiségére vonatkozó maxima.)

A szöveg konvencionális információi a befogadó számára igazak, azaz nem állnak ellentmondásban a befogadói kontextussal, tehát mindazzal, amit a befogadó a világról hisz vagy tud. (Az információ minőségére vonatkozó maxima.)

A szöveg konvencionális információi a befogadói kontextusban relevánsak, vagyis hozzájárulnak annak a témának a fenntartásához vagy kikövetkeztettségéhez, amely a szöveginformációknak egymással, illetve a kontextussal való koherenciáját biztosítja. (A viszonyra vonatkozó maxima.)

Ha egy szöveg a befogadói kontextus függvényében informatív szemantikai szempontból, akkor a befogadó felismer belőle egy lehetséges szituációt, azaz tudomást szerez valamiről. Ez azonban még nem jelenti a szöveg tényleges hasznosulását a befogadó oldalán. A felfogott információk, a tudomására jutott tényállások akkor lesznek valóban hasznosak számára, ha valamiképpen érdemben hozzájárulnak az alkalmazkodó viselkedéséhez szükséges tudás gyarapításához.

Míg az informativitás szemantikai aspektusa pusztán a tudás megszerzésének, addig a pragmatikai aspektusa a tudás hasznosíthatóságának szempontjából értékeli az információt.

Pragmatikailag informatív egy szöveg, ha szemantikailag informatív, továbbá ha a befogadói kontextushoz képest új és konkluzív információkat ad.

Új információkat ad egy szemantikailag informatív szöveg, ha az a lehetséges tényállás, amelyet az interpretációban a befogadó felismert belőle, a szöveg kommunikálása előtt nem volt része a befogadói kontextusnak, tehát mindannak, amit a befogadó a világról hisz és tud, és analitikusan nem is következik belőle.

Konkluzív egy szemantikailag informatív és pragmatikailag új információkat tartalmazó szöveg, ha a befogadói kontextusnak van olyan tartománya, amely a szöveginformációkkal egyesítve lehetővé tesz legalább egy olyan következtetést, amely önmagában sem a befogadói kontextusból, sem magukból a szöveginformációkból nem következik analitikusan.

A befogadó számára a szöveg informativitása attól függ, hogy a szöveg által megragadhatóvá, felismerhetővé tett információkat miképpen tudja hasznosítani. Az informativitás kontextusfüggő: a befogadó hiedelmeitől és tudásától függ, hogy egy szöveget milyen mértékben tud a befogadó hasznosítani. Ennek megfelelően ugyanaz a szöveg különböző befogadói kontextusban különböző informativitással, különböző információértékkel bírhat.”⁴⁴

Ami a szövegten kérdését illeti, van olyan nyelvészeti kerete ennek a diszciplínának, amely figyelembe vesz egy sokoldalú interdiszciplináris kapcsolatrendszert. Ez a *szemiotikai szövegten* (szemiotikai textológia), amelynek alapjait *Petőfi S. János* dolgozta ki.

A szemiotikai szövegten kiindulása az, hogy a szövegek jelentésvizsgálatra is kiterjedő elemzése szükségképpen megkívánja a szigorú értelemben vett nyelvi ismeretekkel operáló nyelvészeti eszköztár kiegészítését egy – a világra vonatkozó ismeretekkel is operálni tudó – szövegteni eszköztárral. Ezt nevezzük szemiotikai textológiának, amely nem azonos a szövegkutatással foglalkozó más diszciplínákkal, a szöveggrammatikával, a szövegtennal, szövegnyelvészettel, vagy a szövegelmélettel.

Az elnevezés *szemiotikai* összetevője azt jelenti, hogy

- ☞ a kommunikátumokat sajátos jelölő-jelölt struktúrával rendelkező komplex jeleknek tekintjük,
- ☞ a kommunikátumok felépítésében ez a diszciplína verbális és nem verbális (pl. képi-illusztratív vagy zenei) jelrendszerekhez tartozó elemek jelenlétét egyaránt megengedi.

A szemiotikai textológia a különféle kommunikációs-situációkban létrehozott és befogadott – általa komplex jelekként kezelt – uni- és multimediális kommunikátumok (különös tekintettel a szövegnek nevezett multimediális, de dominánsan verbális kommunikátumok) interpretálása céljára szolgáló diszciplína.

A kommunikátumokat mind szintaktikai (általános értelemben véve formai) felépítésük, mind szemantikai (intenzionális és extenzionális értelmű jelentéstani) felépítésük, mind pragmatikai felépítésük (adott vagy feltételezett kommunikációs-situációbeli használatuk) szempontjából elemezni kívánja.⁴⁵

Egy ilyen szövegtan szemléletmódja holisztikus és integratív kell, hogy legyen. Egyesítenie kell magában az elméleti nyelvészet, a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika és a neurolingvisztika eredményeit és ezek ismeretében kell elemeznie a szövegeket.⁴⁶

Pszicholingvisztika, kognitív nyelvészet

Fontos kérdés, hogy mit nyújt számunkra a fentebb említett alkalmazott feladatok egy részére is megoldást kereső pszicholingvisztika, amely a szöveget nem mint a beszédtevékenység termékét, hanem magát a beszédtevékenység folyamatát (folyamatait) vizsgálja. A beszédtevékenység motivációját valamely nyelven kívüli motívum jelenti.

Egy-egy ilyen feladat megoldása aztán nyelvi eszközökkel történik. A beszédtevékenység ritkán algoritmikus, merev szabályoknak engedelmeskedő tevékenység.⁴⁷ Ebben áll nehézsége (és persze szépsége is) a pszicholingvisztika elé állított feladatoknak.

A pszicholingvisztika alapterületei a következők:

- ☞ a beszédprodukción,
- ☞ a beszédészlelés és beszédmegértés,
- ☞ az anyanyelv-elsajátítás,
- ☞ a beszédzavarok, nyelvi zavarok,
- ☞ az írott nyelv elsajátítása.⁴⁸

Ha abból indulunk ki, hogy a tartalmi feltárás lényeges eleme a megértés és értelmezés, akkor érdemes volna a könyvtártudomány horizontját abba az irányba bővíteni, amely azzal foglalkozik, hogy miként jutunk el a reprezentációk létrehozásáig.

Erre tettem néhány kísérletet a referálás (és tágabb értelemben a tartalmi feltárás) vonatkozásában,⁴⁹ amelyeket most nem ismétel meg.

Hozzáteszem viszont, hogy továbbra is érvényesnek látszik az a tény, hogy a megértés sokféle modellje közül céljainknak legjobban *Kintsch* és *van Dijk* modelljét⁵⁰ használhatjuk. A szöveg ebben a megközelítésben állítások sora. Az állítások maguk azután az esetgrammatika szemléletének megfelelően predikátumokra (állítmányokra) s „vonzatok” (argumentumok) rendezett halmazára bomlanak. A szöveg explicit formájában az állítások közti kapcsolatok következtében a feltételezett s implikált állítások is reprezentálva vannak. Ezen a szinten a szöveg koherenciáját a referenciális azonosságok, az állítások egymásból következése, oksági kapcsolatai biztosítják. Ez az explicit szerkezet azután számos szabály révén redukálható, illetve átalakítható, ezekkel az átalakításokkal jutunk közelebb a szövegek makroszerkezetéhez,⁵¹ (makroszerkezet alatt a szöveg tartalmát reprezentálni hivatott mélyszerkezetet értve).

Kintsch és van Dijk modelljében a megértés a felülről lefelé és alulról felfelé haladó feldolgozás együttese. A szöveg olvasásakor a mikrostrukturális elemzés során a felszíni szerkezeteket automatikusan mélystrukturárákká alakítjuk. Ezzel egyidejűleg megkezdődik a makrostrukturális elemzés, amely a szöveg egészének megértését eredményezi. A felülről lefelé haladó folyamatban az inferencia, az alulról felfelé haladóban a meglévő tudás aktiválása játszik fontos szerepet.⁵²

Ahogy olvasáskor megértjük a szöveget, egyúttal a mikroszintű propozíciókat összekötjük egymással és létrehozuk az első szintű makropropozíciókat. Ezeket hasonló módon tovább, felsőbb szintekre integráljuk.

A megértés végső soron az a képességünk, hogy a szöveg állandó tartalmát és esetenként változó jelentését a felesleges információ kihagyásával egy kivonatba tudjuk sűríteni. A megértés mindig sűríttéssel jár, különben nem lennének képesek a megértéshez szükséges információt memóriánk véges kapacitásával megőrizni.⁵³

Nem szabad persze elfelejtenünk, hogy a megértés legalább három szinten jelenik meg:

- ☞ az alsó szinten, amely a grafikus-vizuális felismerés szintje, a fonológiai kódolás-dekódolás szintje;
- ☞ a köztes szinten, amely a lexikai megközelítés, szintaktikai azonosítás, a szemantikai azonosítás szintje;
- ☞ a felső szinten, amely a jelentés globális reprezentációjának szintje.⁵⁴

A könyvtártudomány szempontjából nyilvánvalóan főként ez utóbbi érdemel figyelmet, és éppen ezt a szintet veszi elsősorban célba Kintsch és van Dijk modellje.

A megértés vizsgálata mellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szövegek generálásáról, az írástevékenységről is van mondanivalója a pszicholingvisztikának, ami még akkor is érdekes lehet szá-

munkra, ha tudjuk, hogy szövegek létrehozása csak korlátozottan jelenik meg a könyvtári tevékenységekben, mindennek előtt a referátumok készítésében. A megértés és a szöveg-generálás kettősségét mutatja, hogy a szöveg tartalmának feldolgozása, mint speciális (szakmai) tevékenység azt jelenti, hogy az adott szakember tudatában tükröződik a szöveg. Az adott szakember tevékenysége a szöveg nyelvi, logikai és tárgyi szintjének elemzése, amely valamely szöveg létrehozásában (szintézisben) ölt testet.⁵⁵

Maga a szöveg generálása valamely domináns jelentésmag kifejtése (kibontása), hiszen a szöveg megalkotásának intenciója nem arra irányul, hogy egyes megnyilatkozásokat hozzunk létre, hanem egész értelmet kívánunk tükröztetni, amely nem atomizált tényekből, hanem adott szituáció leírásából áll és a kommunikációban részt vevők közötti gondolatcsere tárgyát képezi.⁵⁶

Példának vehetjük Hayes és Flower modelljét, amely az írástevékenység következő tagolását adja: *tervezés-kivitelezés-ellenőrzés*.

A középső szakasz a *translating* (német fordításban *Übersetzen*) elnevezést kapja, ami az *átalakítás* elnevezés helyességét támasztja alá, még akkor is, ha messzemenően logikus a *kivitelezés* szó használata is.

A tervezést a következő részfolyamatokra bontják:

- ☞ generálás,
- ☞ szervezés,
- ☞ célkitűzés.

Az ellenőrzés két részfolyamata pedig a következő:

- ☞ olvasás,
- ☞ szerkesztés.

A tervezés során az írás környezetéből (az írás feladata [téma, célközönség, motiváció] és az eddig létrehozott szöveg), valamint a hosszú távú emlékezetből információkat von be, hogy célokat tűzzön ki és a későbbi szövegalkotást vezérlő írástervet

megalkossa. Ez a terv részben lehívható a hosszú távú emlékezetből vagy a tervezés során újraalkotható. *Hayes és Flower* abból indulnak ugyanis ki, hogy a hosszú távú emlékezetben a témával, a célközönséggel kapcsolatos tudást tárolunk, esetenként pedig általános írástervek (sémák, műfaji ismeretek) találhatóak.

A generálás ezeknek, az írásfeladathoz szükséges információknak a lehívása. A generálás során választjuk ki a megfelelő információkat, rendezzük, majd írástervvé alakítjuk őket. A generálás során lehívott információk egy része nem releváns az adott téma szempontjából, ezért a célkitűzés során a releváns információkat ki kell választani és a későbbi megvalósítási folyamat érdekében el kell tárolni.⁵⁷

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy „*a szöveg valakihez szól, a befogadó tudatában kognitív struktúrák élnek, a befogadónak valószínűleg szintén előzetes tudása van. Ha az előzetes tudás csak részben áll rendelkezésre, akkor csökken a megértés. Ebből a szempontból minden szöveg annyi üzenetet hordoz, amennyit a befogadó képes belőle megérteni. Az emberi tudat nem tabula rasa, hanem a születéstől kezdve megszerzett, szervezett és strukturált ismeretek tárháza. A tudat megalkotja az üzenetet a már meglévő kognitív struktúrájának segítségével, beépíti abba a modellbe, amelyet addigi tudása alapján a valóságról épített. A jelentés egyrészt függ a kontextustól, a szöveggörnyezettől, másrészt a befogadó tudatától*”.⁵⁸ Egy-egy szövegnek ugyanis „*önmagában semmi értelme, csupán a szövegből származó ismeretek és a szöveg felhasználójának fejében tárolt valóságismeret egymásra hatása révén válik értelmessé*.”⁵⁹

Látható, milyen fontos a nyelven kívüli információk ismerete és az emberi agyban folyó (kognitív) tevékenységek lehető legjobb megismerése. Egyre nagyobb szerepet kell kapnia tehát a könyvtártudományi vizsgálódásban (is) a kognitív tudománynak és a kognitív nyelvészetnek. A kognitív folyamatok a kognitív tudomány eszközeivel vizsgálhatók. A kognitív tudomány (megismeréstudomány) olyan

rendszerekkel foglalkozik, amelyek „valamilyen értelemben modelláló rendszerek, amelyek a világ leképezésére jöttek létre, de saját szervezési elvekkkel is jellemezhetőek, s elvont módon írhatók le.”⁶⁰

A kognitív nyelvészet kiindulási alapja az, hogy az emberi nyelv megértésének a kulcsa az emberi megismerés folyamatainak a megértése és modellálása.⁶¹

A kognitív nyelvészet a kognitív tudomány azon részdiszciplínája, melynek

- ☞ tárgya a nyelvtudás mint a kogníció része,
- ☞ módszere a nyelvészet empirikus eszköztára,
- ☞ célja egyebek mellett az elme lényegére vonatkozó, egyes klasszikus ismeretelméleti kérdések újrafogalmazása és megoldása.⁶²

Ha interdiszciplinaritásról beszéltünk, talán nem meglepő, hogy éppen a könyvtártudomány határterületein gyakran mozgó és sok esetben elméleti és (persze) főként alkalmazott nyelvészeti cikkeket közlő *Naučno-tehničeskâ informáciâ* című folyóiratban olvashatunk a pszicholingvisztika és a kognitív nyelvészet természetével kapcsolatos vitáról. Két állítás áll szemben egymással. Az egyik szerint a pszicholingvisztika nem is nyelvészet, hanem pusztán kísérleti pszichológia, kognitív nyelvészet viszont éppen ellenkezőleg, a pszichológiai hipotézisek nyelvészeti értelmezése, magyarázata. *Frumkina* szerint csak az amerikai pszicholingvisták esetenkénti egyoldalúságáról van szó, amely abból ered, hogy ők végzettségükre nézve pszichológusok. A kognitív nyelvészet viszont annak a felderítésére irányul, hogy mi történik az agyunkban, amikor a nyelvet értjük és használjuk, azaz, amikor beszélünk, értünk, olvasunk, hallgatunk.⁶³

Miközben a könyvtártudomány a tudásmenedzsment felé kacsingatva a tacit tudás közelébe is szeretne kerülni, bizonyára nem lesz haszontalan a rögzített tudáshoz is másként közelít majd. Ehhez nyújtanak majd a pszicholingvisztika, a kognitív nyelvészet, a kognitív tudomány és a fentebb vá-

zolt tágabb interdiszciplináris keretekbe illeszthető tudományágak, remélhetőleg minél több ismeretet. Azt pedig, hogy idehaza sem kerüli el a könyvtárosok figyelmét a nyelvtudomány és a könyvtártudomány kapcsolata, az is mutatja, hogy *Prókai Margit*nak a *Tudományos és Műszaki Tájékoztató* hasábjain nemrégiben megjelent, a fogalom és a jelentés viszonyát vizsgáló tanulmánya⁶⁴ kapcsán *Szántó Péter* kiemeli, hogy a könyvtártudomány sem nélkülözheti a nyelvtudomány megállapításait, a nyelvészeti ismeretek a könyvtárügyben is jól alkalmazhatóak.⁶⁵

Irodalom

- HJØRLAND, B.: Library and information science: practice, theory, and philosophical basis. In: *Information Processing and Management*. vol. 36. no. 3. 2000. 501–531.p.
- HORVÁTH Tibor: A könyvtártudomány és információtudomány alapjai. In: *Könyvtárosok kézikönyve*. 1. köt. Alapvetés / szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp. : Osiris, 1999. 18.p.
- HORVÁTH TIBOR i.m. 68–74.p.
- Nyomárkay István (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest : ELTE, 2000.
- ŽINKIN, N.N.: *Reč kak provodnik informacii*. Moskva : Nauka, 1982.
- Magyarul: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest : Corvina, 1988.
- HORVÁTH TIBOR i.m. 19.p.
- PINTO, M.: Interdisciplinary approaches to the concept and practice of written text documentary content analysis. (WTDC). In: *Journal of Documentation*, vol. 50. no. 2. 1994. 111–133.p.
- ALBERTNÉ HERBST Mária: *Modern nyelvészet (anyanyelvi nevelés)*. Budapest : Tankönyvkiadó, 1987.
- CRYSTAL, D.: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest : Osiris, 1998. 512.p.
- DIETZE, J.: *Zum Problem der Textkompression: Der Informationskern eines wissenschaftlichen Textes und die Kernsätze der generativen Transformationsgrammatik*. In: *Dokumentation/Information*, no. 70. 1987. 169.p.
- ENDRES-NIGGEMEYER, B.: *Summarizing information*. Berlin etc.: Springer, 1998. 1. Pinto: i.m. 112–113.p.
- BAŃCZEROWSKI, Janusz: *Néhány megjegyzés a nyelvi közlés elemzéséhez*. In: *Nyomárkay István (szerk.): A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest : ELTE, 2000. 203.p.
- HORVÁTH Tibor i.m. 54.p.
- KOTOV, R.G. et al.: *Lingvisztičeskie voprosy algoritmičeskoj obrabotki soobšenij*. Moskva : Nauka, 1983. 85–90.p.
- BERĚZIN, F.M. – GOLOVIN, V.N.: *Obšee jazykoznanie*. Moskva : Prosvešenië, 1979. 44.p.
- ÁCKO, V.A.: *Teoretiko-metodičeskie problemy grammatiki teksta i informatika*. *Naučno-tehničeskâ informacii*, s. 2. 4. n. 1997. 1–8.p.
- Az alkalmazott nyelvészet fogalma és részterületei*. In: *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 1. évf. 1.sz. 2001. 5–18.p.
- Uo. 5.p.
- BERĚZIN, F. M.– GOLOVIN, V.N. i.m. 278–279.p.
- CRYSTAL, i.h.
- Az alkalmazott nyelvészet fogalma és részterületei*. In: *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 1. évf. 1.sz. 2001. 15.p.
- Uo. 14.p.
- HORVÁTH TIBOR i.h.
- VAN DIJK, T.: *Prologo*. In: PINTO M. – GÁLVEZ C.: *Análisis documental de contenido*. Madrid : Síntesis, 1996. 9.
- NOVIKOV, A. I. – NESTEROVA, N. M.: *Referativnyj perevod naučno-tehničeskoi informacii*. Moskva : Nauka, 1991. 45–46.p.
- HORVÁTH Tibor i.m. 53.p.
- RÂBCEVA, N.K.: *Informacionne processy i mašinnij perevod*. Moskva : Nauka, 1986. 4.
- KOLŠANSKIJ, G.V.: *Kommunikativnaâ funkciâ i struktura äzyka*. Moskva : Nauka, 1984. 45.p.
- LENGYEL Zsolt: *Szöveglingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében*. In: *Békési Imre, Petőfi S. János, Vass László (szerk.): Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kuta-*

- tás: témák, eredmények, feladatok. Szeged : JGYTF, 1992. 157.p.
31. HORVÁTH Tibor i.m. 54.p.
32. TERESTYÉNI Tamás: Szövegelméleti tézisek. In: Békési Imre, Petőfi S. János. (szerk.): Szemiotikai Szövegtan 4. A verbális szöveg szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I.) Szeged : JGYTF, 1992. 29–30.p.
33. HORVÁTH Tibor i.h.
34. BAŃCZEROWSKI, Janusz: Néhány megjegyzés a nyelvi közlés elemzéséhez. In: Nyomárkay István (szerk.): A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Budapest : ELTE, 2000.
35. GALPERIN, I.P.: O ponátii teksta. In: Lingvistika Teksta. Moskva : Nauka, 1974. 67.
36. BEAUGRANDE, R.A. – DRESSLER, W.U.: Bevezetés a szövegnyelvészetbe. Budapest : Corvina, 2000.
37. KOLŠANSKIJ i.m. 114.p.
38. KOLŠANSKIJ i.m. 95.p.
39. BAŃCZEROWSKI, Janusz: A szövegkezdő metainformációs mondatok struktúrájáról és funkciójáról. In: Magyar Nyelvőr. 124. évf. 4. sz. 2000. 423.p.
40. HORVÁTH Tibor i.m. 75–77.p.
41. TÓSZEGI Zsuzsanna: Dokumentumok, információk. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 1. Alapvetés. Budapest : Osiris, 1999. 168.p.
42. TERESTYÉNI Tamás i.m.
43. GRICE, H.: A társalgás logikája. In: Pléh Csaba, Siklaki István, Terestyéni Tamás (szerk.): Nyelv, kommunikáció, cselekvés. Budapest : Osiris, 1997. 213–227.p.
44. TERESTYÉNI Tamás i.m.
45. PETŐFI S. János: Egy poliglott szövegtani-szövegnyelvészeti kutatóprogram. Officina Textologica. 1. Debrecen : Kosuth Egyetemi Kiadó, 1997. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/poligl/>
46. LENGYEL Zsolt i.m. 158–159.p.
47. LEONTEV, A. A.: Vyskazyvanie kak predmet lingvistiki, psiholingvistiki i teorii kommunikacii. In: Sintaksis teksta. Moskva : Nauka, 1979. 25–27.p.
48. GÓSY Mária: Pszicholingvisztika. Budapest : Corvina, 1999. 14.
49. KOLTAY Tibor: A referálás kognitív modelljei. In: Könyvtári Figyelő, 45.évf. 2.sz. 1999. 334–339.p.
– A referálás integrált modellje. Könyvtári Figyelő, 47.évf. 1.sz. 2001. 41–52.p.
50. KINTSCH, W. – VAN DIJK, T.: Strategies of Discourse Comprehension. Ireland FL, Academic Press, 1983.
51. PLÉH Csaba: A pszicholingvisztika horizontja. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980. 131.
52. BEGHTOL, C.: Bibliographic classification theory and text linguistics: aboutness analysis, intertextuality and the cognitive art of classifying documents. In: Journal of Documentation. vol. 42. no. 2. 1986. 87-92.p.
ENDRES-NIGGEMEYER i. m. 38.p.
53. NOVIKOV- NESTEROVA, i. m. 29. p.
54. PINTO – GÁLVEZ i. m. 41.p.
55. RÂBCEVA i. m. 97.p.
56. KOLŠANSKIJ i. m. 115.p.
57. HAYES, J. R. – FLOWER, L. S. (1980): Identifying the organization of writing processes. In: Gregg, L.W.; Steinberg, E.R.(eds.): Cognitive processes in writing. Hillsdale NJ: Erlbaum. 17–35.
58. HORVÁTH Tibor i.m. 61.p.
59. BEAUGRANDE – DRESSLER i.m. 26.p.
60. PLÉH Csaba: A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In: Pléh Csaba (szerk.) Kognitív tudomány. Budapest : Osiris, 1996. 11.p.
61. BAŃCZEROWSKI Janusz: A kognitív nyelvészet alapelvei. In: Magyar Nyelvőr. 123. évf., 1.sz. 1999. 79.p.
62. KERTÉSZ András: A kognitív nyelvészet lehetőségei és korlátai. In: Magyar Nyelv. XCVI. évf. 4. sz. 2000. 410.p.
63. FRUMKINA, R.M.: Lingvistika v zerkale drugih nauk. Naučno-tehničeskaâ informacii. s. 2. 11.sz. 1997. 1–8.p.
64. PRÓKAI Margit: Nyelvhasználat és osztályozáselemlet. A fogalom és jelentés viszonyáról. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 49. évf. 6-7. sz. 2002. 260-275.p.
65. SZÁNTÓ PÉTER: Csendes, árnyékos helyet kívánó olvasmányok. Szerkesztői előszó. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 49. évf., 6–7. sz. 2002.

Domanovszky Ákos katalogizálás-elméleti munkássága

Tisztelgés születésének 100. évfordulója alkalmából



Pogányné Rózsa Gabriella

Domanovszky Ákos, szakmánk e nagy tudású és odaadó lélekkel szolgáló képviselője kiemelkedő szerepet játszott az 1950-es években kibontakozó hazai és nemzetközi katalogizálás-egységesítési folyamatban. A budapesti Egyetemi Könyvtár delegáltjaként részt vett már az 1952-es *Címleírási szabályok*¹ kidolgozásában, majd nyomon követője és aktív részese volt az IFLA szabványosítási munkájának. Tevékenységét nemzetközileg is számon tartották és tartják napjainkig is, sőt külföldön talán ismertebb alakja a könyvtárrosságnak –, de nyugodtan kimondható: a könyvtártudománynak –, mint éppen hazájában². Jelen tanulmány Domanovszky Ákos elméletalkotó munkásságának legfontosabb

csomópontjait ismerteti, de nem vállalkozik e gazdag életmű teljességének bemutatására.

Domanovszky Ákos (1902. október 28. – 1984.³ április 9.) 1925-ben szerzett jogi doktorátust a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd rövid műegyetemi tanársegédi működés után az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK) munkatársa lett. Az OKBK-nál, a budapesti Egyetemi Könyvtárban és két alkalommal németországi ösztöndíjjal eltöltött „tanulóévek” után 1935. július 1-jétől a pécsi egyetemi könyvtár igazgatója lett, *Fitz József*től véve át e posztot. A második világháború alatt, 1942 őszétől ismét a budapesti egyetemi könyvtárban dolgozott nyugállo-

mányba vonulásáig 1972-ig, de ezután is részt vett a magyar és nemzetközi szabványosítási folyamatban. Munkásságát visszavonulása (1973. január 1.) alkalmából a Munka Érdemrend arany fokozatával ismerték el;⁴ 1975. december 18-án a Magyar Könyvtárosok Egyesülete megalapításának 40. évfordulóján – több alapító taggal együtt⁵ – emléklapot kapott.

A ma érvényes ISBD-szabványcsalád és az ezen alapuló magyar szabványok tehát magukban foglalják Domanovszky Ákos (és a nemzetközi szabvány létrehozásában közreműködő munkatársai) elgondolásait, ám bár az általa használt terminusok nem abban a formában épültek be a hazai és nemzetközi dokumentumokba. Mintegy öt évtizedes könyvtárosi működése időben egybeesett a II. világháború után kibontakozó nemzetközi egységsítési törekvésekkel, így ahhoz, hogy alapvető tanulmányainak, több szabályzat aprólékos és jogászai precizitással elvégzett elemzéseinek, a szabványalkotási irányelvek megfogalmazásának jelentősége igazán érzékelhető legyen, szükséges (a XIX. század legvégének és) a XX. század első felének katalógizálási gyakorlatára röviden visszatekinteni. Csak a megelőző szabályzatok alapfunkcióival és konkrét megoldásaival összevetve mutatkozik meg igazán a mára már természetesnek tűnő és gyakorlatot egyöntetűen meghatározó elméleti konstrukció, feladat- és irányelvrendszer újdonsága, logikai felépítményének alapvető változása.

A XIX-XX. század fordulója hozta meg szakmánk számára az első olyan katalógizálási szabályzatokat, amelyek nemcsak egy-egy (illetve viszonylag kis számú) könyvtár feldolgozó munkáját határozták meg. Ezek vagy könyvtáros egyesületek – például az ALA és a LA[UK] – támogatásával vagy törvényben előírt kötelezettségnek köszönhetően – mint a Porosz Instrukciók esetében – már nagyobb régiók (akár több ország számára is) egységes és követendő mintaként, módszerként funkcionáltak.

A XX. század első évtizede fontos időszak a katalógizálás történetében: 1908-ban látott napvilágot az angol-amerikai szabályzat⁶ és egy esztendővel később a Porosz Instrukciók⁷ – mindkettő már második, kissé átdolgozott kiadásban.

Az angol-amerikai iskola első alapdokumentuma 1883-ban jelent meg külön angol és amerikai kiadásban és csupán apró részletekben: előszavukban és a 174 paragrafus közül 8 esetében eltérő tartalommal,⁸ de fontos szerepet játszott kialakulásában *Panizzi*, *Jewett* majd *Cutter* 1904-es szabályzatával fémjelzett fejlődési irányvonal.

A Porosz Instrukciók gyökerei is régi tradíciókra vezethetők vissza, közvetlen előzménye *Karl Dziatko* munkája, amelyet *Fritz Milkau* felhasznált az instrukciók első, 1899-ben kiadott változatához.

Ez a két nagy szabályzat a század mintegy közepéig – tulajdonképpen az ISBD szabványcsalád megalkotásáig – majdhogynem változatlan formában egymás mellett élt és a feldolgozó munkának változatlanul antagonisztikusan ellentétes útját, metódusát képviselte. (A század első évtizedeiben három nagy területre tagolódott az észak-amerikai és európai katalógizálási térkép: az angol-amerikai és a német irányzat mellett az újlatin iskola is megjelent, de ez a másik két felfogás között köztes helyzetű és összességében kisebb jelentőségű volt, így érthető, hogy hamarosan fel is adta önállóságát és az angol-amerikai iskolához csatlakozott.)

E két, alapvetően egy időben – tehát egyazon művelődés- és könyvtári tudománytörténeti feltételrendszer keretei között – létrejött szabályzat két kardinális jelentőségű kérdésben tér el egymástól.

A szerző, a textust megalkotó személy neve alatt regisztrálható kiadványok feldolgozásában tulajdonképpen csak a leírás formájában, egyes részterületek szabályozásában – az adatok sorrendjének meghatározásában, a nevek egységes formájának megválasztásában –, azaz alapvetően nem elvi, lényegi kérdésekben tapasztalhatók különbségek. Annál pregnánsabbak viszont az anonim (tehát nem vala-

mely személy neve alatt megjelent) munkák katalógizálásának ellentétei, vagyis a testületi szerzőség megítélésében és a cím szerinti besorolás módszerének szabályozásában megfigyelhető ellentétek. Érdekes, hogy mindkét filozófia – a hagyományok mellett – hangsúlyozottan a katalógushasználók elvárásainak figyelembevételére hivatkozik.

Domanovszky Ákos gondolatmenetét⁹ segítségül hívva elfogadható, hogy a katalógusok az egészen korai hagyományokat követve a (szűkebb és kiterjesztett értelemben vett) szerző alatti regisztrálást részesítik előnyben, annak ellenére, hogy a gyakorlat egységes logikájában ez törést jelent, mivel a könyveknek szerzőjük nem mindig, de címük minden esetben van. Azonban a szerző neve jobban megjegyezhető ismérv és pontosabb elsődleges meghatározást, azonosítást tesz lehetővé, mint a cím; így első látásra elfogadhatónak és indokoltnak tűnik az angol-amerikai szabályzat törekvése, hogy a személyi szerzővel nem rendelkező kiadványokat – a német elgondolással ellentétben – a közreadó testület mint szerző neve alatt tartsák nyilván. Ugyanakkor Domanovszky rámutat a testületi szerzőség problémáira, érvényességi körének, alkalmazásának nehezen körülhatárolható és nemcsak a könyv formai jegeit figyelembe vevő voltára.

A cím szerinti regisztrálást illetően a mechanikus besorolás és a „substantivum regens” elve feszül egymásnak: egyrészt a címkezdő névelők és prepozíciók figyelmen kívül hagyása után az első szó szerinti; másrészt a könyvre legjellemzőbb főnév alatti, de sok esetben a nyelvtani függőséghez, nyelvtani szerkezetek felépítéséhez a továbbiakban is igazodó besorolási rend preferálása. A substantivum regens, a vezérfőnév megválasztásának is különféle eljárásait alkalmazták: az első nyelvtanilag nem függő helyzetű főnév, az első alany esetű főnév, az első főnév esetétől függetlenül vagy akár az első de számának meghagyása mellett alany esetbe tett főnév változatok párhuzamosan voltak jelen például a magyar nagykönyvtárak katalógusaiban is¹⁰.

(Érdeemes megjegyezni, hogy a Porosz Instrukciók ezen megoldása már közvetlenül megjelenése után is éles szakmai vita középpontjába került, pl. *Gradmann* 1908-ban megjelent tanulmánya¹¹ szintén rámutat a kiadványok címében végbement egyszerűsödére, a címek nyelvi és nyelvtani szerkezetének megváltozására, amely a substantivum regens elvéhez való merev ragaszkodás létjogosultságát megkérdőjelezte. Gradmann a „Messkatalog”-okban szereplő és a XX. század eleji címek összehasonlításával bebizonyította, hogy a vezérfőnév alatti besorolás egyre kevésbé biztosítja a könnyű és kényelmes visszakereshetőséget.)

Mint már utaltam rá hazánk nagykönyvtáraiban úgyszintén német mintára létrehozott katalógusokat építettek, eleinte csak ösztönösen követve e példát, majd az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szabályzatával¹² (OKBK) tudatosan vállalták e kötődést – a dokumentum legnagyobb része a Porosz Instrukciók lefordításával jött létre, bár annak egyik legjellemzőbb és legvitatottabb eleme, a grammatikai besorolás elhagyásával.

Domanovszky Ákos könyvtáros pályafutása kezdetén az OKBK 1924-ben elkészített szabályaival ismerkedett meg, az első országosan kötelező érvénnyel bevezetett magyar katalógizálási szabvány (MNOSZ 3424/52) megalkotásában már fontos szerepe volt a szabványalkotó bizottságban mint az Egyetemi Könyvtárak képviselő szakértőnek. Az 1952-es címleírási szabályzat elkészítése és az ahhoz kapcsolódó elméleti munka fordította Domanovszky Ákos érdeklődését a katalógizálás elvi alapjainak, koherens elméletének kidolgozása felé. Az ezt megelőző időszakban a pécsi, majd a budapesti egyetemi könyvtár feldolgozó munkájának reformja, katalógusrendszerük átalakítása „előtanulmányai” voltak e tevékenységnek, de ekkor még hangsúlyosan gyakorlati szempontúak, praktikus célúak voltak. Így az e korszakból származó publikációkban¹³ sem az elméleti megközelítés uralkodik, bár – természetesen – az is helyet kapott bennük. Az

1950-es évtized legvégétől és még inkább az 1960-as években dolgozta ki a katalogizálás egészére kiterjedő elméletét.

Az 1950-es években a tudományos és technikai fejlődés mindinkább szükségessé tették a könyvtárak közötti és a nemzetközi bibliográfiai együttműködést – ennek elengedhetetlen feltétele a katalogizálási szabályzatok összehangolása, a köztük lévő ellentétek kibékítése. Az IFLA 1954-es zágrábi konferenciáján határozta el e munka megkezdését,¹⁴ a többéves előkészítés után az 1961. október 9. és 18. között megtartott párizsi nemzetközi katalogizálási konferencia (International Conference on Cataloguing Principles, ICCP) fogadta el a nemzetközileg egységes leírási szabvány tervezetét, amely legnagyobb részben *Chaplin*¹⁵ nevéhez fűződik, de több tekintetben is támaszkodik *Lubetzky*¹⁶ reformtervezetére.

A párizsi konferencia – inkább a nemzetközi egység megteremtése iránti felelősségtől vezérelve, mint az elképzelések valódi közeledésének és az elvi különbségek elsimulásának köszönhetően – nagy többséggel fogadta el a további munka alapját képező tervezet¹⁷ (a továbbiakban: Tervezet), amely 12 rövid fejezetre tagolva a nyomtatott könyvek formai feldolgozásának legfontosabb elvi kérdéseire (a címfej és a rendsző megválasztására és formájára) kiterjedő alapelveket foglalja magában¹⁸; és elhatározták, hogy e dokumentum kommentárokkal és példákkal kiegészítve is napvilágot lásson¹⁹.

A Tervezet talán legfontosabb része, a 2. pont rendelkezik a katalógus által ellátandó alapfunkciókról:

„A katalógus legyen eszköze a következő megállapításának:

2.1. *megvan-e a könyvtárban egy bizonyos könyv, mely*

a) *szerzője és annak címe alapján, vagy*

b) *ha a szerzőt a könyv nem nevezi meg, csak címe alapján, vagy*

c) *ha a szerző és a cím nem alkalmas vagy nem elegendő a könyv azonosításához, valamely más, a címet pótló adat alapján ismerhető fel;*

2.2. a) *egy bizonyos szerzőnek milyen művei és*

b) *egy bizonyos műnek milyen kiadásai vannak meg a könyvtárban?*²⁰

Tulajdonképpen ez a néhány sor, a katalógus alapfunkcióinak definiálása az alapja Domanovszky Ákos egész elméletének; ezen alapfunkciók részletes vizsgálata, a használt terminus technikusok pontos körülhatárolása és a feladatok ellátásának legalkalmasabb módja rajzolódik ki dolgozatainak tanulmányozása során,²¹ illetve a szabványalkotásnak azok az alapvető elvei és szempontjai, amely ezen feladatok ellátására képes szabályzatok megalkotásához, kodifikáláshoz elengedhetetlenek. Vizsgálódásai a modern nyomtatott könyvek (és bizonyos vonatkozások tekintetében az időszaki kiadványok) feldolgozására, és csak „alapvető katalogizálás”-ukra – tehát csupán a szerzői és cím szerinti betűrendes katalógusok építésére – korlátozódnak. A következőkben Domanovszky elméletéből az alábbi kérdéskörök tárgyalására kerül sor:

1. A könyv és a mű kapcsolata;
2. A szerző fogalma;
3. Az alapfunkciók rangsora;
4. Az alapfunkciók ellátásának eszközei, a katalogizálás tárgyainak és „bejegyzés”-einek típusai és végül
5. A szabványalkotás legfontosabb alap- és irányelvi.

A könyv és a mű kapcsolata

A katalógus alapfeladatainak részletesebb elemzése előtt röviden meg kell határozni a Tervezetben használt fogalmak pontos értelmét. A párizsi Tervezet „könyv” alatt ért „minden a könyvekhez hasonló jellemzőkkel, ismérvekkel rendelkező könyvtári

anyagot is”²². Ez a kiegészítés önmagában még a könyv fogalmát sem határozza meg explicite teljes pontossággal, nemhogy definitive elhatárolná a műtől, de a szóhasználat következetessége mindenestre különbséget tesz közöttük.

Domanovszky Ákos a könyv és mű elhatárolásában a köznapi szóhasználatból és a Tervezet 2.1. pontjának a), b) illetve c) kiegészítéseiből kiindulva a következőket mondja ki²³:

☉ a könyv egyszerre anyagi és szellemi jelenség, a formai katalogizálás szempontjából minden, materiális korpuszsal rendelkező nyomdatermék, amelynek fizikai oldala a hangsúlyos, így minden új kiadása – ha csak a kiadás évében tér is el az eredetitől – új bibliográfiai egységet alkot (egy kiadás minden darbjáról egyazon leírás készül, a példányokat megkülönböztető jegy a jelzet);

☉ a mű csak „szellemi jelenség, amely minden anyagi megjelenési formától, tehát minden könyvtől függetlenül létezik és egyszerre számos könyvben jelenhetik meg anyagi alakban”²⁴, tehát átdolgozása során, vagy más név illetve cím alatt publikálva bibliográfiai azonossága nem változik meg. Tehát a „mű” a tartalom és az eredet azonossága vagy rokonsága alapján összetartozó könyvek egész csoportját takarja, amelyek az olvasók (legalábbis nagy többsége) számára egymást helyettesíthetik.

Hogy mennyire félrevezető és az egész szabályzat érthetőségét és logikai rendjét veszélyeztető e két egymástól egyértelműen elkülönülő jelentéssel bíró kifejezés tartalmának összemosása, azt megmutatják a *Regeln für die alphabetische Katalogisierung*ban, illetve az AACR-ben olvasható példák.

A Porosz Instrukciók utáni új német katalogizálási szabályzat tudatosan – és azzal az indoklással, hogy a későbbiekben kiegészítve nemcsak könyvek formai katalogizálását lesz hivatott szabályozni – teljes egészében kerüli a „könyv” fogalom használá-

tát (annak ellenére, hogy a párizsi Tervezet sem csak a dokumentumtípust tekintve „könyv”-eket ért e szó alatt). Ez a katalógusfunkciók meghatározásánál további zavarokat okoz. A szabályzat 101. §-ában a katalógus első alapeladatának definiálása a következőképp hangzik:²⁵ a katalógusnak meg kell mutatnia, hogy egy mű egy kiadása megvan-e. Az „egy kiadás” meghatározás nem felel meg a Tervezetben álló „konkrét könyv”²⁶ kifejezésnek, a RAK szerint tehát arról kell a katalógusnak tájékoztatást adnia, hogy a keresett műnek egyik, valamilyik, bármelyik kiadása megtalálható-e a könyvtár állományában.²⁷

Az AACR szerint egy „mű” besorolása általában a címloldal vagy a mű más részén közölt adatok alapján történik²⁸ – holott egy műnek, a fizikai hordozótól elvonatkoztatott, tisztán eszmei tartalomnak nem lehet címloldala.

A szerzőség fogalma – szerző-e a testületi szerző?

A további vizsgálódás előtt úgyszintén meg kell határozni egyértelműen a szerzőség sokrétű, több szinten és funkcióban használt és értelmezett fogalmát.

Ahogy már utaltam rá a szerző neve alatti regisztrálásnak már egészen régre visszanyúló gyökerei vannak, az eltérő iskolákat, hagyományokat követő szabályzatok nemzetközi egységesítésénél a szűkebb értelemben vett személyi szerző alatti katalogizálásban nem mutatkoztak meg kibékíthetetlennek tűnő ellentétek. Ennél nagyobb az egységesítési folyamat előtt – és a Párizsi Tervezet megalkotása és megtárgyalása idején is – alkalmazott megoldások tarkasága a címrendszörös besorolás minél kisebb körre szűkítése, vagyis az összeállító alatti felvétel és a testületi szerzőség megítélésében.

Az összeállító (kompilátor) neve főlapon (főtétele) történő regisztrálása alapvetően az olvasók ér-

dekeit szolgálja, mivel a szerzői név pregnánsabb visszakeresési pontot jelent, mint a cím; érvényességi körének szabályozása viszont annál bonyolultabb – és így nem is biztos, hogy e megoldás valóban indokolható a katalógushasználók igényeivel –: nem definiálható egyértelműen azon esetek köre, ahol valóban következetesen és hézagmentes szabályokat követve lehetne alkalmazni. Az egyértelműen „szerzős”-nek, illetve anonimnek tekinthető két pólus közötti folyamatosság – és a szabályzat(ok)ban az esetek többségére, de nem minden tényállásra kiterjedő kazuisztikus felsorolás és szabályozás – nem teszi lehetővé, hogy világos választóvonal legyen a nem szerzős, de szerkesztő neve alatt katalogizálható (pl. gyűjtemények összeállítója, válogatója) és a valamely közreműködő (de semmi esetre sem szerzőnek tekinthető, pl. technikai szerkesztő) munkájaként létrejövő kiadványok hovatartozását illetően. Így szükségszerű, hogy e fejezet a rengeteg egymás hatásköréből kiemelt apró rendelkezés nehezen áttekinthető szövevénye legyen. A párizsi konferencia – ugyan csak kis többséggel – elfogadta Chaplin javaslatát (10.3. §29), hogy a gyűjtemények címük szerint kerüljenek be a katalógusba, a szerkesztő neve csak melléklapon szerepeljen, és csak akkor, ha a kiadvány az ő neve alatt (is) ismert. Domanovszky Ákos véleménye szerint „Nem tagadható, hogy e javaslatban van elegancia”³⁰, egyszerű, egyértelmű és következetesen alkalmazható rendelkezés, éppen ezáltal kerül ellentétbe a Tervezet egy másik pontjával, a testületi szerzőség rendezésével, amely a nemzetközi egység szempontjából, de a megszülető szabályzat használhatósága miatt is sokkal fontosabb és lényegibb kérdés.

A Tervezet 9. pontja a testületi szerző alatti katalogizálás körülményeiről és megoldásairól valamint a testületi név formájáról rendelkezik – már önmagában ez előfeltételezi, hogy a két nagy szembenálló irányzat közelítését és a nemzetközi egység megteremtését a testületi szerzőség főlapként (a mai ter-

minológiával élve főtételként) való elfogadásával (elfogadtatásával) tervezték megvalósítani. Ez a pont azonban nem tartozik a dokumentum legsikerültebb részei közé: a testületi szerzőség eseteit két, egymástól kevésbé elhatárolt és önmagukban sem egyértelmű csoportra bontja: „9.11 ha a mű természeténél fogva szükségképpen a testület kollektív szellemi tevékenységének vagy működésének kifejezője” illetve „9.12 ha [...] nyilvánvalóan kitűnik, hogy a testület kollektíve felelős a mű tartalmáért”. Ha a testület „másodlagos szerepet játszik”, a leírás a cím alá kerül. (A szabályozás sikertelenségét a tervezet megalkotója is egyértelműen érezhette, a 9.3. pont legalábbis ezt látszik bizonyítani „Kétséges esetben a főlap címfeje lehet akár a testület neve, akár a cím, illetve az egyéni szerző neve. Mindegyik esetben melléklap írandó a kettő közül arról, amelyet nem választottuk a főlap címfejének.”³¹ Domanovszky Ákos így értékeli a Tervezet ezen intézkedését: „Ilyen intézkedés nincs még egy az egész szabályzatban – beiktatása csak azzal magyarázható, hogy a szabályalkotó látta, hogy homályosság, elégtelenség szempontjából ez a szabálya viszi a pálmát. A 9.3 § egyébként még azt is megmutatja, hogy a szabályalkotó még mást is látott, ti. azt, hogy a 9.1 § hibája korrigálhatatlan, – hiszen azokban az esetekben, amikor e szabály csődöt mond, egyszerűen letesz minden szabályalkotói ambícióról és rábízza a címléíróra, hogy tegyen, amit jónak lát.”³²

Domanovszky ezt a pontot nemcsak a benne rejlő logikai hibák, elnagyoltságok miatt tartja elhibáztattnak, hanem egészében a testületi szerző főlapi regisztrálását minősíti szuboptimális megoldásnak a nehezen kezelhető cédulehegyek, a névváltoztató testületek, altestületek miatt. Véleménye szerint a testületi szerzők, a kiadó, közreadó, közreműködő testületek csak melléklapot kapjanak, így „a címléírás alapvető szabálya egyetlen rövid tételbe sűrítendő: a rendszert az egyéni szerző neve, ennek hiányában a mű címe adja.”³³ Ez az elgondolás valósul meg az OKBK 1924-es szabályzatában, amelyről –

legalábbis ezt a kérdést illetően – abszolút mértékben elismerően nyilatkozik: ha a testület csak melléklapot kap, a katalógus nem mond le a testületi név szerinti visszakereshetőség biztosításáról, de kiűszöbölhető a testületi főlap okozta nehézségek.³⁴ Ezt támasztja alá érvelésében az is, hogy a testületi szerzőség megállapításánál nemcsak a kiadványok formai jegyeit kell megvizsgálni, hanem olyan tartalmi – és sok esetben jogi, tehát még a könyv tartalmának elemzése során sem teljes bizonyossággal megállapítható – kritériumok, feltételek meglétét is mérlegelni kell a katalógizálóknak, amelyek teljesen idegenek a formai katalógus lényegétől. A testületi szerző főlapra helyezése ellen azt is felhozta, hogy „*Cutter 35 éven keresztül küszködve kereste a testületi szerzőség használható szabályait – eredmény nélkül. Esete kitűnően példázza a tradíció lenyűgöző erejét: csak ez akadályozhatta meg őt annak a felismerésében, hogy egy címletrási elképzelésnek, amelynek kielégítő gyakorlati megoldását 35 évi erőfeszítés árán sem sikerült megtalálnia, föltétlenül használhatatlannak és elvetendőnek kell lennie, – minden állítólagos »helyes elvi alap« ellenére!*”³⁵

A „szerzőség” eddigi meghatározásán, tehát a személyi szerzői és összeállítói, valamint a testületi szerzői funkciókon felül a Tervezet 2.2. a) pontjában foglaltakból következően még további értelmezése, szintje is lehetséges és szükséges, de erről csak később, a szerzői oeuvre egyben tartásával kapcsolatban lesz szó.

Az alapfunkciók rangsora

A formai katalógus három alapfunkciója (a konkrét könyv visszakereshetővé tétele, a szerzői életmű illetve egy mű összes kiadásainak a katalógus egyetlen pontján való összegyűjtése³⁶) igaz ugyan, hogy együttesen és tulajdonképpen a könyvtár állományának feltárását, visszakereshetőségét valamint

használhatóvá tételét szolgálja, de mivel mindegyik külön eszközzel érhető el, mégis három különálló feladatként jelentkeznek. Így Domanovszky Ákos a katalógizálás tárgyait is több szinten értelmezte:

1. legmagasabb szinten az állomány egésze;
2. az egyes alapfeladatokhoz rendeltlen pedig a könyv, a szerzői oeuvre és a mű;
3. konkrétan a mű katalógizálás alá eső kiadásai, azaz a feldolgozott példányok; valamint
4. a katalógizálás tárgyát képezik az egyes könyveken előforduló formai jegyek és az ezekből levezethető, meghatározható egységes adatok.

A konkrét könyv visszakereshetővé tételének eszköze a könyvön valóban megtalálható, tisztán formai jegyek regisztrálása a katalógusban; a második és harmadik alapfunkció azonban csak abban az esetben látható el automatikusan, ha a könyveken található formai jegyek megegyeznek (nincsenek név, illetve címvariánsok), egyébként az eltérő verziójú formai jegyeket egy-egy egységes jegyhez rendelve, rendezve kell egybegyűjteni. Tehát a könyveket nemcsak a tisztán formai ismérveik – a rajtuk olvasható adatok – szerint kell visszakereshetővé tenni, hanem egy második, az egységes jegygarnitúra szerint is.

Logikailag első helyen – természetesen és helyesen – az első alapfunkció ellátása áll; a katalógizálás tárgya legtágabb értelemben a könyvtár teljes állománya, tehát minden egyedi könyv saját formai adatai alatt kell, hogy szerepeljen a katalógusban ahhoz, hogy azon olvasót informálja, aki egy bizonyos könyv szerzőjét és/vagy címét, vagy az azt pótló kifejezést ismeri és a kiadványt ezen adatok alapján keresi.

A második és harmadik (a Tervezetben 2. a és 2.b) alapfunkció ellátása az „*összetartozó anyag egybegyűjtését, a katalógus anyagának egy bizonyos szerkesztés csoportosítását követeli meg*”³⁷. Az eltérő formájú de logikailag azonos anyagi jegyek összegyűjtése biztosítja, hogy az összetartozó könyvek leírásai a

katalógusban egymás mellé kerüljenek – így a formai katalógus igaz, hogy kissé a bibliográfia feladatkörébe átnyúló funkciót is ellát, de ez semmiképpen sem tekinthető lényegétől idegennek, mivel a könyv tartalma, a „mű”, valamint a szerző személyének azonossága, a formai jegyek logikai azonossága alaki eltéréseik ellenére is megmutatkozik.

A második alapfunkció, a szerzői életmű – a könyvtár állománya szabta keretek közötti – regisztrálása viszont nemcsak a szerző által frott művek kiadásainak összegyűjtését jelenti, hanem az adott szerző közreműködői tevékenységét is, tehát más szerzőktől származó művek és könyvek leírásai is az oeuvre katalógusbeli leképezésének részei. Ezek egyben tartása a katalógus egy pontján a szerző (és közreműködő) nevének egységes formája alatt történhet.

A mű egyben tartását, mint már korábban jeleztem *„átfogóan általánosítva úgy írhatjuk körül: hatékonyan informálni az olvasót az állomány mindama könyveiről, amelyek – szellemi eredetük rokonságán nyugvó tartalmi rokonságuk alapján – számukra, ill. egy részük számára helyettesíthetik egymást.”*³⁸

A mű – a valamely formai jegyekkel, ismérvekkel jellemezhető és azonosítható materiális megvalósulástól függetlenül létező egy és oszthatatlan eszmei tartalom – egybegyűjtése a katalógus egyetlen pontján nem oldható meg csupán egységes szerzői név alkalmazásával, hanem a szerző életművén belül újabb logikai rendet teremtve az egységes címekhez csoportosítva lehet egy tartalmi egység különféle formai jegyekkel ellátott kiadásait is összerendezni. (Ennek az alapfeladatnak az ellátása külön gondot jelent az anonímák esetében, mivel azok egyetlen állandó azonosító adata a címük.)

Az alapfeladatok logikai rangsora tehát a következő: első helyen áll és legfontosabb az első alapfunkció, a könyv visszakereshetővé tétele saját formai jegyei szerint, ezt követi az életmű egyben tartása (a hagyományban átörökített elsődleges jegy, a szerzői név egységesítése segítségével), majd a mű

összegyűjtése. Mivel az egyes művek összes kiadásainak a katalógus egy pontján való reprezentálása, leképezése csak két egységes jegy regisztrálásával lehetséges, így logikailag még távolabb esik az elsőként megnevezett alapfunkciótól.

A „mű” egyben tartása elvileg a könyvtár egész állományában megtalálható minden önálló és nem önálló kötetben megjelent kiadásra is vonatkozik, így az analitikus feltárásnak is kötelező feladatnak kellene lennie. Ez ugyan a mű teljességének összegyűjtése szempontjából helyes is volna, de praktikus és gazdaságossági szempontok figyelembevételével mellett és miatt az alapfeladatok értelmezése erre nem terjed ki. Ha az analitikus leírásra szintén alapfeladat volna – és nemcsak az adott könyvtár szolgáltatási szempontjai szerint meghatározott szűk dokumentumkörre terjedne ki speciális szolgáltatás alapját képezve –, akkor egy verseskötetben szereplő minden egyes versről külön tételeket kellene a katalógusban elhelyezni, ami logikailag talán helyes volna ugyan és célkitűzésében indokolható lenne az olvasó (jogos?) elvárásaival, de gazdaságossági szempontból mindenesetre megkérdőjelezhető, továbbá a katalógus méreteit annyira megnövelné, hogy annak kezelése és használata szinte ellehetetlenülne. Az analitikus feldolgozás alapfunkcióvá emelése, teljes körűvé és kötelezővé tétele tulajdonképpen az információ-egységek egyedi visszakereshetőségének biztosításával lenne egyenlő, amely a katalóguson belül abszurd arányeltolódást és elképzelhetetlen mennyiségű többletmunkát eredményezne.

Az alapfunkciók ellátásának eszközei, a katalogizálás tárgyainak és „bejegyzés”-einek típusai³⁹

A katalógus alapfunkcióinak, azok tartalmának definiálása, rangsoruk felállítása és az ellátásukhoz

szükséges jegygarnitúrák elkülönítése után Domanovszky Ákos elméletének logikailag következő lépése az alapfeladatok gyakorlati megvalósításához szükséges eszközök meghatározása és rendszerezése.

Ahogy már szó esett róla, a katalogizálás tárgyai a könyv, a szerzői életmű és a mű. A könyv, a katalogizálás elemi tárgya (az autonóm módon, a katalógusban saját formai jegyeinek megfelelő helyen önállóan regisztrált fizikailag különálló tárgy) tovább bontható elsőrendű, másodrendű és harmadrendű elemi tárgyra. Erre azért van szükség, mert – mint később látható lesz – az elemi tárgyak nem mindegyike minősíthető valóban könyvnek: a katalógus nemcsak a fizikai valójukban létező könyveket (az elsőrendű elemi tárgyakat) teszi visszakereshetővé, hanem egyrészt ezek valamely elkülöníthető részét (a másodrendű elemi tárgyat, például az előszót, kommentárt), másrészt a fizikailag ugyan el nem különíthető fontos aspektusát (például a fordítót, Domanovszky terminológiája szerint harmadrendű elemi tárgyat) is regisztrálja. Ezen adatok feladata, hogy informáljanak e tárgyak létéről: elősegítik az elsőrendű elemi tárgyak (az egyedi könyvek) megtalálását és nem utolsósorban anyagot szolgáltatnak a második és harmadik alapfunkció ellátásához⁴⁰, azaz komponensei az összetett tárgyknak, például a szerzői oeuvre-nek, a teljes szerzői és közreműködői életműnek. Tehát az összetett tárgyak elemi tárgyak egy-egy csoportját összefoglalóan tartják nyilván az eltérő alakú formai jegyeik egységes változata alatt.

Az autonóm tárgyak⁴¹ feldolgozására a katalógusbejegyzéseknek – típusuk szerint osztályozva – három nagy csoportja áll rendelkezésre:

- ☉ a főbejegyzés vagy főlap (mai terminológiával élve főtétel),
- ☉ a mellébejegyzések más szóval melléklapok (ma ezeket nevezzük melléktételeknek) és
- ☉ az utalók.

A főbejegyzés a leírás elsődleges helyére kerül a katalógusba, a személyi vagy testületi szerző neve illetve a kiadvány címe szerint besorolva. Főlap természetesen csak egy adat szerint és csupán egy darab készül; ennek kell a legteljesebb formában az adatokat rögzítenie.

A mellébejegyzések, melléklapok ökonómiai szempontokat figyelembe véve kevesebb információt regisztrálnak, mivel a visszakeresésben csak „pótfogantyú” szerepet töltenek be.

Az utalások feladata „az azonos jelentésű, de formájukban különböző jegyeknek az összekapcsolása.”⁴²

Az alapvető eltérés a melléklapok és utalók között, hogy míg az előbbi valamely főlaphoz kapcsolódva közvetlenül vezet el a könyv könyvtárbeli leőhelyéhez, utóbbi – mivel sokszor tisztán gazdaságossági okok miatt melléklapok egy teljes csoportját helyettesíti, tehát nemcsak egy könyvtári egységhez, hanem több könyvön is szereplő valamely adatváltozathoz kötődik – a katalógusnak csak azt a helyét mutatja meg, ahol az adott cédulák (fő- vagy melléklapok) találhatóak. E két bejegyzéstípus feladata a gyakorlatban sokszor nem különül el egymástól teljesen, mellébejegyzés-funkciójú utalások és utalás-funkciójú mellébejegyzések is vannak.

A korai katalogizálási szabályzatok a katalógus formája (kötetkatalógus) és a technikai feltételek hiányos volta miatt (nem volt írógép, sem cédulaszorosítás) arra törekedtek, hogy a leírásokat a katalógus egyetlen helyén rögzítsék. Ha a képzelt vagy valós felhasználói igények ezt szükségessé tették, ide utaltak a keresésnél még szóba jöhető betűrendi helyekről. A fejlettebb technika és a melléklapok használata viszont azt eredményezi, hogy tulajdonképpen ugyanolyan információtartalmú cédula a katalógus(rendszer) egészében több helyen is megtalálható, így a visszakereséshez további fogódzók állnak rendelkezésre, amelyek a leőhelyadatokhoz közvetlen eljutást biztosítanak.

A katalógusbejegyzések típusai a bejegyzés elsődleges funkciója (és a címfej adatának fajtája) alapján

határozhatók meg, de csak a katalogizálás egyik tárgyának, a könyvnek – az alapfunkciók közül csak az elsőnek, a könyv visszakereshetővé tételének – szemszögéből. Mivel azonban több tárgy (a könyv, az életmű és a mű) egyidejű regisztrálása szükséges, el kell döntenie azt is, hogy az egyes tárgyak (valamint az adatváltozatok) melyikéhez célszerű az elsődleges, a főbejegyzést rendelni és melyik funkció ellátása lehetséges csupán melléklapok segítségével is.

A katalógus első funkciójának ellátása szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a könyvön szereplő formai ismérvek a katalógusban fő- vagy mellékbejegyzésen szerepelnek. Az alapfeladatok logikai rangsorából következne, hogy az elemi tárgyak kapják a főlapot, de a további alapfunkciók ellátása miatt a logikai rangsortól eltérően nem a könyvnek kell a főbejegyzést ítélni, hanem az – egységesített adatok alapján összerendezett – összetett tárgyaknak. Ha a könyvön szereplő adatok kapnák a főbejegyzést, akkor az összetett tárgyak (a szerző életműve és a mű összes kiadásai) nem „gyűlnének össze” a katalógus egyetlen pontján, hanem éppen ellenkezőleg a különböző formájú adatokhoz szét-szóródnának. A főbejegyzés feladata tehát a személyi vagy testületi szerzői tevékenység (hangsúlyozottnan nem csupán a teljes szerzői életmű, az oeuvre) illetve a mű eltérő kiadásainak összegyűjtése.

A mellékbejegyzések főtárgyaik (tartalmuk) szerint három különféle csoportba sorolhatók⁴³.

☞ A *mellérendelt mellékbejegyzések* fontosságukban tulajdonképpen megegyeznek a főbejegyzéssel (pl. a kiadványon szereplő szerző- vagy címvariánsok felvétele), ezáltal a könyv – az elsőrendű elemi tárgy – megtalálhatóságát, az első alapfeladat ellátását szolgálják, mindamelllett a főlap adatától eltérő típusú adat szerinti fellelhetőséget is lehetővé teszik, mint például a testületi valamint rejtett és kvázi-szerzős főlap vagy akár az elsődlegesen szerző alatt nyilvántartott köny-

vek cím szerinti melléklapja. Ebben az esetben valamely összetett tárgy egészére és egyes komponenseire is vonatkoznak.

☞ A *járulékos mellékbejegyzések* olyan tárgyakat jelölnek, amelyek fizikailag nem önállóak ugyan, de a könyvön belül elkülöníthető egységeket tesznek megtalálhatóvá, például a kísérő tanulmányok, kommentárok, illusztrációk vagy valamely összetett tartalmú könyv (például tanulmánygyűjtemény) „*egyik önmagában befejezett és szellemileg önálló [...] összetevőjét regisztrálják és emelik a katalógus autonóm tárgyainak a sorába*”⁴⁴. Domanovszky Ákos a katalogizálás ezen tárgyait összefoglalóan másodrendű elemi tárgyaknak nevezi. Így szerepük az első alapfunkció tekintetében valóban járulékos (csupán további visszakeresési szempontot adnak), a második és harmadik alapfeladat ellátásában azonban egyáltalán nem tekinthetők mellékesnek: a második alapfunkció „*valójában nem a szerzői oeuvre-ről való információ-adásban áll, hanem a katalógusban szereplő egyének minden fajta, egészen heterogén természetű különböző irányú tevékenységeiről való információ-adásban*”⁴⁵, így a járulékos mellékbejegyzések alapvető eszközei a közreműködői tevékenység, a szerzői életmű integráns részének összerendezésében; valamint a harmadik alapfeladat tekintetében sem nélkülözhetők.

☞ A *harmadrendű mellékbejegyzések* tükrözik a katalógusban a harmadrendű elemi tárgyakat, tehát azokat a tisztán immateriális összetevőket, amelyek nem valamely könyv elkülönülő, elkülöníthető részei, hanem a benne foglalt – és az esetek többségében a szerző neve alatt felvett – mű egészének egy speciális aspektusáról adnak hírt, például a fordító vagy a nem jelentősen átdolgozó személy nevét jelölik. Az első alapfunkció ellátásában e bejegyzéstípusnak, a járulékos mellékbejegyzésekhez hasonlóan csak mellékes je-

lentősége van – újabb visszakeresési szempontot nyújt –; a szerzői oeuvre egybegyűjtésében elengedhetetlenül szükséges, a mű regisztrálását illetőleg pedig nincs feladata.

A mellékbejegyzések akkor is értelmezhetők, ha nem főbejegyzéshez kapcsolódnak, hanem valamely más mellékbejegyzéshez, így másodfokú mellérendelt, járulékos vagy harmadrendű mellékbejegyzések is készülhetnek, ezek teszik autonóm tárgyá, például az antológiában közölt mű társszerzőjét, előszavának íróját illetve fordítóját. Regisztrálásuk is az alapfeladatok részét képezi, bár önállóan főlapon nem is szerepelnek. (Analitikus feldolgozásban az összetett tartalmú kiadvány egyes részei főlapot kapnának, így mellékbejegyzései sem lennének másodfokúak, de az elemző feltárás – mint már szó volt róla – nem tartozik a katalógus alapfunkcióihoz.)

Domanovszky Ákos a melléklapok speciális osztályaként különíti el az említetteken felül a sorozati és az utalás-funkciójú mellékbejegyzést, valamint a mai értelemben vett tárgyi melléktételt. Ezek mindegyike a melléklap funkción túl más területre is hatol: a sorozati tulajdonképpen főbejegyzés funkciót lát el, az utalás funkciójú alapvetően utaló szerepű; mindamelllett fontos szerepük van a katalógus alapfeladatainak ellátásában. A tárgyi melléktétel – Domanovszky nézete szerint – „a leíró katalógusban a szabályalkotó logikai kisiklásának, a különböző katalógusfajták funkciói összekeverésének következménye”⁴⁶.

Összegezve elmondható, hogy a katalógus hármaskörének ellátásához, az elemi és összetett tárgyak feltáráshoz a két jegygarnitúra – formai és egységes jegyek – mellett differenciált tárgyú és több szinten értelmezett feladatú bejegyzésfajtára van szükség. Csak ezek együttes alkalmazása biztosíthatja, hogy a katalógus a könyvtár állományában meglévő könyvek, szerzői életművek és művek teljességéről kellő tájékoztatást tudjon nyújtani. Az

a tény tehát, hogy az ISBD szabványcsalád megszületését megelőző korok katalógusai nem voltak maradéktalanul képesek a hármaskör alapfeladat ellátására, azzal is magyarázható, hogy nem rendelkeztek ehhez kellően differenciált eszközrendszerrel. (A sorozatban megjelent könyvek sorozatcím alatti regisztrálásával és a mai értelemben vett közreműködői melléktétel és a társszerzők esetében alkalmazott további főtétel hiánya okozta, hogy a XX. század első felének katalógusai nem tudták teljes egészében (és kényelmesen) egymás mellé rendezni a tartalmuk és eredetük alapján logikailag összetartozó könyvek leírásait. A szerzői oeuvre és a mű összes kiadásai – ahelyett, hogy a katalógus egyetlen pontján összegyűltek volna – a sorozatok címeihez illetve a fordított, illusztrált stb. könyvek szerzőjéhez (anonimák esetében címéhez), valamint a társszerzős művek egyes könyvei, kiadásai az elsőként megnevezett szerző nevéhez az utalások mentén a katalógus egészében szétszóródtak.)

A szabványalkotás legfontosabb alap- és irányelvei

„A katalógus eszköz, szerszám – s ezért jóságának első kritériuma, hogy a lehető legalkalmasabban legyen megszerkesztve feladatai elvégzésére.”⁴⁷ Domanovszky Ákos munkásságának fontos eleme volt a szabványalkotás „módszertan”-ának megalkotása: megfogalmazta a szabályzatok elkészítésének legfontosabb alap- és irányelveit⁴⁸. Ezért katalógizáláselméletének rövid összegzése után ki kell még térni a szabványalkotásról vallott nézeteinek vázolására – hiszen a katalógizálási szabványok megfogalmazásánál következetesen figyelembe vett (vagy figyelmen kívül hagyott) alapelvek döntő hatással vannak az azon szabvány értelmében épített katalógusok használhatóságára, az elméletben megfogalmazott alapfunkciók ellátásának hatékonysá-

gára vagy nem kielégítő voltára. Domanovszky több tanulmányában is kitért a szabványalkotás módszertanára⁴⁹; érzékletes példákon keresztül mutatta be, hogy milyen következményei vannak a legkisebb metodikai hibáknak, a terminológia és a szövegezés pontatlanságainak. Az ISBD szabványcsalád megalkotásakor egymással antagonisztikus elentétben álló megoldások mindegyikében fellelhetők a nem logikus, nem kellően átgondolt és következetes szabályok okozta hiányosságok, így a legfontosabb feladat nem csupán a nemzetközi egység megteremtése kellett, hogy legyen, hanem a szuboptimális megoldások elhagyása.

A különböző katalógizálási szabályzatok összeállításánál mindig szem előtt tartották a hagyományokat és a katalógushasználók – vélt vagy valós – elvárásait.

Mint már szó volt róla, egészen régi hagyományokra tekint vissza a szerzői név alatti katalógizálás elsőbbségének elfogadása. Valóban praktikus ez a megoldás és így indokolt is, hogy az instrukciók a szerző nélküli könyvek és művek „szerzősítés”-ére töreksenek – az összeállító (compiler) szerzővé emelésével lecsökkentve a kevésbé könnyű és egyértelmű cím szerinti visszakeresés eseteinek számát. Az anonímák cím alatti regisztrálási körének másik irányú lehatárolása a testületi szerzőség elismerése, bevezetése és alkalmazása. Az angol-amerikai katalógizálási iskola ezen megoldása úgyszintén a tradíció tiszteletben tartásának számlájára írható. Domanovszky mindamellett sokkal problematikusabbnak tartja – nem csak a szabványbeli megvalósítását, hanem magát az elgondolást –, mint a személyi szerzőség kiterjesztését: az esetek elkülönítésénél nemcsak formai kritériumok számítanak, hanem tartalmiak és sok esetben jogiak (pl. indiai iskolák fenntartója dönti el az egységesített név formáját). A testületi név egységes verziójának megválasztása sem mindig egyértelmű: a személynév törvényes megváltozása valamint írói vagy álnevek alkalmazása során a személy, az individuum azonos-

sága megmarad – a testületi név változása pedig sok esetben a formai ismérv, a megnevezés lecserélése mellett a testületi „személyiség”, azonosság átalakulásával is együtt járhat. Ennek kiderítése nem lehet könyvtári (bibliográfiai) feladat.

Domanovszky Ákos a „katalógushasználó” érdekeinek figyelembevételét sem tartja minden esetben mindenképp felett álló szempontnak és keresztülvihetőnek; maga ez az összefoglaló megnevezés is körülhatárolatlan és így értelmezhetetlen. A katalógushoz fordulók különféle előismeretekkel rendelkezhetnek úgy a könyvek adatai, mind a katalógus szabályszerűségei tekintetében. Határvonalat kell tehát húzni arra vonatkozólag, hogy mennyi előismeretbeli bizonytalanság, pontatlanság esetén várható el a katalógustól, hogy információt tudjon adni a könyvtár állományáról.

A használók egyik – számukban kisebb, de nagyobb jártasságot felmutató – csoportját alkotják a könyvtárosok: nekik tisztában kell lenniük a katalógus működésével és a könyvek adataival is, így – Domanovszky kissé kemény, de logikus következtetését idézve – „a könyvtáros várakozásai irrelevánsak, neki ne legyenek várakozásai, hanem ismerje a szabályokat és a gyakorlatot.”⁵⁰

A katalógusban keresők másik halmazát az olvasók képezik; az ő gondolkozásmódjukhoz, igényeikhez való igazodás azért problematikus, mert egyénről-egyénné változó – különféle mértékben ismerik a katalógus szabályszerűségeit és az általuk keresett könyvek (művek) adatait. Az AACR-ben található szabályrendszer⁵¹, amely bizonyos testületi kiadványok testületi név vagy cím alatti felvétele között ingadozik az olvasók (állítólágos) érdekeit kívánja szolgálni, holott a szabályok és kivételek alkalmazásával csak egyre áttekinthetlenebbé teszi a katalógus szerkezetét, felépítését. A megoldási javaslat itt is szigorúnak hat első olvasásra: „Nem kétséges, hogy a katalógus és a szabályalkotó a rendsző megválasztásánál csak az olvasók műveltebb és értelmesebb részének a várakozásait vehetné figyelembe;

*viszont éppen ezeknek a figyelembevételére nincs szükség, mert az ilyen olvasó könnyen felismeri és megszokja a katalógus alapvető szabályait. Várakozásai tehát befolyásolhatók, önmaga nevelhető.*⁵² (Ez a „szigorúság” természetesen csakis a rendsző kiválasztásánál érvényes, a könyv adatait pontosan nem ismerő olvasóknak a melléklapok és utalók rendszere kell hogy segítséget nyújtson.)

A túlzott „hagyománytisztelet” (a meglévő nem kielégítő megoldásokhoz való kényelemszeretetből vagy megszokásból adódó ragaszkodás) és az olvasói érdekek átgondolatlan kiszolgálására való törekvés ellentmond a katalógus eszköz-voltának. Ezek helyett logikusan egymásra épülő és hézagmentesen szabályozó, pontosan definiált fogalmakkal operáló általános érvényű rendelkezéseket kell megfogalmazni; a logikusság, célszerűség és gyakorlatiasság jobban szolgálja a használhatóság követelményét és a feldolgozó munka gazdaságosságát – *„a katalógus akkor jó, ha minél jobban látja el a feladatait, vagyis minél könnyebben, gyorsabban vezeti nyomra a keresőt”* – az idézet folytatásában ennek elvi feltételei is olvashatók –

- „1., a rendsző legmegfelelőbb megválasztása;
- 2., a rendszavak áttekinthető csoportosítása;
- 3., a keresők általános tájékozatlanságának áthidalása utalásokkal;
- 4., a kereső katalógusban való tájékozatlanságának áthidalása utalásokkal.”⁵³

Domanovszky Ákos egyik, a katalogizálási szabályzatok revíziójáról írt tanulmányában Cutter gondolatát⁵⁴ idézi: *„Kénytelen vagyok azt gondolni, hogy a katalogizálás aranykora lecsengett és azok a problémák és viták, melyek sokaknak olyan tiszta örömet nyújtottak, a továbbiakban nem fogják őket érdekelni.”* Cutter azon szorongását – folytatja gondolatmenetét –, hogy a szakma elérte zenitjét, az idő nem igazolta, csak fél évszázad, nem egészen egy emberöltő kellett ahhoz, hogy az immáron nemzetközi könyvtáros közösség ismét nagy elméletalkotó munkába kezdjen. Domanovszky Ákos ebben az

1962-ben írott munkájában⁵⁵ már előre vetíti és „megálmodja” az eljövendő korszak újításait, a nemzetközi könyvszimbólum-rendszer bevezetését (a mai ISBN, amelynek magyarországi elfogadtatása szintén neki köszönhető), a „synthetic symbol”-t, összetett rendszőt, vagyis összetett keresőkérdést is alkalmazó számítógépes katalógusok vízióját is. Elismeri, hogy ezek a változások természetesen a katalógusfunkciók, szabványok, alapelvek és eljárások átértékelését is maguk után hozzadják (szerinte erre a 2000. év körül kerül sor). Lehetségesnek látta, hogy a gépesítés során a katalógus alapfunkcióinak újragondolására is szükség lehet: ez az ISBD-szabványcsalád megalkotásakor meghatározott három alapfunkció tekintetében – úgy tűnik – nem merült fel (hiszen a bibliográfiai adatcserére általánosan használt MARC-formátum is az ISBD szabványon alapul), de az analitikus feldolgozás alapfunkcióvá emelése (ha nem is elvi-elméleti szinten, de a technikai lehetőségek kiszélesedése miatt a gyakorlati megvalósulásban) az elektronikus könyvtárban tulajdonképpen végbement. A hagyományos cédulakatalógus tisztán bibliográfiai hozzáférést biztosít (tehát a dokumentum adataihoz és lelőhelyéhez vezet el), az elektronikus könyvtár „katalógusa” a bibliográfiai adatokon túl magához a szöveghez juttatja el közvetlenül a keresőt. Az elektronikus könyvtár textus-állományának egységei – a stop-listában szereplő szavakon túl – bármely kifejezésük alapján visszakereshetőek, tehát pl. tisztán formai ismérvek segítségével (azaz a tartalom „feltárása” nélkül) a verseskötet egyes verscímei, vagy tartalmuk bármely eleme, bármely szava szerint is.

Addig is és mindenkor – vallja – a szabványalkotók és a szabványok alkalmazóinak, minden könyvtárosnak felelőssége hogy a legjobb tudásuk szerint megalkotott rendelkezések a katalógusokba leképezve jó szolgálatot tegyenek az olvasóknak, a szakmának és az utókornak. Ez a gondolat, mintegy szakmai, erkölcsi ars poeticaként hatotta át Doma-

novszky Ákos egész munkásságát – nem csekély feladat elé állítva azokat, akik ma és a későbbi korokban példaképükké választják Őt és tevékenységükben nyomába szegődnek.

Jegyzetek

1. MNOSZ 3424-52 Könyvtári címléírasi szabályok. In: Könyvtári és könyvtári vonatkozású szabványok gyűjteménye. Budapest : Tervgazdálkodási Könyvkiadó, 1954. p. 24-122.; MNOSZ 3401-52 A betűrendbe sorolás szabályai. Uott. p. 123-153.; kissé átdolgozva: MSZ 3424-60. In: A könyvtári munka szabványai. 2., bőv. kiad. Budapest : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. p. 173-263.
2. Domanovszky Ákos külföldi (el)ismertségének újabb bizonyítéka, hogy egész elméletét összegző fontos műve (Functions and objects of author and title cataloguing; első kiadása: Budapest : Akadémiai K., 1974.) 2001-ben olasz fordításban is napvilágot látott: Funzioni e oggetti della catalogazione per autore e titolo : un contributo alla teoria della catalogazione / Ákos Domanovszky ; edizione italiana a cura di Mauro Guerrini ; traduzione di Barbara Patui, Carlo Bianchini e Pino Buizza. Udine : Forum, 2001. A kötet gondozója, Mauro Guerrini angol fordításban is közzétette a könyvhöz írt előszavát: Guerrini, Mauro : Between myth and oblivion : A biography of Ákos Domanovszky. In: Cataloging & Classification Quarterly, 2001. 3. p. 57-72. E munka érdekessége – Domanovszky Judit szíves szóbeli közléséből tudom –, hogy ezt eredetileg is angol nyelven írta. Ezúton is hálásan köszönöm Neki, hogy életrajzi adatokkal és Édesapja hagyatékában található iratokkal, kéziratokkal, jegyzetekkel segítette munkámat.
3. Domanovszky Ákos halálának éve az életrajzi adatok egyik alapforrásában (Magyar életrajzi lexikon. 1978-1991. Budapest : Akadémiai K., 1994. p. 196-197.) sajnálatos sajtóhibával jelent meg – 1984 helyett 1982 olvasható –, bár az ott megjelölt forrásból (Hölvényi György : Domanovszky Ákos /1902-1984/. In: Magyar Könyvszemle, 1984. p. 375-376.) is egyértelmű a helyes adat. Szerencsére az új kiadásban (Új magyar életrajzi lexikon. 2. Budapest : Magyar Könyvklub, 2001. p. 209.) már kijavították az elírást. A szakmai köztudatot megzavaró hiba tisztázására hivatkozom Domanovszky Ákos leánya, Domanovszky Judit szíves szóbeli közlésére is.
4. Kötüntetések. In: Könyvtáros, 1973. 3. p. 139.
5. Kötüntetést kaptak még: Gál Dezsőné, Haraszthy Gyula, Hódinka László, Pukánszky Béláné, Seregély Emma, Szász Károly és Vértesy Miklós. Vö. A Magyar Könyvtárosok Egye-
sülete ötven évének kronológiája 1935-1985. Budapest : MKE, 1985. p. 39.
6. Cataloguing rules. Author and title entries / compiled by Committees of the Library Association and of the American Library Association. English edition. London : LA, 1908. és ugyanez: American edition. Chicago : ALA, 1908.
7. Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preußischen Bibliotheken. Berlin : Behrend, 1909.
8. Roloff, Heinrich : Die Katalogisierung. In: Handbuch der Bibliothekswissenschaft / Hrsg. Georg Leyh. Bd. 2. 2. Aufl. Wiesbaden, Harrassowitz, 1961. p. 276.
9. Domanovszky Ákos : A címléírás irányelvei és a testületi szerző. Budapest : Országos Könyvtárügyi Tanács : Budapesti Egyetemi Könyvtár, 1959. p. 6-7.
10. Vö. Goriupp Alisz : Katalogizálás. In: Könyvtári előadások. Budapest, 1937. 4. fejezet. és a német katalogizálási iskola magyarországi hatásáról részletesebben: Pogányné Rózsa Gabriella : A német katalogizálási hagyományok a magyar könyvtártanokban. In: Könyvtári Figyelő, 2002. 1/2. sz. p. 28-42.
11. Gradmann, R. : Ueber das Ordnungswort im alphabetischen Katalog. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1908. 7. p. 289-302.
12. A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályai. Budapest : Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, 1928. (A szabályzatot 1924-ben Prohászka Lajos készítette el, alkalmazása a központi lelőhelynyilvántartás építésében szintén megkezdődött, de publikálására csak ekkor került sor.)
13. Index-katalógus, címszavas katalógus. In: Magyar Könyvszemle, 1937. p. 19-28. [Ez a dolgozat a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Országos Kongresszusán (1936. október 2-4.) tartott előadásának szövege.]; A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban. In: Magyar Könyvszemle, 1955. p. 3. 161-177.; A nagybetű-használat a címléírásban. In: Magyar Könyvszemle, 1957. 4. p. 325-334.
14. Vö. Domanovszky Ákos : A nemzetközi katalogizálási konferencia előmunkálataihoz. In: Magyar Könyvszemle, 1960. p. 255-266.
15. Chaplin, A. H. : Draft statement of principles. I. F. L. A. International Conference on Cataloguing Principles. London, 4th. September, 1961.
16. Lubetzky, Seymour : Code of cataloguing rules. Author and title entry. An unfinished draft. ALA, March 1960.
17. Preliminary official report, I. F. L. A. International Conference on Cataloguing Principles / issued by A. H. Chaplin. London, 8. November 1961. Ez a dokumentum a konferencia sokszorosított hivatalos jelentésében található; magya-

- rul: A Párizsi Nemzetközi Katalogizálási Konferencia. In: Könyvtári Figyelő, 1962. 1. p. 1-8. A továbbiakban a Tervezetből származó idézetek ebből – az első és hivatalos – magyar fordításból származnak.
18. A szabályok tárgya és hatálya; A katalógus funkciói; A katalógus szerkezete; A katalóguslapok fajtái; Több katalóguslap egy könyvről; A katalóguslapok különböző fajtáinak funkciója; Az egységesített címfej megválasztása; Egyetlen egyéni szerző; Címleírás a testületi szerző alatt; Több egyéni szerző; A cím alatt katalogizált művek; A rendsző megválasztása személyneveknél.
 19. Verona, Eva : Statement of principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles : Paris, October, 1961. Annotated ed. London : IFLA Committee on Cataloguing, 1971.
 20. Verona, Eva. p. XIII.; magyarázatokkal ellátva: p. 6–8.; a magyar fordítás forrása: Könyvtári Figyelő, 1962. p. 2.
 21. Domanovszky Ákos legfontosabb katalogizáláselméleti munkái:
 - A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. Budapest : Országos Könyvtárügyi Tanács : Budapesti Egyetemi Könyvtár, 1959.
 - Einiges über die Grundsätze der Titelaufnahme. In: Libri, 1960. p. 205-254.
 - A nemzetközi katalogizálási konferencia előmunkálataihoz. In: Magyar Könyvszemle, 1960. p. 255–266.
 - Die korporative Verfasserschaft. In: Libri, 1961. p. 115–158.
 - A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete. In: Magyar Könyvszemle, 1962. p. 171–183.
 - Revision of cataloguing rules – past, present and future. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 1. Budapest : Tankönyvkiadó, 1962. p. 21–34.
 - Der Code-Entwurf der Pariser Katalogisierungskonferenz. In: Libri, 1962. p. 191–216.
 - A leíró katalógus alapfeladatai. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 2. Budapest : Tankönyvkiadó, 1964. p. 7–43.
 - Reflections on E. L. Tate's test on the draft code. In: The Library Quarterly, 1965. p. 21–30.
 - A leíró katalogizálás tárgyai. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 3. Budapest : Egyetemi Könyvtár, 1966. p. 7–62.
 - A címleírási szabályok ésszerűsítéséről. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 5. Budapest : Egyetemi Könyvtár, 1970. p. 7–53.
 - A leíró katalógus bejegyzéseinek osztályozása. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 6. Budapest : Egyetemi Könyvtár, 1973. p. 107–136.
 - Functions and objects of author and title cataloguing. Budapest : Akadémiai K., 1974.
 - Editor entries and the principles of cataloguing. In: Libri, 1973. p. 307–330.
 - Eine terminologische Bemerkung über die RAK. In: Libri, 1979. p. 311–320.
 22. A Párizsi Nemzetközi Katalogizálási Konferencia. In: Könyvtári Figyelő, 1962. 1. p. 2.; Verona, Eva. p. XIII. 1. számú lábjegyzet.
 23. A leíró katalógus alapfeladatai. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 2. p. 26–29.; Functions and objects of author and title cataloguing. p. 66., 90–91.
 24. A leíró katalógus alapfeladatai. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 2. p. 26–27.
 25. Regeln für die alphabetische Katalogisierung. Autorisierte Ausgabe. Wiesbaden : Reichert, 1977. p. 9.: „ § 101. nachzuweisen ob eine **Ausgabe eines** Werkes vorhanden ist” (A kiemelés tőlem PRG)
 26. Verona, Eva. p. XIII. „a particular book”
 27. Vö. Domanovszky Ákos : Eine terminologische Bemerkung über die RAK. In: Libri, 1979. p. 311–312.
 28. Anglo-American cataloguing rules. British text. London : The Library Association, 1967. p. 9. Chapter 1. Introductory notes: „The heading under which a work is entered is normally based on the statements that appear **on the title-page, or on any other part of the work ...**”; p. 10.: „Enter a work or a collection of works or selections of works by one author under the person or corporate body that is the author, whether named in the **work** or not.” Ugyanez a hiba már a Cataloguing rules 1908-as kiadásában is fellelhető: p. 1.: „Enter a **work** written jointly by two authors (including correspondence) under the name of the one first mentioned on the **title-page ...**” (A kiemelések tőlem származnak. PRG)
 29. Vö. A Párizsi Nemzetközi Katalogizálási Konferencia. In: Könyvtári Figyelő, 1962. 1. p. 6–7.; Verona, Eva. p. XVII.
 30. A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete. In: Magyar Könyvszemle, 1962.p. 178.; és vö. még Domanovszky Ákos : A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. p. 28;
 31. A Párizsi Nemzetközi Katalogizálási Konferencia. In: Könyvtári Figyelő, 1962. p. 5.
 32. A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete. Magyar Könyvszemle, 1962.p. 175.

33. A párizsi katalogizálási konferencia szabályzat-tervezete. Magyar Könyvszemle, 1962. p. 177.
34. Vö. A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. p. 66.
35. A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző, p. 10.
36. A Párizsi Tervezet 2. pontjában meghatározott három alapfunkciót Domanovszky Ákos pl. A leíró katalógus bejegyzéseinek osztályozása című tanulmányában (Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 6. p. 107–136.) az alapforrástól eltérő – könyv, mű, életmű – sorrendben közli. Ez indokolható azzal a megközelítéssel, hogy az első alapfunkció áll logikailag is az első helyen; a mű (tehát egy tartalom összes kiadásainak) egymás mellé rendezése – mivel a szerzői névnek és a címnek is egységes formája alatt valósítható meg – automatikusan ellátja az életmű egybentartását is. A párizsi Tervezet logikája ezzel szemben az, hogy a könyv saját formai ismérvei segítségével található meg a katalógusban, az életmű az egységes szerzői név alatt gyűjthető össze, ezen belül újabb rendezést és újabb egységes jegy, az egységesített cím bevezetését és alkalmazását teszi szükségessé az egyes művek egybentartása. Mindkét megközelítés helytálló, logikus gondolatmenetet tükröz, mindemellett jelen dolgozat a párizsi Tervezet sorrendjénél marad.
37. A leíró katalógus alapfeladatai, p. 37.
38. A leíró katalógus alapfeladatai, p. 31.
39. A katalogizálás és a katalógusbejegyzések tárgyaira és ezek osztályozására ez a dolgozat nem tér ki teljes részletességgel, csak azokról lesz szó, amelyek a téma vázlatos bemutatásához elengedhetetlenek; ezeknek a kérdéseknek bővebb kifejtése egy későbbi munka tárgya.
40. A leíró katalogizálás tárgyai, p. 47.
41. Az autonóm tárgyak mellett – amelyek „maguk határozzák meg saját helyüket a katalógusban” – vannak még alárendelt tárgyak is: ezek feladata csupán, hogy az autonóm tárgyakat pontosabban meghatározzák, közelebbről jellemzők, feldolgozásuk nem a címfejen, hanem a címleírás leíró részében történik. Az autonóm tárgyak feldolgozása a címfej és a rendsző megválasztásának módjától függ, az alárendelt tárgyaké a leírás megszerkesztésétől. A bejegyzések osztályozása az autonóm tárgyak szempontjából történik, mivel az alárendelt tárgyak külön saját katalógusbejegyzést nem kapnak. Vö. A leíró katalogizálás tárgyai, p. 8–9.
42. A leíró katalógus bejegyzéseinek osztályozása. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 6. p. 128.
43. Vö. A leíró katalogizálás tárgyai. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 3. p. 40–46.
44. A leíró katalógus bejegyzéseinek osztályozása. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 6. p. 123.
45. A leíró katalogizálás tárgyai. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 3 p. 57.
46. A leíró katalógus bejegyzéseinek osztályozása. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 6. p. 127.
47. A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. p. 16.
48. Jelen írás e kérdéskört csak vázlatosan tekinti át, részletesebb ismertetésére másik tanulmányban kerül majd sor.
49. A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. A címleírási szabályok ésszerűsítéséről. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 5. p. 7–53.
50. A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. p. 31.
51. Az AACR-ben a testületi szerzőség kérdésével foglalkoznak a fő- és melléklapok rendszavának megválasztásáról rendelkező 126 paragrafusból a 17-18., 28–29., 32/A. és a 60-99. pontok (Vö. Anglo-American cataloging rules. North American text. Chicago : ALA, 1967. p. 33-39., 65-67., 69., 106–144. Ezen rendelkezésekből a 65/B1., 69/C1., a 87-91. cikkeklyek bevezetői és a 98-99. paragrafusok az angol és amerikai kiadásban eltérőek. Vö. Uott, p. 371.) De ugyanez volt a helyzet az AACR előtti angol-amerikai katalogizálási szabályzatban is: az összesen 174 paragrafusból 53 volt (lett volna) hivatott a testületi név alatti katalogizálás regulálására. (Vö. Cataloguing rules. Author and title entries. London : LA, 1908. p. 17-33.)
52. A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. p. 37.
53. A Porosz Instrukció egyik reformtervezetéről (Nordrhein-Westfalen. Diskussionsentwurf. Köln : Photostelle der Universität, 1958.) készített kéziratos jegyzetek kiegészítése Domanovszky Ákos hagyatékából.
54. Revision of cataloguing rules – past, present and future. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 1. p. 21.: „I cannot help thinking that the golden age of cataloguing is over and that the difficulties and discussions which have furnished an innocent pleasure to so many will interest them no more.” Az idézet forrása: Cutter, Charles : Rules for a dictionary catalogue. 4. ed. Washington : Government Printing Office, 1904. p. 5.
55. Revision of cataloguing rules – past, present and future. p. 33–34.

A könyvtári névírás rejtelmei

Egy lehetséges irányelv az ókori és középkori személyek egységes besorolási adatainak létrehozásához

Dudás Anikó

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának könyvtárában 1996 tavaszától épül a számítógépes katalógus. Maga a Bölcsészkar csupán néhány évvel korábban, 1992-ben kezdte meg működését, akkor még Budapesten, majd két esztendővel később Piliscsabán, a volt szovjet laktnya területén nyitotta meg campusát. 1995 legelején itt kezdte meg működését a könyvtár.

A könyvtáralapítás és a számítógépes katalógus kialakításának kezdete elhanyagolhatóan kis időkülönbséggel következett be. A feldolgozásra váró dokumentumok között specifikus katalogizálási feladatot jelentettek/jelentenek a régi és új kiadású

ókori és középkori forráskiadványok, köztük az egyházatyák művei eredeti nyelven és különféle fordításokban¹. A klasszika-filológia, ókortörténet, filozófia, patológia, középkori történelem, irodalom, egyháztörténet és teológia irodalmának feldolgozása során kikristályosodtak azok az elvek, amelyek a szerzők, személyek adatleírásában közrejátszanak.

Kiket reprezentálnak a leírások, kik az ókori és középkori szellemi alkotók? Azok akiknek művei fönmaradtak, akik részei a történelmi-kulturális emlékezetnek, említik őket a művekben, írnak róluk a kortársak, életrajzokban, régészeti felirato-

kon, proszopográfiákban jelennek meg vagy megfestik őket, levelek címzettjeiként élnek tovább az utókor írásiban és tanulmányokat írnak róluk a tudósok. Minden esetben a személyt névvel jelöljük a megjelölés, az azonosítás és a másoktól való megkülönböztetés céljából. Hogy hogyan? Évtizedek hosszú munkája során dolgozták ki azokat a nemzetközi és nemzeti szabványokat, szabályokat, amelyek az adatok egységességét hivatottak szavatolni. A vonatkozó magyar bibliográfiai leírási szabvány is ezt teszi, de néhány pontja különböző megoldási lehetőséget enged meg az egységes névalakok meghatározásában.

Írásom* az MSZ 3440/2-79 jelzetű, *A bibliográfiai besorolás adatai. Személyek nevei szabvány megengedő illetve választható megoldásokat felkínáló pontjaival foglalkozik, egy lehetséges megoldást ismertet, főlvázolva azokat a szempontokat, amelyek elvi irányadók voltak az ókori és középkori személyek besorolási adatainak gyakorlati kialakításában.*

A névírás koncepcióját jelentősen befolyásolták még a nemzetközi és könyvtáros szakmában elért egységesítési eredmények, a számítógépes feldolgozás adott körülményei, gondolva arra is, hogy egy esetleges integrált információs rendszer számára adottak legyenek a megfelelő kapcsolódási pontok.

Terminológia

Tanulmányomnak nem témája közvetlenül a besorolási adatok általános természetrajza, fogalom meghatározása. A magyarban ritkán használt terminológia indokolja, hogy az ehhez fűződő kifejezések és szinonimáik magyarázatát megadjam.

☞ **(Egységes) besorolási rekord** – (authority (entry)record): tartalmazza a leírás tárgyát képező entitás² (jelen esetben személy) egyezményes, egységesített, rangsorban kiemelt formáját (alakját), egyéb változatait (előfordulási formáit, alakjait) és az azonosításhoz szükséges (kiegészítő) adatokat, magyarázatokat;

☞ **Besorolási adat** (authority data): a leírás tárgyát képező entitás bármilyen alakja;

☞ **Egységes besorolási adat** (fő besorolási adat, egységes(ített) alak, egységes(ített) forma): a leírás tárgyát képező entitás egyezményes, egységesített, rangsorban kiemelt formája (nevek esetében : *kitüntetett névalak*), amelynek betűrendes listája képezi az egységes besorolási jegyzéket. Könyvtári katalógusban bibliográfiai tételek kapcsolhatók hozzá. Ebben az esetben (besorolási) / (személyi) *főtétel, melléktétel* vagy *tárgyi melléktételként* tölti be szerepét.

☞ **Besorolási adatok ellenőrzése** (authority control): az a tevékenység, amelynek eredményeképpen a nemzeti és nemzetközi szabványok, szabályozási törekvések és egyezmények figyelembevételével és ellenőrzésével a leírás tárgyát képező entitás (jelen esetben személy) rangsorban kiemelt formája minden besorolási adatállományban ugyanúgy jelenik meg. Az ellenőrzési tevékenység, különféle munkafolyamatokat foglal magában beleértve a különféle elérési pontok, variánsok kapcsolását, manuális és automatizált ellenőrzését.

☞ **Besorolási adatok egységesítése** (létrehozása) (authority work): maga a rekord létrehozása, karbantartása.

☞ **Egységes besorolási adatállomány** (*adattár*) (*authority file*): a besorolási adatok, köztük a

* A tanulmány a Muzeális állományt őrző könyvtárak 3. találkozóján, 2002. május 28-án az Országos Széchényi Könyvtárban elhangzott előadás vázlatára készült. (D.A.)

megjelölt prioritású egységesített besorolási adatok rekordjainak összességé, rendezett tára.

☞ *Egységes besorolási jegyzék* (authority list) az egységes besorolási adatok betűrendes listája.³

Egységes besorolási adat – nemzetközi egységesítési törekvések

A nemzetközi könyvtárszakmát régóta foglalkoztató kérdés fontossága a számítógépes tároló- és keresőrendszerek integrálódási képességének fejlődésével egyre nő. Az ISBD-k megalapozásakor már jelen volt a besorolási adatok egységességének kérdése: az IFLA 1961-es párizsi konferenciáján lefektették alapelvek között szerepelnek a személynevek egységesített alakjára vonatkozó kitételek: az egységesített név a személy legismertebb névalakja. Ha a név több elemből áll, a rendsző meghatározásánál figyelembe kell venni az adott ország névhasználatának gyakorlatát – ha ez nem lehetséges, akkor annak a nyelvnek a hagyományait, amelyen a szerző alkotott. – létrehozta műveit.⁴ Minthogy a párizsi alapelvek különféle értelmezést nyertek a különböző nemzetek körében, rendkívül változatosan érvényesültek, érvényesülnek. A későbbi egységesítési törekvések során a szerző nemzetiségének megfelelő *eredeti névalakot* javasolták az egységesített forma számbavételéhez.⁵ A hetvenes évek derekán az Egységes Bibliográfiai Számbavétel (Universal Bibliographic Control, UBC) munkacsoport hosszú távú programja azt ajánlja, hogy a *nemzeti bibliográfiák* saját, az országukban élő vagy a kulturális örökségük részeként számon tartott írók, személyek besorolási adatait hozzák létre, készítsék el és tegyék *hozzáférhetővé* a besorolási névadatok listáját.⁶ Az IFLA UBC irodája a nemzeti könyvtárak számára kidolgozott egyetemes bibliográfiai számbavétel program pontjai között *nemzeti besorolási adatállományok* létrehozását is előrelátja. A prog-

rampontok között van az is, hogy a nemzeti bibliográfiái intézetek a kurrens és retrospektív bibliográfiák megjelentetésével párhuzamosan, mintegy másodlagos feladatként a saját nemzeti illetve kulturális örökségük körébe tartozó szerzők, személyek besorolási és azonosító adatait is vegyék számba és tegyék közzé a nemzeti adatállományt. Az egyes személynév-rekordok tartalmazzák az adott nemzeti bibliográfia által megállapított kiemelt névformát, a névváltozatokat, az azonosító adatokat. A nemzeti besorolási adatállomány ilyenformán egy adott ország nemzete és nemzetiségei körében számon tartott személyek hitelesített névalakját, besorolási adatait – a fő besorolási adatformát és az utalókat, az egyéb azonosító információforrásokat tartalmazza. A *katalogizáló leghitelesebb forrása tehát a nemzeti besorolási adatállományok lehetnek.*⁷

A cédulás nyilvántartás korszakában csak a nagyobb tudományos könyvtárak vagy dokumentum-szolgáltató hálózatot ellátó intézmények készítettek szerzői jegyzékeket, mint pl. a Library of Congress (1889-től), a Bibliothèque National de France, British Library.⁸ A Library of Congress kézi név-adattárában a nyolcvanas évek elején 3 millió kartonlap volt. A kurrens feldolgozás és a retrospektív konverzió során a könyvtári adatbázisokban a besorolási adatok elektronikus fájlba szerveződnek. A hálózati munka lehetővé tette az osztott katalogizálást, ugyanakkor forradalmasította a besorolási adatok létrehozását, ellenőrzését, felhasználását is. A könyvtári katalógusok integrációja több nemzetközi projektet keltett életre, amelyek a besorolási adatok komplex problematikájának vizsgálatán túl a szerzői rekordok cseréjének megvalósítását tűzték ki célul.⁹ A rekordcsere számítástechnikai kérdéseit áthidalta a MARC formátumok kidolgozása, az egyes (nemzeti) verziók konvertálása egyik formátumból a másikba.

Az IFLA különféle szabályzatok, adattárak, segédletek kiadását tette lehetővé,¹⁰ amelyek a gyakorlatban nagy segítséget nyújtanak a feldolgozó könyvtár-

rosok számára. Az IFLA segédletei közül néhány magyar fordításban is elkészült. A hazai könyvtárosok munkájának könnyítését, az egységes névalakok létrehozását a nyolcvanas évek második felében két hazai kiadvány célozta meg. Az *Utalójegyzék a személyek változatairól az egységesített alakra*¹¹ c. kiadvány az átirási szabvány megváltozása miatt vette számba azokat a személyneveket, amelyekben az írásmód, az elemek sorrendje megváltozott, de csak szórványosan tartalmaz ókori, középkori anyagot. A középkor átmeneti időszakát is érintő *Régi magyarországi szerzők*¹² c. kötet ugyan a magyar szerzők munkáinak *könnyebb keresését* tűzte ki célul a hazai és külföldi katalógusokban, az itt közölt névsor „nemzeti besorolási adat jegyzék”-nek tekinthető, s a feldolgozók számára is rendkívül jól használható. A bevezetőben *Borsa Gedeon* a „magyar” szerzők meghatározását, a névalakok egységesítésének szempontjait írja le. A szerkesztők prioritást adtak a Magyarországon tevékenykedett külföldi személyek latinizált névformája helyett a származási helyüknek megfelelő anyanyelvi névalaknak. A jegyzék a 16-19. század vége között alkotó magyar szerzők eltérő névformáit is egységesíti.

Az egységesítési munka során számos nehezítő tényezővel kell számolni, mint pl. a nemzeti katalógusok eltérő rendsző-hagyománya, a katalógus nyelven közölt adatelemek, a rövidítések, írásmódok, transliteráció, adatformátumok, az egyes adatmezők kitöltésének eltérő módja stb.¹³ A hetvenes évek végére tisztázódtak az egységesített besorolási adatállományok alapelvei és az egyes adatelemek tartalmi és formai leírására vonatkozó követelmények, a besorolási adatok országhatárokon is túlmenő „újrafelhasználásának” jelentősége. Az 1980-as évek elején, a számítógépes földolgozás elterjedésével párhuzamosan, helyesebben annak hatására, egyre erőteljesebben vetődött föl az egységesített besorolási adatok jegyzékének nemzetközileg is egyeztetett szerkesztésmódja. A helyzet feltérképe-

zése céljából *Marcelle Beaudiquez és Françoise Bourdon* részletes összehasonlító tanulmányt készített a szerzői egységesített adatállományok készítéséről és használatáról az egyes országokban.¹⁴ Bourdon saját tanulmánykötetében¹⁵ átfogóan elemzi az egységes bibliográfiai számbavétel feltételeit és azt a koncepciót, miszerint a nyelvi, nemzeti hagyománybeli, technológiai különbségeket egy egyezményes nemzetközi azonosítóval lehetne áthidalni, az ISADN (International Standard Authority Data Number) számmal. Az ISADN „intelligens” azonosító kód, amely az ISBN számhoz hasonlóan több adatelemet tartalmaz: a rekordot előállító/szolgáltató intézmény kódját, megmutatja a szerző és a többi egységesített adat ország- és nyelv kódját. Az azonosítóhoz minden előfordulási forma, minden névalak, névváltozat egyenrangúan kötődik. Az azonosítót az egyes könyvtári rendszerek automatikusan hozzák létre. Egy ilyen kóddal ellátott rekord modellje francia példával:

frBN fr fre 123456 * frBNfrfre2506

- **frBN:** az egységesített rekord forrása (fr = francia, BN = Bibliothèque Nationale)
- **fr:** a személy nemzetisége (fr =)
- **fre:** a szerző által leggyakrabban használt nyelv (fre = francia)
- **123456:** a rekordot előállító intézmény sorszáma a helyi adatállományban
- *****: más egységesített adat rekordjával való kapcsolódási pont
- **frBNfrfre2506:** ISADN a kapcsolt egységesített adat rekordjának azonosítója
- az ideiglenes rekord jele

A szerző azonosításához szükséges jelsort egyetlen centralizált vagy több decentralizált adatállományból kellene lehívni. A centralizált változat szerint központi adatbázis épülne UNIMARC formátumban. A decentralizált változat feltétele, hogy minden nemzeti bibliográfia a széles nyilvánosság előtt közlétegye saját egységesített besorolási adattárát, amelyet az UBC ajánlásai szerint készít. A nemzeti

bibliográfiák gyakorlata viszont nagyon sok esetben eltér a nemzetközi ajánlásoktól. Bourdon felhívja a figyelmet a névelemek (teljes névforma), az egyéb kiegészítők és névelemek (kronológiai, nyelvi, méltóság, uralkodói cím, állandósult melléknév stb.), egységes írásmódjának szükségességére, a személynevek nemzetiségi megjelölésére, az eredeti és a forrásfeltáró művek regisztrálására, a kiadásainak számbavételére.

Status quo ante: a szerzők jelölésére használható semleges azonosító bevezetésének koncepciója már előrevetíti a nemzetközi szakmai szervezetek beletörődést abba, hogy a merev szabályok alkalmazása a szerzők névalakjainak meghatározására nem minden szempontból előnyös. Az IFLA UBCIM programjának jelentése¹⁶ ismételten hangsúlyozza ugyan az egységesített besorolási adatok nemzetközi cseréjének szükségességét, de elismeri: a nemzetközi szervezetek belátták, hogy a nemzeti bibliográfiáktól nem lehet elvárni (s tegyük hozzá, az egyes könyvtárak sajátos igényeitől sem!), hogy gyökeresen megváltoztassák a hosszabb időn át jól bejárdott, megszokott és elfogadott gyakorlatot a besorolási adatok megszerkesztésében, folyamatos gondozásában.

Az egységesített adatok elérésének megkönnyítése érdekében a munkacsoport javaslatot tett arra, hogy a nemzeti bibliográfiák 2-3 éven belül tegyék közzé adatállományukat az interneten. Olyan keresési módszer kialakítását is sürgeti, amely hatékonyan teremt kapcsolatot a rekordszolgáltatók egységesített adatai között akár az egyes helyi rendszerek rekordazonosítói, akár az ISADN 1970-es évekből eredeztethető valamilyen változata révén. Az elképzelést az elkövetkező években a technológiai változások és az igények alakulásának figyelembevételével felülvizsgálják. A levéltári gyakorlat valamint a kiadói és szerzői jogvédő irodák hasonló törekvéseit, igényeit követve kellene kialakítani a virtuális egységesített besorolási adattárát.¹⁷

Az ISADN-tervezet tulajdonképpen a besorolási adat hagyományos felfogására alapozódik. Az azonosító továbbra is a cédulakatalógusokból leképezett „főtétel” funkcióját tölti be.

Gyökeres szemléletváltást eredményezett az elektronikus dokumentumok megjelenése – legyen szó off-line vagy on-line tartalmakról. A katalógus, mint a dokumentumok fizikailag egy helyen elkülönített, rendszerezett reprezentánsa elveszítette integritását, a fő besorolási adat pedig mint a szerzők műveit és azok megjelenését (manifesztációját) egybegyűjtő pont újabb vizsgálódások tárgyává vált. Árukladó jele az újabb szemléletmódnak az „elérési pontok” (access points) terminológia elterjedése. A felhasználó számára a főtétel, a fő besorolási adat elveszítette funkcióját, s ezzel értelmét is, hiszen a keresés során az „elérési pontok” segítségével bármely névformából kiindulva, anélkül, hogy közben találkozna a „fő besorolási adattal”, könnyűszerrel eljuthat akár a teljes szövegig is. Mindezt viszont csak akkor teheti, ha a katalogizálók előzőleg minden lehetséges névalakot – a keresőkérdésben valószínűsíthető előfordulást is – számbavesznek. Az „elérési pont” nemcsak a katalogizáló munka során feltárt és létrehozott adatelemekekből jöhet létre. Jelentheti az indexelt névelemet, a rekord bármely szavának indexelt egységét, az elektronikus szöveg szavait, amelyekben a modern információkereső nyelvek segítségével igazodhat el a felhasználó. Ebben a kontextusban minden „elérési pont” átveszi a „főtétel” szerepét. A „szabad főtétel koncepciója” két táborra osztotta a dokumentum-feltáró szakmai szemléletet: egyesek ragaszkodnak a hagyományos szemléletű, a modern információs technológia előnyeit a lehető legjobban kiaknázó, nemzetközi együttműködésen és integráción alapuló adatállományok létrehozásához, az „ellenzék” más, olyan technológiai eljárásokat fejlesztene ki, amely a többdimenziós virtuális térben is sikerrel tárja fel az információk tartalmát.¹⁸

Egységesítés az adatbázisban

A fő besorolási adathoz kapcsolt bibliográfiai tétel elvén működő katalógus személynév jegyzékének végső feladata, hogy a felhasználó számára biztosítsa a keresés sikerességét, segítsen egyeztetni az olvasó kérdéseit a katalógus elérési pontjaival. Mint-hogy a besorolási jegyzék nemcsak a helyben szolgáltatható dokumentumokhoz vezethet el, hanem kapcsolódhat közös lekérdező protokollokhoz országhatáron belül és kívül, az adatok megformálásánál e tágabb látókör szempontjainak is érvényesülni kell. Konceptción kialakításakor szem előtt tartottuk azt a körülményt is, hogy speciális történeti állományhoz kapcsolódó szerzői adatok feldolgozását végezzük, munkánk mások számára is hasznosíthatóvá válhat. Kulcsfontosságú az adatmezőbe kerülő szöveges tartalmak milyensége.

A névrekord feladata helyi adatállományt számbavevő katalógusban:

1. A személy azonosítása
2. A személy kereshetősége (azonosíthatósága a felhasználó szempontjából)
3. Szabványosság – a nemzeti és a nemzetközi szabványok, szabályok (MSZ, ISBD, ISO) alkalmazása az integrált keresés sikeressége céljából.
4. A besorolási adatok ellenőrzésének megkönnyítése, biztosítása.

Figyelembe véve a fenti szempontokat a Tinlib integrált könyvtári rendszer¹⁹ lehetőségéhez igazodva a következő tartalmi összetevőkkel látjuk el az ókori és középkori személyek leírását:

Egységes besorolási adat (kitüntetett névalak)

Névváltozat/ok (amely a kitüntetett névalakhoz kapcsolódva a „lásd” utaló funkcióját látja el)

Munkásságra, működési helyre vonatkozó adat

Nemzetiség

Kronológiai kiegészítő adat

Feldolgozói háttéradatak:

- a.) ellenőrzés céljából beírt kódok, amelyek segítségével külön listát nyerhetünk az ókori latin, az ókori görög, a középkori szerzők, egyházatyák és a tárgyalat időszak keleti (arab) neveiből;
- b.) ha a névalak kialakítása hosszabb időt igényelt, akkor annak a forrásnak a megjelölése, aminek alapján a katalogizáló a legtöbb érvet gyűjtötte össze hogy eldönthesse, melyik névváltozat lesz a fő besorolási forma. Ha a feldolgozó nem talált adatot a forrásokban, akkor erről ad információt.

A feldolgozói háttéradatak tartalma csak a szerkesztői jogosultságú modulokból láthatók, a beírt információk nem zavarják az olvasót megfejthetetlen kódokkal. A PPKE BTK Tinlib adatbázisában a következő adatmezőket használjuk fel a történelmi nevek leírásához:

Név: **Cassius Dio**, Cocceianus

Nem használt névváltozat: Dio Cassius

Nem használt névváltozat: Dion o Kassios

Nem használt névváltozat: Kassios Dion

Nem használt névváltozat: Kassios Dion,
Kokkeianos

Nemzetiség: római

Szakmai életrajz: római családból származó görögül alkotó történetíró

Születési dátum: Kr.u. 155 – 235 k.

Forrás: *OLSZ*

Forrás: Pecz

Forrás: DOC

A besorolási adatok ellenőrzésének munkafolyamataiba beletartozik az is, hogy az egységesített címet (a művet mint entitást) és a szerzőt (mint entitást) összekapcsoljuk, így a mű minden fizikai megjelenése (az egyes kiadások, gyűjteményes munkákban, az elektronikus adathordozón megjelenő mű) egyetlen gyűjtő- és elérési ponton keresztül jelenik meg. Egy ilyen rekord:

Cím: *Kategoriai*

Kapcsolódó cím — : Aristotle : in twenty-three volumes. 1., The categories ; On interpretation

Kapcsolódó cím — : Catégories

Kapcsolódó cím — : The categories on interpretation

Kapcsolódó cím — : Organon

Kapcsolódó cím — : Organon. 1. köt., Kategóriák ; Herméneutika ; Első analitika

Szerző — : *Aristoteles*

Az azonosítás. A kereshetőség biztosítása

Az azonosításhoz használható források:

- Kézikönyvek: lexikonok, enciklopédiák.
- CD-ROM-on, Interneten elérhető katalógusok, bibliográfiák, teljes szövegű adatbázisok.
- Kifejezetten a könyvtári névírás céljára kiadott segédkönyvek, besorolási adatfájlok.

A tájékozódást segítő források változatos formában és egyre bővülő, kiteljesedő terjedelemmel jelennek meg nyomtatott és elektronikus formában, CD-ROM-on, interneten szabad elérésben vagy térítésesen.

A tájékozódást nehezíti sokszor az a körülmény, hogy az egyes nyelvekben különféle névalakok honosodtak meg. A lexikonok általában a nemzeti nyelven meghonosodott változatot helyezik a szócikkbe, s az érvényben lévő (adott esetben századokkal korábbi) helyesírási szabállyal írják le. A latinizáló hagyományokat követő forrásokban eredeti alakjától függetlenül minden név latin vagy latinizált formában olvasható. Ha ehhez hozzáadjuk a nem latin írásmódú eredetiről készült transliterált változatokat, egy-egy név variánsainak száma hosszú listára duzzadhat. A János név néhány változata pl.:

Johannes (német)

Joannes (latin, a j hang jelölésével)

John (angol)

Ioannes (latin)

János (magyar)

Ivan (orosz, más szláv nyelvek)

Jovan (szerb, horvát)

Ioannes (görög transliteráció, ISO 843:1990)

Toannis (görög transliteráció, ISO 843:1997)

Egy görög név ortográfiai változatai:

Aischylos (régébbi tudományos átírás görögről)

Aeschylus (görög név latinizált változata)

Aiszkhülos (magyar helyesírás szerinti átírás)

Aishulos (görög transliteráció, ISO 843:1990)

Aishylos (görög transliteráció, ISO 843:1997)

Arab név változatai a referenz művekben:

Petrus (arab keresztény író)

Petrus ibn Rahib

Ibn al-Rahib, Abu Šakir Bot'ros (transzliterált)

Pietro ...²⁰

A referenz művekben föllett névalakok a változatok sokaságáról tanúskodnak. Ezeket a formákat, akár csak a kiadványok címlapján vagy a szövegforrásokban előforduló verziókat, különösen, ha azok nagymértékben eltérnek egymástól, ajánlatos beírni a névrekordba. Az olvasó ugyanis a kiadványokat forgatja, a szekunder irodalomban a nemzeti nyelvű alakokkal vagy a tudományos szakirodalomban meghonosodott írásmóddal találkozik, a publikáció megjelenésének időpontjától függően eltérő hangjelöléssel, helyesírással találkozik. További források után föltehetően a kiadványokban, kézikönyvekben látott névalak szerint fog keresni. Ezek viszont sok esetben eltérnek a mai nemzetközi és nemzeti szabályzatok, transliterációk szerint leírt

könyvtári besorolási adatoktól. Ezért fontos, hogy a személynév rekordjába az olvasó igényeit, keresési készségeit feltételezve és figyelembe véve a besorolási adatok közé fölvegyük a névvariánsokat.

Az azonosításon kívül az egységes névalak valamint a rendsző megválasztását könnyítik a *kifejezetten könyvtári névírásra* készült korszerű segédkönyvek:

Bayerische Staatsbibliothek: *Personennamen des Mittelalters* : PMA ; Namensformen für 13000 Personen gemäß den Regeln für die alphabetische Katalogisierung (RAK). Red. Bearb. Claudia Fabian. 2., erw. Ausg. München : Saur, 2000.

ISBN 3-598-11400-1

(PMA)

A jelgyzék előzményei egy 1978-ban indult német projektre vezethetők vissza. Ez a kötet az első kiadás és az azt követő kiegészítések összesítését tartalmazza. A PMA anyaga időközben integrálódott a német nemzeti on-line névadattárba (Personennamendatei, PND), 1992-től ennek keretében gyarapodik. A nyugati írásbeliség szellemi auktorain kívül kiváló forrásként szolgál a keleti személyek azonosítása, transzliterált névalakjuk írása, a rendsző megválasztása tekintetében. Hátránya, hogy a személyek neveit nem közli eredeti írásmóddal is, így a német szabályok szerint létrehozott kiemelt névalakok (latinizált ókori szerzők, stb.) csak másodlagos értékűek a magyar katalogizáló számára.

Volpi, Vittorio: *Dizionario delle opere classiche* : intestazioni uniformi degli autori, elenco delle opere e delle parti componenti, indici degli autori, dei titoli e delle parole chiave della letteratura classica, medievale e bizantina. 1-3. vol. Milano : Ed. bibliografica, 1994. (Grandi opere, 8.)

ISBN 88-7075-349-2

(DOC)

Az ókori klasszikusokat és a középkor szerzőit dolgozza fel. A névcikkek szerkezete: kiemelt névalak az olasz szabályok szerint kialakított formában; hivatkozások primer és szekunder forrásokra; névvál-

tozatok; *eredeti írásmóddal* közölt név; *művek egyesített címe, eredeti írásmóddal közölt címek is*. Az eredeti írásmódok közlése miatt rendkívül fontos forrás a történeti személyek és műveik leírásához. Hátránya, hogy területileg szűkebb kört fog be, mint a PMA.

Az azonosítást, a névvariánsok meghatározását érzékelhetően könnyítik a *nemzeti könyvtárak katalógusainak* mind szélesebb körű internet-elérhetősége, a retrospektív anyag bekerülése az adatbázisokba valamint a szabadon elérhető *on-line besorolási adat fájlok* használata. Ez utóbbiak közül kiemelkedően gazdag adatállománya van a Francia Nemzeti Könyvtárnak (*Bibliothèque nationale de France, BNF*)²¹ és a Die Deutsche Bibliothek, Frankfurt am Main központi információs rendszerének (DDB)²². Mindkét rendszer besorolási adatjegyzéke önállóan, a bibliográfiái és lelőhelykatalógustól elkülönítve is kereshető, a Francia Nemzeti Könyvtár *Autorités BNF* jegyzéke önálló URL-címen szabadon kereshető, böngészhető²³.

A BNF jegyzék több szempontból is figyelemreméltó:

a) A rekord részletessége.

A főtételek, ha ez indokolt, két ajánlott formát tartalmaz: a francia gyakorlatban használt fő besorolási adaton kívül más, nemzetközileg elfogadható formát is rögzít.

b) Az ISO transzliterációs szabványok következetes alkalmazása. Az átfírt névalak, ha nem is a fő besorolási tételt képezi, megtalálható a névváltozatok között. A nyugati katalógusok illetve leírási szabályzatok zöme a nemzetközi egységesítési törekvések során kialakult ajánlást, miszerint az *eredeti névalak* illetve a nem latin írásrendszerű nevek *eredeti alakjának transzliterációja* legyen a fő besorolási adat, figyelmen kívül hagyja. Nemcsak a fő besorolásból, hanem a névváltozatokból is kimaradnak ezek az írásmódok. A BNF fájlja következetesen jegyzi az eredetiről transzliterált variánst.

c) Számos más névvariáns leírása: latinizált alak, a legjelentősebb kézikönyvek címszavait képező formák, a régi és újabb kiadásokban megjelenő változat.

d) A szerző „nemzetisége” bejegyzés. Ez az adat a katalógizáló számára fontos támpont több szempontból is:

- Információ a név nyelvtani szerkezetéről. Minthogy a BNF leírási módja sem egyezik meg a magyar leírási szabályzattal, a névírás módját sem vehetjük át betűhíven, viszont a nemzeti hovatartozás gyorsan megszerzett információja eligazítást ad a rendszerő megválasztásához, a prepozíciók kezeléséhez és a névalak meghatározásához.

- Információ arról, hogy a történeti személyt melyik mai nemzeti kultúra tekinti a leginkább magáénak vagy melyik letűnt történelmi korszak kulturális örökségében tarthatjuk számon.

e) A korábbi (nemzeti cédula) katalógusokban használt fő besorolási adat névalakja.

A *Deutsche Bibliothek* névrekordjai a BNF leírásaihoz képest kevesebb információval szolgálnak, ám az állomány rendkívüli gazdagsága, a névváltozatok sokasága révén nagyon jó tájékozódási forrást jelent. Az index a *Personnamendatei* (PND) német nemzeti on-line névadattár anyagát tartalmazza, bennfoglalja a külön kötetben is megjelentetett ókori és középkori névanyagot is – az on-line elérés természetesen a frissen feltárt adatokat, a folyamatosan bővített rekordokat is elérhetővé teszi.

A történeti források feltárását jól segítheti még az olasz *EDIT 16* adatbázis, amely az 1501-1600 között nyomtatott italikákat veszi számba.²⁴ A Cinquecento adatbázisa a korszak szellemi alkotóinak gazdag névtárát is tartalmazza, a humanisták ókor-kultuszának köszönhetően pedig számos ókori író személynév-rekordja is föllelhető benne.

A személynév rekordok specifikussága, hogy a föltüntetett névváltozatok pontos előfordulási helyére

is utal, hipertext kapcsolattal az adott lexikon, enciklopédia, bibliográfia vagy katalógus adatai megtekinthetők.

A klasszika-filológia, teológia, az ókori és középkori filozófia forrásanyagának gazdagsága miatt a Vatikáni Könyvtár (*Bibliotheca Apostolica Vaticana*)²⁵ online adatbázisa is lehet támpont. A katalógizáló munkához rendelkezésre álló referenz művek nagy része több évtizeddel, vagy akár száz évvel ezelőtt készült, az akkori európai tudományos műveltség ismereteit foglalják össze az ókori és középkori kultúráról, s rendszerint nem lépik túl a keleti római majd bizánci birodalom határait. Gondoljunk csak a Pauly-féle ókori enciklopédiára (1839-) vagy Pecz Vilmos Ókori lexikonjára (1902-). A vatikáni katalógus nagy előnye, hogy a legnagyobb teljességben tartalmazza az Európán kívüli ókori és középkori szövegkiadások bibliográfiai adatait, így az egyiptomi kopt, a keresztény arab, szír, örmény, perzsa és egyéb forrásokat.

Akármelyik on-line katalógust vagy bibliográfiát is hívja a katalógizáló segítségül, ugyanolyan körültekintéssel használhatja fel belőlük az adatokat a saját adatbázisa kialakításakor, mint az általános referenz művek esetében. Figyelembe kell venni azt, hogy eltérő leírási szabályzatokkal találkozunk. A Vatikánban pl. a számítógépes feldolgozás bevezetése óta az AACR2-t (Anglo-American Cataloging Rules) adaptálták, a régi könyvek leírására viszont a még mindig érvényben lévő, 1931-ben megjelent szabályzat szolgál,²⁶ ennek előírása pedig az, hogy az 1400-ig született szerzők nevét latin formában írják, a névváltozatokról utalót készítenek.²⁷ Az AACR2 az angolban elterjedt névalakokat használja: *Horace*, nem *Horatius Flaccus, Quintus*. *Homérosz* jelölése: *Homer*, a nálunk szokásos ISO szerinti *‘Omeros* alak a legtöbb katalógusban nem szerepel még utalóként sem²⁸. A franciáknál *Homére*, vagyis, ha a klasszikus szerzőnek van meghonosodott nemzeti nyelvű névalakja, akkor ez lesz a kiemelt, ha nincs ilyen, akkor az eredetiről transliterált ké-

pezi a kiemelt formát. Az olasz RICA (Regole Italiane di Catalogazione per Autori) a görög és bizánci klasszikusok neveit átírja latin formára, ugyanezt teszi a német RAK (Regeln für die alphabetische Katalogisierung). *Homérosz* ezeken a helyeken *Homerus*.

Még nagyobb különbségek tapasztalhatók az állandósult melléknevek és a vallási nevek írásánál. A pápák, egyházi méltóságok, szentek, bibliai személyek nevei variálódhatnak a nemzeti nyelveken meghonosodott – adaptált név, a latin vagy az eredeti, a származási helynek megfelelő névalak között.

Szabványosság

A fő besorolási adatok egységességének szép elvét a szabályozási törekvések ellenére sem lehet a gyakorlatban teljes mértékben kialakítani. Az integrált keresések alapja viszont továbbra is a textuálisan bevitt adatok kategóriája és a keresőkérdésben megadott textuális (betűkarakter) azonossága. Az „egy személy – egyféle karaktersor” egységességét gátolják a nyelvi különbségek, az eltérő helyi szokások, ragaszkodás a hagyományokhoz, a katalógusokban nehezen érvényesíthető globális változtatás, az adatelemek jelölésének eltérő módja, leírási szabvány/szabályzatból eredő eltérések, a sajátos felhasználói igények, az intézmény jellegéből adódó követelmények. A közös adatbázisok, a távoli katalógusok egyidejű lekérdezése továbbra is sürgeti a besorolási adatok ellenőrzésének megoldását. A besorolási adatok megformálása továbbra is kulcsfontosságú kérdés.

Nem mellékes viszont a saját, helyi állomány vagy a fizikailag egy adatbázisba kerülő névrekordok egységessége sem. Értsük ez alatt az egységes koncepció szerint megformált fő besorolási adatot, a rekordok következetes és kiegyensúlyozott részletzettségét ugyanazon besorolási adatfájlban. További önmagunkkal szemben állított igény lehet az

összhang a nemzeti bibliográfiai leírás gyakorlatával. Ezt a megfelelést hivatottak elősegíteni az ISBD-ket (International Standard Bibliographic Description) honosító nemzeti szabványzatok. Az első ISBD-t 1971-ben adták ki, ettől kezdve fokozatosan készültek el a honosított nemzeti szabványok – szabályzatok. A magyar szabványcsaládok (MSZ)1977-től kerültek kiadásra.

Amiben a katalogizálónak kell döntenie...

Az MSZ 3440/2-79 sok egységesítési kérdést megold, viszont vannak olyan pontjai, amelyek *választható* megoldásokat kínálnak fel vagy *megengedő* (de nem kötelező) vonatkozásúak a fő besorolási adat tekintetében. Mivel nincs érvényben lévő PND-hez, PMA-hoz, DOC-hoz vagy BnF Autoritáshoz hasonló részletes segédletünk, a katalogizáló döntésétől függ, melyik névalak lesz az egységes besorolási adat.

Ókor

A középkorhoz képest kevesebb a szabad választás lehetőség, néhány kitétel esetében a katalogizálóra hárul a döntés.

1. A rendszó megválasztása. „Az ókori római személyek egységesített neve nevük latin nyelvű alakja. A rendszó a név legismertebb eleme.”²⁹

De melyik eleme a legismertebb?

Az ókori római polgár teljes neve általában három elemből állt, ez a *tria nomina*. A név elemei:

- *praenomen* (előnév, a mai keresztnévhez hasonlítható). Az átlag római 11 praenomen közül választhatott, a nemesség számára további 7 állt rendelkezésre. Az előnevet gyakran rövidítve írták, névvariánsokban is előfordultak (pl. Caius vagy Gaius = C)

- *nomen gentilicium* (nemzetségnév), a tria nomina legfontosabb eleme, a leszármazást, a családi hovartartozást jelezte (pl. Marcius, Servilius, Cornelius, Iulius, Caecilius stb.)
- *cognomen* (melléknév, ragadványnév) a nemzetségen belüli külön ágat vagy családot határozta meg (Caesar, Cicero, Gracchus, Scipio, Blasio, Sulla stb.), a császárkorban az egyén megkülönböztetőjévé vált (testi, lelki, erkölcsi tulajdonságra utaltak)³⁰

A rendszer általában a *nomen gentilicium* + *cognomen*³¹.

Ateius Capito, Caius

Calpurnius Siculus, Titus

Ha a személy megállapíthatóan a cognomen alapján vált ismertebbé, akkor a rendszer a melléknév. Iskolapéldája ennek Cicero és Iulius Caesar ortográfiaja:

Caesar, Caius Iulius

Cicero, Marcus Tullius

A praenomen általában hátravetjük. Sok esetben viszont kevés forrás áll rendelkezésre, emiatt a könyvtáros nem tudja megállapítani, melyik névelem az ismertebb. Ilyenkor nyújtanak segítséget a már említett referenz művek, adatbázisok. Előfordulhat, hogy a fennmaradt töredékek íróiról, vagy a forrásszövegekben említett személyekről nem találunk azonosító adatokat, sem eligazító szócikkeket. Ilyenkor a kiadványban előforduló névelemekről, névvariánsokról besorolási adat készül, közülük egy kiválasztott lesz a fő besorolási adat.

2. Az ókori görög személyek mellékneve. „Ha a származási vagy működési helyre utaló, állandósult melléknév nem vált a név szerves részévé, az egységesített névben kiegészítő adatként, a bibliográfia nyelvén – melléknévképzős, illetve előjárós formában – írható le.”³²

A leírás gyakorlata során célszerűnek vált a származási vagy működési helyre utaló melléknevet a név szerves részének tekinteni akkor, ha az elsődleges (szövegforrásokban) vagy a másodlagos (refe-

rensz) művekben is megjelennek. Ha ez nem jellemző vagy nem állapítható meg, akkor megkülönböztetésül előnyben részesítjük a foglalkozásra utaló kifejezést – kiegészítő adatként, a bibliográfia nyelvén.

Apollonios Duskolos

Az azonosító forrásokban:

Απολλωνιος (DOC)

Απολλωνιος ο Δυσκολος (Pecz)

Antifōn (szofista)

Az azonosító forrásokban:

Αντιφων σο φιστης

Antifōn (szónok)

Αντιφων

Αντιφων ο Ραμνουσιος

Középkor

„A ... korszakban élt személyek egységesített neve nevük nemzeti nyelvű alakja, kivéve, ha a személy működése során nevét latin vagy görög nyelvű alakban használta, és ha a nemzeti hovartartozásának megfelelő bibliográfiai gyakorlat is így tartja számon.”³³

Sok kézikönyvet és katalógust az erős latinizálás jellemmez. Az állományunkban lévő számos eredeti forrásszöveg, filológiai szövegkiadás vagy fordítás azt sugallja, hogy az eredeti források, a szerző származása, történelmi értelemben vett „nemzetisége” szerint állapítsuk meg névalakját, lehetőleg kikerülve a közvetítő nyelveket és korszakokat. Érvényesítjük az MSZ szerinti prioritási szempontokat a névalak létrehozásánál:

- igyekszünk megállapítani a szerző nevét a működése idején,
- összevetjük a kompetens nemzeti bibliográfia jegyzésmódjával (ha van ilyen).

Külön kérdést jelent, melyik nemzeti bibliográfia a kompetens a szerző nemzeti nyelvű névalakjának megállapítására, melyik nemzeti bibliográfia adatai

között található a hitelesnek mondható változat. A középkori auktorok nemzeti hovatartozását a *történelmi értelemben vett „nemzetiség”* kritériumai határozzák meg. Kimerítően foglalkozott a középkori identitással, nemzeti öntudattal több tanulmányában Szűcs Jenő.³⁴ A „nemzet” mai fogalma a 18-19. század óta él, a „nemzetiség” mint objektív valóság vagy csoportemóció Szűcs szerint a középkorban létezett ugyan, de háttérbe szorult, más minőségben jelentkezett, mint azt a mai társadalmi és egyéni tudatban érzékeljük. A középkori embert lojalitási érzései „más csoportokhoz fűzték, mint nemzetiségének keretei, s maguk e lojalítások erősebbek, „eticizáltabb” és „ideologikusabb” jellegűek voltak, mint a *natio* kötőereiként általában felismert „nyelv és szokások”, *lingua et mores*”³⁵. Néhány, a középkori „nemzetiséget” meghatározó kritériumot ragadok csak ki: származás (*origo, genus*), felsőbb autoritáshoz (birodalom, egyház – király, hűbérúr) tartozás (*fidelis subditus*), rendi hovatartozás (*societas publica, membrum universalis*), alattvaló (*populus subditus*), a *populus* (politikailag szervezett nép) antik koncepciója az alattvalói kötelekekkel itatódott át (*populus a deo imperatori [regi, duci, comiti etc.] subiectus*), a közösség (*communio*), az Aquinói Szt. Tamás-i értelemben vett *amicitia* -egyesítő erő), a nyelv (*lingua*), életmód, kulturális és történelmi tradíció, viselkedés, öltözködés, erkölcsi normák mint természetes adottság (*naturalis*), személyes hűség (*fidelitatis*), az egyén mint hívő (*fidelis Christianus*), augustinusi értelemben vett krisztusi társadalom tagja (*populus Christianus*), szolgálatok (*servitium*), „vére hullatásával” szerzett érdem (*meritum*), ha kell, az élet feláldozása „*pro domino, pro rege vagy regno, pro corona* sőt *patria*, – de hogy mindezzel *pro nationae* vagy *gente* tartozna az egyén, ettől az eszmerendszertől merőben idegen”³⁶. A középkorban nem nemzeti alapokra szerveződik az állam. A „nemzetiesedés” folyamata a Nyugat Európa-i történelemben a 13. századtól a 18. századig tart, ekkorra bontakozik ki a polgári

politikai nemzet és alakulnak ki (némely helyen a többnyelvű) államnemzetek. „A Rajnától keletre ... a 19-20. századi nemzeti mozgalmak általában a nyelv kritériumában jelölték meg a „nemzet” lényegét, melyhez szervesen hozzá tartozik az e nyelven átörökített történelmi és kulturális tradíció, míg Nyugaton a nyelv másodlagos, sőt olykor nem is kritériuma az államnemzethez tartozásnak. Rendszerint ezt szokták hangsúlyozni az „államnemzet” és a „kulturálm nemzet” európai kettőssége kapcsán, melyek teoretikus „ősatyjai” Rousseau és Herder.”³⁷ A felsorakoztatott ismérvek és a mai nemzeti-kulturális emlékezet alapján lehet eldönteni, melyik nemzet kulturális öröksége az író szellemi hagyatéka, ennek függvényében határozhatjuk meg a személy nevének egységes alakját.

Néhány példa:

- Francia: **Abélard**, Pierre – filozófus, teológus. Az egységes besorolási adat forrása: BnF. Ha a francia nemzeti besorolási adat állományban az egységesített formája az **Abelardus** lenne, akkor követnénk ezt az írásmódot.
- Angol: **Alcuin**. Névváltozatok: Albinus Flaccus. Alcuinus Flaccus. Alcuin, Flaccus Albinus. Az egységes besorolási adat forrása: British Library on-line katalógus.
- Azonosítatlan nemzetiségű: **Anna** Komnene. Névváltozatok: Anna he Komnene. Anna Komnena. Anna Pophyrogenita. Comnena, Anna. Comnene, Anne. Komnena, Anna. Komnene, Anne. Azonosítás és a névalakok prioritásának megállapításához használt forrás: PMA
- Egyiptomi kopt monachista: **Sinouthios**. Névváltozatok: Šanuti. Schenute. Senouti. Šenuda. Šenut. Šenute. Azonosítás forrása: Puskely³⁸. Az egységes besorolási adat forrása: LThK³⁹ (eredeti írásmód közlése alapján).
- Valószínű szír, eredeti írásmód nem áll rendelkezésre vagy ha rendelkezésre áll, szakrevízióra vár:

Apponius. Névváltozatok: Aponius. Apponius Syrus. Forrás: PMA

Vallási nevek. Egyházi méltóságok

Megengedően fogalmaz, tehát nem teszi kötelezővé a szabályzat a következő kitévelt:

„Az egyéb egyházi méltóságok (kardinalisok, püspökök stb.) esetében, *ha az azonosíthatóságukhoz szükséges méltóságuk megnevezése – kiegészítő adatként – megadható.*”⁴⁰

Elhatározásunk szerint a fő besorolási adatban nem adjuk meg – de *megadjuk a magyar névváltozatnál.* Ha a szóban forgó ókori vagy középkori méltóságnak van a származási vagy működési helyre utaló, a név szerves részévé vált állandósult melléneve, akkor az egységesített besorolási név ez a forma lesz. A javasolt megoldásról utaló készül.

A magyar katalogizálási gyakorlat szívesebben használja a magyar névváltozatot, ezt bizonyítja néhány összehasonlító próbakeresés találati eredménye. A magyar nemzeti bibliográfia vegyesen tartalmaz ilyen és olyan megoldást. Az *eredeti névalak* kiemelt használata mellett több érv szól, a legfontosabbak:

- Állományunknak csak elenyésző kis hányadát képezi a magyarra lefordított eredeti szövegforrás vagy az e méltóságokról szóló szekunder irodalom. Javarást idegen nyelven, több fordításban és az eredeti forrás nyelvén vannak meg a művek. Ezekben a forrásokban a szerzőt a származási vagy működési helyre utaló, a név szerves részévé vált állandósult mellénevével jelölik. A kutatókhoz, egy tudományos könyvtár arculatához jobban illik a tudományban és a külföldi gyakorlatban is meghonosodott névalak használata.
- Az egyházatya, a vallási személy egyidejűleg lehet méltóság, szerzetes és kanonizált egyén. A vegyes és következetlen névírás veszélyeit elkerülendő prioritást adunk a középkori személyekre vonatkozó névírási eljárásnak.

Néhány példa:

Méltóság és Kanonizált

Ambrosius Aurelius

Ambrus (milánói püspök), Szent

Anselmus Lucensis

Anzelm (luccai püspök), Szent

Anselmus Badagio

Anselmus Episcopus

Méltóság

Arethas Kaisereias

Arethas (caesareai püspök)

Arethas Caesariensis

Arethas Cappadox

Arethas Constantinopolitanus

Arethas Patrensis

Arethas Protothronos

Arethas Scholiastes

Kanonizáltak

A kanonizáltak esetében két megoldás közül egy választható: a bibliográfia által használt nyelvnek megfelelő névalak vagy az a név, amelyen a személy működését kifejtette⁴¹.

Az utóbbi megoldást választottuk: egységesített név az a név, amelyen a személy működését kifejtette. Ez a forma a középkori nevek nemzeti névalak szerinti jegyzésmódjával is összhangban van.

Anastasios Sinaites

Anastasius Sinaita

Anastasius Sinaiticus

Anasztáz, Szent

Augustinus Aurelius

Ágoston (hippói püspök), Szent

Augustinus Hipponensis

Aurelius Augustinus Hipponensis

Ögostinos

Az egységesítési munka során a feldolgozó ellenőrzi, hogy az adott nemzeti bibliográfiai gyakorlat hogyan tartja számon a történelmileg a hatáskörébe tartozó személy névalakját. Ha nem állapítható

meg a történelmi értelemben vett nemzetiségnek megfelelően semmilyen állandósult névalak, csak a latin forma használatos, akkor a latin változat az egységesített névalak. A magyarul elterjedt formáról, kiegészítve az egyéb névelemmel – a kanonizációban kapott címről, utaló készül.

Antonius Magnus

Antal, Remete, Szent, Nagy

Antonios

Βασιλειος:

Basileios vagy Vasileios?

A transliteráció problémái

Néhány példával már illusztráltam, hogy az on-line katalógusok, bibliográfiák – kevés kivételtől eltekintve – a nem latin írású nyelvek szerzőit nem az eredeti névalak transliterációja szerint jegyzik, hanem a közhasználatban elterjedt, meghonosodott más nyelvű vagy latin névalaknak adnak prioritást, az eredetiről transliterált változat csak ritkán kerül be utalóként a rekordokba. A magyar szabályzat az eredetiről, a meglévő ISO szabványok szerinti átírást ajánlja.⁴² Valljuk be, ez az eljárás, különösen, ha előzmények nélküli úttörő munkát jelent, megfelelő segédanyag, ellenőrzött besorolási jegyzék nélkül, elég kényelmetlen. Talán értelmetlennek is tűnik, hiszen: a katalógust használó olvasók nem ismerik az ISO átírási táblázatát; a kiadók a közismert nevet nyomtatják a könyvek címlapjára, a kutatók a tudományban meghonosodott átírást használják. A könyvtárosokon kívül senki sem használja a nemzetközi átírási szabványt. De nemcsak ezzel van gond: a szabványok viszonylagosan gyakori módosulását a dokumentációs intézmények nem tudják eléggé gyorsan követni.

A nemzeti bibliográfiában a görög-latin transliteráció ISO 843 :1990-es átírási szabvány megvalósulását látjuk:

Görög	ISO 843:1990	ISO 843:1997
Βασιλειος	Basileios	Vasileios
Ερατοσθενης	Eratosthenes	Eratosthenis
Συνεσιος	Sunesios	Synesios

Az 1997-es módosítás a következő betűket érinti:

Görög	ISO 843:1990	ISO 843:1997
Β, β	B, b	V, v
Η, η	Ē, ē	I, i
Υ, υ	U, u	Y, y

Az arab és az egyéb keleti nyelvű személyekről minden esetben az eredeti névalakról készült átírás a fő besorolási adat, mégpedig teljes formájában. Ibn Sina arab és perzsa nyelven író középkori filozófus névalakjai:

Ibn-Sina, Abu-Ali al-Husain Ibn-Abdallah

Névváltozatok:

Avicenna (Európában elterjedt név)

Avicenne

Ibn Sina, Abu ‘Ali Husain ibn ‘Abd Alláh (teljes név, tudományos átírás)

Ibn Sina, al-Husayn ibn Abd Allah

Az integrált keresések lehetővé tétele miatt a transliterációs változatokat is ajánlatos fölvenni a személynév besorolási adatai közé.

A névírás irányelvei

Összefoglalva a vizsgálódás konklúzióit: a PPKE BTK besorolási adatállományának kialakításában a következő irányelveket alkalmazzuk:

☞ A bibliográfiai besorolás adatai. Személyek nevei szabvány konkrét megoldást javasoló pontjait teljes körűen alkalmazzuk. Azokban a pontokban, amelyek több megoldást hagynak nyitva, vagy amire az MSZ nem tér ki részletesebben, a következőképpen járunk el:

- az ókori személyek állandósult melléknevét, ha csak lehet a név szerves részének tekintjük
- homonímák esetén állandósult melléknév hiányában a munkásságra vonatkozó kifejezést használjuk a bibliográfia nyelvén, azaz magyarul
- a szerző egységes névalakja az eredeti névalak vagy az eredetiről készített transliterációs átírás, ennek hiányában meghonosodástól függően a latin vagy a magyar forma
- az eredeti névalak megállapításához a kompetens nemzeti bibliográfiai segédleteket vagy az eredeti írásmódot közlő kézikönyveket vesszük igénybe
- az egyházi méltóságok esetében a pápák, pátriárkák kivételével az eredeti nemzeti nyelvű alak a kiemelt forma, a méltóság magyar nyelvű névalakja a kiegészítő adattal együtt névváltozatként szerepel a rekordban
- a kanonizáltak esetében ugyanez az eljárás érvényesül a különbséggel, hogy a kanonizációban kapott cím (Szent, Boldog) egyéb névelemként a magyar névváltozattal párosul
- ha az egységes névalak megállapítása hosszabb kutatást vett igénybe, akkor föltüntetjük a felhasznált forrásokat vagy az információ hiányát
- a névváltozatok közé az állományban lévő kiadványok, a főbb kézikönyvek névcikkei szerinti forma, a latinizált verzió, a cognomenek, gentili-ciumok és praenomenek alakí változatai és a magyarban köztudott vagy a magyar helyesírású névalak kerülnek be
- az egységes névalak írásához az ISO 843:1990 görög transliterációs táblázatot használjuk, az 1997-es táblázat szerinti verzióról utaló készül

- a személynév rekordjában megjelöljük a személy történelmi értelemben vett nemzetiségét
- a rekordot belső használatra az esetleges korrekciók, revíziók céljából megjelöljük egy olyan kóddal, amely segítségével külön listát nyerhetünk az ókori latin, az ókori görög, az arab (és egyéb keleti) nevekről, az egyházatyák és teológiai valamint a középkori szerzőkről.

Névírási gyakorlatunkkal, meggyőződve arról, hogy a fő besorolási adat funkciója mára valóban veszített egy picit egykori jelentőségéből, az „elérési pontok” biztosításával mind a feldolgozó munkát mind az olvasók tájékozódását mind az integrációs elvárásokat szeretnénk sikeresen segíteni. Bízunk abban, hogy katalógusunkban a névadatok koncepciónk szerinti következetes gondozása *arcuatformáló* jelleggel is bír: kidomborítja gyűjteményeink tudományos jellegét, biztonságos keresést és megbízható információkat nyújt az érdeklődők számára.

Irodalom, jegyzetek

1. Ilyenek pl.: *Auctores Latini : Tankvk., Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana ; Teubner, Collection des Universités de France : Les Belles Lettres, Corpus christianorum : Brepols, Corpus scriptorum christianorum orientarium : Cath. Univ. Of America, Washington ; Université catholique de Louvain, Keresztény remekírók : Szt. István Társ., Loeb classical library : Harvard Univ. Pr., Patrologiae Graecae és Patrologiae Latinae : Migne, később Brepols, Sources cretiennes : Cerf, stb.*
2. A kifejezést az „entitás-kapcsolat modell” összefüggésében adott meghatározás szerint értelmezem Bővebben ld.: Rácz Ágnes: *A kiadványok bibliográfiai számbavétele: leíró katalógizálás*. In: *Könyvtárosok kézikönyve*. 2. köt., Feltárás és visszakeresés / szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp. : Osiris, 2001. pp. 196-201.
és *Functional requirements for bibliographic records*. Final report / ed. by IFla Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München : Saur, 1998 (UBCIM publications. NS ; 19)

3. A fogalmak korábbi hazai értelmezését ld. **Vajda Erik**: *A besorolási adatok egységesítése*. In: Tud.Műsz.Táj. 37. évf. (1990) 5. sz. pp. 186-190.
Az angol meghatározásokat ld. többek között: *Mandatory data elements for internationally shared resource* : report of the IFLA UBCIM Working Group on minimal level authority records and ISADN / IFLA Universal Bibliographic Control and International MARC Core Programme (UBCIM). Hague : IFLA, 1998.
<http://www.ifla.org/VI/3/p1996-2/mlar.htm>
Appendix A: Glossary
4. *International Conference on Cataloguing Principles, Paris, 9th-18th October, 1961* : report. London : Clive Bingley, 1969.
5. *Report of the International Meeting of Cataloguing Experts, Copenhagen, 1969*. In: Libri 20, (1970) 1., p. 110.
6. **Anderson, Dorothy**: *Universal bibliographic control* : a long term policy, a plan for action. Pullach; München: Saur, 1974, p. 47. Megerősítették és elfogadták ezt a koncepciót 1977-ben Párizsban, a Nemzeti Bibliográfiák Nemzetközi Kongresszusán. Vö: *International Conference on National Bibliographies, Paris, 1977*: final report. Paris : Unesco, 1978. 13. pont.
7. *Guidelines for the national bibliographic agency and the national bibliography* / prepared by the IFLA International Office for UBC. Paris : UNESCO, 1999. p. 16-17., 30., 34-35.
8. vö. **Tillett, Barbara B.**: *Considerations for authority control in the online environment*. In: Authority Control in the Online Environment: Considerations and Practices / ed. Barbara B. Tillett. New York ; London : Haworth Press, 1989. p. 1-11.
9. Ilyen programok többek között: *NACO* - name authority component of the Program for Cooperative Cataloguing, USA, *CoBRA* - *AUTHOR* (Computerised Bibliographic Record Actions), az Európai Közösség támogatásával néhány európai nemzeti könyvtár részvételével
Ld. még:
<http://lcweb.loc.gov/catdir/pcc/naco.html> ,
<http://www.bl.uk/gabriel/cobra/>
Zillhardt, Sonia - **Bourdon, Françoise**: *AUROE Project* : transnational application of National Name Authority Files : *Libraries Project PROLIB/COBRA-AUTHOR 10174* : final report. 1998
<http://www.bl.uk/information/author.pdf>
10. Ezek:
Names of persons : national usages for entry in catalogues / by the IFLA International Office for UBC. 4th rev. and enl. ed. München [et al.] : Saur, 1996 (Magyarul a 3. kiad. alapján: *A személyek neve mint a katalógusok besorolási adata az egyes nemzetek gyakorlatában*. Bp. : OSZK KMK, 1984, utánn. 1986.)
Form and structure of corporate headings / recommendations of the Working Group on Corporate Headings ; approved by the Standing Committees of the IFLA Section on Cataloguing and the IFLA Section on Official Publications. London : IFLA International Office for UBC, 1980.
Verona, Eva: *Corporate headings* : their use in library catalogues and national bibliographies. London : IFLA Committee on Cataloguing, 1975.
Anonymous classics : a list of uniform headings for European literatures / ed. by R.C. Hewett. London : IFLA International Office for UBC, 1978.
List of uniform titles for liturgical works of the Latin rites of the catholic church / recommended by the Working Group on Uniform Headings for Liturgical Works. 2nd rev. ed. München: Saur, 1981. (Magyarul: *A római katolikus egyház latin szertartású liturgikus művei egységesített címeinek jegyzéke*. Bp. : OSZK KMK1983., utánn. 1986)
Names of states : an authority list of language forms for catalogue entries. London : IFLA International Office for UBC, 1981.
List of uniform headings for higher legislative and ministerial bodies in European countries / compiled by the USSR Cataloguing Committee. 2nd ed. London : IFLA International Office for UBC, 1979.
11. *Utálójegyzék a személynév változatairól az egységesített alakra* / összeáll. Polareczkyné Tanács Ilona, Trischlerné Kovács Lúcia ; szerk. Varga Ildikó. Bp. : OSZK KMK, 1986.
12. *Régi magyarországi szerzők* / összeáll.... Pintér Gábor. Bp. : OSZK, 1989 [!1990]
13. Hosszabban tárgyalja a kérdést: **Murtoma, Eva** - **Grieg, Eugenie**: *Problems and prospects of linking various single-language and/or multi-language name authority files* In: International cataloguing and bibliographic control 23 (1994) 3. p. 55-58.
14. **Beaudiquez Marcelle** - **Bourdon, Françoise**: *Management and use of name authority files*. München: Saur, 1991

15. **Bourdon**, Françoise: *International cooperation in the field of authority data : an analytical study with recommendations*. München [et al.]: Saur, 1993. p. 21.
16. *Mandatory data elements for internationally shared resource* : report of the IFLA UBCIM Working Group on minimal level authority records and ISADN / IFLA Universal Bibliographic Control and International MARC Core Programme (UBCIM). Hague : IFLA, 1998.
<http://www.ifla.org/VI/3/p1996-2/mlar.htm>
17. **Willer**, Mirna: *Rad na međunarodnoj dostupnosti zapisa preglednih kataloga jedinic*: 1995-1998. In: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 42 (1999) 1-4. pp. 43-70. cikkében taglalja az egységes besorolási adatról alkotott koncepciókban bekövetkezett irányváltást. A UNIMARC szerkezetének bővítésére tett javaslat a merev adatsere helyett a nemzetközi felhasználás rugalmasabbá tételét célozta meg az entitás nemzetiségének regisztrálásával, a több nyelven is megadható egységesített alak, névváltozatok és egyéb adatok jegyzésének lehetőségével
18. Összefoglalja **Willer**, Mirna: *Formats and cataloguing rules: developments for cataloguing electronic resources*. In: *Program*. 33. (1999) 1. p. 41-55
19. nem MARC szerkezetű integrált könyvtári rendszer
20. Bibliotheca Sanctorum ezt az írókat a Pietro-k közé sorolja be
21. <http://www.bnf.fr/>
22. Elérhető a <http://z3950gw.dbf.ddb.de/> protokollon keresztül a 'Frankfurt DDB' kapcsolóponton át.
23. <http://noticesautorites.bnf.fr:8095/>
24. Gondoza: Istituto Centrale per il Catalogo Unico delle Biblioteche Italiane e per le Informazioni Bibliografiche (ICCU) <http://edit16.iccu.sbn.it/iccu.htm>
25. telnet://193.43.102.194 login: bavopac, vagy <http://www-urbs.vatlib.it/urbs/frsetPresentation.asp>
26. **Weston**, Paul G.: *Automated access to the Vatican Library collections*. In: ICBC. July/September 1989 p.40.
27. *Norme per il catalogo deli stampati*. Citta del Vaticano : Biblioteca Apostolica Vaticana, 1931. §. 73.
28. Egy próbakeresés során a Karlsruher Virtueller Katalog (<http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>) az 'Omeros = szerző keresőkérdésre mindössze három helyről jelzett találatot, ebből csak a GVK - Gemeinsamer Verbundkatalog vonatkozta a jelsorozatot az ókori Homéroszra
29. MSZ 3440/2-79. 3.3
30. Az ókori latin névelemek történeti alakulásáról, a női nevekről, névváltozásokról, névtorzulásokról ír **Havas** László: *Egy Kr. u. 1-2. századi római szerző neve: P. Annius Florus*. In: *Magyar Nyelvjárások*. 37 (1999) pp. 193-199.
31. Vö: RAK 4.5.3. §330. A §329 viszont eltér a magyar gyakorlattól: ha a római személynek van németül meghonosodott névalakja, akkor a rendsző ez az alak
32. MSZ 3440/2-79. 3.2.2.
33. MSZ 3440/2-79. 3.4.1.
34. Kimerítő tanulmányt írt a témáról és bő szakirodalmi hivatkozásokat ad **Szűcs** Jenő: „*Nemzetiség*“ és „*nemzeti öntudat*“ a középkorban : szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához. In: *Nemzetiség a feudalizmus korában : tanulmányok*. Bp. : Akad. K., 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat ; 64) pp. 9-71. Ugyancsak: **Szűcs** Jenő: *A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge* : hozzászólás egy vitához. In: *Nemzet és történelem : tanulmányok*. 2. kiad. Bp. : Gondolat, 1984. (Társadalomtudományi könyvtár, ISSN 0324-2463) pp. 11-279. Az 1. kiad.: 1974.
35. Szűcs Jenő (1972) pp. 24-45.
36. Szűcs Jenő (1972) p.38..
37. Szűcs Jenő (1984) pp. 29-30.
38. **Puskely** Mária: *Kétezer év szerzetessége : szerzetesség és művelődéstörténeti enciklopédia*. 1-2. köt. Budapest : Dinasztia, 1998
39. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 1-13. Bd. Sonderausg.. Freiburg : Herder, 1986
40. MSZ 3440/2-79. 5.1.3.
41. Vö MSZ 3440/2-79. 5.3.
42. Ókori görög személyek MSZ 3440/2-79. 3.2.1, középkoriak 3.4.1., bizánci császárok: 4.1.5., Kanonizáltak 5.3.1

MINŐSÉGMENEDZSMENT A KÖNYVTÁRBAN

Akkreditált könyvtáros-továbbképzési tanfolyam

„Minőségmenedzsment a könyvtárban” című könyvtáros-továbbképzési programunkat a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottság elfogadta és a programindítási engedélyt megadta (engedély szám: In/47/120/102/2001. (XI.13.) Kvtár.)

A tanfolyam célcsoportja: az ODR tagkönyvtárakban minőségbiztosítással és fejlesztéssel foglalkozó felsőfokú végzettségű munkatársak.

A továbbképzés négy, egyenként 30 órás modulból áll. Az első modul elvégzése után szabadon választhatók a további modulok.

A modulok tantervi egységei:

- I. Bevezetés a minőségmenedzsmentbe. Hazai és külföldi könyvtárak. Változások menedzselése. Stratégiai tervezés. A TQM módszerei, eszközei
- II. Szolgáltatásmenedzsment: Szolgáltatás szintek, irányelvek, előírások. Szolgáltatások minőségének fejlesztése, biztosítása, értékelése. Törődés a használókkal, igényfelmérés. Teljesítménymérés és értékelés. Állománymenedzsment. Információmenedzsment: 1. Információ feldolgozás.
- III. Információmenedzsment 2.: Információ szolgáltatás. Tudásmenedzsment. Humánerőforrás menedzsment. Szervezet menedzsment. Gazdálkodás menedzsment.
- IV. Marketing. Projektmenedzsment. A minőségmenedzsment dokumentációja. Jog, etika és minőség

A tanfolyam előadói: Alföldiné Dán Gabriella, Barátné dr. Hajdú Ágnes, Ramháb Mária, dr. Skaliczki Judit, dr. Téglási Ágnes, dr. Tószegi Zsuzsanna, Zalainé dr. Kovács Éva.

Az első modulra jelentkezhetnek mindazok a célcsoportba tartozók, akik az elmúlt években az Informatikai és Könyvtári Szövetség által meghirdetett 30 órás minőségmenedzsment tanfolyamot Kecskeméten elvégezték. A jelentkezéshez csatolni kell az erről szóló oklevél másolatát.

A tanfolyam I. moduljának időpontja: 2003. február 3-7.

A jelentkezés határideje: 2003. január 15.

A tanfolyam helyszíne: Katona József Könyvtár, Kecskemét, Piaristák tere 8.

A tanfolyam résztvevőinek száma: legalább 15, legfeljebb 22 fő

A tanfolyam részvételi díja: 33 ezer Ft.

A tanfolyam szervezője, megrendelésre szállást és étkezést külön térítés ellenében biztosít.

A tanfolyamra való felvételét 2003. január 25-éig írásban visszaigazoljuk.

További információ kérhető: Tanács Lászlóné Éva, oktatásszervező

Tel.:76/500-558 Fax: 76/500-570

e-mail: eva@kjm.k.hu

A felhívás és a jelentkezési lap letölthető:

www.kjm.k.hu

Egy tiszavirág életű erdélyi kiadó: a Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság

Palotai Mária

A magyar irodalmi élet központosított módon fejlődött a kiegyezés után, ami abban is megnyilvánult, hogy az irodalom intézményei elsősorban Budapestre összpontosultak. A trianoni döntés után, a román uralom alá kerülve, Erdélyben is ki kellett alakítani ezeket az intézményeket. Itt viszonylag könnyebben bontakozott ki az irodalmi élet, mint a Felvidéken vagy a Vajdaságban, mivel gazdag hagyományra és előzményre építhetett. Elég felidézünk a történelmi múltú magyar iskolákat, kollégiumokat, az irodalmi és közművelődési társaságokat. Viszont nyomdára, kiadóvállalatra, folyóiratokra és mindenekelőtt közönségre, olvasókra volt szükségük az erdélyi magyar íróknak. Pár év alatt sikerült megteremteni az irodalmi életet támogató

környezetet, s nem véletlen, hogy ezt a korszakot nevezik az erdélyi magyar irodalom hőskorának. Ebben a korszakban egymás után indultak az új folyóiratok, hetilapok, bár gyakran egy-két szám után, főleg anyagi nehézségek miatt több közülük megszűnt. A kiadói vállalkozásokból is csak kettő tudott hosszabb ideig életben maradni: az 1920-ban alapított konzervatív *Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.* és az 1924-ben létrehozott *Erdélyi Szépművés Céh*¹. A kiadói vállalkozások szép példája még a rövid életű *Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság*.

A konzervatívoknak tehát már volt kiadójuk. A *Kós Károly* köré csoportosult radikálisok (*Paál Árpád*, *Szentimrei Jenő*, *Zágoni István*, *Nyíró József*) vi-

szont nem mondhatták el magukról ugyanezt. A Néppárt Bánffyhunyadon tartott megalakuló gyűlésén a pártprogram mellett egy olcsó és színvonalas néplap kiadását is megszavazták. Kós Károly és barátai a megvalósításhoz bankkölcsönt vettek fel 1921-ben, hogy egy független irodalmi vállalatot hozzanak létre a haladó gondolatok terjesztésére. Így született meg 1921 őszén a *Kaláka Irodalmi Vállalat Bt.*, az első romániai magyar könyvkiadói szövetkezés. Tőke hiányában néhány könyvet adtak csak ki (Pl. *Sipos Domokos: Istenem, hol vagy?* c. novelláskötetét), és *Vasárnap* címen megjelentették a néplapot is. A *Vasárnap* mindössze 16–20 oldalon, kis formátumban hetente jelent meg. A lap élére *Benedek Elek*et hívták meg, felelős szerkesztője és illusztrátora pedig Kós Károly lett. Az önálló Néppárt megszűnésével a *Vasárnap* elveszítette létjogosultságát. Kós Károly lemondott a lap szerkesztéséről és azt tulajdonjoggal együtt átadta Szentimrei Jenőnek, aki *Benedek Elek*kel közösen létrehozta a rövid életű *Haladás* könyvkiadót.²

A Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság

A szemben álló írói csoportokat sikerült egy rövid időre összebékítenie az 1923. május 1-jén megalakult *Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság*-nak, mely három kiadványvállalat (*Ellenzék Rt.*, *Lapkiadó Rt.* és *Minerva Rt.*) közreműködésével jött létre, Szentimrei Jenő igazgatása mellett. A társaság kiadásában jelent meg a *Pásztortűz* és a *Vasárnapi Újság*.³

Az irodalmi bal- és jobboldal szellemi és anyagi erőinek összefogásának gondolata a segesvári Petőfi-ünnepségen született meg a kalákások és *Benedek Elek* találkozásakor még valamikor 1922 őszén. A *Vasárnap* 1922. november 12-i számában az írókhoz intéztek felhívást: „A *Kaláka Irodalmi és*

Lapkiadó Vállalat Bt. kebelében tömörült magyar írók érkezettnek látták az időt, hogy kibontsák az egyetértés zászlaját.... Erre a nagy önvédelmi harcra hívja egy táborba a Kaláka Románia magyar íróit, s e harc eredményes lefolytatásához a magyar műveltség egyetlen nagy érdekét szívén viselő közönség támogatását kéri. Megindultunk mi, írók keskeny gyalogúton, összeadtuk a szájunktól és gyermekeink szájától megvont falatot, áldoztunk fáradságos lőtás-futással és ingyenmunkával. Megtettünk mindent, ami tőlünk telt. És megtesszük a jövőben is: dolgozunk, írunk, agítálunk, hogy politikamentes, tisztán irodalmi és a közönség nevelését célzó, ismeretterjesztő fórumát megteremtsük Erdélynek, minden tehetség bevonásával.... A szép fejlődésnek indult erdélyi magyar irodalom fennmaradásának, szerves és hasznos irányú továbbfejlődésének csak ezt az egyetlen útját láttuk mindenki szempontjából elfogadhatónak. Aki ebben egyetért velünk, jöjjön velünk.”⁴ Az aláírók: *Benedek Elek*, *Kós Károly*, *Nyíró József*, *Paál Árpád*, *Szentimrei Jenő* és *Zágoni István*. A közönséghez is intéztek felhívást, amelyet már 38 erdélyi magyar író írt alá, köztük a fentiekben: *Áprily Lajos*, *Berde Mária*, *Molter Károly*, *Gulácsy Irén*, *Sipos Domokos*. Tervbe vették a *Vasárnap* képes hetilappá való átszervezését és *Corvin-könyvtár* című könyvsorozat indítását is.⁵ *Benedek Elek*hez írt levelekből kitűnik, hogy az új kiadó megalakulása nem ment könnyen. Szentimrei Jenő november 24-i levelében így írt: „a *Minerva* környéken csoportosuló írók nagyon szépen bejöttek a boltba, addig a *Minerva spiritus rectorai* elkezdtek dolgozni a hátunk mögött, hogy ez a szépen induló egyesülés ne sikerüljön.”⁶ 1923 januárjára körvonalazódni kezd a megállapodás: „A három vállalat, név szerint a *Minerva*, *Lapkiadó* és *Ellenzék Rt.* mint kültagok belépnek egyenként, az első esztendőben havonta befizetendő 25 000 lej készpénzzel. Ezenfelül apportképpen a *Minerva* 80 000 lej értékben hozza a *Pásztortűz*et, a *Lapkiadó* 60 000 lej értékben hozza a *Vasárnapot*. Az *Ellenzék* pedig a má-

sodik esztendőben, ha a vállalatot életképesnek látja, további 50 000 lej készpénzt hoz. A vállalat ügyeit egy hat tagból álló ügyvezetőség intézné. Ebbe egy-egy tagot a három vállalat, egyet az írók, egyet a mecénások delegálnának, a hatodik lenne a vállalat ügyvezető igazgatója. ... Az új vállalat csak akkor indul meg, ha összesen ötszázezer lej értékű üzletrész lejegyezve, s ebből kétötöd rész befizetve rendelkezésre áll. Most ezt a megállapodást írásba foglalva terjesztjük még e héten az Ugron-féle nagybizottság elé, azután teljes gőzzel nekilátunk az aláírók gyűjtésének, illetve a már eddig jelentkezettek pénze behajtásának. Még csak egy nem jelentékeny bökkenő van: az új vállalat neve. A Minervának ti. az volt az első kívánsága, hogy a Kaláka név helyett másikat keressünk, mert az szerinte »kompromittált«. ⁷ *Walter Gyula* februárban az elnevezésről azt írja: „A Kaláka-társaság neve tudomásom szerint nincs még véglegesen megállapítva. Jelenleg az egyesülés tényleg a Haladás nevet viseli, de ezt a nevet nem Sándor proponálta.”⁸

Benedek Elek lányához, Flórához írt 1923. április 24-ei levelében megemlítette, hogy „Kolozsvárra készülök, ahol máj. 1-én lesz a Kaláka-Haladás kiadó-társaság alakuló gyűlése, melyen nekem kell elnökölnöm.”⁹ *Lengyel Tamás* hagyatékában pedig fennmaradt az elnöki megnyitó fogalmazványa *Cimbora* fejléces papíron, utólag ráírva Benedek Elek írásával: „A Haladás alakuló gyűlésére elnöki megnyitó lett volna, ha a gyűlésről – le nem késem.” Érdemes ennek a beszédnek néhány gondolatát idézni: „Ha majdan megírják az erdélyi magyar irodalom történetét, 1923. május mellett nem haladhat el szó nélkül a történetíró... Ímé, oly sok viszály után egy táborba verődtünk, egy nagy és szent célnak szolgálatába szegődtünk: megtartani az erdélyi magyarságot az ő magyarságában; megőrizni az erdélyi lelket az ő hamisítatlan tisztaságában. ... A zászló ki van bontva: Haladás a neve. Szébb és az erdélyi hagyományokhoz méltóbb nevet nem találhatnátok. Egyenes vonalban előre! Semmi ide-oda ugrándozás.

*Erre nincs időnk. Meg kell találnotok az utat az erdélyi lélekhez. S bizony mondom, e lélek által megtaláljátok az egész világ lelkéhez is, mint ahogy a világirodalom nagyságai nemzeti karakterükhöz való hű ragaszkodással is megtalálták. És becsüljétek meg a velünk egy földön élő népek irodalmát, hogy ők is megbecsüljék a miénket. Ne haladjunk el egymás mellett idegenül, mintha tengerek választanának el.*¹⁰

A Pásztortűz 1923. évi 23. és 24. számaiban értesíti olvasóit az átalakulásról: „A Pásztortűz május hó 1-jével a Haladás Lap- és Könyvkiadó Bt. tulajdonába ment át. A Haladás az erdélyi magyar szellemi termelés anyagi megalapozását és európai színvonalra emelését tűzte ki maga elé célul. Ezért az összes erdélyi magyar írókat egyesítette a maga keretein belül, s lapjaival és kiadásra váró könyveivel minden tehetségnek szóhoz juttatására és a közönség szellemi igényeinek teljes kielégítésére törekszik.”¹¹ A nagy célok megvalósításához az olvasóktól kértek áldozatot. Az előfizetési árakat éves szinten például a duplájára emelték (eddig egész évre az előfizetés 160 lej volt, 1923 májusától pedig 320 lej). Az emelésre azért volt szükség, mert az eddigi előfizetési ár a nyomda- és papírköltségre is alig volt elég, a munkatársak honoráriumára, a szerkesztőség, az adminisztráció terheit már nem fedezte. A Haladás ilyen mértékű ráfizetést viszont nem tudott magára vállalni.¹² Augusztus 1-jével *Reményik Sándor* lemondott a főszerkesztőségről. Indokként a rossz egészségi állapotát és a laptulajdonosi változást hozta fel. „A Pásztortűztől megválnom nagy, komoly, sokszorosan átgondolt elhatározásomba került és nem volt könnyű dolog” írta búcsúszavában.¹³ Az új főszerkesztő *Nyíró József* lett, aki terveiről „Az új küszöbön” című cikkében számolt be az olvasóknak. „A Pásztortűz átalakulását, helyesebben megnövekedését, nagy, a magyar kultúra vitális érdekei tették halaszthatatlanul szükségessé. ... Ma Európa négy államában elosztva kiáltoz életéért a magyar szó és sehol sem bírja múltjához és hivatott-

ságához méltóan kifejezésre juttatni önmagát. Őt esztendei kínos vergődés alatt több kísérlet történt arra nézve, hogy a kultúránk életképes fóruma megalakuljon. A szegénységünkől elszakított gazdasági erők kimúltak, folyóirataink, mint lőtt galambok, lehullottak, a magyar könyv nem képes megszületni, az író mesterembernek kényszerült, a művész éhez, a tudós napszámosnak állott, a költő nem impressziót, hanem száraz ágat kapar össze a kincsek között. Vigasztalan madáchi perspektíva ez, mely valósággá lett. A három utódállam területén mindössze a Pásztortűz az egyetlen irodalmi és művészeti folyóirat. ... Ilyen előzmények után találtak egymásra Erdélyben az emberek és így alakult meg az írók egységes frontja a közös cél érdekében. Világnézeti, faji vagy egyéb elválasztó különbségtevések nélkül... aránylag rövid időn belül együtt volt a minimális tőke, amellyel az irodalmi élet megindulhatott »Haladás« név alatt. ... Ezen a ponton nekem jutott a kötelesség, hogy a Pásztortűz felhívóinként megjelenő új formájában a szellemi vezetést átvéve, megtegyem az előkészületeket.¹⁴

Nyíró József munkájához íróársai segítségére és új írásaira számítva, a »Haladás« levélpapírján írt 1923. július 23-ai keltezésű körlevélben fordult hozzájuk. »A Pásztortűz szerkesztését a mai napon átvettem. Ehhez az erdélyi irodalom és írók érdekeinek képességeim szerinti előmozdítása volt a legfőbb irányadó. ... Szellemi és anyagi érdekeiteket meg fogom védeni. ... Ezzel szemben azonban, mivel saját érdekeinkről van szó – minden író kötelességének fogja ismerni, hogy a Pásztortűz érdekeit saját körében a legodaadóbban képviseli és ismerősei körében propagandát indít, melynek eredményeképpen biztosan számíthatunk minden munkatársunk után legalább húsz előfizetőre.«¹⁵

Nyíró József Benedek Eleknek augusztus 11-én írt levelet, melyben a segítségét kérte: »Drága Jó Apám! Éppen fülíg vagyok már a Pásztortűz-szervezéssel. Könyörüljön meg rajtam és segítsen ki. Amit feledhetetlen ott-tartózkodásom alatt élőszóval is

kértem, íme illedelmesen írásban is megismétlem. Drága Apámat semmilyetképpen nem nélkülözhetjük. Instálom, lépjen a gárda élére és pártfogoljon minket minden tekintetben. Szídjon, tanácsoljon, vezessen; de azokból a műremek szép mesékből is küldjön. Már az első számban szeretném a Tündér Ilona mását leközelíteni: a tudatos népléleknek és nyelvnek egy ilyen műremek poézisét»¹⁶

A szervezés nehézségeiről panaszkodott Szentimrei Jenő is Benedek Eleknek 1923. augusztus 2-án kelt levelében. »Reményik távozása után súlyos csaták színtere másfél szobából álló kisdud szerkesztőségem. Arról van szó, hogy szeptember nyolcig szüneteltessük a Pásztortűzet, mert addig a megfelelő anyag híján úgysem tudunk többet adni a réginél, tehát felesleges pénzpocsékolás hetenként ötezer lej nyomdaköltséget kihajigálni az ablakon. A csaták eredménye már eldőlt, a lap szünetelni fog, de a Minerva erősen felbőszült azon, hogy mindenáron jó lapot akarunk csinálni a Pásztortűzből, és ennek eredménye valószínűleg az lesz, hogy négy-öt vénkisasszonyt felbujtogatnak az előfizetés visszamondására. Annyi baj legyen, nekifogtam Szlovenszko és Jugoszlávia megszervezéséhez. Ami elvész esetleg a réven, majd bejön jobb valutában a vámon.«¹⁷

A Pásztortűz 32. számában a Haladás Igazgatósága be is jelentette a fentieket az olvasóknak: »a következő kettős számunk már az új alakban, szeptember 8-án, fog megjelenni. Hiszünk abban, hogy a rövid szünetért a legbővebb kárpótlást az új alakban megjelenő Pásztortűz tartalmaz és változatos, testes füzetei fogják nyújtani önmagukban.«¹⁸ A Pásztortűz új formájában négy íven (64 oldalon) és az eddigi heti megjelenés helyett kéthetente jelent meg. A 33. számmal újra indult a lapszámozás. A folyóirat négy részre, négy rovatra tagolódott: I. Szemle, II. Vers, III. Elbeszélés, IV. Regény. A római számokon belül külön lapszámozás folyt, mely meglehetősen zavaró a mai olvasónak, bár eredeti célja az volt, hogy a félév végén külön-külön szedve és az

azonos rovatokat együvé kötve négy önálló kötethez jusson az olvasó.

Ugyancsak ebben közölték, hogy „Jugoszlávia bejelenteli csatlakozását a Pásztortűzhöz.” „Most újabban az erdélyi irodalmi élet stabilizálására, felfrissítésére praktikus célkitűzéssel egy erőteljes mozgalom csatlakozott a fanatikus erdélyi írók mellé, akik a négyévi hiábavaló munka után rájöttek arra, hogy abszolút irodalmi értékű lapot csak egyet bír el Erdély és az egyet is úgy, hogy Szlovenszko és a Vajdaság segíti ebben. A mozgalom első eredménye: a Haladás kiadvállalat, amely a Vasárnapi Újságot és a Pásztortűzet adja ki Kolozsváron. A kiadvállalat, amelyet Jugoszlávia és Csehszlovákia magyarsága részéről is ki akarnak egészíteni, betéti társaság formájában épült. A Haladás köré csoportosult írók, hogy a kiadott irodalmi lap nívóját emeljék és a lapot egészítsék, elhatározták, hogy munkaközösségbe lépnek a szlovenszkoói és vajdasági írókkal, akikkel együtt, közösen kielégíthetik a három országrész magyarjainak szellemi szükségleteit.”¹⁹ A verzón ezen túl meg is jelent a vidéki szerkesztőségek (Áprily Lajos: Nagyenyed; Berde Mária: Marosvásárhely; Endre Károly: Temesvár; Gulácsy Irén: Nagyvárad és Tompa László: Székelyudvarhely) felsorolása után, hogy jugoszláviai képviselő: Arányi Jenő, jugoszláviai főbizományos: Szabadka, Kurir lapterjesztő vállalat, Szabadka, majd a csehszlovákiai képviselő neve: Fábry Viktor, evangélikus lelkész, Eperjes.

A kiadó sikereiről így számolt be októberi és decemberi leveleiben Szentimrei Jenő: „A Haladás, Istennek hála, szépen fejlődik. Egyre több a reményesség a megszilárdulásához. A múlt hónap deficitje (a Pásztortűzzel együtt) alig haladta meg a 10 000 lejt, amire máris van fedezet az új előfizetők és hirdetőkből.”²⁰ „A Pásztortűznek a jeles Molnár Aladár akvirál most előfizetőket, már gyűjtött is jó néhányat, azonban újabban már tisztára zsarol a jutalékkal. Mihelyt a kikötött 100 előfizetőt leszállítja, meg is szakítom vele az összeköttetést.”²¹ ... „A karácsonyi számaim, különösen a Pásztortűzé, szépen sike-

rültek. ... a Pásztortűz első ízben fogja igazán az irodalmi egységet a maga teljességében dokumentálni, s ennek azt hiszem, jó hatásai lesznek. Reményik Sándortól Ligeti Ernőig együtt szerepelnek a múlt leggyűlölködőbb ellenségei. És jó trásokkal szerepelnek.”²²

A Pásztortűznél az állandóságot Walter Gyula személye jelentette. A Haladás Bt. nevében Szentimrei Jenő a maradásra kérte fel: „Az igazgatóság megbízásából, de a magam nevében is tisztelettel felkérem, hogy a jövőben éppen olyan buzgalommal és ügyszeretettel szolgálja jelenlegi állásában az erdélyi magyar irodalom ügyét, mint azt a múltban is tette...”²³

A Pásztortűznél történt változások többeknek, például a konzervatívoknak, nem tetszett. „Reményik távozását élénken tárgyalják Udvarhely vármegyében, amint nekem Bányai János mondta”²⁴ – írta Benedek Elek Szentimrei Jenőnek. „Sándortól nemrég kaptam hosszú levelet, gondolhatja, mennyire meglepett és megtört a híre, hogy nem szerkesztője tovább a lapnak”²⁵ ... „Magának elmondhatom: az itteni kevés előfizető a Sándor távozása után egyedül a Maga felelős szerkesztőségét tekintve nem küldte vissza a lapot, de olyan is akad, aki a Bartalis versektől annyira megvadult, hogy semmi rábeszélés, kötelességre hivatkozás nem használ” – írta Szentmihályiné Szabó Mária Walter Gyulának.²⁶ De Tamási Áronnak tetszett az új lap „A Pásztortűz jár a Vasárnapi Újsággal együtt. Szépen nívóra van koppintva, pedig ez ördögösen nehéz abban a kétfelé húzó világban.”²⁷ A Haladás kiadásában megjelenő Pásztortűznél először publikált a már fent említett Bartalis Jánoson kívül: Franyó Zoltán, Kádár Imre, Kós Károly, Lakatos Imre, Ligeti Ernő, Paál Árpád, Zágonyi István. Tehát szinte az összes Kalákás most kapott lehetőséget, hogy a Pásztortűzben írhasson.

A 39–40-es dupla számban hírt adtak arról, hogy „A Haladás kiadásában a karácsonyi könyvpiac értékes újdonságaiként jelentek meg rendkívül izléses

kiadásban, Tóth István festőművész artistikus címlapjaival, a Haladás első kiadványai: Petelei Istvánnak a nagyszerű erdélyi trónak kiadatlan regénye: *Egy asszonyért és Berde Mária elbeszélés kötete: Vízzen a hold címmel.*²⁸ Még négy művet tudott kiadni fennállása alatt a Haladás: Győri Erzsébet: Isten és nő; Jávor Béla: Krizantém; Pap József: Első könyv és Murányi Győző fordításában Wells, H.G.: A mélyben c. kötetét.

Szentimrei Jenő 1923. november 22-én kelt levelében Benedek Eleknek beszámolt a Haladás közgyűléséről. A gazdasági nehézségekről írt: *„A pénzkriszis miatt mindenki nehezen fizet, vagy egyáltalán nem. Hiába forgatunk meg havonta kétszáz ezer lejt, hiába tudjuk kimutatni, hogy a lapon már nyereség mutatkozik: itt senki nem tartja be a fizetési terminusokat, nekünk pedig a forgatóként kimerült.”* Nyomdai adósságuk is volt, ezért elhatározták, hogy a részjegyesektől újabb 1000–1000 lejt kérnek, melyet a közgyűlés meg is szavazott. Az új igazgatóság névsora így alakult: *„Mecénások: Bély Kálmán gróf, apósom és Hirsch Gyula bankigazgatók. Írók: Kuncz Aladár és Paál Árpád (a harmadik Reményik lett volna, de megijedt a felelősségtől és leköszönt), és a három nyomda.”*²⁹

Az anyagi nehézségek egyre nőttek 1924 év elején, ezért is határozta el Szentimrei Jenő, hogy *„bált rendezek a Haladás javára”*.³⁰ *„Az előfizetők száma 1143 a Vasárnapi Újságnál és alig ötvennel kevesebb a Pásztortúznél. Sajnos, a karácsonyi számok rengeteg pénzbe (42 000 lejbe) kerültek, ezekre kölcsönt is kellett fölvennem: 32 000 lejt két banktól, de a felét már vissza is fizettem, a másik fele febr. 1-ig esedékes.”*³¹

1924. április 30-ai levelében Szentimrei Jenő így írt: *„De most jön a Haladás. Erről nem is lehet egy levél keretein belül mindent elmondani. Röviden: az igazgatóságban a jobboldaliak emberei kifejtették, hogy az ő lelkes embereik, akiknek a munkájára építeni lehetne, mind szélsőségesek, akik undorodnak a középúton járó Haladásról. Tudni kell, hogy az első*

*esztendő, melyre alakultunk, május 2-ával lejár. A jobboldal kijelentésére Weisz Sándorék természetesen azzal feleltek, hogy ilyen módon semmi értelme sincs az együttműködésnek, hiszen a vállalatot eddig is oroslánrészben a baloldal tőkéje és munkája tartotta fenn, s hogy ők nem hajlandók tovább a Pásztortúzra egy fillért sem áldozni. Erre a Minerva: ők hajlandók a Pásztortúzet visszavenni, de egy feltétel alatt: ha a Haladás is felszámol. Erre az igazgatóság kimondta, hogy a május 18-án tartandó közgyűlésnek javasolni fogja a felszámolást.”*³²

Az elmúlt egy év alatt a konzervatív tábor felzárkózott és biztosabb anyagi alapok állva fokozatosan kiszorította a kalákásokat. A csoport azért is bomlani volt, mert Kós Károly az Erdélyi Szépművés Céh szervezésébe fektette energiáját, a többiek a Keleti Újságból kiváltak és a kolozsvári Újság c. napilapot vették kézbe, de végül 1927-ben ez az Újság is megbukott. Nyíró és Zágonyi a már magyarpárti Keleti Újságnál folytatták működésüket és a jobboldalhoz csatlakoztak.³³

A gazdasági nehézségek és a kiadvállalatok széthúzása miatt az alig egy évet élt Haladás 1924. május 28-án megszüntette működését. A Pásztortúz 1924. 8. számától visszatért a Minerva tulajdonába, mint szépirodalmi és művészeti képes folyóirat.

Sikerült és jelentős vállalkozása volt a Haladásnak az Írói Olimpiász.

Írói Olimpiász

1923. november 11. és december 2. között került sor erre a jelentős és egyedi eseménysorozatra. Kolozsvárott a Magyar Színház a Haladás kiadóval közösen rendezte meg az első és egyben egyetlen Erdélyi Írói Olimpiászt.

Az ötletadó *Janovics Jenő*, a kolozsvári Magyar Színház igazgatója volt. Már az ókori olimpiai mérkőzéseken sem egyedül a test kultuszának, hanem a szellemének is adóztak. Dalnokversenyeket rendez-

tek a tornajátékok idején. Szentimrei Jenő abban látta az olimpiász jelentőségét, hogy az íróknak adott találkozási lehetőséget. Az irodalmi élet kialakulását is akadályozta, hogy szétszórta, „különböző városok különböző klikkérekei közibénk ékelődtek, a különböző milió minden egyébre alkalmas, csak országos közösségek egybekovácsolására nem.”³⁴

Nagyvárad, Marosvásárhely, Arad és Temesvár összes jelentős írója, költője bemutatkozhatott Kolozsvár közönségének ezen az eseményen. A győztes városnak értékes vándordíjat, az íróknak pedig 2000 lejes díjat ígértek a szervezők. Háromtagú bizottság döntött a helyezésekről: *Dózsa Endre*, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke, *Janovics Jenő* és *Paál Árpád*, az újságíró szakszervezet elnöke.

A bemutatkozást november 11-én a nagyváradai írók kezdték. A váradai Magyar Színház művészei három egyfelvonásos művet adtak elő (Gulácsy Irén: *Kobra* c. drámáját, Marót Sándor: *Az egérfogó* c. vígjátékát és Tabéry Géza: *A kolozsvári bál* c. történelmi művét) és *Hilf László*: *Inkább a börtön* c. jelenetét. A szünetekben *Bíró György*, *Kondor László* és *Ruth Klára* költeményei hangoztak el.

A marosvásárhelyiek műsorára november 18-án került sor. A szerzők maguk adták elő műveiket. *Osvát Kálmán*, *Antalfy Endre* és *Molter Károly* konferáltak, *Berde Mária* és *Tompa László* saját verseiket szavalták el, *Színi Lajos* humoreszkjeivel aratott sikert. Verseket adott elő *Dékániné Máthé Mariska* és *Szász Károly*, *Csergő Tamás* és *Balogh Endre* pedig prózát olvastak fel.³⁵

Az utolsó matinéra december 2-án került sor, amikor Arad írói mutatkoztak be. Egy hét kimaradt a matinék rendezése közben, mert az aradiak *Madách-ünnepséget* tartottak és a terminus elhalasztását kérték, így viszont a negyedik matiné, az elszigetelten élő írók bemutatkozása elmaradt. A közönség ekkorra már megfogyatkozott. Az első, a nagyváradai műsor aratta a legnagyobb közönségsikert, az utolsó matinén már csak fél ház volt, pedig talán ez volt a legváltozatosabb műsor. *Franyó Zol-*

tán, *Szombati-Szabó István* verseikkel, *Nagy Dániel* prózával szerepelt a műsoron, majd *Zala Béla* modern költőket szavalt. A város zenei életéről *Szelle Károly* szerzeményei nyújtottak ízelítőt, még egy táncművész, *Luca Gizi* előadása is gazdagította a produkciót. A kolozsvári záró estély műsorán három egyfelvonásos darab bemutatását tervezték, majd Kolozsvár költői mellett *Áprily Lajos*, *Bartalis János* és *Bárd Oszkár* is bemutatkozhatott volna, de a december 12-ére tervezett³⁶ záróünnepség elmaradt.

December 10-én az Erdélyi Irodalmi Társaság választmányi ülésén *Janovics Jenő* olvasta fel a bíráló bizottság döntését, amelyet *Paál Árpád* helyébe beválasztott *Kuncz Aladár* fogalmazott meg. Az első helyet Marosvásárhely írócsoportja kapta, az írók közül *Osvát Kálmánt*, *Tabéry Gézát* és *Szombati-Szabó Istvánt* jutalmazták. Az antik ezüstkupát, melyet eredetileg vándorszerlegnek szántak, a *Kemény Zsigmond Társaság* megbízottjainak 1924. január 18-án adták át. A következő olimpiászt Marosvásárhelynek kellett volna rendeznie.³⁷ Az eredeti tervek szerint Nagyvárad és Arad is szeretne volna Kolozsvár példáját követni.³⁸

Borbély István az Erdélyi Irodalmi Társaság főtítkára ezen a decemberi választmányi ülésen az olimpiáson szerepelt minden művet részletekbe menően kivesézett az egy órán át húzódó beszédében. *Tabéry Géza* ezzel indokolta, hogy többé ilyen olimpiászt nem rendeztek. „Az olimpiászi kópádon a keserűség kelyhévé változott számunkra az asztal középen csillogó ezüst kupa.”³⁹

Irodalom, jegyzetek

1. POMOGÁTS Béla: A romániai magyar irodalom. Bp.: Bereményi K., 1992. 7-30.p.
2. VARRÓ JÁNOS: Kós Károly, a szépíró. Kolozsvár : Dácia K., 1973. 96-97.p.
3. BENEDEK Elek irodalmi levelezése. 1.köt. Közzéteszi Szabó Zsolt. Bukarest : Kriterion, 1979. 9-10.p.

3. BENEDEK Elek irodalmi levelezése. 1.köt. Közzéteszi Szabó Zsolt. Bukarest : Kriterion, 1979. 9-10.p. 21. Uo. 180.p.
4. Idézi: Uo. 326-327.p. 22. Uo. 199-200.p.
5. Uo. 327.p. 23. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fond 256/123.
6. Uo. 92.p. 24. BENEDEK ELEK irodalmi levelezése. 1.köt.... i.m.: 158.p.
7. Uo. 103p. 25. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fond 256/248/23
8. Uo. 111.p. Reményik Sándorról van szó. 26. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fond 256/28/25
9. Uo. 134.p. 27. BENEDEK ELEK irodalmi levelezése. 1. köt.... i.m.: 188.p.
10. Uo. 336-337.p. 28. Páztortúz híreiből.
In: Páztortúz, 1923. 39-40.sz. 142.p.
11. A Páztortúz olvasóihoz!
In: Páztortúz, 1923. 23.sz. 727.p. és 24.sz. 761.p. 29. BENEDEK ELEK irodalmi levelezése. 1.köt.... i.m.: 191.p.
12. Uo. 728.p. és 762.p. 30. Uo. 209.p. A kolozsvári bált március 1-jén a New York szálló földszinti termeiben meg is tartották.
13. REMÉNYIK Sándor: Búcsúszó. In: Páztortúz, 1923. 30.sz. 956.p. 31. Uo. 214.p.
14. NYÍRŐ József: Az új küszöbön. In: Páztortúz, 1923. 31.sz. 961-962.p. 32. Uo. 239-240.p.
15. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár V 4142/304/2 33. Uo. 10.p.
16. BENEDEK ELEK irodalmi levelezése. 1.köt...i.m. 157-158.p.; a kért székely népmese: Halász Józsi felmegy az égbe címmel megjelent: Páztortúz 1923. 34.sz. 22-29.p. 34. SZENTIMREI Jenő: Írók Olimpiásza. In: Páztortúz, 1923. 37.sz. 98-99.p.
17. Uo. 156.p. 35. Ld. a 37. sz. jegyzetet.
18. Haladás Igazgatósága: Előfizetőinkhez! Olvasóinkhoz!
In: Páztortúz, 1923. 32.sz. 1017.p. 36. A Haladás hírei.
In: Vasárnapi Újság, 1923. december 2. 13.p.
19. Jugoszlávia bejelenti csatlakozását a Páztortúzhöz.
In: Páztortúz, 1923. 32.sz. 1017-1018.p. 37. SZABÓ Zsolt: Gyökerek után kutatva. In: Korunk, 1982. 1.sz. 19-23.p.
20. BENEDEK ELEK irodalmi levelezése. 1.köt.... i.m.: 176.p. 38. SZENTIMREI Jenő: i.m. 99.p.
39. TABÉRY Géza: Emlékkönyv. Kolozsvár : Erdélyi Szépművés Céh, 1930. 38.p.

A Könyvtári Intézet Oktatási osztálya 2003. február végén 30 óras akkreditált tanfolyamot indít
„A kulturális örökség védelme 1850 előtti dokumentumok esetén – lehetőségek és feladatok
a könyvtárakban” címmel.

A tanfolyam felvehető a könyvtárosok hétéves kötelező továbbképzési tervébe.

Érdeklődni lehet:

Dr. Hangodi Ágnesnél (Könyvtári Intézet Szervezési és Elemző osztály)

Tel: 224-3798, e-mail: hangodi@oszk.hu



Minták a kistelepülések könyvtári ellátásának megoldására külföldön

Szakirodalmi szemle

Mihály Alíz

Az elmúlt évben a Könyvtári Intézet Szervezési osztályának egyik legfontosabb feladata a magyarországi kistelepülések könyvtári ellátásának feltérképezése volt (ld. *Fehér Miklós* elemzését e szám Tanulmányok rovatában). Az előzetesen elvégzett terepkutatások tapasztalatainak birtokában célszerűnek látszott egy külföldi kitekintés erejéig pillantást vetni a hazánkénál fejlettebb társadalmak könyvtárpolitikájára, a kistelepülésekre irányuló ellátórendszerek helyi gyakorlatára. Az országok kiválasztásakor szempont volt a gazdasági, társadalmi, demográfiai körülmények hozzávetőleges hasonlósága (pl. Dánia, Norvégia, Hollandia), továbbá a vidéki területek ellátásában jelentkező változatosság (pl. USA, Nagy-Britannia) hogy a megoldási kísérletek minél teljesebb skáláját bemutathassuk. A vizsgált országok köre így alakult: az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Hollandia, Franciaország és a Skandináv államok. A két évtizedet felölelő szakirodalmi áttekintés a Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtárában fellelhető túlnyomórészt angol nyelvű szakirodalom, valamint magyar szerzők külföldi tanulmányútjainak beszámolóit, publikációit alapján készült.

Napjaink információtechnikai fejlődésének eredményeit az említett országokban a mindennapi gyakorlat részeként alkalmazzák. A vidék ellátási gondjainak megszűnése is ennek teljes körű kiterjesztésétől várható, ugyanakkor megfigyelhető a könyvtár tradicionális szerepének továbbélése is az információs társadalom megváltozott feltételei között. A külföldi modellek megismerését az is motiválta, hogy a hazai lépéshátrány leküzdése érdekében érdemes fontolóra venni a nyugati országokban már kipróbált, alternatív ellátási formák magyarországi alkalmazását, átvételét. A bemutatásra kerülő könyvtári ellátórendszerek az egyes régiók társadalmi, politikai, gazdasági viszonyainak hátterének ismeretében kapnak kellő megvilágítást.

Az Amerikai Egyesült Államok gyakorlata

A kistelepülések könyvtári ellátása nemcsak országonként tér el, hanem országhatáron belül is nagy változatosságot mutat. Az USA méreteiből adódóan eleve más-más feladatokkal, problémákkal szembesülnek a könyvtárak fenntartói, s itt a vidék definíciója is másképp hangzik, mint egy kisebb területű európai országban. Az egyik érvényben levő változat szerint a 25.000 fő alatti városi területen kívül eső települések sorolhatók e fogalom alá és a 2500 fő vagy annál kevesebb lakosságú terület minősül kistelepülésnek. Az amerikai lakosság 25%-a él vidéken.

Az éles kontrasztok színtereként leírható amerikai vidék a 70-es évektől lényeges változásokon ment keresztül. A gazdasági fellendülést recesszió követte, mindeközben pedig lezajlott egy belső migráció. A mezőgazdasági munkalehetőségek csökkenésével az emberek a fejlett infrastruktúrával rendelkező nagyvárosok felé áramlottak. A felsőoktatási intézményrendszer, a kulturális és szórakozási lehetőségek csábító ereje pedig a fiatal korosztály nagy

tömegeit szippantotta el szülőhelyéről. Ezzel egy időben – a népességsökkenést ellensúlyozandó – egy ellenirányú mozgás is kezdetét vette. A jómódú, urbanizált területen élő nyugdíjasok exodusza a vidéket vette célba, aminek a városiával össze nem vehető környezeti adottságai, nyugalom, csend, tiszta levegő stb. hirtelen felértékelődtek az előregedő lakosság körében.

A népességvándorlás átrendezte a vidék demográfiai térképét, a megváltozott feltételek új kihívás elé állították a könyvtárakat is, mivel az eddigiektől gyökeresen eltérő összetételű lakossági csoportok a könyvtári szolgáltatásokhoz újfajta elvárással viszonyultak. Történelme, gazdasági helyzete, társadalmi szerkezete és egyéb jellegzetességei alapján a következő településtipológia állítható fel a 80-as évektől az amerikai vidékre:

- ☉ Farmergazdaság-típusú – ide sorolhatók a gazdasági, szociális téren leginkább hátrányos helyzetűnek tekinthető megyék;
- ☉ Szezonális célállomások – jól kiépült, infrastruktúrával rendelkező, turisták és nyugdíjasok által látogatott területek, amelyek dinamikus növekedést mutatnak;
- ☉ Nagyvárosok vonzáskörzetében elterülő ipari és kereskedelmi tevékenységgel foglalkozó települések, amelyek a fenti típusok közül a legfejlettebbek.

A „vidékiség” általánosságban tehát hátrányos helyzetet takar az USA-ban. Ez alatt értendő a nagy területen elszórtan, a településcentrumoktól, metropoliszoktól távol élő lakossági csoportok életviszonyaiban megnyilvánuló diszkomfort (pl. az útviszonyok elégtelensége, közlekedési nehézségek stb.), az infrastrukturális ellátás, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés (beleértve a könyvtárhasználatot is) korlátozottabb, mint az urbanizált területeken. A jelenség különösen a kisebb települések esetében neuralgikus, hiszen könnyen eredményezhet izolálódást. A kistelepülések populációja is sajátosnak mondható. Többnyire idősebb, kevésbé képzett,



alacsonyabb jövedelmű, konzervatív beállítódású emberek lakják. A fentebb említett típusok valamelyikébe való besorolás döntően a gazdasági, társadalmi diszpozíciókat meghatározó földrajzi elhelyezkedés függvénye.

A demográfiai egyre gyorsuló ütemben keveredő lakossági csoportok a könyvtárra nézve fokozott kihívást jelentenek, ami a szolgáltatókkal szemben támasztott specifikus igényekben érhető tetten. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a nem urbanizált területeken is ugyanúgy megvan az igény az ilyenfajta szolgáltatások iránt, csak kellő feltételek híján kielégítésük erre felelőlegesen nehézkesebbnek bizonyul.

A másik kritikus pontja a területnek a permanens pénzhány, mert a központi támogatások elosztásakor gyakran éppen az arra leginkább rászorulóknak kerülnek a lista végére. A helyi bevételek összege eleve szűkre szabja a szolgáltatásokra fordítható keretet. S az sem elhanyagolható tény, – előfordul – hogy maguk az adófizetők vonakodnak a közpénzek ilyen célokra történő – pazarlásnak minősülő – kifizetésétől.

Az USA-ban 1980 óta minden állam segítséget és pénzbeli támogatást nyújt a közkönyvtáraknak, amelyek bárki számára hozzáférhetőek. A vidéket a szövetségi szintű és állami információs irodák, felsőoktatást kiszolgáló szakkönyvtárak, valamint a közművelődési könyvtári hálózat látja el. Ez utóbbiak feladat körét képezi a kistélepléseken a szolgáltatások különböző módozatainak, mint helyi, vagy fiókkönyvtár, mozgókönyvtár, letéti helyek, raktárak, postai könyvküldő szolgáltatások működtetése.

A könyvtárak és hálózataik finanszírozása szövetségi, állami és helyi forrásból történik. A központi támogatások mértéke csak töredékét képezi a szükségleteknek így nagyjából a helyi adókból és egyéb bevételekből képződik a szükséges pénzkeret.

A 90-es években az állami büdzsé jelentős csökkenése a központi és helyi döntéshozó szervek könyvtárügyben betöltött szerepének újragondolásához vezetett. Megkerülhetetlenné vált egy korszerű fejlesztési stratégia kidolgozása. Ennek értelmében az egyes kormányzatok feladata a konkrét könyvtári szolgáltatások működési feltételeinek biztosításában, koordinálásában, valamint a hátrányos helyzetű települések és társadalmi csoportok ellátásához szükséges anyagi feltételek előteremtésében került kijelölésre.

Az Egyesült Államokban a kor kihívásaira – mint gyors demográfiai változások, információs technika terjedése – adott válaszként, illetve a racionalizálás további lépéseként a könyvtárak finanszírozói és fenntartói körében megjelent a pénzbeli támogatás elnyerésének feltételeként a könyvtárak hálózatba való tömörítésének kívánalma. Az egyes intézmények döntési jogkörébe utalták annak szabad megválasztást, hogy kívánna-e csatlakozni a szerveződéshez, vagy inkább kimaradnak ebből. A pályázatok elbírálásakor azonban preferált a network (hálózati) tagság. A központi pénzek elnyerése minden könyvtár számára minimális követelményeknek való megfelelést von maga után, így pl. a könyvtárápületre, gyűjtemény nagyságára, személyzetre vonatkozóan léteznek előírások. A pénzalap elosztására nincsen általános szabály. Államként változó, hogy mire, mennyit költenek, milyen könyvtártípusok és milyen szolgáltatások részesülnek közpénzekből.

A támogatás direkt formájaként létező gyakorlat, amikor a népesség arányában történik az elosztás, ennek elnyeréséhez viszont helyi forrásminimummal kell rendelkeznie az adott településnek. Minél nagyobb tőkével rendelkezik a pályázó, annál magasabb összegre számíthat ennek a rendelkezésnek az értelmében. A nagyobb, ill. központi szerepet betöltő könyvtárak ötszörös támogatást élveznek a kisebbekhez képest. Ezzel a nagyobb könyvtárak kisebb társintézményeinek segítségét kívánják ösztö-

nözni a forrásmegosztásból származó gazdasági előnyök kiaknázása révén. Pennsylvania 28 körzeti könyvtára azért kap plusz állami támogatást, hogy a területén működő kisebb könyvtárakat ellássa. Ilyen módon szolgáltatásaikkal lefedik az egész államot. Az említett forrásmegosztás továbbá a könyvtárközi kölcsönzést lehetővé tevő közös adatbázis használatát is jelenti, miszerint a kért dokumentumhoz egy kiskönyvtár ezen a rendszeren keresztül jut hozzá, vagy közvetlenül a körzeti könyvtárba küldi kéréseit. Ezen túlmenően természetesen szakmai tanácsadóként is funkcionálnak a nagyobb intézmények.

A kistelepülések könyvtárai tehát egy részről a fent említett, bár finansiális igényeiknek csak töredékét képező – ám így is nélkülözhetetlen – központi támogatásból léteznek, fennmaradásuk azonban jelentős részt a helyi ráfordításoktól függ. A falvakban köztudottan alacsonyabbak az adóból származó bevételek, míg az egy főre jutó szolgáltatások ára lényegesen magasabb, mint a városokban, mivel a kisebb lélekszám miatt ugyanazt a színvonalú szolgáltatást kevesebb embernek kell megfizetni. A közpénzekből való részesedés folyamatos versenyhelyzetet tart fenn a falu működésében szerepet játszó intézmények között pl. tűzoltóság, rendőrség, könyvtár stb. Az állandósult rivalizálás légkörében a könyvtárnak minduntalan artikulálnia kell szükségességét, fontosságát a közösség előtt és igyekeznie kell minden eszközzel meggyőzni a fenntartót, hogy a szűkösen rendelkezésre álló anyagi javak e helyütt kerülnek a leggazdaságosabban felhasználásra.

Viszonylag kis területen is nagy változékonysága tapasztalható az adófizetői hajlandóságnak a könyvtár javára. Számos közvélemény-kutatás eredményeiből az derül ki, hogy míg a könyvtár helyi társadalomban betöltött szerepét általában fontosnak ítélik az emberek, ha már ennek finanszírozása kerül szóba, tüstént alábbhagy a lelkesedés. Egyszóval erre kevésbé szívesen áldoznak a kistelepülésen

élők. A helyzet új kihívást jelent a könyvtáraknak; az olvasói, könyvtárhasználói igények pontos ismeretében – erre épülő szolgáltatásaikkal – nélkülözhetetlenné kell válniuk, ez ugyanis túlélésük egyik záloga.

További jellegzetessége az amerikai könyvtári rendszernek az ún. könyvtári bizottság, vagy kurátori testület, ami egy különleges hivatali pozíciót jelöl, s minden más tisztségtől különbözik. Funkcióját településenként eltérően határozzák meg a közhivatalok. Közös azonban mindegyik testületben, hogy ki-nevezett civil tagokból áll, és a helyi önkormányzat bízza meg a könyvtári szolgáltatás felügyeletével. Lényegét tekintve a könyvtár működésének civil kontrollálója és igen kiterjedt feladatkörrel rendelkezik. Részt vállal az intézmény jövőjének tervezésében, az irányelvek kialakításában – ami 10-20 évre előre történik – rendszeresen ellenőrzi a költségvetést, jogosult a teljes működési folyamatba való betekintésre, viszont a könyvtáros napi munkájába – annak önállóságát tiszteletben tartva – nem szólhat bele, felette közvetlenül ellenőrzést nem gyakorolhat. Szavazati joggal rendelkezik az intézményvezető megválasztásakor. Ezen túlmenően képviseli a könyvtárat a közösség felé, lobbizik érte a többi riválissal szemben, s teszi ezt olyan módon, hogy észrevételeivel, javaslataival segít annak meghatározásában, hogy – a lakossági igények ismeretében – milyen könyvtárra is van szüksége a településnek. Végül, de nem utolsósorban a könyvtári munkálatok önkéntes segítői is soraiból kerülnek ki a „könyvtárbarátok” lelkes társaságával egyetemben. Ez utóbbiak is fontos láncszemét képezik a könyvtár közösség felé irányuló kommunikációjának.

Az USA-ban a közművelődési könyvtárak legnagyobb része vidéken, tehát a 25.000 fő alatti településeken működik. Az épületek létesítésekor mérvadó volt a lakosság kényelmi igénye. A „szomszédság-közelség” elve alapján 5 mérföldes távolságon belül mindenütt található könyvtárépület, vagy an-

nak céljára kialakított helyiség, bár nem mindig ott vannak, ahol ténylegesen szükség lenne rájuk.

Törvényi előírásból és sajátos finanszírozási elvből következően egy speciális program keretében foglalkoznak a távoli helyeken elszórtan élő népesség vagy társadalmi csoportok ellátásával, akik mozgáskorlátozottság, vagy egyéb fizikai helyhez kötöttség okán (kisgyermekes családanyák, kórház-vagy börtönlakók) nem képesek igénybe venni a szokásos módon a könyvtári szolgáltatásokat. A könyvtári anyag hátrányos helyzetű emberekhez való eljuttatásának többféle verziójával kísérleteztek és kísérleteznek. Jellemző a hagyományos és korszerű technikák ötvözése a szolgáltatásban. A legmodernebb információs technika terjedése sem szorította ki azonban a korábbi gyakorlatot, a jól bevált eljárások ma is léteznek és népszerűségnek örvendenek az ellátottak körében. Annál is inkább, mivel az új technikai eszközök bevezetése pénzigényes vállalkozás és a folyamatosan anyagi gondokkal küzdő kistélepülések ennek áldásos hozadékát is csak az utolsó körben élvezhetik. Számukra a mozgókönyvtárnak, a postai könyvküldő szolgáltatnak és könyvlerakatoknak nem létezik alternatívája.

A program abból az elgondolásból indul ki, hogy a vidéki embereknek ugyanolyan információs szükségletük van, mint a városban lakóknak, így ezeken a területeken is elvárható a hatékony szolgáltatás működtetése, amely a speciális helyzethez igazodva kilép a könyvtár falai közül és ott nyújt ellátást, ahol arra szükség van. A gyakorlatban a könyvtári szolgáltatás kitelepítése a szállító mechanizmusokra épül. Érdemes sorra venni a szünni nem akaró újítás, kísérletezés alatt álló mobilellátási formák jelenleg is alkalmazott típusait.

A 60-as években született meg a *postai könyvküldő szolgálat* ötlete, ahol is az olvasó egy központi katalógusból rendelheti meg a kért anyagot, amit aztán a posta költségtérítés ellenében kiszállít, erre rendszeresített csomagolásban, azaz szabvány méretű dobozokban. Léteznek a tarifák csökkentésére irá-

nyuló törekvések. A szolgáltatás hatékonysága itt a kért könyvek célba juttatásának gyorsaságán múlik. Érdemes néhány költségnövelő tényezővel számolni így kevésbé népszerű, vagy keménykötésű könyvek bevonása a rendszerbe, speciális kérések teljesítése stb.

Ohio államban 1974 óta sikeresen működtetnek postai könyvküldő szolgálatot egy könyvtári rendszer részeként egyszerre több – szövetségi, állami, helyi – forrásból finanszírozva azt. 165.000 könyvet kölcsönöznek, ami több, mint 8000 emberhez jut el.

A *mozgókönyvtár* ott működik, ahol nincs kerületi, vagy főkönyvtár elérhető távolságon (5 mérföldön) belül. Előfordul olyan helyeken is, ahol van könyvtárpépület itt mint „olvasócsalogató” funkcionál. Azokat az embereket célozza meg, akik a postai úton történő kiszállításnál gazdagabb kínálatot igényelnek. Az USA-ban kb. 1100 mozgókönyvtár működik. Megállóhelyeik 75%-a az 5000-nél kisebb lélekszámú településeken található. A szolgálat pl. vidéki iskolákat, vándor-munkatáborokat, szanatóriumokat, szociális otthonokat és más hátrányos helyzetű, fix kölcsönzési lehetőséget nélkülöző közösségeket lát el. Ez a szállítási forma az egyes területi könyvtárak égisze alá vonva üzemel. Előnyei közé sorolható, hogy közvetlen, személyes kapcsolatban áll az ellátási körzetében élőkkel. Népszerűsége is ennek tudható be. A modern technikai eszközökkel (fax, fénymásoló, számítógép) és egyéb (pl. mozgáskorlátozottak számára törvény által előírt) kényelmi szolgáltatásokkal (tolókocsis lift, alacsony lépcső, kapaszkodó korlát stb.) való felszereltsége reprezentálja a gyorsan változó fogyasztói elvárások kielégítésére, egyszóval naprakészre való törekvést. A szolgáltatások színvonalának letéteményese, a szakképzett személyzet, sajnos errefelé is „hiánycikk”-nek minősül.

A harmadik alternatív ellátási típus a *letéti gyűjtemény*, amivel sok könyvtár rendelkezik. Leginkább raktárhoz hasonlítható funkcióját tekintve. Nem

igényel teljes értelemben vett és felszerelt könyvtári helyiséget, annál sokkal puritánabb, ugyanakkor meglehetősen nagy hozzáférést biztosít. Kanadában és Észak-Amerikában is akad példa rá, hogy mozgókönyvtárral kiegészülve jár a települések közt, rendszerint egy önkéntes segéderő irányításával.

Bár a postai könyvküldő szolgálat és a mozgókönyvtár a letéti gyűjteménnyel szemben eléggé költségesnek tűnik, mégisincs versenyhelyzet a három típus között, inkább együtt létezve kiegészítik egymást. Mindig a helyi viszonyok és lakossági igények határozzák meg, hogy melyik forma kerüljön alkalmazásra az adott területen.

Találkozhatunk még ezeken túlmenően a könyvtári szolgáltatások különböző intézményekbe történő kihelyezésével. Az arra rászoruló (pl. a hajléktalan-szállókon, börtönökben, drogrehabilitációs-és ifjúsági központokban, szanatóriumokban) helyben kapják az ellátást. A kölcsönzés mellett különböző programokat is szerveznek, mint nyelvoktatás, speciális rendezvények iskolások, vagy sérült gyerekek, felnőttek részére. Mindez nem kerül túl sokba és nem is túl eszközigényes. Sikeres kivitelezése sokkal inkább az emberi tényezők, és személyes elköteleződés függvénye.

Az eddig leírtak alapján leszögezhetjük, hogy a legnehezebb helyzetben a szétszórt kis települések lakóit találhatjuk. Ha lehet, még ennél is kritikussabb az *etnikai csoportok* ellátása, akik jellegzetesen szegényebbek, kevésbé képzettek, idősebbek, mint a többségi társadalom tagjai, amely tovább színesíti az egyébként is igen heterogén amerikai társadalom közösségeinek palettáját, bonyolítva ezzel azokat az elvárásokat, aminek sok amerikai vidéki könyvtár képtelen megfelelni. A különböző népcsoportokhoz tartozók úgy érzik, hogy az angolkönyvtárak nem értük vannak Ezeknek nincsenek anyagaik, ismereteik életvitelükről, gondolkodásukról, kultúrájukról. Egyszerűen ezek az intézmények nem tartanak igényt érdeklődésükre, jelenlétükre.

Kézenfekvő megoldásként kínálkozik elvárásaik pontos feltérképezése. A törekvések olyan gyűjtemények létrehozására irányulnak – a helyi lakosok bevonásával – amelyek történetük, szokásaik, nyelvük, életmódjuk részletekbe menő megörökítését, archiválását tartalmazzák. Tekintettel az írástudatlanságra, nemcsak nyomtatott formában célszerű megjelentetni a számukra vonzó dokumentumokat. A szociális és gazdasági problémák ismeretében (pl. nagyobb számú munkanélküliség, vagy egészségügyi ellátás kialakításának elégtelensége az indiánok rezervátumaiban) indokolt egy – egy külön állományt létrehozni, ami a mindennapi gyakorlati életet és a munkavállalást lehetővé tevő képzést segíti. Erre például szolgálhat az egészséggel foglalkozó – adott népcsoportra jellemző – holisztikus, meditatív, gyógynövényes gyógymódokat alkalmazó tudásgyűjtemény. Az indiánok körében 35 mozgókönyvtár lát el feladatot, bár a kínálat meglehetősen szűkösnek mondható.

A könyvtáraknak a különféle etnikumok életében az idézett cikk szerint információs központi feladatkört kell betölteniük, lehetővé téve ezzel, hogy az őket közvetlenül érintő állami és helyi vezetés döntéseiről a könyvtári rendszeren keresztül első kézből tudomást szerezhessenek, mindeközben biztosítják számukra a rájuk vonatkozó állami kiadványok folyamatos hozzáférhetőségét. Abból kiindulva, hogy egy adott közösség információval való ellátásában az a legkompetensebb, aki maga is e csoport tagja, célszerűnek látszik önnön soraikból kiválasztani a könyvtári munkaerőt.

Egy 1989-es tanulmány szerint a vidéki könyvtárak a gazdasági prosperitás dacára, aránytalanul kis mértékben részesülnek a javakból. Túlélésük érdekében megkerülhetetlenné válik *együttműködésük, hálózatba tömörülésük*. Az USA-ban a 80-as évek óta létezik az a szemlélet, amittől részben a vidék problémájának megoldását remélik. Különböző típusú könyvtárak működnek együtt annak érdekében, hogy jobban kiszolgálják az olvasót, s ez a ko-

operáció alapvetően olyan feltételeket, és előnyöket biztosít tagjainak saját szolgáltatásaik tárgyi, anyagi, személyi tartalmát, színvonalát illetően, amelyet külön-külön képtelenek lennének megteremteni. Mivel a kistelepülések könyvtárainak a léte függ a hálózatoktól, ezért ezek *fejlesztése kiemelt figyelmet és támogatást élvez*. Tagállamokként azonban mindig a vezetőség szemlélete, az adott helyi politikai viszonyok alapján dől el, hogy mennyi figyelmet és pénzt szánnak ennek kivitelezésére. A projekt lehet szövetségi szinten, államilag, sőt a non profit szféra által finanszírozott.

Az együttműködés lényege röviden abban foglalható össze, hogy lehetővé teszi a forrásmegosztást, ami egyaránt vonatkozik a könyvtár teljes állományának, illetve a személyzet szakértelmének, tudásának közös birtoklására. Így hatékonyabbá válik a rendszeren belül az egyes könyvtárak működése. Megszűnik a kiskönyvtárak szeparáltsága. A speciális igények kielégítéséhez hiányzó szak-és egyéb irodalom beszerzése, illetve szakszolgáltatások hiánya is egy csapásra megoldódik. A vidéki könyvtárak anyagából gyakran könnyebben lehet kölcsönözni, mert egyrészt ott elfekvő készletként értékes helytörténeti adatok vannak felhalmozva, másrészt a kisebb olvasószám miatt az új könyvek átfutási ideje jóval rövidebb, hiszen azelőtt elolvassák őket, még mielőtt elavulnának – így téve lehetővé továbbadásukat. További előnye a rendszernek a kiskönyvtárak szempontjából a szakmai segítségnyújtás igénybevételének lehetősége, a naprakész információcse-re, illetve a képzések realizálhatósága az USA-ban egyre inkább elterjedt távoktatási formában.

Illinois államban készült egy felmérés még a 90-es években, amelyben a kooperáció eredményességét igyekeztek megállapítani. Az együttműködés keretében működött a könyvtárközi kölcsönzés, ahol is a szállítás ingyenes volt a tagkönyvtárak között. A forrásmegosztás értékelésére minőségi-és hatékonysági vizsgálatot végeztek. Érdekes módon azok a könyvtárak, amelyek nem kaptak támoga-

tást, ugyanúgy magasra értékelték az együttműködést, mint szerencsésebb társaik. Egyébként az USA-ban – mint arra többször is találtam példát – jellemző, ha elindítanak egy új kezdeményezést, akkor azt ezzel párhuzamosan azonnal vizsgálat tárgyává teszik. Így egy, vagy több kutató bevonásával folyamatosan értékeli a helyzetet, s ha kell, be tudnak avatkozni és azonnal korrigálnak.

A hálózatszervezés mellett létezik egy újabb, több régióra kiterjedő projekt is.

Az USA-ban a már jól ismert vidéki könyvtári ellátást jellemző problémák orvoslására indirekt módon került sor. Valójában a cél a talán mai napig érvényes vidék-város konstellációban – az információhoz való hozzáférés terén – az utóbbi javára megmutatkozó aránytalanság kiküszöbölése volt. A fejlesztési programok hatékonyságának vizsgálata nyomán megállapították, hogy „a vidék” nem tart lépést a „gyors változásokkal”. A legtöbb területen nem farm jellegű ipari tevékenységet végeznek, ezzel szemben a térség megsegítésére irányuló tervek, programok a mezőgazdasági szektorra koncentrálnak. Így kerülhetett aztán napirendre az az átfogó vidékfejlesztési tervbe ágyazott kezdeményezés, amit az információs technika terén rövid idő alatt végbement fejlődés alapozott meg.

A megfelelő technikai háttérrel 1987-re megvalósulhatott az amerikai vidék regenerálásának elképzelése. A mezőgazdasági minisztérium létrehozta a vidéki információs központot, amelynek feladata a lakosság és az összes érdekelt intézmény számára történő teljes körű naprakész információszolgáltatás, a legkülönbözőbb vidéket érintő, közvetlenül ott felmerülő témák sokaságát felölelően, egy központi adatbázisban. Csak néhány téma ezek közül kiragadva: pályázati kiírások, környezetszennyezés, életminőség, rekreáció, üzleti – kereskedelmi élet, természeti kincsek megőrzése, önkormányzati szolgáltatások, helyi vezetőségi döntések stb. Szövetségi szinten is támogatást élvez a program, mivel minden államra kiterjedő. Ennek megfelelően több

on-line adatbázist is működtet. Államoként arra kiképzett koordinátorok segítik, felügyelik a munkát.

Egy évvel később egy második hálózat is ráépült az USA-t behálózó információs központra, a közművelődési könyvtárak becsatlakozásával. Az agrárszférához hasonlóan, az egészségügy is kiépítette a maga szolgáltató és tájékoztatási rendszerét az oktatás mára jól ismert távoktatási formájával egyetemben. S történt mindez az információhozzáférés bázisaiként definiált könyvtárak bevonásával, azok alapfunkcióira épülve.

A számítógépes helyi hálózatok lassan az egész társadalmi színteret átfogó szövete forradalmasítja a hagyományos szolgáltatások mindennapi ügymenetét és gyökeres szemléletváltást von maga után. A kezdetben elszigetelten működő könyvtárak a kezdetleges együttműködési formák kölcsönös előnyeinek felismerésén keresztül jutottak el a többféle típust magába tömörítő könyvtárak közötti fúzióhoz, hogy aztán az egyre szélesedő információs szupersztráda révén mindez kiteljesedjen a könyvtár és egyéb nem könyvtári intézmények összekapcsolódásának szinte áttekinthetetlen rengetegében. Ez a jelen, s bár a jövő kétségtelenül még inkább az elektronikus, digitális kommunikációé, a technikai fejlesztésnek komoly anyagi vonzatai vannak, ami a vidékre, különösen a kisebb településekre nézve, jelentős fáziskéséssel várható.

Mindenesetre nagy erőfeszítéseket tesznek az USA-ban a feltételek megteremtésére, mert hosszú távon ez ígérkezik az egyetlen életképes megoldásnak. Szerencsére a vidék telekommunikációs felzárkóztatásában többen is érdekeltek, így szövetségi, állami irodák, hivatalok, alapítványok, magántársaságok, cégek biztosítják szponzorként támogatásukról e programot. Néhány példa ékesen bizonyítja az elképzelés kivitelezhetőségét. Illinois államban üzletemberek, különféle adományozók és ottani állampolgárok együttműködésével létrehoztak egy ilyen típusú szolgáltatást, amely a fennhatóság alá

eső területen élők számára ingyenesen igénybe vehető, az azon kívül élőknek pedig fizetni kell érte. Természetesen a kívánatos állapot ennek a gyakorlatnak a minél szélesebb körű kiterjesztése, amikor pl. a farmer saját számítógépéről jelszó nélkül, díjmentesen éri el a könyvtári szolgáltatást. A félelmek, miszerint az internet ilyen mértékű jelenléte veszélyezteti a hagyományos könyvtári ellátást – egyelőre alaptalannak tűnnek. Továbbra is szükség van éppen személyessége, szakmai megbízhatósága, egyszerű elérhetősége miatt az eddig ismert könyvtártípusra. A gyorsan változó világban megszokott, biztos pontként az állandóság megnyugtató érzetét kelti az emberekben. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a már kiépült technikai bázis, ami lehetővé teszi a mostanra egyébként is gombamód szaporodó egyéni felhasználói hozzáférést a jövőben még inkább kihívást intéz nemcsak a könyvtárak, hanem az összes információ szolgáltató intézmény felé. Ebben az új konstellációban kell megtalálni a könyvtárak helyét, új szerepkörét. A könyvtáraknak egy adott közösség információhoz való juttatásában, a konkurenciával folytatott versenyben vezető szerep jut.

A könyvtárakról évtizedek alatt kialakult kép rendkívül lassan változik vidéken. A törekvések éppen ezért arra irányulnak, hogy a raktár, könyvlerakat képzetköréből az információ-szolgáltató, sőt még inkább, koordináló központi szerepkört betöltő modern intézményi felfogás meghonosodjon. A radikális változások közepette az információs társadalom korában a kistelepülések könyvtára a közösség túlélésének, életben maradásának letéteményese. Lakóinak információhoz való hozzáférése saját könyvtárán keresztül kell, hogy történjen az egyéb szolgáltatók egyéni felhasználókért vívott versenyében. E kitűzött cél elé azonban a már említett, s még mindig aktuális jelen levő pénzhiány miatt elmaradó, vagy késő technikai fejlesztések mellett a vidéki könyvtárosok képzetlensége is akadályokat gördít.



Jellegzetesen érvényesülő politika, hogy többet költenek gyűjteményre, mint személyi állományra. Így alulkvalifikált, sokszor önkéntes elkötelezetteknek kell ellátnia azt a feladatot, amely sohasem időszerűbben, mint most, éppen hogy a szakmailag maximálisan felkészült, a kor kihívásainak megfelelő, azt kezelni tudó munkaerőt igényelné. A 2500 főnél kisebb településeken a könyvtárosok 4%-a rendelkezik felsőfokú képesítéssel.

Tovább nehezíti a jelenlegi helyzetet az a tendencia, hogy a felsőoktatásban szűkítik a szakemberképzést. A későbbiekben erre talán megoldást kínálna a távoktatási rendszeren keresztül megvalósuló könyvtárosképzés. A 90-es évek közepén az USA-ban mindenesetre ez még mint létező probléma állt fenn.

A technikailag hiányosan felszerelt, pénzszűkében levő vidéki, különösen kistelepülések könyvtári ellátásának a teljes számítógépesítés bekövetkeztéig is valahogyan funkcionálnia kell. Ebben a helyzetben – más megoldás híján – a humán erőforrás képezi az egyetlen mobilizálható és kiaknázható tartalékot a túlélés számára. Fokozott szerep hárul – paradox módon – az éppen rendelkezésre álló szakképzetlen, alulfizetett könyvtáros munkaerőre, túl a megkívánt alapszolgáltatások biztosításán. Egy rendkívül agiliss, leleményes, szolgáltatásait eladni tudó, létjogosultságát folyamatosan mind a helyi társadalom, mind pedig annak vezetői, döntéshozói felé kommunikálni képes személyzet jelenléte garantálhatná a válságból való kilábalást.

Vavrek szerint Amerika vidéki könyvtárügyének alapvető problémája abban rejlik, hogy nem találkozik egymással az olvasók információs szükséglete a könyvtárak ennek kielégítésére irányuló képességeivel. Ennek egyik mutatója a nem könyvtárhasználói kör 35 éve állandó lakossági aránya. Számtalan ok közül, mint pl. a közlekedés elégtelensége, a potenciális olvasó fizikai helyhez kötöttsége mellett, elgondolkodtató, hogy – felmérésekkel igazolhatóan – az emberek nem ismerik a könyvtárat,

nincsenek tisztában azzal, mit is nyújt az valójában számukra. A legtöbben olvasóhelyként azonosítják és csak alig egy negyedük tekinti úgy, mint információszerzési lehetőség. Egy konkrét témában való tájékozódás, ismeretszerzés kapcsán, hogy tudniillik kihez fordulnának segítségért ilyen esetben, a könyvtárat a szakértő, vagy barát, rokon, ismerős megkérdezése után sorolták. Ugyanakkor a felmérések szerint 70%-uknál mutatkozik igény a számítógépes információszerzés iránt. S ha már az elvárásoknál tartunk, akkor megemlíthető még a munkaképzésre, az idősek számára szervezett könyvtári tevékenységekre irányuló lakossági érdeklődés is.

A gyorsuló demográfiai változások hatására egyre színesedő helyi társadalmak, kis közösségek adekvát szükségleteivel valóban roppant nehéz lépést tartani bármilyen könyvtári és nem könyvtári intézménynek. Ezért van szükség a települések folyamatos szociológiai aspektusból történő vizsgálatára, környezettanulmányokra, a könyvtárosok kapcsolatteremtő képességére, saját közösségük kimerítő ismeretére – egyszóval a lakossági igények állandó nyomon követésére. Amennyiben abban bármi eltérés tapasztalható, akkor a könyvtárnak nyomban lépést kell tudni váltania, s máris az új igények elébe mennie.

Helyi szinten az adott viszonyok lehető legprecízebb feltérképezése után a könyvtárak, illetve azok személyzete tehető felelőssé az intézmény működésének mikéntjéért és színvonaláért. Ennyi múlik a személyi feltételeken. S ez a megállapítás a könyvtár teljes számítógépesítettsége után sem fog veszíteni jelentőségéből.

A könyvtári stratégiára kialakított javaslat azt sugallja, hogy minden eszközzel arra kell törekednie az ott dolgozó szakembereknek, hogy fontosságukat, a közösség életében betöltött szerepüket a helyi társadalom jólétének megteremtésén munkálkodva, ne hagyják a színpalok mögött a szürkén serénykedők néma hadának tevékenységként veszni hagyni, hanem annak hangos demonstrálásával

(PR tevékenység, reklám, rádiós, televíziós szereplés) minden eszközt megragadva mindvégig igyekezzenek a figyelem középpontjában maradni.

Egy képzettebb, politikusabb attitűddel rendelkező szakembergárda képes úgy mozgatni a szálakat maga körül, hogy abból intézménye profitáljon és talpon maradhasson. A személyes kontaktus – lefele és felfele, a lakosság és a helyi vezetők irányába elengedhetetlen feltétele az életképes organikus működésnek. Bevett gyakorlat több helyen is, hogy a területet érintő újonnan felmerülő problémákat, feladatokat helyben a különböző intézmények képviselőinek bevonásával nyilvános fórumon vitatják meg.

Álljon itt ennek alátámasztására a kaliforniai Yolo megye több más hasonló eset közül kiragadott példája. A korábbiakból ismert tipikusan vidéket sújtó gondoktól átítatott régió cselekvési tervet dolgozott ki a helyi lakosság és a döntéshozók közreműködésével. A kutatás a közösség ellátását és a tagkönyvtárak felé megnyilvánuló elvárásokat értékelte. A 90.000 főt számláló térségnek 7 tagkönyvtára egy központi irodája és összesen 42 fős személyzete van. Az ellátott területen a populáció nagysága szerint 3-féle településtípust magába tömörítő részre oszlik a hálózat. A stratégiai terv célja az volt, hogy olyan információkat gyűjtsenek össze, amit a könyvtárosok felhasználhatnak az újfajta feladatok kialakításakor. Korszerű vezetési, szervezési módszereket (teljesítménymérés és minőségbiztosítás) is alkalmaztak. A projekt a környezet tanulmányozásával és az output mérésével, az erősségek és hiányok elemzésével a könyvtár hatékonyságának javítására irányult. A felmérés eredményeit folyamatosan közzéteszik, hogy mások is tetszés szerint alkalmazhassák a sikeres eljárást. A könyvtáraktól megkövetelt nagyfokú flexibilitás magától értetődővé teszi, hogy a felmerülő, közösséget érintő társadalmi problémák kezelésében is az intézmény aktívan részt vállaljon.

Fontos ismerni ennek egyik összetevőjeként az olvasók szociológiai összetételét, érdeklődési körét és olvasási szokásait. Az Egyesült Államokban még a 90-es évek közepén is a női könyvtárlátogatók 70%-os fölényes részvétele kirívóan jelent meg, ami a könyvtárakról kialakított sztereotípiá szerves részét képezi, ők ugyanis a társadalomban a kultúra „felelősei”, első számú fogyasztói. Mára azonban a foglalkoztatás és egyéb rájuk nehezedő terhekből eredően csökkenő számban vannak jelen. A könyvtárak kihasználtsága a jövőben a legnagyobb mértékben a tanulóiifjúságtól várható. Ez a tény a könyvtár egész életen át tartó tanulásra, ismeretszerzésre ösztönző szerepvállalásából is adódik. A feladat azonban egyből plusz kötelezettséget, terhet ró az intézményre. A gyerekekkel kapcsolatban felmerülő problémák, esetünkben éppen a településből adódó hátrányokkal tetézve, részben a könyvtárra hárulnak, így nem tekinthető kivételnek, amikor igény szerint ennek éppen szülő, vagy iskolaoptólóként kell funkcionálnia. És még lehetne sorolni a teendőket.

Röviden szólva az olvasói szokásokról a vidéki könyvtárhasználat a szórakoztató és ismeretterjesztő irodalom között egyenlő arányban oszlik meg. Használják még a könyvtárat számítógépes információszerzésre, álláskeresőre, valamint egyéb média (film, video) kölcsönzésre. Ez utóbbiak esetében drámai változás várható az elektronikus információáramlás teljes kiépülésével.

A könyvtárnak a megsokszorozottan ráirányuló várakozások és feladatok fókuszában kell definiálnia önmagát, s ahelyett, hogy mindennel egyszerre foglalkozva elveszne a számtalan oldalról bombaként záporozó kérések tengerében saját sikeres működésének érdekében célszerű prioritásokat felállítania.

Nagy-Britannia

Nagy-Britannia több mint két évtizedet átfogó könyvtáriügyi helyzetének áttekintése első pillantásra sok hasonlóságot mutat tengerentúli társintézményeivel, legalábbis ami az általánosan felmerülő problémákat illeti. Éppen ezért csak röviden utalnék az esetleges átfedések felvillantásával a szigetországban is jelenlevő nehézségekre.

A vidék itt is egyértelműen – szociológiai jellemzőit tekintve – hátrányos helyzetben van. A települések nehezen megközelíthetőek, rosszak a közlekedési feltételek, az itt élőknek egyre kevesebb munkalehetősége kínálkozik a mezőgazdaságban, mobilitásukat akadályozza alacsonyabb iskolai végzettségük, szakképzetlenségük. Erre felel szegényebbek az emberek és bár tapasztalható a népesség növekedése, a szolgáltatásokhoz és különösen az információhoz való hozzáférés korlátozott. A vidékről a városi emberben élő idillikus kép gyakrabban van kárára, mint előnyére a helyieknek, akiknek sokkal kevésbé adatik meg az a fajta komfort, kényelem, amit a köztudat a meglehetősen tájékozatlanságnak betudhatóan nekik tulajdonít. Ez a vélekedés aztán időnként a döntéshozatalnál a régiókat érintő politikai stratégiái irányelvek kidolgozásánál is megjelenik. Ezt támasztja alá az is, hogy a 70-es évek elejéig nemigen foglalkoztak érdemben a témával. 1977-től kezdtek el a vidék könyvtári ellátottságának a helyi társadalmi viszonyok kontextusába ágyazott komplex vizsgálatát, ami alatt brit viszonylatban a 4000 fő alatti népességszámú települések értendők.

A helyzeten valamelyest javított a helyi önkormányzati rendszerben a 70-es évek végén végrehajtott átszervezés, ami az ellátórendszer hierarchikus felépítésére is hatással volt, s a korábbiakhoz képest a szolgáltatások kínálatának bővülését eredményezte. Az újonnan felállított könyvtári hatóságok a szférára jellemző örökölt pénzügyi nehézséggel küszködtek és az ellátórendszer sokféleségével, an-

nak különböző típusaival találták szembe magukat, még azonos fennhatóságú területen belül is.

Az Egyesült Királyságban a könyvtári szolgáltatók deklaráltan az oktatás, információellátás, szabadidő és kultúra támogatásának felvállalására szereződtek. Idővel a vidéki térség legneuralgikusabb pontjává az információhoz való hozzáférés vált, minekután lassan kezdtek eltűnedezni ennek helyi forrásul szolgáló szinterei, helyesebben szólva kezdték ezt a fajta funkciójukat elveszíteni pl. a boltok, postahivatalok, iskola stb. Pedig az itt lakók az életüket közvetlenül befolyásoló események, hírek, döntések vagy például a helyi szervezetek munkája iránt fokozott érdeklődést tanúsítanak.

Az információs szükségletet tágabban értelmezve a 90-es évek második felében a vidéken élők még mindig több, mint felének nincs személyi számítógépe. Érthető ez a jelenség, hiszen csak azok használják a legmodernebb információtechnikát, akik rendelkeznek az ehhez szükséges anyagi eszközökkel, képzettséggel és természetesen meg van bennük a használata iránti hajlandóság is. Így például ebből a felhasználói körből a kis települések lakosságának jelentős részét kitevő idős emberek szinte teljesen kiszorulnak, ami a hátrányok további halmozódását jelenti ezekben a térségekben.

Itt is jelentkezik a szakemberhiány. A szolgáltatók minősége részmunkaidős képzetlen személyzetten múlik. A magasan kvalifikált könyvtárosok közül kevesen választják a sok kényelmetlenséggel járó vidéki életpályát, más részről könyvtárpolitikai megfontolásból a periférián levő községi, vagy mozgókönyvtár üzemeltetésekor luxusnak tekintik a szakalkalmazott foglalkoztatását. Ez aztán olyan módon hat vissza a képzésre, hogy szűkül a felsőoktatásban részt vevők, illetve kibocsátott diplomások száma.

A vidéket olyannyira jellemző – az egy főre jutó magas költségek miatti – anyagi szűkösség kis példányszámú állomány fenntartását teszi lehetővé, ami tartalmát tekintve ritkán feleltethető meg a

speciális igényeknek, ráadásul hamar elavul, megszűnik az érdeklődés iránta, ha túl sokáig egy helyben marad. Sajnos, ez utóbbi megállapítás az információs korban – bár korábbi írásokból idézett – a kistelepülések relatív elmaradottságának betudhatóan mit sem veszített aktualitásából.

Összegezve a vidékre s abból is a halmozottan nehez sorsú kistelepülésekre háruló gondokat – mind ezen tényezők kombinációja a szolgáltatások iránti fogadókészség lanyhulásához vezet, s az érdeklődés hiánya kevesebb kérés formájában még gyérebb ellátást idéz elő, ami még ennél is kisebb elvárást gerjeszt, s tovább folytatva a sort, végül összeáll a lefelé húzó spirál.

A jelenség orvoslására korán felismerték a *forrásmegosztásban* rejlő előnyöket, aminek számtalan kísérlet tanúsítja működőképességét. Ez alatt Nagy-Britanniában is a helyiségeken, szolgáltatásokon és személyzetten való osztozást értik. Az amerikai példához hasonlóan az intézmények közötti fúzió nem csupán a könyvtárakra korlátozódik, hanem egyéb más nem könyvtári intézményt is magába tömörít. Angliában például állampolgárok számára létesített tanácsadó irodával kooperáltak a könyvtárak.

Napirendre került tehát az információhozzáférés vidék-város közötti egyenlőtlenségének országos szintű rendezési terve, amely elképzelés szerint pl. a média bevonásával kell az objektív, idealizálástól mentes falusi élet bemutatásával eloszlatni a tévképzeteket.

Ennek az elgondolásnak a jegyében Skóciában az önkormányzatok a könyvtárakat a helyi információszolgáltatás bázisául tették meg. Szerepük eszerint a helyszín biztosításán túl, az irányelvek kialakításában, fejlesztések, képzések, támogató, segítő szolgáltatások formájában összegezhető.

Az Egyesült Királyságban az államilag működtetett könyvtári rendszeren belül a vidék ellátása a következőképpen alakul. A központi szerepet betöltő megyei könyvtáraknak léteznek fiókkönyvtárai, illetve olyan részleges nyitva tartású, könyvtári funkcióval

felruházott színhelyei, amelyek felelősek azért, hogy a nehezen megközelíthető, izolált szórvány kistelepülések is hozzájussanak a könyvtári szolgáltatásokhoz. Az információs hálózat kiépülésével továbbra is megmaradt a létjogosultsága a kis falvakat, hátrányos helyzetű csoportokat kiszolgáló speciális, hazánkban egyelőre nem működő könyvtári ellátóformának, a különböző mozgókönyvtár-típusoknak. Sok helyen a már említett számítógépes és egyéb információforráshoz való hozzáférés hiányában ennek itt sincs alternatívája.

Mielőtt ezek részletes taglalásába kezdenék, érdemes egy pillantást vetni az integrált könyvtári tervezés vezérfonalául szolgáló elméleti megfontolásokra. A szigetországban ennek két típusát dolgozták ki. Az első szerint a könyvtár hagyományos szolgáltatási feladatokat – mint kölcsönzés és rekreációs tevékenységek – lát el központi, vagy részidőben nyitva tartó, ill. mozgókönyvtári egységekkel.

A másik típus teljes ellátórendszerrel takar, ami a klasszikus teendőkön túl az oktatási, kulturális életben és információellátásban is tevékenyen részt vállal. Könyvtárak egymás közötti, továbbá könyvtári és nem könyvtári intézmények forrásmegosztáson alapuló kooperációját feltételezi (pl. könyvtár iskolával, vagy egészségügyi intézménnyel való társulása).

A helyi sajátosságok különbözősége miatt nem lehet azonos recept alapján megoldani a települések ellátását. Egy 1998-as koncepció a könyvtári helyhatósági testületek vezető szerepét hangsúlyozza a hálózatok létrehozásának kapcsán. Az elképzelés azonban csak az állandó helyiséggel, illetve épülettel rendelkező könyvtárnál kivitelezhető. A kistelepüléseknek saját maguknak kell megoldást találniuk a helyi információszolgáltatásra. A vidéki szükségletek feltárására kutatásokat kell kezdeményezni, majd ezt követően lehet megtervezni ennek kielégítési módjait és az arra érdemes elgondolásokat finanszírozni.



Azokon a területeken, ahol a legégetőbb szükség jelentkezett a szolgáltatások iránt, létrehozták az ellátás adekvát módjait. A helyi szervezetek és a könyvtári rendszer összefogását követően országos szinten kapott nyilvánosságot a vidék problémája. Ennek felismerése azonban még mindig csak a baj orvoslása és nem a megelőzése. Sokféle kísérlet folyik évtizedek óta a periférikus területek ellátására vonatkozóan. Mindenesetre a magyarországi viszonylatokra tekintettel, érdemes kicsit részletesebben is megismerni a brit gyakorlat példáit.

Kiindulópontként meg kell említeni azt az Anglia és Wales számára készült a könyvtáros szakma által központilag javasolt ajánlást, amely szerint a 4000 főnél nagyobb lélekszámú falvakban célszerű állandó szolgáltatóhelyet üzemeltetni, heti 15-20 óra időtartamú nyitva tartással, 5000–6000 kötetes állománnyal. Az 1500 fő alatti területeken mozgókönyvtári szolgáltatást kell indítani kéthetente 15 percesre tervezett megállókkkal. A kettő közé eső lélekszámú községekben vagy nagyobb mobilkönyvtár, vagy más mozgókönyvtári szolgáltatás (pl. pótkocsis teherautó, furgon) létesítése célszerű, mivel a rövidített nyitva tartású, statikus szolgáltatóhelyek üzemeltetése nem gazdaságos, túl kevés idő áll rendelkezésre ahhoz, hogy a drága állományt hatékonyan ki lehessen használni.

Például Leicestershire-ben az 1000 főnél kisebb településeken kéthetente, az 1000-1500 fős népesség esetében hetente működik mozgókönyvtári szolgálat, az 1500 főnél nagyobb helyeken pedig könyvtári célzattal épített intézmény működik 10-30 óra, a helyi igényekhez igazodó heti nyitva tartással. Ezen kívül alkalmaznak még nagyobb járműveket, trélerket, vagy konténert is, szükség szerint. Staffordshire-ben az 1500 főnél kisebb községekben mobilkönyvtár, 1500-tól 5000 főig terjedően egy leginkább lakókocsihoz hasonlítható furgon (caravan), míg az 5000 főnél nagyobb lélekszámú településeken önálló könyvtárárpület áll a lakosság szolgálatára.

Sajnos, előfordult olyan eset, amikor a könyvtár bezárására került sor, ahol heti 10 óránál rövidebb volt a nyitvatartási idő és nem érte el az állományt kitevő könyvek száma a 4500-at.

Az ajánlás tehát a kisközösségek ellátására mozgókönyvtári megoldást javasolt és e mobil állomány terjedelmét vidéken 2500, városi periférikus területen pedig 4000 darabos példányszámban határozta meg.

A hálózatba való szerveződés előnyeként jelentkezik, hogy a központi szerepet betöltő könyvtár, amely a befutott kérések teljesítésével és – gazdagabb állomány és eszköztár birtokában – a segítségadás egyéb más módozataival, illetve annak megszervezésével foglalkozik pl. ingyenes házhozszállítás az elhagyott területeken élőknek, betegeknek stb. – koordinálóként közvetlen kapcsolatban áll minden egyes taglétesítménnyel, s ennél fogva kiiktathatóvá válnak a közbülső szintek bürokratikus kitérői.

Nyilvánvaló a már sokat emlegetett forrásmegosztásból származó költségmegtakarítás evidenciája. A könyvtári ellátás összehangolása más szolgáltatásokkal (pl. kereskedelmi, egészségügyi, önkormányzati), tehát a köz és a privát szektor közötti együttműködés hatékonysága hosszú távon járul hozzá a vidéki életminőség javulásához, végső soron jólétének megteremtéshez.

Az általános helyzetkép feltárása után vegyük sorra a könyvtár falain kívüli, az azon túlnyúló, de könyvtári feladatok teljesítésével foglalkozó mozgókönyvtári ellátási formák Angliában alkalmazott fajtáit.

A mozgókönyvtári szolgáltatás adott kis közösség könyvtári ellátásának legértékesebb részét képezi. Rendkívüli előnye a változó viszonyokhoz való gyors alkalmazkodásában és alkalmazásának ill. használatának rugalmasságában rejlik. Az általa biztosított anyagok sokfélék lehetnek, de van, ahol nem engednek a könyvön kívül mást (pl. zenei, vagy nyelvi kazettát, videót stb.) kölcsönözni. Különös hangsúlyt fektetnek a felhasználói kör definiá-

lására, a célcsoport életének, szokásainak, érdeklődési körének ismeretére. Rendszerint idősekből, kisgyermekes nőkből, betegség, vagy egyéb más okból lakáshoz, helyhez kötött egyénekből rekrutálódik az olvasóközönség. Ez a fajta tájékozottság annál is inkább hasznos, mivel így a könyvtárat nem használók is bekerülnek a látókörbe. A közösség ismeretében következtetni lehet arra, kik és milyen okból rekednek kívül a könyvtári szolgáltatás hatósugarán. Eszerint lehet megtervezni a szállítás optimális időpontját, hogy a munkába járóknak, iskolás gyerekeknek is legyen lehetőségük a kölcsönzésre. Találkozhatunk olyan esettel is, amikor a gyéren lakott, periferikus ipari területeken a gyárba, a munkahelyre vonul ki a mozgókönyvtár. Itt tehát megfordul az irány a szolgáltatás megy utána, ill. keresi meg a használókat.

A szállítás technikai részleteinek gyakorlati kivitelezését illetően sokféle verzió létezik. Általánosságban elmondható, hogy szigorúan előírányzott útvonalat kell bejárnia a könyvszállító járműnek, kijelölt helyeken ún. megállóban rendszeres időközönként, meghatározott időtartamban kell időznie – így bocsátva hordozható tartalmát a közösség rendelkezésére.

A kölcsönzési idő ebben az esetben az átlagosnál hosszabb, amivel érdemes számolni a költség-hason szempontról való mérlegeléskor. A könyvek ennek során ugyanis gyorsabban mennek tönkre, s ez megrágtja a szolgáltatást.

Érdekes kezdeményezésként került bevezetésre mintegy a személyzet és olvasó munkáját megkönnyítendő, hogy barátok, szomszédok egymásnak is kölcsönadhassák a könyveket, és nem kell annak személyesen visszavinnie a könyvtárba, aki azt kikérte.

A még intenzívebb kihasználtság érdekében néhány megyében a nyári szünetben az iskolai könyvtári állományt mozdítják el és kölcsönzik a közigazgatási határon belül eső falvak között, ellátva így a gyerekeket hasznos olvasmányokkal, s¹ emellett

még kellemes szabadidős programokkal, mint mesélés, folk műsorok stb. is színesítik az alapkinálatot. A szolgáltatások működtetésére nem célszerű professzionális személyzetet bevonni, ez nem hatékony, s egy szakképzett könyvtáros számára időpazarló tevékenység. Egy járművezető és egy asszisztens együttesen könnyedén képes ellátni a feladatot.

Angliában használatos eszköz a *tréler*, ami traktorral, vagy teherautóval vontatott járművet jelent és a *furgont* (lakókocsit) is könyvtári szolgálat betöltésére használják. Az előbbi méreténél fogva – a gazdaságos működtetés elsődleges szem előtt tartásával – inkább a nagyobb lélekszámú területeken, városokban alkalmazott. Jellegzetessége, hogy főként az esti órákban látogatja célállomásait. Különösen a gyerekekre és férfiakra gyakorol nagy vonzerőt a korábbi típussal ellentétben.

Találhatunk példát az eddig említett típusok egyvelegére is. Ez esetben a tréler egy asszisztens működteti és a nagyobb településeken állomásozik, míg a mozgó/mobil egység a sofőr vagy a könyvtári asszisztens irányításával a periferikus, vagy ritkán lakott területeket járja.

A *konténeres változat* lényegében a mozgó és statikus könyvtár előnyeit egyesíti magában. A bútorozott, könyvekkel megrakott könyvtári szempontból komplett épületet speciális járművön szállítják és korszerű, erre kialakított hidraulikus technikával rakják le a kijelölt helyen. Körülbelül 5000 kötet utaztatására képes. Valamelyest hasonlít a furgonhoz, azzal a különbséggel, hogy ez rendezett szobabelsőre hasonlatos enteriőrrel várja látogatóit, ezen túlmenően még egy praktikus szempontnak is eleget tesz; könnyen megközelíthető, s nincsenek meredek feljárati lépcsői. Egyetlen hátránya, hogy telepítésekor a talaj szintkülönbségeit mindig figyelembe kell venni. Mérete és belső raktere révén akár 4000 fős település ellátása is megoldható használatával. Anglia-szerte az üzemeltetésére nézve viszonylag kevés technikai problémát felvető konténerből elég sok található.



Olyan elgondolások is léteznek, amely szerint a konténerben és a trélerben kialakítanak külön teret olvasás és tanulás céljára. Sajnos a tapasztalat mindannyiszor azt igazolta, hogy ez a lehetőség kihasználatlan maradt.

Alternatív megoldási kísérlet egyikeként ismeretes – *könyvtárépület és mozgókönyvtári szolgálat kombinációjaként* – az olyan szállítható „könyvtártípus” amely egy – nyilvánvalóan a különböző települések közös összefogása által létrehozott több funkciós épületben kap helyet, s a hetente körútjára induló konténerezett állomány távollétében helyén más tevékenységek, programok szervezésére nyílik lehetőség. Ennek kipróbálására Bradfordban került sor, s mivel nem bizonyult túl költséges megoldásnak (pl. a trélernél és konténernél is kevesebbe kerül) a közepes nagyságú populációs területek ellátására ez tűnt a legmegfelelőbb módnak.

Minél nagyobb egy település lélekszáma, annál inkább indokolt a statikus könyvtárépület létesítése. 2000-3500 fős falvakban már célszerű ún. kis részidős nyitva tartású könyvtárakat működtetni. Van ahol faluházban, közösségi központban, vagy iskolában alakítanak ki teret számára. Gyakran alkalmaznak a heti 1-9 órát nyitva tartó kb. 400-3000 db-ig terjedő állományú kis könyvtárakban kiegészítő munkaerőként önkénteseket is.

A könyvtárépület gyakran a találkozások, szociális események színtere, ami a helyiek számára nagyon fontos fórum a közösség összetartása, kohéziója szempontjából. Ezen intézményeknek ráadásul a mozgókönyvtárral összevetve sokkal nagyobb a befolyásuk ama bizonyos négyes címszóban összefoglalt a könyvtár feladatát a kultúra, oktatás rekreáció és információellátás fogalmaiban kijelölt misszió teljesítésében.

Angliában nemcsak a vidéki kistelepülések ellátása működtött elégtelenül az elmúlt néhány évtizedben, hanem az elmaradott ipari területek is e tekintetben hasonló természetűnek mutatkoztak. Ennek megfelelően az ellátórendszer javítására tett megol-

dási javaslatok a területek különbözősége ellenére sok tekintetben azonosságot mutattak pl. mozgókönyvtárak beindítása. Az információhoz való egyenlő hozzáférés esélyének biztosítékeként országsszerte több helyen is az arra rászorulókat olvasmányhoz való juttatását a könyvek és egyéb könyvtári anyagok házhoz szállításával oldották meg.

Bár láthattunk példát helyi kezdeményezésekre, amelyek mai napig is folynak Anglia-szerte, hosszú távon az információs infrastruktúra fejlesztése – ami 1997 óta működik országos szinten összehangoltan – ígérkezik a szférára olyannyira jellemző évről évre csökkenő anyagi támogatás egyetlen ellen-szerének.

Az immár elektronikusan is összekapcsolt hálózatokba szerveződött vidéki könyvtárak a többfunkciós nagyobb megyei könyvtárak központilag beszerzett speciális elvárásoknak is megfelelő állományához egy számítógépes katalógus segítségével férhetnek hozzá, s ráadásul ez a törzsállomány bárki által és bárhol elérhető a megye területéről, ami egyúttal a kért dokumentumhoz való hozzájutást 3 napon belül garantálja. A jól kiépült hálózat részeként működik ilyenformán a mozgókönyvtári ellátórendszer is, ami változatlanul elsősorban szórakoztató irodalommal és tanulást segítő anyagokkal látja el vonzáskörzetének lakóit.

Anglia északi területén az elektronikus hálózat megyehatárokat is átlépve egész régiókat összekötve biztosítja a területén élőknek az információhoz való hozzáférés egyenlő esélyét, így kapcsolva be a kis településeket is a virtuális rendszerbe.

Látható mindebből, hogy a helyi nehézségek leküzdésére a 90-es évek végén csak összehangolt programok kivitelezésével nyílik mód. Ne felejtsük el azonban, hogy a legkorszerűbb technika sem helyettesíti a hagyományos könyvtári szolgáltatást, ill. annak bizonyos specifikumait. Nem szünteti meg a szeparációt, s érvényes ez hangsúlyozottan a kistelepülések esetében, ahol is a személyes kapcsolat semmilyen eszközzel sem pótolható.

Amint arra már utaltam vidéken együtt élnek a csúcstechnika vívmányai sokszor a 20 évvel ezelőtti ellátási formákkal, azokat gyakran áthatva, modernizálva pl. mozgókönyvtárban számítógépes keresés biztosítása. Így továbbra sem szűnik meg a területi ellátórendszernek a helyi sajátosságok egyediségéből fakadó változatossága. Éppen ezért a jövőben is szükség lesz a lakossági igények feltérképezésére, a könyvtár működésének, hatékonyságának folyamatos mérésére, külső kapcsolatainak értékelésére, a szolgáltatások minőségének megfelelő színvonalon tartására. Javítani kell az információhoz való hozzáférés kiemelt könyvtári feladatként történő kezelésének helyzetén, hogy a közösség számára is ez egyértelművé váljon. A közvélemény-kutatások szerint ugyanis ez a forrás Angliában a 3. helyre szorult, az otthonról, az iskolából, munkahelyről, ill. a másodikként említett helyi közösségből származó ismeret, információ mögött.

Wales

A 70-es évek végéről származó szakirodalomban külön utalásokat találhatunk a walesi vidéki ellátórendszerre vonatkozóan. Mivel nem sok különbséget fedezhetünk fel az angliaihoz képest, ezért csak a 20 évvel ezelőtti gyakorlat számunkra érdekes vonásait szeretném kiragadni az 1978-ban megjelent cikkgyűjteményből.

A vidéki könyvtárak problémája röviden három pontban foglalható össze.

1. Fizikai adottságok – nagy területen egymástól távol élő kis közösségek.
2. Limitált források – magas költségek, megfelelő könyvtári helyiségek hiánya, alacsony példányszámú gyűjtemény, amit az elavulástól védendő – cirkuláltatni kell a környék könyvtárai között.
3. Szakképzett személyzet hiánya.

Walesben a csökkenő népességszám mellett a vidéki területek jelentős részének pihenőhellyé történő átalakulása az őslakosság ideiglenesen ott tartózkodó idénylakosokra való kicserélődése – akik megfelelő saját, ill. tömegközlekedési eszközök híján kénytelenek a helyzettel járó kényelmetlenségeket elviselni, jelzi a demográfiai átrendeződések újabb tendenciáját. A centrumoktól távol eső egyébként a vidék minden más pozitívumával, kényelmével kecsesítő falvak kulturális életének egyetlen képviselője a könyvtár maradt, amely gyakran valamely más intézménnyel közösen működik. Ez a megyei tanács által létrehozott ún. *közösségi központ*, helyet ad még pl. az oktatási és szociális tevékenységeknek, a költségmegosztás elve alapján biztosítja a szolgáltatások működését, amelyre ezen együttműködés hiányában külön-külön egyikük sem lenne képes.

A könyvtári szolgáltatást is magába foglaló intézmény igazgatásában egyszerre több fenntartó is részt vesz, így fölülte beleszólási jogot gyakorolhatnak pl. a képviselők, iskola vezetőség, közösségi tanács és más szervezetek tagjai.

A kistelepülések ellátásakor az 1000 fős lakosság-számnál húzható meg az a határ, amelynél már indokoltnak tekinthető a *mozgókönyvtár* használata.

Az egyéb ellátási formákról még elmondható, hogy kezdetben sok helyen az ún. *könyvlerakat (letét)* létrehozását választották, amit önkéntesek működtettek. Ennek néhány száz kötetes állományát, évente négyyszer frissítették. A letétet kiegészítő postai rendelés, amit a tanulóknak nyújtottak kiegészítő szolgáltatásként, kiiktatódott a limitált könyvtári nyitva tartásból eredően nem kellő mértékben használt könyvvállomány drágasága miatt. A depozitot felváltotta a nagyobb méretű, a könyvek áramoltatása szempontjából jelentősebb, igaz relatíve drága, összességében mégis hatékonyabb *mobilkönyvtár*, amelynél a költségtényezők mérlegelésekor az alkalmazott járművek megfelelő kiválasztása nem elhanyagolható tényező. A szociális tevékenységeket is



ellátó mozgó szolgáltatás kéthetente fél órát tartózkodik a kijelölt helyszínen, havonta egyszer pedig 15–20 percre felkeresi az otthonokat és a farmokat is.

A lakókocsi (furgon) és a tréler (vontatott jármű) kombinációja a részidős nyitva tartású körzeti könyvtárak és mobilkönyvtárak tulajdonságainak társításából született. A háromezres és az alatti lélekszámú településeken hetente egy alkalommal szolgáltat. Az akár 3–4 odavontatott furgon kb. 6000 könyvet tartalmaz. Ha több jármű áll a lakosság rendelkezésére, mindenki kényelmesen veheti igénybe a szolgáltatást. A részleges nyitva tartású könyvtárral szembeni előnye a könyvvállomány állandó elérhetőségében rejlik.

Az angliai példából már ismert mobilkönyvtár és tréler ötvözete itt 100–1500 fős településeket lát el. Rendkívül gazdaságos, mivel így csökkentett személyzettel is kifogástalanul funkcionál.

A *konténeres könyvtári változat* alkalmazása szintén használatos erre. A hely körülmekintő kiválasztása lehet ez esetben fontos szempont. Nem jelent újdonságot a szállítható letétek, raktári állományok (kizárólag könyvek) bizonyos napokon, meghatározott településeken, az erre a célra kijelölt épületben való elhelyezése sem.

Sok könyvtári felügyelet alapított *kettős funkciójú könyvtárat* közművelődési és oktatási céllal – gazdaságossági megfontolásból, aminek során pl. a gyerekek számára lehetőség nyílik arra, hogy közelebb kerüljenek a közösségi tevékenységekhez. Egyébként Walesben rendelet írja elő, hogy a könyvtári szolgáltatást ki kell terjeszteni az iskolára. Nyári szünetben gyakori látvány a kötelező olvasmányok és a szórakoztató irodalom szállításán túlmenően, a gyerekek szórakoztatását szolgáló programokat is ajánló faluról-falura járó könyvtári jármű.

Az országos könyvtári hálózat vezetőségének egy 1998-ban született elképzelése szerint – amelyről nem tudni ténylegesen ki lett-e próbálva a gyakor-

latban – ún. *minikönyvtárak* felállítására tesznek javaslatot. Érdekes elgondolásnak tűnik az olvasók, kölcsönzők ingyenes, vagy mindenesetre kedvező tömegközlekedési tarifával közvetlenül a könyvtárhoz történő szállítása is.

Ez a testület külön szorgalmazza *hatásvizsgálatok folytatását*. Az új formák, technikai egységek bevezetését követően azonnal mérnék ezek működőképességét és a hatékonyság megállapításához ezt az emberek szükségleteivel állandóan összevetnék. Biztosítanák a szakemberek képzését és arra a területre csoportosítanák át a forrásokat, ahol arra a leginkább szükség van.

Visszatérve a korábbi állapotokhoz az állomány terjedelmére vonatkozóan is megfogalmazódott egy ajánlás. Ebben 4000 főre 8000 könyvet számítanak, ebből 6000 kötetet javasolnak szabadpolcra kitenni, míg 1500 fő esetében 5500–6000 kötetes állományt és 5000 kötetes szabadpolcos állományt tartanak ideálisnak.

A szolgáltatási pontok havonta folyamatosan cserélik egymás közt állományuk egy részét. Ezekre a területeken a referenz könyvek, közhasznú információt tartalmazó anyagok és szolgáltatások kiemelt fontosságot nyernek, s akár statikus, akár mozgókönyvtári forrásból, beszerezhetőek kell legyenek.

A gyűjtemény mellett az intézmény másik tőkét a *humán erőforrás* képezi, ami erre fele nagy érték. Kísérleteztek szakképzett és képzetlen személyzet vegyes alkalmazásával is. Mivel a forrásmegosztás a munkaerőre is vonatkozik, így gyakori, hogy több intézmény (pl. iskola, egészségügy stb.) osztozik a könyvtáron. A kisebb településeken pedig láthatuk a mozgókönyvtárban szakember irányításával asszisztens, vagy sofőr látja el a teendőket. Az igény egyébként gyakorta felmerül nemcsak Walesben, hogy külön képzést kellene indítani azon könyvtárosok számára, akik kistelepüléseken, falvakban vállalnak munkát – a helyi lakosok kielégítő ellátása érdekében. Alapfeladatukon túlmenően

más közösségépítő tevékenységet is el kell látniuk, illetve abban részt kell venniük.

Külön említést érdemel az igen gyér népességű mindössze 200–500 közötti lélekszámú, zömében idősek lakta falvak ellátása, ahol a mezőgazdasági munkálatok mellett a turizmus kap egyre nagyobb szerepet a település bevételének termelésében. A mobil könyvtári ellátás dominanciája mellett előforduló egy-két könyvtáráépület inkább szociális alapon funkcionál – s szerencsére jól kihasználta. Ezekben a helyeken a mindennapi életritmus ismeretében a boltok nyitva tartásához, a menetrendhez és egyéb elfoglaltságokhoz kell igazítani a szolgáltatások időpontját. Mozgókönyvtárak erre fele kétheten te fordulnak meg, kb. 25 percet állnak egy helyen és 2000–2500 könyvet visznek ki egyszerre.

A kisfalvakban felmerülő speciális kéréseket heti rendszerességgel gyűjtik össze. A sürgős megrendeléseket postai úton továbbítják a központi könyvtárakba, ahonnan majd kiszállításra kerül a kért anyag. A könyvtárközi kölcsönzést itt is alkalmazzák.

A működő *szakfelügyelet* a statikus könyvtárak munkáját ellenőrzi. Ennek keretében havonta egy alkalommal végiglátogatja az intézményeket.

Az iskolai mobilkönyvtár több helyszínt szolgál ki egy szakképzett könyvtáros irányításával, aki maga válogatja ki a kiszállítandó kollekciónak a darabjait – az új könyvek listájáról évente megjelentetnek egy kiadványt – amit aztán az adott iskola megkap félévente, majd ennek az állománynak a fele gazdát cserél.

A mobilkönyvtárnak egy további fontos szerepe rejlik a kulturális műsorok, rendezvények népszerűsítésében, reklámozásában, ugyanis közvetítésével kapnak tájékoztatást és kapcsolódhatnak be ezekbe a kistelepülések lakói.

Rövid kitérő gyanánt érdemes a speciális információs szükségletek kielégítéséről is ejteni néhány szót pl. a cégek, ipar számára szakirodalommal, naprakész tájékoztatási anyaggal való ellátástól

kezdve a technika fejlődésének legújabb híreinek keresztül a helyi fogyasztói szokásokig bezárólag, – ami mind a könyvtár által válik hozzáférhetővé. *Walesben kettős szintje épült ki az információszo-
gáltatásnak.*

1. Helyi szint – ami átfogó igénytel minden kérdés megválaszolására vállalkozik és azonnal elérhető a helyi adatbázis segítségével. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a legfontosabb segéd-
eszközök, mint szótár, menetrend, térkép, folyó-
iratok stb. itt bármikor fellelhetők.
2. Speciális kérések teljesítésére szakosodott szint (állomány és személyzet vonatkozásában egyaránt).

Ez a hálózat aztán egész Walesre kiterjedően – élén a nemzeti könyvtárral és kormányzati finanszírozással – igyekszik a könyvtári szolgáltatásokat illetően többnyire tájékozatlan emberek minél szélesebb rétegei számára tudatosítani a használatában rejlő előnyöket, egyáltalán a mindennapi életben való nélkülözhetetlenségét.

Végezetül egy nagyon egyszerű, de talán jól használható, kipróbált 1993-ból származó ötlet leírásával zárom a szigetországi blokk bemutatását. Ennek alkalmazása ott válik célszerűvé, ahol viszonylag szerény keretből kell megoldani a kistelepülések könyvtári állományának frissítését, ill. gyarapítását.

Angliában a kistelepülések könyvtárai (statikus és mozgó) egyaránt a megyei központi könyvtárral állnak összeköttetésben. Így egy *közös könyvvalap* működik, amiből az egyes intézmények a kölcsönzők számarányának megfelelően részesülhetnek. Ahol kevesebb az olvasó, oda kevesebb új könyv kerül. A könyvtári állományok 50%-a könyvtárak között évente cserélődik, de ez sem tűnik elégségesnek a frissítéshez. Éppen ezért létrehoztak egy olyan gyűjteményt, amelyet 13 részre osztva 13 könyvtár között forgatnak rendszeres időközönként. Az állomány folyamatos bővítésének kritériumai szerint a könyvek nem lehetnek 1990-nél korábban megje-

lentek; de jó olvasmányok (ismert szerző tollából származnak); népszerűek, divatosak, és némi kísérletezésnek is teret engednek; nem lehet belőlük egy-nél több, azaz másodpéldány; és lehetőség szerint – hiszen természetüknél fogva nehéz teljesíteni a rájuk irányuló kéréseket – a bestsellerek kerülendők.

A könyvek fenti ismérvek szerinti kiválasztása katalógusból, beszerzésük pedig a könyvtárellátón keresztül történik. Ilyen formán mód nyílik arra, hogy olyan drága, értékes könyv is eljusson az olvasóhoz, amit egyébként önerejéből a saját körzeti könyvtár megvásárolni képtelen lenne.

A továbbiakban a gyűjtemény azonosítására és elkülönített tárolására külön gondot fordítanak. Új helyén 8 hétig időz és összesen két évig köröz a kb. 1100 új könyv a kistelepülések könyvtárai között. A csere a számítógépes rendszer által központilag ellenőrzött, adminisztrálása automatizált, ami a személyzetet nagyban tehermentesíti.

Az újonnan érkezett könyveket aztán jól látható helyen erre rendszeresített, figyelemfelkeltő feliratozással ellátott polcokra rakják ki. Az áthelyezés során a kölcsönzött anyag automatikusan új helyére kerül és két év elteltével végleg az utolsó helyszínen marad.

A kezdeményezés a tapasztalat szerint sikeresnek mondható, mind a szakma, mind pedig az olvasók részéről, ugyanis lényegesen gyakrabban kölcsönzik ezeket a könyveket.

A kezdeményezés ötletgazdáinak mottója nagyjából így hangzik: Állandó készenlétben állva kell a kereslet és kínálat vákuumában az olvasó pillanatnyi érdeklődését megragadni és kielégíteni.

Franciaország

Franciaországgal folytatva a sort, könyvtári ellátórendszerének különböző fejlődési fázisain egy erről megjelent tanulmány kalauzolja végig az érdeklődő-

ket betekintést engedve történetének 1945-től napjainkig terjedő időszakába.

A háború évei után Franciaországban kevés ún. vidéki helyhatóság által működtetett könyvtár volt. Alternatív megoldásként az oktatási minisztérium berkeiből induló kezdeményezés hatására létrehozták a mozgó, vagy „vándorló” könyvtári szolgáltatást, amiből először mindössze nyolcat állítottak üzembe. Azokat a megyéket preferálták első körben, ahol már korábban is próbálkoztak a könyvtári szolgáltatás megszervezésével. Ezekhez az intézményekhez csatoltak egy-egy mozgókönyvtárat és adtak hozzá egy bibliobuszt is 4 fős személyzettel „felszerelve”. A pénzügyi keretek szerény mértékénél fogva persze messze nem tudtak megfelelni a várakozásnak. Később a könyvtári rendszeren végrehajtott átalakítás után ugyan számuk a duplájára nőtt, de a könyvtári szférát folyamatosan jellemző pénztelenség és nemtörődomség miatt csak igen lassú fejlődés volt tapasztalható. A 60-as évek elejétől aztán újraélesztették a szolgálatot és újból növekedésnek indult a rendszer. 1985-re már a tengerektől területre is jutott az ellátásból.

Az erős centralizációs törekvések miatt a 80-as években a megyéknek nem volt túl sok befolyásuk a döntéshozatali folyamatokra. Mindeközben egyre inkább kezdtek kiütközni a települések közti területi egyenlőtlenségek, így elkerülhetlenné vált a *decentralizálódás*. Ennek eredményeképpen állami irányítás alól a könyvtári szolgáltató rendszer átkerült helyhatósági illetékességi körbe az önkormányzatok irányítása alá. Azóta az államnak, illetve a felügyeletet ellátó minisztériumnak nincs közvetlen beleszólása a könyvtári ügyekbe. Feladata pusztán a személyzetre fordítható éves támogatás keretének biztosítására korlátozódik.

Kezdetben a 15.000 főnél alacsonyabb népességű területeken működött az ellátás imént említett formája, majd átmenetileg több pénz jutott a területre így 20.000 főnél húzták meg a határt. 1985-ben az önkormányzatok fenntartói szerepkö-

rének kijelölését követően ismét lecsökkent ez a szám 10.000 alá. Franciaországban 29 millió ember él 10.000 főnél kisebb településen, ami a lakosság közel felét 48,6%-át teszi ki.

A helyhatósági irányítás alatt álló területek különbözőségei – a közigazgatási rendszer sajátosságai-ból adódóan – egyre kifejezettebbé váltak. A helyi gazdasági erőktől, bevételek beáramlásától való függés, valamint az emberek könyvtárügy iránti attitűdjének mikéntje teremtett esélyt a túlélésre, felvirágzásra, vagy ítélt intézményeket vegetálásra, legvégső esetben pedig elhalásra. Míg az ország déli részén, ahol a népességszám csökkenése miatt éppen hogy fenntartható volt a rendszer, északon gyorsan és sikeresen kiterjesztették a szolgáltatást. Könyvtárak épültek s bőven jutott az állomány, szállítás és személyzet finanszírozására.

A történet elején, ha visszaemlékszünk tudjuk, hogy kevés bibliobusz járta az ország útjait. Kiegészítésül raktárakat, lerakatokat létesítettek a könyvek tárolására és elosztására. A célnak az iskolaépületek kiválóan megfeleltek, ezért sokáig az ő reszortjuk lett a megfelelő hely biztosítása. Később azzal a szándékkal, hogy elszakadva az iskola berkeiktől és specifikus olvasóközönségétől a felnőtt olvasókhoz is eljussanak ill. más területek fele is nyissanak közvetkező helyszínül a városházát jelölték meg a könyvtárügy illetékesei. De innen is továbbterjeszkedett a hálózat és hamarosan ifjusági klubok, idősothtonok, börtönök, kórházak, gyárak falain belül találta magát. Ma kb. 30.000 ún. lerakó, – vagy raktárhely van. Előfordul néhol, hogy a helyi közösség támogatásával már könyvtárrá nőtte ki magát a lerakat.

Ennek a viszonylag egyszerű szolgáltatási formának a hátrányaként írható le a közvetlen kontaktus hiánya olvasó és személyzet között, ahol a könyvet kölcsönözni szándékozó egyén teljesen magára hagyva kénytelen eligazodni a papírrengetegben.

Sokáig a járművek és az azt kezelő személyzet számára sem voltak fedett helyiségek, mindig községi,

vagy egyetemi könyvtárakban vendégeskedtek az egyébként nagyon szigorú idő és menetrend szerint rögzített országjáró körútjuk során. Majd 1968-tól felépült az első funkciónak megfelelően kialakított központjuk. A buszsofőrök nehézségeit megkönnyítendő kisebb tárolóépületeket, ún. alközpontokat létesítettek, ahol az állomány mellett az iroda és a bibliobusz számára külön helyiséget alakítottak ki. Ma már van olyan megye, ahol három alközpont is működik. A hálózat összefogására, kohéziójának erősítésére létrehozott csúcshintézmény, egyáltalán a mozgókönyvtári rendszer struktúrája még részleteiben sem emlékeztet a mi közművelődési könyvtári szisztémánkra. Ezeken az ellátóhelyeken ugyanis úgy zajlik a kiszolgálás, mint ahogyan az egy raktárban megszokott, s ahogyan az a lelkes önkéntes személyzettel elvárható, ugyanis a munkálatokat mindenkor ilyen típusú munkaerő látja el. Ezzel együtt 1960-óta komoly közművelődési és oktatási koncepciók, fejlesztési tervek megvalósításának szolgálatába szegődve veszik fel a harcot az írástudatlanság ellen és vesznek részt a még több olvasót megcélzó, ill. az olvasás népszerűsítését hirdető kampányban. A jövőbeni potenciális önkéntesek kiképzése is rájuk háruló stratégiai feladat.

A korabeli ma már talán megmosolyogtató képek a bibliobuszok őskorából, amikor még a rakodás megkönnyítésére bőröndöket iktattak be a könyvek ki- és bepakolásának felgyorsítására – múlttá váltak. A kezdeti alapkollekció, ami esetenként 25–30 könyvvel indult most jócskán kibővülve várja a látogatókat. Napjainkra kevés kivételtől eltekintve 1.500.000–2.500.000 darab terjedelmű, s tartalmában, témáiban igen nagy változatosságot felmutató. Emellett audovizuális anyagokkal is gyarapodott a kínálat. Egy 1988-ból származó adat szerint 20 millió könyv és 1,2 millió audovizuális anyag birtokában évente 1,4 millió kötetes beszerzéssel büszkélkedhet a francia mozgókönyvtári hálózat. Ekkora mennyiségű könyv és egyéb könyvtá-



ri anyag mobilizálására már nem tűnik elégségesnek az a néhány elavult jármű, ami még 5–10 évvel korábban jó szolgálatot tett az intézménynek. 1995-re egy-egy raktár/lerakat 11 saját gépjárművet is magáénak mondhat. Összességében ország-szerte több mint 600 bibliobusz, erre a célra fogantatosított teherautó keresi fel nap mint nap az állomáshelyeket. S az egyre differenciálódó igényekhez igazodva sorra jelennek meg a speciálisan felszerelt különböző funkciókra szakosodott bibliójárművek így pl. médiabusz, bébibusz stb.

Mivel 1986-óta a rendszer fenntartásáért, működtetéséért az egyes megyék a felelősek, így a személyi állományra vonatkozó kérdésekben a döntés az ő illetékességi körükbe tartozik. Eszerint a mindenkor helyi pénzforrásoktól függően igen nagy a változathatóság régióként. Viszonylag kevés az állami alkalmazott. A kezdetben még a bibliobusz iskolákba való kitelepítésének idejéből csak kiegészítő munkára felvett önkéntes munkaerő száma – akik a pedagógusok és helyi lelkes aktivisták köreiből kerültek ki – mára 50.000-re (95%-uk nő) duzzadt a többlet-feladatok követelményeihez igazodva.

A század utolsó évtizedeit jellemző számítógépesítés és digitalizálás a mozgókönyvtári hálózatot sem hagyta érintetlenül. Már 1984-85 között kezdetét vette egy kísérleti projekt Franciaországban. Az azonos területen működő könyvtárak – amelyek a növekvő decentralizáció, regionalitás hatására fokozatosan multimédia gyűjteményekké, szolgáltatóhelyekké alakulnak át – kooperációja itt is elengedhetetlen feltétele a forrásmegosztás logikáján alapuló költségkímélő gazdálkodásnak.

Végezetül a cikk szerzője hangsúlyozza: a mozgókönyvtári hálózat vitalitásának hosszú távú megőrzése abban az esetben lehet sikeres, ha kiemelt figyelmet fordítanak a technikai fejlődés és a tömeg-tájékoztatás által generált folyton megújuló, változó közönség igényekre.

Hollandia

Hollandiában köztudottan a közművelődési könyvtárak hálózata igen jól szervezett. A könyvtárügy a közoktatási és kulturális minisztérium felügyelete alá tartozik. Számos szervezet működik azonban, ami segíti a könyvtárak munkáját. Az ellátórendszer országos, megyei és helyi szintre tagolódik. Minden megyének saját könyvtári központja van. A 3000 főnél népesebb településeken teljes önállóságot élveznek az intézmények – amelyekhez több fiókkönyvtár is tartozik. Az ennél alacsonyabb lélekszámú területeken pedig együttműködnek – köz-igazgatási besorolásuk szerint – a 12 tartományi könyvtár valamelyikével, amelyeket részben a megyei önkormányzat finanszíroz. A legkisebb településekre bibliobuszokkal juttatják el az olvasnivalót. A központi szerepkörrel felruházott intézmények speciális termékeket és szolgáltatásokat is biztosítanak, amely iránt nagyfokú igény mutatkozik pl. az iskolák, kórházak és egyéb szervezetek részéről.

A helyi könyvtárak önállóak, működési költségük 75%-át az arra illetékes önkormányzat finanszírozza. A szolgáltatás fenntartásáért és színvonaláért egy non profit alapítvány felel. A könyvtár méretét, építészeti és egyéb műszaki paramétereit a könyvtári bizottsággal együtt a helyi önkormányzat határozza meg.

Hollandiában a könyvtárügyben érzékelhető „jólét” és egyáltalán odafigyelés ellenére – amelyet a lakosság 30%-ának könyvtárlátogatói státusa is ékesen fémjelez – csökken a kultúra ezen szférájára fordítható pénzeszköz mennyisége, ami a rendszer átalakításának, racionalizálásának gondolatát veti fel. Eszerint pl. a legkisebb könyvtárak korlátozott terjedelmű állománnyal és nyitvatartási idővel várnák az olvasókat. A következő szinten nagyobb, gazdagabb kínálattal rendelkező, míg a legfelső szinten regionális szerepet betöltő könyvtárak foglalnának helyet. Gazdasági megfontolásból az összes szerep-

lő együttműködése ehelyütt is elengedhetetlennek tűnik.

A közkönyvtárak funkcióiban végbemenő változás – a fejlett nyugati világ más részeihez hasonlóan – irányát tekintve a szabadidős, kulturális élet területén gyakorolt missziós tevékenység betöltéséből egyre inkább egy korszerűbb hangsúlyozottan oktatási tartalmú, információszolgáltató szerepkör felé tart.

A szomszédság ürügyén mindjárt idekapcsolható a *flamand közkönyvtárakról* szóló rövidke leírás is, amelyből megtudhatjuk, hogy az önkormányzatokat törvény kötelezi könyvtárak alapítására és működtetésére, mivel ezek képezik a kulcsfontosságú közösségi élet színtereit.

Az ellátórendszernek itt is három szintjével találkozhatunk;

1. Helyi (községi, városi könyvtárakkal), 2. Ezek koordinálásával foglalkozó központi helyet betöltők, ill. a speciális feladatokat ellátók 3. szintjével. Ez utóbbi azért érdemel említést, mert nyugaton már jó ideje vallott és a gyakorlatban is meghonosított nézet, miszerint a *hátrányos helyzetű rétegek* társadalomba való sikeresebb bekapcsolására tett kísérlet a többi társadalmi, szociális és kulturális intézményhez hasonlóan a könyvtárra is megfelelő szerepet ró. Ennek értelmében létezik külön szolgáltatás vakok, kórházi betegek, valamint munka-és lakóhelyük közt ingázók részére.

Skandináv államok

Elérkeztünk az európai könyvtárak vidéki ellátórendszerei közt tallózó sorozatunk utolsó állomására, amelynek helyszíne talán nem véletlenül Észak-Európa. Köztudottan a világon a könyvtári terület fejlettségét illetően a Skandináv országok állnak az élen. Jóléti államokról lévén szó a rendelkezésre álló – a világ más térségeinél lényegesen kedvezőbb könyvtári rendszerre fordítható anyagi kere-

tek biztosítása errefele elsősorban az ügy kiemelt kérdésként való kezelésének, egyszerűen szólva, odafigyelésnek tulajdonítható. Sok hasonlóságot fedezhetünk fel intézményrendszereik strukturális és működési sajátosságaiban és egy az északi államokat olyannyira jellemző kultúra ezen belül is az olvasás iránti pozitív attitűdben. Ennek szellemében realizálódhatott pl. a Skandináv országokra kiterjedő ingyenes könyvtárközi kölcsönzés gondolata. Ismerkedjünk meg közelebbről is az egyes országokban folytatott vidéki területek ellátására irányuló könyvtárpolitikával.

Svédország

Egy 1990-ben íródott cikk címében is árulkodó: „*A vidéknek szüksége van könyvtárakra.*” – s hangzik mindez el Svédország vonatkozásában, ahol egy ezzel a felszólítással meghirdetett szakvásárral egybekötött kiállítás szervezésével kívánták felhívni a figyelmet a vidéki könyvtári helyzetben tapasztalható elégtelenségekre, anomáliákra.

A ritkán lakott területeken teljesen másfajta elosztási és piaci problémák jelentkeztek, mint az urbanizáltabb térségekben. A fő és körzeti könyvtárak közötti távolság az emberek és könyvtárak viszonylatában is leképződik. A könyvtári szolgáltatásokat eladni már csak a személyzet alacsony létszáma miatt is ritkán lehetséges. Ezért merült fel annak az igénye, hogy reálisan feltérképezzék egy felmérés keretében azt, hogy milyen könyvtárakra, irodalomra is van szüksége a mindennapi életében munkájához a vidéki lakosságnak. A probléma itt ugyanis nem kifejezetten dologi jellegű javak, mint épületek, eszközök, berendezési tárgyak stb. hiányaként jelentkezett, sokkal inkább a szolgáltatás tartalmában és minőségében. A könyvtárápületek megléte az idősek és gyerekek ellátásában addig is kulcs szerepet töltött be. Ugyanakkor a különböző szakmák részéről is gyakorta mutatkozott érdeklődés a megfelelő tartalmú szolgáltatások iránt.

A könyvtár funkciója Svédországban a hivatalos definíció szerint, – ami nem szakmai, hanem elsősorban politikai, döntéshozói oldalról kialakított – a szórakoztatás és nem a hasznosság. Vélhetőleg ezen hozzállás miatt alakulhattak ki, illetve érzékelhetők ezek a fajta hiányosságok a szolgáltatások minőségének tekintetében. A könyvtáros szakma megelégtelve a helyzetet megszervezte – saját életképességét megóvando – ezt a találkozózt, ami testközelbe hozta egymással a fogyasztót és szolgáltatót. A cél az igények pontos felmérése volt. Önmagában már az is áruklodó, hogy kik látogattak el a kiállításra (gazdálkodók, helyi politikusok, cégek képviselői stb). Egy Amerikából átvett kérdőíves felmérés segítségével fény derült arra, hogy az emberek valójában nincsenek tisztában azzal, hogy milyen szolgáltatást is nyújt a könyvtár pl. igénylik az adatbázist amikor az már rég működik.

A következő lépésben a svéd könyvtárakban fellelhető ide vonatkozó szakirodalom alapján az agráregyetem kutatói öt listát állítottak össze, amelynek segítségével be lehetett szerezni azokat a könyveket, amelyek a helyi könyvtár kézikönyvtári alapállománya számára nélkülözhetetlenek bizonyultak.

Mindezek megvalósítása anyagi források és szakképzett személyzet meglétéhez volt köthető. A szakképzett könyvtárosok iránti további kritériumként került megjelölésre, hogy a könyvtárosképzésnek a jövőben magában kell foglalnia az emberek könyvtár fele megnyilvánuló szükségleteinek, ill. ezen szükségletek felismerésének oktatását is. A szolgáltatónak naprakész ismeretekkel kell rendelkeznie környezete mindenkor elvárásairól, minekután a konkrét feladatokat, célokat helyben lehet csak kialakítani. S mindezen kezdeményezés eredményességének visszajelzésekképp ajánlatos folyamatos teljesítménymérést végezni.

Norvégia

Norvégia könyvtári rendszere kutató és szakkönyvtári, közművelődési és iskolai könyvtári hálózatra oszlik. A közművelődési és iskolai könyvtárakat irányító szervezet a kulturális minisztérium főosztályként működik. Összesen 437 települési és 19 megyei könyvtárat találunk az ország területén. A kisebb intézmények a megyei könyvtárakkal állnak kapcsolatban. 1985-óta törvény mondja ki, hogy minden településen könyvtárat kell létesíteni, amelyet szakképzett személyzetnek kell üzemeltetnie. Földrajzilag hátrányos helyzetűnek a fjordok lakossága tekinthető, olvasmánnal való ellátásukat *bibliohajóval* oldják meg. Emellett számtalan egyéb járulékos programot is szállítanak az itt élőknek, mint kiállítás, színházi előadás, író-olvasó találkozó stb. A mobil vízi szolgáltatás szárazföldi megfelelője Norvégiában sem ismeretlen; bibliobusz közlekedik országszerte munkájával segítve az állami kezdeményezésű olvasást támogató programok sokaságát.

A hátrányos helyzetű emberek ellátásának felkarolására kiemelt figyelmet szentelnek. A könyvtár adminisztratív dolgozói az otthonukhoz kötött, kórházi beteg, fogyatékos, vagy éppen börtönlakó társaik kellemes és hasznos szabadidejének eltöltéséért felelősséget érezve nekik rendszeresen helybe viszik az olvasnivalót.

Norvégiában ingyenes a könyvtárhasználat a kölcsönzést és internetezést is beleértve. A számunkra hihetetlenül pazar ellátás finanszírozása kisebb részben – elnyerhető pályázatok révén – állami, nagyobb részt helyi és kommunális adóból származik, amelynek elosztásáról az illetékes területi önkormányzat dönt.

A komputerizáció rendkívüli fejlettségének köszönhetően 1999-ben a közművelődési könyvtárakat országosan összekapcsoló rendszerbe mindössze két település nem csatlakozott még be. Az összes intézmény ugyanazt az adatbázist használja, létezik

azonban olyan pl. külföldi folyóiratokhoz való hozzáférést lehetővé tevő adatbázis, ami bárki számára otthonról is elérhető. Néhány éve a kis könyvtárak külön támogatásban részesülnek azért, hogy saját állományukat feltegyék az internetre.

Norvégiában a megfelelően kiépült infrastruktúra háttérben inkább az iskolai könyvtár fejlesztésére helyezik a hangsúlyt annak tudatában, hogy az olvasás szeretete a „jó” olvasóvá válás előfeltétele a kisgyermekkor szocializáción múlik, amit nem elég időben elég korán elkezdni.

Finnország

Ha lehet még tovább fokozni az ellátás színvonalát a számunkra irigylésre méltó helyzetben levő országok sorából kiemelkedik Finnország és Dánia, amelyek a világon a legfejlettebb és legszervezettebb könyvtári rendszert tudhatják magukénak. Velük zárva a Skandináv körképet először ismerkedjünk meg a finnországi helyzettel. E rövid visszapillantásból megtudhatjuk, honnan indultak 30-40 évvel ezelőtt és hol tartanak jelenleg – ezzel is érzékeltetve a könyvtárügyben végbement változásokat, ill. az ezt fémjelző fejlődésvonal meredeken emelkedő ívét.

Finnország igen gyéren lakott. Nagy területen kevés ember él. A 70-es évekre a szegény mezőgazdasági ország fejlett ipari társadalommá nőtte ki magát, ami jótékony hatást fejtett ki a közszolgáltatások vonatkozásában is. Ennek köszönhetően a könyvtári rendszer komoly átalakulásokon esett keresztül. Tíz év alatt az oktatási minisztérium megszüntette az addig működő könyvtárak csaknem felét, amelyek közt sok kis méretű, régi, elavult faépület volt, s ehelyett a mozgókönyvtári szolgáltatást preferálva megsokszorozta a megállóhelyek számát. 1990-ben 18.000 állomáson több mint 800.000 ember vette igénybe a több milliós nagyságrendű állományt. Mindemellett új könyvtárépületek – elsősorban a nagy városokban – létesítésére

is futotta az eddig más országokkal tapasztaltakkal ellentétben. A mai napig is az oktatási minisztérium által felügyelt nemzeti és helyi büdzséből támogatott rendkívül hatékony – nagyjából az önkormányzatok hatáskörébe tartozó – közkönyvtári rendszert 970 közművelődési könyvtár és 208 bibliobusz alkotja. Az intézmények közötti együttműködés eredményességének és a fenntartóval való hagyományosan jó kapcsolatnak köszönhetően válhatott az itteni gyakorlat modellértékűvé.

Mivel a számítógépesítetttség renkívül magas fokú, – a könyvtári munkafolyamatok automatizáltsága is 1997-óta szinte teljesen megoldottnak tekinthető – itt nem okoz gondot a szolgáltatások elérése, ami az ország bármely pontjáról bárki által könnyedén igénybevehető. A felsorolt kiváló technikai diszpozíciók mellett a működtetés kiemelkedő színvonalát szakképzett könyvtárosok és asszisztensek garantálják. Ugyan itt is elmondható, hogy a személyzet viszonylag alulfizetett és a nagyon elhagyott területeken pl. Lappföldön előfordul, hogy nincs szakképzett könyvtáros. A relatíve alacsony honorárium következményeként a könyvtáros szakma teljesen elnőiesedett – 90%-ban ők uralkodnak ezen a területen.

Ettől a tényről függetlenül a közkönyvtárak társadalomban betöltött szerepe és fontossága nem vitatott. A gazdasági fejlettség, jólét pozitív hozadékait élvező könyvtári rendszer ha úgy tetszik „meghálálta” a fejlesztésére szánt anyagi javakat és ráirányuló figyelmet. A könyvtárlátogatók megsokszorozott számát vonzza ugyesen, körültekintően szervezett könyvtári és könyvtári alaptervékenységen kívüli szolgáltatásainak garmadával. Ebben persze szerepet játszik az, hogy a drágán előállított, olcsónak eladaskor sem mondható könyvek megvásárlása helyett sokan választják az olvasmányhoz való hozzáférés ingyenes formáját, hiszen a könyvtárakban – az alapszolgáltatásokra vonatkozóan – minden elmentételezés nélkül áll a lakosság rendelkezésére a kölcsönzéstől kezdve az Internet használatig bezárólag.

A kivívott eredmények és érdemek megőrzése érdekében egy 1999-ben született törvény a helyi önkormányzatoknak biztosítja azt a jogkört – természetesen a szolgáltatások saját területükön való megszervezésének felelősségén túlmenően – amelyen keresztül a könyvtári intézmények kötelezhető munkájuk rendszeres értékelésére és ellenőrzésére, ami aztán az önkormányzaton keresztül egy másod illetve további átfogó elemzés céljából az illetékes minisztériumhoz kerül és szolgál adalékul a további lépések megtervezéséhez.

Dánia

Egy mottóval kezdeném, amely a dán könyvtár társadalomban betöltött szerepét egyből nyilvánlová teszi a kívülálló számára. „A helyi könyvtár kapu a globális világra”. Funkcióit tekintve olyan információs és kulturális központ, amely a közművelődés, iskolai és felnőttoktatás valamint a területi kultúra támogatása mellett kiemelten foglalkozik – célcsoportként – a hátrányos helyzetű emberekkel potenciális szükségleteik kielégítését speciális feladatként kezelve.

Dániában hoztak először a világon könyvtári törvényt. A Gutenberg galaxis felé tett akkori gesztus mind a mai napig érvényben maradt a társadalom könyvtárügyhöz viszonyuló magatartásában. S történt ez nem csak hangzatosan a szavak szintjén, hanem ennek kézzelfogható jeleként a jelen tanulmány fő témájaként szereplő ellátórendszer viszonylatában is érzékelhetően, nevezetesen a működtetésre szánt pénzösszeg szükséges mennyiségben történő rendelkezésre bocsátásában, ami mind állami, mind lokális forrásból egyaránt képződik. Ennek eredményeképp szinte kifogástalanul funkcionálnak az önkormányzati működtetésű – a törvény által előírtaknak megfelelően kötelező jelleggel létesített – közművelődési könyvtári szolgáltatóhelyek, amelyek külön gyermek és felnőtt részleggel vannak felszerelve, de emellett számos egyéb

kulturális tevékenységet is felvállalnak pl. színházi előadások zajlanak falaikon belül, de igény esetén egyéb rendezvények szervezésével ill. lebonyolításával is foglalkoznak.

Az önkormányzatok területén több könyvtár is található pl. iskolákban, kórházakban, de van busz-könyvtár is. A helyi társadalomról mindenkor naprakész információt adó könyvtárak rendszerének strukturális felépítése szerint a központi szereppel felruházott körzeti könyvtárak a területükhöz tartozó többi könyvtárral, illetve a távolabbi településekre eljutó mozgókönyvtárakkal együttműködnek, azokat felügyelik. A bibliobuszok és a statikus könyvtárak közti rádióösszeköttetés révén az olvasók információs szükségleteire azonnal reagálni tudnak.

Mindezen részegységeket – típusuknak megfelelően – három nagy könyvtári rendszer fogja össze a közművelődési, kutatási és iskolai amelyek így együttesen, munkájuk összehangolásával teszik teljessé és teremtik meg a könyvtárügy harmonikus működésének feltételeit, s fedik le szolgáltatásaikkal Dánia területét.

A könyvtári munka minden fázisa gépesített. A központi adatbázis lehetővé teszi, hogy a bekapcsolódó könyvtárak dokumentum kérései maradéktalanul teljesüljenek, így szinte tökéletesen működik a könyvtárközi kölcsönzés. Az internet-hozzáférés mindenütt evidens. S ezek után csak tájékoztatásul a dán lakosság egyes adatok szerint 60–70%-a mások szerint 90%-a rendszeres könyvtárhasználó, ami önmagáért beszélő adat.

Hosszú az út a fejlettség eme legmagasabb fokának eléréséig. A jelenlegi kedvező állapot azonban ne felejtjük el nemcsak gazdasági diszpozíciók és növekedési mutatók függvényének tudható be, hanem annak a társadalmi méretű motivációnak is, ami a kulturális javak befogadásának szintjén értelmezhető. S ennek egy ékes példája az az elképzelés, amely még jóval az információrobbanást megelőző időszakból valamikor a 70-es évek végéről származtat-

ható. Az ellátórendszer tökéletesítésére tett próbálkozások – az ügy fontosságát már akkoriban is demonstrálva – nem riadtak vissza a leleményes, számkra kicsit meghökkentő megoldások némelyikének felvetésétől sem. Így született meg a *kombinált szolgáltatási egységek* gondolata, ami élelmiszerboltot, gyógyszertárat, postát és könyvtárat foglalt magába. Ez egy épületben egy személy vezetésével és mozgókönyvtárral kiegészítve volt hivatott feladatát ellátni. Egy másik ötlet szerint egy olyan *letéti gyűjtemény* elhelyezését tervezték a község boltjaiban – szakképzett könyvtáros közreműködésével – amit mobilkönyvtárból látnak el folyamatosan. A kéthetente frissített állomány találkozna az olvasói szükségletekkel, ugyanakkor a bolt tulajdonosa is érdekeltté tehető ebben az akcióban. Az üzletre jellemző hosszabb nyitvatartási idő óhatatlanul több vásárlót vonzana, ami aztán végső soron mindenki meglegedésére többfunkciós szolgáltatássá avanszálna. A későbbi időkből származó szakirodalom mindennek megvalósulásáról, eredményességéről nem szól. Az információs technika korában vélhetőleg aktualitását veszített elgondolás azonban sokat sejtet abból a korábban ecsetelt kultúra iránti elköteleződésből, ami minden módon megtalálja az utat közegehez és viszont, s amely stáción keresztül a könyvtár Dániában ma olyanná válhatott amilyen.

Felhasznált irodalom

- AYRAS, Anneli: Two Finnish Libraries of the 90s = Scandinavian Public Library 1995. 2.no. 14-16.p.
- BARRON, Daniel D.: Staffing rural public libraries: the need to invest in intellectual capital = Library Trends 1995. 1.no. 77-87.p.
- BENICSNÉ THURÓCZY Erika: Flamand könyvtárak = Miskolci ped. 2000. 5.sz. 24-25.p.
- CISTER, Steve: The library and wired communities in rural areas = Library Trends 1995. 1.no. 176-189.p.
- ÉRDI Éva: Sok pénz jut a kultúrára = Nógrád megyei hírlap 1997. május 12.
- GABEL, Gernot: French rural services = Public Library Journal 1996. 5.no. 134-136.p.
- YATES-MERCER, Penny – Wotherspoon, Gillan: Country matters – when it comes to information = Res. Bull. 1998. 21.no. 7-8.p.
- GERHÁT Gyuláné: Dániai tanulmányút = Könyvtári Levelezőlap 9.évf. 1997. 6-7.sz. 46-47.p.
- GREEN, Andrew: Rural information in Leicestershire = Journal Librarianship 1986 2.no. 93-112.p.
- HALLIWELL, Phil: Village collection refreshing small library bookstock = Public Library Journal 1995. 2.no. 46.p.
- HANKS, Gardner C.: The rural environment effects on library service: a consultant's perspective = Rural Libraries 1990. 2.no. 7-23.p.
- JOHN, Patricia LaCaille: The Rural Information Center assists local communities = Library Trends 1995. 1.no. 152-175.p.
- JOHN, Patricia: The Rural Information Center's first year on the national scene = Rural Libraries 1991. 1.no. 43-51.p.
- KOLTAY Tibor: Norvég könyvtárak a változó világban = Könyvtári Figyelő 8. (44). évf. 1998. 3-4.sz. 472-475.p.
- LANTANÉ Gordan, Lucy: The public libraries of Finland = Wilson Library Bulletin 1990. 8.no. 44-48. 127-128.p.
- MONDOK Ildikó: Finn könyvtárak = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 1999. április 46-51.p.
- NAGYNÉ KOVÁTS Lenke: Tavak ölelésében = Hajdú-Bihar megyei könyvtári téka 2000. 2.sz. 71-72.p.
- NAGYNÉ KOVÁTS Lenke - KONCZ Judit: „Az emberek hálózata” = Baranyai könyvtári információ 2.évf. 2000. 11.sz. 6-8.p.
- NEMES Erzsébet: Látogatás Norvégia könyvtáraiban = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 1999. December 44-49.p.
- PÁLVÖLGYI-MOSON Péter: Franciaországi könyvtárak és médiatárak = Könyvtári Figyelő 4.évf. 1994. 2.sz.
- PREIZER Paula: Látogatás dán könyvtárakban = Vas megyei könyvtári értesítő 26.évf. 1996. 3.sz. 33-37.p.
- RENBORG, Greta: The rural districts need libraries = Scandinavian Public Libraries 1990. 2.no. 12-15.p.
- Rural information needs = Rural Libraries 1989. 2.no. 27-47.p.
- Rural libraries and information services. Issue ed. Patricia LaCaille John = Library Trends 1995. 1.no. 1-219.p.
- SCHMITT, Jackie: Cooperation and rural libraries = Rural Libraries 1990. 1.no. 7-29.p.

HOLLARAN, Susan: Rural public library service to native Americans = Rural Libraries 1990. 1.no. 31-48.p.

SENKEVITCH, Judith J. – Wolfram, Dietmar: Equalizing access to electronic networked resources: a model for rural

libraries in the United States = Library Trends 1994. 661-675.p.

VAVREK, Bernard: Rural libraries and community development = Wilson Library Bulletin 1994. 5.no. 42-44.p.

Átadták az első Nemzetközi Marketing Díjat Glasgow-ban

Azoknak a könyvtáraknak a bemutatására, amelyek hatékony marketingprogramokat dolgoznak ki és alkalmaznak, az IFLA Marketing és Menedzsment Részlege a 3M Könyvtári Rendszerrel együttműködve életre hívta az első Nemzetközi Marketing Díjat. Az díjkiosztót Glasgow-ban, az IFLA éves konferenciájának keretében tartották meg, összekötve az IFLA 75. születésnapjának ünneplésével. Az első, második és harmadik helyezést kiosztó zsűri tagjai egytől-egyig hozzáértők voltak, akik aktív marketingtevékenységet folytatnak könyvtárakban vagy éppen a jövő könyvtárosait tanítják erre a tudományra.

A '70-es évek óta, amikor a könyvtári marketingtevékenység fogalma először felmerült, sok minden megváltozott. A könyvtárhasználók manapság már elvárásokkal, különböző szükségletekkel és elhatározásokkal mennek be a könyvtárakba. A hagyományos katalógusok a nyomtatott formátum után ma már inkább on-line rendszerek, a könyvtárosoknak pedig be kell bizonyítaniuk az olvasóközönségnek, hogy ők is megváltoztak, és így a könyvtár „imidzse” is követi a változásokat.

A 14 országból beérkező 37 pályázó között szigorú kritériumok alapján osztották ki a helyezéseket.

A zsűri a következő szempontok alapján értékelte a pályázatokat:

- A marketing stratégia kidolgozottságának mértéke;
- Kreativitás és újítás a marketing és a kommunikáció terén,
- A széles körű publicitás és az esetleges támogatás megnyerésének lehetősége a megfelelő források előteremtésével;
- Hatékonyság;
- Az elkötelezettség mértéke a már alkalmazott marketingtevékenység iránt,
- A projektnek 1998 óta kellett lezajlania;

A legtöbb pályázat nyilvános könyvtáraktól érkezett, nagy valószínűséggel azért, mert ezek felhasználói köre a legváltozatosabb, és mert az ilyen könyvtáraknak kell leginkább alkalmazkodniuk a piaci követelményekhez.

Az első díjat a houstoni közkönyvtár (USA, Texas állam) kapta hosszú távú, a gyerekek könyvtárhasználatát elősegítő és a könyvtári kártyák számának növelését kitűző programjéért. E teljesítményért 1000 dollár készpénzt és a glasgow-i IFLA konferencián való részvétel lehetőségét kapta a szervezet. A második helyezést a calgary-i közkönyvtár (Kanada) kapta kététes televíziós reklámprogramjéért, melyben a könyvtárak hasznosságára hívták fel az emberek figyelmét. A harmadik díjat pedig a Queens Borough Közkönyvtár (Jamaica, Nem York, USA) vehette át azért a kampányért, amit az újonnan megnyílt fiókkönyvtár népszerűsítésére dolgoztak ki.

A legérdekesebb pályázat azonban talán a kenyai tevé-mobil-projekt volt. Ebben a programban ugyanis Afrikai elhagyott részein tevék hátán szállítják az információt olyan közösségekhez, (menekülttáborok, iskolák is) amelyek szinte teljesen el vannak vágva a külvilágtól. A népszerűsítő kampány a kenyai Daniel Ruheni nevéhez fűződik, aki 1996 óta a falvaktól ajándékba kapott 6 tevé segítségével juttat el könyveket, folyóiratokat, internet elérhetőséget az afrikai viszonylatban kiemelkedően magas számban, (85%!) olvasni tudókhöz. A pályázat a szolgáltatás megismertetését tűzte ki célul, és azt, hogy nyugati segítséggel további fejlesztésekhez is hozzáláthatassanak.

Forrás: <http://www.infotoday.com/mls/ifla.htm> 2002.okt.10. 13:04

Information Today, Inc. 143 Old Marlton Pike, Medford, NJ 08055-8750

Szerző: Christine M. Koontz. Szemlélte: Káldi Emese

PB

TESZT

Kedves Könyvtáros Kolléga!
Kérjük, töltsse ki az alábbi kérdőívet.

Előfordul, hogy külföldi könyveket kell rendelnie? IGEN NEM

Tapasztalta-e, hogy a kiadói árnál drágábban kap angol, amerikai, német vagy francia könyveket? IGEN NEM

Érezte-e már úgy, hogy nincs elég jól informálva rendelése állásáról? IGEN NEM

Gondolja, hogy a nehéz ügyek megoldásában egy magyar cég könnyebben segítségére lehet, mint a külföldi könyvtárellátók? IGEN NEM

Utasította-e már vissza szállítója valamely, egyébként forgalomban lévő könyv beszerzését? IGEN NEM

Megszokásból dolgozik mostani szállítójával és nem azért, mert tökéletesen elégedett vele? IGEN NEM

ÉRTÉKELÉS:

Ha legalább egy kérdésre igennel válaszolt, *forduljon bizalommal* a vezető magyar szakkönyvimportörhöz:

Prospero Könyvei Budapest Kft.
1066 Budapest, Weiner Leó u. 20.
Tel.: (06 1) 302 8444 • Fax: (06 1) 302 8410

www.prospeto.hu

TÖBB SZÁZ KÖNYVTÁR VÁLASZTOTTA A PROSPERÓT.
MIÉRT NE VÁLASZTANÁ ÖN IS?

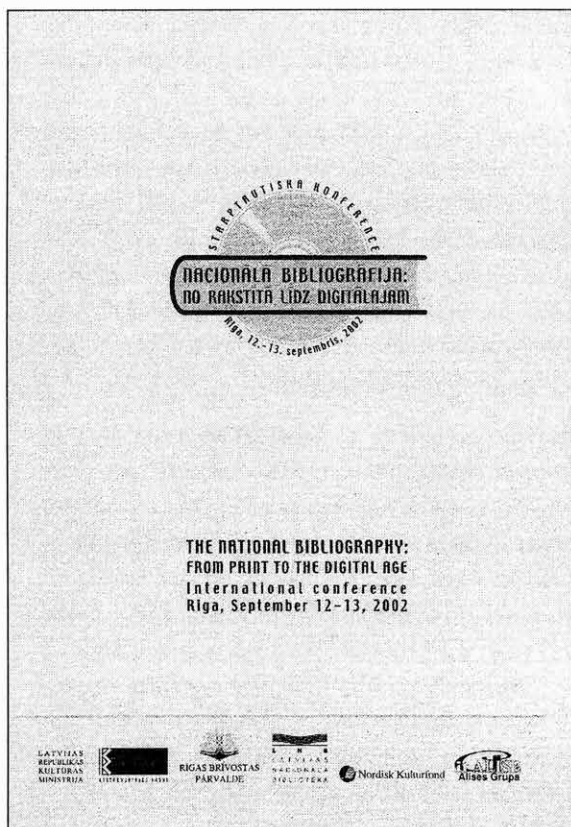
Az időszaki kiadványok cikkeinek feldolgozása a magyar és a lett nemzeti bibliográfiai adatbázisokban

Murányi Péter

A Lett Nemzeti Könyvtár által 2002. szeptember 12-13-án a lett nemzeti bibliográfia indulásának 75 éves évfordulója alkalmából rendezett, *The national bibliography from print to the digital age* c. konferencián elhangzott előadás cikkésített változata.

Először is szeretném megmagyarázni a témaválasztásom: tanárként és kutatóként gyakran használom a magyar adatbázisokat, s többet alaposabban is elemeztem közülük. Egy évvel ezelőtt volt szerencsém megismerkedni a lett adatbázisokkal is. Sokat tudok a magyar adatbázisokról, de el kell ismernem, hogy a lett rendszer sokkal világosabb számomra. Hogy lehet ez?

Évek óta kutatom, hogy a magyar folyóiratcikkek hogyan szerepelnek magyar és külföldi adatbázisokban. Az elemzésükhöz nagy segítséget jelent, ha össze tudom hasonlítani a helyzetet más országokéval. A külföldi adatbázisokban való szereplést



könnyű ugyanazokban a forrásokban (például a Dialog Corporation adatbázisaiban) vizsgálni. A magyar adatbázisokat más országok saját adatbázisaival, például a nemzeti bibliográfiai adatbázisokkal lehet összevetni, így ilyenekre szerettem volna példákat találni.

Voltak országok, ahol azt mondták nekem (például 2001 januárjában Belgiumban), hogy a cikkek feldolgozása nem része nemzeti bibliográfiai rendszerüknek, csak a könyvek és a periodikumoké. Azok a cikkek, amelyek fontosak, megtalálhatóak a nemzetközi adatbázisokban. Úgy tűnt, nem értették meg, vagy nem akarták megérteni a kérdésemet.

Csaknem feladtam a reményt, amikor néhány nappal később, 2001 februárjának elején Rigába utaztam, és az *Orvosi Akadémia Könyvtárában* alkalmam volt látni a nyomtatott lett nemzeti bibliográfiát (*Latvijas Preses Hronika, The Latvian Press Chronicle*), s ezen belül a bibliográfia terjedelmének többségét kitevő részt, amelyben a folyóiratok és újságok cikkei találhatóak. Azt gondoltam, végre megtaláltam azt, amit már olyan régen kerestem. Majd ezután abban a szerencsében volt részem, hogy ellátogathattam a *Lett Nemzeti Könyvtár Bibliográfiai Intézetébe*, ahol találkoztam *Anita Goldberggal*, az intézet vezetőjével, a könyvtár igazgatóhelyettesével, s kaptam tőle két füzetet (inkább kötetet) a nemzeti bibliográfiából.

Miután hazatértem, összehasonlítottam a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* megfelelő részeivel (és részben más szakkönyvtárakkal), az észrevételeimről cikket írtam, s mivel az egyik bibliográfiában megtaláltam Anita Goldberga két konferencia-előadását, amelyekből többet lehet megtudni a lett nemzeti bibliográfia helyzetéről és a vele kapcsolatos jövőbeni tervekről, lefordítottam őket egy cikké olvasztva össze, s mindkét írás megjelent a *Könyvtári Figyelő* 2001. 1. számában. (Szövegük elolvasható a hálózaton is az alábbi címen: <http://www.oszk.hu/kiadvany/kf/2001/1/goldberga.html>)

Anita Goldberga: Nemzeti bibliográfia Lettországbán: hagyomány és változás. Szemle.

<http://www.oszk.hu/kiadvany/kf/2001/1/muranyi.html>

Murányi Péter: Kis lett-magyar komparatiztika. A nemzeti bibliográfiák (főleg a cikkanyag feltárásának) összehasonlítása. A lett hallgatóságnak természetesen megmutattam a cikkek angol nyelvű referátumainak elérhetőségét is.)

Később volt alkalmam arra is, hogy a lett adatbázisokkal is megismerkedjem. Most szeretném bemutatni megfigyeléseim eredményeinek egy részét. A lett adatbázissal kezdem, majd összehasonlítom a hazaiakkal.

A lett adatbázisok a <http://fikuss.lanet.lv:4505/ALEPH0/con-Ing/eng> címen érhetőek el. Az adatbázisok közül a két legfontosabb a könyveket és a periodikumokat tartalmazó *Data Base of National Bibliography Monographs and Serials* és a *Data Base of National Bibliography Analytic*, amelyből az időszaki kiadványok cikkei kereshetők vissza. (Az adatbázisok mind lettül, mind angol nyelven kereshetők, de az egyszerűség kedvéért itt az angol nyelvű címekre fogok utalni). Ez az utóbbi adatbázis nemcsak a nyomtatott Lett Nemzeti Bibliográfia említett részét tartalmazza, hanem a külföldi időszaki kiadványokban Lettországgal kapcsolatos anyagot is (lettül Letika), de ez természetesen kisebb részét teszi ki.

A Magyar Nemzeti Bibliográfia esetében a dokumentumok három típusa (monografikus művek, periodikumok és cikkek) három külön adatbázisban található:

- ☉ A *könyvek* megtalálhatóak az Országos Széchényi Könyvtár on-line olvasói katalógusában a <http://nektar.oszk.hu/> cím alatt, korábbi változat pedig a <http://w3.oszk.hu/hektor.htm> címen, a nyomtatott változat a *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája*, amelyből havonta két füzet jelenik meg.
- ☉ A *cikkek* adatbázisa az IKER (Magyar Időszaki Kiadványok Repertórium Adatbázis), amely



2001 márciusa óta érhető el az interneten a <http://w3.oszk.hu/rep.htm> címen, a nyomtatott változat a *Magyar Nemzeti Bibliográfia, Időszaki Kiadványok Repertórium*a, amely havonta jelenik meg.

- ☉ A *periodikumok* az IKB (Időszaki Kiadványok Bibliográfiája) adatbázisban található meg a http://w3.oszk.hu/ikb_h.htm címen.

A három adatbázis együtt jelenik meg az Országos Széchényi Könyvtár által készített *Magyar Nemzeti Bibliográfia CD-ROM*-on, évente két alkalommal.

A cikkek számának évenkénti megoszlása az adatbázisokban

Ha megnézzük a lett *Data Base of National Bibliography Analytic* és a magyar IKER adatbázisba 1991 és 2002 között évenként bekerült tételek számát, akkor már azt gondolhatjuk, hogy feladatomban nem egyszerűen csak a két adatbázis összehasonlítása lesz (ld. 1. táblázat).

A 2002-es adatokhoz a *Data Base of National Bibliography Analytic* használatával jutottam, a korábbi adatok Anita Goldberga információinak köszönhetőek.

A helyzet nem olyan rossz (magyar szempontból), mint ahogy az első pillantásra látszik. Az IKER adatbázist 1993 óta építik, ez magyarázza az 1991-es év alacsony adatait. Az 1992-es, viszonylag magas számok a feldolgozás és a megjelenés éve közötti különbségből adódnak.

Másrészt a nyomtatott bibliográfia nem tartalmaz minden szakterületet. 1946 óta jelent meg, az 1980-as évek elejétől nem tartalmazza az alkalmazott tudományok (az ETO 6-os főosztálya) anyagát, ezeknek a szakterületeknek (műszaki tudományok, orvostudomány, mezőgazdaság) saját szakbibliográfiái (most már adatbázisai is) vannak. Az *Időszaki Kiadványok Repertórium*a alcíme ekkortól *Társadalomtudományok, természettudományok*, az említett 6-os kivételével az ETO minden főosztályát tartalmazva.

Az alkalmazott tudományok adatbázisai

- ☉ A Magyar Orvosi Bibliográfia (MOB) adatbázisa *Országos Egészségügyi Információs Intézet és Könyvtár (MEDINFO)*

<http://sunny.medinfo.hu:8082/cgi-bin/w1.sh>

- ☉ A Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia adatbázisa (MAB) *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ*

<http://www.omgk.hu/>

- telnet://193.224.162.57 - telnet://atlas.omgk.hu

- ☉ *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (BME OMIKK)*

CIKK adatbázis

<http://www.info.omikk.bme.hu/scripts/omikkweb/cikk.exe>

1. táblázat

A rekordok száma a két adatbázisban
(ezekben, kerekítve)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Data Base of National Bibliography Analytic (lett)	20	23	23	34	37	25	91	108	112	107	107	59
IKER adatbázis (magyar)	3	12	17	15	12	11	10	11	11	11	3	-

Megjegyzés: az adatbázist 2001 végén lezárták. Folytatása a Magyar Műszaki és Gazdasági Repertórium adatbázisa, (MMR)
<http://www.info.omikk.bme.hu/scripts/omikkweb/mmr.exe>

A legfontosabb különbség az, hogy a korábbi adatbázis tartalmazott külföldi cikkeket is (és kisebb részben más dokumentumtípusokat), az új adatbázisban csak magyar anyag van, a cikkek mellett konferenciaköteteket is analizálnak, s a korábbinál több időszaki kiadvány feldolgozását tervezik.

Ez már négy adatbázis, s ez még nem minden!

1994-ben *Vajda Erik* publikált egy érdekes tanulmányt *Időszaki kiadványok válogatott cikkeinek online adatbázisa kooperációs partnerek együttműködésével (megvalósíthatósági tanulmány)(Bp. OSzK – KMK, 1994.57.p.)* címmel.

A könyv referátuma szerint „*az időszaki kiadványok válogatott cikkeinek kooperációs partnerek együttműködésével létrehozott adatbázisa valós használói igényeken alapszik, s mind szervezetiileg, mind technikailag megvalósíthatónak látszik.*”

A tanulmány 34 általános és szakbibliográfiát sorolt fel, amelyek elsősorban cikkeket tartalmaztak. Abban az időben ezek közül csak egy volt géppel olvasható adatbázis (a PRESSDOK, akkor floppy-újságként). Az összes többi nyomtatott bibliográfia volt, ezekből 9 készült már adatbázisból. A 4 korábban említett adatbázis (IKER és a három alkalmazott tudományi) nyomtatott változata mellett további 8 mai adatbázis is található meg a listán a társadalom- és humán tudományok köréből. Így már 12 (a műszakiakat külön számítva 13) önálló adatbázisunk van.

⑥ *Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet* MANCI adatbázis (magyar és nemzetközi cikkek a könyvtár- és információtudomány területéről)
<http://w3.oszk.hu/manci.htm>

⑥ *Országos Idegennyelvű Könyvtár* Nemzetiségi adatbázis

Műfordítás adatbázis

A könyvtár on-line katalógusának (Webopacjának) részeként érhetőek el:
<http://www.oik.hu/Angolvalt/frame2.htm>
(Ez az angol nyelvű változat címe, magyar és német is van.)

⑥ *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum* Pedagógiai Adatbázis (PAD), elérhető a könyvtár honlapján a
<http://www.opkm.iif.hu> címen, majd az Adatbázisok, Pedagógiai Adatbázis menüpontokat választva. CD-ROM-on is megjelenik.

⑥ *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár adatbázisai (csak CD-ROM-on hozzáférhetők). A lemezen többek között megtalálható az *Irodalmi kritikák és tanulmányok bibliográfiája 1961–2000* és a *Szociológiai adatbázis 1970–2000*. A szociológiai adatbázisról részletesebb információ a
<http://www.fszek.hu/kozpont/szociologia/CDROM.htm> címen található.

⑥ *Országgyűlési Könyvtár*
PRESSDOK adatbázis, amelynek témakörei közé tartozik a társadalom, politika, kultúra, gazdaság stb. napilapokból, hetilapokból, folyóiratokból az 1980-as évek végétől, évente kétszer jelenik meg CD-ROM-on. Ahogy említettem, ez volt az egyetlen géppel olvasható adatbázis, amikor Vajda Erik tanulmánya megjelent. A CD-ROM-on megtalálható egy másik adatbázis, a HUNDOK is, amely külföldi időszaki kiadványok magyar vonatkozású cikkeinek adatait tartalmazza, így ez kívül esik mostani témámon.

Van azonban egy Jogi adatbázis, amelynek anyagát szintén az Országgyűlési Könyvtár munkatársai állítják össze, de amelynek válogatott anyaga szélesebb körben egy másik CD-ROM-on, a Complex CD Jogtáron férhető hozzá.

Ez így összesen 12 (13) magyar adatbázis, amelyet össze kell és lehet hasonlítani az egyetlen lettel, a Data Base of National Bibliography Analytickel.

2. táblázat
A rekordok száma a magyar adatbázisban 1991–2002

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
IKER (internet változat)	2628	12302	16863	15328	12391	10678	9968	10539	11228	10798	2886	-
MOB (orvostudomány)	3755	3993	3961	3929	4244	5357	7643	5915	5692	5758	6249	?
MAB (mezőgazdaság)	9677	8496	6899	8077	9521	10224	9262	7604	6975	3720	2750	7
CIKK (műszaki)	1	216	2285	10768	11238	12689	13160	13872	13973	13673	6801	-
MMR (műszaki)								5	19	34	843	1735
MANCI (könyvtártudományi)	1256	1301	1459	1514	1359	1419	1384	1522	1666	1820	1543	-
Nemzetiségi	32	4537	8077	7950	5146	4617	4952	5016	4853	5455	4441	977
Műfordítás	1205	1383	1293	1214	1106	1382	1447	1477	1676	1254	1006	76
PAD (pedagógia) (Internet változat)	?	?	?	39?	168?	2603	3389	3250	3534	3376	901	-
Irodalmi	566	679	4072	2890	2630	2232	1878	1172	1525	625	-	-
Szociológiai	3075	3570	3002	4075	3838	2414	3012	2198	1135	544	-	-
PRESSDOK	37951	44751	62258	67159	68626	77994	78606	73274	68743	57640	56897	28613
Jogi				9248	1473	2351	2130	2300	2224	2373	2339	1262
Összesen	60146	80929	110169	132191	120980	138960	134851	127084	122243	106070	86456	32670
A PRESSDOK nélkül	22195	36178	47911	65032	52354	60966	56245	53810	63500	48430	29589	4087

Megjegyzések:

MOB: az adatok Szekeres Zsuzsa: A Magyar Orvosi Bibliográfia (MOB) helyzete és jelentősége a hazai szakirodalmi tájékoztatásban c. cikke alapján:

http://www.medinfo.hu/forum/szekeres_MOB.htm, mert az adatbázis nem kereshető a kiadás éve szerint.

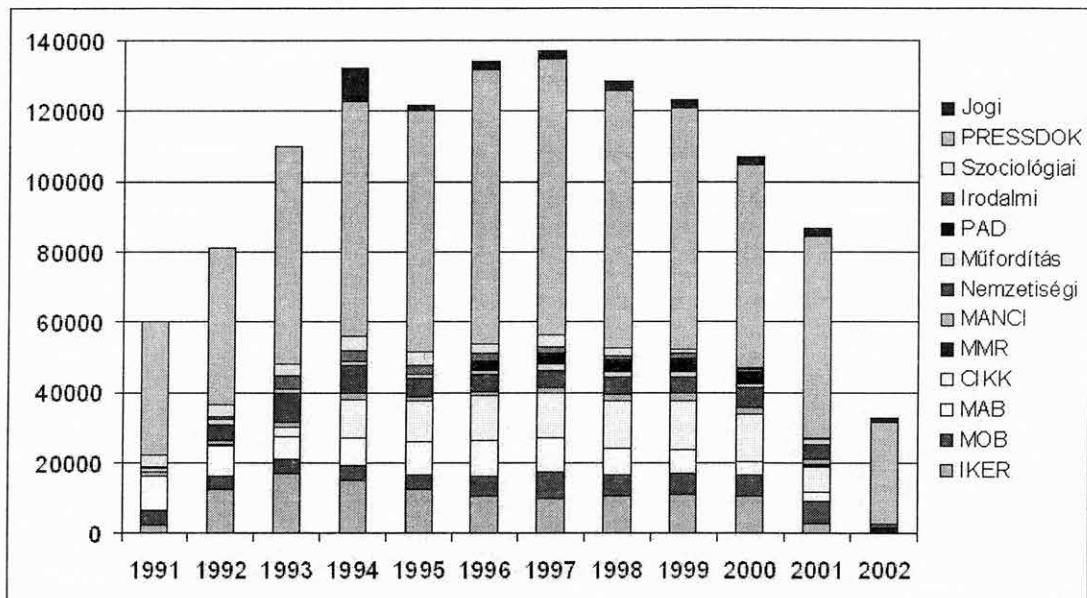
CIKK adatbázis: az adatbázist 2001 végén lezárták, ezért nem lehetnek benne 2002-es rekordok.

PAD: 1991 és 1995 között is 2–3000 között lehet évente a magyar cikkeket tartalmazó rekordok száma, de ezek nem kereshetőek.

Irodalmi, szociológiai: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár adatbázisait 2000-ben négy alkalommal jelentették meg, a 2001-es várhatólag hamarosan megjelenik. A szociológiai adatbázisnak angol nyelvű változata is van.

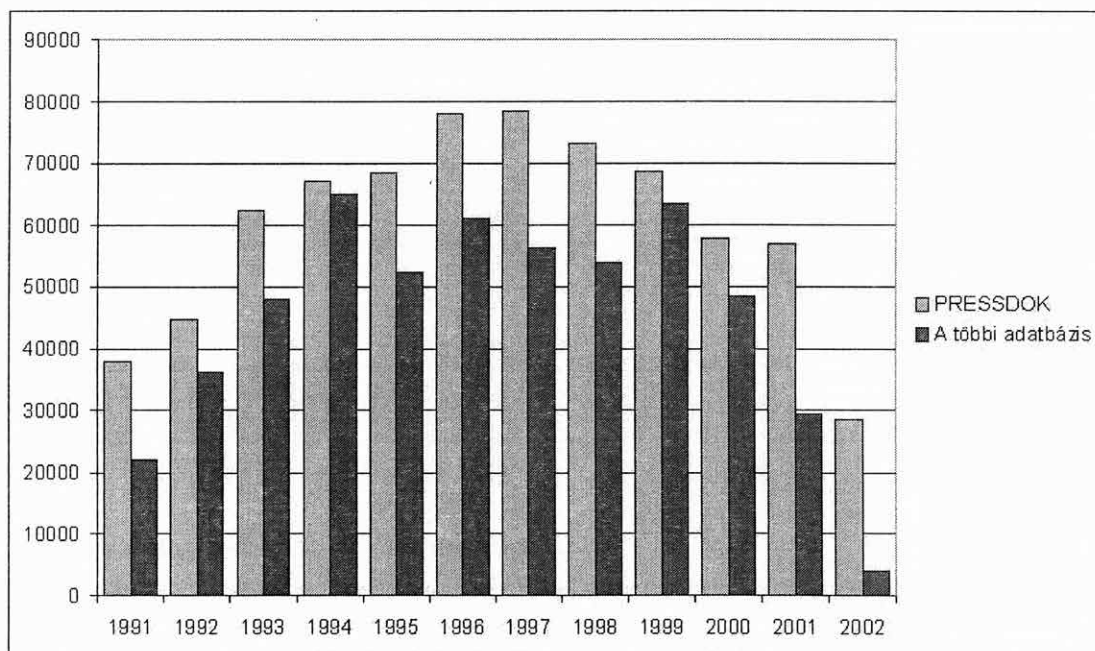
Jogi adatbázis: Minden 1994-ben és azelőtt megjelent dokumentum úgy kereshető, mintha 1994-ben publikálták volna.

CIKK, MANCI, PAD: az adatbázisokban több rekord található, a táblázatban csak a magyar cikkek rekordjainak száma található.



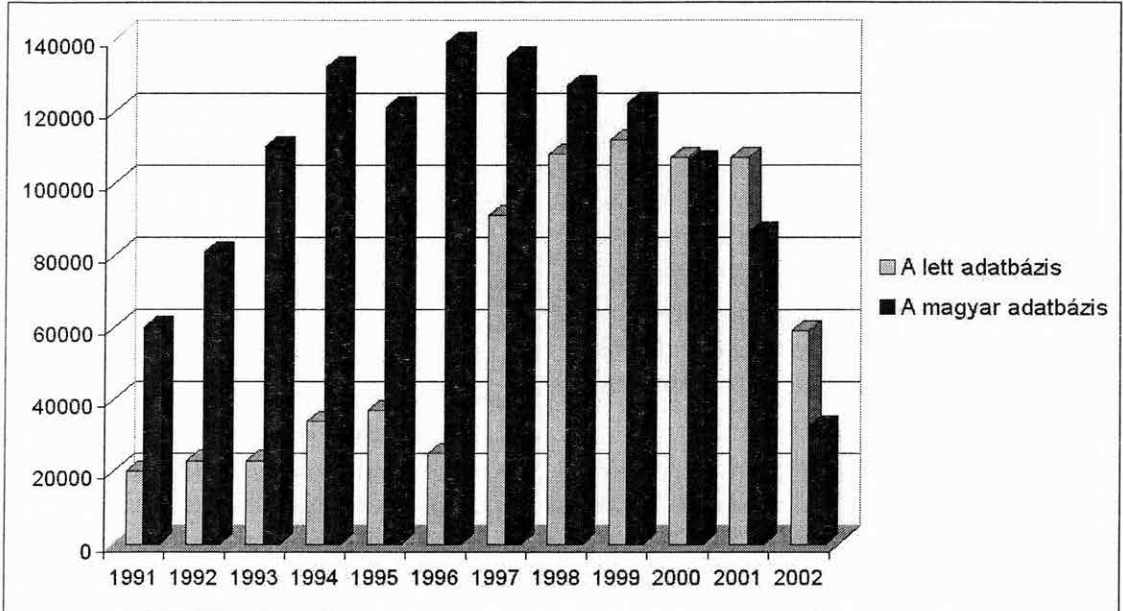
1. ábra

A rekordok száma a magyar bibliográfiai adatbázisokban 1991–2002



2. ábra

A rekordok száma a PRESSDOK-ban és a többi magyar bibliográfiai adatbázisokban 1991–2002



3. ábra

A rekordok száma a lett adatbázisban (Data Base of National Bibliographic Analytic) és a 13 magyar adatbázisban 1991–2002 augusztus

Néhány szempont, amelyet érdemes megfontolni, amikor adatbázisokat akarunk értékelni

A világ leghíresebb on-line szolgáltatója, a Dialog létrejöttének 30. évfordulóján Roger K. Summit összegezte, hogyan határozták meg a rendszer megtervezésének prioritásait 1966-ban. Nagy szerencsémre ezt a részt Roboz Péter is fontosnak tartotta kiemelni a TMT Hírek rovatában a 2002. 11–12. számban, így saját fordításom helyett az ő értő tolmácsolásában idézhetem:

- ☉ „Parancsokkal legyen vezérelhető, úgy, hogy a szolgáltatást használója közvetlenül vehesse igénybe, számítógépi programozók nélkül. Ezek a használók a „közvetítők” (intermediaries).
- ☉ Interaktív legyen, vagyis a kereső jeleníthesse meg a találatokat, és e közbeni eredmények sze-

rint módosíthassa a keresőstratégiát.

- ☉ *Rekurzív legyen, vagyis a keresés mélységét, szélességét és pontosságát „menet közben” lehessen változtatni visszacsatolás útján, a keresőstratégia újbóli bevitelével nélkül. Legyen mód a bonyolult keresés felbontására egyszerűbbekre.*
- ☉ *Valamennyi keresőszó alfabetikus listája a kereső rendelkezésére álljon, hogy azokból válogathasson.”*

(Eredeti forrása: The birth of online information access, dr. Roger K. Summit remembers how it all began. = Dialog Magazine, June 2002, p. 7., Idézi: Harmincéves a Dialog. = TMT, 2002/10–11. sz. 455.p.)

Bár ezek a követelmények 36 évvel korábbról származnak, nem lehetünk biztosak abban, hogy valamennyi mai adatbázisunk eleget tesz mindegyiknek.

A magyar *Jacsó Péter*nek (a Hawaii Egyetem professzorának, akit ebben az évben választottak be az Internet könyvtárosok hírességek csarnokába (Internet LIBRARIAN Hall of Fame <http://www.rlc.dcccd.edu/lrc/jacso.htm>) több rovata közül az egyik *Savvy searching* címmel az Online Information Review (korábban Online & CD-ROM Review) című folyóiratban jelent meg. Ennek cikkei közül kiválasztottam néhányat, amelyek legszorosabban kapcsolódnak témánkhoz, s megpróbáltam a cikkek referátumából kiválasztott, általam fontosnak tartott mondatokkal érzékeltetni tartalmukat.

🕒 *A hozzáférő keresés a böngészéssel kezdődik* (Savvy searching starts with browsing. In: Online & CD-ROM Review, vol. 23, no. 3. p. 169-172.)

„A hozzáférő keresők tudják, milyen fontos az, hogy a keresést az adatbázis indexlistájának böngészésével kezdjék, hogy meg tudják figyelni a keresőkifejezések különböző helyesírási változatait.”

🕒 *A kihagyás hibái*

(Errors of omission. In: Online & CD-ROM Review, vol. 23, no. 5, p. 285-287.)

„A hozzáférő információkereső nem feltétlenül hisz el mindent a tartalomszolgáltatóknak és adatbázis kiadóknak, akik azt ígérik, hogy a keresés számos szempont szerint szűkíthető, pl. nyelv, dokumentumtípus, a kiadás éve, a megjelenés helye (ország) stb.”

🕒 *Az adatbázis frissessége*

(Database currency. In: Online & CD-ROM Review, vol. 23, no. 6, p. 345-348.)

„A hozzáférő kereső tudja, hogy csak azért, mert az adatbázisok on-line módon elérhetőek, nem feltétlenül kurrenssek, s nem feltétlenül aktualizálják őket olyan gyakran, mint ahogy azt az adatbázisok készítői reklámanyagukban megígérik.”

🕒 *Hozzáférő keresés: pontosság*

(Savvy searching: accuracy In: Online Informa-

tion Review, vol. 24, no. 1, p. 90-93.)

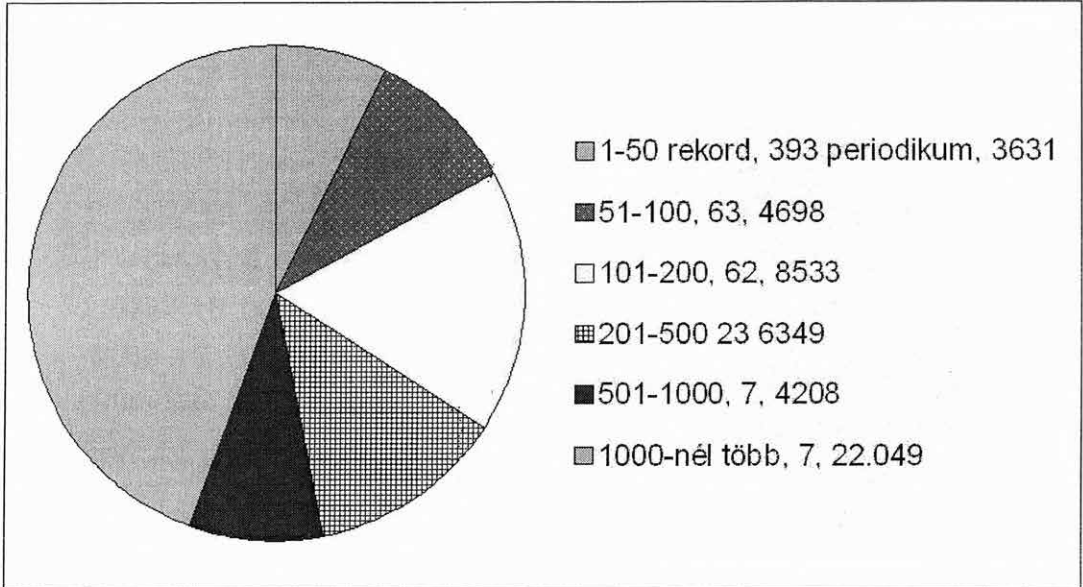
„Arra a következtetésre jut, hogy hacsak a használók nem tiltakoznak elég hangosan, kevés a motiváció arra, hogy valami olyat nyújtsanak, ami megközelíti ezen adatbázisok professzionális minőségének minimális szintjét.”

(Már az előadás után sikerült hozzájutnom *Jacsó Péter Content evaluation of textual CD-ROM and Web databases* című, 2001-ben megjelent könyvéhez. Ha már korábban találkoztam volna vele, ezt idézem Rigában. A magyar adatbázisok készítőinek és használóinak is sokat jelenthetne, ha eredetiben vagy magyarul megismerkedhetnének vele. Addig a <http://www.hawaii.edu/~jacso/> cím alatt többek között a könyvre alapozott tantárgy (LIS 694 Evaluating Digital Information Resources) anyagát érdemes tanulmányozni.

Mindaz, amit a hosszú évek kutatómunkájára alapozott, az elemzési szempontokat rendkívül sok gyakorlati példával illusztráló könyv alapján neves nemzetközi adatbázisokról megtudhatunk, némileg megértőbbé teszi az embert a magyar adatbázisok esetleges hibái iránt.)

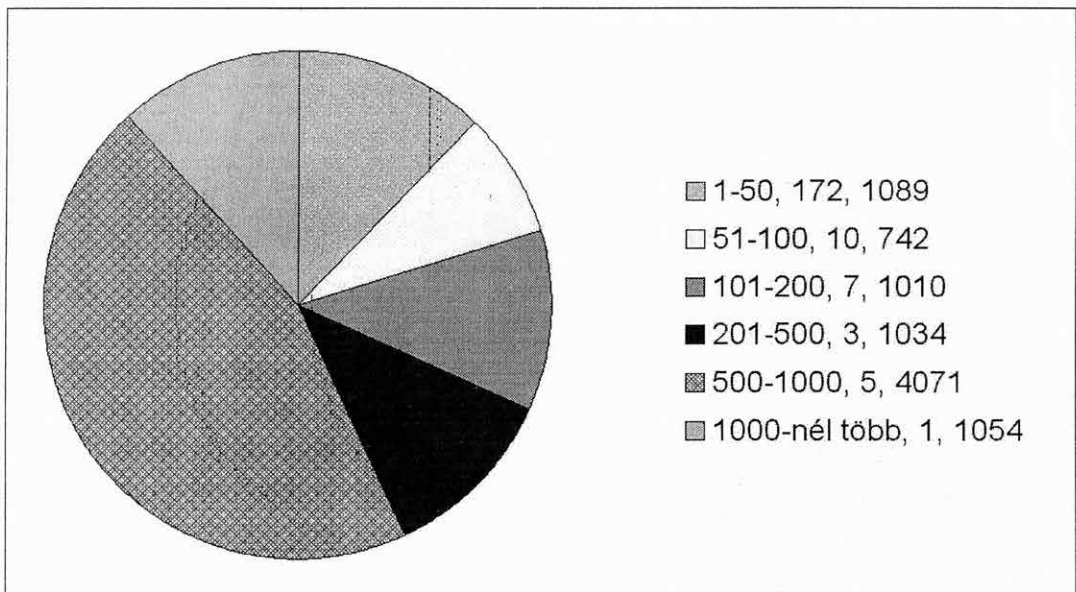
A Data Base of National Bibliography Analytic és a PRESSDOK összehasonlítása

Az adatbázisok indexlistájában gyakran megtalálhatjuk a feldolgozott források, időszaki kiadványok hosszú listáját. De a rekordok száma nem egyenletesen oszlik meg, gyakran sok olyan periodikumot láthatunk, amelyből csak kevés tétel származik, míg néhány olyan cím van, amelyekhez nagyon sok rekord kapcsolódik. Megpróbáltam ellenőrizni, mennyire igaz ez a lett cikk adatbázisra (Data Base of National Bibliography Analytic) és a legnagyobb magyar adatbázisra, a PRESSDOKra. Az eredmények a 4–7. ábrákról olvashatók le.



4. ábra

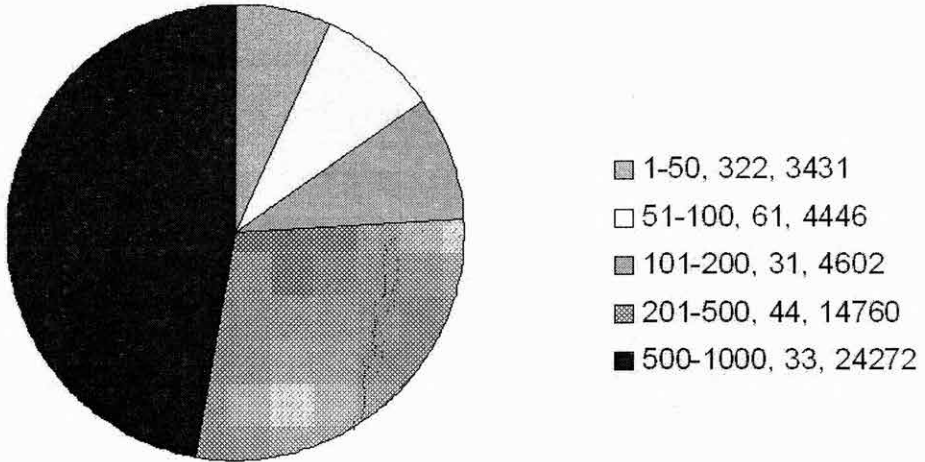
A rekordok megoszlása a Data Base of National Bibliography Analytic adatbázisban
(latin betűs periodikumok, 2002 augusztus)



5. ábra

A rekordok megoszlása a Data Base of National Bibliography Analytic adatbázisban
(cirill betűs periodikumok, 2002 augusztus)

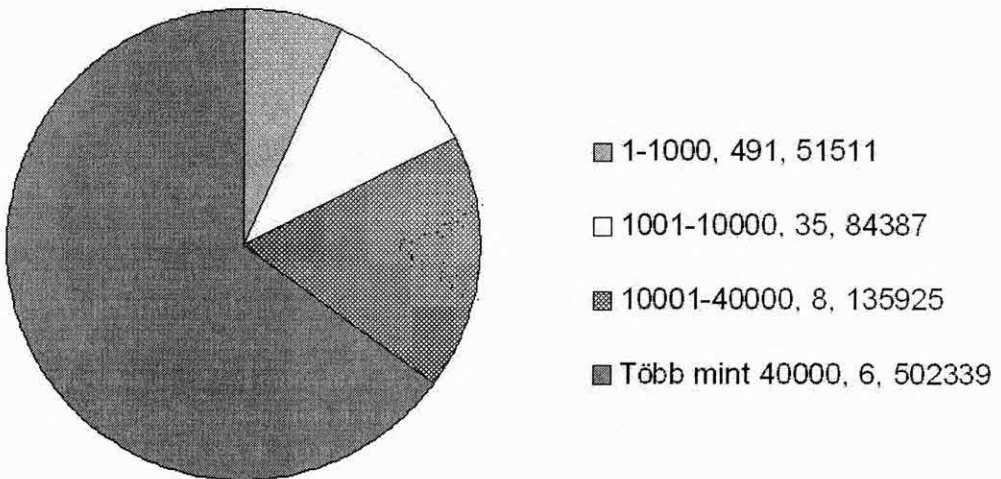
PRESSDOK 1988-2002



6. ábra

A rekordok megoszlása a PRESSDOK adatbázisban 1988 – 2002 I. félév
(a maximum 1000 rekorddal szereplő periodikumok)

PRESSDOK 1988-2002



7. ábra

A rekordok megoszlása a PRESSDOK adatbázisban 1988 – 2002 I. félév
(az összes rekord)

Ahogy a számok mutatják, a PRESSDOK olyan adatbázis, amely méretében és kurrenségében összehasonlítható a lett adatbázissal. CD-ROM-on évente kétszer jelenik meg, de 2002-re az első lemez már megjelent, s egész 2002. június 30-ig tartalmaz rekordokat. Ez a formátum férhető hozzá a legtöbb könyvtárban, de azok, akiknek arra van szükségük, havi aktualizálást is kérhetnek.

A lett adatbázisban elkülönítettem két csoportot, a latin és a cirill betűkkel írt periodikumokat. (Ha meg akarjuk tekinteni a feldolgozott időszaki kiadványok listáját, választanunk kell a két lehetőség közül.) Mindkét esetben néhány időszaki kiadvány adta a rekordoknak több mint felét, míg nagyon sok olyan időszaki kiadvány volt, amelyből csak kevés tétel származott. Feltételezésem szerint ez főleg amiatt van, mert az adatbázisban megtalálható a patriotika anyag is, így sok olyan külföldi időszaki kiadvány, amelyből csak egy vagy néhány, Lettországgal kapcsolatos tétel származott. Meglepő módon hasonló volt azonban a helyzet a PRESSDOK adatbázis esetében. Természetesen az időszaki kiadványok teljes listájával rendelkezem, de most a lett periodikumok közül csak azokat emelem ki, amelyekből több mint 1000 tétel került, a magyar periodikumok esetében ez a szám 10.000. (Ennek a különbségtételnek az az oka, hogy a lett adatbázis esetében csak a kurrens év anyagának ilyen szempontú vizsgálatára volt lehetőségem, míg a PRESSDOK egészét, több mint 10 évet vizsgálhattam.)

A 3. táblázaton a lett közönség számára jól ismert időszaki kiadványok, napilapok szerepeltek, a 4. táblázatban található magyarokról rövid magyarázatot kellett adni számukra.

3. táblázat

8 lett időszaki kiadvány, amelyből 1000-nél több rekord szerepel a Data Base of National Bibliography Analytic adatbázisban, 2002 augusztus

Diena	6686
Neatkarīgā Rīta Avīze	5235
Latvijas Vēstnesis	4290
Dienas Bizness	2293
Lauku Avīze	1241
Rīgas Balss	1182
Sports	1122
Бизнес & Балтия	1054

4. táblázat

14 olyan periodikum, amelyből több mint 10.000 rekord került be a PRESSDOK adatbázisba 2002 I.

1. Népszabadság	108.866
2. Magyar Hírlap	105.967
3. Magyar Nemzet	104.077
4. Népszava	82.899
5. Világgazdaság	54.613
6. Napi Gazdaság	45.947
7. Új Magyarország	35.446
8. Esti Hírlap	18.559
9. Napi Magyarország	17.578
10. HVG	15.446
11. Pesti Hírlap	15.295
12. Reggeli Kurír	11.320
13. Figyelő	11.200
14. Vasárnapi Hírek	11.061

Megjegyzések:

1-4.: országos politikai napilap, 5-6.: gazdasági napilapok, 7-9. és 11-12.: megszűnt napilapok, 10. és 13-14.: hetilapok.

Az 1-6. címhez 502.339 rekord kapcsolódik az adatbázis 772.754 rekordja közül, csaknem a rekordok kétharmad része, míg az 1-14., itt felsorolt címből 638.264 rekord származik, ami már több mint 80%.

Ezeket az eredményeket összehasonlíthatjuk más adatbázisokkal. A nemzeti bibliográfiai cikk-adatbázisban (IKER) ugyanaz a három napilap található a lista élén, mint a PRESSDOK-ban (Magyar Nemzet 4676, Népszabadság 4116, Magyar Hírlap 2472), a műszaki adatbázisokban (CIKK, MMR) azok a hetilapok, amelyekkel a PRESSDOK-nál is találkozhattunk: HVG (7866, 207), Figyelő (7550, 163). Ez arra utalhat, hogy átfedés van az adatbázisok forrásai között. A Szociológiai adatbázisban az a társadalomtudományi havi folyóirat van az élén (Valóság, 2386), amely egyedülként található meg mind a 13 adatbázisban. Másik oldalról azonban azt láthatjuk, hogy a többi, adott szakterületre specializálódott adatbázisban az adott terület reprezentáns folyóiratát találhatjuk a lista élén: MAB: Magyar Mezőgazdaság 7490, Irodalmi adatbázis: Élet és Irodalom 2148, Műfordítás adatbázis: Nagyvilág 4024, Nemzetiségi adatbázis: az első a Magyar Hírlap, tehát egy országos politikai napilap 2542 rekorddal, de ezt a magyarországi nemzetiségek lapjai (Neue Zeitung, Ludové Noviny) a környező országok magyar nemzetiségeinek lapjai (Új Szó, Magyar Szó) követik. PAD: Köznevelés 5293, Iskola-kultúra 1553, Tanító 1514, Új Pedagógiai Szemle 1266, Jogi adatbázis: Magyar Közigazgatás 1135, Magyar Jog 1058. Bár nincsenek pontos adataink a az orvosi adatbázisról (MOB) és a könyvtártudományi adatbázisról, biztosak lehetünk abban, hogy az Orvosi Hetilapból, illetve a Könyvtári Figyelőből és a Tudományos és Műszaki Tájékoztatásból származik a legtöbb rekord, éppúgy, mint a megfelelő nemzetközi adatbázisokban (MEDLINE, LISA).

Ha a lett adatbázist képesek lennénk az ETO főosztályai, osztályai szerint felosztani (a nyomtatott bibliográfiának ez a rendszere), biztosan meg lehetne találni az egyes szakterületek legfontosabb szakfolyóiratait, de számomra ez nem lenne könnyű feladat.

Míg a magyar adatbázisban átfedésekkel találkozhatunk (ez a jelenség sokkal részletesebb vizsgálatot igényel), ezért nem adhatjuk egyszerűen össze az egyes adatbázisokban található rekordokat, másrészt viszont nagyobb annak a veszélye is, hogy kimaradnak cikkek, egy egyesített adatbázis esetében ez könnyebben elkerülhető lenne. Feltételezhető az, hogy azok a szakterületek, amelyeknek van saját szakbibliográfiájuk, amely alapján még nem készült adatbázis, kisebb súllyal vannak reprezentálva a létező adatbázisokban. A korábbiakban szó volt már a Műfordítás adatbázisról, ennek segítségével tudhatjuk, milyen versek, elbeszélések stb. jelentek meg az időszaki kiadványokban magyarul a világirodalomból, ugyanakkor nincs arra lehetőség, hogy hasonló módon megtaláljuk a magyar verseket, elbeszéléseket. Hasonló módon problémák vannak a filmkritikákkal és a színházi előadások kritikáival is. Számomra csoda volt, hogy mindezeket együtt megtalálhattam egy bibliográfiában, a *Latvijas Preses Hronika*-ban. Az az anyag, ami a magyar adatbázisokban található (kivéve a napilapokat), sokkal tudományosabb, kevesebb tétel származik népszerű folyóiratokból, magazinokból. Így például a *Cosmopolitan*nek van magyar változata is, de az ebből származó nem szerepelnek (s várhatólag nem is fognak szerepelni) egyetlen adatbázisban sem (a lett adatbázisban 40 tétel is megtalálható volt a lett változatból, azóta bizonyára már több is), vagy a lett *Sievite*-hez (magyarul: *Nő*) hasonló magyar lapokból sem sokat várhatunk.

Az adatbázisok néhány problémája

Emlékezzünk vissza Jacsó Péter szempontjaira: böngészés, kihagyás, aktualitás (kurrens közlés) pontosság.

A lett adatbázissal kezdem. Valamikor tavasszal vált lehetővé a böngészés (és a keresés) a forrás címe alapján. Feltehetőleg a használt szoftver korlátai miatt az a helyzet, hogy ha 50-nél több tétel származik egy lapból, a pontos szám helyett csak azt látjuk, hogy 50+, s ez a keresés elvégzését teszi szükségessé minden olyan esetben, ha tudni akarjuk a pontos számot. (Ugyanez érvényes az ugyancsak ALEPH alapú magyar mezőgazdasági adatbázisra, a MAB-ra is.) Ugyancsak ilyen korlát az, hogy a keresés során néha a Too many hits (túl sok találat) választ kapjuk. Megtudhatom, a Diena című napilapnak a 2001-ből származó tételeit (mivel a 2002-ben feldolgozott tételekre lehet keresni, ez kb. 2001 utolsó hetét jelenti), de nem a 2002-eseket, mert azok száma 5000-nél több lenne. (Ha nem csak az ezévi rekordok lennének elérhetőek, hanem a teljes adatbázis, gyakrabban kaphatnánk ezt a választ.) Másrészt ez nem feltétlenül lehet probléma egy valódi kereső számára, akinek mindenképpen le kellene szűkítene keresését, csak azoknak, akik elemezni szeretnék az adatbázist.

Nem igazán sikerült kimaradt mezőket találnom az adatbázisban, néha inkább az lehet a probléma, hogy túlságosan sok adat kereshető. Például nemcsak arra kereshetünk, hogy az időszaki kiadványnak hányadik számáról van szó, hanem valamennyi számra, ami az adott mezőben szerepel. De az már a kurrenség kérdéséhez vezet át, hogy a 144. számként 2002. augusztus 28-án több rekord volt megtalálható a Dianas Business című napilap augusztus 27-i, tehát előző napi számából. Elképzelhető, hogy esetleg már a megjelenés napján megtalálható volt, de számomra az is csoda lett volna, ha a következő héten, Magyarországon a következő hó-

napban (egyes esetekben a következő évben) található meg valamit. Mivel a rekordok pontosságával kapcsolatban nem találtam semmilyen problémát, ha bármilyen további problémát akarok említeni, már a magyar adatbázisokkal kell foglalkoznom. (De nem fogok minden problémáról beszélni, részben az időkorlátok miatt, részben más okból.)

Az egyik legnagyobb probléma az, hogy ezek az adatbázisok olyan sok különböző programot használnak. Először azonban essen szó egy pozitív példáról. A CD-ROM-on publikált adatbázisok közül az Országos Széchényi Könyvtár (MNB CD-ROM: cikkek, könyvek, periodikumok), az Országgyűlési Könyvtár (PRESSDOK, HUNDOK), a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (irodalmi, szociológiai adatbázis) adatbázisai ugyanazt a szoftvert használja, az Arcanum Adatbázis (az egyik legfontosabb magyar CD-ROM kiadó) Arctis nevű programját. Ez azt jelenti, hogy a böngészés és a keresés módszerei azonosak mindezekben az adatbázisokban (de a böngészhető és kereshető mezők különbözőek). Bármely mező kombinálható bármelyikkel (és ismételhetőek is) bármely logikai és helyzeti operátort használva. Ha a böngészés során találunk valami érdekeset, azt könnyen beemelhetjük a keresőkérdésbe. A program nagyon gyors, még akkor is, ha több százezer rekord között keresünk. Így ez sokkal rugalmasabb program, mint amit pillanatnyilag a lett adatbázisok használnak.

Ugyanakkor azonban a Jogi adatbázis, amely egy jogszabályokat tartalmazó CD-ROM-on jelenik meg, olyan logikát kell követni használatakor, amely nagyon jó lehet azokra, de szokatlan egy bibliográfiai adatbázis esetében. A Pedagógiai adatbázis (PAD) CD-ROM változata olyan DOS-os szoftvert alkalmaz, amely elég nehezen használható (a képernyő kis részén látható, nagyon kis betűkkel, nem található meg rajta az összes mező, amely az internetes változaton kereshető). Az OPKM-mel ellentétben a OIK csak egyszer jelentette meg Műfor-

dítás és Nemzetiségi adatbázisát CD-ROM-on egy másik DOS-os szoftverrel, de ennek már a telepítése is olyan nehézségekbe ütközik, hogy azóta ebben a formában nem publikálták. A CIKK adatbázist 1995-től éveken évente kétszer kiadták CD-ROM-on MicroIsisre alapozott változatban, de a teljes (már lezárt) adatbázis most az interneten érhető el.

Az internetes változatok közül elsőként az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisait érdemes megemlíteni. A periodikumok és cikkek adatbázisa nagyon jól összekapcsolódik, ha csak egy cikket is feldolgoztak az adott időszaki kiadványból, a periodikumok adatbázisából egy kattintással átmehetünk a másik adatbázisba és megtalálhatjuk a cikkek adatait. Ugyanakkor azonban a böngészés és a keresés funkciója nem kapcsolódik össze olyan jól, mint a CD-ROM változat esetében, be kell gépelnünk a keresőkérdésbe, amit a böngészés során találtunk. A könyvtártudományi adatbázis, a MANCI csaknem ugyanazt a szoftvert használja, de az összes kereshető mező együtt, egy indexben böngészhető, a feldolgozott források szerinti böngészés és keresés pillanatnyilag még nem lehetséges.

Az alkalmazott tudományi adatbázisok mind különböző szoftvert használnak, a műszaki adatbázisok (a CIKK adatbázis, és utódja, az MMR) lehetővé teszik a böngészést és az (egyszerű és összetett) keresést, a mezőgazdasági adatbázis, a MAB, ahogy korábban említettem, ALEPH alapú, Telnet segítségével hozzáférhető, sok lehetőség van benne, de nagyon komplikált, gyakoriak technikai hibák. Az orvosi adatbázis, a MOB az OLIB-ot használja, egy sajátos logikát kell követni (amivel más OLIB-os adatbázisokban is találkozhatunk), a mezők nem kombinálhatóak szabadon, számos mező egyáltalán nem kereshető.

A pedagógiai adatbázis internetes változata egyáltalán nem teszi lehetővé a böngészést, ezért ajánlatos a CD-ROM változattal párhuzamosan használni, mivel mindkettőnek vannak előnyei és hátrányai.

A Műfordítás és a Nemzetiségi adatbázis az Országos Idegennyelvű Könyvtár Webopciójának része, egy kisebb magyar cég által kifejlesztett szoftvert használva. Néha jól működik, máskor viszont több alkalmunk van a hibaüzenetekkel ismerkedni, mint az adatbázis tartalmával.

Ha az adatbázisok ugyanazt a szoftvert használnák (CD-ROM-on a három említett könyvtár adatbázisai által is használt Arctis lehetne jó megoldás, az interneten az OSZK vagy a műszaki adatbázisok által alkalmazott), másik probléma lehetne, hogy az egyes adatbázisok tárgyszavazási gyakorlata annyira különbözik, hogy nehéz elképzelni, hogy az adatbázisok összeolvaszthatóak lennének.

A jövő?

Sajnos, valószínű, hogy az a gondolat, amit *Vajda Erik* említett tanulmányának címében szerepel – Időszaki kiadványok cikkeinek online adatbázisa kooperációs partnerek együttműködésével (megvalósíthatósági tanulmány) –, most kevésbé tűnik megvalósíthatónak, mint 8 évvel ezelőtt.

De a lett példa mutatja számunkra, hogy nem lehetetlen. Gratulálunk nekik, és köszönjük, hogy némi reményt adnak nekünk. Nagyon szeretném, ha valamikor lehetőségem lenne arra, hogy a lett adatbázist az annak megfelelő, **egy** magyar adatbázissal hasonlítsam össze. Akkor talán az előadásom is sokkal rövidebb lehetne. Addig jobb lenne, ha önök jönnének el hozzánk megmutatni példájukat.

A jövő után a jelenről, amely rövidesen múlttá válik

Az előző bekezdéssel zárult a rigai előadás. A legtöbb adatbázisról (szerencsére) csak egy pillanatnyi helyzetképet lehetett felvázolni, amely a 2002 augusztus végi állapotokat tükrözi. Ezeket az adato-

kat nem változtattam meg, mert akkor az előadást hamisítottam volna meg. Két hónap alatt, október végéig azonban sok változás történt a magyar adatbázisokkal kapcsolatban, amelyeket érdemes megemlíteni. Az összetételszám növekedése természetesen egyes lapok feldolgozottságát is növelte, de ennek részleteibe most nem megyünk bele.

Az IKER adatbázis újabb frissítése után jelentősen nőtt a 2001-es tételek száma, 2816-ról 4051-re, s megjelentek az első 2002-es tételek is (245). Végre megjelent a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár adatbázisainak újabb lemeze, mind az irodalmi, mind a szociológia adatbázis tételszáma jelentősen nőtt, az irodalmi a 2000-es anyag jelentős növelése mellett jelentős számban 2001-es és 2002-es cikkeket is felvett, a szociológiai a 2000-es és azt közvetlenül megelőző évek anyag mellett az 1970-1976 közötti időszakot egészítette ki jelentős mértékben. A nemzetiségi és műfordítás adatbázisban is folyamatosan nő a tételek száma, legjelentősebb mértékben a 2002-eseké (977-ről 2368-ra, 76-ről 362-re), a PAD adatbázisban esetében pedig azt lehet meglepetéssel tapasztalni, hogy a CD-ROM-on szereplő anyag

sokkal frissebb, a sokkal több 2001-es mellett (901 az Interneten, 3746 a CD-ROM-on) 877 2002 is található rajta (ezek többsége magyar cikk lehet). A jogi adatbázisban természetesen csak a 2002-es tételek száma nőtt.

Az alkalmazott tudományi adatbázisok közül a mezőgazdasági sajnos régóta nem érhető el, az orvosi-ban nem tudunk évre keresni, de azt tapasztalhatjuk, hogy egyes folyóiratok anyagát nagyon frissen feldolgozzák. Az MMR-ben a 2002-es tételek száma megduplázódott, a 4045 tételből 3553 folyóiratcikk. Ugyanakkor az 1028 2001-esből csak 326 az, így a CIKK adatbázissal együtt az erre az évre jutó cikkek száma alig haladja meg a 7000-et, s már nem is várható nagy növekedés, míg a megelőző években mindig 13000 fölött volt, kérdés, mitől volt rosszabb év ebből a szempontból 2001.

Közben persze a lettek sem tétlenkednek, de ezt nem könnyű nyomon követni, mert (szinte) naponként aktualizálják az adatbázist, a Diena tételeinek száma 6686-ról 9140-re nőtt, s hasonlóak az arányok a többi lap esetében is. S mire ezek az adatok megjelennek, már mindez múlttá válik. Reméljük, közben napról napra minden egyre jobbra válik.

1997-ben, Giacomo Leopardi (az „olasz Petőfi”) születésének 200. évfordulója alkalmából, Olaszországban nemzetközi könyvkötés-tervező versenyt hirdettek; a legjobb alkotásokat nagyszabású kiállításon mutatták be 1998-ban Macerata-ban. A nagy siker újabb verseny meghirdetéséhez adott kedvet 2001-ben, amikor Assisi Szent Ferenc (1182-1226) halálának 775. évfordulójához és a Naphimnusz eredeti pergamen kéziratának erre az alkalomra kinyomtatott hasonmás példányaihoz kapcsolódott a felhívás. A versenyre 42 országból 1007 pályázó jelentkezett, akik részvételi díj fizetése ellenében megkapták az eredeti pergamentöredék stílusában, minden földrész különböző országainak nyelvein kinyomtatott Naphimnuszt, fűzés és kötés nélküli ívekben. Ehhez kellett egyedi kötést tervezni és azt megvalósítani, valamint a kész alkotásról részletes leírást mellékelni. A műalkotásokat 2002. februárban nemzetközi zsűri bírálta el. A Vatikáni Könyvtár és szponzorok támogatásával a legjobb háromszáz kötést két helyszínen – Assisi és Macerata – között megosztva állították ki, és közülük is a legjobb százat díjazták. Kolléganónk, Ballagóné Fischer Christina restaurátor és könyvkötő művész ez alkalommal is oklevelet és plakettet kapott, mivel munkája a legjobb száz között volt.

Egy szál virág

Füzéki István (1934-1956)

2002. november 5-én az Országos Széchényi Könyvtárban felavatták Füzéki Istvánnak, az 1956-os forradalom könyvtáros mártírjának emléktábláját. A megemlékezésre a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az Országos Széchényi Könyvtár és Füzéki egyetemi társai, bajtársai, barátai segítségével, közreműködésével került sor. *Horváth Tibor* az egyetemi harcostársak nevében idézte fel a Jogi Kar védelmében vele együtt harcoló fiatalember utolsó, még dokumentálható óráit. A túlérőnek magukat megadó egyetemista csapatból az oroszok kiemelték és ismeretlen helyre hurcolták az igazáért bátran kiálló Füzékit, akit többé senki nem látott élve. A megrendítő történet után Papp István gondolatait hallhatták az avatásra érkezett emlékezők, melynek legfontosabb üzenete az volt, nem szabad felejtetni. „Füzéki István emléket nem őrzi sírhely, nincs helye a 301-es parcellában, nincs rajta a vértanúk egyetlen jegyzékén sem. Nincs hely, ahová egy szál virágot lehetne elhelyezni tiszteletére. Valószínű, hogy ebben nincs egyedül. Mártírsága úgy alakult, hogy a forradalom névtelen hősei közé jutott. Mindenki kötelessége emlékének megörökítése, de különösen nekünk, akik ismertük őt. A legtöbb, amit adhatunk az áldozathozóknak, hogy őrzi őket az emlékezet.” – olvashatjuk Horváth Tibor megszívlelendő sorait az alkalomra kiadott, a barátok visszaemlékezéseit tartalmazó elegáns füzetben. Az emléktábla leleplezése előtt Füzéki István testvére, *Füzéki Bálint* bejelentette, hogy testvére tiszteletére emlékérmét alapított, melynek kezelését az egyesületre testálta.

A FÜZÉKI ISTVÁN EMLÉKÉREM ALAPÍTÓ OKIRATA

1. Mindazon könyvtárosok tiszteletére, akik részt vettek az 1956-os forradalomban és szabadságharcban, valamint Füzéki István (1934–1956), a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat könyvtárosa emlékére, aki hősi halált halt az egyetemi nemzetország harcosaként, megalapítom a Füzéki István Emlékérem díjat.
2. Az emlékérmét – a kíséző oklevéllel és a névadót méltató írással együtt – minden évben az a a könyvtáros kapja



meg, aki a megelőző évben vagy években a legtöbbet tette/kiemelkedő teljesítményt nyújtott a könyvtári szolgáltatások és/vagy tudományok terén. A díjat évente váltakozóan egy közkönyvtárban, illetve szakkönyvtárban dolgozó munkatársnak kell odaítélni.

3. Az emlékérmét ötagú kuratórium ítélje oda. A kuratórium elnöke hivatalból a Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) elnökségének delegálja. A kuratórium 4 tagját első évben az MKE elnöksége kéri fel. A következő években az első évi tagok közül 1-1 sorsolás útján a kuratóriumból kiesik. Helyét az előző év díjazottja foglalja el. Ez mindaddig megy, míg a teljes kuratórium a korábbi években jutalmazottakból áll - kivéve az MKE elnökség által delegált elnököt. A későbbiekben az új kitüntetett mindig felváltja a legrégebbi kuratóriumi tagot.
4. A díjat minden évben az október 23-i, illetőleg november 4-i megemlékezések keretében kell átadni. A díj meghirdetését évente tavasszal – az eredményhirdetést összessé – a szakajtóban közzé kell tenni.
5. A kuratórium a díjat egyszerű szótöbbséggel ítéli oda. A szavazásban legkevesebb 3 főnek kell részt vennie. A kuratórium döntését írásban rögzíti – a kitüntetett méltatja –, s vezeti a kitüntetettek listáját. Egyéb ügyekben a kuratórium határozza meg működésének rendjét, s az MKE elnökségének tartozik felelősséggel.
6. Az emlékérmét odaítélésére az MKE elnöksége szervezetei és szekciói teyenek javaslatot, de rajtuk kívül javaslattelevi joga van valamennyi könyvtár munkatársának vagy olvasójának. Ennek érdekében felkérem a könyvtárakat, hogy a díjazásra való javaslat lehetőségét minél nagyobb nyilvánosság előtt hirdessék.

Budapest, 2002. június 2. Dr. Füzéki Bálint

Ellenjegyzés

Fenti célokkal a Magyar Könyvtárosok Egyesülete egyetért, s az alapító okiratból rá háramló feladatokat elvégzését vállalja.

Budapest, 2002. június 2. Ambrus Zoltán

Adatbányászatra irányuló törekvések könyvtári területen

Tóth Erzsébet

Mire jó az adatbányászat?

Napjaink információrobbanásának köszönhetően egyre nagyobb gondot jelent a minőségi, rejtett információk kinyerése a nagyméretű adatbázisokból. A korábbi, hagyományos adatbáziskezelési módszerek nem alkalmasak ennek a feladatnak a teljesítésére, hiszen az SQL (Standard Query Language) vagy más, hasonló lekérdező nyelv az adatok listászerű felsorolását eredményezi és további érdemi információt nem szolgáltat az adatbázisban található adatokról. Az adatbányászat kiszűri a hasznos információkat az adatbázisban található adatelemek változásából. Az ilyen szintű elemzés már túllép az SQL-lel végrehajtott felszínes lekérdezéseken és a gépi tanulás irányába mutat.¹ Az adatbányászatban alkalmazott algoritmusok optimális klasztereket és

érdekes szabályszerűségeket fedeznek fel az adatbázisokban. Ezen kívül képesek az adatbázis érdekes részeit közelebbről is megvizsgálni.² Az adatbázisban található információk jobb értelmezését és a jövőbeli előrejelzések elkészítését biztosítják.¹

Az adatbányászati eszközökben számos kiaknázatlan lehetőség rejlik, ezek közül néhányat könyvtári területen is hasznosítanak. Ha egy könyvtár több nagyméretű vagy szakterületi adatbázissal rendelkezik, akkor a könyvtár vezetőjének érdemes elgondolkodnia azon, hogy könyvtára befektessen-e egy korszerű döntéstámogató rendszerbe avagy sem. Az adatbányászati technikák előnyösebbek olyan könyvtárak számára, amelyek a hangsúlyt főként az adatbázisok közvetlen elérésére helyezik, nem pedig a nyomtatott dokumentumok szolgáltatására. A teljes szövegeű adatbázisok az on-line kataló-

gushoz képest jobban megfelelnek az adatbányászati technológiák követelményeinek, hiszen ez utóbbi frissítése meglehetősen nehézkes és költséges.³ Mivel a könyvtári adatbázisok mérete folyamatosan növekszik és tartalmuk változik, ezért szinte lehetetlen manuálisan megtalálni bennük a jövőbeli fejlődési irányokat és a változó tendenciákat (mintákat). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy ezeknek az előrejelzéseknek a felhasználása milyen változást eredményezne a gyűjtemény-fejlesztés támogatásában vagy egy naprakész, teljesen új információs szolgáltatás működtetésében.¹

Az adatbányászat előnyei és hátrányai

Az adatbányászat két előnyös lehetőséget biztosít a könyvtárak számára, amelyek a következők:

- ⊗ Gyorsabb és alaposabb dokumentum hozzáférés megvalósítása a hagyományos katalógushoz képest.
- ⊗ A keresett információ könnyen megtalálható a gyűjteményben anélkül, hogy a felhasználók külön segítséget kérnének a könyvtárostól.

Az adatbányászat *hátrányait* is érdemes számba venni, amelyek az alábbiak:

- ⊗ Nem alkalmaznak szabványokat az adatbányászati eszközök tárolásával és lekérdezésével kapcsolatban. Kezdetben ez a hiányosság azt eredményezte, hogy problémás volt azoknak a programoknak a megvalósítása, amelyek a könyvtárak közötti rekordcserére és információ megosztásra épültek. Azonban a MARC formátum széles körű használata mára már leegyszerűsítette a rekordcserét és megkönnyítette a könyvtárközi kölcsönzést. Az adatbányászati technológiákba komoly pénzeket befektető könyvtárak jobban ki vannak téve annak a veszélynek, hogy költséges és nehézkes adatkonverziót végeztesse nek el velük a szoftver forgalmazói. Ráadásul komoly adatvesztések is lehetnek, amennyiben

a szoftverszolgáltató további technikai támogatást nem nyújt termékéhez.

- ⊗ Jelenleg még nem tesztelték az adatbányászati technikák sikeres alkalmazását könyvtári területen. Ezek a technikák sikeresnek bizonyultak olyan üzleti és tudományos területeken, ahol jól strukturált, statisztikai adatokat tartalmazó, rövid dokumentumokat használnak. Ezzel szemben a könyvtárak nagyobb méretű, főként strukturálatlan szövegekkel dolgoznak, amelyek különféle forrásokból származhatnak. Számos „szöveg bányászatra” specializálódó eszköz minimálisan strukturált szöveges dokumentumokat tesz elérhetővé, viszont az általuk nyújtott információmennyiség rendkívül csekély a nagy könyvtárakban található információ mennyiségéhez képest. Tehát a rövidebb terjedelmű dokumentumokra alkalmazott indexelési és keresési mechanizmusok nem alkalmasak a könyvtárakban található nagyobb méretű anyagok és multimédiás dokumentumok hatékony visszakeresésére.
- ⊗ A technikai akadályok leküzdése továbbra is gondot okoz. Ha az adatok jelentése nincs pontosan meghatározva az adatbányászati eszközök számára, akkor azok nem képesek az információs objektumok közötti relációk felismerésére. Gyakorlatilag nem lehetséges az összes feldolgozási technikát alkalmazni egy lefuttatott keresés dokumentumaira, ez kizárólag a kisebb méretű adatcsoportok esetében oldható meg. A felhasználók keresőkérdéseik megfogalmazásával fontos információkat árulhatnak el önmagukról és keresési célkitűzéseikről. Ezeket a hasznos információkat az adatbányászati eszközök működésük közben felhasználják. Ennek ellenére nehéz meghatározni azokat a technikákat és módszereket, amelyek képesek optimálisan kielégíteni a felhasználói igényeket.

Mindezeket figyelembe véve a könyvtáraknak óvakodniuk kell attól, hogy olyan adatbányászati tech-

nikát válasszanak maguknak, amelytől hosszabb távon nem várható el a dokumentumok közvetlen elérése.³

Az adatbányászat lehetséges könyvtári alkalmazási területei

Döntéstámogató rendszerekben az adatbányászatot a felhasználói szokások jobb megismerésére használják. Ha a gépi rendszer egy egyedi azonosítót ad felhasználóinknak a távoli adatbázisok vagy bizonyos adatbázisok eléréséhez, akkor nyomon tudjuk követni könyvtári erőforrásaink és szolgáltatásaink kihasználtságát.

Rendelkezésre állnak olyan háromdimenziós megjelenítő eszközök is, amelyekkel az adatbázisból vett előrejelzések minden aspektusból megtekinthetők. Miután a várható tendenciákat (mintákat) a korábbi felhasználói szokások alapján megjósoltuk, a jövőbeli felhasználói igények még sikeresebben kielégíthetők.

Nemcsak a gyűjteményfejlesztés finomítható további speciális igények meghatározásával, hanem olyan könyvtári programok is tervezhetők, amelyek ismert felhasználói szokásokra és összekapcsolódó elemekre épülnek. Egy közművelődési könyvtárban megjósolható például az is, hogy mely könyvek iránt mutatkozik a legnagyobb érdeklődés, valamint a korábbi felhasználói szokások alapján megállapítható előre az is, hogy hányan jegyzik elő a könyveket és mennyi ideig.¹

Az adatbányászati algoritmusok felhasználási lehetőségei

Az adatbányászattal kapcsolatos algoritmusok az alábbi feladatok elvégzésére alkalmasak könyvtári környezetben:

1. *Osztályozás és klaszterálás:* az adatok közötti további relációk feltárására jól alkalmazható mindkét módszer. Klaszterálásnál különböző osztályok határozhatók meg az adatok természetes csoportosítása alapján.

2. *Hivatkozáselemzés:* általában a színvonalasabb, igényesebb dokumentumokra gyakrabban hivatkoznak, mint a kevésbé színvonalas írásokra. A hivatkozások mindig elárulnak valamit a dokumentum tartalmáról. A hivatkozáselemzés a gyakrabban hivatkozott dokumentumokat a lista elejére helyezi, illetve felismeri azokat a dokumentumokat, amelyek más dokumentumokhoz kapcsolódnak.
3. *Szekvencia elemzés:* statisztikai elemzéseken keresztül megtalálja azokat az egymással össze nem kapcsolódó dokumentumokat, amelyeket a felhasználók valószínűleg együtt szeretnének elolvasni. Felismeri azokat az útvonalakat, amelyeket a felhasználók információkeresés közben követnek.
4. *Automatikus tartalmi kivonat készítés:* a különféle automatikus módszerekkel előállított tartalmi kivonatok általában nem tekinthetők olyan mértékben igényesnek, mint az emberi munkaerővel előállított összefoglalások. Azonban ez az automatikus megoldás segíti a felhasználót annak eldöntésében, hogy milyen dokumentumra van szüksége. Egy tartalmi kivonatok előállítására alkalmas szoftver sokféle módszert alkalmazhat működésében, mint például: fontosabb szavak, kifejezések automatikus felismerése a szövegben elfoglalt hely alapján, a program képes megkeresni, hogy egyes kifejezésekkel milyen szavak, kifejezések fordulnak elő szorosan összekapcsolódva, különböző szintaktikai és nyelvtani elemzések végzése, stb.³

Adatbányászatra irányuló fejlesztések

A Floridai Egyetem könyvtárai olyan kutatási programban vettek részt, amely egy döntéstámogató rendszer kifejlesztésére irányult. A rendszer elsődlegesen a könyvtárvezetőket segítette a döntéshozatalban. A program első részében a különböző adatbázisokból származó adatokat egy relációs adatbáziskezelő rendszerbe (Microsoft Access) importál-

ták, ahol az új, létrejövő adatbázis adattárházként működött. Általában adattárháznak tekinthető olyan nagyméretű adatbázis, amelyet már meglévő, főként működési adatokat tartalmazó adatbázisokból hoznak létre kizárólag döntéshozatal céljából. Az adattárház rugalmas lekérdezésre grafikus felhasználói felületet fejlesztettek ki, ahol előre meghatározott vagy „ad hoc” SQL lekérdezések összeállítására volt lehetőség. A program második részében különböző adatbányászati technikák használatát tervezik a létrehozott adattárházon. Egy olyan neurális hálózati technológiára épülő adatbányászati eszközt vizsgálnak, amely képes asszociációs szabályokat felfedezni az adattárházban található adatok között.⁴

A Kansas Állambeli Egyetemi Könyvtárak egy olyan adattárházat fejlesztettek ki, amely a gyűjtemény használatát méri egy bizonyos időintervallumon belül és különböző felhasználói szokások szerint. Az adattárház hatékony gyűjteményfejlesztést biztosít a tartalmi átfedések megszüntetésével és a felhasználói igények teljes körű figyelembe vételével. Az adattárházat ORACLE relációs adatbáziskezelővel valósították meg, ahol az adatok lekérdezésére egy Java-ban kifejlesztett programot használtak. Az adattárházban található működési adatokat három különböző helyről gyűjtötték össze: az on-line katalógusból, a pénzügyi adatbázisból és a dokumentum-szolgáltatásból. A programban külön adatelemzésre alkalmas szoftvereszközöket is alkalmaztak.⁵

A kanadai CINDI (Concordia INDEXING and Discovery System) rendszer működésébe szakértői rendszer technológiáját integrálták, amely kétféle feladat-kört lát el: egyrészt „feldolgozó könyvtárosként” támogatja a HTML dokumentum szerzőjét a megfelelő tárgyszavak kiválasztásában és meghatározásában. Másrészt „tájékoztató könyvtárosként” segíti a felhasználót az elképzeléséhez legközelebb álló tárgyszavak felkutatásában. A HTML dokumentumról készül egy szemantikai fejléc, amely a

dokumentum legfontosabb metaadatait tartalmazza, és leírja annak szemantikai tartalmát és struktúráját. A rendszerben lefuttatott lekérdezés elsősorban a szemantikai fejlécekre irányul, amelyek egy különálló osztott adatbázisba kerülnek a regisztráció után. Amennyiben a keresés konkrét találatokat eredményez, a rendszer azonnal megkeresi a szemantikai fejlécekhez kapcsolódó dokumentumokat is.⁶

Adattárházak és a „Web farming” technika

Az üzleti vállalatok adattárházainak kialakítását olyan igény hívta életre, amely fontosnak tekintette az üzleti növekedéshez szükséges információk kinyerését a vállalati szinten felhalmozott működési adatokból. Az adattárházak a vállalati tranzakciós adatok rendszerezését és integrálását foglalják magukba, valamint a különböző adatformák egységesítését. Testre szabott üzleti szolgáltatások kialakítását is megkövetelik. Óriási méretű adatbázisokról van itt szó, ezért a hasznos információk kinyerését ezekből az adattárházakból a mesterséges intelligencia technikák segítségével oldják meg.

A „Web farming” technika értelmében az üzleti szervezeten kívüli információk ugyanolyan értékek lehetnek a stratégiai döntések meghozatalában, mint az azon belüliek. Tehát a „Web farming” technika megnöveli a korábban kialakított adattárházat és értékes információkat szolgáltat az adattárházon kívül eső területeken is.⁷ Hackathorn szerint a „Web farming” technika céljai a következők:

- az üzleti élettel kapcsolatos hálózati információk feltárása és begyűjtése;
- az összegyűjtött információk átalakítása egy olyan formátummá, amely kompatibilis az adattárházzal;
- ezeknek az információknak a megfelelő célcsoportokhoz történő eljuttatása, amely közvetlenül és pozitívan befolyásolja az üzleti folyamatokat;

- az előző lépések megfelelő sorrendben történő végrehajtása,⁸
- a „Web farming” technika mindig az adattárház adatkörnyezetén belül használatos. Célja egy olyan rendszer létrehozása, amely a weblekérdezések automatikus és szisztematikus feldolgozására alkalmas.

A „Web farming” technika bevezetése egy több lépből álló folyamatot igényel, amelynek négy fő szintjét különíthetjük el:

1. szint: jól képzett üzleti szakértőt követel meg, aki értékeli és rangsorolja a külső információs forrásokat aszerint, hogy azok mennyire relevánsak az üzleti élet szempontjából.

2. szint: komoly elkötelezettséget jelent információkezelésnél, miközben a folyamatot egy biztonságos szerver környezetben indítják el. Ezen a szinten a szűrés és a frissítés automatizálható.

3. szint: az adatbázist egy olyan teljes feladatkörrel rendelkező intranetes webhelyé alakítják át, amely információs központként működik az üzleti társaság számára.

4. szint: az adattárházat metaadatokkal látják el és azok attribútumait az adattárházban található attribútumokkal kapcsolják össze.

Általában a szakkönyvtáros az a személy, aki felelős a folyamat sikeres lebonyolításáért. Munka közben lehetősége nyílik arra is, hogy másokkal megismertesse a gyűjtemény jelentősebb információs forrásait és szolgáltatásait.⁷

Az adatbányászat megvalósításával kapcsolatos technikai kérdések

Fontos adatmigrációs és adatfrissítési kérdéseket kell megoldani egy könyvtárban, amikor egy régi rendszerről egy új, kifinomultabb rendszerre térnek át. Nem csupán az adatbázisban található adatmezőket kell figyelembe venni, hanem olyan programokat kell használni, amelyek alkalmasak a

metaadatok kinyerésére. A metaadatok tájékoztatnak minket az adatbázis mezőiről, az adatok begyűjtéséről, definiálásáról, attribútumairól, stb. Az adatkonzisztencia rendkívül fontos követelmény a rendszerben.¹ A MARC formátum elterjedt használata nagymértékben csökkentette az adatmigrációs problémákat.³

A jövőben fokozott igény mutatkozik egy olyan széles körben elfogadott adatsere formátum iránt, amely támogatja az adatgyűjtést és az elemzést. Az XML szabvány tűnik a legmegfelelőbb megoldásnak, mivel biztosítja a különböző adattárak rugalmas kezelését, valamint a strukturált és a strukturálatlan adatok összekapcsolását. Hosszabb távon az igazi megoldást az jelentené, hogyha a könyvtárak, a különböző érdekcsoportok, a tartalomszolgáltatók és a kiadók egy konzorcium keretében megállapodnának egy közös adatsere formátum használatában. Elfogadható megoldás lenne az is, ha az XML (eXtensible Markup Language) szabványnak egy olyan speciális változatát használnák, amely a MARC formátumot integrálja egy speciális könyvtári környezetre szabott ún. dokumentumtípus definícióval (Document Type Definition).

Könyvtári környezetben az adatok többnyire változatos, egymással nem kompatibilis rendszerekből származnak. Az adatok sokfélesége problémát jelent egy egységes adatbázis struktúra kialakításánál. A könyvtáraknak alkalmazásokhoz nem kötődő adatokat kell létrehozniuk, ami kétféle stratégiával valósítható meg:

1. Bizonyos időközönként a különböző alapkörnyezetekből (platform) adatokat nyernek ki, amelyeket egy relációs adatbáziskezelő rendszerbe töltenek be. Az adatok először ASCII állományformátumba kerülnek, ezt követően azok egy konverziós eszköz segítségével általános mező csoporttá alakulnak át. A konverziós folyamat eredményeként bizonyos adatmezők eltűnhetnek, vagy azok egyszerűen elveszíthetik relevanciájukat.

2. Teljesen kiküszöbölik az adatok különböző alapkörnyezetekből történő kinyerését és azonnal közös adatszerkezetet használnak. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy kompatibilis alapkörnyezeteket választanak és konzisztens relációs adatbáziskezelő rendszerrel dolgoznak. Tehát adatintegritásra törekcszenek a könyvtári rendszer egészében.⁹

Az adatbányászat jövője

Az adatbányászati technikák és az általuk nyújtott perspektívák rendkívül izgalmasak. Ezek tulajdonképpen forradalmasítják a döntéshozatal jövőbeli megközelítési módját. Annak ellenére, hogy az adatbányászati technológiák teljes mértékben a rendelkezésünkre állnak, azok még, sajnos, gyerekcipőben járnak. Tehát kifinomultabb és költségghatékonyabb megoldásokra van szükség ezen a területen.¹

Az adatbányászat nagy sikereket ért el eddig az üzleti világban, kizárólag statisztikai jellegű feladatok megoldásában, azonban ez a siker a könyvtári bibliográfiai adatok esetében még várat magára. A könyvtáraknak továbbra is más alternatívákat kell keresniük a hagyományos katalóguson kívül a dokumentumok hatékony elérésének biztosítására. Az adatbányászati technológiák használata mellett szól az az érv is, hogy a nyomtatott dokumentumokra alkalmazott hagyományos visszakeresési és indexelési mechanizmusok nem nyújtanak kielégítő hozzáférést a digitális környezet változatos adattípusaihoz és struktúráihoz. Ráadásul egy könyvtárban túl sok információt dolgoznak fel manuálisan,

ezért az adatbányászati eszközök ígéretes megoldásnak tűnnek a könyvtárosok számára.³

Irodalomjegyzék

1. SCHULMAN, Sandy: Data mining: life after report generators: libraries use this decision-support technique to chart a future course. In: Information Today, vol. 15. no. 3. March, 1998. p. 52.
2. ADRIAANS, Pieter – ZANTINGE, Dolf: Data mining. Longman, 1996. p. 5.
3. BANERJEE, Kyle: Is data mining right for your library? In: Computers in Libraries vol. 18. no. 10. November/December 1998. p. 28-31.
4. SU, Siew-Phek T. – NEEDAMANGALA, Ashwin: Harvesting information from a library data warehouse In: Information Technology and Libraries vol. 19. no. 1. March, 2000. p. 17-27.
5. COLE, Karen – SOMERS, Michael – EMERY, Jill: Data warehousing: developing a support system prototype. In: Serials Librarian vol. 40. no.3/4. 2001. p. 349-353.
6. DESAI, Bipin C. – SHINGHAL, Rayan – SHAYAN, Nader R. et al: CINDI: A virtual library indexing and discovery system. In: Library Trends vol. 48. no. 1. Summer 1999. p. 209-233.
7. FYE, Eleanor C.: Old MacDonald didn't have IT: Web farming in the info age. In: Information Outlook vol. 2. no. 12. December 1998. p. 42-43.
8. HACKATHORN, Richard D.: Reaping the web for your data warehouse. In: DBMS August 1998. (<http://www.dbmsmag.com/9808d14.html>)
9. GUENTHER, Kim: Applying data mining principles to library data collection. In: Computers in Libraries vol. 20. no. 4. April 2000. p. 60-63.

Az információs hadviselés: egy pillantás Pandora posztmodern szelencéjébe

Cronin, Blaise

CRONIN, Blaise: Information warfare: peering inside Pandora's postmodern box (*Library Review*, vol. 50, No. 6, 2001, pp. 279-294.) c. tanulmányát **Mohor Jenő** tömörítette.

A tanulmány szándéka, hogy bevezetést nyújtson az információs hadviselés (IH) fogalmába és különböző származékaiba, és bemutassa, hogy az IH alapelveit hogyan alkalmazzák, túl a hagyományos harctéren – vagy éppen a hadi űrben (*battlespace*), ahogy a virtuális hadviselés korában ismertté vált –, továbbá hogy megmutassa, hogyan és mennyiben van lehetősége arra, hogy szinte valamennyiünk életét befolyásolja kisebb vagy nagyobb mértékben, végül pedig, hogy rávilágítson azokra társadalmi, politikai, etikai és jogi kérdésekre, amelyek az IH-val kapcsolatosak. A szerző nem a Pentagon munkatársa, nincsenek közvetlen tapasztalatai katonai ügyekben, vagy különleges ismeretei a hírszerzés világából, sőt –

ami a témához tartozik – nem is hacker. Mindössze felhasználta azt a rendkívül gazdag anyagot, ami – köztulajdonként – az IH-ról bárki rendelkezésére áll, aki annak genezise és geo-stratégiai jelentősége iránt érdeklődik. Bár az „információs hadviselés” széles körben elterjedt kifejezés, csak egyike a sok neologizmusnak, amivel a jelenséget illetik: a „kiber-hárórú”, „digitális hadviselés”, „netháború”, „netközpontú hadviselés”, „szoftver-hadviselés” (sőt, „*softwar*”) kulcsszavak alatt is igen sok információ található, míg a kapcsolódó anyagok – hogy csak hármat említsünk a kiterjedt rokonságból – a „net-terrorizmus”, „információs terrorizmus”, „kiber-bűnözés” rubrikák alatt találhatók.

Az egyik fő cél annak bemutatása, hogy az IH – a kifejezést igen szélesen értelmezve – hogyan „domesztikálódik” („házasul”) fokozatosan, azaz hogyan nyilvánul meg az átlagos polgár mindennapi életében. A másik: rámutatni arra, hogy az IH mennyire „demokratizálja” a hadviselést a hadba szállás költségeinek drámai csökkentése révén. Röviden: egy kiber-támadás elindítása sokkal kevésbé függ az esetleges agresszor méretétől, erejétől vagy hadi felkészültségétől, mint az a hagyományos hadviselés legtöbb esetében lenne. Ma szinte mindenki célul tűzheti ki, hogy információs harcos legyen, ha éppen azt akarja. Az IH szókincse pedig nem a katonai és nemzetbiztonsági ügynökségek privilégiuma immár, lelkesen fogadták és vették át helyi használatra a számítógép-tudósok, a cégvezetők, a társadalmi aktivisták és a politológusok. Csak illusztrációként: a Boeing, a világ legnagyobb repüléstechnikai cége nemrég jelentette be, hogy szándékában áll a „hálózati központú” hadviselés infrastruktúrájának fejlesztésében globálisan vezető helyet elfoglalni.

Az információs hadviselés eredete

A technoháború

Az átható számítógépesedés (pl. a globális hálózatok), az okos fegyverrendszerek (pl. a lézer-vezérelt rakéták), a fejlett felderítő-állások (pl. a kém-műholdak) korában az információn vagy hírszerzésen alapuló hadviselés koncepciója a vezető katonai akadémiák tananyagának egyik központi elemévé vált. Ugyanakkor megragadta a média és sok műszaki okostojás képzeletét is. Sajnos a karosszék-ből nézett, karnyújtásnyira zajló csaták (gondoljunk csak az öböl-háborúra, vagy a szerbiai és koszovói konfliktusra) egy – bár látványosan csomagolt – leegyszerűsített elképzelést alkotnak arról,

hogy mivel jár az információs kor hadviselése. Kétségtelen, hogy elegánsabb egy légvédelmi rendszert a nullák és egyesek manipulálásával megbénítani, mint egy tonna bombát szórni a radar-állomásokra. Ugyanakkor a virtuális hadviselésnek számos egyéni elágazása is van. Például egy szoftverre alapozott támadás egy ország bankrendszere ellen számos olyan másodlagos hatással jár, ami valószínűleg nem fog úgy a címlapokra kerülni, mint egy pirotechnikailag látványos rakéta-támadás. Az elektromos ellátás megzavarása azt is jelenti, hogy életveszélybe kerülnek az intenzív osztályok betegei, és ha az ő csendes haláluknak nincs is oly erős média-hatásuk, ők is áldozatok: egy újfajta, alacsony intenzitású, magas technológiai szintű hadviselés háborús veszteségeként. A stratégiai (offenzív) IH okozta emberi szenvedések kevésbé tűnnek nyilvánvalónak, mint a hagyományos hadviselésé, ennélfogva politikai kezelésük is egyszerűbbnek látszik. Mindazonáltal, mivel egy szisztematikus, stratégiai szintű IH-offenzíva dokumentált bizonyítéka, vagy reális fenyegetése hiányzik, s nagyrészt a spekulációk birodalmában járunk, nem engedhetünk annak a kísértésnek, hogy fantáziaszülte következtetéseket vonjunk le.

Néhány meghatározás

Mi hát pontosan az IH? Az amerikai hadvezetés szerint olyan akciók összessége, melyek célja információs fölény elérése az ellenséges információk, információ-alapú folyamatok, információs rendszerek és számítógépes hálózatok befolyásolása révén, valamint a saját információk, információ-alapú folyamatok, információs rendszerek és számítógépes hálózatok megvédése¹. Érdemes kiemelni a széles cél-spektrumot, amely az információ-tartalomtól az információ-feldolgozó műveleteken át az információs technológiáig terjed, illetve azt a tényt, hogy – mint a későbbiekben látni fogjuk – ez a meghatározás minimális módosítással alkalmazha-

tó nem-katonai környezetben, például az ipari, üzleti életben is. Ugyanez jellemzi *Alger*² meghatározását is, aki szerint az információs hadviselés azokból az akciókból áll, amelyek az információk vagy az információforrások védelmét, kihasználását, meghamisítását, hamisnak nyilvánítását vagy lebontását célozzák, az ellenféllel szembeni jelentős előny, vagy győzelem elérése érdekében. Sokkal szűkszavúbban definiál *King*³, aki szerint két fél közötti olyan konfliktusról van szó, melyben az információtechnológia a defenzív vagy offenzív előny megszerzésének fő eszköze.

Mindhárom meghatározás fontos jellemzője, hogy figyelembe veszi az IH mind támadó (offenzív), mind védekező (defenzív) természetét, miközben az implicit célra, az ellenféllel szembeni előny vagy szisztematikus fölény elérésére is összpontosít, ami – természetesen – a verseny-stratégia lényege az üzleti, társadalmi, politikai vagy személyes szférában egyaránt. Világos, hogy mindhárom meghatározás alkalmazható a katonain kívüli környezetben is és az IH szókinccse már megvetette lábát a kereskedelem, a nemzetközi kapcsolatok és a képviselői politika szavai közt. Az IH eszközeit és technikáit immár elkezdték alkalmazni nem katonai célokra (mint pl. politikai aktivizmus, polgári engedetlenség), s ennek eredményekét már láthatunk változásokat egyes megállapodott társadalmi viszonyokban és a hatalmi dinamikában a társadalom egészét tekintve.

Forradalom a katonai összetűzésekben

Az információ és a hírszerzés már a legkorábbi idők óta fontos szerepet játszik a hadvezetésben. (Hogy a hadtörténelemben számon tartott rengeteg hírszerzési áttörés közül csak egy példát említsünk: a második világháború során a német *Enigma* kódrendszernek az angol tudósok általi megfejtése jelentősen befolyásolta az események további menetét.) A jelek elfogása és a propaganda-kampányok – kettő az elektronikus és információs hadvi-

selés legkorábbi formái közül – a számítástechnikai, kommunikációs és felügyeleti technológiák haladásának eredményeképpen új jelentőséget kapott. Az elektronikus, vagy jel-hírszerzés értesülései közvetlenül betáplálhatók a hadi zónába, hogy fegyver-rendszereket irányítsanak. Ez tipikusan az „információ-alapú hadviselés”, és egyik megnyilvánulása a katonai összetűzések forradalmi változásának, ami *Herman*⁴ szerint egyrészt a saját erők fegyveres és vezérlési precizitása fokozásának képessége, másrészt – talán még nagyobb jelentőséggel – az ellenfélről és környezetéről szóló információk összegyűjtése, feldolgozása és kihasználása technológiájának átalakulása.

IH tipológia

Támadás és védekezés

Az IH lehet offenzív és defenzív, lehet önálló akció, és lehet hagyományos hadműveleteket megelőző, vagy kiegészítő tevékenység. A támadó IH számos formában jelenhet meg. Magában foglalhatja az ellenfél parancsnoki, vezérlési, kommunikációs, számítástechnikai és hírszerző (*command, control, communication, computer, intelligence = C4I*) adottságai bombázással való megsemmisítésének vagy meggyengítésének célját. A cél lehet az ellenséges információs rendszerekbe való észrevétlen beszivárgás, az információk meghamisításának, vagy a rendszer teljesítménye jelentős csökkentésének céljából. A célpont lehet katonai számítógép-rendszer éppen úgy, mint a civil/országos információs infrastruktúra valamely összetevője.

A defenzív IH a fenyegetés felbecslésével (kinek vannak technikai eszközei, okai és lehetőségei támadás indítására) és a fenyegetés visszaszorításával (hogyan minimálható egy támadás kockázata, hogyan előzhető meg a fenyegetés). Egyszerűen szólva, a cél az idegen betörés kockázatának mérés-léle, s ugyanakkor a szervezet korrumpált „bel-

tagok” általi sebezhetőségének csökkentése, lévén utóbbiak számos támadás forrásai. A védelmi IH technikai dimenziójába tartoznak a vaskos tűzfalak, az erős rejtjelezés, az integritás-tesztelés és a támadásokat követő digitális detektív-munka, míg szociális tényezői közt elsősorban a kockázat-beccs-lés, az oktatás, képzés, továbbképzés említendő.

A lehetőségek spektruma

Az alábbiakban – a tisztánlátás érdekében – javas-lunk egy offenzív IH tipológiát.

- ⑤ 1. szintű IH: a kézzelfogható tárgyak, azaz a pa-rancsnoki, a vezérlő és a kommunikációs funkci-ókkal összefüggő berendezések (pl. számítógé-pes rendszerek, adathálózatok) lerombolására törekszik, erőszakos eszközök használatával. Szi-gorúan véve ez nem szoftver-hadviselés, talán nem is kellene az IH körébe sorolni.
- ⑤ 2. szintű IH: megkísérli a kiválasztott cél haté-kony működését gátolni. Ez az idegesítő webhely feltörésektől (mint pl. a Pentagon vagy a CIA honlapjának elcsúfítása, ami már megtör-tént) a kritikus helyzetek előidézéséig (pl. a har-coló csapatokat támogató számítógépes hírszer-ző rendszer kiiktatásáig) terjedhet.
- ⑤ 3. szintű IH: jellemző törekvése, hogy értektelen-né vagy hamissá tegye a megcélzott információs rendszer tartalmát, valamilyen rosszindulatú szoftver (amit esetenként *malware*-nek nevez-nek) felhasználásával. Jó példa erre az ellenfél lo-gisztikai támogató rendszerébe való betörés a teljesítmény csökkentése, vagy az adattartalom megsemmisítése céljából.
- ⑤ 4. szintű IH: a cél információs forrásbázisába való „beszűrődést” foglalja magában, a hírszer-zésen alapuló hadviselés támogatása, és kém-te-vékenység végzése céljából, amely gyakorlatnak igen tekintélyes múltja van a had- és a diplomá-cia-történetben. Nem jár rombolással, vagy a szembenálló felek közti közvetlen konfliktussal.

- ⑤ 5. szintű IH: a cél véleményformáló rendszerei-ben való csendes térhódítással jár, a felfogás irá-nyítása, a csalódás elősegítése céljából, digitális technikák (pl. összekopírozás, képmódosítások stb.) segítségével. Ez esetben a cél nem a rend-szer működésképtelenné tétele, vagy informáci-ós tartalmának kitörlése, hanem az „elmékkal való játék”, immár nem is annyira információs, inkább neo-kortikális, vagy episztemológiai had-viselés.

Aszimmetrikus konfliktus

Új szabályok

Ma a legtöbb fejlett ország fegyveres erőinek sike-res működése egy komplex információs és kommu-nikációs rendszertől függ, a logisztikai menedzs-menttől a cél-kiválasztáson és a kárbecslésen át a nyílt és fedett pszichológiai hadműveletekig. Ez egy-részt megnöveli stratégiai dominancia-szerző ké-pességüket a technológiailag kevésbé fejlett ellenfe-lekkel szemben, miközben megőrizhetik saját fel-szereléseik épségét. Másrészt, az információs rend-szerektől való magas fokú függőségük sebezhető-ké teszi őket akár katonailag gyengébb ellenfelek-szel szemben is, ha azoknak megvan az információs és kommunikációs technológiai rendszerekbe való bejutás képessége. Az esetleges támadó szemszögé-ből nézve: a kevésbé fejlett információ-technológiai infrastruktúra bizonyos komparatív előnyt is jelent-het. Technológiailag minél fejlettebb, annál sérülé-kenyebb a cél, illetve az ellenfél minél kevésbé in-formációs rendszer-függő, annál kevésbé lehet ha-tékony egy ellene indított kiber-támadás. Elvben egy csoport elszánt hacker (akár állami, akár füg-getlen támogatással) igen nagy pusztítást tud okoz-ni egy sokkal erősebb ellenfélnek is. Ez a megfigye-lés vezetett el az „aszimmetrikus hadviselés” fogal-mának, a Dávid és Góliát történet kortárs verziójá-

nak megalkotásához. Ezt a jelenséget foglalja magában a „hadviselés demokratizálódása” kifejezés.

A támadó előnye

Szélsőségesen megvalósítva, egy posztmodern háborút távolról és névtelenül lehet vezetni a számítógépek és a nemzetközi telekommunikációs hálózatok útján. Ez utóbbiak mindenüttvalósága, és a „hadba lépés” alacsony költségei (mindössze egy PC és egy modem szükséges egy amatőr kiber-ütközetben való részvételhez) különösen vonzó és elérhető lehetőséggé teszik ezt jóval a katonai világon túl is, sok elégedetlen egyén vagy csoport számára.

A leendő támadó szempontjából az IH a „zéró látenciával” (azaz figyelmeztetés nélküli) párosuló gyors csapás előnyét kínálja. Más szavakkal, a cél (vagy áldozat) kevés, vagy semmi sejtéssel sem rendelkezik arról, hogy egy támadás mikor, honnan, milyen formában és intenzitással következik be, és megismétlődik-e. Pszichikailag tehát a támadó gyorsan fölénybe kerül, az áldozatot reagálásra, védekezésre készítette az események irányítójává válik. További lélektani előnyt jelent az áldozattal szemben annak privát szférájának megsértése. A hagyományos hadviseléssel szemben, amikor a csatát esetleg valamilyen távoli ponton vívják, a kiberharcban nincs távolság és nincsenek Maginot-vonalak: a konfliktus az íróasztalra érkezik, ami előtérbe helyezi a digitális kor „honvédelmének” kérdését. Az ellenség nincs többé távol, vagy karnyújtásnyira és ha a látókörön kívül van, az többé nem jelenti azt, hogy a gondolat-körön is kívül lehet. A virtuális „személyes tér” megszállása erős sebezhetőség-érzést válthat ki, ami a támadó előnyét növeli.

Jogi és etikai kérdések

Az elkövetkezendő években sok vita fog lezajlani az IH jogos és etikus voltáról, ahogy a nemzetek meg-

próbálnak majd egyetértésre jutni és nemzetközi konvenciókat alkotni a virtuális hadviselés szabályozására. Ismét felszínre kerülnek majd a nukleáris nagyhatalmak között a hidegháború korában folyamatosan jelen volt kérdések: az első csapás és az arányos válasz problémái. Mi igazolhat egy előzetes IH-offenzívát? Milyen kritériumok alapján indítható egy stratégiai IH-támadás? Mennyire lehet a megállapított kiber-károkat hitelesen a támadás következményének tekinteni? Mi a bizonyítékoknak, tanújeleknek az a küszöbe, ami már indokolja, jogossá teszi a defenzív IH-akciókat? Mi az országgyűlés és a közvélemény szerepe egy ország IH-álláspontjának, stratégiájának alakításában?

Lehet, hogy létező nemzetközi szerződéseket kell módosítani, szövegüket javítani a stratégiai IH jellemzőinek és kereteinek figyelembe vételével. Mind az Európa Tanácson belül, mind a G-8-ak körében aktív igény van a kiber-bűnözés kérdéseivel kapcsolatos sokoldalú együttműködésre.

A járványos IH

Az infrastruktúra sebezhetősége

Noha az IH eszméje katonai és elhárítási körökből származik, alkalmazhatósága igen széles körű. Az internet növekedésével az IH és az információs terrorizmus elvei és gyakorlata beszivárogtak a civil szférába. Az esetleges támadó szemszögéből (és támadó gyakorlatilag bármely társadalmi szereplő lehet) a kereskedelmi célpontok és az ország fontos infrastruktúrájának (energia, szállítás, pénzügyek stb.) különböző aspektusai vonzóbbak és sebezhetőek, mint a katonaiak. A gazdasági-műszaki infrastruktúra elemeinek egy stratégiai IH támadással szembeni potenciális sebezhetősége szükségessé teszi az infrastruktúra-biztonság kérdéseivel való rendszeres foglalkozást. Azok a félelmek azonban, amik Clinton elnököt a NIPCO (*National Infrastruc-*

ture Protection Centre – Nemzeti Infrastruktúra-védelmi Központ) létrehozásához vezették és új közlőhelyé tették az „elektronikus Pearl Harbor” retorikát, nem általánosak. Van, aki „számítógépkori kísértethistóriának” minősíti, és kifejti, hogy a gyakran idézett számítógépes betörési történetek és statisztikák egy jelentős része gyakran pontatlan, hibásan bemutatott és túlértékelt.⁵

Az üzleti IH

A kereskedelmi cégek egyre nagyobb része veszi tudomásul saját sebezhetőségét mind alkalmi, mind megtervezett számítógépes támadásokkal szemben. Általánossá váltak (és dollár-százmilliókba kerülnek évenként) a kiber-bűnözés különböző formái a pénzügyi csalástól az ipari kémkedésen át a digitális rágalomhadjáratokig.

Az információtechnológiát intenzíven használó cégeknek forrásokat kell biztosítaniuk védelmi információ-stratégiájuk kialakítására, hogy megvédhessék rendszereiket, adatbázisaikat, weblapjaikat a támadóktól, legyenek azok belföldi versenytársak vagy külföldi kormányok, hobbi-hackerek, bűnözők, rosszindulatú volt munkatársak, vagy etno-nacionalista, forradalmár, társadalmi aktivista, ellenkulturális, anarchista csoportok. „... noha sem a rendszerek önmagukban, sem az azokat működtetők soha nem lehetnek *totálisan* megbízhatók, az intézménynek képesnek kell lennie azonnal és megfelelően reagálni bármely biztonsági incidensre, és rendszereit elfogadható időn belül a normális működési állapotba visszaállítani” – mondja a JISC a brit felsőoktatási intézmények információ-biztonsági politikájával kapcsolatban.⁶

Habár a legtöbb cég nem lesz az offenzív IH résztvevője, el kell ismerniük, hogy ők maguk viszont célpontjai lehetnek mások támadásainak, akiket nem kötnek az általánosan elfogadott erkölcsi vagy jogi normák. A legáltalánosabb fenyegetések a közvetkezőkre irányulnak:

- az információs „vagyon tárgyak” léte (a cél a lerombolás, meggyengítés vagy a szolgáltatás lehetetlenné tétele);
- integritása (a cél az adatok, információk rendszerébe vetett bizalom megingatása);
- bizalmassága, tikossága (a cél a kémkedés vagy a lopás).

A defenzív IH tehát nem lehetőség, hanem stratégiai szükségszerűség a vállalatok számára. Ennek egyik megközelítési módja a kockázatelemzésre, a veszély és a sebezhetőség felbecsülésére, a lehetséges hatásokra való koncentráció, ami véget nem érő feladatot jelent, és esetleg analízis okozta paralízishez vezet. A biztonsági fenyegetések és kockázatok azonosítása nem jelentheti egyszerűen erősebb tűzfalak építését és a rejtjelezési technikák javítását, sem pedig a jogilag kétséges módszerek (pl. „visszacsapást” indító szoftverek) alkalmazását. Anyagi ráfordításokkal kell növelni a hatékonyabb szervezeti intelligenciát és a „kémelhárító” képességet. Amerikában már szövetségi szinten is felismerték a gazdasági hadviselésnek a nemzet érdekeit veszélyeztető fenyegetését: a kémelhárító központ (*National Counterintelligence Center*) magán-cégeknek nyújt támogatást és tanácsokat az üzleti tevékenységüket veszélyeztető külföldi hírszerző szervezetekkel való szembeszálláshoz.

A képzeletbeli ellenfél persze nemcsak egy versenytárs cég vagy egy külföldi kormány lehet, ami műszaki-gazdasági előnyt kíván szerezni, hanem egy akár elszigetelten, akár többé-kevésbé laza szövetség tagjaként dolgozó magánember is. A támadó esetenként elégedetlen fogyasztó képében jelenik meg, aki „szivató oldalt”, más néven „reváns weblapot” indít, arra kényszerítve a céget, hogy foglalkozzék kissé a saját üzleti politikájával. Ez a viszonylag könnyörületes IH formák közé sorolható jelenség – a honlap-elcsúfításokhoz hasonlóan – ugyan bosszantó, de valószínűtlen, hogy komoly károkat tenne a kiválasztott célban, mindazonáltal azt mutatja, hogy a katonai téren említett Dávid és Góliát elv a fogyasztás és a piac körülményei közt is alkalmazható.

Civil IH

Elektronikus polgári engedetlenség

A társadalom „behálózása” a társadalmi és politikai jelenségek igen széles körének mind intenzívebb elektronikus megvitatásával is jár. A számítógép-közvetítette kommunikáció (*computer-mediated communication* – CMC) a legkülönbözőbb aktivisták számára teszi lehetővé, hogy elektronikus úton erősítsék fel üzenetüket, rendezzék támogatóik sorait – elérvén azt, amit a szociálpszichológusok csoport-polarizációnak neveznek. A tevékenységeknek széles köre van a net-alapú aktivizmustól (jóindulatú) a „haktivizmuson” (rosszindulatú, de nem végzetesen kártékony) át a kiber-terrorizmusig (jogtalan, törvénytelen és akár nemzetbiztonsági veszélyt is jelenthet), és mind növekedni látszik. E hármassághoz számíthatjuk még az elektronikus polgári engedetlenséget (EPE), amely – politikai perspektívától függően – valahol az aktivizmus és a haktivizmus között helyezkedik el. Nemrég egy cikk⁷ amellett érvelt, hogy az etika-motivált csoportok által végrehajtott EPE-akciók nem tekinthetők egyenlőnek az IH-val, vagy a net-terrorizmussal. Jellegetesen ilyen csoport az EDT (<http://www.thing.net/~rdom/ecd/EDTECD.html>) akik „HTML aktivizmusukat” performansz-művészetként írják le, ám ezzel nem mindenki ért egyet. Amikor ugyanis a Pentagon honlapja ellen – előzetes figyelmeztetés után – elárasztásos technikájú támadást intéztek, a Pentagon olyan ellentámadással válaszolt, ami a FloodNet lefagyásához vezetett. Mint a katonai esetekben már említettük itt is felmerül a válaszlépés jogosságának és arányosságának kérdése.

Információs terrorizmus

A web eljöttével a társadalmi és politikai aktivisták számára a térítés és az elosztott támogatói bázis kiépítésére eddig példa nélkül álló logikai tér nyílt

meg. Különböző, politikailag és ideológiailag motivált csoportok rendelkezésére állnak digitális propaganda-kampányuk kiszélesítésének eszközei, sőt, szélsőséges esetben az elektronikus *dzsihad* eszközei is. Ez persze nem jelenti azt, hogy a különféle forradalmár csoportok mindegyike egyik nappal a másikká át fog állni a bombákról és merényletekről – a politikai terrorizmus mai fő formáiról – az információs terrorizmusra. Az IRA szoros szervezeti felépítése pl. alig tenné lehetővé, hogy szabadúszó hackerek csatlakozzanak soraihoz, azaz a stratégia fontos meghatározó eleme a szervezeti struktúra és kultúra is.

On-line társadalmi mozgalmak

Az, hogy társadalmi mozgalmak és szervezetek használják a webet, nem jár feltétlenül nemkívánatos vagy fenyegető következményekkel. Inkább arról van szó, hogy a digitális kommunikációs technológiák felgyorsítják egy harmadik, mondjuk társadalmi szektor kialakulását a létező köz- és magán-szektor mellett. Elméletben a kiber-lobbizás és az elektronikus aktivizmus épp annyira járhat kedvező eredményekkel, mint amennyire megosztó hatású is lehet. A CMC a közösségek számára mind instrumentális, mind szimbolikus előnyökkel járhat: elősegítheti a kommunikáció könnyű, hatékony és folyamatos voltát, s ugyanakkor hozzájárulhat a csoportidentitás és -szolidaritás érzéséhez. Ez nem jelenti azt, hogy a CMC-nek ne lehetnének hátrányai. Mivel a web a legkülönbözőbb nézőpontok hirdetését teszi lehetővé, emelkedik annak veszélye, hogy fellazulnak azok a kötelékek, amelyek egy-egy nemzetállamot összetartanak, és helyüket versengő mikro-rituálék veszik át, réseket vágva az uralkodó értékrendszereken. Mindez nem csak központosított államokban (és totalitárius diktatúrákban) figyelhető meg, hanem liberális demokráciákban is, ahol egyre több jele látszik annak, hogy a társadalom speciális érdekcsoportokra hasad. *Sunstein*⁸ köztársaság.com című könyvében azt írja, hogy az új technológiák, beleértve az internetet is,

drámai módon megnövelik az emberek lehetőségét arra, hogy saját hangjuk visszhangját hallgassák és hogy elfalazzák magukat másoktól, és megjelent a *kiberzuható* jelensége, vagyis az információcsere olyan folyamatai, amelyekben egy bizonyos tény vagy nézet azáltal válik általánosan elfogadottá, hogy oly sok ember tűnik elhinni azt.

A személyes IH

A kiber-cserkelés

Konceptuálisan az IH és az információs terrorizmus nem szűkítendő csoportos vagy politikai körülmények közé, ám e tény kevésbé elismert a vonatkozó szakirodalomban. Ugyanakkor a hétköznapi polgárok is sebezhetőek a kiber-terroristák bármilyen nyílt vagy titkos támadásai által. A kiber-lesvadások áldozataiban az erőszak és a védett terület elvesztése hosszan tartó lélektani hatást okozhat. A „Kiberangyalok”, az internetes áldozatokat segítő szervezet (<http://www.cyberangels.org/>) becslése szerint megközelítőleg 63.000 internet-lesvadás és 47.4000 áldozat van világszerte. Egyes városokban (pl. Los Angelesben) szakosodott rendőri egységek foglalkoznak a kiber-cserkelési esetek kivizsgálásával, elemzésével és bíróság elé juttatásával.

A digitális rágalmazás

A digitális média bárki ellenségeinek gazdag és hatékony eszköztárat nyújt a pszichológiai hadviseléshez, akár helyi, akár globális szinten. A kiber-piszkítás vagy digitális rágalmazás kampányainak „előnye”, hogy széles közönséghez jutnak el igen gyorsan, jelentős frusztrációt és számos kellemetlenséget okozva. A bizalom helyreállítása, a reputáció visszaszerzése igen nagy kihívás a digitális rágalom-hadjárat célpontja számára, akár egyénről, akár csoportról van szó, amelyhez még a hosszan fennmaradó lélektani hatások megfelelő kezelése is járul.

Mint a katonai vagy a gazdasági források, egy egyén információ-vagyona és on-line személyazonossága is károsítható, ami persze nem jelenti azt, hogy az egyéneknek ne csak egy kisebbsége lenne bármikor is információs harcosok vagy net-terroristák rendszeres célpontja. Ám képzeljük el, hogy egy hozzáértő hacker milyen anyagi, erkölcsi, szakmai károkat tud okozni egy nagy személyes honlapot fenntartó egyetemi kutatónak, meghamisítva adatait, hamis információkat küldve e-mailben, rossz kritikákat a levelező-listákon stb. Valójában az ilyen és ehhez hasonló visszaélések egyre általánosabbak.

Az elloptott személyi

Az a könnyedség, ahogy ellen-PR kampányt lehet a web vagy az internet révén felépíteni, jelentős aszimmetriát okoz a támadó javára. A célpont védekezésére van kényszerítve, miközben bizonytalan a támadó kilétét, motívumait, helyét, céljait illetően, s hogy egyéni vagy szövetségi eredetű támadás érte-e. Mi több, a hacker azt is választhatja, hogy felveszi a célpont on-line személyiségét, eltulajdonítja személyes kiber-identitását. Nemrég egy amerikai egyetem 3100 posztgraduális hallgatójának társadalombiztosítási számát (az USA-ban a személyazonosság alapköve!) lopta el egy hacker, s a hallgatóknak okozott kellemetlenség nem volt hétköznapi. Az ilyen tömeg-viktimizációs bűntett új lehetőség a bűnöző, kiber-aktivisták és információs harcosok minden rétege számára.

Összegzés

Az információs hadviselés a huszonegyedik század katonai stratégiájának integráns részévé válik, néhány országban (pl. az USA-ban) a védelmi költségvetés növekvő részét képezi, és a nagyhatalmak komoly érdeklődését is kiváltotta. Mind a támadó, mind a védelmi IH szókészletét rutinszerűen használják a fegyveres erők minden ágánál. Ugyanakkor

kor máig kevés nyoma van annak, hogy bármely kormány, vagy állam-alatti csoport szisztematikus stratégiai információs hadba lépett volna olyan célpontok ellen, mint pl. az USA, viszont taktikai, vagy a lehetőséget kihasználó IH-eseteket fel lehet idézni.

A gyakorlati alkalmazást is befolyásoló elméleti nehézségek különösen az alábbiak meghatározása körül adódnak:

- ⊗ az első csapás és a visszacsapás politikai elfogadhatósága és legalitása;
- ⊗ a válasz arányossága;
- ⊗ az elfogadható és a tilos célpontok;
- ⊗ a bizonyossági küszöb, hogy megállapítható legyen egy támadás/betörés megtörténte;
- ⊗ egy IH csapással/ellencsapással együtt járó károk kockázata és valószínű mértéke.

Ezek a problémák még élesebben merülnek fel, ha a támadó nem egy azonosítható állam, hanem valamilyen névtelen csoport, és ha a támadások több szuverén államot érnek, melyeknek különböző jogszabályai vannak az internethasználattal kapcsolatban.

Az IH alapvető elveit és technikáit a katonai akadémiákon és a hadügyminisztériumokban alakították ki, azonban a koncepció készen áthelyezhető a nem-katonai környezetbe, a nemzetbiztonság kérésein túlra kiterjedő módon. Lehet persze úgy érvelni, hogy a rosszindulatú hacker-támadás inkább a vandalizmussal, a kiber-lesvadászat a szexuális zaklatással hasonlítható össze, és az elektronikus polgári engedetlenség mindössze a polgári engedetlenség egy másik formája. Ezzel azonban eltekintén az erőviszonyok közötti drámai átrendeződésektől, melyek csoport, vagy akár egyéni szinten mutatkoznak az információs és kommunikációs technológiák ilyen összefüggésben való (gyakran illegális) felhasználása révén.

Akár klasszikus katonai, akár polgári engedetlenségi, akár összpontosított lejáratási kampányról van szó, hasonló stratégiai előnyök érhetők el

- ⊗ az ellenfél információs rendszere teljesítményének lerontása;
- ⊗ a célpont információs forrásainak megrogálása vagy megsemmisítése; vagy
- ⊗ a célponton belüli epiztemológiai bizonytalanság létrehozása révén.

Az akár etikailag, akár másként motivált „hacktivisták” és net-harcosok által elérhető eszközök teljes vérteteze olyan lehetőségeket nyújt, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, és elérhetetlenek a „kisember” számára. Az IH meghatározó tulajdonságai (különös fontossággal az aszimmetricitás) azonosan jelenik meg, a fenyegetés akár egy hagyományos csatatéren, akár egy ideológia-vezrelte terrorista mozgalom, akár egy bűnügyileg vagy politikailag motivált, egy cég vagy egy termék reputációját romboló kampány, akár egy kollégánőt on-line zaklató „kampány” formájában jelenik meg.

Jegyzetek

1. <http://www.dtc.mil/doctrine/jel/operations.htm>
2. ALGER, J.I.: Introduction to information warfare. in: Schwartzau, W. (ed.) Information warfare, cyberterrorism: protecting your personal security in the information age. 2.ed. 1996. Thunder's Mouth Press, New York. 8-14.p.
3. KING, K. (1996), idézi: Thrasher, R.D. (összeáll.): Information warfare Delphi: raw results: <http://all.net/books/iw/delphi/top.html>
4. HERMAN, M.: Where hath our intelligence been? The revolution in military affairs. In: RUSI Journal, Vol. 143. (1998) no. 6. 62-68.p.
5. SMITH, G.: An electronic Pearl Harbor? Not likely. In: Issues in Science and Technology Online, fall 1998.: <http://www.nap.edu/issues/15.1/smith.htm>
6. Joint Information Systems Committee (2001): Developing an information security policy. : <http://www.nacic.gov/reports/fy00.htm>
7. GOODRUM, A. – MANION, M.: The ethics of hacktivism. In: Journal of Information ethics, vol. 9.(2000), no. 2. 51-59.p.
8. SUNSTEIN, C.: Republic.com. Princeton University Press, 2001.

Az Oroszországi Állami Könyvtár elektronikus könyvtárának koncepciója

Az információs folyamatok automatizálása terén az elektronikus könyvtárak létrehozása a legkomplikáltabb és legperspektívusabb feladatok egyike. 2000 elején az Oroszországi Állami Könyvtár (Vserosszijskaâ gosudarstvennâ biblioteka) is jónak látta, hogy elinduljon ebbe az irányba. Úgy vélte, a későbbi nehézségeket és kudarcokat elkerülendő, hogy mindenekelőtt átfogó koncepció kimunkálásával kell megkezdenie a kitűzött cél elérését. Ezért – E. V. **Nikonorova** tudományos-kiadói igazgató irányításával – két felelős szerkesztő, tizenkét munkatárs, két konzulens és egy informatikus részvétele mellett munkabizottságot alakított. 2000 és 2001 folyamán ez a bizottság szakmai viták és egyeztetések egész során készítette el a koncepciónak ezt a változatát, amelyet „jó szívvel” fogadott el a könyvtár igazgató tanácsa. Ezt követően, 2001 decemberében a könyvtár főigazgatója, V.V. Fedorov is jóváhagyta az alábbiakban ismertetett dokumentumot, *V rosszijskoj gosudarstvennoj biblioteki razrobotana koncepcijâ elektronnoj biblioteki* c. tanulmányt, amely a *Bibliotekovedenie 2001. évi 6. számában* (33-43.p.) jelent meg. Az ismertetést **Futala Tibor** írta.

A koncepció bevezetésként azokat a fogalmakat definiálja, amelyeket a továbbiakban alkalmaz. A meglehetősen terjedelmes fogalomlista a következő: elektronikus könyvtár, virtuális könyvtár, elektronikus dokumentum, a dokumentum elektronikus másolata, elektronikus erőforrás, adtabázis, távolsági elérés, a használó interfésze, különféle kollekciónak (gyűjtemények) interoperabilitás, metaadatok, szemantikai modell, szöveg, hiperszöveg, hiperkapcsolat.

Az iménti halmazból hadd emeljük ki az elektronikus könyvtár definícióját, amely eszerint nem más, mint „az információs rendszereknek azok a válfajai, amelyekben a dokumentumokat gépileg olvas-

ható – elektronikus – formában tárolják és bocsátják használatra, miközben egyetlen helyről való elérhetőségüket egységes interfész biztosítja.” Az elektronikus könyvtár által elérendő célok között a ritkaságok hozzáférhetőségének, a csak elektronikus formában létező dokumentumok használhatóságának, a használók minőségileg új elérési módokhoz juttatásának, az információellátás szakosíthatóságának biztosítása szerepel. Színrelépésétől elvárják, hogy egyetlen használói pontról valamennyi átlományt el lehessen érni, létrejöjjön az elektronikus könyvtár metaadatrendszere, kialakuljon az elektronikus kiadványok felhalmozásának, védelmének és használatának egységes technológiája.



Mindeközben az elektronikus könyvtár ismeretterjesztő, tudományos, képző-oktató, tájékoztató és állománykiegészítendő funkciót lát el.

Az elektronikus könyvtár fejlesztése és használata közben kényesen vigyáz arra, hogy betartsa a vele kapcsolatos, illetve a rá vonatkozó jogszabályok-törvények meghagyásait, mindenekelőtt a könyvtári, a szerzői jogi, a számítógépi programokat védő és a nemzetközi információcserét szabályozó törvényét.

A koncepció szerint a könyvtár birtokolta állomány tartalmilag az orosz vonatkozások hangsúlyainak érvényesítésével – általános jellegű. Hozzájárás tekintetében az interneten/intraneten való szereplés vagy nem szereplés határozza meg annak mértékét, műfajilag pedig a következőkből áll:

- ☉ hagyományos dokumentumok elektronikus változatai;
- ☉ nyomtatott és kéziratos művek képi anyagai;
- ☉ elektronikus könyvtárak adatbázisai;
- ☉ eleve elektronikus publikációk;
- ☉ elektronikus audió-vizuális kiadványok.

A koncepcióban tüzetes az állományépítés bemutatása. Keretében egyaránt szerepelnek a saját és idegen állományegységekről készítendő-készített elektronikus másolatokkal, illetve a csak elektronikus formájú dokumentumokkal kapcsolatos szakmai eljárások. A gyarapodás során az állomány struktúrája, beleértve az egyes szintekhez tartozó metaadatok struktúráját is, fokozatosan három szintessé fejlődik (kollekció, objektum, dokumentum).

A katalogizálás a nemzetközi gyakorlatot követve az alábbi dokumentumokra fog támaszkodni:

- ISBD (ER),
- az elektronikus erőforrások bibliográfiai leírása (Bibliografičeskoe opisanie elektroničeskih resursov) c. 1997-ben közzétett módszertani ajánlás;
- a 2002-ben megjelent GOST 7.82 szabvány az elektronikus kiadványok bibliográfiai leírásáról;
- a MARC 21 formátum;

– a Dublin Core.

Az erőforrások keresését és a velük való egyéb műveleteket metaadatok, a belőlük lett identifikátorok teszik lehetővé. Az elektronikus könyvtár metaadatai szakaszosan alakulnak ki. Az első szakaszban a MARC 21 szerinti bibliográfiai leírások, a Dublin Core szerinti „dokumentumjellemzők”, az osztályozó rendszer (konkrétan az ún. szovjet osztályozó rendszer) szerinti szakjelzetek, a szabad tárgyszavak és a disszertációk sajátos kódjai szolgálnak metaadatok gyanánt. A második szakaszban a szovjet osztályozó rendszer gépíleg olvasható táblázatai által kifejlesztett hierarchikus és más kapcsolatok, személyek és kollektívák adatai, nemzetközi kiadványszámozás jelzetei lépnek fel metaadatként. A harmadik szakaszban a tematikus keresés szemantikai modell és annak egyes elemei alapján megy bégbe.

A teljes szövegek megjelenítésére számos formátum alkalmazható (így pl. PDF, DOS, TXT, képek-nél: TIFF, JPG, HTML). A jövőben szó lehet más formátumok alkalmazásba vételéről is.

Az elektronikus könyvtár architektúrája az internet/intranet-technológiák elvét kívánja hasznosítani. Programellátásában lesz (a Web-interfész által realizált) kliensi és szerver rész

Ahhoz, hogy a programellátás biztosított-barátságos legyen, igen sok követelménynek kell megfelelni. Leglényegesebb a könyvtárakkal és a használókkal való programkompatibilitás kialakítása. Indulásként (bizonyos továbbfejlesztésekkel) a „Biblioteka 2000” valósítja meg a programellátást.

A tervezet külön fejezetet szán a biztonság kérdéseinek. Benne a hagyományos dokumentumok szkennelés közbeni védelmét és a már meglévő elektronikus dokumentumok védelmének tennivalóit külön-külön tárgyalja.

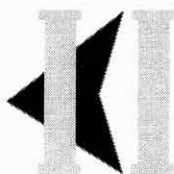
Az elektronikus könyvtár létrejöttét – az Oroszországi Állami Könyvtár anyagi-műszaki bázisának igénybevételével – a költségvetés hivatott finanszírozni. A koncepció szerzői ezen túlmenően feltétele-

zik, hogy a feladat megvalósítását több mástárca, főként a kulturális, oktatási, ipari-tudományos-technológiai minisztérium is támogatni fogja. Sőt: nem állami szponzorok támogatása sincs kizárva. (Talán ezért van a koncepciónak marketing fejezete is.)

A nagyszabású építkezés közben „nyílt parancs” a hasonló célok megvalósításán fáradozó különféle más intézményekkel való együttműködés, tapaszta-

latcsere. Eközben az egyéb könyvtárak, az archívumok és a múzeumok digitális könyvtári munkálatai jönnek első renden számításba. Kiemelt fontosságú a

- ☉ könyvritkaságok,
- ☉ az Oroszország emlékezete,
- ☉ az Oroszország kultúrája
- ☉ című és tartalmú speciális könyvtári programok tekintetbe vétele.



Könyvtári Intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtár

Budapest, I. Budavári Palota F épület, VIII. emelet
Levél cím: 1827 Budapest, Telefon: 224-3793, Fax: 224-3795,
E-posta: kszk@oszk.hu

Hol keresse a hálózaton a Könyvtártudományi Szakkönyvtár számítógépes szolgáltatásait?

– 2002. december –

(az URL-ek esetleges változásairól folyamatosan hírt adunk)

a Könyvtári Intézet honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu>

a szakkönyvtár honlapja:

<http://www.ki.oszk.hu/konyvtar/>

on-line katalógus:

<http://nektar.oszk.hu>

gyarapodási jegyzék:

<http://www.ki.oszk.hu/konyvtar/konyvtar-szolg.html>

könyvtárközi kölcsönzés, elektronikus dokumentumszolgáltatás:

kszk@oszk.hu

adatbázisok (MANCI és THES) :

<http://w3.oszk.hu/manci.htm>

(a LISA-t könyvtárunkban helyben szolgáltatjuk)

Könyvtári Figyelő:

<http://www.ki.oszk.hu/kf>

magyar könyvtári lapok tartalomjegyzékei:

<http://www.ki.oszk.hu/konyvtar/konyvtar-szolg.html>

tájékoztatás könyvtárunkban:

kszk@oszk.hu

tájékoztatás a LibInfo keretében:

<http://www.libinfo.oszk.hu>



Fontos vállalkozás: a könyvtári szakkép- zés füzetei

1990-ben jelent meg utoljára összefoglalás a középfokú könyvtárosképzés céljaira *A könyvtár kezelése* címmel. Az azóta eltelt bő évtized, a „rendszer-változást követő, felgyorsult tempó hatással volt az egész könyvtári rendszerre” – mondja bevezetőjében *Dippold Péter*, a Könyvtári Intézet igazgatója. Azt is megmagyarázza, miért folyamodtak a füzet sorozat formájához a korábbi egységes kötet helyett: nem tudni ugyanis, „melyik füzet válik egy-két éven belül elavulttá a szakmai gyakorlat változásával” (ld. *Katsányi Sándor*: Információ, dokumentum, könyvtár. Bevezetés a könyvtári asszisztensképző tanulmányokhoz. p. 3.). Az előszó szerzője tíz várható füzet tartalmát említi, s e felsorolás végén a sokat ígérő „stb.” áll, vagyis akár tucatnyi vagy több is lehet a segédletek száma, minthogy néhány megjelent füzet új tematikát hordoz (pl. a települési könyvtár működése), míg egyes témák (formai feltárás) még nem értek füzeté.

Most, 2002 kora őszen kilenc megjelent füzet tartalmát szemlélhetem (egyébként mindegyiken a 2001-es év szerepel megjelenési időként). Nem egyenlő súllyal teszem ezt, hisz például a számítástechnikai alapismeretek karcsú tartalmáról egy rangos szakfolyóiratban nyilván kevesebb szót ér-

Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés füzetei / sorozatszerk. Papné Angyal Ágnes ; [kiad. a] Könyvtári Intézet. – Budapest : KI, 2001– . – 24 cm. – ISSN 1587–8651

Az ismertetett füzetek:

Állománygondozás, raktározás, állományvédelem / Simon Zoltán, Poprády Géza. – 42 p.

– ISBN 963 201 338 7

Dokumentumismeret / Bobokné Belányi Beáta, Dömsödy Andrea. – 31 p.

– ISBN 963 201 335 2

Gyűjteményszervezés / Papné Angyal Ágnes. – 39 p. – ISBN 963 201 337 9

A hazai könyvtárügy az ezredfordulón / Skaliczki Judit. – 19 p.

– ISBN 963 201 341 7

Információ, dokumentum, könyvtár : bevezetés a könyvtári asszisztensképző tanulmányokhoz / Katsányi Sándor. – 28 p. – ISBN 963 201 333 6

Az olvasószolgálat tartalmi kérdései és technológiája / Halász Béla. – 58 p.

– ISBN 963 201 340 9

Számítástechnikai alapismeretek : könyvtári gyakorlóanyag / összeáll.

Tamási Csilla. – 19 p.

– ISBN 963 201 343 3

A tartalmi feltárás alapjai / Barátné Hajdu Ágnes. – 35 p.

– ISBN 963 201 334 4

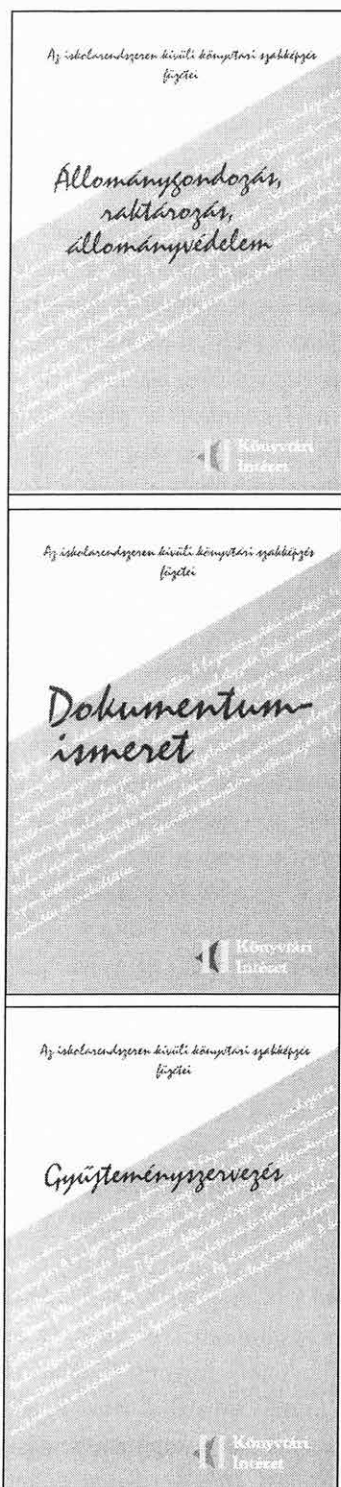
A települési könyvtár működése és működtetése / Fehér Miklós. – 28 p.

– ISBN 963 201 336 0

demes ejteni, mint arról a rendkívül fontos bevezető füzetéről, melyben Dippold gondolatai olvashatók, vagy a könyvtári rendszert áttekintő dolgozatról, avagy az olvasószolgálat „tartalmi kérdéseit és technológiáját” összefoglaló – a többenél terjedelmesebb – műről. Mielőtt azonban rátérek a füzetek tartalmának érzékeltetésére és/vagy vitatására, érdemes talán pár szót ejtenem a vállalkozás egészéről, a füzetek általános cékitűzéséről, felfogásáról, stílusáról.

A sorozat pontos elnevezése – „Az iskolarendszeren kívüli könyvtári szakképzés füzetei” – bizonyos értelemben átrajzolja a korábban oly egyértelmű (vagy annak tűnő) funkciót, amely a középfokú könyvtárosképzést szolgálta. Dippold igazgató azt ígéri, hogy e füzetek az „iskolarendszeren kívüli szakképzés bármely jelenlegi és jövőbeni szintjén hasznos kiindulópont” lehetnek (kiemelés tőlem. – S. P.). Feltétlenül igaz lehet ez, ha a könyvtáros szakemberek rendszeres továbbképzésének minőségi megalapozására gondolunk. Egyben persze a feladat is bonyolultabbá válik: úgy megfogalmazni adott témáról a legfontosabb tudnivalókat, hogy az egyszerre legyen „fogyasztható”, informatív és instruktív a szakmában kezdő, az asszisztens tanfolyami hallgatók számára, meg a továbbképzésben résztvevő diplomás, akár tizenöt éve a szakmában dolgozó kollégának is, – hogy csak két végletet említek. (Csak zárójelben említem, hogy Dippold megfogalmazását keresztezi *Katsányi* füzetének alcíme: lásd fent, s szerzőnk irodalomjegyzékében ismét hangsúlyos helyen állítja: „A jelen kötet egy olyan sorozat része, mely a könyvtári munkára vonatkozó ismereteket a könyvtárkezelők részére foglalja össze.”). A füzetek nem számozottak, s kár, hogy nincs rajtuk (a borító verzőján vagy másutt) felsorolás a megjelent társakról. Ez a bevett módszer fokozhatná az olvasó érdeklődését, erősíthetné tájékozottságát. Erre azért is bátorkodom felhívni a figyelmet, mert az egyes füzetek előszava – ha egyáltalán van ilyen – szintén nem utal a rokon témájú füzetekre (például a gyűjteményszervezést tárgyaló a raktározási+állományvédelmire stb.). (A teljesség kedvéért: a külső borítón vannak (ál)címek, melyek mintha a füzet sorozat tagjaira utalnának, de pontatlanul, s így inkább tűnik az egész a borító grafikai díszítésének.) E tünetek alapján megkockáztatható, hogy a sorozatszerkesztő kezének szerepe nem mindenkor érződik.

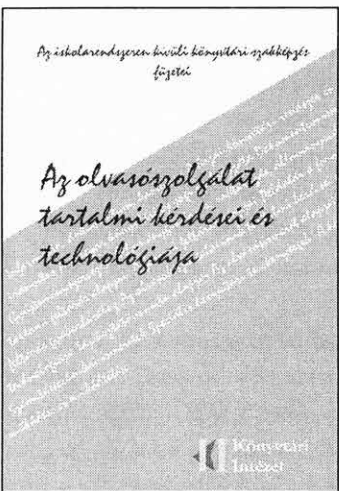
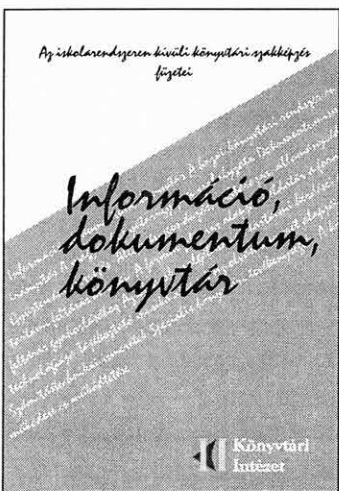
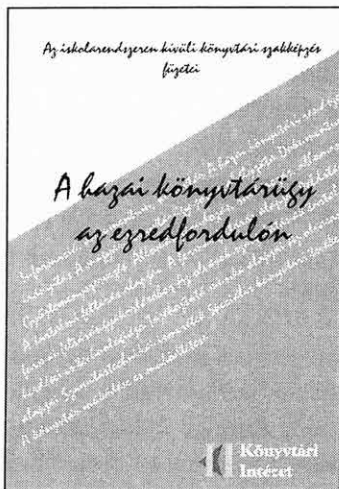
Ki a sorozat fő használója és élvezője? A nagyobb (például megyei) könyvtárak beosztott könyvtárosa vagy még gyakrabban olyan könyvtárosok, akik egy személyben felelnek az adott könyvtár működéséért? **Halász Béla** gyakran utal arra, mi a könyvtárasszisztens szűkebben



vett feladata (gondolom, a megyei igazgató itt előszeretettel gondolja intézménytípusára), – másoknál e megközelítés, szűkítés mintha hiányozna. A mai nyugati szakirodalom kedvenc témája a OPL (one-person-library), az egyszemélyes könyvtár felelőse, hisz ő igazán „frontvonalba” dolgozik, abszolút minden, gyakran a könyvtár összes öröme-bánata az ő vállát nyomja. Csak felvetni merem a kérdést, megválaszolni nem: nem lenne-e célszerű a füzetek tartalmát a jövőben ilyen szempontból (is) átgondolni?

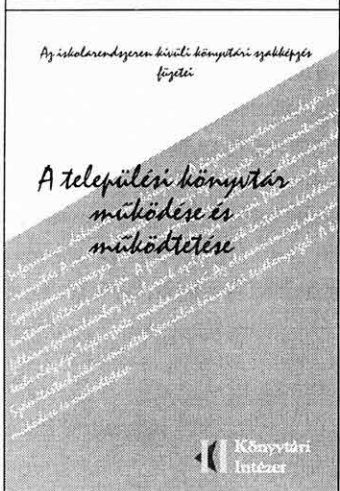
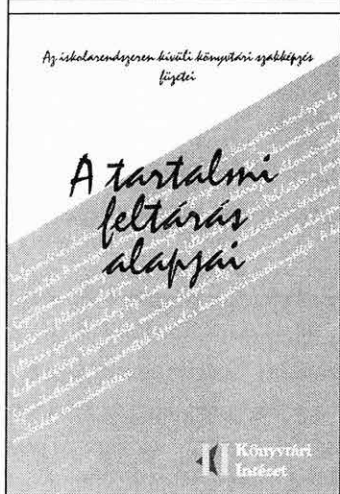
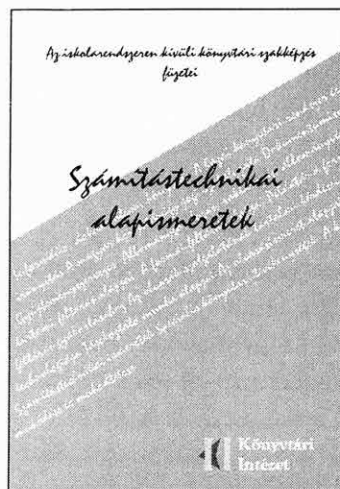
A füzetek szerzői és témái a következők (a sorrend az általam vélt logikát követi). **Katsányi Sándor: Információ, dokumentum, könyvtár;** * **Bobokné Belányi Beáta – Dömsödy Andrea: Dokumentumismeret** * **Papné Angyal Ágnes: Gyűjteményszervezés** * **Simon Zoltán – Poprády Géza: Állománygondozás, raktározás, állományvédelem** * **Barátné Hajdu Ágnes: A tartalmi feltárás alapjai** * **Halász Béla: Az olvasószolgálat tartalmi kérdései és technológiája** * **Tamási Csilla: Számítástechnikai alapismeretek (Könyvtári gyakorlóanyag)** * **Fehér Miklós: A települési könyvtár működése és működtetése** * **Skaliczki Judit: A hazai könyvtárügy az ezredfordulón.**

Láthatóan a résztől halad sorrendem az egész felé, – miközben nyilván éppoly indokolt lenne a fordított is, különös tekintettel a kulturális politika ma is jelentős szerepére. (Egy megjegyzés a listához és a címlapon feltüntetett szerzőkhöz: mindenütt *szerző – cím* a sorrend, kivéve Tamási Csilla füzetét, aki a cím alatt szerepel a szerénységet kifejező „összeállította” kifejezést követően. Egyetérthetünk e szerénységgel, hisz a *könyvtári* számítógépesítés megannyi ismerete, nem is beszélve a hálózati tudnivalókról, nem szerepel a vékonyka összeállításban, mely a szövegszerkesztés és a fájlkezelés elsajátítását segítő feladatokra szorítkozik. Remélhetőleg lesz még egy érdemi könyvtárgépesítési összeállítás, elemzés is.) Ha a recenzens túllépheti szűkebben vett feladatkörét, akkor azt kívánhatja a sorozat gondozóitól, hogy az olvasót, az információhasználót, s változatos igényeinek alakulását ne-hogy kifelejtse a sorozatból. S talán hasznos lenne egy tömör külföldi panoráma is, – legalább a mérvadó európai országok könyvtárügyéről, a nemzetközi könyvtári együttműködés jelentősebb irányairól (gondolva az EU-ba történő belépés átfogó jelentőségére). Visszatérve a megjelent füzetek szerzőire: szinte kivétel nélkül témáik elismert gondozói, ami önmagában is hozzájárul a szükséges minőség megalapozásához. A tapasztalt szakértők egyben – jó értelemben véve – ruti-



nos írók is (pár döccenésre azért itt-ott felhívom a figyelmet).

A füzetek tartalma lényegében azt nyújtja, amit a cím ígér. Pásztázzuk végig – legalább futó tekintettel – e széles panorámát. **Katsányi** a tőle megszokott erudícióval és rendkívül kifejező nyelvezettel foglalja össze a könyvtár mibenlétét, válfajait, a könyvtári fejlődés főbb stációit s még a könyvtár perspektívájának” felvázolására is vállalkozik. Itt úgy érzem, több megállapítása jövő időből akár már ma jelen időbe tehető (pl. „a jövőben egyre nagyobb szerepet kap a digitalizált szövegekhez a hálózaton keresztül történő hozzáférés”, 24. p., – ezt ma már mások mellett például a holland könyvtárak rutinszerűen kínálják, például a vezető országos napilapok előző napi számának – plusz előző 8–10 éves anyagának – hálózati olvasása elvben az ország lakosságának 60%-a számára közkönyvtáraikon keresztül rendszereszerűen biztosított, hála a PICA és más szervezetek összefogásának. Mondjam-e, hogy élvezhessük e szolgáltatást mielőbb idehaza is? **Bobokné** és szerzőtársa – itt közös a teljes füzet szerzősége – precíz módon foglalja össze a mind színesebbé váló választékot az írásos-nyomtatott dokumentumoktól a mikroformákon, hangrögzítéses, vizuális, audiovizuális dokumentumokon keresztül egészen a számítógépesekig, beleértve a hálózatiakat is. **Simon** és **Poprády** felosztották a feladatot, előbbi a raktározás tárgyalja, utóbbi az állományvédelmet. Hasznosnak tűnik, hogy **Simon** kitér a raktározás történetére is, – egyébként e kérdés is mérlegelhető lenne a sorozat egésze szintjén: az adott füzet tematikáját érdemes-e – akármilyen tömören – történetileg is megközelíteni? **Poprády** fogalmilag is (bár kissé nehézkesen) leírja az állományvédelem mibenlétét, majd érzékelteti az eltérő könyvtárak sajátos feladatait, kitér a könyvtári dokumentumok anyagára, hogy azután részletesebben végigvezessen a szűkebben vett védelmi feladatokon. Eközben néhol kiváló „élő” példákkal illusztrálja a kérdés fontosságát (pl. a 23. oldalon egy holland könyvkötő művész OSZK-beli kiállításán észlelt gondokkal). A **Papp István** és **Horváth Tibor** által gondozott *Könyvtárosok kézikönyve* 4. kötetében európai rangú állományvédelmi szakértőnk, **Kastaly Beatrix** tollából az olvasható, hogy a mai szemlélet mindinkább a megelőző állományvédelem jelentőségét hangsúlyozza. Úgy látom, **Poprády** is e szemlélet jegyében írta meg fejezetét. **Barátné Hajdu Ágnes** kiváló tudását és színes egyéniségét (valamelyest) ismerve, megkockáztatom azt a játékos gondolatot, hogy ő a tartalmi feltárás hazai szakértőinek vitathatatlan „kezdő csapatába” tartozik: abba a csapatba, melyben **Babiczy Béla** tanár úr a kapitány, s tagjai közé sorolnám **Ungváry Rudolfot**, **Pálvölgyi Mihályt**, **Vajda Eriket**,



Sütheő Pétert és másokat. E „captatio benevolentiae” után, s a szerző szövegének tartalmasságát elismerve még azt kockáztatom meg, hogy e füzetben különösen hiányzik az előszó, mely legalább két dolgot előrebocsátana: a tartalmi (vissza)keresésről lesz másik füzet (lesz-e?), illetve mi indokolja az ETO – terjedelmi – szupremációját a füzetben (szemben a tárgyszavas osztályozási fejezet szűkszavúságával, a tezaurusz típusú információkereső nyelv teljes hiányával)? Még egy (bizonyára vitatható) megjegyzésem: Barátné is említi, hogy a „egy sor amerikai és európai ország számítógépes információs rendszerében is megadják Dewey tizedes jelzeteit is”, de mintha nem ismerné fel, hogy az angol nyelv világméretű szaknyelvi interlingua funkciója miatt ezen osztályozás szerepe folytonosan növekszik, adott esetben az ETO kárára is (lásd a legújabb németországi fejleményeket). **Halász** munkája a legerjedelmesebb füzet, – bár ha a veszprémi megyei (ez még a nevüket illetően fogyó létszámú típus sorába tartozik) könyvtár mellékletben közölt olvasószolgálati dokumentációját leszámítjuk, akkor a 34 oldalas terjedelem már nem haladja meg számos társáét. A füzet igen szerteágazó tematikát ölel fel: az olvasószolgálati alapfogalmaktól a kölcsönzési műveletek leírásán keresztül egyes olvasói típusok (felettebb rövid) érzékeltetésén keresztül a gyermekek és hátrányos helyzetűek olvasószolgálatának kérdéseig jutunk, hogy végül a közösségkapcsolatok fontosságáról és módjairól is szó essék. Itt is kérdezném: lesz külön a tájékoztatással foglalkozó füzet, – avagy ezt a szerkesztők nem sorolják a könyvtáraszintens lehetséges tevékenységi körébe, ami kézenfekvő nagyobb szervezetek esetében (a legtapasztaltabb, legjobban felkészült könyvtárosok végzik ezt a felelős munkát), – de mi van az egy(-két) személyes könyvtárakban? Ott is tájékoztat a könyvtáros, őt is fel kell készíteni. Még egy megjegyzés kívánkozik ide: Halász egy jó közkönyvtár olvasószolgálati munkáját mutatja be, – ám mi van a szak-, a felsőoktatási, az iskolai könyvtárakkal? **Fehér** munkáját – kissé meglepő módon – a szerkesztő vezeti be, s e szövegből megtudhatjuk, hogy a munka „az iskolarendszeren kívüli szakképzés minden 1.../ formájához jól felhasználható, de különösen ajánlott a kistélepülések tiszteletdíjas könyvtári alkalmazottai számára”. Itt tehát előtérbe kerül az a szempont, melyet fentebb bátorkodtam hangsúlyozni. A füzet első fejezete sorra veszi a legfontosabb alapismereteket, míg a következő a nyilvános könyvtár működésének dokumentumait sorolja fel, már-már túlzott tömörséggel (pl. egy mondatnyi leírás alapján tud-e majd valaki küldetésnyilatkozatot fogalmazni). A következőkben a települési könyvtár és a környezetében működ-

dő partnerek (iskolai könyvtár, teleház stb.) lehetséges kapcsolatait taglalja. Itt is lehetne vitatkozni azon, sugallja-e a szerző a minél átfogóbb együttműködést, vagy inkább óv tőle. Ha tényleg kistéleplési ellátásról gondolkodunk, akkor a recenzens egyértelműen az összefogásra tenné a hangsúlyt, mert minden más megközelítés az erőforrások szétforgácsolásához vezet. A legterjedelmesebb fejezet a mindennapok sodrában jelentkező feladatokat tekintti át. Az utolsó fejezet a szakmai kapcsolatokról szól (fenntartó, Könyvtári Intézet), majd kitér a szakfelügyelet működésére és a minőségbiztosítás fontosságára. Fehér munkájában néha meglepő dolgokat olvashatni: a könyvtárközi kölcsönzésről szólva úgy instruál, hogy a „*települési könyvtár kölcsönzési igényét minden esetben a megyei könyvtárnak jelenti be*” (16. p.). Tényleg Sopronból csak Győr, Nagykanizsáról csak Zalaegerszeg közbeiktatásával lehetne kölcsönözni? Csak nem? **Skaliczki** munkájának célja a rendszerváltozás előtti helyzet felvilágosításán túl az azóta megtett út összefoglaló értékelése. Skaliczki főbb megállapításai: a kilencvenes évek második felében fordulat következett be a könyvtárak szerepének értelmezésében („az információs társadalom alapintézménye /.../ a könyvtár”, 9.p.; a „*könyvtár alapintézmény az információs társadalomban*” 10.p.), sikerült korszerű felfogású törvényt alkotni, amelynek köszönhetően a könyvtári rendszer az állampolgárok igényeit köteles szolgálni, s e célból megteremtődtek a könyvtárak normatív finanszírozásának alapjai. Az elmúlt évtizedek könyvtári fejlesztésében és közvitáiban résztvevők bizonyára a szerző számos megállapításával készek egyetérteni, ugyanakkor felfigyelhetnek kevésbé világos vagy egyértelmű tézisekre is:

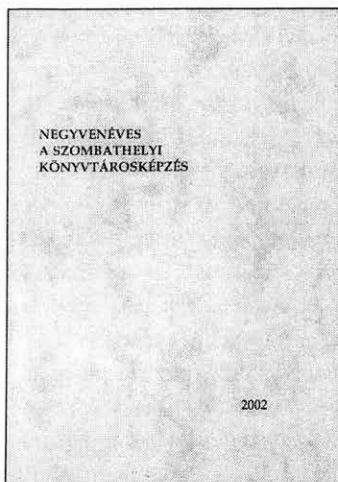
- kormányzati szinten csak a kulturális tárca játszik-e szerepet a könyvtári fejlesztésekben, avagy említhető lenne az OTKA, az Oktatási Minisztérium, – gondoljunk a *Web of Science* projektre;

- a szerző a könyvtárt „alapintézmény”-nek nevezi, s e fajsúlyos minősítés forrását jó lenne tudni (a törvény preambuluma így fogalmaz: „Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári ellátás...”);
- értelmezhető-e az a kifejezés, hogy az „ODR jelenleg a könyvtári ellátás központja, szíve” (nem kellene-e ezt a tézist tényekkel alátámasztani, hiszen a becslésszerűen 50–60 millióra tehető összes hazai dokumentumhasználatához képest a pár százezernyi könyvtárközi kölcsönzés szintje nem igazán európai arányt eredményez);
- ha minden oly lendületesen és jó szellemben fejlődik könyvtárügyünkben, miért stagnálnak vajon a használati adatok;
- miért nem esik szó a hálózati dokumentumokról, magáról az internetről, s annak igénybevételeéről.

Nem kétséges, hogy napjaink valósága több szinten, több irányból értelmezhető, ráadásul a recenzens sem tévedhetetlen, sőt. Mindazonáltal kérdőjelei talán felhívják a figyelmet arra, hogy a mára öt-éves kulturális/könyvtári törvény hatását, a mai tennivalókat széles körű szakmai vitában lenne érdemes tisztázni.

A sorozat egészét üdvözölve, talán még azt érdemes megemlíteni, hogy minden füzetben lehetne kicsit terjedelmesebb bibliográfia, lehetőleg kritikai, olyan tehát, amely megmondja: milyen (rész)kérdésről pontosan melyik műben lehet alaposabban utána olvasni. Végül egy kívánság: olvashassuk mielőbb a további (készülő, szükséges) füzeteket is. A könyvtári szakképzés erősítésével saját jövőnket építjük.

Sonnevend Péter



Negyvenéves a szombathelyi könyvtárosképzés : tanulmányok az oktatásról és a szakma gyakorlatából / [szerk. Csáki Pál] ; [közread. a] Berzsényi Dániel Főiskola Könyvtár- és Információ-Tudományi Tanszék. – Szombathely : Berzsényi Dániel Főiskola, 2002. – 245 p. ISBN 963-9290-76-9

Tanulmányok az oktatásról és a szakmáról

2002 októberében ünnepelték a szombathelyi főiskolán, hogy negyven évvel ezelőtt a 24/1962. (VII. 24.) kormányrendelet alapján megindult a könyvtárosképzés a Tanítóképző Intézetben.

Az évfordulóról nemcsak emlékülés szervezésével emlékeztek meg, hanem a jeles alkalomra közreadták Csáki Pál szerkesztésében a tanszék oktatóinak írásaiból összeállított kötetet is.

A kiadványt Kovács Mária szavai vezetik be, majd a tanszék vezetőjének, Pálvölgyi Mihálynak összefoglalást olvashatjuk „A könyvtárosképzés negyven éve Szombathelyen (1962–2002)” címmel. Ebből idézzük fel most röviden a tanszék történetét a kezdetektől napjainkig.

Az 1962-es rendelettel megindult képzés hároméves volt és középfokú végzettséget lehetett szerezni népművelő-könyvtáros szakon. Tizennyolc évvel később a 2/1980. (III.14.) KM rendelet felsőfokúvá minősítette át a képzést, mely nappali tagozaton 1974-ben, levelező tagozaton 1977–78-ban fejeződött be, s 892 diplomát adott ki. 1972-ben indult el a négyéves főiskolai könyvtárosképzés a Pécsi Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozatán, majd 1973–74-ben megkezdte működését a Tóth Gyula vezette Könyvtári Tanszék.

Az első felsőfokú végzettséget szerzett könyvtár szakos hallgatók 1976-ban végeztek. 1990-től természettudományos és nyelv szakokkal lehetett párosítani a könyvtár szakot, 1992-től pedig bármelyik főiskolai szakkal. Lassan kialakult a szak interdiszciplináris jellege, aminek következtében a főiskola más tanszékeinek, intézeteinek munkájához is szorosan kapcsolódott. Ezt a multidiszciplináris jellegét fejezi ki a tanszék nevének módosítása 2000-ben Könyvtár- és Információtudományi Tanszékre. A Tanszéknek jelenleg 10 főállású oktatója és néhány neves külső óraadója van. A „tanszékiek” híresek a tanulási kedvükről, ők az egyedüli olyan tanszék az országban, ahonnan három kolléga is részt vehetett a kenti egyetemen folyó posztgraduális képzésen a Gombocz-ösztöndíj keretében, jelenleg négyen folytatnak Ph.D-tanulmányokat, s ketten már korábban megszerezték a Ph.D-címet.

A tanszék valamennyi könyvtártípus számára képez felsőfokú szakembereket. A számítástechnika könyvtári alkalmazásának elterjedésével párhuzamosan a tantervben is mind hangsúlyosabb szerepet kapott ez a terület.

1996-ban az Akkreditációs Bizottság kiválónak minősítette a könyvtár szakot. A tanterv 5 modulból áll össze (alapozás és készségfejlesztés; információ és társadalom; információszervezés; információszolgáltatás és menedzsment). Az ötödik-nyolcadik fél-évben négy szakirányból választhatnak a hallgatók (közkönyvtáros, könyvtárostánár, információmenedzser, információbróker). A levelező képzést 2002-ben akkreditálták.

Pálvölgyi írásában nemcsak a tanszék múltjáról és jelenéről esik szó, hanem megismerhető a tanszéken folyó kutató-fejlesztő munka, a kiválónak minősíthető nemzetközi kapcsolataikról is képet kapunk és a közeljövő terveiről is tájékoztatást kapunk.

A kötet további írásai három fejezetbe rendezve olvashatók. Az első blokk *Elmélet, történet* címen a tanszékot megszervező, s azt 25 éven át vezető *Tóth Gyula* tanulmányát közli első helyen az olvasástörténeti vizsgálódások során felfedezhető változásokról. Tanulmánya *„olvasásbeliség” történetének üzenetei* címet viseli, magyarázatként pedig egy hosszú alcím (Az olvasástörténet törvényszerűségei mint egy lehetséges olvasástudomány építőkövei. Hipo/tézisek) és a szerzőtől megszokott alaposágú elemzés szolgál. Az olvasás társadalmi jelenségként való vizsgálata része a szociológiának (és az olvasásszociológiának), de része az olvasás pszichológiájának és a pedagógiájának, valamint része a kommunikációnak is. A cím megértéséhez emlékeztet a *Hajnal István* által bevezetett szóhasználatra, az írás/beliségre, mely *„virtuálisan magában hordozza az olvasást, az olvasási gyakorlatot is”*. *Chartier*-hez és *Cavallo*-hoz hasonlóan, *Tóth* is egyetért azzal a következtetéssel, *„hogy az olvasás nem egyszerűen az írás vonzata és következménye, hanem önmagában is megálló, vizsgálható, tanulmányozható emberi cselekvés és társadalmi jelenség.”* Ennek értelmében nemcsak az olvasásbeliség fogalmának használata, hanem a könyvbeliség és a könyvtárbeliség fogalma is elfogadható és bevezethető. Az írásbeliség értelmezéseiről, az olvasás/beliség törvényszerűségeiről, az olvasás sokféleségéről és az olvasásra vezérlés kalauzairól szólnak a nagyon érdekes tanulmány alfejezetei. *Tóth Gyula* tanulmányához történeti témaválasztása

miatt kapcsolható *Rétfalvi Gábor* elemzése, melynek témája *„A kommunikációs folyamat változásai a reneszánsz (XV–XVI. század) idején”*. Rétfalvi az emberi ismeretek reneszánszbeli változásaival indít, ismerteti a korszak tudományos világképét, a tudományos intézményeket, majd rátér az ismeretek rögzítésének új formát adó technikai újdonság, a nyomtatás jellegzetességeinek tipizálására, s bemutatja a technikai változásokból következő formai változásokat, tipográfiai újításokat. Ennek fényében már érthető az az állítása, hogy az ismeretterjesztés szempontjából a *„kódex a nyomtatványhoz képest féloldalas kommunikációs eszköznek tűnik”*, hiszen a nyomtatványok többszörözésével nemcsak megsokszorozódik, hanem széles körben terjeszthetővé válik a nyomtatással rögzített ismeret, a tudás hatóköre.

A szakma gyakorlatából címet kapta a kötet második tematikus egysége, melybe öt tanulmány került: közös vonásuk, hogy a könyvtárügy aktuális helyzetét, mai problémáit tárgyalják a szerzők. *Pallósiné Toldi Márta* (BDMK) a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár virtuális szolgáltatásairól és a megye könyvtári információs rendszeréről írt. *Barki Katalin* (BDFK KK) a főiskola központi könyvtárában elkezdődött számítógépesítéséről és a hallgatók oktatásában bevezetett katalogizálási, gyarapítási modulokkal való ismerkedés tapasztalatairól számol be. *Tokaji Nagy Erzsébet* írása általánosabb szinten foglalkozik az elektronikus referenz kínálta lehetőségekkel, remek tipizálását adja az elektronikus referenz szintjeinek, majd tanulmánya második részében a Magyar Elektronikus Könyvtár által összefogott, jelenleg az OSZK-ban konzorcium keretében működő LibInfo (korábbi nevén, Mit-hol?) szolgáltatásait mutatja be. Érdekes *Makrai Tímea* (SZIE Állatorvos-tudományi Egyetem) írása is az elektronikus vagy digitális könyvtárakról, a webre épülő gyűjteményekről. A téma gyakorlati oldalának érzékeltetése érdekében a Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Karán szerveződő elektronikus könyvtári gyűjteményt ismerteti. *Kora András* (a Neumann-ház munkatársaként) ahhoz ad támpontot, hogy mit lehet kezdeni az állandó változással, a folyamatosan megújuló hardver- és szoftverkönyvtárral.

Az oktatás módszertani kérdéseire, az egyes tárgyak oktatásával kapcsolatosan felmerülő módszertani, tartalmi, technikai kérdésekhez kapcsolódtak az utolsó tematikai rész írásai, összesen hét tanulmány. A fejezetet *Báttonyi Viola* (Phare-archívum) egykori Gombocz-ösztöndíjas visszaemlékezése nyitja a Gombocz-ösztöndíjról való tudnivalókkal, szól arról, hogy a külföldi tanulmányok, ismeretek milyen hatással voltak további szakmai pályájukon. Átfuthatjuk a Gombocz ösztöndíjasok listáját és főbb publikációikat is a cikk végén. *Téglási Agnes* (Oktatási Minisztérium) az információkultúra alapjainak oktatásáról, az információkeresés struktúrájáról készített elméleti összefoglalást. *Pálvölgyi Mihály* a nálunk is egyre fontosabbá váló, s a szombathelyi képzésbe is beépült nyitott és távoktatási koncepciókról, tantervekről számol be. *Frank Róza* az 1997-es CXL. sz. kulturális törvény könyvtári részéhez kiadott csatlakozó 1/2000. (I.14.)sz. és az 12/2002. NKÖM sz. rendelettel módosított, a könyvtárosok hétévenkénti kötelező szakmai továbbképzésével kapcsolatban számol be arról, hogy a szombathelyi tanszék számára milyen feladatokat jelentett a továbbképzések támogatására szolgáló tanfolyami kínálat kialakítása. *Ördögné Kovács Mónika* „Én még csak 6 éves vagyok” címmel a honlapszerkesztés című speciálkollégium bevezetéséről és az oktatás céljairól írt. „*Fel kellett ismernünk, hogy a weblap, a honlap egy új elektronikus dokumentumtípus, melynek sajátosságait meg kell ismerniük a jövő információs szakembereinek*”-írta. *Kovács Mária* az iskolai és a gyerekkönyvtáraknak az információszerzésben betöltött szerepét foglalja össze az 1978-tól napjainkig eltelt idő tükrében. A 2000-ben kiadott kerettantervek a NAT-hoz képest szűkített formában, vagyis nem külön műveltségterületként, hanem az egyes tantárgyakba beépítve, (s így csökkentett óraszámokban), fő ismeretanyagát tekintve pedig a magyar nyelv és irodalom c. tantárgyba visszatéve foglalkozik a könyv- és könyvtárhasználati ismeretekkel. A könyvtárosok olyan módszerek kidolgozásán fáradoznak, amellyel a könyvtárhasználati ismeretek elsajátítása és az információszerzés minél hatékonyabban megoldható. Úgy véli, hogy az iskolai könyvtár

az információszerzés elsődleges színtere, a gyermekkönyvtár pedig a gyerekek egyéni információszerzési igényeit kell, hogy kielégítse. *Csáki Pál* két különleges tekinthető fakultációs tárgy oktatására emlékezik vissza. A két speciálkollégium a nyolcvanas években különlegesnek számított és kurrens igényeket elégített ki, sőt, még a kilencvenes évek elején is fontos szerepük volt, azonban mára már elveszítettek jelentőségüket. (Esetleg más tárgyakba beépülve azért részét képezik az oktatásnak). Az egyik speciálkollégium, a „kiadványszerkesztés”, a másik pedig a „népszerű irodalom” elnevezést kapta. A kiadványszerkesztés fogalmát nem szükséges magyarázni, alapvető szövegszerkesztési és tipográfiai ismeretek átadásáról volt szó. A másik tárgy bevezetését „... [az] indokolta, hogy a magyar könyvkiadásnak egyre nagyobb hányadát alkották a bestseller jellegű olvasmányfajták.” A tantárgy keretében a kikapcsolódást, szórakozást kínáló olvasmányfajtákkal (ponyva, giccs, detektívregény, katasztrófatörténetek, stb.) foglalkoztak, nyitva hagyva a fejlesztés lehetőségét a dokumentumirodalom, praktikus irodalom, kalendárium elemzésének irányába is.

A tanszék oktatóinak tudományos érdeklődéséről a *Prejczer Paula* által összeállított publikációs jegyzék ad átfogó képet az 1978–2002 közötti időszakra koncentrálva. A következőkben betűrendben felsoroljuk a jegyzékben szereplőket tanszékieket: *Czövek Zoltán, Ferenczi Zsuzsanna, Frank Róza, Kora András, Kovács Mária, Murányi Péter, Ördögné Kovács Mónika, Pálvölgyi Mihály, Prejczer Paula, Tóth Gyula.*

A jól olvasható, változatos tartalmú, színvonalas írásokat tartalmazó kötetről egyetlen kritikai megjegyzés tehető: praktikus lett volna rövid angol nyelvű tartalmi kivonatokat készíteni az egyes előadásokról, hogy a jó külföldi kapcsolatairól híres tanszék munkájáról a külföldi kollégák is tájékozódjanak.

Szerencsére e hiányosságot pótolja, hogy a tanszék honlapján már olvasható az angol nyelvű ismertető is.

Kovács Katalin



GERŐ Gyula

Könyvtár a megyeházán : Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről – életéből / Gerő Gyula ; kiad. a Megyei és Városi Könyvtár. – Kaposvár : MVK, 2002. – 153 p. : ill. ; 20,8 cm. – (Válogatott fejezetek kudarcaim történetéből ; 1.). (Somogyi könyvtártörténeti füzetek, ISSN 1218-4470 ; 4.) ISBN 963-00-9901-2

Üzenet a múltból. Egy kezdő könyvtáros feljegyzései

Narancssárga színű, karcsú kötet van a kezemben, melynek borítóján hol negatív, hol pozitív szedésben, ráismerek Gerő Gyula kézírására. A borítót tervező grafikus (mellesleg a szerző lánya, Gerő Éva) remek érzéssel választotta ki édesapja ötvenkét évvel ezelőtt írt feljegyzéseinek egyik lapját borítóképnek. Mivel van szerencsém ismerni a szerző kézírását napjainkból is, meglepett, hogy mennyire nem változott az írás karaktere, talán csak a vonalak kiírtságban, lendületében lehet némi különbséget észrevenni.

A kötet címe tárgyilagosan távolságtartó: „Könyvtár a megyeházán“ – olvashatjuk a verzállal szedett főcímet, további eligazítást pedig a borítón található sorozatcím kínál: „Somogyi könyvtártörténeti füzetek 4“. Szubjektív megjegyzésként kívánczok ki belőlem: végre megint egy könyv, amelyiknek „füle van”, s ezen a belső borítófülön a kiadó és sorozatszerkesztő, Varga Róbert meleg hangú ajánló sorait olvashatjuk.

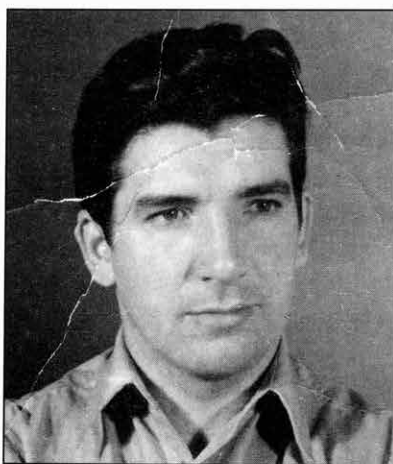
Lapozzunk tovább, de időzzünk egy kicsit a címlapnál és a tartalomjegyzéknél. A címlapon a kötet alcímeként már egészen pontos témameghatározást kapunk: „Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéből – életéről.”

Tehát valami vegyes műfajú történeti műre lehet számítani – döntheti el gyorsan az egyszeri olvasó – mely Somogy megye háború utáni könyvtárügyének idejéről tár majd fel részleteket. A tartalomjegyzék ezt erősíti meg, s egyben elénk tárul a mű szerkezete is: a kötet első részében a Kaposvári Városi Könyvtár felállítása érdekében íródott dokumentumokat, leveleket, tervezeteket, megnyilatkozásokat olvashatjuk, a mű velejét a csaknem százoldalas napló („A Kaposvári Városi Olvasóterem élete (1950. április 5. – 1950. július eleje“) alkotja, kiegészülve korabeli dokumentumokkal és fél évszázaddal későbbi kommentárokkal, majd egy rövid zárófejezetben a történet végkifejletéről értesülünk (Kísérlet az olvasóterem feltámasztására). A címlapon egy zavarba ejtő másik alcímre is bukkanhatunk: „Válogatott kudarcaim történetéből 1.“ Nyomban prekoncepciónk támad: amennyiben egy kudarc történetéről lesz majd itt szó, az a szerző személyes kudarcáról, netán bukásáról fog szólni? Készüljünk hát önvallomásra? A napló el-

olvasása után számomra egyértelmű lesz, nem egy huszonöt éves pályakezdő könyvtáros első könyvtári kudarcáról volt szó. Persze, ha szigorúan csak az eseményeket vesszük, akkor valóban kudarcnak minősíthető a történet, hiszen a napló centrumában álló könyvtár három hónap után mégis csak megszűnt, könyvtárosa pedig Bajára került könyvtárvezetőnek (felfelé bukott, mondhatnánk cinikusan). Az olvasóterem gyűjteménye visszakerült a körzeti könyvtárba, majd az 1952-es minisztertanácsi határozat után valószínűleg beolvadt a frissen megalakult, a körzeti és a városi könyvtár összevonásával létrehozott Somogy Megyei Könyvtárba. Ha kudarcról akarunk beszélni, akkor inkább egy letűnt korszak politikai, kultúrpolitikai mentalitásának, álságosságának kudarcáról lehetne beszélni.

(Újabb személyes megjegyzésként csak annyit: ha ez a történetet a szerző válogatott kudarcai I., akkor ebből következően „járna a sorozatnak” második, harmadik sorozati társ is, de erre nézve nem tartalmaz támpontot se a fülszöveg, se az előszó. Remélem, várhatjuk a folytatást...)

A fiatal könyvtárosok (talán a már nem egészen fiatalok is) valószínűleg elképzelni sem tudják a könyvtárügy szerveződésének, hőskorának hétköznapjait. Ma már csak rácsodálkozni tudunk internetes, mobiltelefonos, az információhoz való szinte korlátlanul szabad hozzáférést adó világunkból a könyvtári rendszer szerveződésének idejére, egy pályakezdő (akkor éppen 25 éves végzett jogász és „félbölcész”, amúgy pedig autodidakta könyvtáros próbálkozásaira egy működőképes könyvtári szolgálat kialakítása érdekében.



A kép a pályakezdő Gerő Gyulát ábrázolja

Ehhez a maga nemében, műfajában példa nélkül álló karcsú kis kötethez hasonló feljegyzésről, könyvtári naplóról, mely ebből a korból származna, nincs tudomásunk, tehát a napló unikum, de kívánjuk, bukkanjon fel még jó pár ilyen munka az asztalfiókok, szekrények, irattárak mélyéről!

A naplóbejegyzések 1950 áprilisa és júliusa között születtek, s a körülmények jobb megértése érdekében, ahogy a tartalom is ígérte, néhány levelet, korabeli újságcikket is közbeiktatott a szerző. A napló publikálásra való előkészítése során magyarázatokkal látta el a szövegeket. A szerző

korrektségére jellemző, hogy ellenállt az emberben (különösen egy szerkesztőben) meglévő kozmetikázásra való hajlamnak, s egyetlen sort sem volt hajlandó megmástitani, vagyis attól jó a napló, hogy minden egyes bejegyzés mai is úgy olvasható, ahogy az 1950 tavaszán, nyarán rögzítésre került.

A Kaposvári Városi Könyvtár olvasóterme (amúgy a Kaposvári Körzeti Könyvtár 100. körzeti népkönyvtára, azaz letéti könyvtára) tehát 1950 április

5-én nyílt meg a közgyűjteményekéért felelős vezetők összefogásának

eredményeképpen a megyeháza földszintjének két egymásba nyíló szobájában. A könyvtár prézens könyvtár volt, tehát csak helybeni használatot kínált. Az egyik szobában voltak a sötétbarna színű nagy olvasóasztalok, a katalógusok és a kurrens folyóiratok (azt a napilapot, amit délelőtt elolvastak a megyeházi dolgozók, a könyvtár nyitására már elkunyerálta a friss sajtóval is szolgálni akaró könyvtáros), a másik teremben pedig a könyveket raktározták, amelyeket az olvasó kérésére a könyvtáros kihozott. Ne feledjük el, ekkor még szó sem volt szabadpolcokról, a könyvespolcok közötti böngészésről, az új könyvek lapozgatásáról.

A könyvállomány a korszak preferált szovjet és persze magyar szépirodalma mellett klasszikus irodalmat, ismeretterjesztő könyveket és az ideológiai nevelés irodalmát tartalmazta. Az olvasók száma gyorsan emelkedett, nagyjából 250 körüli volt, ami ha belegondolunk abba, hogy a könyvtár délután 4-től a 8 óras esti harangszóig, tehát napi négy órát volt nyitva, nem is rossz eredmény. A könyvtár olvasói között ott volt a kazánfűtő, de az alispán (ma a megyei közgyűlés elnökének mondanánk) is, s természetesen a különböző szakszervezeti, politikai továbbképzéseken részt vevő kaposváriak és persze a város tanulói közül is sokan. Az olvasóterem népszerűsége magyarázható azzal is, hogy Kaposváron akkor nem volt más nyilvános könyvtár, a Magyar Szovjet Társaság könyvtára (mintegy 170 kötettel) a szovjet szépirodalmat, ideológiai műveket, broszúrákat tette kölcsönözhetővé, tehát az olvasóterem maga 900–1000 kötetes, a Népkönyvtári Központtól a körzetekbe, onnan a letétbe kihelyezett színvonalas állományával, létszükségletet elégített ki. Talán nem tévedek, ha feltételezem, hogy a fiatal könyvtáros személyisége és szakmaszeretete is közrejátszhatott azért ebben a népszerűségben.

A megyeszékhelyeken és a kiválasztott járási központokban 1949 óta működtek a falusi könyvtárakat ellátó körzeti könyvtárak, két főhivatású könyvtárossal, akik a körzethez tartozó falvak könyvtárát gondozták. A körzeti könyvtár feladata elsősorban az volt, hogy a letétek könyvellátásáról gondoskodják. A letétekbe a Népkönyvtári Központ által felszerelt (könyvtári kötésbe kötött, katalóguscédulával, kölcsönző kártyával ellátott) könyvek kerültek. A Kaposvári Körzeti Könyvtár (tekintve, hogy a letéteket látta el, nem volt nyilvános könyvtár, kb. 9 ezer kötettel rendelkezett, melyet a Népkönyvtári Központ az új könyvek szállítmányaival folyamatosan bővített. A körzeti könyvtárak letétjei voltak a népkönyvtárak, amelyek minimum 50 kötetes állandó törzsállománnyal, a rendszeres cserére szánt kurrens olvasnivalóval rendelkeztek.

A napló írásának célját homály fedi, ma már Gerő Gyula is csak találgat: lehetséges, hogy az önigazolás, önvédelem íratta munkanaplóként az ellenőrzések számára, lehet, hogy pro memoria jellegű feljegyzések voltak, de az is elképzelhető, hogy elvetélt bölcsészként stílusgyakorlatnak szánta a szerző egy majdani irodalmi pályához.

Inkább most azt vegyük szemügyre, milyen könyvtárosképet mutatnak ezek a bejegyzések? A naplóból a munkáját komolyan vevő, az olvasóiért, a könyvtár működéséért sokféle leleményre képes, következetesen szigorú, a „nevelést” állandóan gyakorló, az olvasókkal mértéktartó és udvarias könyvtáros képe bontakozik ki. A fiatal Gerő Gyula szívesen „brillírozott”, azaz megjegyezte az olvasók nevét, emlékezett a könyvekre, amit olvastak, s a sors kegyes cselei folytán néha azt is el tudta hitetni az olvasóval, hogy éppen azért van a kezében a belépő által előző napon olvasott könyv, mert ő már kikészítette (pedig valaki más adta éppen akkor viszsza). Ösztönösen tudta, hogy a személyesség (de nem személyeskedés), az odafigyelni tudás az egyik legfontosabb könyvtárosi erény. A kor szelleme szerint persze nevelni is akart – de nem ideológiai téren, hanem inkább a látogatók viselkedéskultúráján, műveltségén próbált csiszolni (pl. *„ma szoltam a Sétatér utcai új gyerekeknek, hogy ne köszönjenek kezécsókolommal...”*, egy másik alkalommal ingyen koncertjegyet adott a leghűségesebb olvasónak, a faliújságra író olvasók a folyóirat duplumokból kaptak ajándékpéldányt). Elégedetlenül állapította meg, hogy a Magyar Szovjet Társaság könyvtárában (ahol ő társadalmi munkában dolgozott, s az ott lévő könyveket bevonta a kölcsönzésbe) sok a késedelmes kölcsönző. *„Pedig én minden új olvasót figyelmeztettem a határidőre. Ezért kell a rendes könyvtár, kicsit megszüntetni ezt a liberalizmust. Mindenesetre én iskolázni fogom őket. Holnap kérek levelezőlapokat [a késedelmesek felszólítására]”*.

Egy Városi Könyvtárközpont tervét gondolta ki, amellyel kitalálta a könyvtárak központi nyilvántartását és a központi katalógus funkcióját. „... a városi könyvtárnak a város területén lévő minden könyvtárról legyen egy kis kartonja a könyvtár nevével, címével, a könyvtáros nevével, a nyitvatartási adatokkal, valamint a könyvvállomány jellemzése: pl. nagy részben ideológia. Meg aztán az összes könyvtár a tulajdonában levő ideológiai és modern szépirodalmi művekről egy-egy kartont beküldene a Városi Könyvtárközpontba. A városi könyvtáros a kartonokat egyszerűen névsorba szedné. Már most, tegyük fel, Nagy János keresi a Kozmopolitizmus, nacionalizmus c. munkát, de nem találja meg az üzemi könyvtárban, sőt a városi könyvtárban sem. Erre a könyvtáros kikeresné dobozából a cédulát és közli: Megkapható a Magtermelő N. V. Könyvtárában és az O.Sz.H. Könyvtárban, könyvtáros X és Y, nyitva szerdán 6-tól 8-ig ... stb.” ...

Azt is kitalálta, hogy a könyvek ellenőrző céduláira ráírja az olvasó neve után a könyvről mondott véleményét is. „Persze az olvasó nem látja. Könnyen megy az egész, mert így felelnek: szép, nem jó, közepes, nehéz, jól ír stb. Érdekes lesz egy könyvről egymás után látni 8-10 véleményt”. Nagyobb mintával, jobban kidolgozott szempontok szerint már egy kisebb fajta olvasásvizsgálatnak is beillt volna.

Modern szemléletre vall az is, ahogy ráértett az akkor még csak hírből sem ismert, ma már rangnagyságtól alaptörvényekként említett szempontok egyikére, a minden könyvnek a maga olvasóját tételre, amely Gerő-féle megközelítésben nagyjából úgy szólt, hogy rossz olvasó nincs, csak meg kell találni, hogy mit szeretne olvasni.

Évekkel később valósult meg egy másik ötlete is, az előzetes katalógizálás, a CIP: „jó lenne, ha minden könyvet egy katalóguscédulával adna ki a kiadó, az alján pedig kölcsönzőjegy rubrikái lennének.” Megjegyzem, Varga Róbert sorozatszerkesztő ebben is tartotta magát a könyv szelleméhez, mert ott a CIP a címlapverzón.

A hírszerkesztés, újságcsinálás, propaganda fontossága is magától értetődő volt a számára: június 9-ii bejegyzésében írta: „kivettem az ablakba egy szép plakátot: Látogassátok a népkönyvtárat...”. Nem maradt el a faliújság szerkesztése sem egy máshonnan kapott, „levetett” faliújságra. Természetesen előbb már volt terve egy saját, olcsóbb ún. „950 mintájú Gerő-féle szabadalmazott faliújságra” is (két szeggel rögzített madzag, melyre rátűzhető a lapkivágatok, cikkek). Lényeg, hogy „bevonja az olvasókat a könyvtár munkájába...a faliújságot tulajdonképpen az olvasók írják, a könyvtáros csak szerkeszti, rendezi, a frissítéséről gondoskodik.” Ahogy egy jövőbeni szerkesztőhöz illik – a naplóról későbbi pályája során a könyvtárügy legfontosabb lapjainak, a Könyvtárosnak, és a Könyvtári levelező/lapnak volt iskolát, stílust teremtő főszerkesztője – még a témákat is megadta, miről írjanak az olvasói: „Miről szóljanak hát a cikkek? A könyvekről és az olvasó viszonyáról a könyvhöz és a körüllevő világhoz.: milyen a nevelő hatásuk, hogyan viszik előre az olvasót és a környező világot. A múltkor például N. I. számvevő kartárs felhívta a könyvtáros figyelmét Makarenko Válogatott pedagógiai tanulmányok c. könyvére. Elmondta micsoda hasznos könyv, mit tanul belőle egy szülő vagy nevelő. Persze ezt nemcsak a könyvtáros tudomására kell hozni, hanem sokkal inkább a többi olvasóknak. Íme tehát egy téma, tessék megírni! – Ezzel kapcsolatban a könyvtáros munkája csak annyi, hogy a szöveget megrostálja, legépeleli, közzéteszi, valamint a legjobb cikkek szerény jutalmazásáról (képes folyóiratokkal stb.) gondoskodik...”

Itt is a szerkesztő szavait halljuk, de hozzátehetjük, hogy ő maga akkor még mindig fizetés nélkül (a korra jellemző adminisztrációs figyelmetlenség miatt) dolgozott...

A leleményesség mindig is a könyvtáros erényei közé tartozott. Ezt a tulajdonságot e röpke három hónap alatt Gerőnek folyamatosan kellett gyakorolnia. Most csak az egyik érdekes példát, a központi

selejtezési jegyzék kezelését említtem meg ennek kapcsán. A könyv egyik legérdekesebb része számomra a selejtlista s a hozzá fűzött magyarázatok olvasása volt. A stencilezett jegyzéken olyan klasszikus vagy félklasszikus művek, illetve bevezetők szerepeltek pl. Balzac, Flaubert, Zweig, Kipling, Babbits, Gárdonyi, Illyés Gyula, Németh László, sőt még Sőtér és Lukács György művei közül is jónéhány, amelyek kijelölését nem lehetett indulat nélkül tudomásul venni), ám megnyigodhatunk, mert a ravasz könyvtáros nem „selejtezte le, dobta ki” ezeket, hanem csak eldugta a raktár mélyére, teljesítve is a feladatot, meg nem is, mint az egyszerű lány a mesében.

A napi munkákkal párhuzamosan megkezdte harcat a könyvtár jobb elhelyezéséért, de az üzemi könyvtárak ügyének megoldására is volt használható elképzelése, s csak azért nem vették komolyan „ott fenn”, mert a sértődékeny, kisebbségi komplexusokkal küszködő Szakszervezetek Országos Tanácsához tartozó területet érintett.

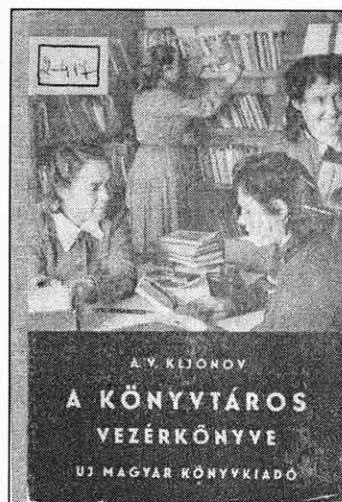
Szívügyének érezte az új olvasóterem megtervezését is, melyhez grafikus barátja készített tervrajzokat. Erre azért volt szükség, mert az olvasóterem két helyiségét hivatali célra – a jobb elhelyezés ígéretével – elvette a Népművelési Központ, s a könyvtárost könyvtáros iskolára küldte. A kéthetes alapfokú tanfolyamon – az óbudai Máramaros úton – elsősorban ideológiai és irodalmi gyorstalpalás folyt, de a néhány szakmai előadás (például Sallai Istváné – olyan alaptévékenységekre próbálta megtanítani a 18 és 50 közötti életkorú résztvevőket, mint a leltározás, a kölcsönzés legegyszerűbb formája és a munkanapló (statisztika) rovatainak kitöltése.

A hol töltőtollal, hol ceruzával született feljegyzések bekerültek egy narancssárga füzettartóba – innen a kötetborító narancssárgája – és túléltek jó néhány költözést is. Köszönet a kaposváriaknak, hogy meglátták a bejegyzések minden könyvtártörténetnél fontosabb erényét, a személyességet, a hét-

köznapok dokumentálásának az utódok szempontjából való fontosságát és semmi mással nem pótolható ízét.

Sok jó könyvtári tárgyú munka jelent meg mostanában – szerencsére – a hazai könyvpiacra, nem is győzi az érdeklődő könyvtáros ezek számontartását, elolvasását, átnézését. Ám ezt a kis könyvet minden könyvtáros hallgatónak, pályakezdőnek érdemes lenne – ha nem is kötelező penzumként – elolvasni. Szakmaszeretetre, a munka, a feladat iránti tiszteletre, kreativitásra tanít a szerző, arra, hogy „*aki jó szívvvel vállal egy munkát-feladatot, úgy kell végeznie, teljesítenie az utolsó pillanatig, mintha soha nem akarná abbahagyni, soha nem lépne tovább máshová*”, s ez a felfogás – pestiesen szólva – nem semmi a mai világban.

Kovács Katalin



Az első „szocialista” Könyvtáros Kézikönyv 1949-ből, melyet Sebestyén Géza fordított le és alkalmazott a magyar viszonyokra.

KÖNYVTÁR- ÉS
INFORMÁCIÓTUDOMÁNYÁltalános és elméleti
kérdések

02/208

SALARELLI, Alberto: Affrontare sulle patologie da eccesso di informazione = Boll.AIB. 42.vol. 2002. 1.no. 7-22.p. Bibliogr. 44 tétel.

Res. angol nyelven

Szembesülve az információs túlterheléssel: megjegyzések az információfelesleg patológiájához

Kiadványözön

Freudi elírással jelent meg *Rifkin* híres könyvének címe egy Internetes könyvajánlatban, így lett a hozzáférés korából a felesleg kora (*accesso* helyett *eccesso*). Az információtöbblet (információfelesleg) nem csak azok problémája, akik foglalkozásszerűen állítják elő és használják magát az információt, hanem kisebb-nagyobb mértékben mindenkit érint, aki fejlett információtechnológiával rendelkező országban él. Az információs túlterhelés (*information overload*) szindróma kísérő tünetei (stressz, koncentráció-zavar, elesettség-érzés, fejfájás) jellegükben hasonlóak a gazdag társadalmak patológiáját jellemző betegségekéhez (elhízottság, szív- és keringési megbetegedések, köszvény).

Az információs túlterhelés okait abban a környezeti ártalomban (környezetszennyezésben) kereshetjük, amit azok szenvednek el, akik

komplex, fogadó és továbbító összetevőket is tartalmazó számítógépes rendszerek közepette töltik idejüket, de egyszerűbben mindazok, akiket körülvesznek az óriásplakátok és a fényes reklámok, és mindazok, akiknek érzékszerveire folyamatosan hatnak a gyakran jelentés nélkülinek tűnő, de mégis valamilyen jelentést hordozó, és éppen ezért az agyat is befolyásoló egyre parányibb és egyre számosabb anyagtömegek. Ez a szennyeződés nem kirobbanó és látványos jelenségekben mutatkozik meg, inkább hajszálerkekhez hasonlóan sző át mindent. A műszaki fejlődés és az információtelítettség szoros kapcsolatban áll: az információs túlterheltség történetének, kialakulásának körvonalazásához a telekommunikációs rendszerek és az információs folyamatok irányítása fejlődésének főbb állomásait kell nyomon követnünk.

Ha a mindünket naponta támadó információlavina társadalmi betegség, családorvosnak tekinthető az, aki, a „páciensek” között élve, mély kóroktani tapasztalatok alapján kísérli meg a legjobb terápiát megállapítani. Ez a szakember pedig nem lehet más, mint a könyvtáros, akinek talán soha korábban nem volt annyira fontos bástya-szerepe a szellem kifejezett elbarbárosodása ellen, mint most. Napjainkban a lényeg ugyanis a *minőségi* információhoz való hozzáférés lehetősége. A könyvtáros tölti be a szűrő szerepét, s ez foglalkozásának nem egyik kiegészítő összetevője, hanem annak lényegi, etikai eleme. A könyvtár pedig az információ feldolgozásának és a hozzáadott érték előállításának ideális helye. A hozzáadott érték azokban a katalográfiai vagy bibliográfiai formákban megjelenő – türelemmel és bölcsességgel egybefont – csomópontokban mutatkozik meg, amelyek az összefüggések rendszerét reprezentálják a különböző információforrások között.

Az információs túlterheltség problémájának megoldását több módon lehet megközelíteni. Az egyik központi gondolat az „információkultúra” kifejlésének szükségessége, azaz olyan szellemi beállít-

tottságé, amely hajlamos újra felfedezni az információcsere ízét, örömét. Nem tagadva a bibliográfiai kutatás alapvető technikai megtanításának fontosságát, a könyvtárban helyet kellene kapniuk azoknak is, akik meg tudják tanítani megbecsülni azt, amit R. Barthes „a szöveg élvezetének” nevez.

(Mohor Jenő)

Tudománymetria, bibliometria

02/209

WORMELL, Irene: Bibliometric analyses for the evaluation of subject portals = Nordinfo NYTT. 25.vol. 2002. 1.no. 12-27.p. Bibliogr.

Bibliometriai elemzések tárgyi zsilipek értékelésére

Bibliometria; Hatékonyság; Számítógép-hálózat; Tárgyi feltárás

A tanulmány azt vizsgálta, mennyire használhatók bibliometriai módszerek tárgyi zsilipek értékelésére skandináv tudományos könyvtárakban. Nevezetesen a társadalomtudományi zsilipekre voltak kíváncsiak, ezen belül a svéd Gothenburg Library *Sam Webb* nevű, és a dán Aarhus School of Business, Department of Organization & Management *Bisigate* nevű portálja képezte a vizsgálat tárgyát. A zsilipekkel kapcsolatos helyi vélemények és javaslatok összegyűjtésére az említett két intézményt kérték fel. Könyvtárosok, web-mesterek és oktatók közösen beszéltek meg az elemzések eredményeit.

(Autoref. alapján)

KÖNYVTÁR- ÉS TÁJÉKOZTATÁSÜGY

Nemzeti könyvtárügy**02/210**

ANDERSEN, Leif: bibliotek.dk – visit your library from home = Scand Public Libr.Q. 35.vol. 2002. 1.no. 4-7.p.

Bibliotek.dk – a dán közkönyvtárak internetes központi katalógusa

Közművelődési könyvtár; Központi katalógus -online; Számítógép-hálózat

2001 tavaszától a bibliotek.dk internet-címen ingyenesen elérhetőek annak a hétmillió könyvnek, CD-nek, videónak, CD-ROM-nak és hangos könyvnek az adatai, amelyek a dán közkönyvtárakban és nyilvános tudományos könyvtárakban megtalálhatók. Ha egy keresett műre bukkanunk a képernyőn, nem kell mást tennünk, mint kitöltenünk egy kérést, és megadnunk, melyik könyvtárból szeretnénk a dokumentumot elhozni. Az új szolgáltatásban minden dán közkönyvtár részt vesz, de a tapasztalatok szerint mindegyik könyvtár a maga lehetőségeihez mérten szolgáltat. A cél kezdettől fogva igen egyszerű: ingyenes hozzáférés biztosítása a dán közös katalógushoz, a DanBibhez. A szolgáltatás előkészítése 1999-ben indult egy tervezettel, míg a pénzügyi feltételeket a 2000 májusában elfogadott a könyvtári szolgáltatásokról szóló törvény biztosította. Minden könyvtár részt vehet benne, függetlenül technikai felszereltségétől, vagyis már akkor is, ha csak elektronikus levelezési címe van. A bibliotek.dk egyszerre az információkhoz vezető zsilip (gateway) és az ország közkönyvtáraiban megtalálható dokumentumokhoz vezető útvonal. Minden könyvtár maga határozhatja meg a szolgál-

tatása szintjét: pl. videókat általában csak az adott településen élők kölcsönözhetnek. A szolgáltatást a szerzett tapasztalatok alapján folyamatosan fejlesztik. (Érdeklőség, hogy a használó egy gombra kattintva eldöntheti, kikölcsönzi-e vagy inkább megvásárolja az adott dokumentumot.)

A dán közös katalógusra is jellemző a többi katalógus egyik gyengéje: sok egymástól eltérő leírás szerepel benne egyazon műről, de kitarító munkával közel 1,2 millió duplum-címfelvételt sikerült már kiemelni az adatbázisból. Egy dolgot nem tud a rendszer: nem derül ki, vajon a keresett művet kikölcsönözték-e vagy sem, illetve ha kikölcsönözték, mikor lesz újra elérhető. Hosszabb távon valószínűleg újabb szolgáltatásokkal is bővül majd a bibliotek.dk; az egyik lehetőség a kért cikkmásolatoknak közvetlenül a kérő lakcímeire való postázása lehet. (Ezért természetesen fizetni kell majd. A bibliotek.dk nagyon egyszerű szolgáltatás, és ezt a jellegét a jövőben is meg szeretné őrizni, legfeljebb jobb minőségben, hiszen az állampolgárokat szolgálja.

(Murányi Lajos)

02/211

SARMELA, Matti: Publiclibraries dot Finland = Scan. Public Libr.Q. 35.vol. 2002. 1.no. 8-10.p.

Publiclibraries.fi – Finn könyvtári szolgáltatások az interneten

Közművelődési könyvtár; Számítógép-hálózat; Szolgáltatások

Az 1995-ben létrehozott Kirjastot.fi weboldal könyvtári és információs szolgáltatásokat nyújt. Segítségé-

vel könnyen elérhető a könyvtári szolgáltatások, és nagyon sokoldalú interfész is egyben. A tartalmát csatornákra osztották; háromnyelvű, és mindegyik nyelvi változat saját domain-névvel és profillal rendelkezik:

- a Kirjastot.fi finn nyelvű, és ez a legrészletesebb,
- a Biblioteken.fi nagyjából az előzővel azonos, de a svédországi finneknek és a skandináv felhasználóknak szánták,
- a Publiclibraries.fi – a későbbiekben libraries.fi – a fenti változatok angol nyelvű kivonata; a Finnországban élő külföldieket is szolgálja.

A finn változatban a **Könyvtárak és katalógusok csatorna** egy könyvtári szolgáltatásokat tartalmazó zsilip; nyilvános, egyéb és külföldi könyvtárakat, katalógusokat, adatbázisokat lehet itt elérni. Magvát a könyvtármutató teszi ki, amelynek segítségével minden nyilvános könyvtár címe, adatai és szolgáltatásai megtalálhatóak. A **Kereső szolgáltatások csatorna** egyetlen útvonalat kínál különböző hálózati információs forrásokhoz, könyvtári katalógusokhoz és adatbázisokhoz; itt található meg a nyilvános keresőszolgálatok is svéd és finn nyelvű útmutatóval ellátva. Saját fejlesztésű az *Ask a Librarian*, a *Link Library* és a *Meta Searches*. Az 1999-ben indult *Ask a Librarian*, közös online tájékoztatási szolgáltatás, amelyben jelenleg 28 közönyvtár és a parlamenti könyvtár vesz részt. Három munkanapon belül válaszolnak a feltett kérdésekre. Ennek testvér-szolgálat a *Információs Töltőállomás* (Information Gas Station, igs), amely a beküldött kérdéseket SMS-ben válaszolja meg. A *Link Library* a hálózati dokumentumok válogatott, annotált és rendszerezett adatbázisa, amely több könyvtár közös munkája. Többféleképpen is lehet benne keresni. Az osztályozást az ETO alapján végzik, a katalógizálási formátum többnyire a Dublin Core metaadat-elem készletet követi. 2002 elején már közel 8000 csatolást tartalmazott, és több tucat gyakorló katalógizáló dolgozik benne. A kivá-

lasztás fő szempontjai az eredetiség, a használhatóság, a minőség, a megbízhatóság és a folyamatos gondozás. A gyermekeknek szánt csatolásokat külön kezelik. A *Meta Searches* szolgáltatás segítségével egyszerre több katalógus-adatbázisban és egyéb forrásban lehet keresni. Jelenleg a Kirjastot.fi oldalon végzett meta-kereséseket nem a Z39.50 szabvány támogatja, de majd a Nemzeti Elektronikus Könyvtárral (FinELib) közösen ki fogják fejleszteni. A legnépszerűbb metakereső a Vidéki könyvtárak katalógusa. Az **Irodalom-csatorna** irodalmi csatolásokat és az irodalmi témájú aktuális információkat tartalmaz, amelyeket szintén könyvtárak gondoznak (pl. a legtöbbször kölcsönzött könyvekről, olvasmányajánlás, szerzői interjúk stb.) A csatorna része a Kortárs finn írók adatbázisa is. A **Gyermek-csatorna** oldalait is könyvtárosok készítik (irodalomajánlások, gyermekirodalom, olvasási tanácsok stb.) A **Fiókkönyvtár-csatorna** szakmai információkat és szolgáltatásokat nyújt. Elsősorban csatolásokat tartalmaz (pl. a könyvtárak hirdetőtáblán tehetik közzé álláshirdetéseiket.), de könyvtáros-levelezőlistát is működtetnek.

A Kirjastot.fi tartalma három részből tevődik össze: a szerkesztők által készített anyagokból, könyvtári katalógusok és szolgáltatások ismertetéseiből és csatolásaikból, valamint a könyvtárak által készített tartalmakból (*Link Library*, *Ask a Librarian*, könyvtári levelező-lista és hálózati fórumok). A helsinki városi könyvtárban található Hálózati Szolgáltatások Csoportja felel a szerkesztésért, a fejlesztésért és a használói interfész gondozásáért. (A helsinki városi könyvtár a közönyvtárak központi könyvtára, és a szolgáltatást az oktatási minisztérium finanszírozza.) A Kirjastot.fi működésének alapelveit több stratégiai dokumentumban is rögzítették. 2002-ben az oldal használói interfésze és grafikái megújulnak majd, de javulni fog használhatósága, és nőni fog technikai hatékonysága is.

(Murányi Lajos)

02/212

SARMELA, Matti: Kirjastot.fi.uudistuu = Kirjastolehti. 95. vuor. 2002. 2.no. 17.p.

A finn könyvtárak az interneten

Honlap; Központi katalógus -online; Központi szolgáltatások

A kirjastot.fi, a finn könyvtárak saját internetes portálja jelenleg is fejlesztés alatt áll. Kiegészül zenei csatornákkal, a könyvtárakat bemutató linkekkel, és az oldalak használhatóságán is igyekeznek javítani. Tervezési szakaszban van az összes könyvtártípus egyesítő tájékoztatói szolgáltatás.

A finn könyvtárak internetes szolgáltatása már hét-éves múltra tekint vissza. A jelenlegi verziót nyilvános használatra 2000 októberétől lehetett igénybe venni. A fejlesztés során olyan portált alakítottak ki, melynek tartalmát, azaz oldalait tematikus csatornákra osztották fel, de a portál megfelel az általános keresés céljainak is. Ezenkívül az újdonságok, bemutatkozások is nagyobb terjedelmet kapnak.

A megújult könyvtári honlapot (www.kirjastot.fi) 2002. májustól tudják majd a felhasználók igénybe venni. A honlap kezdetben inkább a könyvtárosok szükségletei alakították. A honlap szerkesztősége most kibővült, a közkönyvtárakon és a minisztériumon kívül a finn nemzeti könyvtár, a szakfőiskolák és a különgyűjtemények képviselői is helyet kaptak benne.

A honlap oldalain tartalmi tökéletesedés, a címek és szolgáltatások kibővülése az, ami újdonságként érzékelhető.

Szerkezeti újítás nem történt, csupán az elérhetőségekben lesznek változások. A különféle felhasználást célzó hozzáférési lehetőségek tervezése folyamatban van. A biblioteken.fi honlap már elérhető, a libraries.fi weboldalra pályázatot adtak be. Új csatorna is elérhető, mégpedig a zenei csatorna, amelynek segítségével a könyvtárak hangzóanyag-katalógusaihoz és tájékoztató anyagokhoz lehet majd hozzáférni.

A gyermekcsatornáknak is van saját keresőprogramja, melynek segítségével más könyvtárak katalógusaiban is lehet keresni, és a linkek is könyvtári adatbázisokra támaszkodnak. Ezenkívül csevegő-fórumok is bővítik a kínálatot.

Az archívumokban jelszóval belépve lehet keresni. A linkek száma eléri a tízezret. A teljes webfelületen jelenleg 27 közkönyvtár és a finn Parlamenti Könyvtár is elérhető.

A finn központi könyvtárakban 2001-ben megrendezett tanácskozáson olyan fejlesztési irányokat fogalmaztak meg a nemzeti könyvtári hálózat számára, amelybe beletartoznak a többszemponutú keresést biztosító szolgáltatások, az ún. intelligens keresési technikák is.

(Kránitz Lászlóné)

02/213

VERHO, Seppo: Toimintakulut kääntäivät kasvuun 2001 = Kirjastolehti. 95. vuor. 2002. 3.no. 20-22.p.

Finn közkönyvtári statisztika

Közművelődési könyvtár; Statisztika [forma]

Hosszú idő után emelkedtek a könyvtárak működtetésére fordítható összegek. A növekmény nagyobb részét az ún. egyéb költségekre (épület, számítógépek stb.) fordították, s a kisebb része jutott a bérekre és a gyarapításra. Az emelkedés ellenére a finanszírozás még mindig 5%-kal alatta marad az 1991. évinek, noha a látogatók száma azóta 21%-kal nőtt.

A 2000. évihez képest 1,2%-kal emelkedett az egy lakóra jutó kölcsönzések száma; a kölcsönző/lakos arány viszont nem változott. Az emelkedést az AV-dokumentumok és a folyóiratok eredményezik, a könyvkölcsönzés ti. ugyanennyivel visszaesett. Szembetűnő a könyvtárközi kölcsönzés megugrása: 12,6%-os növekedés.

Bár a virtuális szolgáltatások használatának mérésére még nincsenek meg a nemzetközi irányelvek, első ízben, kísérleti jelleggel és önkéntes alapon, er-

ről is készült statisztika. Eszerint e szolgáltatások használata mintegy a felét teszi ki a valóságos könyvtári szolgáltatásokénak.

A gyűjtemény összetételében változatlanul a hagyományos dokumentumok mennyiségi túlsúlya a jellemző, ám a gyarapításban (és a kölcsönzésben is) kisebb a részarányuk. Tematikai-műfaji szempontból a szép- és gyermekirodalom arányának növekedése figyelhető meg, s csökken az ismeretterjesztő irodalomé.

Az utóbbi két évben mérséklődött a legjobban és legrosszabbul finanszírozott könyvtárak szolgáltatási eredményei közti különbség. A 2001. évi statisztikában új mérési szempontot is bevezettek: azt vizsgálták, milyen befolyása van a település méretének a könyvtárhasználatra. Egyértelműen kiderült, hogy minél kisebb a település, annál nehezebb elérni a kölcsönzés magas szintjét, azaz a lakosok számának e tekintetben nagyobb a jelentősége, mint a pénzügyi ellátottságnak. Ez a helyzet indokoltá teszi annak mérlegelését, hogy a két-háromezernél kisebb lélekszámú községek könyvtárainak nem lenne-e érdemes a hatékonyabb együttműködés, esetleg a más könyvtárral, könyvtárakkal való egyesülés irányába elmozdulnia.

Az új statisztikai adatbázis szabadon hozzáférhető a világhálón (tilastot.kirjastot.fi). A korábbi kész táblázatokkal szemben ez lehetőséget biztosít a sokoldalú, saját szempontú összehasonlítások, adatcsoportosítások, táblázatok elkészítésére is.

(Sz. Nagy Lajos)

02/214

TOIVANEN, Pekka: Kirjastoautot GPRS-aikaan = Kirjastolehti. 95.vuo. 2002. 2.no. 18.p.

A finn mozgókönyvtárak újdonságai a GPRS-korszakban

Mozgókönyvtár; Távközlés

Az utóbbi években a vezeték nélküli adatátvitel fejlődése hatással volt a mozgókönyvtárak online

elektronikus kártyarendszerére is. Piacra került több cég GPRS-rendszerű mobiltelefonja. Ezek adatátviteli sebessége lényegesen nagyobb, mint a hagyományos GSM típusú telefonvonalaké, amelyekkel mindeddig a mobil könyvtári hálózat fel volt szerelve.

A jövőben valószínűleg gyorsabban, megbízhatóbban és előnyösebben lehet továbbítani az adatokat, ugyanakkor a szabott tarifájú szolgáltatásokat tovább lehet csökkenteni. Így a külterületi kis települések többcélú szolgáltató könyvtárainról való elképzelések kezdenek megvalósulni. A mozgó szolgáltatásokhoz előnyösebben lehet majd hozzáférni, és ezeket mindig oda lehet irányítani, ahol a használó éppen tartózkodik. De pénzügyi szempontból is több lehetőség kínálkozik az ilyen többfunkciós mozgókönyvtárban, a kínált szolgáltatásoktól függően.

A kor színvonalának megfelelő GPRS-alapú tájékoztatás azonban jelenleg nehézkes, ami arra vezethető vissza, hogy a gyakorlatban még kevés ilyenrel lehet találkozni. Az Etelä-Pohjanmaa-ban lévő Kurikka város e tekintetben élenjáró. A városka új mozgókönyvtár-autójába korszerű, GPRS-telefonvonalal működő adatátviteli rendszert telepítettek. A könyvtár vezetője szerint a rendszer jól vizsgázott, a könyvtárhasználók és az ügyfelek egyaránt elégedettek. Az internetes hálózati kapcsolat lehetővé teszi az ügyfelek részére banki műveletek elvégzését más kiegészítő szolgáltatásokkal együtt.

A GPRS alapú adatátvitel árát e pillanatban nehéz megbecsülni, mivel sok tényezőtől függ, így pl. a telepített programtól, az interneten eltöltött „szörfözéstől” stb. Az alapszempont azonban az, hogy csak a valós adatátvitelt kell megfizetni, tehát a kiengyelítés alapja a „bit” lesz. A felhasználói költségek alacsonyabbak lesznek, mint a GSM adatátviteli rendszerek tarifái.

(Kránitz Lászlóné)

02/215

OLOFFSON, Kristin: bibliotek.se = Scand.Public Libr.Q. 35.vol. 2002. 1.no. 11.p.

bibliotek.se – a svéd közművelődési és tudományos könyvtárak központi szolgáltatása az interneten

Általános tudományos könyvtár; Közművelődési könyvtár; Központi katalógus -online; Nemzeti könyvtár; Számítógép-hálózat

A svéd törvények az állami, megyei és helyi könyvtárakat egységes és integrált forrásnak tekintik, és fontos törekvésük, hogy a könyvtárak olvasóiknak koordinált és használóbarát keresési módszereket kínáljanak. 1997-ben a kormányzat a Királyi Könyvtárat bízta meg ennek megvalósításával, de a könyvtárellátó, a Biblioteksjännst (BTJ) is bekapcsolódott a munkába: a 2001 őszén indult ingyenes szolgáltatás a Királyi Könyvtár (KK) / LIBRIS és a BTJ közös projektje. A bibliotek.se internet-címen egyidejűleg lehet keresni a svéd közkönyvtárak és tudományos könyvtárak állományában. A cél az volt, hogy világos és áttekinthető legyen, mi van a svéd könyvtárakban – könyvek és egyéb dokumentumok egyaránt. Svédországban két nagy könyvtári adatbázis van: a LIBRIS (a Királyi Könyvtár központi katalógusa), amelyben főleg a tudományos könyvtárak anyaga szerepel, és a BURK, amely a közkönyvtárak állományát tárja fel (utóbbit a BTJ gondozza). A LIBRIS több mint négy millió címet tartalmaz, míg a BURK csak két milliót. Mindkettőben van svéd és külföldi anyag is – több mint 140 nyelven. A keresést egy közös interfészen lehet véghezvinni, és a találatok közös listán jelennek meg. Az oldal nem rendelkezik olvasószolgálattal: a címeknél szerepelnek ugyan a leőhelyadatok, de a felhasználónak a legközelebbi könyvtárban kell az adott művet könyvtárközi kölcsönzésben kérnie.

A két adatbázis a svéd címléírás szabályzat szerint végzi a katalogizálást (az angol-amerikai szabályzatot fordították le és adaptálták), és a svéd osztályo-

zási rendszer szerint végzik a tartalmi feltárást, van azonban néhány tagkönyvtár, ahol az ETO-t és a Dewey-féle Tizedes Osztályozást is használják.

A Királyi Könyvtár (KK) Svédország nemzeti könyvtára az ebből fakadó feladatokkal, ugyanakkor jelentős tudományos gyűjteménnyel is rendelkezik a történelem, irodalomtudomány és a művészetek területén; emellett a KK felelős a tudományos és szakkönyvtári rendszer fejlesztéséért, valamint a svéd központi katalógus (LIBRIS) gondozásáért is. A BTJ feladata az információs szolgáltatások kifejlesztése és gondozása, valamint különféle dokumentumoknak a könyvtárakhoz, könyvkereskedőkhöz, kiadókhöz, vállalatokhoz és intézményekhez való eljuttatása. Egyik fő feladata továbbá a tanulás és az olvasás támogatása a társadalomban a használók támogatása révén, hogy azok ismereteket és jártasságot szerezzenek az információkeresésben, függetlenül az információk formájától, térbeli és időbeli elhelyezkedésétől. (A BTJ tulajdonosai a Svéd Könyvtáros Egyesület és a KF Media.)

(Murányi Lajos)

02/216

WIENHOLZ, Heiker: Umea oder die Exotik des Nordens. Ein Blick auf das wissenschaftliche Bibliothekswesen in Schweden = BuB. 54.Jg. 2002. 1.no. 82-86.p. Bibliogr. lábjegyzetekben.

Res. angol és francia nyelven

Tudományos könyvtárak Svédországban

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -belföldi; Gépi könyvtári hálózat; Nemzeti könyvtár

A tudományos könyvtárak közül a következő intézmények játszanak meghatározó szerepet:

– Stockholmi Királyi Könyvtár (alapítva 1520-ban). Kezdetben főleg hadizsákmányból és kolostori könyvtárakból gyarapodott, a 17. században Európa egyik legnagyobb könyvtárává vált.

Ma is használt épületébe 1877-ben költözött be. Nemzeti könyvtári funkciókat tölt be.

- Uppsalai Egyetemi Könyvtár (alapítva 1477-ben), gazdag régi állománnyal.
- Lundi Egyetemi Könyvtár (alapítva 1658-ban).
- Göteborgi Egyetemi Könyvtár (alapítva 1861-ben).
- Stockholmi Egyetemi Könyvtár. Mai formájában több könyvtár összevonásából jött létre a Frescati városrészi campuson 1971-ben.
- Umeai Egyetemi Könyvtár (alapítva 1950-ben). Svédország északi részén, a nagy kiterjedésű és igen ritkán lakott Norrland központi könyvtára.
- Linköping (alapítva 1969-ben). Svédország legújabb s egyben a legmodernebb felépítésű egyetemi könyvtára.

Svédország nagy kiterjedése és alacsony népsűrűsége az ellátó rendszerek szoros koordinációját követeli meg. A hetvenes években számos új főiskolát hoztak létre, ez a könyvtári ellátás szétforgácsolódásával fenyegetett. Ennek kivédésére kialakították az országos szakkönyvtárak (ansvarsbibliotek) rendszerét: 11 nagy könyvtár felelős egy-egy lazán meghatározott tudományterületért. A felelősség a bibliográfiai feltáráson túl kiterjed az adott szakterület adatbankjának gondozására, a továbbképzésre és a marketingre is, az állománygyarapítási feladatoknak e téren nincs primátusuk. A kiemelt könyvtárak lokális körzetüknek is ellátó központjai, elsősorban a könyvtárközi kölcsönzésen keresztül.

A könyvtárak koordinációját a Királyi Könyvtár Bibsan nevű részlege fogja össze, ennek azonban csak tanácsadói jogköre van, viszont költségvetési keretéből fedezni tud bizonyos központi feladatokat. Ennek ellenére a rendszer kritikusai kifogásolják, hogy az új szisztéma – az elégséges anyagi eszközök hiányában – nem hozott észrevehető változást az irodalom-ellátás javulása terén.

A könyvtárak együttműködését a Királyi Könyvtár által gondozott és általánosan használt számítógépes rendszer, a LIBRIS teszi lehetővé. (Katalogizá-

ló, kereső és könyvtárközi kölcsönzési funkcióval.) Ez az alapja az interneten (Libris WebSök) elérhető központi katalógusnak, mely 4 millió címet tartalmaz, magába foglalva valamennyi tudományos könyvtár és néhány nagyobb közkönyvtár állományát.

A központi katalóguson kívül több nagyobb kezdeményezés igyekszik az állomány digitális elérhetőségét minél szélesebbé tenni. Kiemelkedik közülük a „Runeberg program” (a linköpingi egyetemhez kapcsolódva), mely az összes északi ország történeti nyomtatványait digitalizálja és a hálózaton keresztül elérhetővé teszi. Más jellegű a Királyi Könyvtár „Kulturarw3” programja, melynek célja annak feltárása, hogy hogyan lehet a digitális információkat gyakorlatilag beilleszteni a nemzeti könyvtár állományába: hogyan lehet kiválasztani, összegyűjteni, a használók rendelkezésére bocsátani és a jövő számára megőrizni.

A svéd könyvtárpolitika egyik legfontosabb célja egy teljes körű virtuális nemzeti könyvtár létrehozása. Ennek egyes elemei már kialakultak: a LIBRIS rendszer, a „Kulturarw3” tapasztalatai, a helyi programok. Hiányzik még az egész országra kiterjedő egységes koordináció és az állami jogi szabályozás.

(Katsányi Sándor)

02/217

OSSWALD, Achim: Wissenschaftliche Bibliotheken in Nordvietnam. Eine Momentaufnahme im Herbst 2001 = Bibliotheksdienst. 36.Jg. 2002. 1.no. 15-19.p.

Tudományos könyvtárak Észak-Vietnámban

Könyvtárosképzés -felsőfokú; Továbbképzés; Tudományos és szakkönyvtárak

Észak-Vietnám meghatározóan fontos tudományos könyvtárai közül kiemelkedik a Hanoiiban működő Nemzeti Egyetem, a Műszaki Egyetem, a Tudományegyetem könyvtára valamint a Tudományos és Műszaki Információ és Dokumentáció Országos Központja. Az utóbbi közvetlenül a Tudomá-

nyos, Műszaki és Környezeti Minisztérium irányítása alatt áll, a tudományos információszolgáltatás központja és mint oktatási központ is tevékenykedik. Információs infrastruktúrája kiemelkedik a többi könyvtár közül, az egyetemi könyvtárak többsége ugyanis még nem használ számítógépes rendszert könyvtártechnikai feladatai megoldására. Az épülő adatbankok a CDS/ISIS program alapján készülnek, mivel azt az UNESCO díjtalanul bocsátotta rendelkezésre. A készülő adatbankok elsősorban az új külföldi beszerzéseket tartalmazzák, mivel ezek megvételéhez nehezen szerezhető meg a szükséges valuta. Az internet használatának a legtöbb könyvtárban nincsenek meg a technikai feltételei, a használat árát a könyvtárak nem tudnák költségvetési keretükből fedezni. Azok részére, akik képesek a használati díjat megfizetni, Hanoiban mintegy száz internet-képző áll rendelkezésre.

A fejlődés lehetősége a gazdasági élet szempontjából legfontosabb 14 egyetem könyvtárában biztosítottak látszik, mert a Világbank az észak-vietnámi felsőoktatási intézmények modernizálására és korszerű felszerelésére hatéves terv keretében (1999-2005) 104 millió US dollárt bocsát rendelkezésre.

A fejlesztést nehezíti a könyvtárosok hiányos képzettsége. A könyvtárosképző intézmények (a Nemzeti Egyetem és a Tudományegyetem információs és könyvtárosképző szakjai) sem technikai felszereltségükkel, sem oktatóikkal nincsenek a korszerű információs képzésre felkészülve. A képzőintézetek könyvtárainak struktúraváltására és a könyvtári tanszékek gyökeres reformjára lenne szükség. Nincsenek megfelelő továbbképzési lehetőségek sem. Bár a képzőintézmények időnként többhónapos tanfolyamot is szerveznek a könyvtárosok számára, ezek azonban csak a könyvtárosi alapismereteket nyújtják. A vietnámi könyvtárosok a modern könyvtári és információs technikával csak külföldi tanulmányutakon tudnak megismerkedni. 1989-ig a szocialista testvérországokat, az NDK-t és a Szov-

jetuniót látogatták, jelenleg az ambiciózus könyvtárosok – elfogadható angol tudással – az Egyesült Államok és Ausztrália könyvtárait keresik fel legszívesebben tanulmányutak keretében.

(A cikk szerzője részt vett a 2001 novemberében Hanoiban a Goethe Intézet által rendezett vietnámi-német könyvtárosi konferencián, leírási akkori tapasztalatait tükrözik.)

(Katsányi Sándor)

02/218

PEURELL, Erik: A distribution dilemma = Scand.Public Libr.Q. 35.vol. 2002. 1.no. 28-30.p.

Svédország: az államilag támogatott könyvek terjesztési rendszere és kölcsönzésének alakulása

Kölcsönzés; Könyvkiadás és könyvkereskedelem; Közművelődési könyvtár; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági

A svéd nyilvános könyvtárak 1999 óta részesei a kormányzat könyvtámogatási rendszeréből. Valamennyi település és majdnem száz könyvkereskedő részese egy-egy példányban azokból a könyvekből, amelyek a támogatási programba bekerültek. Ez évente 700-800 címet jelent.

A svéd kiadók 1975-től folyamodhatnak kiadványtámogatásért. Eredetileg az új svéd felnőttirodalom, a szépirodalmi fordítások, a gyermek és ifjúsági irodalom, felnőtt ismeretterjesztő és irodalmi klasszikusok támogatása volt a cél, később azonban ez többször is módosult, kibővült, noha az alapelvek változatlanok maradtak: a címek széles skáláját kiváló minőségben kell kiadni.

A támogatási rendszer egy 1968-as felmérés nyomán jött létre; a felmérés eredményeit 1974-ben adták közre *Boken* címmel (A könyv). Az 1997-ben készült hivatalos kormányzati jelentés (*Boken i tiden*, A könyv szerepe napjainkban) már a terjesztés támogatását is tervbe vette. A svéd nemzeti kulturális tanács feladata a támogatásban szereplő könyvek elosztása; az első szállítmányok 1999 első

felében indultak el 289 településre. A kiadók 385 példány nettó árának 50%-át kapják meg támogatásként, és ők küldik el a könyveket; néhány plusz-példányt egy terjesztő vállalat kap, amellyel a kulturális tanács áll kapcsolatban, és kijelöli, ki kapja ezeket. (A támogatási javaslat az adott mű irodalmi értékének függvénye.)

A támogatás eredményességét megvizsgáló felmérés készült az érdeklét könyvtárakban, milyen volt a támogatott könyvek aránya az állománygyarapodásban, a kölcsönzésben az 1999., és 2000. évben; ennek eredményét ismerteti részletesen a cikk. (A felmérést 2001-re nézvést megismétlik.)

(Murányi Lajos)

02/219

SEYMOUR, Chaim: A time to build: Israeli cataloging in transition = Int.Cat.Bibl.Cont. 30.vol. 2001. 4.no. 63-64.p. Bibliogr. 11 tétel.

A katalogizálás kihívásai Izralben

Bibliográfiai számbavétel; Számítógép-hálózat

Az izraeli könyvtári helyzetkép hasonló nagyságú európai országokéhoz hasonlítható. A fő könyvtár típusok az iskolai könyvtárak, a közkönyvtárak, és a főiskolai-egyetemi könyvtárak. Izrael nemzeti könyvtára a jeruzsálemi Héber Egyetemet is kiszolgálja. Az 1999-es World of Learning hét olyan könyvtárat sorol fel, amely 250 ezernél több kötettel rendelkezik. Az állomány katalogizálásához négy karakterkészlet szükséges: európai, héber, arab és cirill. Két nagykönyvtárban folyik retrospektív konverzió az OCLC RETROCON szolgáltatásának használatával. Magas prioritást élvez az internet-források katalogizálása. Előkészületek folynak egy PC-alapú kliens-szerver szoftverre való áttéréshez, amely a Unicode használatával megoldani látszik a magánhangzók kettős bevitelének problémáját.

(Autoref.)

02/220

BILIŃSKI, Lucjan: Biblioteczny bilans 2001 roku = Po-radnik Bibl. 2002. 2.no. 3-6.p.

Lengyelország: könyvtári mérleg 2001-ből

Könyvtárügy

2001 folyamán a lengyel köz(művelődési) könyvtárügy vegyesen ért el sikereket, illetve szenvedett el kudarcokat. A legjelentősebb siker a könyvtári törvény olyatén módosítása volt, miszerint „a nyilvános könyvtárakat nem szabad más intézménnyel, valamint iskolai könyvtárral összevonni.” Ez megszünteti azt az ádáz küzdelmet, amelyet a könyvtárak a kultúrházakkal és az iskolai könyvtárakkal erőszakolt összevonása ellen vívtak, s ehelyett szuverén módon, mondhatni: saját jogon szervezhetik a munkájukat. Így mindenekelőtt az olvasómozgalom fellendítését, hatókörük növelését, amely „makroszinten” stagnál. Pontosabban: az olvasói létszámot úgy sikerült minimálisan növelni (országosan 28 ezer olvasóval), hogy közben a falusi könyvtárak 52 ezer olvasót veszítettek. Nagyjából a könyvtárak száma is stagnálni kezd: mindössze 161 intézmény szűnt meg, de e tekintetben is a városi szféra mérsékelte a fogyás mértékét. Az év folyamán a személyi adatok védelmének főfelügyelete kifogásolta, hogy a köz(művelődési) könyvtárak túl sok adatot regisztrálnak olvasóikról, s ezért a jövőben kénytelenek lesznek kevesebb adattal beérni. Így a továbbiakban nem fogják feljegyezni a beiratkozók apjának nevét (sic!), munkahelyét (helyette foglalkozási kategóriákkal fognak élni), eltekintenek a személyi igazolvány számának és a születési időpont nyilvántartásától (helyette személyi számmal fognak dolgozni).

Az év folyamán az állománygyarapítást hirtelen megdrágította a folyóiratok és a könyvek megadóztatása. Emiatt csökkent a beszerzés mértéke (a 80-as évek végén 100 lakosra 18 kötet esett átlagosan, most ez a mutató 5,5 kötetre csökkent volna, ha a problémában nem sikerült volna részleges

kompenzációt elérni azzal, hogy meghatározott szakfolyóiratok adókulcsa maradt a nulla, s ha a kulturális minisztérium pótlólagosan forrásokat nem biztosít az állománygyarapítási elszegényedés részbeni ellensúlyozására.

Az ún. nemzeti könyvtári vagyon témakörében két probléma is felmerült 2001-ben. Az egyik, hogy nem egészen egzakt annak szabályozása: valójában mi is tartozik bele. (Ez pl. árvíz- és más elemi károk megállapításánál eminens szükséglet volna.) A másik, hogy az ellenőrzési kormány szerv vizsgálatai az őrzésben bizonyos lazaságokat állapítottak meg, miközben ez a szerv egyszersmind felhívta a figyelmet a digitalizálás meggyorsításának elkerülhetetlen voltára is. (E gyorsítást az ügyben érdekelt könyvtárigazgatók felkészítésével indították meg.) Végül javult a könyvtárosok bérezése is, ám sokkal kisebb mértékben, mint amilyenben az érintettek reménykedtek.

(Futala Tibor)

02/221

BARDI, Luca: Dalle biblioteche di universita ai sistemi bibliotecari di ateneo: la situazione in Italia = Boll.AIB. 42.vol. 2002. 1.no. 23-34.p, Bibliogr. 8 tétel.

Res. angol nyelven

Az egyetemi könyvtáraktól a felsőoktatási könyvtári rendszerekig: az olasz helyzet

Egyetemi könyvtár; Helyi gépi hálózat; Gépi könyvtári hálózat

Az egyetemi könyvtári rendszer koncepciójának elfogadottsága Olaszországban az 1980-as, 90-es években fejlődött ki. Egy rendszer-tulajdonságokkal rendelkező szervezeti struktúra definiálását széles körben tekintik az egyetemeken belüli hatékony könyvtári szolgáltatások kialakítása kulcsfontosságú elemének. Mivel hiányzik a szervezeti szempontú áttekintés a könyvtári rendszerekről, a cél egy országos kép kialakítása volt az egyetemi könyvtári

szektorról, különös tekintettel a szervezeti struktúrára, a következők megállapítása érdekében: 1. a különböző egyetemeken milyen mértékben ment végbe a könyvtári rendszerek megvalósítása; 2. milyen formában kezdtek működni az egyetemi könyvtári rendszerek; 3. melyek a főbb egyetemi könyvtári rendszer-modellek (a rendszer-struktúrák kategóriái alapján osztályozhatók-e az egyetemi könyvtári rendszerek?). Ennek érdekében részletesen elemezték a vonatkozó szakirodalmat, melyben nyomon követhető a könyvtári rendszer koncepciójának fejlődése és értelmezése; tanulmányozták a „webszajtókat”, s ezzel az új technikával, ami a megfigyelés a dokumentációs elemzés keverékének tekinthető, virtuális megfigyelést végeztek; részletes kérdőívet küldtek (elektronikus úton) mindazoknak, akik az olasz egyetemeken a könyvtári szektor felelősei, összesen 72 székhelyre. A 45 kitöltött kérdőív a téma iránti rendkívüli érdeklődést bizonyítja. Az eredmények szerint 26 egyetemen (a válaszok 58%-a) alkot a könyvtári szektor valódi rendszert, míg 13 válasz (28%) utalt arra, hogy úton vannak a rendszerré szervezés felé. A rendszerré válás, a rendszerek aktiválása az esetek 90%-ában 1990 és 2000 között történt meg.

A rendszer-szerűségnek különféle jelei (indikátorai) vannak, mint pl. a könyvtári rendszer említése az egyetem statútumában; koordinációs szerv a könyvtári szektorban és annak hatásköre az anyagi és emberi erőforrások elosztásában; a könyvtárosok részvétele a központi, ill. rendszer-szintű munkálatokban; egységes integrált könyvtári rendszer használata a teljes szervezetben; az elektronikus források leírásai egységes adatbázisban (katalógusban) vannak; létezik az egyetem digitális könyvtárára vonatkozó tervzet, melyben közös finanszírozással egységes, koordinált szolgáltatásban integrálnák a különféle elektronikus szolgáltatásokat és eszközöket, stb. A válaszoló egyetemek nagy többségében ezek a mutatók különböző mértékben jelen vannak, ám valószínű, hogy a nem válaszolók in-

kább a szervezeti szempontból kevésbé fejlettek számát gyarapítja.

A rendszerek gyenge pontjai között főként az állománygyarapítási politika, a rendszer fenntartására irányuló egyetemi politika hiánya, a hiányzó koordináló egység és a forrás-elosztás kontrolljának nehézségei említendők, mint a valódi rendszer kifejlődésének komoly akadályai.

(*Mohor Jenő*)

02/222

D'ALESSANDRO, Dario: Le biblioteche provinciali: 1991-2001. Rinnovamento o aggiornamento? = Boll. AIB. 42.vol. 2002. 1.no. 35-41.p.

Res. angol nyelven

Az olasz megyei könyvtárak 1991-2001 között: megújulás vagy korszerűsödés?

Magyei könyvtár

Közép- és Dél-Olaszország megyei székhelyeinek közkönyvtáiról 1991-ben készült felmérés, függetlenül azok adminisztratív (ill. tulajdoni: megyei, városi, konzorciumi ill. non-profit szervezeti) hovatartozásától. A 2001-ben megismételt vizsgálat szerint a 18 könyvtár heti nyitvatartási óráinak száma összesen 9 és féllal emelkedett, olvasóinak (használóinak) száma 415-ről 481, a kölcsönzéseké 114-ről 165 ezerre nőtt. A személyzet létszáma 1991-ben 339, 2001-ben 299 állandó és 103 ideiglenes alkalmazású fő volt. Az „informatizáltságot” tekintve megkétszereződött az országos könyvtári szolgálat (SBN) rendszerhez csatlakozottak, és 13-ról 5-re csökkent a sem helyi, sem országos információs hálózatban részt nem vevők száma. 2001-ben az olvasók számára nyolcan nyújtanak internet-hozzáférést, közülük egy nem ingyen. Az adatokon túl, az 1997 óta rendezett négy, a megyei könyvtárakkal foglalkozó szakmai összejövetel eredményeit is figyelembe véve érdemes megjegyezni, hogy a megyei könyvtár mint jelenség egész Olaszországban

jelen van, illetve, hogy az 1980-as évek végétől 2001-ig nyolc olyan székhelyen alapítottak megyei könyvtárat, ahol már volt működő városi közkönyvtár, viszont egyetlen városi könyvtárat sem alapítottak ott, ahol volt megyei könyvtár. Megyei (vagy konzorciumi) könyvtár ma az olasz megyék egy harmadában van, s ennek egyik okát a regionális törvénykezés azon erősödő tendenciájában látjuk, mely a könyvtári terület (és különösen a könyvtári rendszerek) koordinációjának feladatát megyei szintre helyezi át, beleértve a korszerűsítés és a szakmai továbbképzés feladatait is.

(*Mohor Jenő*)

02/223

VISLYJ, A.I.: Elektronnye biblioteki Rossii. Problemy formirovaniâ i ispol'zovaniâ = Naučn.Teh.Bibl. 54.roč. 2002. 3.no. 18-26.p.

Oroszország elektronikus könyvtárai. Kialakulásuk és használatuk problémái

Elektronikus könyvtár

A www.lib.ru internet-címen elérhető, Makszim Maskov által egyéni kezdeményezéssel létrehozott orosz elektronikus könyvtár napjainkban mintegy harmincezer kötetnyi könyv teljes szövegét tartalmazza. A hagyományos oroszországi könyvtárak egyikének sincs ilyen méretű teljes szövegű adatbázisa. Ennek oka azonban egyszerű: Maskov egyetlen szkennelvel dolgozva és építve állományát, sajnos, nem tartja be a szerzői joggal kapcsolatos rendelkezéseket, ráadásul szolgáltatásait ingyen teszi elérhetővé az interneten keresztül. Tevékenysége nyomán az orosz információ- és könyvtártudományban kérdések sora merült fel: milyen mértékben kötelesek a hagyományos könyvtárak másolni könyveiket és egyéb dokumentumaikat; mit és milyen sorrendben másoljanak; mit kell tenniük a már lemásolt és elektronikus formában elérhetővé tenni kívánt dokumentumokkal a róluk szóló tájékoztatás érdekében; milyen már létező, mások által

elektronikusan hozzáférhető dokumentumot kell beszerezniük saját állományuk számára is; hogyan kell értelmezniük a szerzői jogot az internet vonatkozásában.

Az utolsó problémától indulva: az érvényben lévő, szerzői jogról szóló orosz törvény világosan fogalmaz a másolást és az elérhetővé tételt illetően egyaránt, függetlenül attól, hogy magának az internetnek külön paragrafust nem szentel. A törvény alapja az, hogy adott művet sokszorosítani a szerző engedélye nélkül nem szabad, sem magánszemélynek, sem intézménynek (tehát könyvtárnak sem). Mégis: az elektronikus könyvtárak anyaga gyarapszik, a szerzők hallgatnak (hiszen ez számukra szinte ingyen reklám...), az internet-használók pedig csendes örömmel nyomtatnak ki teljes műveket a hálóról. Ez a folyamat azonban még legfeljebb négy-öt évig tarthat, addig, amíg Oroszországban is meg nem erősödik az üzleti alapon működő elektronikus könyvkiadás és könyvkereskedelem.

A következő kérdés a hagyományos könyvtárak esetében az, szüksége van-e a könyvtárnak pl. „A Mester és Margarita” interneten szabadon elérhető elektronikus változatára saját gyűjteménye számára, ha nyomtatott példányokkal már rendelkezik. Ha igennel válaszolunk is, azonnal újabb problémák sora merülhet fel, hiszen a könyvtárnak döntést kell hoznia arról, joga van-e az internetről való „leszedésre”; melyik és milyen műveket őrizzen meg ezzel a módszerrel „örök időkre”; a folyton változó technikai eszközök világában melyeket alkalmazza ahhoz, hogy a megőrzés valóban örökre szóljon; hogyan építsen olvasóknak szóló szolgáltatást az elektronikus dokumentumokra. És az sem ves�hető soha szem elől, hogy – ha ez valóban a könyvtárak feladatai között kell, hogy szerepeljen – mindezek megvalósításához pénzre, sok pénzre van szükség.

A „mit és milyen sorrendben érdemes elektronikusan is elérhetővé tenni” kérdésre a válasz egyszerű. Ha akad megrendelő, vállalkozó, szponzor és pon-

tosan körülhatárolható a megcélzott dokumentumok köre – a munka máris elkezdődhet. Az újabb problémát e feladatok megoldásakor a régi és ritka könyvek csoportja jelenti, hiszen ezek eredeti példányait az állományvédelmi szempontok miatt csak a legritkább esetben vehetik kézbe az olvasók, itt lenne tehát leginkább szükség a másolt-digitalizált példányokra, ugyanakkor e dokumentumkör talál a legritkábban anyagi támogatókra.

A feldolgozás az elektronikus dokumentumok esetében is a hozzáférés elengedhetetlen feltétele, ugyanúgy szükség van bibliográfiai leírásra, szakozásra és tárgyszavazásra, mint a hagyományos dokumentumok esetében, egy kiegészítéssel: fontos a dokumentum URL-címének rögzítése is. E címek gyakori változása, megszűnése, átalakulása miatt az interneten elérhető elektronikus dokumentumokat – jó és alapos válogatás mellett – maguknak a könyvtáraknak kell az olvasók és a használók számára hozzáférhetővé tenni, hiszen éppen ez az intézménytípus deklarálja feladatai között a megőrzés mellett az információhoz jutás biztosítását.

(Hangodi Ágnes)

02/224

SCHMOLLING, Regine: In Spanien unterwegs nach Europa. AVE (Alta Velocidad Espanola): Strukturveränderungen im Hochgeschwindigkeitstempo = Bibliotheksdienst. 36.Jg. 2002. 2.no. 141-149.p.

Könyvtárügy Spanyolországban

Együttműködés -belföldi; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Tudományos és szakkönyvtárak

A spanyol könyvtárügy felépítése követte az 1978. évi alkotmánymódosítás decentralizációját. A 17 autonóm tartomány viszonylag önálló információ- és könyvtárpolitikát folytat, a központi kormányzat azonban erőteljes koordinatív szerepet tölt be: felelős a nemzeti bibliográfiáért és garantálja a spanyol polgárok számára az információhoz és a kultúrához való szabad hozzáfutást. A tudományos kuta-

tás és a kutatóintézetek központi terve (IDOC, Plan de Información y Documentación, 1985.) kiemelten hangsúlyozza a tudományos információk digitális formában való elérhetőségének fontosságát, s ehhez kapcsolódva elsőrendű feladatának tekinti az információs infrastruktúra megteremtését.

Az Oktatási és kulturális minisztérium Könyvtári koordinációs osztálya fogja össze a különböző minisztériumok és az egyes tartományok közötti könyvtárügyi együttműködést: szervezi a központi katalógus munkálatait, kiadja a könyvtári statisztikát, szemináriumokat, kongresszusokat szervez, számítógépes tájékoztatószolgálatot tart fenn, kooperálja a könyvtáros egyesületek és a felsőoktatási könyvtárosképzési intézmények tevékenységét.

Spanyolországban összesen 8500 könyvtárat tartanak számon, ebből 56 állami nyilvános könyvtár, melyet az Oktatási és kulturális minisztérium tart fent, további 3200-at a tartományok, települések vagy magánfenntartók, ezek többsége kis intézmény. Az állami nyilvános könyvtárak a tartományi székhelyeken vagy a nagyobb városokban működnek. A könyvtáráépítést és az új technikai felszerelést központi beruházási terv foglalja magába, így tudták elérni, hogy a föderatív államigazgatási rendszer ellenére valamennyi állami könyvtár egységes számítógépes rendszerrel dolgozik: a REBECA-val, IBERMARC formátumban.

A spanyol Nemzeti Könyvtárat 1712-ben alapították V. Fülöp kastélykönyvtárának nyilvánossá tételeivel. 1892 óta a mai épületében működik, az Oktatási és kultuszminisztérium közvetlen irányítása alatt. Állománya 8 millió kötet, ebből 25 ezer kézirat, 3 ezer ősnymtatvány. A 70-es években az egyetemi könyvtárak szűkössége miatt nagyvonalúan beengedték az egyetemistákat is, de 1991-ben egy királyi dekrétum a könyvtár funkcióját a klasszikus nemzeti könyvtári feladatokra korlátozta. Az átfogó védelmi intézkedések miatt a könyvtár ma nem egy nyitott kutatóintézetre emlékeztet, hanem egy Biblio-Pentagon-ra. A raktár szűkössé-

gét az 1999-ben Alcalá de Henares-be helyezett tároló könyvtárral oldották meg, itt 15 millió kötet elhelyezésére lesz lehetőség.

A tartományi könyvtárak tudományos intézmények, melyek a saját régiójukból kötelezpéldány joggal rendelkeznek, s ennek alapján szerkesztik a tartomány bibliográfiáját. Történeti gyűjteményük is gazdag. Tudományos tevékenységüket a mellettük működő, közművelődési jellegű központi nyilvános könyvtárak szélesebb körű szolgáltatásai egészítik ki. A tartományi könyvtárak közül kiemelkedik a madridi (Biblioteca Regional de Madrid). Állománya 350 ezer kötet. 1994-ben egy régi gyárépületben kapott új helyet, a híres El Aguilar sörfőzde 1912-ben emelt épületében. Ennek eredeti factory-stílusát megőrizve egy 9200 m² alapterületű korszerű könyvtárat teremtettek benne. A sajátos megoldású épület előreláthatólag a spanyol könyvtáráépítések látogatott Mekkája lesz. – Andalúzia tartományának könyvtárát nem a székhelyen, Sevillában helyezték el, hanem az egykori arab Andalúzia fővárosában, Granadában. Prézens könyvtár, az olvasók általánosabb igényeit a vele egy épületben működő központi nyilvános könyvtár elégíti ki. – A toledói tartományi könyvtár érdekessége, hogy az Alcázar második emeletén helyezték el, patinás történeti környezetben.

Spanyolországban 60 egyetemi könyvtár működik, túlnyomó részük még hagyományosan decentralizált formában. Az a törekvés, hogy minden könyvtártechnikai tevékenységet központosítsanak, az egyes intézetekben csak szolgáltató állomások maradjanak. Ilyen elvek szerint működik pl. a III. Károly Egyetem könyvtára, melynek központja egy tipikus modern campus-könyvtár, hatalmas olvasói térrel, olvasóbarát kiszolgálással. (Nyitvatartás vizsgaidőben éjszaka 1-ig.)

A könyvtárak együttműködését, a bibliográfiai adatok cseréjét könnyűvé teszi az egységes katalogizációs rendszer: egész Spanyolországban a MARC (ISO 2709) változatát jelentő IBERMARC formátu-

mot használják. Jelenleg az egyik legfontosabb feladatnak a spanyol történeti könyvállomány közös katalógusának összeállítását tartják. A Patrimonio Bibliográfico 1999-ben közel 300 ezer 15-20 századi címadatot tartalmazott, ez 500 könyvtár 564 ezer példányát tükrözte. A másik nagy közös vállalkozás a tudományos könyvtárak közös katalógusa. Ez a Consejo Superior de Investigaciones Científicas nevű tudományos tanács keretében készül, mely 97 tudományos könyvtárat foglal magába, a természet-, a műszaki- és a társadalomtudományok területéről. A központi katalógus a résztvevő könyvtárak könyvállományának 86%-át, a folyóiratoknak 100%-át tartalmazza. A könyvtárosok képzése a III. Károly Egyetemen történik. 3 év alatt szerzhető könyvtárosi diploma, további két év szükséges „licenciatura” (kb. az egyetemi végzettségnek megfelelő fokozat) elnyeréséhez. Kísérletként lehetőséget adnak arra is, hogy a más szakon diplomát nyertek egy 15 hónapos könyvtárosi-informatikai tanfolyam elvégzésével „az információs és dokumentációs szektor diplomás mérnöke” képesítést kapjanak. – Akik közalkalmazottként akarnak nyilvános könyvtárban elhelyezkedni, azoknak – Németországhoz hasonlóan – a szakvizsgákon túl még egy külön közalkalmazotti vizsgát is le kell tenniük, ennek tartalma tartományonként más és más.

(Katsányi Sándor)

02/225

KUMP, Ziga: Aktuelle Entwicklungen im Bibliothekswesen der Schweiz. Neues aus den Öffentlichen Bibliotheken = BuB. 54.Jg. 2002. 2.no. 91-94.p.

Res. angol és francia nyelven

Közkönyvtárak Svájcban

Könyvtári hálózat; Közművelődési könyvtár; Módszertani központ

Svájc könyvtártörténete nem olyan régi, mint Németországé, ahol már korán mozgalmak indultak közkönyvtárak alapítására. Itt csak az 50-es és 60-as években „gyült lángra” a közkönyvtár gondolata. A erős regionális megosztottság ellenére újabban a régió feletti megoldások és a centralizáció melletti kampányok komoly korszerűsítési eredményekhez vezettek. A fejlődés leginkább az audiovizuális és elektronikus anyagok integrációjával és az internet könyvtári használatának elterjesztésével vált nyilvánvalóvá a használók számára. Egy másik irányvonal mentén növekvő figyelmet fordítanak a különféle használói célcsoportok igényeinek kielégítésére. Továbbá, az „új közgazgatás” beindulásával a könyvtárak arra kényszerültek, hogy újraértékeljék és optimalizálják szolgáltatásaikat. Végül a modern szolgáltatási formák nagyobb együttműködést igényelnek a könyvtárak és a szakkönyvtárosok között.

(Autoref.)

02/226

NEUBAUER, Wolfram: Aktuelle Entwicklungen im Bibliothekswesen der Schweiz. Die wissenschaftlichen Bibliotheken = BuB. 54.Jg. 2002. 1.no. 87-90.p.

Res. angol és francia nyelven

Tudományos könyvtárak Svájcban

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -belföldi; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés

Svájc tudományos könyvtárainak legfontosabb szervezeti sajátosságai:

- A legnagyobb egyetemek a kantonok intézményei, az egységes felsőoktatási rendszer kidolgozása most folyik.

- Az állam tartja fenn a két műszaki egyetemet és négy további nagy kutatóintézetet.
- A tudományos intézetek nagy része Zürichben működik.
- A fentiekén kívül számos intézményi ill. magán tudományos intézet működik, pl. a mezőgazdasági minisztérium 6 kutatóhelye, az Elektronikai és mikrotechnikai központ Neuenburgban, az IBM kutatóintézet Rüslikonban stb. A magánszféra vállalkozói könyvtárait újabban drasztikusan leépítették vagy megszüntették.

Svájcban 12 egyetem működik, szervezetenként heterogén formákban. A legrégebb az 1460-ban alapított bázeli, a legújabb az 1996-ban létrehívott luganoi egyetem. Állományuk 100 ezer és 5,6 millió kötet között mozog, a könyvtárosok száma 15-200 között. Számítógépes szolgáltatásaik is rendkívül változatos színvonalúak. Az ország német nyelvű területein (a „Német-Svájc”-ban) az egyetemi könyvtárak az Aleph rendszert használják, bár nem egységesen, hanem öt eltérő módozatban. A könyvtárigazgatókból álló „Német-svájci egyetemi könyvtárak konferenciája” (KDH) működteti a „Német-svájci információs szövetség”-et (IDS). A francia nyelvterületeken a 90-es évek közepén a VTLS rendszert vezették be, s itt központi katalógust is létrehozta. Ezt a rendszert a RERO (Réseau des Bibliothèques Romandes et Tessinoises) működteti, melynek számos közművelődési könyvtár is tagja. A VTLS rendszer átdolgozott változatát használja a Svájci Állami Könyvtár, mint nemzeti könyvtár is.

A „Szövetkezett műszaki főiskolák” (ETH) könyvtára a természettudományos és műszaki információk országos szakkönyvtára. Hatóköre kiterjed a saját főiskolájának ellátásán kívül Svájc többi természettudományi és műszaki egyetemének ellátására, és ki kell elégítenie az ipar részéről jelentkező igényeket is. Az ETH könyvtára működteti a NEBIS könyvtári szövetséget, mely 60 könyvtárat foglal magába. Fő feladata az Aleph500 üzemeltetése.

A tudományos könyvtárak 1999-ben a kedvezőbb vásárlási feltételek érdekében konzorciumot alkottak. Tagjai: az Állami Könyvtár, az egyetemi és főiskolai könyvtárak, kutatóintézetek könyvtárai. A 2000-2003-ig futó program keretében (melynek 2007-ig szóló meghosszabbítását tervezik) a konzorcium anyagi kerete 19 millió CHF volt, ennek 92%-át adatok vásárlására fordították 20 tudományos adatbanknál.

A könyvtárosok képzése a legutóbbi időig nem állami oktatási intézményben történt, hanem a Svájci Könyvtárosok Szövetsége (BBS) keretében. Jelenleg két könyvtárosi végzettséget adó főiskola működik. A következő képzési formák vannak:

- Tudományos könyvtáros. (Német-Svájcban ilyen képesítést a Könyvtárosok Szövetsége adhat egyetemi diplomával már rendelkezőknek, kétéves tanfolyam elvégzése után, Francia-Svájcban ezt a képesítést a genfi egyetem adhatja három szemeszteres posztgraduális képzés formájában.)
- Diplomás könyvtáros. (Ezt a képesítést főiskolán lehet megszerezni Genfben vagy Chur-ban nappali tagozaton három tanulmányi év után, vagy esti képzés formájában azoknak, akik már legalább három éves szakmai gyakorlattal és valamilyen egyetemi vagy főiskolai fokozattal rendelkeznek.)
- Információs asszisztens. (A képzési idő három év, a gyakorlati ismereteket könyvtárban, az elméletieket szakiskolában kell megszerezni. A képzést a kantonok szervezik.)

(Katsányi Sándor)

Központi szolgáltatások

Lásd 210, 251, 286

Együttműködés

02/227

LEIGHTY, Gwendolen Rochester: ALADN: the Academic Library Advancement and Development Network = Bottom Line. 15.vol. 2002. 1.no. 24-28.p.

Az ALADN, az amerikai felsőoktatási könyvtárak fejlesztéssel kapcsolatos tapasztalatcsere-fóruma

Felsőoktatási könyvtár; Támogatás -pénzügyi -általában; Tapasztalatcsere; Vezetés

Az ALADN (*Academic Library Advancement and Development Network*) 1996-ban jött létre, azért, hogy az (amerikai) felsőoktatási és tudományos könyvtárak fejlesztésével foglalkozók számára nyújtson lehetőségeket a közös gondolkodásra, a kölcsönös probléma-megoldásra. Ennek érdekében levelező fórumot működtet, évente konferenciát rendez és elősegíti a személyes kapcsolatok kialakulását. A részvétel ingyenes, és nyitva áll minden, a felsőoktatás és tudományos élet területén könyvtár-fejlesztéssel kapcsolatos felelős személy előtt. Megalakulása óta hat konferenciát tartott (különböző egyetemek vendégeként), levelező-listája (LIBDEV) pedig folyamatosan és igen hasznosan működik. Az ALADN résztvevői számára a hasonló kérdésekkel szembesülő kollégák közötti hálózatot nyújtja; nem verseny-jellegű, hanem az együttműködésre és a tapasztalatok megosztására összpontosít; nem formális jelleggel hozza össze a fejlesztésért felelős tisztségviselőket az egyetemi rektorokkal és a könyvtár-igazgatókkal; továbbképzéseket szervez; barátságot generál a növekvő számú fejlesztési szakember között. Mivel a pénzszerzés (*fund-*

raising) a mai könyvtár-menedzsment integráns részévé vált (különösen a felsőoktatási és tudományos könyvtárak körében), az ALADN 2001-es konferenciáját ennek a témának szentelte, különös tekintettel a fejlesztéshez szükséges anyagiak megteremtésére. Mindenkit – a csatlakozni szándékozót is – szívesen látnak a

www.library.arizona.edu/aladn/ honlapon, ahol az elmúlt konferenciákról és a következőzről, valamint a LIBDEV-re való feliratkozásról is lehet tájékozódni.

(Mohor Jenő)

02/228

GIORDANO, Tommaso: Library consortium models in Europe: a comparative analysis = Alexandria. 14.vol. 2002. 1.no. 41-52.p. Bibliogr.

Könyvtári konzorciumi modellek Európában: összehasonlító elemzés

Állománygyarapítás; Együttműködés -belföldi; Elektronikus dokumentum; Modellálás

Tizennyolc, elektronikus források közös használatára alakult konzorciumot elemeztek, a következő szempontok szerint: gyűjtőkör és földrajzi kiterjedés, szabályzat és program, irányítás, infrastruktúra és finanszírozás. Az egyes országok között jelentős eltérések mutatkoztak a fejlettségi színvonal és az alkalmazás módszere tekintetében. A történelmi és kulturális tényezőkön kívül egyéb, politikai és irányítási tényezők is meghatározó szerepet játszottak, pl. a politikai és irányítási decentralizálás foka, országos műszaki fejlesztési programok, rendszeres anyagi támogatás megléte, szervezeti felépítés, és a konzorcium jogi helyzete. Három fő modell emelkedett ki: centralizált (főleg a skandináv országokban), decentralizált (jelenleg a legelterjedtebb), és regionális (néhány országban, decentralizált politikai irányítás mellett).

(Autoref. alapján)

02/229

PORS, Niels Ole – EDWARDS, Vilas: International co-operation: the West-East relationship in EU funded projects = Libr.Manage. 22.vol. 2001. 3.no. 124-130.p. Bibliogr.

Nemzetközi együttműködés: a nyugat-keleti kapcsolatok az EU projektjeiben

Együttműködés -nemzetközi; Távlati terv

A dán királyi könyvtárosképző intézet és az angol Sunderland egyetem könyvtára munkatársainak a Tempus Phare programban szerzett kelet-európai tapasztalatai szerint itt a könyvtárosság még inkább elnöiesedett szakma és társadalmi presztízse meglehetősen alacsony. Ugyanakkor kétségtelen, hogy kiépített és intenzíven használt könyvtári struktúrát örökölték a kommunista időkből, képzett személyzettel. Ám e személyzet nem megfelelően fizetett és bére nem a teljesítménytől, hanem a kortól és a munkában eltöltött évek számától függ, szakismereteiből pedig hiányoznak(-tak) a korszerű elemek. A központilag irányítottól a piaci gazdaságra való nehéz áttérés mellett hiányzik a köz- és a magánszektor közötti együttműködés és kohézió. Míg nyugaton egy gyűjtemény értékét az olvasók érdeklődésének való megfelelés, keleten elsősorban a méret és a katalogizáltság foka határozza meg, és a folyamatos selejtezés („gyomlálás”) meglehetősen idegen gondolat – ám ez bizonyos mértékig érthető, a rendkívül alacsony állománygyarapítási keletek miatt. Sok az egyes könyvtárakban párhuzamosan folyó munka (pl. a folyóirat-feltárás), és (főleg az egyetemi) könyvtárak személyzeti létszáma a nyugatiakéhoz képest magasnak tűnik. Hiányzik az olvasó-központúság, a piaci orientáció, valamint az egyetemi könyvtárak-könyvtárosok és az oktató személyzet közötti kapcsolat. (Lényegesen több ugyanis a tantermi oktatás, és kevés az önálló ismeretszerzés követelménye.) Nehézkesek és elméleti-ek a szakmai viták, hosszadalmasak a döntési folyamatok. A kelet-európai kollégákkal folytatott hét

éves munka alatt szemtanúi voltak a korábban hiányzó információ-technológiai infrastruktúra komoly kiépülésének és az ahhoz szükséges szakismertetek elterjedésének.

(Mohor Jenő)

Könyvtárosi hivatás

02/230

GANNON-LEARY, Pat – PARKER, Sandra: The Round Table on Women's Issues snapshot project: the status of women in libraries, internationally = IFLA J. 28.vol. 2002. 1.no. 17-23.p.

Res francia, német, spanyol és orosz nyelven

A nők helyzete a könyvtárakban – nemzetközi felmérés

Felmérés [forma]; Női munkaerő

A cikk az IFLA Round Table on Women's Issues által támogatott felmérésről számol be, amely a női könyvtárosok helyzetét vizsgálta világszerte. A kutatást kérdőívek, majd ezt követően e-posta segítségével végezték. A következő kérdések eredményeit tárgyalja: a nők szerepe a társadalomban az információs korban; a nők elismerése a könyvtáros szakmában; igaz-e az információs világban, hogy a férfiak hamarabb jutnak magasabb pozíciókhoz, mint a nők; fizetési kérdések; képzettség és továbbképzés. Kiemeli azokat a munkahely-típusokat, ahol a válaszolók szerint egyenlőtlenségek vannak, végül további olvasmányokat és további kutatást javasol.

(Autoref.)

Lásd még 258

Oktatás és továbbképzés

02/231

MORAN, Barbara B.: Practitioners vs. LIS educators: time to reconnect = Libr. J. 126. vol. 2001. 18.no. 52-55.p.

Konfliktus a könyvtártudományi oktatás és a könyvtári gyakorlat között – ideje megegyezni

Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Könyvtárosképző intézmény; Könyvtárügy

Egyre merevebbek az álláspontok az oktatókat és a gyakorló könyvtárosokat elválasztó szakadék két partján. Igen sok gyakorló könyvtáros meggyőződése az, hogy a könyvtártudományi tanszékeken már nem folyik könyvtárosképzés, vagy pedig nem megfelelő módon. (Egyesek szerint mindkettő igaz). A felsőoktatásban dolgozók viszont úgy vélik, a gyakorló könyvtárosoknak halvány segédfogalmuk sincs már a könyvtárosképzés jelenlegi tematikájáról és a felsőoktatásról általában.

Az amerikai könyvtáros egyesület (American Library Association, ALA) 1999-ben és 2000-ben is egy-egy konferenciát szentelt a könyvtárosképzésnek, és új munkacsoportokat hozott létre. Mindezek nyomán hasznos vitákra került sor, de kevés konkrét eredmény született. A konszenzus helyett még jobban elmérgesedett a helyzet. A cikk szerzője szerint, aki maga is egyetemi oktató (University of North Carolina, Chapel Hill), ez nem baj: inkább legyen vita, mint gyűlölködés.

A gyakorló könyvtárosok fenntartásainak van alapja: sok hallgató szerez úgy diplomát, hogy nem foglalkozott olyan alapvető tárgyakkal, mint a tájékoztatás, katalogizálás vagy az állománygyarapítás; nem végez annyi könyvtáros, amennyire szükség lenne, és a helyzet egyre csak rosszabbodik; állandó hiány mutatkozik katalogizálókból és a gyermekkönyvtárosokból is. A képzésben dolgozók vi-

szont azt mondják, a változások nemcsak szükségessé, hanem előnyösekké is; őket is aggasztja az utánpótlás kérdése, de tudatában vannak annak, senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy számukra nem vonzó területekre szakosodjanak. A szakma alacsony bérei és az előmeneteli lehetőségek sem vonzzák a hallgatókat.

Az elmúlt húsz évben jelentősen átalakult a könyvtárosképzés; a változások nyomán erősebb, de egész más képzőintézmények jöttek létre: a tanszékek jelenleg jóval nagyobbak és erősebbek – mind a tanterv intellektuális tartalmát, mind a végzősök piacképességét tekintve.

A nyolcvanas éveket a könyvtárosképző intézmények bezárása jellemezte: tizenöt szűnt meg 1978 és 1993 között (a meglévők közel 25%-a), néhány pedig nehéz helyzetbe került. A bezárásnak több oka is volt; valamennyien nagyon sebezhetőek voltak, mert 1) viszonylag kicsik voltak, az egyetem legkisebb független egységei, 2) programjaikat nem ismerték az egyetemen, 3) nem volt befolyásuk, 4) nem kapcsolódtak szervesen az egyetem céljaihoz, 5) nőtték az oktatás költségei, hiszen már szakosodott (graduate) hallgatókat képeztek, és nem voltak alsóéveseik (undergraduates).

A képzőintézmények bezárása rendkívüli hatást gyakorolt a szakmára, de a képzésre még inkább. Az oktatók nézetei és elképzelései is megváltoztak: nyilvánvalóvá vált, bármelyik képzőintézményt bezárhatják. Ebben a fenyegető helyzetben csak a tantervek átdolgozása látszott járhatónak. Az új programok sokkal komplexebbek lettek, amelyben a könyvtártudományi ismeretek csupán a tanterv egyik részét teszik ki. Sokkal több hallgatót kellett toborozniuk, hogy több támogatáshoz juthassanak. A túlélés érdekében az oktatóknak vállalkozókká kellett válniuk. Ezek nyomán a könyvtárosképző intézmények is átalakultak. A változások másik hajtóereje a technikai fejlődés volt. Már előzőleg is ezek az intézmények a többiekénél jóval előbbre jártak: az új technológiák szerepeltek a tantervben (auto-

matizálás, információs rendszerek). A kilencvenes években nyilvánvalóvá vált, hogy a technika, elsősorban a személyi számítógép és az internet átalakítja majd mindennapjainkat. A legtöbb könyvtárosképző intézmény készen állt arra, hogy kihasználja a fentiek iránti igényt, és kurzusokat indítottak. Az is jellemző rájuk, hogy a könyvtártudomány központi helyet foglal el az oktatásban, de számos egyéb területen is folytatnak képzést, illetve lehet fokozatot szerezni, pl. informatikából és annak rokon területeiből. Az alsóbb éves hallgatók számára is kínálnak informatikai tanulmányokat. Jóval nagyobbak lettek a tanszékek, mint régen, és a könyvtáros-hallgatók mellett olyanok is vannak szép számban, akik más területeken fognak majd elhelyezkedni. A könyvtárosi hivatás hagyományos értékei mindaddig megőrizhetők, amíg lesznek olyan hallgatható tárgyak, amelyek ezeket az ismereteket tanítják; akik könyvtárosok akarnak lenni, ezekre járnak, de a többi előadást azokkal fogják hallgatni, akik más területre készülnek. A túléléshez – lehet gazdaságossági követelményeknek is nevezni –, a nagyobb oktatói létszámhoz, a sokkal több hallgatóhoz több kurzust kell indítaniuk a képzőintézményeknek, elsősorban a technikai ismeretekkel bővítve. (Jelentős szerepet kap ma már a távoktatás is.)

A könyvtárosképzés eredetileg a könyvtárakban zajlott Amerikában, csak 1923 után, a Williamson-jelentést követően jelent meg az egyetemeken. Emiatt aztán „két urat kell szolgálnia”: a szakmát és az egyetemet – az utóbbinak állandóan bizonyítva létjogosultságát.

A gyakorló könyvtárosok és az oktatók két külön világban működnek, és nagyon ritkán érintkeznek egymással. A feladat tehát a kapcsolatfelvétel és a párbeszéd, hogy ez az áldatlan állapot végre megszűnjék.

(Murányi Lajos)

02/232

McINERNEY, Claire – DALEY, Alex – VANDERGRIFT, Kay E.: Broadening our reach: LIS education for undergraduates = Am.Lib. 33.vol. 2002. 2.no. 40-43.p.

Új programok alsóéveseknek az amerikai könyvtáros iskolákban

Könyvtárosképzés -felsőfokú

A könyvtár- és információtudományt oktató felsőfokú intézményekben egyre több alsóéves (undergraduate) hallgatót látni, akik olyan tárgyakat is kívánnak tanulni, amelyek révén a terjeszkedő és izgalmas információs iparban is el tudnak majd helyezkedni. A képző intézmények attraktív, új programjai révén az oktatók az eddiginél jóval nagyobb létszámú hallgatóssággal tudják megismertetni az információs és kommunikációs technológiák természetét, komplexitását és humán alkalmazását. Ezen új programok nyomán drámaian megváltozott az oktatói felelősség és felfogás, a tanszék egyetemi presztízse is nőtt.

A cikk szerzői, akik valamennyien a Rutgers egyetem (New Brunswick, NJ) kommunikációs, információs és könyvtártudományi tanszékének (School of Communication, Information and Library Studies, SCILS) munkatársai, az oktatott programok kidolgozása indítékainak és filozófiájának kifejtése mellett ismertetik a nagyobb létszámú, fiatalabb hallgatói korosztály megjelenésének oktatásmódszertani kihatásait, majd a Rutgers egyetemen kidolgozott programjaikról szólnak részletesen esettanulmányszerűen, több professzor és diák véleményét idézve. A tanulmány egyik lényeges mondanivalója, hogy a SCILS alsóéves diákjainak zöme nem a természettudományi érdeklődésükből került ki, hanem elsősorban a társadalomtudományi, művészeti és irodalomtudományi szakok mellé vették fel az informatikai kurzusokat, szívesen tanulják ezeket a tárgyakat (major), mivel ezeket az ismereteket elengedhetetlennek tartják jövőbeli munkahelyükön való boldoguláshoz.

(Murányi Lajos)

02/233

ROBINSON, Lynn – BAWDEN, David: Distance learning and LIS professional development = *Aslib Proc.* 54.vol. 2002. 1.no. 48-55.p. Bibliogr.

A távoktatás és a könyvtárosok

Kísérlet; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Távoktatás

A távoktatás (TO) elméleti és módszertani kérdéseit szakirodalmi szemlében tekinti át a két angol szerző (City University, London). A TO nem napjaink találmánya, „levelező kurzusok” régóta léteznek: az első adat az 1720-as évekből származik, a 19. század elején már gyorsírást és idegen nyelveket oktattak így, a század második felében pedig Európában és az Egyesült Államokban is elterjedt. Napjainkra újra az érdeklődés előterébe került a nyitott oktatással és az élethosszig tartó tanulóval egyetemben. A modern TO megszületése a British Open University megalapításához (1970) kapcsolható, amelyet számos hasonló intézmény követett szerte a világon. Az elméleti alapok közül azt elemzik, milyen gyakorlati folyománya van a TO sajátosságainak a tananyagra és a feldolgozás módszertanára. A társadalmi környezet változásai miatt a tanulás már nem köthető kizárólag a fiatal korosztályhoz, hiszen ma már átszövi az emberek életét (a szakképzést nem lehet „letudni egy életre”), és a gyakorlat, a különféle szakmák és maguk a tanulók igényei is befolyással bírnak a tanulás tartalmára. A tanuló felnőttek maguk határozzák meg, mit akarnak elsajátítani, a tananyag pedig multidiszciplináris jellegű.

A TO-nak nincs minden igényt kielégítő meghatározása, de öt ismérvvvel jól körülírható: 1) a tanár és a tanuló a tanulási folyamat során nem találkozik egymással, 2) a legtöbb esetben a tanulók sem találkoznak egymással, 3) egy oktatási rendszer vagy szervezet tevékenykedik a tanulás megtervezésében, a tananyagok előkészítésében és a tanulók segítségével, 4) megfelelő technikai eszközöket al-

kalmaznak, 5) kétoldalú kommunikációt biztosítanak a tanár és a tanuló(k) között.

A felnőttek önálló tanulását androgógiának nevezik, és az is nyilvánvaló, hogy ez a tanulás egészen más, mint a gyermekeké. Az a lényege, hogy az önálló tanulás nemcsak a tananyag és a témák kiválasztásából áll, hanem a gyors változásokhoz való egyéni alkalmazkodás is egyben, és ugyanakkor a társadalom természetének, saját helyzetének és tapasztalatainak a kritikai visszatükrözése is. A kérdés az, miképpen tudja a TO ezt az egyéni ismeretszerzést támogatni. Itt kap szerepet a készségek (competencies) ideája: a felnőtt még nem tudja az elején, mit is fog elsajátítani, de azt igen, milyen készségekre akar majd szert tenni. (Ez főleg a gyakorlati ismeretek terén igaz.)

A TO-ban részt vevők tanulási szakaszai a megértésből, az alkalmazásból és a személyes fejlődés érdekében folytatott tanulásból állnak. A tanár szerepe egész más, mint a hagyományos iskolában, inkább segítőtje és kalauza a tanulóknak, mintsem az ismeretek átadója. A folyamat során a cél ismeretek nyújtása és a kritikai gondolkodás segítése; ezeket kell a kommunikáció és az interakció kereteibe illeszteni. (Interakció nemcsak a tanuló és az instruktor, hanem a tanuló és a tananyag, illetve a tanulók között is folyik.) A tananyag kialakításánál különös fontossággal bírnak az alábbi jellemzők: legyen világos felépítésű („könnyen emészthető”), legyen közvetlen a stílusa, tartalmazzon konkrét tanácsokat és javaslatokat, ösztönözzön eszmecserére, kérdések feltevésére stb., próbálja felkelteni a személyes érdeklődést a tárgyalt téma iránt, legyen gondosan felépítve és világosan körülhatárolva. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindenki más-más módszerrel tanul, tehát az instruktornak (ideális esetben) ezt is figyelembe kell vennie, és a csoport elvárásainak ismeretében „testre kell szabnia” a tananyagot. A fentiek alapján kell tehát összeállítani a TO során használt anyagokat. A tanulás során végzett tevékenységformáknak há-

rom típusa különböztethető meg: a megértés, a készségek alapjainak elsajátítása és a készségek alapján feladatok megoldása. Az is nagyon fontos, hogy az ismeretszerzés lehetőleg a következő „lépcsőfokokon lépegetve” történjék: az információ megszerzése, megértése, alkalmazása, elemzése, szintetizálása és értékelése.

A címben szereplő könyvtártudományi alkalmazásra már nem tér ki a tanulmány, de ezeket az elveket a szerzők egy rövid nemzetközi – „Digitális készségek a nyílt társadalmak számára” (Digital

literacy for open societies) címmel rendezett – könyvtár- és tájékoztatástudományi tanfolyamon Budapesten, a Kelet-Európai Egyetemen négy éven keresztül a gyakorlatba is átültették. A tanfolyamot 2001-től részben távoktatási formában szervezik meg; ennek értékelése nyomán majd ki, helyes volt-e a kiindulásuk. (A már lezajlott tanfolyamokról írt cikkük a Program című folyóirat 2002. évi 2. számában jelent meg, a szerzők Robinson, Kupryte, Burnett és Bawden.)

(Murányi Lajos)

KÖNYVTÁRAK ÉS TÁJÉKOZTATÁSI INTÉZMÉNYEK

Nemzeti könyvtárak

02/234

SCHWENS, Ute: Die Deutsche Bibliothek – gesetzlicher Auftrag und elektronische Publikationen = Z.Bibliothekswes.Bibliogr. 49.Jg. 2002. 1.no. 13-17.p.

A német nemzeti könyvtár törvényes kötelezettsége az elektronikus publikációk gyűjtésére

Állománygyarapítás; Elektronikus dokumentum; Megőrzés; Nemzeti könyvtár

A Frankfurt am Mainban található Die Deutsche Bibliothek (DDB) Németország központi megőrző könyvtára és nemzeti bibliográfiai központja, valamint nemzeti könyvtár is egyben. A törvényi szabályozás szerint a kiadók (előállítók) két ingyenes példány kötelesek a DDB-nek beszolgáltatni, a könyv-

tár ezeket a köteles példányokat feldolgozza, bibliográfiaileg regisztrálja és az eredeti példányokat tartósan megőrzi. A törvényi szabályozás tökéletesen lefedi a különböző hordozókon (floppy, CD-ROM, DVD stb.) kiadott dokumentumokat, de az online és hálózati kiadványokra nem terjed ki a hatálya; már 1996-ban felmerült mind állami, mind kiadói oldalon, hogy szükséges lenne ezekre is kiterjeszteni a törvényt. Ekkor a DDB egyik részlege (Elektronische Depotbibliothek) öt kiadóval együttműködve tapasztalatok gyűjtésébe fogott, hogy megfelelő alapot teremtsen a törvénynek a kiterjesztéséhez. A munkacsoport ismeretei és azzal párhuzamosan, 1998 júliusa óta beszolgáltatott elektronikus disszertációk terén szerzett tapasztalatok képezik az alapját annak az önkéntes beszolgáltatási eljárásnak, amelyet a DDB 2001 szeptemberében vezetett be.

A hálózati kiadványok beszolgáltatásának szabályozásával a DDB azt a célt tűzte ki maga elé, hogy

- a „transzfer-képes” hálózati kiadványokra és metaadataik, valamint egyéb adatszolgáltatások átadására nagyüzemileg használható utakat létesít,
- biztosítja a kiadványok konzisztenciáját és hitelességét,
- megoldja a hosszú távú archiválás kérdését,
- ugyanakkor az azonnali felhasználás lehetőségét is megteremti.

Ezek a szándékok azonban két ponton is ütköznek a jelenlegi kiadás technikai valóságával: nem minden kiadvány „transzfer-képes”, és a „transzfer-képesek” közül sem mindegyik használható fel a tömegméretekben működő rendszerben.

A beszolgáltatás első szakaszában a DDB különösen nagy hangsúlyt helyez arra, hogy

- azoknak a kiadóknak a hálózati kiadványait dolgozza fel, akik az együttműködési szerződés keretében önkéntesen beszolgáltatják azokat,
- elsősorban azokat gyűjtse, amelyeknél nagy az esély, hogy elvesznek, mivel más hordozón nem állnak rendelkezésre,
- azokat a hálózati kiadványokat részesítse előnyben, amelyek gyűjtéséhez és megőrzéséhez a beszolgáltatás jelenlegi technikai állapota lehetőséget biztosít.

A szerzői jogvédelem alatt álló kiadványok ingyenes használata csak a DDB olvasótermeiben lehetséges; külső hozzáférésre csak a védelem alá nem eső kiadványok (pl. az online disszertációk) esetében van mód.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a gyűjtés irányelveit sokkal körültekintőbben kell meghatározni, mint a jelenlegi gyűjtőköri szabályzatban (ld. deposit.ddb.de/netzpub); általában érvényes, hogy mindazokat a hálózati kiadványokat gyűjtik, illetve be kell szolgáltatni, amelyek

- a) kiadói vagy előállítói a törvény hatálya alá esnek, és amelyeket

- b) nyilvános kommunikáció hálózatokon tesznek közzé.

Nem kerülnek gyűjtésre (a lista még bővül)

- a) a filmek, hangos képsorozatok, a diaképek, az üzleti, éves és közigazgatási jelentések
- b) elektronikus levelek (kivéve az ebben a formában terjesztett, rendszeresen vagy rendszertelenül megjelenő periodikumok)
- c) a szolgáltatásokról tájékoztató kiadványok, keresőszolgálatok, és azok a hálózati kiadványok, amely web-lap formájában egy-egy intézmény vagy vállalkozás tevékenységét mutatják be,
- d) azok a hálózati kiadványok, amelyek egy később publikálandó kiadvány vázlatjai csupán,
- e) azok a hálózati kiadványok, amelyek más hálózati kiadványok kivonatai csupán,
- f) a kiadvány-előzetesek („kóstolók”),
- g) a csak egy-egy állományhoz kapcsolódó jegyzékek minden fajtája,
- h) egy később meghatározandó terjedelmet el nem érő hálózati kiadványok.

Fontos szempont a tartós megőrzésben résztvevő intézmények közötti munkamegosztás – országos, regionális, szakterületi és főiskolai szinten egyaránt. Az elektronikus kiadványoknak más az „életciklusa”, ezért a folyamatban résztvevők szerepét, valamint a megőrzésben résztvevő szerverek kritériumait meg kell határozni. A DDB központi megőrző funkciója az elektronikus kiadványok esetében tehermentesítené a regionális feladatokat ellátó könyvtárakat, és számukra csatolásokat biztosítana. A külföldön megjelenő német nyelvű kiadványok is a DDB gyűjtőkörébe tartoznak, így szükség van nemzetközi együttműködésre is (pl. az osztrák és a svájci nemzeti könyvtárral).

A hosszú távú megőrzés történhet egy másik hordozóra való átvitelrel (migrációval) vagy a teljes rendszerkörnyezetnek egy új, magasabb platformra történő leképezésével (emulációval). A lényeg az, hogy az adatok akkor is változatlanul rendelkezésre álljanak, ha a közreadó már a hálózaton nem kí-

nálja többé. A DDB stratégiai megfontolásai a 2001. év végén lezárult három éves NEDLIB-projekt (Networked European Deposit Library) eredményein alapulnak, amely a hosszú távú megőrzéssel és hozzáféréssel foglalkozott. Az elért eredmények az alábbiakban foglalhatók össze:

- 1) az emulációs eljárásnak a hosszú távú felhasználhatóság terén való kipróbálása,
- 2) speciális metaadatok erre a célra való összeállítása,
- 3) az e-kiadványok piacának alakulásáról szóló előrejelzés elkészítése,
- 4) egy tároló-rendszernek a piac-releváns szabványainak kidolgozása,
- 5) az elektronikus kiadványok hosszú távú megőrzése témakör szójegyzékének az elkészítése,
- 6) az elektronikus kiadványok tároló-rendszere folyamatmodelljének a kidolgozása,
- 7) egy tároló-rendszer felépítése irányelveinek az összeállítása.

A hálózati kiadványok szerepe a következő évek során egyre nő. A DDB jelentős személyi és technikai erőfeszítéseket tett ezeknek a kiadványoknak a gyűjtéséért és tartós megőrzéséért. Emellett a nyomtatott kiadványok száma is egyre nő: az elmúlt évben kerekén 226 ezer kiadványt regisztráltak, 4%-kal többet, mint 1999-ben.

(Murányi Lajos)

02/235

BRYGFJELD, Svein Arne: The National Library of Norway and the digital challenge = Scand.Public Libr.Q. 35.vol. 2002. 1.no. 14-17.p.

A norvég nemzeti könyvtár és a digitalizálás kihívása

Digitalizálás; Nemzeti könyvtár

A Norvég Nemzeti Könyvtár (NNK) nemcsak az analóg médiumok valamennyi fajtáját, hanem a digitális dokumentumokat is kezeli; igen aktív tevékenységet folytat: az analóg dokumentumok digitá-

lis formába konvertálásától kezdve foglalkozik az internet-alapú szolgáltatásokkal, a multimédiás adatbázisokkal és a digitális dokumentum-kötelespéldányaival is. A jövőben az új és fejlett szolgáltatásokat már mindenki az otthonában is elérni majd.

Az NNK-t 1989-ben alapították a ranai részleg megnyitásával. Már ekkor, a technika által biztosított távoli hozzáférés korai szakaszában, éppen annak bizonyítására a fővárostól 1000 kilométerre hozták létre, hogy a távolság nem jelenthet akadályt. Ugyanebben az időben módosították a kötelespéldányok törvényi szabályozását, amibe már belekerültek az elektronikus dokumentumok is. Az NNK később bővült egy oslói részleggel és az igazgató irodájával.

A gyors technikai fejlődés, a világháló és a digitális dokumentumok nagy száma új helyzetet teremtett. Az NNK lépést tartott a fejlődéssel mind az infrastruktúra, mind a szakértelem terén; elsőként biztosított tömeges hozzáférést digitális fényképekhez a világhálón keresztül, vezető szerepet játszik a digitális hangarchívum felépítésében és a digitális dokumentumok kötelespéldányait tekintve is élen jár. Szakosított részleget hozott létre az audiovizuális dokumentumok kezelésére.

A könyvtár egyik legjelentősebb programja a „Hosszú távú megőrzés raktára” elnevezésű projekt (Long-Term Preservation Repository, LTPR), amely a jövőbeli projekteknek is alapjául szolgál, és a digitális formában történő megőrzés fizikai infrastruktúráját is adja. Főbb jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze:

- hatalmas, bővíthető kapacitás
- az NNK digitális tárgyainak tárolására szolgáló általános infrastruktúra
- a digitális információk hosszú távú megőrzésére szolgáló infrastruktúra
- a használók számára digitális tárgyakat biztosító szolgáltatások
- a szerzői jogi kérdések kezelését végző rendszerek

Közművelődési könyvtárak

02/236

VAILLANCOURT, Genevieve Gamache: Les bibliothèques publiques ou la priorité des fins sur les moyens = Doc.Bibl. 47.vol. 2001. 3.no. 103-105.p. Bibliogr.

Res. angol és spanyol nyelven

Közművelődési könyvtárak – a célok elsőbbsége az eszközökkel szemben

Elektronikus könyvtár; Közművelődési könyvtár

Az elektronikus források növekvő népszerűségének és a könnyű számítógépes hozzáférhetőség fényében sokan úgy vélik, hogy a 21. században már nem kellene új épületeket építeni a közkönyvtárak számára. Vajon megbízhatóan lehet-e tárolni az információkat a digitális kor „virtuális valóság”-ában? Az információs szakemberek és a számítástechnikusok jól tudják, hogy ez utópisztikus elképzelés, és messze esik a realitástól. Az új hordozók ideiglenes természete, a digitális gyűjtemények könnyű sebezhetősége, a nagy mennyiségű információt tárolni képes számítógépek fejlesztésének és megvásárlásának magas költségei lehetetlenné teszik olyan virtuális könyvtárak létrehozását, amelyek a létező fizikai könyvtárakat feleslegessé tennék. A hagyományos könyvtárápületekre nemcsak technikai szempontból van szükség az emberiség kollektív ismeretének tárolására és rendelkezésre bocsátására, hanem szimbolikus, társadalmi és szervezeti szempontok is alátámasztják fennmaradásukat.

(Autoref.)

- az azonosítás és a metaadatok formai követelményei
- a formátumra és minőségre vonatkozó formai követelmények
- a biztonság és a hozzáférés ellenőrzése.

Az új technológiai megoldások révén új lehetőségek nyílnak; a könyvtárak a gyűjtemények, a szolgáltatások és az együttműködés terén fejlődhetnek leginkább.

Az NNK 2001-ben indította el PARADIGMA nevű több éves projektjét, amely a digitális dokumentumok kötelespéldányaival, azok technikai, módszertani, szervezési kérdéseivel foglalkozik. (Ez a dokumentumcsoport kihívást jelent a hosszú távú megőrzés szempontjából is; ezen a téren a migrációt tekintik jelenleg az egyetlen megoldásnak.)

További új feladatok is jelentkeznek az NNK-ban; az egyik ilyen a norvég rádióval folyó együttműködés, de a kutatás-fejlesztés is tevékenységeik között szerepel (pl. nemzeti program a digitális könyvtár kérdéseinek vizsgálatáról), továbbá kutatási megállapodásokat is kötnek az ipar képviselőivel, kutatóintézetekkel és oktatási intézményekkel.

(Murányi Lajos)

Lásd még 215

Felsőoktatási könyvtárak

Lásd 216-217, 226-227, 243, 253, 256-257, 274-280, 283, 299

02/237

CZAJKOWSKI, Franciszek – SKARŻYŃSKA, Maria: Specjalistyczne punkty biblioteczne – przeżytek czy niezbedne ogniwo w przyszłościowym modelu bibliotekarstwa publicznego = Poradnik Bibl. 2002. 1.no. 6-9.p.

Szakosított könyvtári pontok. Elavult jelenségek avagy szükséges elemei a jövő nyilvános könyvtárügyének?

Közművelődési könyvtár; Szakrészleg-rendszer

AZ IFLA köz(művelődési) könyvtári alapelvei szerint a szóban forgó könyvtáraknak kivétel nélkül el kell látniuk településük (vonzáskörzetük) valamennyi lakosát. Ugyancsak IFLA-kíváncságot az értelmi és testi fogyatékosok megkülönböztetés nélküli ellátása is.

Ebből következik, hogy az ún. „speciális könyvtári pontok” fenntartása korántsem a múlt csökevénye, hanem kis méreteik ellenére is a ma és a holnap fontos intézményi komponenseit kell tisztelni bennük az IFLA által megkövetelt irányelvek megvalósításában.

E speciális pontokat megfelelő szerződések kötésével bárhol ki lehet alakítani, ahol a hátrányos helyzetű csoportok és egyének megtalálhatók. Torunban és régiójában 2000 folyamán 33 ilyen egység működött: közülük magában Torunban 19, a környező városokban 8, és falvakban 6 helyen. E pontok gondozói-működtetői között 9 pedagógus, 11 foglalkoztatás-egészségügyi ellenőr, 5 egészségügyi kiegészítő személy és 7 pszichológus-könyvtáros volt található.

2000 folyamán az iménti 33 egység majdnem 1600 olvasót tartott nyilván. Az általuk megvalósított forgalom több mint 21 ezer könyvtári egységet tett ki. Az olvasók 49%-a 25-60 éves, 27 %-a 19 évnél fiatalabb és 15%-a 60 évnél idősebb volt.

E könyvtári pontok állományát valamennyi előfordulásukban a közönség érdeklődéséhez, értelmi-fizikai lehetőségeihez képest kell kiválogatni és fej-

leszteni. Különös gondot érdemelnek azok a pontok, amelyek értelmileg és testileg súlyosan hátrányos helyzetű gyerekek és fiatalok életterében működnek.

(Futala Tibor)

02/238

FOBEROVÁ, Libuše: Veřejné knihovny a ochrana osobních údajů = Čtenář. 54.roč. 2002. 3.no. 75-76.p.

Nyilvános könyvtárak és a személyes adatok védelme

Adatvédelem; Közművelődési könyvtár

Csehországban a 101/2000 Sb. sz. törvény rendelkezik a személyi adatok védelméről. Az ellenőrzési hivatal esetenként a közkönyvtárakban is ellenőrzi, hogy eleget tesznek-e a személyi adatok kezelésében a törvényi meghagyásoknak. A cikk egy ilyen ellenőrzési alkalom tapasztalatait teszi „közhírré”. A könyvtárak két személyi adatbázist tartanak fenn, illetve tartanak naprakészen. Az egyik a munkatársak személyi adatait tartalmazza, a másik az olvasókét. A továbbiakban e második adatbázisról és a vele való „élésről” lesz szó.

A könyvtárat az ellenőrzés arról győzte meg, hogy nincs szükség „adattúltengésre”. Elég az olvasó nevét, születési dátumát és lakcímét nyilvántartásba venni. Tehát a szóban forgó könyvtár a továbbiakban nem regisztrálja sem a személyi, sem a személyi igazolvány számokat. Viszont a siketek és a vakok fogyatékosági adatait csak külön (orvosi) engedéllyel szabad nyilvántartásba venni.

A kölcsönzések listáit a továbbiakban le kell választani a személyi adatokról, és akként tanulmányozni-feldolgozni őket.

A személyi adatokat tartalmazó kartotékokat bizalmasan kell kezelni, az időközben feleslegessé vált adatlapokat mielőbb meg kell semmisíteni. A megsemmisítési akcióról jegyzőkönyv készüljön.

A személyi adatok kezelésének szabályait, a zártan tárolt adatbázishoz való hozzáférést a könyvtár

szervezeti szabályzatában, ügyrendjében és az adatkezelésre jogosultak munkaköri leírásában egyaránt részletesen szerepeltetni kell.

A számítógépi nyilvántartás és adatkezelés szabályait különös gondossággal kell a vonatkozó szabályzatokban lefektetni, mert a velük kapcsolatos követelmények kevésbé nyilvánvalók, mint a hagyományos nyilvántartások előírásai.

(Futala Tibor)

02/239

TURKIEWICZ, Ryszard: Co zrobić z nadmiarem bibliotek w wielkich miastach? = Poradnik Bibl. 2001. 12.no. 10-12.p.

Mit lehet tenni a nagyvárosi könyvtári túltengéssel?

Városi könyvtár

A lengyelországi közkönyvtári ellátásban az a helyzet, hogy míg a falusi települések százaiban megszűntek a végpontok, az ún. kölcsönző helyek is, addig a nagyvárosokban az alacsony lakosságszámú külterületeken sem adják alább a teljes funkciójú fiókkönyvtárak működtetésénél. Ez drága „mulatság”, ellentmond a racionális gazdálkodás kívánalmainak. (Más kérdés: e teljes funkciójú fiókok állományi ellátottsága sem megfelelő emiatt.)

Wroclawban ugyancsak elaprózott hálózat található. A kívánatos koncepció az, hogy helyette tíznél több, több száz négyzetméteres fiókkönyvtár épüljön fel (egy már – példát mutatva – meg is nyílt, egy további pedig hamarosan megnyílik), amely a kor műszaki színvonalán állva, módszeresen gyarapodva, ténylegesen is ki tudja elégíteni a számára adott nagyvárosi vonzáskörzet valamennyi lakossági igényét, a külterületeken pedig épüljön le a túlságosan sok egységből álló fiókhálózat.

Ez azonban – természetesen – nem jelenti, hogy e területekről kivonul a közkönyvtári ellátás, hanem csak egyrészt igazodik a helyi (mikroközösségi) szórakozási tömegigényekhez, másrészt hasznosítja a

számítógép lehetőségeit, harmadrészt összhangba kerül a finanszírozási lehetőségekkel.

A nyitva tartás hetente 2-3 alkalommal néhány órára csökkenne. A szerző állítása szerint ez lényeges megtakarításokkal járna. Így nem kellene drága pénzért nagyobb tereket bérelni, minthogy az időnként cserélt „olvasmányos állomány” túlnyomó része állandóan ki volna kölcsönözve, olcsóbb volna az üzemeltetés, minthogy nem volna helyben olvasás, amihez friss kézikönyvtár is „illik”. A mégis felmerülő kérdésekre számítógép segítségével lehetne megkapni a válaszokat a központi könyvtárból. (A számítógép egyszeri beruházás, míg a kézikönyvtár gyarapítása állandó kiadással jár.) Végül: a személyzettel való gazdálkodás is racionálisabbá válna. A bibliobuszokat azért veti el a szerző, mert Lengyelországban a mozgó ellátás nem honosodott meg.

A cikk szerzője bevallja: javaslata korántsem nyerte meg a hagyományosan gondolkodó kollégák tetszését. Ezért még az sem biztos, hogy megvalósul, akárcsak több más hasonló, korábbi indítvány.

(Futala Tibor)

Lásd még 210-211, 213-215, 222, 225, 245, 258, 268, 279, 293

Tudományos és szakkönyvtárak

02/240

EGIDY, Berndt von: Von der Entwicklung eines Königsprojekts. Die neue Bibliothek in Alexandria = BuB. 54.Jg. 2002. 2.no. 99-103.p.

Res. angol és francia nyelven

Az új alexandriai könyvtár

Általános tudományos könyvtár; Könyvtáráépület -tudományos és szakkönyvtári

Alexandriában az ókori könyvtár hagyományait felújítva új könyvtár épült. A létrehozók nem az egykori könyvtár állományát akarták rekonstruálni, hanem a Földközi-tenger kulturális központját kívánták újból kialakítani.

Az eszmét Nixon 1974 évi egyiptomi látogatása adta, aki a régi könyvtár helye iránt érdeklődött. A felvetett kérdés (amire nem tudtak pontos választ adni) az alexandriai egyetem vezetőit új könyvtár építésére ösztönözte, a helyi kezdeményezést pedig rövidesen átvette Mubarak elnök, s az ügy ezzel nemzeti távlatot kapott. Mubarak a londoni, párizsi vagy berlini nemzeti könyvtárakkal vetélkedő intézményt kívánt létrehozni, s kezdeményezéséhez az 1990-es asszuáni konferencián jelentős nemzetközi támogatást kapott. (A legjelentősebb adomány Szaddam Husszein 21 millió US dolláros csekke volt, amit Egyiptom szerencsére még közvetlenül az öbölháború előtt megkapott.)

Az 58 országból való 524 pályázó közül a norvég Snohetta cég kapott az építésre megbízást. Az új épület nagysága, fekvése és kiképzése egyaránt fantasztikus. A tengertől 300 méterre áll a grandiózus, megdőlt kőtorony, („ferde cylinder”), oldalt gránitlapokkal burkolva, a kerek tetején keresztül megvilágítva. A hatalmas, kör alakú tető a tengerből kilépő és a földet megvilágító napkorongra, (Ré istenre) emlékeztet.

A könyvtárbelső 850 ezer m² hasznos felülete 7 különböző nagyságú szintre oszlik, ezeket magas oszlopok tagolják. A tér 8 millió kötet befogadására alkalmas, az olvasói és szolgálati helyeken kívül van benne konferenciaterem, könyvtárosképző iskola, tudománytörténeti múzeum, planetárium, étterem, gyerek- és ifjúsági könyvtár. A minőségi kivitelezés szintje rendkívül magas. A világsajtó „lenyű-

göző alkotás”-ként, „a nyolcadik világcsoda”-ként méltatta.

Kevésbé lenyűgöző azonban a könyvtár tartalmi értéke. A többi nagy könyvtári építkezéssel szemben (ahol egy meglévő nagy állomány részére emeltek új épületet), itt sem kiinduló állomány, sem kimunkált gyűjtőköri elv nem volt (az általánosságban mozgó „egyetemes könyvtár” célon kívül). Az 1990 óta gyűjtött állomány (150 ezer kötet) mögött nem áll könyvtárosi szakismeret, s különösen vegyessé teszi a gyűjteményt a további 100 ezer ajándék-könyv.

Az épület éves fenntartási költsége kb. 10 millió US dollár, a személyzeti és gyarapítási költségekkel együtt az intézmény kb. évi 15-20 millió US dollárba fog kerülni az államnak.

Súlyos nehézséget jelent a képzett munkaerők hiánya. Egyiptomban kevés szakképzett könyvtáros van, de az egyetemi kurzusokon ők is csak elméleti kiképzést kaptak, a modern könyvtári üzem gyakorlati vitelében semmi tapasztalatot nem szerezhettek, mivel Egyiptomban nincsen említésre méltó korszerű könyvtári tradíció. Különösen nagy a hiány a vezetésre képes munkaerőkben. Jelenleg a könyvtárosok közül sokan külföldön tanulmányozzák a szakmát, többnyire Unesco ösztöndíjjal.

Az új könyvtárat először 2001 októberében nyitották meg a közönség számára, félkész állapotban. Az ünnepélyes megnyitást 2002 áprilisára tervezték. Kérdéses, hogy a számítógépes információszerzés korszakában Alexandriában (amely 5 millió lakója ellenére mégis csak provinciális város a kulturális és politikai centrumot jelentő Kairó mellett) milyen lesz a hatalmas méretű könyvtár kihasználtsága? Az egyetemi hallgatók tömegeire nem lehet számítani, mert Egyiptomban az egyetemeken a jegyzetek bemagolását követelik meg, és nem a könyvek közötti búvárkodást.

Mire szolgál tehát az új könyvtár? Egyiptomban a közintézmények saját profiljukon kívül mindenek előtt az állam nagyobb dicsőségét szolgálják. Az új

könyvtárat egyesek „a szultán fehér elefántjának” nevezik. Az Alexandrina, Egyiptom első nagy kulturális beruházása a nemzeti identitás szimbóluma. Örülünk kell, hogy erre a célra egy könyvtárat szelmelek ki.

(Katsányi Sándor)

02/241

KARHULA, Päivikki – PAAVILAINEN, Elisa: Erikoiskirjastot – huippuasiantuntemuksen tukiyksiköt verkottumisen varassa = Signum. 35.vol. 2002. 3.no. 49-50.p.

A szakkönyvtáraknak a nemzeti könyvtárhálózat integráns részévé kell válniuk

Együttműködés -belföldi; Gépi könyvtári hálózat; Szakkönyvtár

Finnországban a felsőoktatási (általános tudományos) könyvtárak hangsúlyos szerepe miatt minimális a nagy szakkönyvtárak száma (Parlamenti és Statisztikai Könyvtár, ill. a Műszaki kutatóközpont információszolgálat). A különböző köz- és szakigazgatási területekhez tartozó és az ott folyó kutatásokat kiszolgáló szakkönyvtárak többsége 2-5 fővel dolgozik (pl. geológia, meteorológia, tengerészet, muzeológia, környezetvédelem). Az e könyvtárakat fenntartó kutató-fejlesztő intézetek ugyanakkor intenzív információhasználók és -termelők, és információs igényeik folyamatosan változnak, így a könyvtártól és a könyvtárostól különféle speciális jártasságokat, ismereteket követelnek meg. Az együttműködés mindeddig igazgatási vagy tudományterületi hovatartozás szerint folyt köztük, és gyakran egy adott projekt megvalósításának idejére jött létre csupán.

Az utóbbi időben megváltozott információs környezet sürgetően szükségessé teszi, hogy a szakkönyvtárak is integrálódjanak a nemzeti hálózatba. Kívülmaradásuk ugyanis olyan gyakorlati nehézségek forrása, hogy pl. az elektronikus anyagok beszerzése – kis könyvtárak lévén – túl drága számukra.

Fennáll annak a veszélye is, hogy a fejlesztési programok megvalósítása elmarad.

A nemzeti együttműködéstől a szakkönyvtárak elsősorban az alábbi problémák megoldását várják: 1) dönteni kell a FinElib szolgáltatás túl drága kínálatának finanszírozásáról; 2) együttműködést kell kialakítani a tartalomtermelési és adatbázis-projektek területén (pl. a virtuális könyvtár és a LINNEA adatbázisok), és ez utóbbiakhoz biztosítani kell az ingyenes hozzájutást; 3) fejleszteni kell az elektronikus kiadási tevékenységet; 4) dönteni kell az elektronikus dokumentumok megőrzési és archiválási kérdéseiről.

(Sz. Nagy Lajos)

Lásd még 215, 217, 243

Egyéb könyvtárak

02/242

ŠEDO, Ilja: K současnosti a budoucnosti muzejních knihoven = Nár.Knih. 13.roč. 2002. 1.no. 55-58.p. Bibliogr.

A múzeumi könyvtárak jelene és jövője

Múzeumi könyvtár

Csehországban 318 múzeum és 47 galéria működik. Ezek mindegyikének van valamilyen könyvtára. Összes állományuk 4 millió 750 ezer könyvtári egység. A teljes állomány negyede tartozik a régi és ritka gyűjtemények fogalomkörébe.

A múzeumi könyvtárak többsége a 19. század második felében keletkezett anyaintézményük ismeretterjesztő-közművelő funkciójának integráns komponenseként. A városok tetemes részében akkor a múzeumi könyvtár volt az egyetlen könyvtár. Tehát a múzeumi könyvtáraknak az „alapító atyák” szándékai szerint igencsak nyilvános könyvtárak-

ként kellett működniük. Erről írásos formában is tanúskodnak az alapítás dokumentumai.

Időközben, főként a „fejlett szocializmus” évtizedeiben ez a nyilvános funkció hovatovább megszűnt, s így e könyvtárak mindinkább zárt intézményi könyvtárként szolgáltattak csupán, azaz székhelyük nyilvános könyvtári ellátásában, se az országos és regionális könyvtárközi kooperációkban nem nagyon vettek részt.

E zártságból következett, hogy a múzeumi könyvtárak elmaradtak a számítógépesítésben is. Ami körükben e címen történt, az korántsem kompatibilis egymással, és nem más, mint „házilagos bütykölés”.

Jelenleg a múzeumi könyvtárak válaszüton állnak. Arról van ui. szó, hogy a jövőben csak azok a

könyvtárak számíthatnak biztonságos dotációkra, pályázatokon való részvételekre, konzorciumi tagságra, amelyek az új, a 257/2001. Sb. számú könyvtári törvény meghagyásai értelmében regisztrálták magukat. Ezért komoly energiákat kell fordítaniuk e könyvtárak fenntartóinak, a múzeumigazgatóknak meggyőzésére, hogy megtegyék ezt a lépést, mivel többségük a jelenlegi zártsággal – kényelmi szempontból – meg van elégedve.

Mindenesetre az e könyvtárakban alkalmazott kollégák szeretnék visszazerezni a nyilvános funkciót. Ennek jegyében szerveződött újjá a csehországi múzeumok és galériák egyesületén belül a könyvtári bizottság, amely a rendelkezésre álló rendezvényi és publikációs lehetőségek intenzív felhasználásával próbálja meg ezt az eredményt elérni.

(Futala Tibor)

MUNKAFOLYAMATOK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK

Állomány, állományalakítás

02/243

KIRCHGÄSSNER, Adalbert: Die Versorgung der Hochschulen mit wissenschaftlicher Literatur = Bibliotheksdienst. 36.Jg. 2002. 2.no. 182-187.p. Bibliogr. lábjegyzetekben.

A felsőoktatási könyvtárak szakirodalmi ellátottsága

Állománygyarapítás; Gyarapítási keret; Tudományos és szakkönyvtárak

A német tudományos könyvtárak válságba jutottak: egyfelől növekszik a tudományos információk iránti kereslet használóik körében, másfelől viszont alig növekszik, részben stagnál vagy csökken költségvetési keretük. A könyvtári statisztikák a monográfiák és a folyóiratok beszerzésének visszaesését mutatják ki.

A problémát nem oldja meg az információhordozók digitalizálása: a számítógépes szolgáltatások megjelenése nem csökkentette a nyomtatottak iránti keresletet, sőt növelte a használók igényét, és nem csökkentette, sőt növelte a könyvtárak személyi és dologi kiadásait. A könyvtárak krízise már a német tudomány színvonalát is veszélyezteti.

A probléma évek óta széles publicitást kapott:

- 1999-ben a Német Könyvtárintézet (DBI) Állománygyarapítási bizottsága nyílt levélben fordult ez ügyben a vezető folyóiratkiadókhöz,;
- 2001-ben a bielefeldi Német Könyvtárosi Napokon sajtónyilatkozatot fogalmaztak meg a könyvtári válságot előidéző áremelkedésről;
- a Folyóiratok Közös Fóruma a Bundestaghoz fordult levélben, emlékeztetve a német tudomány veszélybe kerülésére és ez ügyben a politikusok felelősségére;
- a Német Kulturális Tanács a tartományok és az államszövetség vezetőinél apellált a megfelelő működési keret biztosítása érdekében. A Kulturális Tanács kezdeményezését az FDP frakció felkarolta és a Bundestagban javaslatot tett egy azonnali különsegély programra. A javaslatot az illetékes bizottságokhoz utalták.
- ugyancsak foglalkozott a kérdéssel az egyetemi rektorok konferenciája.

Ilyen előzmények után kapott felkérést a Német Könyvtárintézet utóintézménye, az EDBI, hogy készítsen tanulmányt a témáról. A felkért Állománygyarapítási és -fejlesztési bizottság úgy látta jónak, hogy nem a már sok fórumon megfogalmazottakat ismétli meg, hanem a kérdést a könyvtárak pénzügyi krízisének tágabb összefüggésbe helyezi. Véleménye szerint ui. a „könyvtári válság” pusztán felszíni jelensége a tudományos élet mélyebb strukturális válságának, a tudományos információk létrehozásának, elosztásának és befogadásának folyamatában bekövetkezett torzulásoknak. A téma eddigi vitái a könyvtár – fenntartó – kiadó háromszögbe szűkültek le, holott a tudományos élet folya-

matának több síkja van. A jelenlegi „több pénzt” követelések megadása csak rövid távú megoldást jelentene. Az EDBI javaslatai:

- A tudományos információk létrehozásának síkján(alkotók): A szerzői jog rendszerének megváltoztatásával el kell érni, hogy a folyóiratban történő publikálás státusz- és presztízsértékével egyenértékűvé váljanak a tudományközvetítés egyéb, kevésbé költséges csatornáit is.
- A felhasználók síkján: Szabályozó elemként megfontolandó lenne a végső felhasználók költségrészesedése a térítéses adatbankok igénybevétele esetén, megegyezően a Tudományos Tanács ajánlatával. (Ezzel azonban nem szenvedhet csorbát az esélyegyenlőség és a vélemény- és információszabadság.)
- A fenntartók síkján: Új felsőoktatási és kutatói intézetek kialakításánál és a fejlesztésnél biztosítani kell a megfelelő információs bázist is.
- A kiadás síkján: Új kiadói politikával el kell érni, hogy a jelenlegi monopol helyzet helyett a konkurencia lehetőséget adjon az alternatív publikációs modellek megerősödésére.
- A könyvtárak síkján: széles körben koordinált vásárlással, konzorciumok szervezésével a számítógépes folyóiratoknál is meg kell szerezni azt az előnyt, amihez a könyvtárak az adatbankok terén konzorciumaik révén már hozzájutottak.

(Katsányi Sándor)

02/244

BICKERS, Patrick M.: New ways to acquire old books: adding out-of-print titles to the library's collection = Coll. Res.Libr.News. 63.vol. 2002. 3.no. 173-175, 188.p.

Új módszerek régi, kifogyott könyvek beszerzésére

Könyvvásárlás; Módszertani útmutató [forma]; Számítógép-hálózat

Az oktatókat az egyetemi könyvtárban akkor éri a legnagyobb megrázkódtatás, amikor kiderül, hogy a következő félévben nélkülözhetetlen könyvek már nem kaphatóak a kereskedelemben, vagyis kifogytak (out-of-print). Emiatt az utolsó pillanatban változtatni kell a tematikán, a diákok elesnek fontos információforrásoktól, és a könyvtár tekintélye is csorbul. Egyik sem jó senkinek. Tény azonban, hogy a könyvek sokkal hamarabb kifognak, mint azelőtt, mivel a kiadók sokkal kisebb példányszámokban jelentetik meg a könyveket. Ez a jelenség nem ismeretlen a gyarapítók előtt keserű tapasztalatok nyomán. A megoldás az, ha jól eligazodnak a kifogyott könyvek „alvilágában”. Szerencsére ma már jóval könnyebb a dolguk, mint azelőtt, mert az internet forradalmasította a már nem kapható könyvek beszerzését: 1) a használt és ritka könyvekkel foglalkozó kereskedők nevét és címét egy virtuális piacon meg lehet találni, 2) az elektronikus levelezés segítségével gyorsabb és eredményesebb velük a kapcsolatfelvétel, 3) több könyvkereskedőnek már saját weblapja van, ahol készletéről tájékozódhatunk és a könyveket azonnal meg is rendelhetjük. A legnagyobb és a legismertebb cégek, amelyek nagyjából hasonló módon működnek, a következők:

- Alibris/Bibliocity (www.alibris.com)
- Bibliofind (www.bibliofind.com)
- Bookfinder (www.bookfinder.com)
- Advanced Book Exchange (www.abebooks.com)
- 21 North Main Street
(www.21northmainstreet.com)

(A keresés ezekben az adatbázisokban szerző és cím szerint végezhető, néhány esetben kulcsszavakra is.)

Az újdonságokat forgalmazó könyvkereskedők is felfigyeltek a kifogyott könyvek iránti nagy keresletre, és egyik-másik azt is vállalja, hogy a kiadóknál kifogyott rendeléseket beszerzi a használt könyvek piacáról (pl. Blackwell North America stb.).

A továbbiakban a gyarapító könyvtáros-szerző a munkahelyén, a Missouri állambeli Kansas City egyetemi könyvtárában kialakított gyakorlatot ismerteti, amelynek nyomán a megrendelt, de kifogyott címek mintegy 60 százalékát sikerült hosszabb-rövidebb idő alatt beszerezniük.

(Murányi Lajos)

02/245

KRUK, Miroslav: The superstitions in public libraries: alive and well? = Aust.Libr.J. 50.vol. 2001. 4.no. 349-363.p. Bibliogr. 22 tétel.

Él és virul a babonák témája a közkönyvtárak állományában?

Közművelődési könyvtár; Ponyvairadalom

A 19. század társadalmi reformerei úgy gondolták, hogy a babona fokozatosan ki fog halni. A formális oktatási intézmények (iskolák egyetemek) és az informális oktatás intézményei (pl. közkönyvtár, sajtó) egyaránt a pozitívista és gyakorlati eszméket terjesztették a haladás előmozdítására. A civilizáció épületét három erős oszlop tartotta: az állam, a tudomány és az intézményesített vallás. A huszonegyedik század elejére azonban a társadalmi helyzetkép erősen megváltozott. A tudományt az emberek gyanakvással szemlélik, és az állam és a vallás is meggyengült. Ebben a környezetben a babona kiválóan érzi magát, és a közkönyvtárakba is utat talált magának. A könyvtár nemes célja a tudás terjesztése, de ez veszélybe kerülhet, ha a tudást hamissággal helyettesítjük.

(Autoref.)

Lásd még 286

Állományvédelem**02/246**

TEPER, Thomas H. – KRAEMER, Beth: Long-term retention of electronic theses and dissertations = Coll. Res.Lib. 63.vol. 2002. 1.no. 61-72.p. Bibliogr.

Az elektronikus szakdolgozatok és disszertációk hosszú távú megőrzése

Disszertáció; Elektronikus publikáció; Megőrzés; Szakdolgozat

Az amerikai egyetemeken egyre növekszik az elektronikus disszertációs programok száma és népszerűsége. Az azonos alapok (a tézisek és disszertációk elektronikus – digitális – formában készülnek és jutnak el a bírálókhoz, illetve az esetleges érdeklődőkhöz) azonban számos különböző formában valósulnak meg. A műszaki variációk (a formátumok különbözősége) azonban számos nehézséget vet fel ezeknek az egyedi dokumentumoknak a kezelése és megőrzése terén. Az egyetemeknek éppen úgy felelősséget kell vállalniuk e dokumentumok megőrzése és hosszú távú rendelkezésre bocsátása iránt, mint amilyen hagyományos felelősségük van az egyetemi könyvtáraknak és/vagy levéltáraknak a papíron létező tézisek és disszertációk megőrzése és rendelkezésre bocsátása terén. Az elektronikus disszertációs programok kidolgozóinak figyelembe kell venniük, hogy a rövid távú előnyökért (egyszerűbb és olcsóbb előállítás és kezelés) nem kell-e a hosszú távú megőrzés sokkal magasabb költségeivel fizetni.

(Mohor Jenő)

Különgyűjtemények**02/247**

PALOMINO, Jean-François: Cartographie et révolution numérique: la bibliothèque a l'ère électronique = Doc. Bibl. 47.vol. 2001. 3.no. 119-122.p. Bibliogr. 9 tétel.

Res. angol és spanyol nyelven

Térképek és a digitális forradalom – az elektronikus kor könyvtára

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Térképek gyűjteménye

A digitális forradalom és az internet növekvő használata jelentős hatást gyakorolt a térképek használatára és konzerválására. Szakemberek, egyetemi hallgatók és egyszerű olvasók egyaránt használják a digitális térképeket, és a folyamatban lévő projektek is bizonyára hasznosnak fognak bizonyulni. A fejlődő technológiáknak köszönhetően egyre jobb minőségű elektronikus térképekhez lehet hozzáférni. A Québec-i nemzeti könyvtár honlapjáról kb. 1500 térkép érhető el. Jóllehet a szabványosítás még nem valósult meg, a konzerválási célú digitalizálás mértéke növekszik. Egyre kevesebb térképet nyomtatnak papírra, és a digitális földrajzi adatok használata is növekvőben van. Ugyanakkor ezeknek a dokumentumoknak a hosszú távú megőrzésére is szükség van, és számos könyvtár ilyen módszerek kifejlesztésén dolgozik.

(Autoref.)

Feldolgozó munka

02/248

AYRES, F.H.: Authority control simply does not work = Cat.Classif.Q. 32.vol. 2001. 2.no. 49-59.p.

A besorolási adatok egységesítése a gyakorlatban nem működik

Besorolási adatok egységesítése

A szerző esettanulmányok segítségével bizonyítja, hogy a besorolási adatok egységesítése egyszerűen nem működik. Bemutatja, hogyan végezték el a szóban lévő esettanulmányokat a BOPAC2 keresőrendszer segítségével, amely a normál OPAC-ok képességeit maghaladóan nagy találati fájlok letöltésére és többféle megjelenítési formátum kezelésére képes. Hangsúlyozza a besorolási adatok kezelésének fontosságát nemcsak a könyvtári katalógusok, hanem az internet esetében is. Emiatt, különös tekintettel a befektetett tetemes költségekre, minél előbb tenni kellene valamit a probléma megoldására. A szerző ennek érdekében többféle módszert is javasol.

(Autoref.)

02/249

SAARTI, Jarmo: Consistency of subject indexing of novels by public library professionals and patrons = J.Doc. 58.vol. 2002. 1.no. 49-65.p. Bibliogr.

Regények tárgyi feltárásának következetessége a közkönyvtárosok és a használók gyakorlatában

Indexelés; Kísérlet; Közművelődési könyvtár; Próza; Tárgyi feltárás

A cikk azt vizsgálja, milyen következetességgel indexelik a könyvtárosok és a használók a regényeket. A résztvevőknek ugyanazt az öt regényt kellett tárgyszavakkal ellátniuk, a regények osztályozására készült finn teaurusz segítségével. Az indexelés következetessége alacsonynak bizonyult; a

szerző ennek lehetséges okait tárgyalja. Közread egy tipizált indexelésre készült algoritmust, és javaslatokat tesz a regény-visszakereső rendszerek és a regények tartalmi feltárásának fejlesztésére.

(Autoref.)

Lásd még 219, 254

Katalógusok

02/250

MATTHEWS, Joseph R.: The value of information: the case of the library catalog = Tech.Serv.Q. 19.vol. 2001. 2.no. 1-16.p. Bibliogr.

Az információk értéke – a könyvtári katalógus

Formátum -gépi; Gazdaságosság -könyvtárban; Gépi dokumentumleírás; Katalógus

Egy könyvtár azért épít és tart karban katalógusokat, hogy segítse a használókat az információforrások megtalálásában. Lehetőség van az információk csomaghoz közvetlenül hozzáadott érték, és a katalógushoz a katalógizálási folyamat által közvetlenül hozzáadott érték kiszámítására is. Egy MARC rekord értéke a könyvtártól és a használatól függően igen változó lehet. A szerző olyan számítási módszereket mutat be, amelyekkel egy könyvtár kiszámíthatja egy MARC rekord értékét. Amíg egy könyvtár fizikai állományának értéke az évek múltával csökkenhet, a katalógusok értéke csak növekedhet. Ha a könyvtárosok jobban megértik a katalógus egyes elemeinek valódi értékét, tisztábban látják majd a katalógus karbantartására és fejlesztésére fordítandó költség nagyságrendjét és arányait is.

(Autoref. alapján)

02/251

STUBLEY, Peter – BULL, Rob – KIDD, Tony: The UK National Union Catalogue Feasibility Study. Part 1: creation of a conceptual model = New Rev. Inf. Libr. Res. 7.vol. 2001. 5-25.p. Bibliogr. 19 tétel.

Az Egyesült Királyság országos központi katalógusának megvalósíthatósági tanulmánya. 1. rész: a koncepcionális modell létrehozása

Gépi információkeresés; Központi katalógus -online; Modellálás; Szolgáltatások

STUBLEY, Peter – BULL, Rob – KIDD, Tony: The UK National Union Catalogue Feasibility Study. Part 2: observations and user testing of physical and virtual models = New Rev. Inf. Libr. Res. 7.vol. 2001. 27-45.p. Bibliogr. 15 tétel.

Az Egyesült Királyság országos központi katalógusának megvalósíthatósági tanulmánya. 2. rész: észrevételek és a fizikai és virtuális modellek tesztelése a használók által

Gépi információkeresés; Központi katalógus -online; Modellálás; Szolgáltatások

Az UKNUC (*National Union Catalogue for the UK*) megvalósíthatósági tanulmány első eredménye egy konceptuális modell, mely a várható felhasználói igényeket, a katalógus felépítését (fizikai, vagy virtuális egység), a megbízhatóság (autenticitás és autoritás) problémáit és a szolgáltatások lehetséges körét tartalmazza.

A felhasználói (legyen az olvasó, vagy könyvtár) igények: 1. forrás-felfedezés (azaz az olvasó által megfogalmazott kritériumoknak megfelelő bibliográfiai tételek létének és lelőhelyének megállapítása, formátumtól függetlenül); 2. ismert tételek keresése; 3. bibliográfiai rekord keresés; 4. automatikus keresés (rendszer-rendszer „párbeszéd”, web-interfész, Z39.50 interfész vagy az Open URL közbejöttével); 5. frissítés (új adatok bevitele). Az öt igénynek megfelelő hozzáférési pontok: szerző, cím, szerző/cím, tárgy, kulcsszó (bárhonnan), ki-

adó, kiadás ideje, szabványos azonosító (ISBN/ISSN), a helyi adatbázis azonosító jele (pl. raktári jelzet), új tétel adott szerzőtől, új tétel adott tárgyban, meglévő cím új kiadása, földrajzi hely (lelőhely), formátum.

A lehetséges architektúra-megoldások: 1. fizikailag egységes katalógus: a bibliográfiai rekordok egyetlen központi adatbázisa, az együttműködő könyvtárak állomány-adataival társítva (kérdések: a frissítés módja, a kiterjeszhetőség, fenntarthatóság, konzisztencia és a duplum-kiszűrés, a bibliográfiai rekordok minősége, teljesítmény, a felállítás és fenntartás költségei); 2. megosztott katalógus (egy központi rendszer, a résztvevő könyvtáraknak nincs saját integrált könyvtári rendszerük, hanem terminálokkal csatlakoznak a megosztott rendszerhez, pl. a norvég BIBSYS, a holland PICA); 3. Z39.50 alapú virtuális központi katalógus (problémák: a kereső kifejezések kezelése, az eredmények – különösen a nagy találati halmazok kezelése, duplum-kiszűrés, a bibliográfiai adatok minősége, a feltöltés lehetősége, teljesítmény); 4. egyéb lehetőségek, pl.: kereskedelmi adatbázis szolgáltatásainak beépítése, azonos integrált rendszerek fizikailag is központi katalógusainak virtuális egységgé kapcsolása; 5. elektronikus archívumok a központi katalógusban: belefér-e az UKNUC-ba jelentős web-források katalógizálása, milyen szabványokat (DublinCore, MARC stb.) kellene alkalmazni, kapcsolási (link) problémák, a „bibliográfiai hozzáférés” nemzeti és a web nemzetközi jellegének ellentmondása; 6. a felhasználói interfész követelményei: világos instrukciók, kezdő-haladó opciók, súgó, a találatok további kezelésének lehetőségei (automatikus duplum-törlés, rendezés, menés), a találati halmaz méretének jelzése, nagy találati halmazok kezelése és mozgás közöttük, a szükséges bibliográfiai információ (beleértve a teljes rekordot) elérhetősége, kapcsolódás a tag-könyvtárak információihoz (nyitva tartás, használati korlátozások stb.).

Szolgáltatások: 1. fizikai hozzáférés (kölcsonözhető-e az adott példány); 2. könyvtárközi kölcsonzés (e funkció integrálása egy országos adatbázisba messzire vezető kérdéseket vet fel a dokumentum-ellátó szolgáltatásokkal való kapcsolat, a díjazás és annak megtérítése stb. vonatkozásában); 3. teljes szövegek hozzáférhetősége (ebben a fázisban csak annyi, hogy ha az adott mű egy lelőhelyen „full text” elérhető, az olvasó oda kapcsolódhat); 4. személyes rendelés (ha az olvasó a megtalált dokumentumot meg kívánja vásárolni, kapcsolódhat az UKNUC fenntartóival szerződött szállítókhöz); 5. bibliográfiai rekordellátás; 6. SDI-szolgáltatás; 7. statisztikák; 8. a keresés átirányítása.

A konceptuális modell szerinti olvasói igényekkel tesztelték az egyes architektúra-lehetőségeket megvalósító működő szolgáltatásokat. A végeredmény egyértelműen a fizikai modellt képviselő COPAC (*Consortium of University Research Libraries Online Public Access Catalogue*) fölényét mutatta.

(Mohor Jenő)

Lásd még 210

Információkeresés

02/252

SUKIAŠAN, E.R.: Homo Querens (Čelovek isusij.) K probleme razvitiâ poznatel'nyh posobnostej čitatelâ v processe informacionnogo poiska = Naučn.Teh.Bibl. 2002. 4.no. 73-83.p.

Az olvasó információkeresési jártasságának fejlesztése

Információkeresés

[A tanulmány első változata angol nyelven az 1992-es madrasi tudományszervezési konferencián hangzott el, akkoriban Oroszországban semmilyen visszhangja nem volt. A szerző 2002-ben – a téma

újbbóli felmerülése és fontossága miatt – átdolgozva oroszul újra megjelentette.]

Az Orosz Állami Könyvtár gépesítésének egyik lépése az automatikus információkereső rendszer kialakítása és használata. A „homo quaerens” [kereső ember], az olvasó ma már nem csak a katalógusban találhatja meg a számára fontos információkat, hanem – főleg a számítógépek segítségével – a közvetlen keresésre is lehetősége van. Amíg nemrég sokan úgy gondolták, hogy a gépesített korszakban is csak a bibliográfus lehet az, aki, ismerve a megfelelő algoritmusokat, programokat és a terminál használatát, hatékonyan és eredményesen tudja végrehajtani az információkeresést, addig napjainkra bebizonyosodott, hogy az olvasó is járatos annyira azon a tudományterületen, ahonnan az információra szüksége van, hogy pontosan megtudja fogalmazni a keresőkérdést – tanítani legfeljebb magának a keresőrendszernek a használatára kell. Oroszországban azonban egyelőre több okból nem szerveződnék ilyen kurzusok: egyrészt az orosz könyvtárakban bevezetett integrált könyvtári rendszerek erőteljesen különböznek egymástól, így a különböző könyvtárakat használó olvasónak több különböző rendszer tanulmányozásában kellene elmélyülnie; másrészt szinte sehol sem készítették el a használt rendszer olyan pontos, ugyanakkor felhasználóbarát leírását, amely rögtön a rendszerbe lépéskor tájékoztatná az olvasót a használat alapvető szabályairól és lehetőségeiről.

A könyvtárak napjainkban az információkereső nyelv kiválasztásakor előnyben részesítik a természetes, beszélt nyelven alapuló rendszereket, azaz az elektronikus katalógusok döntő többsége kulcs- és tárgyszavak segítségével találja meg a keresett információt. Azokban az országokban ez jó megoldásnak is tűnik, ahol az angol nyelv ismerete szokásosan elfogadott (az USA és Anglia mellett a skandináv államok vagy éppen India). Oroszországban azonban, ahol ma már az orosz nyelv ismerete nem ennyire egyértelmű, hiszen sok korábbi köz-

társaságban már nem kötelező, csak fakultatív az orosz nyelv elsajátítása, sőt: a balti országokban már egyáltalán nem is tanítják, nem jelent megoldást. Így akkor, amikor az Orosz Állami Könyvtárnak automatikus információkereső rendszeréhez információkereső nyelvet kellett választania, a BBK mellett döntöttek, ez az osztályozási rendszer ugyanis alkalmas arra, hogy magát a hagyományos, szöveges keresőkérdést automatizálja, sokszorosára növelve ezzel a keresés hatékonyságát. A BBK indexelési technikája ugyanis gyakorlatilag a lényegét pontosan tükröző módon képes visszaadni a dokumentum tartalmát a mintegy 25-30, önállóan is használható és egymással (sőt: a bibliográfiai leírás elemeivel) is kombinálható keresőkifejezés segítségével. Az ilyen mennyiségű keresőkifejezést igazán a számítógépes feldolgozás után lehet kihasználni, hiszen a cédulakatalógus mindössze néhány egyszerű alapinformációra korlátozódik. Ehhez természetesen szükség van arra, hogy a használó tisztában legyen az osztályozási rendszer szerkezetével és hierarchiájával.

Egy nemrég elhunyt híres francia tudós szerint minden egyes ember rendszerező elme, egész életünkben elemzünk, összehasonlítunk, azonos jegek alapján csoportokba sorolunk és megkülönböztetünk egymástól csoportokat. Így vannak ezzel a könyvtárba betérő olvasók is: a mindennapjaik gyakorlatában alkalmazott tudományterület logikai kapcsolatainak tükröződésére kíváncsiak az elektronikus katalógusban való kereséskor is, éppen ezért szívesen megismerkednek az alkalmazott osztályozási rendszer szerkezetével, felépítésével. Ezek után már szinte a könyvtárosnál, bibliográfusnál is pontosabban képesek megtervezni a keresés stratégiáját és menetét. Kutatások sora utal arra, hogy a használók gyakran már nem is konkrét információért fordulnak a katalógushoz, hanem azért, hogy az ott alkalmazott információ-feltérési módszer segítségével saját tudásukat rendszerezhessék. Szerencsére a BBK rendszere teljesen alkalmas erre azzal,

hogy mintát ad a tudományterület strukturális meghatározására (értelmezések; történelmi, szociális, gazdasági, politikai stb. vizsgálati szempontok; célok, feladatok és a fejlődés irányai; módszerek, eszközök, a megvalósítás lehetőségei; ismérvek, mutatók; problémák, nehézségek és megoldások).

(Hangodi Ágnes)

02/253

TANNERY, Nancy Hrinia – SILVERMAN, Deborah L. – EPSTEIN, Barbara A.: Online use statistics = Med. Ref. Serv.Q. 21.vol. 2002. 1.no. 25-33.p.

Az online használatra vonatkozó statisztikák a pittsburghi egyetem egészségügyi könyvtáraiban

Online információkeresés; Statisztika

Az online gyűjtemények használatát épp úgy lehet (és hasznos) statisztikai úton mérni, mint a hagyományos gyűjteményekét. A Pittsburghi Egyetem egészségügyi könyvtárai az Ovid Technologies nyújtotta elektronikus folyóiratokat szerezte be, s az Ovid által biztosított statisztikai rendszerrel figyelte a használatot: az általános használatot, a nyomtatott és az elektronikus források használatának különbségeit, az interfész-használatot és a kiemelt olvasói kör használatát. Megállapításaik szerint az online használati statisztika a döntéshozás egyik hatékony támogató eszköze. Segít a gyarapítási (licenz) döntéseknél, egyes képzéssel vagy promócióval megcélzandó olvasói csoportok kiválasztásánál, adatbázisok és folyóiratok megtartása vagy lemondása eldöntésénél. Az adatok értékesek lehetnek a nyomtatott és elektronikus források egyensúlyának fenntartásához is.

(Mohor Jenő)

02/254

JORNA, Kerstin – DAVIES, Sylvie: Cross-language information retrieval by subject access – a distant dream? = *New Rev.Inf.Libr.Res.* 7.vol. 2001. 69-91.p. Bibliogr. 31 tétel.

Több nyelvű tárgyi hozzáférés – távoli álom csupán? Egy empirikus vizsgálat eredményei

Online információkeresés; Tárgyi feltárás; Tezaurusz

Az információátvitel és a nemzetközi kommunikáció egyre könnyebbé válik (különösen az Internet révén), így az egyre globalizálódó társadalomban az információ egyes darabjai már nem csak az egy nyelven beszélő egy kultúra számára lehetnek relevánsak. Ezt az UNESCO legutóbbi ajánlásai is felismerték (a kiber-űr egyetemes hozzáférhetősége és a többnyelvűség elősegítése és használata, *Lásd:* www.unesco.org/webworld/news). A többnyelvűség, és a kulturális és nyelvi különbségektől függetlenül azonos hozzáférést célul tűző programok többek között a DELOS, a TEL (*The European Library*), a Cobra+ és utóda, a MACS (*Multilingual Access to Subjects*) projekt. Ezek fényében, és a többnyelvű visszakeresés témájában 1970-2001 közt végzett kutatások áttekintése után megvizsgáltak két többnyelvű adatbázist. A LISA és a COPAC (*Consortium of University Research Libraries Online Public Access Catalogue*) adatbázisaiban végeztek angol német és francia nyelvű kulcsszavakkal kereséseket. Az angol kulcsszavakkal végzett keresések lényegesen jobb eredményt (több találatot) hoztak, mint a másik két nyelvűek, és még szignifikánsabb volt a különbség az angol és nem angol keresések eredményének tartalmát tekintve. Volt olyan eset, amikor a különböző nyelvű keresések találati halmazában egyetlen azonos tétel sem volt. A részletesen ismertetett mennyiségi és minőségi eredmények két központi problémára világítottak rá. 1. Valójában egyik forrás esetében sincs tárgy visszakeresési lehetőség idegen nyelvű kifejezésekkel, az egyetlen lehetőség, amit nyújtanak, a címek-

ben való kulcsszavas keresés. 2. Hiányzik az idegen nyelvű keresők támogatása: ehhez leginkább többnyelvű tezauruszokra lenne szükség. Megállapítható, hogy az idegen nyelvű keresés igen pontos kulcsszó-megfelelést igényel, míg angol nyelven valódi tárgyi keresésre van lehetőség, ami tárgy indexeken alapul. A tezaurusz-támogatás hiánya mellett az idegen nyelvű keresést a nem megfelelő csonkolás, a címekben előforduló leírási hibák is nehezítik. Mind a LISA, mind a COPAC igen távol áll attól, hogy a Cobra+ céljait megvalósítsa. Igaz, hogy egyik sem speciálisan a többnyelvű keresés érdekében készült, és adatait is máshonnan (a szakfolyóiratokból illetve a könyvtári katalógusokból) szerzi, így a megállapítások nem e két adatbázis kritikáját jelentik, hanem általánosabb problémákra mutatnak rá.

Az információkhoz való globális hozzáféréseken alapuló globális egyenlőség mind morális, mind gazdasági parancs. A globális hozzáférés egyik fontos aspektusa a nyelveken átívelő információ-visszakeresési lehetőség, ezért a könyvtári-informatikai közösség kutatásainak középpontjába kell kerülnie. A tanulmány eredményei azt mutatják, hogy még igen sok a tennivaló.

(Mohor Jenő)

02/255

AHLERS, Torsten: Betrieb eines WWW-Portals mit Unterstützung durch ein Content-Management-System = *Bibliotheksdienst.* 36.Jg. 2002. 3.no. 281-297.p.

WWW-portál üzemeltetése tartalomkezelő rendszer segítségével

File-szervezés -gépi; Honlap

1994-ben jelentek meg Németországban az első könyvtári WWW-oldalak néhány lelkes munkatársnak köszönhetően. Ezeket az oldalakat maguk a könyvtárak sem igen ismerték, mivel csak egy-két internetes munkahellyel rendelkeztek. Mára a helyzet lényegesen megváltozott: az elektronikus szol-

gáltatásokon kívül a hagyományos szolgáltatásokról szóló információk is felkerültek a könyvtárak honlapjaira. Hogy ezek mennyire fontosak, jól látható pl. a hamburgi tartományi és egyetemi könyvtár (SUB) statisztikai adatain: 1300 látogatót fogadnak naponta, a WWW-portált 1700 külső felhasználó keresi fel, és 900 gépről több mint 10 000 oldalt töltenek le. A továbbiakban a portálokkal kapcsolatos legfontosabb teendőket foglalja össze a szerző.

A működés alapfeltételei közé tartozik néhány tényező: 1) a vezetés támogatása és a tevékenység szervezeti integrálása, és a feladatok meghatározása, 2) az egyes részlegektől független gondozása, illetve az egy-egy részlegben a tartalomért felelős személy kiválasztása, számára megfelelő idő biztosítása, 3) megfelelő, a technikához értő személyzet biztosítása, 4) a hosszú távú működés feltételeinek biztosítása, a portál állandó frissítése, 5) stílus-kalauzok (a szövegezésre, formára, a szerkezetre/navigációs elemekre vonatkozó előírások) elkészítése és használata. (A tartalmi frissítés rendkívül fontos, és ezt nem célszerű a technikai személyzetre bízni.)

A tartalomkezelő rendszerek (CMS) alkalmazása jelentősen megkönnyíti a portál működtetését, noha igen drágák. A legfontosabb előnyei és tulajdonságai ezeknek a rendszereknek, hogy 1) a formai elemeket (layout) és a tartalmat (szövegeket, adatokat) külön kezelik (az ún. template-ek segítségével), 2) a szövegbevitel technikai ismeretek nélkül is elvégezhető, 3) a meglévő adatbankoknak az integrálása viszonylag egyszerű, 4) a menü-szerkezetek és a navigációs elemek ellenőrzése automatikusan történik, 5) az adatbiztonság megoldott (az ún. „rollback”-eljárással), 6) a szövegszerkesztési folyamatok irányítása, 7) a szerzők részére a feladatokhoz megfelelő jogosultságokat biztosítása, 8) a kapcsolások automatikus ellenőrzésének lehetősége (egy link-adatbank révén).

A SUB-ban 2001 elején alakult meg a WWW-csoport, amelynek tagjai a következő részlegekből ke-

rültek ki: információs technikai részleg/digitális könyvtár (4 fő), olvasószolgálat (3 fő), közönségkapcsolatok (1 fő). Valamennyien képzésben részesültek a szövegszerkesztés, a HTML-alapok, WWW-alkalmazás területén. Ezzel párhuzamosan került sor egy LINUX-alapú tartalom-kezelő rendszer (content-management-system, CMS) bevezetésére. A rendszer kiválasztása igen időigényes volt, de a megfelelő kritériumok alapján megtörtént. Az első tapasztalatok szerint a CMS működtetése-főleg a kezdeti szakaszban – jelentős munkaráfordítást igényelt az implementálás és a saját igényekhez való igazítás terén; közel egy év elteltével vált igazán gyümölcsözővé a használata. Mivel minden érdekelt maga alakíthatta ki a szövegeket, ez motiválta a munkatársakat, ugyanakkor egyszerűsödött a portál működtetése és az információk minősége is jelentős mértékben javult.

(Murányi Lajos)

Olvasószolgálat, tájékoztató munka

02/256

PAYNE, Georgina F. – BRADBURY, David: An automated approach to online digital reference: the Open University Library OPAL project = Program. 36.vol. 2002. 1.no. 5-12.p. Bibliogr.

Egy teljesen automatizált, éjjel-nappal működő online referenz-szolgálat kifejlesztése a brit Open University könyvtárában

Elektronikus posta; Fejlesztési terv; Referenz; Számítógép-hálózat

Az Online Personal Academic Librarian (OPAL) a brit Szabadegyetem (Open University) kutatási projektje, melynek célja egy teljesen automatizált, éjjel-nappal rendelkezésre álló online rendszer kifejlesztése a távoktatásban részt vevő hallgatók rutin-

szerű, ismétlődő kérdéseinek megválaszolására. Áttekinti az eddigi kutatást, amelyet öt kérdéskör szerint tárgyal: 1) a szóban lévő információs rendszer kifejlesztésének oka, szükségessége; 2) a rendelkezésre álló technológiák felmérése; 3) a használói szokások és kérdések vizsgálata; 4) a referenz-interjúk jellemzőinek vizsgálata könyvtárosok és információs szakemberek bevonásával; 5) a jelenlegi rendszer prototípusa és a lehetséges jövőbeli fejlesztés irányai.

(Autoref. alapján)

02/257

MOYO, Lesley M.: Reference anytime anywhere: towards virtual reference services at Penn State = *El.Libr.* 20.vol. 2002. 1.no. 22-28.p. Bibliogr.

Tájékoztató bármikor, bárhol – virtuális referenz-szolgáltatás a Penn State egyetem könyvtáraiban

Egyetemi könyvtár; Referenz; Számítógép-hálózat

A könyvtári technika fejlődése elvezetett egy új szolgáltatás, az online valós-idejű tájékoztatás (angol mozaikszóval az „ORR” = On-line Real-time Reference) bevezetéséhez. A terminológia sem végleges még: beszélnek élő, virtuális, digitális, online, elektronikus és távoli tájékoztatásról egyaránt, bár a fogalmak nem szinonimái egymásnak. Az a lényege, hogy a könyvtár a valós, fizikai és a virtuális bejáraton érkezőket egyaránt kiszolgálja. Az elektronikus könyvtárakban tapasztalható igények – elsősorban a felsőoktatásban – az értéknövelt szolgáltatások iránt mutatkoznak meg leginkább; az elektronikus könyvtári források és adatbázisok egyre nagyobb száma miatt a bennük való keresés sem egyszerű már. A technika jóvoltából az egyetemi távoktatás is dinamikusan fejlődik: egyre több „virtuális” kurzust indítanak, és egyre nagyobb szerepet játszik az elektronikus dokumentumok távoli elérésének lehetősége, illetve a bennük való navigáláshoz nyújtott könyvtárosi segítség.

Az elektronikus tájékoztatás (ET) még csak két-három éves múltra tekint vissza; egyik jól működő példa rá a washingtoni kongresszusi könyvtár – nem valós-idejű – DIGIREF-szolgálata, amely több könyvtár együttműködésével folyik, de vannak egyéb, kísérleti jelleggel működő tájékoztató szolgálatok is (pl. több egyetemi könyvtárban).

A Penn State egyetem Pennsylvania államban szétszórtnan elhelyezkedő nagy egyetem, egy ún. multi-campus több mint nyolcvanezer diákkal és számos könyvtárral, amelyekben összesen 4,5 millió kötet és több mint háromszáz adatbázis található. Nemrég egy nemzetközi virtuális egyetem (Penn State’s World Campus) is létesült benne, amelynek diákjai az Egyesült Államok szinte minden államából és a világ húsz országából (Argentína, Kanada stb.) valók; ennek a virtuális egyetemnek a jövőjét is meghatározza, a könyvtárak ki tudják-e ezt a használói csoportot is szolgálni.

Az ET tervezése és előkészítése során a két könyvtár elvégezte a már meglévő tapasztalatok összegyűjtését és értékelését, majd a szoftverkövetelmények meghatározása után a szóba jöhető termékek vizsgálatára került sor – felhasználva a rendelkezésre álló Internetes kritikákat is). A hat megfelelő szoftver összehasonlítása során a Library System and Services, Inc. (LSSI) Virtual Reference Desk nevű terméke bizonyult a legjobbnak, és erre esett a választás (<http://www.virtualreference.net/virtual/>). A tesztelés után az ET bevezetésére 2001 őszen került sor. (A szolgáltatást a nap huszonnégy órájában és a hét minden napján igénybe lehet majd venni.)

A tanulmány részletesen beszámol a szolgáltatás kísérleti szakaszáról, a személyi feltételekről, az adatbázisok és a jogosultságok kérdéseiről, majd várható fejlődésüket is felvázolja.

(Murányi Lajos)

02/258

JUZNIC, Primoz – URBANIJA, Jose – GRABIRJAN, Edvard [et al.]: Excuse me, how do I commit suicide? Access to ethically disputed items of information in public libraries = Libr.Manage. 22.vol. 2001. 1/2.no. 75-79.p. Bibliogr.

„Elnézést, megmondaná, hogyan kövessek el öngyilkosságot?” A közkönyvtári etika és az ilyen jellegű információkhoz való hozzáférés

Könyvtáresetika; Közművelődési könyvtár; Referenz

Szlovéniában könyvtáros hallgatók részvételével vizsgálták, hogy etikailag vitatható kérdésekre hogyan adnak választ a könyvtárosok. A korszerű információ-technológia ugyanis kitágítja az etikai problémák körét, melyek a következő négy elv köré csoportosíthatók: 1. általános és egyenlő hozzáférés mindenki számára; 2. tárgyyszerűség és semlegesség; 3. a magánélet joga, bizalmasság; 4. a szellemi tulajdon védelme. Etikai problémával leggyakrabban a tájékoztató szembesül, hiszen az általános elv az, hogy a könyvtárnak meg kell adnia az olvasó által kért tájékoztatást, még akkor is, ha az így nyert információ esetleges felhasználását a könyvtáros személy szerint ellenzi is, ugyanakkor, ha egy bizonyos információ átadása világos és közvetlen veszélyt jelent a közösségre, a könyvtárosnak kötelessége azt át nem adni. A szlovén etikai kódex nem sokban különbözik e téren más országokétól, és a következőket mondja: A könyvtárosnak az olvasóval szembeni magatartása előítéletmentes, mind szakmai, mind emberi szempontból egyenlőségen és tiszteleten alapul. A könyvtáros ugyan ezt a magatartást várja el az olvasótól. A könyvtáros törekvése az anyagok és az információk szabad áramlása, és nem felelős az ezen anyagok és információk felhasználásából eredő következményekért.

A kísérlet során 24 fiatal férfi és nő keresett fel 20 különféle közkönyvtárat (mint ismerős olvasó, vagy mint először oda látogató) az alábbi kérések

egyikével: öngyilkosság (az elkövetés módjai, lehetőségei), nekrofilia, holttestekről készült fényképek vagy képek. A kéréseket a könyvtárosok 34%-a teljesen nyugodtan fogadta, 16% hivatalos volt, 13% mutatkozott bizonytalannak, 13% jött zavarba. Az „olvasók” 29%-a kapott további tanácsokat a kéréshez, 21%-a megkapta a kért anyagokat, 32%-át máshová irányítottak, 18% információ-igényét pedig egyáltalán nem elégítették ki. Az olvasói elégedettség hét fokú skálán 4,27 pontos átlagot kapott, 7,7% volt nagyon elégedetlen és 13,5% teljesen elégedett.

Egy korábbi (kérdőíves) felmérés eredményeivel szemben az öngyilkosság módjairól érdeklődőket egyetlen könyvtáros sem próbálta lebeszélni feltételezett szándékáról. A vizsgálat egyik hipotézisét igazolandó, igen sok könyvtárosnak okozott problémát a nekrofilia, mint idegen szó (sokan nem ismerték fel szexuális tartalmát, és élet a halál után, vámpír témákban kezdtek keresni, a magyarázat pedig többüket sokszerűen érte: ez a téma 16,7%-nyi elégedetlen „olvasót” eredményezett). Nyilvánvaló különbség mutatkozott a fővárosi és a többi könyvtár teljesítménye között. Az ismert olvasók és a nők általában kielégítőbb ellátásban részesültek, és legsikeresebben a 40-50 év közötti könyvtárosok teljesítették a kéréseket.

A készséges, az olvasóval együttműködő könyvtáros éppen úgy megkeresi a Micimackót, mint a holttestekről készült fényképeket, csak az utóbbihoz nagyobb kreativitás és a források jobb ismerete szükséges. A probléma éppen itt, és nem a kérések jellegében mutatkozott meg. A könyvtárosok nem akartak „cenzúrázni”, általában nem ütköztek meg a kéréseken és nem érzékeltettek etikai vagy morális dilemmát a kérésekkel kapcsolatban. A kísérlet inkább a tájékoztató szolgálatok minőségére mutatott rá, s nem az etikai nehézségekre.

(Mohor Jenő)

Dokumentációs eljárások és termékeik

02/259

BEAUDIQUEZ, Marcelle: What will be the usefulness of national bibliographies in the future? = IFLA J. 28.vol. 2002. 1.no. 28-30.p.

Res. francia, német, spanyol és orosz nyelven

Mi lesz a nemzeti bibliográfiák haszna a jövőben?

Nemzeti bibliográfia; Prognózis

A francia nemzeti bibliográfiai központ világszerte jól ismert igazgatója a műfaj jövőjéről fejt ki gondolatait írásában. A könyvtáros közösség az elmúlt harminc évben lépésről lépésre ültette át a gyakorlatba az egyetemes bibliográfiai számbavétel és a kiadványokhoz való egyetemes hozzáférés IFLA által kidolgozott alapelveit.

Ma már a kurrens nemzeti bibliográfia létrehozása, előállítás és terjesztése a nemzeti könyvtárak törvény adta kötelessége. Ugyanakkor nemcsak ők regisztrálják a nemzeti kiadványtermést, hanem nem-hivatalos kereskedelmi vállalkozások is. A kurrens nemzeti bibliográfiák fő feladatait a kötelepéldány-törvény fogalmazta meg a hetvenes évek kezdete óta; ezek szerint

- információkat nyújt a kurrens kiadványokról,
- a nemzeti kiadványtermés emlékezte, de
- eladható termék is egyben, amelyet inkább a külföldi piacra szánnak, mint a hazaira.

Elmondhatjuk, hogy ezek az elvek ma is érvényesek, de a környezet teljesen megváltozott az elmúlt tíz év során.

Mi az, ami alapvetően megváltozott? Először is a könyvtári gépesítés infrastruktúrája és az online nemzeti bibliográfiai rekordok hozzáférhetősége: részei az online katalógusnak. Húsz évvel ezelőtt a megőrzésre átadott dokumentumok zöme papíralapú volt, ma már jelentős részük elektronikus háló-

zatokon terjed. Az új dokumentumok kötelepéldányként bekerülnek a nemzeti könyvtárba, és regisztrálják őket a nemzeti bibliográfia pótfüzetében vagy egy külön bibliográfiában. A kurrens nemzeti bibliográfiáról mint eladható termékről elmondható, hogy

- a „hagyományos” dokumentumokat továbbra is regisztrálja a kurrens nemzeti bibliográfia papíron és CD-ROM-on; vizsgálatok igazolták, hogy a papírváltozat az előnyben részesített forma, a CD-ROM-nak viszont a rekordoknak a helyi katalógusba való letöltésében jut főszerep);
- az offline kiadványok esetén szintén ez történik. A legfőbb változás abban rejlik, hogy a regisztrálandó új médium online változatként megjelent a nemzeti könyvtárak weboldalán; a kérdés tehát nem a kurrens nemzeti bibliográfia online elérése, hanem a hálózaton való online elérés. A nemzeti könyvtárak általában felteszik a kurrens nemzeti bibliográfia webes változatát vagy MARC-, vagy webes (pl. XML-) formátumban. Ha a kurrens nemzeti bibliográfia megtalálható a világhálón, az alábbi előnyökkel jár:

- a papírváltozat nyomtatási és postaköltségeit meg lehet takarítani,
- kurrens gyakorisággal lehet kiadni,
- lehetővé válik a retrospektív nemzeti bibliográfia CD-ROM-on való megjelenítése,
- hatékonyabb a visszakeresés,
- szabad hozzáférés nyílik a nemzeti bibliográfia rekordjaihoz,
- növekszik az egyetemes bibliográfiai számbavétel hatékonysága.

Mi az igazán forradalmi a világhálóban? Nem az, hogy a kurrens nemzeti bibliográfia új formája, hanem mint a kiadványok közreadásának új eszköze, amely kiadványokat a kurrens nemzeti bibliográfiában fogunk regisztrálni, mivel már a kötelepéldány-szolgáltatás részévé váltak. Ezek miatt kell feltennünk a kérdést: szükséges-e a nemzeti bibliográfia új modellje, vagy maradjunk a hagyományos

utak mellett. Mielőtt döntünk, mérlegelni kell, az új modell megvalósítható-e. Az új elektronikus dokumentumok regisztrálása legalább két tényezőtől függ: a szóba jövő tételek számától és ezek természetétől. A változások új feladatokat rónak a könyvtárosokra is (elsősorban az automatizáltság, az új munkafolyamatok és a nemzetközi együttműködés szükségessége miatt).

Melyek legyenek a következő lépések? A nemzeti könyvtáraknak – miután meghatározták a technikai megoldásokat – meg kell vizsgálniuk e dokumentumok elérhetőségének a technikai kérdéseit (a keresési eredmények koherenciáját, a metaadatok használatát és ezeknek az adatoknak a dokumentumokból való kinyerését, a rövid időtartamú URL-ek problémáját és a szerzői jogokat). Ezek a kérdések csak azokat az országokat érintik persze, amelyek már beléptek az elektronikus korszakba. A fejlődés üteme azonban nagyon gyors, és ezért előbb vagy utóbb újra kell fogalmazni a nemzeti bibliográfia alapelveit:

- egy nemzetközi szintű munkacsoport létrehozására van szükség elsősorban: nemcsak a legszélesebb körű elvi egyetértés végett, hanem a technikai útmutatók létrehozása érdekében is;
- ezeknek a majdani útmutatóknak felül kell vizsgálniuk a bibliográfiai ügynökségekre és a nemzeti bibliográfiára vonatkozó 1998. évi IFLA-ajánlásokat („ICNBS recommendations on bibliographical agencies and national bibliographies”), és új megoldásokat kell előterjeszteniük.

Ez minden bizonnyal új kihívást jelent majd az IFLA bibliográfiai és nemzeti könyvtári szekciója számára.

(Murányi Lajos)

02/260

KOMISSAROVA, L.D.: Rekomendatel'naâ bibliografiâ nužna i segodnâ = Bibliográfiâ. 2002. 1.no. 43-45.p.

Az ajánló bibliográfiára ma is szükség van

Ajánló bibliográfia

Az 1980-as évek végén több publikáció jelent meg a szaksajtóban, amely kétségbe vonta az ajánló bibliográfiák szükségességét és fontosságát. E kampány legfőbb oka az volt, hogy a könyvtáros és az olvasó kapcsolatának vonatkozásában is igyekezett mindenki szabadulni a korábbi politikai-ideológiai töltetűtől. Az utóbbi évtizedben azonban a szakemberek meggyőződtek arról, hogy az oroszországi közművelődési könyvtárak nem tudják ellátni feladataikat a nyomtatásban és más információhordozókon megjelenő kiadványok válogatása és értékelése nélkül, különösen, ha az internet kínálta lehetőségeket is igyekeznek figyelembe venni.

A tapasztalatok napjainkban azt mutatják, hogy a jól megszerkesztett és ízlésesen megformált ajánló bibliográfia az információk tengerében a világitótorny szerepét töltheti be és a tájékoztató szolgálatoknak feltett bonyolult kérdések megválaszolásában is nagy segítséget jelenthet.

Mindehhez azonban szükséges kidolgozni az ajánló bibliográfiák elkészítésének modern módszereit. A 20-30 évvel ezelőtti, szürke és durva papírra nyomtatott, egymás után sorakoztatott bibliográfiai leírások kora lejárt. Ma a bibliográfia elengedhetetlen részét képezik a témával kapcsolatos könyvekből és folyóiratokból átvett és másolatban közölt elsődleges információk: azok a tények, amelyek az olvasót az idézett irodalom elolvasására ösztönzik. Jó példa erre a moszkvai könyvtárhálózat egyik kerületi fiókkönyvtárában 2001-ben készített, a Nobel-díjról szóló ajánló bibliográfia, amelynek első része Alfred Nobelről szól, következő fejezete a díj történetét mutatta be, harmadik része az irodalmi kategória díjazottainak névsorát és a legkiemelkedőbb írók műveiből vett részletek másolatát tartal-

mazta és csak a végén következett a korábban is szokásos bibliográfiai rész a Nobel-díjról szóló ajánlott irodalommal.

Az ajánló bibliográfiák új típusának formai jegyei is megváltoztak. Elsősorban a kötés megtervezése fontos: legyen színes és áttekinthető, betűtípusai és méretei harmonizáljanak egymással, a cím és a megjelenési adatok jól olvashatóak legyenek, de soha ne legyen az egész ízléstelenül cifra. A címlap illusztrációja napjainkban készülhet a számítógépes grafika lehetőségeinek kihasználásával, de így is meg kell tartania a levegősséget és az áttekinthetőséget, a papírral takarékoskodni nem szabad.

A közelmúltban készített ajánló bibliográfiák már mind-mind hordozzák az eddigiekben felsorolt új jegyeket. A Moszkvában 2001-ben, a az első űrrepülés évfordulójára összeállított bibliográfiába például bekerült Gagarin saját kézzel aláírt fényképének másolata és néhány olyan, az űrrepüléssel kapcsolatos dokumentum, amelyeket napjaink tizenévesei még sehol sem olvashattak. Az egymás után megjelenő kiadványok sok esetben sorozattá rendeződnek, ilyen például a helytörténeti bibliográfiák sora vagy a „Kábítószerek nélkül a XXI. századba” címet viselő széria. Utóbbi különlegessége, hogy tartalmazza a kábítószeres fiatalokkal foglalkozó szervezetek pontos elérhetőségét és nem csak a fiatalokhoz szól, hanem szüleiknek is segítséget nyújt összegyűjtött információin keresztül. Gyakran fordul elő, hogy a bibliográfia törvénykezési, jogi dokumentumok részleteit is tartalmazza, a fogyasztókkal kapcsolatos szakirodalmi összeállítás első fejezete például teljes egészében közölte az Orosz Föderációnak a fogyasztókat védő törvényt.

A bibliográfia új formája magába olvasztja az információs kultúra vívmányait is: közelít a reklám műfajához, hiszen potenciális használói között már legalább három nemzedéknyi televízió előtt felnőtt-felnövő olvasóra számíthat, nem csak a könyvtárba látogatók köréből, hanem a helyi közigazga-

tásból, az iskolákból és a múzeumokból is. Az elkészítés technikai és személyi háttere is ennek megfelelő, nem nélkülözheti a számítógépet, a szkennert, a színes nyomtatót és a szakirodalmi tételeket készítő bibliográfus mellett a szerkesztéshez, design-hoz értő számítógépes szakembert.

(Hangodi Ágnes)

02/261

XIN-NING, Su – XIN-MING, Han – XIN, NING, Han: Developing the Chinese Social Science Citation Index = Online Inf.Rev. 25.vol. 2001. 6.no. 365-369.p. Bibliogr.

A kínai Social Science Citation Index kifejlesztése

Hivatkozásmutató; Szakirodalom -társadalomtudományi

A Chinese Social Citation Index (CSSCI) több, mint 500 kínai tudományos folyóiratot dolgoz fel a humán- és a társadalomtudományok területén. Kiváló eszköz a társadalomtudományi kutatással kapcsolatos információszerzésre. Elkészültek az adatbázis CD-ROM-jai, és egy webhelyet is készítettek elérhetőségére. A jelen cikkben a szerzők bemutatják az CSSCI céljait, jelentőségét és funkcióit, továbbá részletesen elmagyarázzák az adatszerkezetet és az adatáramlás irányait.

(Autoref. alapján)

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

02/262

KULA, Izabela: Bibliotekarz wobec zagrożeń współczesnej cywilizacji. Alkoholizm. = Poradnik Bibl. 2001. 11.no. 13-16.p.

A könyvtáros szemben a modern civilizáció fenyegetéseivel: alkoholizmus

Beteg olvasó

A közkönyvtárnak törekednie kell hatóköre valamennyi lakosának ellátására, s ezért könyvtárosainak minél mélyebben meg kell ismerniük a hatókörükben élők gondjait-bajait. Megismerési akcióik során szinte valamennyi kolléga tapasztalhatta-tapasztalhatja, hogy napjainkban nőttön-nő a devianciák és a deviánsok számaránya. Lengyelországban az alkoholizmus a leggyakrabban előforduló deviancia. Míg egyedi jelenségként írható le, ha egy kemény alkoholista betéved a könyvtárba, főként ha valamely szolgáltatásával is él, addig az alkoholista családok gyerekei és fiataljai annál inkább szeretik látogatni a könyvtárat, ahol rend, meleg, tisztaság és udvarias bánásmód fogadja őket. Könyvtárban való viselkedésükre egyfelől a gátlásosság, másfelől, főként a családban így szocializálódni kezdő nagyobbaknál, bizonyos agresszivitás és durva magatartás a jellemző. E jegyek alapján a könyvtáros számára – mondhatni – „kiszűrődnek” az alkoholista családok utódai. A szóban forgó réteget a könyvtárnak nagy-nagy empátiával kell kezelnie, és „helyes úton” való megtartása érdekében igen szoros együttműködést kiépítenie az iskolával, a közegészségüggyel és az önkormányzat más illetékes részlegeivel. A gátlásosság csökkentését és/vagy az agresszivitás letörését célszerű különféle rendezvények szervezésével megkísérelni. E célok elérésére alkalmasak lehetnek a szerepjátékok, gondolkodásbörzék, viták, színjátások stb. A kollek-

tív foglalkozásokon kívül igen hatékony szokott lenni, ha a könyvtáros mintegy barátjává/barátnőjévé fogadja az ilyen gyereket, majd a későbbiekben hagyja, hogy „kibeszélje magából nyomorait”. Hogy ez már nem „munkaköri” feladat? A korszerűen értelmezett közkönyvtárosi pályaképbe azonban szervesen belefér. Ilyen irányú hivatástudatukat a könyvtárosok önképzéssel, élettapasztalataik „csatasorba állításával” és segítőkészségükkel bizonyíthatják.

(Futala Tibor)

02/263

KRUSZEWSKI, Tomasz: Książka w żywiu osób uzależnionych od narkotyków. 'Na podstawie badań własnych.' = Poradnik Bibl. 2001. 11.no. 9-13.p.

Könyv a drogfüggők életében – saját kutatások alapján

Beteg olvasó

A Torunban élő szerző „magánszorgalomból” próbálkozott meg a biblioterápia lehetőségeinek és hatékonysági határainak kipróbálásával. Módszere egy előzetes írásbeli („előismerkedési”) felmérés és egy olyan megbeszélés fonalat tartalmaz, amelynek mentén két vizsgált csoportjának minden tagjával elbeszélgetett, mondhatni: mélyinterjújt készített. Az egyik tíz fős, 4 nőből és 6 férfiből álló, átlagosan 31 éves, legalább általános iskolát végzett csoport alkoholista volt, a másik ugyancsak tíz fős társaság 14 és 17 éves fiatalokból, 2 lányból és 8 fiúból állt, s változatos, leginkább a „szipózást” és különféle oldatok fogyasztását preferáló drogfüggőségben szenvedett. Ez alkalommal is bebizonyosodott, hogy minden előkészület nélkül biblioterápiával nem lehet sikereket elérni. Viszont a gondos előkészítés, majd az egyedi beszélgetések nyomán igenis kialakíthatók olyan csoportok, amelyek szívesen vesznek részt biblioterápiai foglalkozásokon, amelyek abszolválása kimutatható mértékben segít hozzá a résztvevők gyógyulásához.

Az előkészületekre azért van szükség, mivel minden potenciális résztvevő előélete más és más, s mindegyiküket életük más és más szakaszában „kaptott el a gépszíj”, illetve más és más miatt.

Szomorúan jellemző, hogy az ifjúsági csoporthoz tartozók korábban alig-alig olvastak „bűnbeesésük” előtt, úgyhogy az olvasmányok helyett az általuk látott (meghatározó mértékben kommersz vagy horror) filmek iránt kellett érdeklődni a beszélgetések alkalmával.

A kísérlettel kapcsolatban kiderült az is, hogy míg az országban az alkoholisták gyógyításának kialakult, viszonylag eredményes terápiái vannak, addig az ifjúság drogfüggésének gyógyítása felettebb esetleges és nem eléggé differenciált a megbetegedések okozóit és terápiáit tekintve.

(Futala Tibor)

02/264

VASIL'EVA, L.N.: Elektronnye resursy biblioteki v pomos' obučeniu nezrâčego = Naučn.Teh.Bibl. 2002. 4.no. 57-61.p.

A könyvtár elektronikus állománya mint a vakok tanításának segítője

Elektronikus publikáció; Vak könyvtárhasználó

Az Orosz Föderáció alkotmánya a tanuláshoz való jogot mindenki számára biztosítja. A jogalkotó a törvény megfogalmazása során azért nem tért ki külön a fogyatékosokra, mert számukra is az általános oktatási folyamat keretein belül akarja megadni az oktatásban való részvétel lehetőségét. Az ember mentális és szociális helyzete az oktatási-tanulási folyamat során formálódik és stabilizálódik: személyisége harmonikus fejlődése érdekében a fogyatékosnak is meg kell ismernie a későbbi élete keretül szolgáló rendszert.

A könyvtárakban alkalmazható új technológiák szinte teljes függetlenséget biztosítanak azoknak az olvasóknak, akik a hagyományos nyomtatott szöveg olvasására látásuk fogyatékoságai miatt nem

képesek. A vakokat kiszolgáló könyvtárak ma már sokkal többet tehetnek olvasóikért, mint amit eddig a Braille-írású, az öregbetűs vagy a „beszélő” könyvek nyújthattak.

Az Orosz Állami Könyvtár a vakok könyvtári ellátásának fejlesztése érdekében a következő célokat tűzte ki maga elé: az információ-elérés lehetőségeinek bővítése; a könyvtárhasználat biztosítása a különböző érdeklődésű olvasók számára; a különböző tudományterületekre vonatkozó olvasói kérések teljesítése; segítségnyújtás a megfelelő irodalom megtalálásában; az információ jelentőségének hangsúlyozása az élet minden területén, beleértve ebbe a munkát is. A könyvtár olvasótermében hozzáférhető valamennyi információhordozó: számítógépes katalógus, CD-ROM-ok az orosz könyvkereskedelemben fellelhető könyvek adataival, jogi és egyéb adatbázisok. A nem vagy gyengén látó munkatársak és olvasók számára a Braille-írású dokumentumok mellett rendelkezésre állnak a beszédszintetizátor-programok (a DOS alatt futó ARGUS és EPARD a számítógépes katalógushoz és a CD-ROM-okhoz, a Windows alatt futó Jows pedig az adatbázisokhoz). A látászavarral küszködők szakmai és szocio-kulturális rehabilitációjához szükséges az egyre specializáltabbá váló információforrások elérésének elsajátítása. Az elektronikus úton kiadott könyvek, folyóiratok és hírlapok éppen napjainkban válnak papíralapú és „beszélő” változataik egyenrangú versenytársaivá. A lehetőségek közé bekerült az internet is elektronikus kiadású könyvek elérhetőségével, hangzó fájlokkal, adaptált programokkal és hivatkozás-indexekkel. A látásukban korlátozott emberek számára a világháló a lehetőségek tárháza, napjainkban sok olyan weboldal érhető már el, amelyek egyrészt a fogyatékosok helyzetével foglalkoznak, számukra tartalmaznak fontos információkat (oktatás, kutatás, tudományos és ismeretterjesztő anyagok, pályázatok stb.), másrészt megtanítják számukra az internet használatát. Néhány példa:

www.vos.org.ru (a vakok oroszországi egyesülete),

www.vos.org.ru/text ver/rgbs/index.html (a vakok orosz állami könyvtára),
<http://subscribe.ru/catalog/job.education.educate>
 (tanulás, oktatás, karrier),
<http://subscribe.ru/catalog/law.russia.advice.lawconsult>
 (jogi tanácsok),
<http://subscribe.ru/catalog/job.education.123456789>
 (nyugati üzleti képzés, MBA- és TOEFL hírek),
www.km.ru (Cirill-Metód enciklopédia),
www.elibrary.ru (orosz tudományos elektronikus könyvtár).
 Az Orosz Állami Könyvtárban napjainkban zajlik az elektronikus könyvtár kialakítása és folyamatos bővítése. A rendszer jelenleg számítástechnikai, or-

vostudományi, történelmi, pszichológiai tartalmú könyvek és tankönyvek százait tartalmazza teljes szövegű formátumban. Az intézményben alkalmazott integrált könyvtári rendszer egyik modulja lehetővé teszi a rosszul látók számára fontos hangzó fájl-formátumú hozzáférést is. A könyvtár vállalta, hogy létrehozza a vakokkal foglalkozó tudományágak elektronikus könyvtárát, segítve ezzel a gyógy-pedagógiai főiskolák hallgatóit, pedagógusokat, pszichológusokat, rehabilitációs szakembereket, sőt: azokat a szülőket is, akik látáskárosult vagy vak gyermeket nevelnek.

(Hangodi Ágnes)

TÁJÉKOZTATÁSI RENDSZEREK

Hálózatok, regionális rendszerek

02/265

K regionálím funkcióm v českých knihovnách = Čtenář. 54.roč. 2002. 3.no. 66-74.p.

Regionális funkciók cseh könyvtárakban

Regionális könyvtár

Az új könyvtári törvény (275/2001. Sb. számú) végrehajtása keretében a cseh kormány 2002. január 16-án határozatot fogadott el a könyvtárak regionális tennivalóit biztosító program támogatásáról. Regionális munkán a program egy magasabb státuszú könyvtár alacsonyabb státuszú könyvtárak számára nyújtott segítségét érti.

A határozat mellékletét képező programdokumentum rögzíti a vállalkozás céljait (közülük a legfontosabb a kiegyenlített színvonalú nyilvános könyvtári-tájékoztatási ellátás kifejlesztése, majd garantálása), a dotálás módját (a támogatás 55%-a a lakosság szám, 45%-a pedig a regionális feladatkörrel megbízott könyvtárak száma alapján kerül felosztásra, miközben a támogatási összeg 5%-át a kulturális minisztérium „lecsípheti” váratlan nehézségek áthidalására), elköltésének szabályait (beruházási, működési és bérköltések egyaránt fedezhetők belőle), továbbá a regionális munkát végző könyvtárak feladatait.

A regionális munka felső szintjén a megyei könyvtárak (krajské knihovny) állnak. Feladatkörük hármas tagolású, nevezetesen tanácsadó, konzultatív, tervező és elemző munkából, a könyvtári statisztiki-

ka menedzseléséből, továbbképzések szervezéséből és vitéléből áll.

A regionális munka alapszintjén található a járási könyvtárak. Feladatkörük első három szegmense megegyezik a megyei könyvtárakéval, de csak egy-egy járásra terjed ki. Ezen kívül feladatuk még a csereállományok fejlesztése és körözése, az állomány-nyilvántartás és állományépítés segítése, a helyi keretekből vásárolt dokumentumok feldolgozásának átvállalása.

2002-ben e célra rendelkezésre áll (könyvtáranként 92+43 ezer cseh korona támogatási összeg. 2003-ra nézvést e keret emelésének szándéka is rögzítést nyert. Tizennégy járásban újonnan kell kifejleszteni ezt a munkát, minthogy eddig ott ennek nem volt semmiféle előzménye .

A referátum az eredeti kormányhatározat, e határozat programdokumentum melléklete és a minisztertanácsi előterjesztés indoklása alapján készült.

(Futala Tibor)

Lásd még 221

Hadtudományi tájékoztató

02/266

SHULER, John A.: Librarians go to war = J. Acad. Librariansh. 28.vol. 2002. 1/2.no. 59-62.p.

A könyvtárosok háborúba mennek... Tanácsok és források a terrorizmusról és a háborús konfliktusokról való tájékoztatáshoz a 2001. szeptember 11-i terrortámadás kapcsán

Felsőoktatási könyvtár; Közérdekű tájékoztató; Köz-művelődési könyvtár; Referenz; Tájékoztató -hadtudományi

Az USA 2001. szeptember 11-ét követően meghirdetett háborúja minden eddiginél különböző lesz, és nem várt módon fogja befolyásolni Amerika bel-

ső életét. Mind az antraxos támadások (és más biológiai fegyverek bevetésének lehetősége), mind az a tény, hogy a terroristák floridai közkönyvtárakat használtak az egymás közti érintkezéshez, hatással van arra az amerikai tradícióra, hogy a könyvtár olyan kulturális intézmény, ahol az egyén a hatóságoktól legkevésbé érintve töltheti idejét. Már 2001 október végén megszületett az a törvény, amely a „szövetségieknek” az addiginál nagyobb, több lehetőséget ad a kommunikációs csatornák szélesebb körének megfigyelésére. Másrészt, a polgárok hasznos és pontos információkat keresnek – éppen ezeken a csatornákon – és ezeket az információkat éppen a könyvtárak képesek közvetíteni.

Ellentmondások feszülnek a szabad információáramlása és a terroristák információhoz jutása, a szabad véleménynyilvánítás, és a terrorizmus elleni nemzeti egység bomlasztása között. A könyvtáraknak keményen kell dolgozniuk, és még függetlenségük egy bizonyos fokát is kockáztatniuk kell azon tiszteletre méltó szerepük megtartása érdekében, hogy ők az ismeretek és a nyilvános kommunikáció terjesztésének eszközei. A könyvtárosok nem mondhatják meg, hogy az emberek mit mondjanak, vagy mit gondoljanak. Minden, amit tehetnek, az, hogy megmutatják, mi az, amit már tudnak, azt hogyan érthetik meg, és hogyan mélyíthetik el tudásukat. És ez az, amit a könyvtárak már ötezer éve a legjobban csinálnak.

(Mohor Jenő)

Vallási tájékoztatás

02/267

Fiorentini, Barbara: L'informazione religiosa in Internet per il servizio di reference in biblioteca = Boll.AIB. 42. vol. 2002. 1.no. 67-73.p.

Vallási információk az interneten a könyvtári tájékoztatás szolgálatában

Információ -vallástudományi; Számítógép-hálózat

A könyvtári tájékoztató tevékenységet a vallás területén is sok minden segíti a neten: szent szövegek „full text” változata számos nyelven, kommentárok, cikkek és tudományos publikációk, egyházi testületek hivatalos megnyilatkozásai, a szakkönyvtárak elérhető OPAC-jai stb. Bár a katolikus egyház viszonylag későn „mozdult rá” az Internet nyújtotta lehetőségekre, a Yahoo a katolikus („cattolico”) szóra 15 kategóriában kb. 4000 honlapot kínál, a „Catholic-usa.com” pedig 3900 aktív linket tartalmaz. Az Alta Vista esetében a „God” (Isten) szóra több, mint 4 millió web-oldal, a „Christ” (Krisztus) névre mintegy 2 millió oldal jelenik meg. Hivatalos szempontból fontos forrás a //vatican.va/, és a katolikus honlapok hasznos nemzetközi repertórium a //miriam.org/profeta. A Biblia esetében leginkább a *Biblegateway* (www.bible.gospelcom.net/bible?

language = és értelemszerűen tovább) ajánlható. További fontos forrás a Bostoni Egyetem teológiai karának *Religion and philosophy resources on the Internet* (www.bu.edu/sth/library/resources.html) és a Rutgers Egyetem *Virtual religion index* (www.religion.rutgers.edu/vri/) című produktuma. Egyéb egyházi forrásokból – csak a nem olasz nyelvűeket említve hasznos az Egyházak Világtanácsának honlapja (www.wcc-coe.org/), a *Europan christian Internet conference network* (www.ecic.org/) és az anglikán honlap (www.angocansonline.org/).

Kétségtelen, hogy gazdag az online dokumentáció (különösen Olaszországban, ahol mindenképpen érdemes még megemlíteni a római tudományos, illetve egyházi könyvtárak egyesülését – www.urbs.vatlib.it/default.asp ill. www.urbe.it./it/index.html – és a www.sufi.it/index.htm iszlám honlapot), ám a könyvtári tájékoztató tevékenységet nem lehet csak arra alapozni. Igen sok fontos forrás (folyóiratoktól tanulmányokig és kommentárokig stb.) ugyanis elsősorban csak papíron, néhány esetben CD-ROM-on, és legkevésbé a weben áll rendelkezésre. A vallási információk tekintetében a háló még nem áll azon a fokon, hogy a keresés során nélkülözhetővé tenné a papír-dokumentumok használatát.

(Mohor Jenő)

Általános kérdések

02/268

MYLLYLÄ, Riitta: Ongelma vai ratkaisu? = Kirjastolehti. 95.vuo. 2003. 3.no. 8-9.p.

Könyvtárvezető a szomszéd falu könyvtárából?

Bérmunka kiadása; Községi könyvtár; Vezetés

Újabbban terjedőben van az a gyakorlat Finnországban, hogy egy kistelepülés „megvásárolja” a könyvtárvezetői szolgáltatást (funkciót) a szomszédos nagyobb község – vagy esetleg egy viszonylag közeli város – könyvtárától. A cikk a közös vezetés néhány típusát mutatja be azzal a kommentárral, hogy még nem tudni: újabb problémák forrása vagy az eddigiek megoldása lesz-e ez a gyakorlat.

A „vezetővásárlás” oka leginkább a létszámhiány vagy a szakképzett könyvtáros hiánya. A vásárló önkormányzat szerződés szerint fizet a feladat ellátásáért a vezetőt adó könyvtárnak, s ez utóbbi általában éppen e szerény többletjövedelem miatt vállalkozik a feladatra. Általában egy-egy kisközségi könyvtár vezetői teendőit vállalják, a példák közt szereplő egyik esetben azonban három kisközség könyvtárai tartoznak ugyanazon vezetőhöz. Többnyire az igazgatási és a gazdasági-pénzügyi területet gondozza az új vezető, beleértve a gyarapítást is, és ő a tárgyalópartnere a település könyvtári bizottságának. (Van azonban példa arra is, hogy a kistelepülésen nem működtetik a könyvtári bizottságot, hanem a könyvtárvezetőt adó nagyobb település könyvtári bizottságába delegálnak egy-két tagot. Ez utóbbi esetben közös a két könyvtár költségvetése is.) A többletfeladatot vállaló könyvtárveze-

tő díjazása változó: egyik példában „alig észrevehető”, egy másikban a fizetése 5%-ának megfelelő összeg, aminek 10%-ra történő felemeléséről folynak a tárgyalások.

A tapasztalat még kevés, és az is vegyesnek mondható. Az egyértelmű, hogy a közös vezetésű települések fizikai közelsége fontos feltétel: ezt épp az a városi könyvtárvezető-helyettes hangsúlyozza, aki egy 30 km-re fekvő kisközség könyvtárát gondozza 1999 óta. Ugyanő úgy látja: kérdéses, lehet-e az effajta közös vezetéssel fejleszteni is a gondjaiba vett könyvtárat, vagy csupán fenntartani a működését. Egy másik igazgató szerint viszont a költségek és a munka új elosztása hozzásegíthet a jobb működtetéshez. Azt is hangsúlyozza, hogy a közös vezetés nem takarékosági eszköz, azaz a kiskönyvtárak személyzetét nem lehet ezáltal csökkenteni. Egybehangzó vélemény, hogy 3000-3500 lakosúnál kisebb településeken célszerű a „vásárolt” vezető alkalmazása.

(Sz. Nagy Lajos)

Tervezés

02/269

HANNABUSS, Stuart: Scenario planning for libraries = Libr.Manage. 22.vol. 2001. 4/5.no. 168-176.p. Bibliogr.

Forgatókönyv-tervezés könyvtárak számára

Távlati terv; Tervezés

A „scenáriók” (forgatókönyvek) alternatív jövőképet mutató valószínű (de legalább elfogadható valószínűségű) történetek. Történeteket vázolnak fel,

amik különböző esemény-együttesek bemutatásának és megértésének a legtermészetesebb és leghatékonyabb módját képezik. A forгатókönyvek a múltra és a jövőre tekintenek, és bepillantást nyújtanak a jövőbe, ahol a dolgok általában bizonytalanok. A forгатókönyveket (a különböző jövőbeli eseménysorok leírását) igen sok szervezet használja fel a stratégiai tervezés részeként, illetve annak egyik előjelzési módjaként, hogy az adott szervezetnek mely középponti kompetenciáit kell fejlesztenie a túlélés, illetve a verseny-előny elérése érdekében. Mint a menedzsmet (különösen a stratégiai menedzsmet) eszközt, a forгатókönyveket a könyvtárak is alkalmazhatják, és a mai gyakorlatban alkalmazzák is.

A forгатókönyvek mindenképp előtt arra tett kísérletek, hogy megismerjük a jövőt, mielőtt bekövetkezne, és felkészüljünk rá, mielőtt kitarulna. A könyvtári-informatikai szakirodalom bővelkedik ilyenekben: az információpiac trendjeiről, a könyvtárak és a digitális könyvtárak jövőjéről, az információ-hozzáférésről, a 21. sz.-i egyetemi könyvtári személyzetről.

A forгатókönyvek a jelenségekkel (a dolgokkal), a környezettel (ahol a dolgok vannak) és a változókkal (azokkal a dolgokkal, amelyek valamely szituációban működnek és más dolgokra hatnak) foglalkoznak. A könyvtárak esetében a jelenségek lehetnek pl. a feldolgozási folyamatok, a személyzet, az olvasószolgálat célkitűzései, a szabványok. A környezet lehet az információs világ a maga egészében, de lehet az ellátó-rendszer, vagy éppen a közösséggel és az olvasókkal való kapcsolat, a más intézményekkel szembeni politika. Változóknak tekinthetjük azokat a dolgokat, amelyek hatással vannak egy másikra, vagy amelyekre egy másik hat: a gyűjteményre hat az anyagi ellátottság; a személyzeti morálra az elismerés (és a bér), a munka mennyisége, a vezetői stílus; az olvasói elégedettségre a dokumentum-ellátás módszerei, az információk ára. A változók függetlenek és függők is lehetnek, és hatással

lehetnek más változókra is, igen összetett és gyakran megjósolhatatlan módokon. Az online bibliográfiai információk lehetősége lehet, hogy megnöveli a könyvtárközi kölcsönzési kéréseket, de lehet, hogy ugyanez csökkenti az ilyen kéréseket, mert a cikkek is elérhetők online módon. A forгатókönyvek a szélesebb körű és könnyebb hozzáférést is anticipálhatják, de alternatív forгатókönyvek is készülhetnek, amelyek inkább az árazási politika, vagy a szellemi tulajdonvédelem gyakorlatának kirekesztő és korlátozó hatását vagy a lehetséges műszaki problémákat helyezik középpontba, és megszorítják az eredeti forгатókönyv optimizmusát. (A forгатókönyvek persze lehetnek különösen borúlátók is, *Lásd* pl. az Y2K esetét, ez azonban csak utólag derül ki.) Mindazonáltal az ok-okozati összefüggéseket sokoldalúan megvilágító forгатókönyvek készítése a közzsférában (és így a könyvtárak esetében is) különösen ajánlható a vezetők számára manapság, a bér munkába adás, a részmunkaidős foglalkoztatás, a digitalizáció, a távoli információ-hozzáférés és az információ megfizettetése korában, hogy akár csak egy kicsit is messzebbre tekinthesse-nek az ismeretlen jövőbe.

(Mohor Jenő)

Lásd még 229

Munka- és rendszer-szervezés, értékelés

02/270

PRESTON, Hugh – ALLMAND, Monica: Discovering the information professional: organisational culture in a digital world = Online Inf.Rev. 25.vol. 2001. 6.no. 388-395.p. Bibliogr.

Az információs szakemberek helye és szerepe az új technológiák által meghatározott munkaszervezetben

Dokumentáló -felsőfokú; Információtechnológia; Munkaszervezés

A cikk az információs szakemberek helyzetét vizsgálja olyan munkahelyeken, ahol az információs technológia különféle változásokat kényszerít ki a munkafolyamatokban. A jelen esettanulmány a hágai ISNAR-nál (Internationaal Service for National Agricultural Research) elemzi a személyzet változó információhasználati szokásait. A vizsgálat során a digitalizálásra és a külső, elektronikus források használatára helyezték a hangsúlyt. Az eredmények szerint az ISNAR-t érzékenyen érintették a szervezeti változások, ugyanakkor sikernek számít, hogy a könyvtárat nemcsak a benne meglévő dokumentumok raktárának, hanem a minőségi információk lelőhelyének tekintik a felhasználók. A felmérés azt is megállapította, hogy a könyvtár tisztában van azzal, hogy azok a használók, akik otthonosan mozognak a külső, elektronikus források kutatásában, a helyi forrásokhoz is hasonló módon szeretnék majd hozzáférni.

(Autoref. alapján)

Lásd még 282

Pénzügyi és gazdasági kérdések

Lásd 227

Gépesítési kérdések

02/271

JANES, Joe: How to think about technology? = Libr.J. 127.vol. 2002. 2.no. 50-52.p.

Hogyan gondolkozunk az információtechnológiáról? Néhány megfontolandó kérdés

Hatékonyág; Információtechnológia; Vezetés

Lélegzetelállító, amilyen ütemben a technika fejlődik – ideértve azokat az újdonságokat is, amelyek már a könyvtárakban is megjelentek. Ha a fejlődés továbbra is ilyen ütemben folytatódik, szükségünk lesz néhány olyan szempontra, amelyek segítségével ezeket az újdonságokat mérlegre tehetjük. Néhány alapkérdést feltéve eldönthetjük, érdemes-e a könyvtárakban is alkalmazni ezeket:

- 1) Hasznos lesz-e az olvasóknak? (Általában nem sokan gondolják ezt végig vagy tartják ezt fontosnak.)
- 2) Elérhető-e, megfizethető-e és megéri-e az árát? Jó, ha valami olcsó vagy ingyenes, de a legfontosabb az érték.
- 3) Hozzájárul-e szakmai értékeink megőrzéséhez?
- 4) A mi malmunkra hajtja-e a vizet? Erősít-e bennünket? (Ez a kérdés némileg eltér az előzőtől: inkább az élethosszig való művelődést és tanulást hangsúlyozza, az információk szelektálására és minőségére, valamint a használók segítségére koncentrál, különleges figyelmet fordít a fiatal korosztályokra és kritikai információs készségeik kialakítására. Ezért tehát azokat a technikai vívmányokat kell kiválasztani, amelyek ezen feladatok ellátását támogatják.)
- 5) Tartósnak ígérkezik-e? Emlékezzünk csak a mágnesszalagra és a gopherre. A maguk idejében remekek voltak, de nem tartottak sokáig. Az elmúlt évben számos új projekt indult (pl. JSTOR); mérlegelnünk kell, elkötelezzük-e magunkat egy-egy új termék mellett, amely pozitív eredménnyel kecsegtet, és hozzunk-e egy olyan döntést, amely aztán nemcsak nagyon nagy költséggel jár, de lehet, hogy teljesen rossz irányba visz bennünket.
- 6) Jónak látszik-e? Létezik az ösztönös megérzés is az emberben: némely újdonság jónak tűnik,

mások kevésbé. Érdemes erre figyelni, még ha nagyon szubjektív is. (A digitális együttműködéses tájékoztatási programok például megfelelni látszanak a fenti ismérveknek, de olyasminek is, amit érdemes megpróbálni: ugyanis egybeesnek meglévő hagyományainkkal és eszméinkkel, és megfelelően bővítik a könyvtári szolgáltatások körét.

Ezek után egy másik technikai újdonságot, a Google-t veszi szemügyre a szerző, aki a Washington Egyetem (Seattle) segédprofesszora és az Internet Public Library alapító igazgatója. Az a véleménye, hogy nem látható ugyan előre, mennyire lesz tartós a Google, de megfelelő alapokon nyugszik a vállalkozás, üzleti terve ésszerű, ingyenes, jól használható és beleillik mindabba, amit a könyvtárosok csinálnak.

Érdemes lenne a könyvtárosoknak a technikai fejlesztések korai szakaszában bekapcsolódniuk a fejlesztésbe. Ugyanis a szakmánknak két választása van: vagy csak figyelni a technikai újdonságok megjelenését, és kiválasztja azokat, amelyeket értékesnek tart, vagy pedig már korábban aktívan bekapcsolódik azok kialakításába. (A szerző az utóbbi mellett voksol.)

(Murányi Lajos)

Személyzet

02/272

FARLEY, Yvonne Snyder: Strategies for improving library salaries = Am.Lib. 33.vol. 2002. 1.no. 56-59.p.

Egyesült Államok: stratégiák a könyvtárosi fizetések emelésére

Munkabér, alkalmazás

„A könyvtár legértékesebb része – a könyvtáros – minden este hazamegy! – ezt állítólag Timothy Healy, a New York Public Library egykori elnöke

mondta. Ezzel a szellemes mondással szinte minden könyvtári tisztségviselő egyetért, de a könyvtárosok anyagi megbecsülésén mégsem látszik.

Nyugat-Virginiában az egyik közkönyvtár vezetője, akinek a fia hamarosan főiskolás lesz, azt fontolgatja, hogy az egyik nagy áruház-láncnál helyezkedik el, mivel ott jóval magasabb a fizetés és van betegbiztosítás is. Az állam kisebb könyvtáraiból egyre több régi dolgozót csábít el a kereskedelem, mivel könyvtári fizetésük alig haladja meg a minimálbért.

Az alacsony bér nem mai keletű probléma: Melvil Dewey úgy vélte, a képzett nők nemcsak kiváló jellemük miatt alkalmasak könyvtárosnak, hanem mert olcsó munkaerők is. A bér kérdése ma is összefonódik a nemek megkülönböztetésével és a könyvtárosok és a könyvtári munka alacsony presztízsével.

Az alacsony bérek meglétét vitathatatlan tények mutatják; a Library Journal 2001. október 15-i számában közölt felmérés szerint a fokozatot szerzett végzősök kezdő fizetése 2000-ben 34 871 dollár volt. (A fokozattal nem rendelkezők ennek jó, ha a felét keresik – évente.) A földrajzi hely is befolyásolja a béreket: a dél-keleti államokban a legrosszabb a helyzet.

Történetileg nézve a könyvtáros férfiak mindig többet kerestek, mint a nők, a szakma pedig kevesebbet, mint a többi foglalkozási ágban. Ezt felismerve az amerikai könyvtáros egyesület (ALA) 1974 óta támogatja a nemek közötti bérkülönbség megszüntetését, és aktívan részt vesz az országos bizottság (National Committee on Pay Equity, NCPE) munkájában.

Mit legyen azonban azokkal az érvekkel, amely a „nehéz idők”-et és a „gazdasági visszaesés”-t emlegetik, hogy a könyvtárosok jogos béremelési igényeit elhárítsák? Az ALA egyik nyugalmazott igazgatója úgy véli, ezeknek semmi köze a bérek közötti egyenlőtlenség kérdéséhez, hiszen ennek orvoslása

a beralapnak csupán töredékét tenné ki, és ezt fokozatosan is végre lehet hajtani.

Bár az alacsony bérek a közkönyvtárakban jellemzőek leginkább, de az egyetemi szférában sem ritkák. Az ALA, hogy véget vessen már annak az ördögi körnek, ami a könyvtáros szakma alacsony megbecsültsége és az alacsony bérek között mutatkozik, egy munkacsoportot hozott létre (Better Salaries/Pay Equity for Library Workers), amely különböző programokat és akciókat dolgoz ki ennek a helyzetnek a megváltoztatására.

Nem szabad megfélemlenünk a szakszervezetekről sem, amelyek már bebizonyították, hogy hatékonyan tudnak segíteni a bérkérdésben, és természetesen az államok könyvtáros egyesületei is sokat tehetnek ezért. A könyvtárosoknak is meg kell szólalniuk ahhoz, hogy a környezetükben élők megtudják és megértsék, milyen fontos a könyvtárakban folyó munka.

(Murányi Lajos)

Lásd még 270

Marketing, közönségkapcsolatok

02/273

PASZTALENIC-JARZYŃSKA, Joanna: Działalność promocyjna w bibliotece. Dlaczego, jak, dla kogo? = Biul.Inf.BN. 2001. 4.no. 3-8.p.

Promóciós tevékenység a könyvtárban. Miért, miképpen, kinek?

Könyvtárpropaganda

Mindazokat a nagyon változatos cselekményeket, a reklámot, propagandát, PR-t, marketinget, publikációs tevékenységet stb., amelyek révén valamely terméket, eszmét, rendezvényt vagy eseményt kívánunk a figyelem központjába állítani, divatos és

„sokszólamú” kifejezéssel promóciónak nevezzük. Eközben főleg azt az intézményt kell előtérbe tolni, amely szervezőként, létrehozóként, védnökként stb. „jegyzí” a promóció tárgyát. Tehát a promóciós munka fő célja, hogy az érdeklődés fókuszába állított dolgokon keresztül az érdekelt intézménynek kedvező képe alakuljon ki a közvéleményben és a köztudatban.

Bármely típusú könyvtárról is van szó, promóciós erőfeszítéseinek a tényleges és potenciális olvasóira-használóira kell irányulniuk. E munka célja korántsem csak az, hogy valaki igénybe vegye ezt vagy azt a szolgáltatást, hanem hogy az ellátandó társadalom egészében pozitív vélekedés alakuljon ki az efféle szolgáltatásokat nyújtó intézményről.

A könyvtáraknak köztudomásúan sokféle promócióra érdemes termékük, szolgáltatásuk és rendezvényük van. Nem járnak el helyesen, ha „nem verik állandóan nagy dobra” őket, minthogy dotálásuk, fejlesztésük, támogatási esélyük egyre inkább attól függ, hogy az adott környezetben a fenntartó (önkormányzat, felsőfokú intézmény, kutatóintézet vezetése) „milyen híreket” hall a könyvtár működése felől.

A promóciós cselekmények folyamatosságot kívánnak meg. Nincs olyan könyvtár, amelynek pozitív és attraktív „képe” eleve adott volna. Az ebbéli aktivitás azonban csak akkor hoz jó eredményeket, ha egyes kezdeményezései egy hosszú távú koncepcióba illelnek bele, s mint ilyenek egy-egy promóciós eredmény elérése érdekében minden adekvát módszert „be akarnak vetni”.

A lengyel könyvtárak túlnyomó többségének nincs komplex promóciós terve, hanem csak kevésbé hatékony eseti „fellángolásokkal” él a téren. Pedig a legutóbbi évtized tapasztalatai mutatják: a jól reklámozott könyvtárakat kevésbé érik kellemetlen meglepetések, mint amelyek kevésbé jól vizsgáztak ezen a téren.

(Futala Tibor)

FELHASZNÁLÓK ÉS HASZNÁLAT

Használat- és igényvizsgálat**02/274**

LUBANS, John Jr.: „Where are the snows of yesterday?” Reflections on a suggestion „box” that worked = Libr.Adm.Manage. 15.vol. 2001. 4.no. 240-245.p.

Az olvasói visszacsatolás megvalósítása és hasznosítása egy egyetemi könyvtárban

Egyetemi könyvtár; Igénykutatás könyvtári szolgáltatásokra

Az olvasói vélemények mindig is jó forrásnak bizonyulnak ahhoz, hogy megtudjuk, min kellene változtatnunk a könyvtári szolgáltatásaink javításához. Az észrevételek, javaslatok összegyűjtésének egyik legegyszerűbb módja a cikk szerzője szerint – aki a Duke Egyetem könyvtárának olvasószolgálati vezetője – az ún. „olvasók (javaslatok) könyvé”-nek alkalmazása. A könyvecske – valójában egy száz lapos gyűrűs füzet – kivehető, számozott lapokat tartalmaz, amelynek minden oldalán három kérdésre vagy észrevételre, javaslatra és az erre adott válaszra van hely. A füzetet egy mindenki számára elérhető helyen, a könyvtár egyik legforgalmasabb pontján helyezték el, és külön tábla is felhívja rá a figyelmet. (Zsinóron ceruzát is mellékelnek hozzá.) A kérdéseket tartalmazó lapokat rendszeres időközönként kiemelik, a kérdéseket írógéppel megválaszolják, majd azután visszahelyezik a könyvbe. (A megválaszolt oldalakhoz mutatót is készítenek az érdeklődők számára.)

A kérdések zömét az olvasószolgálat vezetője választja meg megőrizve névtelenségét (az olvasók is névtelenek maradnak), az egy-egy részlegre vonat-

kozó konkrét kérdésre azonban az illetékesek névvel válaszolnak. Ezzel az eljárással egyrészt a „vásárlók könyvé”-nek gazdáját – cikkírónkat – névtelenségben hagyja (és némi titokzatosságot is kölcsönöz neki), másrészt a névvel aláírt válaszok nyomán a diákok megismerik a könyvtár munkatársait.

Az olvasói vélemények nyomán jó néhány esetben változtatásra is sor került (pl. másolási szolgáltatnál, a szabadpolcos rendben, az alsóbb évfolyamok kölcsönzési lehetőségeiben stb.), valamint ezek a hozzászólások alapanyagot szolgáltatnak az egyetemi vezetés meggyőzésére is. (A könyvtári bizottság rajongott a füzetért, nem mulasztották el soha az új bejegyzések elolvasását.) Furcsa módon a könyvtárral semmilyen kapcsolatban sem álló problémákat is beírtak a füzetbe (pl. a kollégiumi körülményekről, a menzáról stb.): ezeket természetesen a könyvtár az egyetem illetékesének továbbította.

A „füzet gazdája” arra törekedett, hogy a legvadabb, nyersebb hangú vagy türelmetlen kérdésekre, felvetésekre is tárgyilagosan – és ha lehet, humorosan – válaszoljon. Tagadhatatlanul sok munka volt vele – bár a kérdések megválaszolásának nagy részét a hétvégén „abszolválta”. Gondot jelentett olykor a beírások hangnemének eldurvulása is, de ilyen esetben maguk a diákok emeltek szót ellene. (Sohasem cenzúrázták a nyers kifejezéseket, de a névre szóló támadásokat igen: kifestették a nevet és az azonosításra alkalmas részeket, a válaszban pedig felhívták a panaszos figyelmét arra, hogy gondjait az illetővel személyesen beszélje meg.) Amennyiben másodszor is valamilyen konkrét panasz érkezett egy adott könyvtárosra, névvel és részletekkel is, nyilvánvalóvá vált, hogy valódi problémával állnak szemben, amit orvosolni kell.

Ez a módszer mindenesetre a problémák tudatosítása mellett arra is alkalmas volt, hogy „a könyvtáros szakma humoros, képzeletgazdag és emberi oldalát is megmutathassa” – írja az „ötletgazda”. A cikkben illusztrációként közölt kérdések és válaszok jól példázzák, milyen sokszínű észrevételek érkeztek a diákoktól. A füzet anyagából készült változás megjelent magánkiadásban 1993-ban, és ennek szerkesztett változata az interneten is elérhető az angolul tudók számára: a www.google.com címen a kereső-sávba írjuk be a „suggestion answer book”-kifejezést, és kattintsunk az „I’m feeling lucky”-gombra.

(Murányi Lajos)

02/275

VIJAYALAXMI, N.: Information use pattern of post-graduate lady students of Gulbarga University, Gulbarga = Ann.Libr.Sci.Doc. 48.vol. 2001. 3.no. 93-106.p.

Posztgraduális női egyetemi hallgatók információhasználati szokásai

Egyetemi hallgató; Egyetemi könyvtár; Használói szokások; Nőolvasó

A cikk az indiai Gulbarga Egyetem posztgraduális női hallgatók információkeresési szokásaival kapcsolatban a következőket vizsgálja: a keresett információk típusai, az információhasználat célja, az információforrások meglétének ismerete, használata és hasznossága, információkeresési módszerek, a használat gyakorisága, az egyetemi könyvtárban való információkeresés sikeressége, más könyvtárak felkeresésének gyakorisága, a könyvtárosokkal való konzultáció, az információkeresés és -használat nehézségei, könyvtárhasználati képésben való részvétel, illetve további képzés szükségessége, a könyvtár forrásai és szolgáltatásai. Arra következtetésre jut, hogy a vizsgálatban szereplő posztgraduális hallgatóknak oktatásra van szükségük a könyvtár és az információk hatékony használatához.

(Autoref.)

02/276

USHERWOOD, Bob – TOYNE, Jackie: The value and impact of reading imaginative literature = J. Librariansh. Inf. Sci. 34. vol. 2002. 1. no. 33-41. p. Bibliogr.

A szépirodalom olvasásának motívumai, értéke és hatása

Használói szokások; Kérdőíves felmérés; Olvasásvizsgálat; Szépirodalom

A cikk egy, a Sheffieldi Egyetemen végzett és az Arts and Humanities Research Board (AHRB) által finanszírozott tanulmány eredményeiről számol be, amelyben – közkönyvtárakból kölcsönzött könyvek olvasási hatásának felméréseivel – arra a kérdésre keresték a választ, hogy mi motiválja a felnőtteket a fikció, azaz a kitalált irodalom olvasására. A cikk a tanulmány azon részére összpontosít, melyben a résztvevőket arra kérték, hogy beszéljenek olvasási élményeikről. Az eredmények megerősítették, hogy a kitalált történetek olvasása olyan sajátos tevékenységnek tekinthető, amely széles körű igények kielégítését szolgálja. Az adatok eloszlatják azt a tévhitet, hogy az ilyen olvasók introvertáltak, magukba zárkózó egyének, akik képtelenek normálisan beilleszkedni a társadalomban. Meggyőző bizonyíték van rá, hogy az olvasás átalakíthatja az emberek életét. Azoknak, akik olvasóknak tekintik magukat, az olvasás több egy sajátos tevékenység-nél, számukra ugyanis az olvasás életbevágóan fontos. Beszámolóikból kiderül, hogy az olvasói identitás nem egy állandó kategória, hanem az idővel és az olvasók személyes fejlődésével változik.

(Autoref. alapján)

02/277

HERMICHEN, Claudia: Bibliotheken in der Antarktis? Bibliotheken in der Antarktis! = Bub. 54.Jg. 2002. 1.no. 17-22.p. Bibliogr. 9 tétel.

Res. angol és francia nyelven

Könyvtárak az Antarktison

Kutató -mint olvasó; Olvasás; Szabadidő felhasználása

A régi antarktisi expedíciók résztvevőitől tudjuk, hogy a könyvtár és az olvasás annak idején milyen nagy szerepet játszott a sarkvidék kegyetlen, embert próbáló körülményei között. Egy új felmérés szerint a regények olvasását ma is fontos orvosságnak tartják a kutatók ezen a zord vidéken. A felmérés, amely 25 sarkkutató állomásra terjedt ki, érdekes eredményekkel szolgált: a legtöbb állomáson tartanak könyvgyűjteményeket, jóllehet ezek színvonala nem mérhető a szokásos könyvtári mércével. A szakkönyv-állományt azonban rendszeresen frissítik. A szépirodalom olvasása az angol és a német kutatók között a legnagyobb mértékű.

(Autoref. alapján)

Használók képzése**02/278**

POLIŠENSKÝ, Jiří: Verejné informačné služby knižnic (VISK). Program rozvoja informačnej gramotnosti = Knižnica. 2.roč. 2001. 11/12.no. 603-607.p.

Res. angol, francia, német és orosz nyelven

A könyvtárak nyilvános információs szolgálata (VISK). Az információs jártasság fejlesztésének programja

Használók képzése; Könyvtárhasználat; Tájékoztatósi hálózat

Csehországban a kilencvenes évek elején ismerték fel annak szükségességét, hogy előbb meg kell állí-

tani, majd pedig csökkenteni az ország elmaradását az információs társadalomra történő áttérésben. Így született meg a 90-es évek végén az Állami Információpolitika elnevezésű keretprogram. A könyvtáros egyesület és a központi könyvtári tanács szorgoskodása folytán e keretprogramban sikerült helyet találni a nyilvános könyvtáraknak is. Egy 2000 áprilisában hozott kormányhatározat életre hívta a „Könyvtárak nyilvános információs szolgálatai” c. programot, amelyet Csehországban a név kezdőbetűit összevonva VISK-programként emlegetnek. Mi több: az életre híváson kívül a program 2000 és 2003 közötti realizálásához szükséges pénz is „előkerült”.

A VISK-program legfőbb célkitűzései a következők:

- egyenlő esély biztosítása minden állampolgár számára a korszerű információs eszközök használatához,
- a 106/1999. Sb. számú törvény értelmében a közéleti információkhoz való hozzáférés garantálása,
- az idegenforgalom, vállalkozások, jogismeret, önálló döntések támogatása az információk rendelkezésre bocsátása útján, beleértve a szociális kisebbségek és a nemzetiségek információellátását is,
- a kutatás és fejlesztés számára szükséges információk közvetítése,
- a könyvtárakban őrzött nemzeti örökség megőrzése és közvetítése.

A VISK 9 alprogramra tagolódik, úm. a program koordinációs központjának létrehozására, a könyvtárosok továbbképzésére, nyilvános könyvtári információs központ és levéltár életre hívására a könyvtári igények kielégítése céljából, a katalógusok retrospektív konverziójának nemzeti programjára, a Memoria Mundi Series Bohemica programra, a savas papírok nemzeti mikrofilmezési és digitalizálási programjára, licencvásárlási programra és a CASLIN-ra (központi katalógusprogramra). Noha

az alprogramok végrehajtásában olykor szervezeti-szervezési problémák lépnek fel, egészében elmondható: a VISK eredményesen halad célkitűzéseinek megvalósítása felé.

(Futala Tibor)

02/279

FISCH, Georg: Pfadfinder im Internet. Ein Jugendprojekt der Stadtbibliothek Straubing = BuB. 54.Jg. 2002. 3.no. 180-182.p.

Res. angol és francia nyelven

Fiatalok oktatása az internet használatára a Straubingi Városi Könyvtárban

Gépi információkeresés; Használók képzése; Ifjúsági olvasó; Számítógép-hálózat; Városi könyvtár

A straubingi városi könyvtár (Bajorország, 74 ezer dokumentum, 43 ezer lakos), miután olvasótermében nyolc új internetes munkaállomást szereltek fel, internet-képzési levelező tanfolyamot szervezett a könyvtár fiatal használói számára. A tizenéves résztvevőknek arra is alkalmat adtak, hogy mint könyvtár-asszisztensek, a gyakorlatban is segítsenek az olvasóknak az internet használatában. Az „Cserkészlet az interneten” nevű tanfolyam általános számítógép-használatra, szakirodalmi keresésre, a keresőrobotok használatára és a tematikus forrásokra terjedt ki. A kiképzett cserkészek aktívan közreműködnek a referenz-kérdések megválaszolásában, a szakirodalmi keresésekben, a könyvtárközi kölcsönzésben és a használók képzésében. A straubingi projekt sikeresnek bizonyult: bebizonyította, hogy a tizenévesek hajlandók időt és energiát fordítani a nekik is tetsző, és a kortársaikkal csoportosan végezhető munkára.

(Autoref.)

02/280

OLING, Lori – MACH, Michelle: Tour trends in academic ARL libraries = Coll.Res.Lib. 63.vol. 2002. 1.no. 13-24.p. Bibliogr.

Milyen típusú csoportos könyvtárhasználati bemutatásokat tartanak az amerikai felsőoktatási könyvtárakban?

Használók képzése; Hatékonyság

A könyvtár megismerését szolgáló körséta az amerikai felsőoktatási (és szak-) könyvtárakat tömörítő ARL (*Association of Research Libraries*) tagkönyvtárainak természetes gyakorlata. 2000 novemberében felmérés készült annak megállapítására, hogy melyek a körséta legnépszerűbb formái, mik a könyvtárosok és az olvasók véleménye a körsétáról. Annak ellenére, hogy a körséta szinte minden könyvtár alapszolgáltatásai közé tartozik, nincsenek formális módszerek a séták hatékonyságának ellenőrzésére. A felmérés eredményeiből (és a vonatkozó szakirodalomból is) megállapítható, hogy a könyvtárosokkal ellentétben az oktatók a körsétát könnyen összekeverik a tantermi környezetben is megoldható használó-képzéssel. Érdekes, hogy míg a könyvtárak 93%-a a könyvtárosok által vezetett körsétákat kínálja, a szakirodalom nem ezekkel, hanem a technológia használatával (magnókazettás, számítógépes és video-körsétákkal, a weben elérhető virtuális sétákkal) foglalkozik elsősorban. A virtuális web-sétát – bár a könyvtárosi vélemények alapján ez a kurrens technológiai kedvenc – csak a könyvtárak 31%-a kínálja. A könyvtárosok véleménye a különböző formájú séták hatékonyságáról egyáltalán nincs összhangban a ténylegesen kínált formákkal: a virtuális körsétát pl. mindössze 2% ítélte a leghatékonyabbnak. Formalizáltabb visszajelzések persze jobb lehetőséget teremtenének a könyvtárak és a könyvtárosok számára, hogy a megfelelő séta-formákat kiválasszák. Tény az, hogy a technológiának a könyvtár minden területére való beszivárgása ellenére a legnépszerűbbek a

hagyományos, vezetett körséták maradtak. A körséták iránti igény nem növekszik, s ennek egyik oka, hogy a könyvtárosok szerint nem elég hatékony módszere az ismeretek átadásának, főként, ha nem társul a felhasználó-képzés más formáival. A tapasztalatok szerint a korábbi technológiára alapozott körséták (a diavetítéstől az audio- és videokazettáig és a számítógépesig) csak ideig-óráig voltak népszerűek, míg egy újabb változat fel nem váltotta azokat. A jelenleg legnépszerűbb virtuális web-séta kétségtelen előnye, hogy távolról is lehetővé teszi a részvételt, s nem korlátozza sem a résztvevők számát, sem a részvételi alkalmakat, még sem lehet ma megmondani, hogy eléri-e valaha a régmódi vezetett körséta népszerűségét.

(Mohor Jenő)

02/281

HENNER, Terry: Bridging the distance. Bibliographic instruction for remote library users = Med. Ref. Serv. Q. 21.vol. 2002. 1.no. 79-85.p. Bibliogr. 10 tétel.

A távolság áthidalása. A távoli könyvtárhasználók képzésének lehetőségei

Használók képzése -felsőoktatásban; Felsőoktatási könyvtár -orvostudományi; Számítógép-hálózat

A technológia jelentős változásokat hoz abban, ahogy az olvasók hozzáférnek a könyvtári információforrásokhoz, és éppen így abban is, ahogy a könyvtárak eljuttathatják a szükséges instrukciókat a növekvő létszámú távoli olvasókhoz. A bibliográ-

fiai ismereteket oktató programok akkor lehetnek a leghatékonyabbak, ha az olvasót helyezik középpontba, és figyelembe veszik az egyéni tanulási módszerek, stílusok különbözőségét. A bibliográfiai oktatás – természeténél fogva – szinkron-jellegű, azaz kétirányú, közvetlen kapcsolatot tételez fel, akár tantermi körülmények között, akár telefon-konzultáció útján. Az információ- és kommunikáció-technológia fejlődése nyomán ezek kiegészülnek az internetes lehetőségekkel és videokonferencia formáját is öltheti az oktatás. A tanártól független egyéni, saját tempót követő tanulók számára kedvezőbb az aszinkron mód egyirányú csatornája, ahol az interakció nem jelen-idejű. Ilyenek a list-serv-alapú tanfolyamok, a weben elérhető oktató-csomagok. A technológiai fejlődés kétségtelen előnye, hogy áttöri a hagyományos akadályokat, amelyek az instruktork és a tanuló azonos helyen és azonos időben való jelenlétét követelik meg. A hálózati technológia számos szinkron és aszinkron módú oktatási modellt kínál, és ezzel az olvasók magasabb szintű támogatását teszi lehetővé. A gyűjtemények elektronikus formátumú részének növekedésével a hálózati úton nyújtott oktató programok fontossága is növekszik.

(Mohor Jenő)

INFORMÁCIÓELŐÁLLÍTÁS, -MEGJELENÍTÉS ÉS -TERJESZTÉS

Digitalizálás

02/282

EDEN, Brad: Managing and directing a digital project = Online Inf.Rev. 25.vol. 2001. 6.no. 396-400.p.

Egy digitalizálási projekt szervezése és irányítása

Digitalizálás; Fejlesztési terv; Különgyűjtemény-helyismereti; Munkaszervezés

A nevadai egyetem (Las Vegas) könyvtára katalógizáló osztályának vezetője egy helyi digitalizálási projektet követ nyomon kezdetétől a végéig naplószerűen, hogy fontos tapasztalatait másokkal is megossza. A digitalizálásra azokat a könyvtár különgyűjteményében található fontos történeti értékű helyi dokumentumokat (fényképeket, tervrajzokat, térképeket) választották ki a történelem tanszék segítségével és közreműködésével, amelyek Las Vegas történetének alapvető forrásainak tekinthetők. A pályázatot az egyetem innovációs kiírására nyújtották be, és az egyetem 16 160 dollárral támogatta a projektet. (A könyvtár a digitalizáláshoz szükséges eszközöket vásárolt a program támogatására.)

A vállalkozást a katalógizálási részleg munkatársai és az egyetem történelmi tanszéke diákjai közösen szervezték meg és bonyolították le. Az előkészítő munkálatok során egy hetes tanfolyamon vett részt a két munkacsoport vezetője, majd az addig ismert digitalizálási projektek tapasztalatait gyűjtötték össze. A legjobbnak – mintaszerűnek – a denveri közkönyvtár hálózat webes fénykép-gyűjteménye bizonyult, mivel témája is közel állt (Colorado ál-

lam és a vadnyugat története) hozzájuk, képcentrikus és jól dokumentált volt, metaadat szabványokat alkalmazott, leírásai magas színvonalúak voltak.

A nevadai egyetemi könyvtár katalógizálói a képanyag leírását MARC-formátumban végezték el, de a tartalmi feltáráshoz nem a megszokott tárgyszavazást (LCSH) választották, hanem a témához jobban illő tezaurusz mellett döntöttek (Thesaurus for graphic materials). A munkálatok finisében, amikor a katalógizálóknak a történész-szkenelő csoporttal kellett volna együttműködniük, feszült helyzet alakult ki köztük, amelyet folyamatos konzultációkkal sikerült orvosolni, és a weboldal a kitűzött határidőre, 2000. július 6-ára el is készült (*Lásd:* <http://library.nevada.edu/digproj>).

(Murányi Lajos)

Lásd még 235

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

02/283

CROTHERS, Stephen – PRABHU, Margaret – SULLIVAN, Shirley: Electronic journal registering and access in an academic library = Aust.Lib.J. 50.vol. 2001. 4.no. 313-326.p. Bibliogr.

Regisztráció és hozzáférhetőség elektronikus folyóiratokhoz egy egyetemi könyvtárban

Elektronikus folyóirat; Egyetemi könyvtár; Hozzáférhetőség

Az ausztrál szerzők (a melbourne-i egyetem munkatársai) azokkal a webalapú, teljes szövegű tudományos folyóiratokkal szerzett tapasztalataikról írnak, amelyek online hozzáférést és nyomtatott változat előfizetéséhez kötik. Ezek külön csoportot képeznek az e-folyóiratok között sajátos problémáikkal és kezelésükkel. (Emellett a Swets Blackwell cég legutóbb a kiadók árképzéséről szóló vizsgálata szerint ezeknek a folyóiratféleségeknek a részaránya folyamatosan nő.

A kiadók az online hozzáférés feltételeit a legkülönbözőbb módon variálják: egyesek abban az épületben engedélyezik csak, ahol a nyomtatott folyóiratot tartják, mások egyetlen munkaállomáshoz vagy adott személyhez kötik a használatot stb. Emellett számos kritikus pont van az online folyóiratok elérésében, amelyet a szerzők részletesen tárgyalnak (a vevőkód igénylése, illetve közlése, a könyvtár regisztrációja – általában egy felelős személy megadása a kiadónak, aki a kapcsolatot is tartja, és egyéb problémák, az előfizetések elmulasztásától a folyóiratot beszállító ügynökség cseréjéből adódó kalajkáig).

A tapasztalat azt mutatja, hogy egy jó beszállító ügynökséggel kevesebb gond adódik, mintha az egyes kiadókkal közvetlenül állna kapcsolatban a könyvtár. Igen sok gondot okoznak a szolgáltató szerverek üzemzavarai is. Az egyetem oktatói ezért is idegenkednek a nyomtatott folyóiratok lemondásától, mert az online változat elérése bizonytalan. Ez utóbbi gond megoldására azt javasolják, hogy lehetőleg több elérési ponton regisztráltassa magát a könyvtár: pl. a kiadónál és egy hosznál is, bár ez a megoldás összezavarja a használókat, és többletmunkával jár. A hosszabb távú megoldás, a jövő útja mindenképp a jobb kommunikációs feltételek kialakítása a szolgáltató és a könyvtár között.

(Murányi Lajos)

02/284

KELLER, Alice: Future development of electronic journals: a Delphi survey = *El.Libr.* 19.vol. 2001. 6.no. 383-396.p. Bibliogr.

Az elektronikus folyóiratok jövője: delphi tanulmány

Elektronikus folyóirat; Prognózis

A cikk egy nemzetközi, interdiszciplináris, az elektronikus folyóiratok jövőjéről végzett Delphi felmérés eredményeit közli. A 45 tagú szakembercsoport kutatókból, kiadókból, könyvtárosokból, folyóirat-forgalmazókból és tanácsadókból tevődött össze. A felmérés a következő öt területet vizsgálta az elektronikus folyóiratokkal kapcsolatban: a tudományos folyóirat-irodalom jövőbeli szerepe; elképzelések a jövő folyóiratáról; a folyóirat-válság; az elektronikus folyóiratok archiválása; új előfizetési és hozzáférési modellek. A Delphi tanulmány a következő 5-10 évben várható fejleményeket tanulmányozta. Az eredményeket tárgyalva a cikk megállapítja, hogy a folyóiratok háromszáz éves történetében még sohasem volt annyi változás, amennyi rövidesen, illetve az elkövetkezendő öt-tíz évben várható.

(Autoref.)

02/285

ASHCROFT, Linda – McIVOR, Stephanie: Electronic journals: managing and educating for a changing culture in academic libraries = *Online Inf.Rev.* 25.vol. 2001. 6.no. 378-387.p. Bibliogr.

Elektronikus folyóiratok kezelése egyetemi könyvtári környezetben, és a kérdés oktatási vonatkozásai

Egyetemi könyvtár; Elektronikus folyóirat; Felmérés [forma]; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Marketing

A liverpooli Business School információ- és könyvtármenedzsment központjának oktatója, illetve kutatója megállapítása szerint az elektronikus folyó-

iratok használata már a felsőoktatás szerves részévé vált, kezelésük mégsem problémamentes. Az a kutatás, amelyet nemrég a John Moores Egyetemen végeztek el, elsősorban az elektronikus folyóiratoknak az értékelésével és promóciójával foglalkozott az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban. A cél az volt, hogy rávilágítsanak az elektronikus folyóiratok kezelésének eltérő gyakorlati megoldásaira és feltárják a pozitívumokat, hogy a lehető legjobb megoldásokra találjanak rá. A vizsgálat számos kérdést vetett fel.

Az elektronikus folyóirat csak akkor lehet a nyomtatott folyóirat jelentékeny alternatívája, ha felismerik, hogy az elektronikus folyóiratok bevezetése alapvetően megváltoztatja a mindennapi munkavégzést, a személyzet iránt egész más követelményeket támaszt, mivel jóval több technikai ismeretet, hozzáértést és szervezésbeli változtatást igényel. Az elektronikus folyóiratok még mindig nem „állapodtak meg”: sőt még nehezebbé teszik a helyzetet, és kellemetlen problémák elé állítják a döntéshozókat.

Az elektronikus folyóiratok fejlődésének iránya még jobban azt igényli, hogy a változásokat megfelelően kezeljék. A megoldás kulcsának az interoperabilitás tűnik. Mindez erősen kihat a könyvtárosképzésre, illetve annak tematikájára is.

(Murányi Lajos)

02/286

BLOSSER, John – LIGHTMAN, Harriet – McHUGH, William A. – REN, Anna: Aggregator services evaluation: not an easy comparison = Ser.Lib. 41.vol. 2001. 1.no. 65-78.p. Bibliogr. 11 tétel.

Aggregátor szolgáltatások értékelése – nehéz összehasonlítás

Adatbázis-szolgáltató vállalat; Állománygyarapítás; Elektronikus folyóirat; Felmérés [forma]

A Northwestern University könyvtárának elektronikus publikációkkal foglalkozó munkacsoportja azt

a feladatot kapta, hogy tekintse át és értékelje az aggregátor szolgáltatásokat, az elektronikus publikációk kiadót és az elektronikus folyóiratokhoz szükséges szoftverek forgalmazóit, annak megállapítására, hogy melyik szolgáltatás tudná a legjobban kielégíteni a könyvtár használóinak igényeit. A munkacsoport kidolgozta az értékelés alapjául szolgáló kritériumokat és kérdéseket. Ezeket alaposan tanulmányozva ajánlásokat tett a könyvtárnak az elektronikus folyóiratok gyarapítására. A cikk összegzi a munkacsoport módszereit és következtéseit.

(Autoref.)

02/287

KIM, Hak Joon: The transition from paper to electronic journals: key factors that affect scholars' acceptance of electronic journals = Ser.Lib. 41.vol. 2001. 1.no. 31-64.p. Bibliogr. 160 tétel.

Átállás elektronikus folyóiratokra – hogyan fogadják a kutatók?

Elektronikus folyóirat; Kommunikáció; Tudományos kutatás

Az elektronikus folyóiratok témájának tárgyalása előtt át kell tekinteni az eredeti folyóiratrendszert, mert a papír alapú folyóiratok hagyományos rendszerének fejlődése, szerepe és hátrányai jól megvilágítják az e-folyóiratok sikerességéhez szükséges alapkövetelmények némelyikét. A számos hátrány (melyek legfontosabbjai a magas költségek, a hosszú átfutási idők, a folyóiratok „elszaporodása” és a referáló rendszerrel összefüggő problémák) miatt alternatívák keletkeztek: mikroformátumok, szinopszis- és levél-újságok, elő- és különnyomatok, s végül az e-folyóiratok. Az 1980-as évek végére kialakult, listserv-alapú, Interneten terjesztett és népszerűvé vált e-folyóiratok közül sok (és az újabbak legtöbbször) a 90-es években már a hipermediás, grafikus keresési lehetőségekkel (pl. Mosaic, Netscape) is rendelkező webet választotta a terjesztés fő eszközének. A weben terjesztett e-folyóiratok

száma növekszik, az azonban még meg nem mondható, hogy a tudományos e-folyóiratoknak a hagyományos tudományos kommunikáció alternatív formájaként elért sikere a növekvő mennyiségnek, vagy néhány kiemelkedően sikeres darabnak köszönhető-e.

Az e-folyóiratok gazdasági, technológiai és kognitív aspektusait tekintve a papírról az elektronikus hordozóra való átállás jótékony hatásai nem tagadhatók. A legnagyobb akadály a tudományos e-folyóiratok hitelének kérdése. Annak ellenére, hogy sok e-folyóirat már szerkesztési folyamatába illesztette a cikkek minőségi ellenőrzésének olyan formáit, mint a hagyományos folyóiratok, a felmérések és vizsgálatok azt mutatják, hogy a nagy többség szerint az elektronikus médiumon publikált cikkek minősége általában alacsonyabb, mint a hagyományos papír-hordozón megjelenteké. S mivel mind-ezidáig nincs semmiféle garancia arra, hogy a formális tudományos elismerések szempontjából az elektronikus publikációkat figyelembe veszik, mindazok, akiknek fontos az előmenetel, a szakmai karrier, nem e-folyóiratokban teszik közzé tanulmányaikat. Amíg a tudományos és felsőoktatási elismerési rendszer teljesen be nem fogadja az e-folyóiratokban való publikálást, ez a tény negatív hatással lesz az e-folyóiratoknak a tudományos kommunikáció formális rendszerébe való teljes integrációjára. Ez azonban az e-folyóiratok publikációinak teljes megbízhatóságáig nem fog bekövetkezni.

(Mohor Jenő)

02/288

BERTEAUX, Susan S. – BRUEGGEMAN, Peter: Electronic journal timeliness: comparison with print = Sci.Technol.Libr. 41.vol. 2001. 2.no. 101-118.p.

Az elektronikus folyóiratok megjelenési idejének összehasonlítása a nyomtatott változatokkal

Elektronikus folyóirat; Folyóirat; Folyóiratkiadás

1999-ben és 2000-ben a Scripps Óceánkutató Intézet könyvtára összehasonlította nyomtatott folyó-

irat-állományát az elektronikus is rendelkezésre álló folyóiratokkal. Az 1999-es tanulmány kimutatta, hogy a nyomtatott folyóiratok 16%-a elektronikus formában nem állt rendelkezésre, vagyis az állomány 84 százaléka a nyomtatott változat beérkezésekor online módon is elérhető volt. A 2000-ben végzett tanulmány idején az elektronikus formában nem hozzáférhető folyóiratok aránya 6%-ra csökkent, azaz az állományban már 94 százaléka elektronikus formában is rendelkezésre állt.

(Autoref. alapján)

02/289

FALK, Howard: How should libraries handle ebooks? = El.Libr. 20.vol. 2002. 1.no. 55-57.p.

Hogyan kezeljék a könyvtárak az elektronikus könyveket?

Elektronikus könyv; Feldolgozó munka

Azt hitték az amerikai könyvtárosok, hogy a netLibrary működése lehet a könyvtári elektronikus könyvek jövőjének a modellje. Ma már tudják, hogy nem az: 2001 októberében ugyanis a netLibrary bejelentette, hogy eladja, mivel nincsenek tőkeerős befektetői, november közepén pedig már csődöt jelentett. A társaság utoljára közel negyvenezer műből álló archívumot kezelt – ebben több mint száz kiadó, ötezeröttszáz könyvtár és egyéb intézmény anyagait is beleértve. (Jelenleg még szolgált a netLibrary az érvényes szerződések nyomán, de néhány szolgáltatása már szünetel.) Az Online Computer Library Center (OCLC) bejelentette vásárlási szándékát, de a részletek még nem voltak ismeretesek a cikk megírásakor.

A netLibrary bukása még jobban kihangsúlyozza azt az igényt, hogy a könyvtárak az e-könyvek terén jobb megoldásokat keressenek. Az egyik alternatíva eddig a hordozható olvasókészülékek beszerzése volt (RCA REB készülékek általában), ezekre rámásolták a néhány beszerzett e-könyvet, és rövid határidővel kölcsönözték ezeket. Az új minőségű

könyvtári szolgáltatások bevezetésének kulcsa a másolás lehetősége. Erre már most van mód a szerzői jogvédelem alá nem eső művek esetében, és alkalmazható lenne a védelem alatt állókra is. (A hagyományos könyvekkel ellentétben, ha egy e-könyvet kikölcsönöz valaki, nem kell megvárnia az olvasónak, hogy visszahozzák, hiszen kaphat egy másik másolatot. Az internetről e-könyvek ezrei tölthetők már le, s ez jóval nagyobb választékkal kecsegtet, mint amelyet egy átlagos könyvtár az olvasóinak nyújtani képes.)

A szerzői jogvédelem alá nem eső műveket olvasásuk a legkevésbé; ezeket több internet-címről be lehet szerezni, a legnagyobb a Project Gutenberg (<http://promo.net/pg>), amelyen több mint tizenhét-ezer 1923 előtt megjelent mű található, és amelyek díjtalanul letölthetők.

Ezek a könyveket egyszerű szöveg-formátumban tárolják, de a jobb olvashatóság érdekében át lehet formázni őket. (Mindegyik szöveg előtt terjedelmes bevezető található – ezek törölhetőek esetleg –, ennél több munkát igényel, ha a szövegeket a hordozható olvasóeszközökre kívánjuk megjeleníteni, ugyanis konvertálni kell. Ha a könyvtárak vállalkozásának a szövegkonvertálás megtanulására, a szerzői jogvédelem alá nem eső műveket szolgáltatnák azoknak az olvasóknak, akik maguk nem képesek erre. A szolgáltatást a könyvtár honlapján is elérhető lenne. (Akinek nincs internet-hozzáférése, bérelhetne a könyvtártól olvasókészüléket; a műveket nem is kellene visszahozniuk az olvasóknak, csak a készüléket.)

Más a helyzet a szerzői jogvédelem alá eső művekkel. Sajnálatos módon a könyvtárakkal való korrekt kapcsolat kialakítása helyett a kiadók olyan szoftvereket alkalmaznak, amelyek korlátozzák az olvasást (másolásvédelem, a felhasználási idő szabályozása). A megoldás az lehetne, ha a kiadók az adott e-könyvet a korlátozó szoftverrel együtt adnák el, s ezt szükséges esetén fel tudná oldani (pl. másolatokat készíthetne olvasóinak), de a kölcsön-

zött művek másolásvédelemmel lennének ellátva. Az internet-kapcsolattal rendelkező olvasók pedig a könyvtár honlapjáról kölcsönözhetnék ezeket.

Az e-könyvek könyvtári megjelenése több változással is jár:

- a könyvtárvezetésnek fel kell készítenie a könyvtárosokat az új teendőkre (a fájlok letöltése, tárolása, konvertálása); igaz, ezekre a készségekre a 21. században amúgy is szükség van.
- elég egy-egy e-könyvet beszerezni akkor, amikor valamelyik olvasó kéri, és maga a beszerzés is nagyon gyorsan lebonyolítható; ez további problémákat okoz: a költségvetésben, a szállítók-kal tartott kapcsolatokban;
- a könyvtár számítógépén tárolt e-könyveknek szerepelniük kell a katalógusban is; ez felveti egy esetleges központi e-könyv-katalógus lehetőségét is (pl. egy konzorciumon belül).

(Murányi Lajos)

02/290

MAYNARD, Sally – McKNIGHT, Cliff: Electronic books for children in UK public libraries = El.Libr. 19.vol. 2001. 6.no. 405-423.p. Bibliogr.

Elektronikus könyvek gyermekeknek brit könyvtárakban

Elektronikus könyv; Felmérés [forma]; Gyermek- és ifjúsági olvasók; Igénykutatás könyvtári szolgáltatásokra

A cikk egy felmérésről számol be, melynek keretében gyermek-könyvtárosok véleményét vizsgálták az elektronikus könyvekről. Az Egyesült Királyság 208 önkormányzatának útján kérdőíveket küldtek szét a közművelődési könyvtárak gyermek-részlegi vezetőinek. A válaszadás 77 százalékos volt. Főbb eredmények: a könyvtárosok általában pozitívan állnak hozzá a gyűjtemények elektronikus könyvekkel való bővítéséhez, már ma is nagy arányban szolgáltatnak elektronikus könyveket, a legtöbben a központi könyvtáron keresztül. A

könyvtárak kisebb része referenz-célra szolgált elektronikus könyveket ahelyett, hogy a nyomtatott könyvekhez hasonlóan kikölcsönöznék őket. Sok könyvtáros vélekedett úgy, hogy az elektronikus könyvek új olvasókat toborozhatnak a könyvtár számára, és hogy az elektronikus könyvek szolgáltatása megváltoztatja a könyvtárosok szerepét. A válaszolók úgy gondolták, hogy az elektronikus könyvek tartósak, és jól megférnek a nyomtatott dokumentumok mellett.

(Autoref.)

Lásd még 234, 246-247, 264

Kommunikációs technikák

02/291

ALBANESE, Andrew Richard: Revolution or evolution = Libr.J. 126.vol. 2001. 18.no. 48-51.p.

A tudományos kommunikáció forradalma: a könyvtárak új szerepe

Elektronikus publikáció; Fejlesztési terv; Folyóiratkiadás; Kommunikáció

Az amerikai Tudományos Könyvtárak Egyesületének (Association of Research Libraries, ARL) legutóbbi adatai ijesztőek: a folyóiratok átlagára 1986 és 2000 között 226%-kal drágult, míg a monográfiáké 66%-kal. (A fogyasztói árindex ez idő alatt csak 49%-kal nőtt.) A folyóirat-lemondások mindennaposak, a tudományos monográfiák sorvadnak. Az internet megjelenése nagy változásokat eredményezett, és a felsőoktatási könyvtárak fontos szerepet játszanak ennek a változásnak az irányításában. A könyvtárosok összefogtak az oktatókkal, társaságokkal, alapítványokkal – még kiadókkal is – annak érdekében, hogy új módokat találjanak a tudományos kommunikáció átformálására. A könyvtá-

rosok számára pozitív fejlemény, hogy a könyvtáron kívül is megértették, válságos a helyzet. – Eddig a legtöbb kutatónak nem volt fogalma a kereskedelmi folyóiratok áráról – fejtegette egy tanácskozáson Rick Johnson, a SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition) igazgatója. (A SPARC az ARL kezdeményezésére jött létre a tudományos publikálás megreformálására.) Az egyetemi oktatók érdekeltek ugyanis abban, hogy tekintélyes kereskedelmi folyóiratokban publikáljanak, de nem kedvelik, ha kizsákmányolják őket.

Két éves működése során a SPARC üzenete visszhangra talált a kutatók körében: 2001-ben már huszonegyezer tudós csatlakozott a Tudomány Könyvtára (Public Library of Science, PLoS) nevű kezdeményezéshez. Egyetértés van közöttük abban, hogy nem támogatnak olyan folyóiratokat, amely fél éven belül nem teszik ingyenesen hozzáférhetővé tartalmukat a nemzeti egészségügyi intézet élettudományi digitális archívumának, a PubMed Centralnak a közvetítésével. Az a PLoS alapelve, hogy a tudományos kutatás eredményeit rögzítő dokumentumokat nem birtokolhatja vagy ellenőrizheti egy-egy kiadó: azok mindenki számára elérhetőnek kell lenni. (El lehet képzelni, milyen ellenállásba ütközött ez a vélemény; az egyik jeles angol kiadó a PLoS-t rendkívül kockázatos vállalkozásnak nevezte, ami jobban veszélyezteti a tudósokat, mint a kiadókat.)

Az oktatók már torkig vannak a folyóiratok és a monográfiák válságának emlegetésével – jelentette ki Kate Wittenberg, a Columbia Egyetem Elektronikus Publikálás Kezdeményezés (Electronic Publishing Initiative at Columbia University, EPIC) vezetője, aki a könyvtár szerepét a tudományos kommunikáció új formáinak integrálásában látja. Az EPIC legújabb vállalkozása az Amerikai Történelmi Egyesület Gutenberg-e programja díjazott munkáinak online kiadása. Ha ez sikeresnek bizonyul, a Gutenberg-e program segíthet a tudományos monográfiák újjászületésében is.

A cikk után mintegy kiegészítésképpen, illusztrációként néhány könyvtár-barát kezdeményezés (ACLS History Project, ArXiv, Berkeley Electronic Press, BioMed Central, BioOne, Gutenberg-e History Project, HighWire Press, JSTOR, Project MUSE,

PubMed Central) rövid ismertetését és ezek URL-jét is megtaláljuk a „Tudományos kommunikáció változó arca” cím alatt.

(Murányi Lajos)

Lásd még 256

KÖNYVTÁRGÉPESÍTÉS, KÖNYVTÁRÉPÜLET

Könyvtárépítés, berendezés

02/292

KOZUCHOVÁ, Darina: Knižnica by mala byť miestom, ktorá uspokojuje reálnych, nie virtuálnych ľudí. (Medzinárodná konferencia Knižnice a architektúra: riziká spolupráce v informačnej spoločnosti.) = Bull. SAK. 10.roč. 2002. 1.no. 5-10.p.

A könyvtár legyen olyan hely, amely tényleges, nem pedig virtuális emberek igényeit elégíti ki. (Nemzetközi konferencia – Könyvtár és építéset: az együttműködés kockázata az információs társadalomban)

Könyvtárépítés, berendezés

Olomoucban 2001 folyamán azzal a céllal tartottak könyvtárépítési konferenciát, hogy keretében áttekintsék az utóbbi időben keletkezett jelentősebb könyvtári épületeket, s ennek alapján megállapítsák azokat a jegyeket, amelyeknek érvényesítése ga-

rantálja a jövőben készülő épületek célszerű, ugyanakkor esztétikus voltát.

A konferencia szemléljén a következő könyvtári beruházások estek át: British Library (felettből dicsérről), Bibliothèque nationale de France (több rosszalással), a varsói központi egyetemi könyvtár, a bolzanoi egyetemi könyvtár, az alexandriai könyvtár, a libereci állami tudományos könyvtár, a morva tartományi könyvtár, a Palacky egyetem könyvtára, prágai városi könyvtár (az utóbbi kettő adaptáció, illetve rekonstrukció).

Először mutatták be a szakmai nyilvánosságnak a prágai nemzeti műszaki könyvtár terveit. Felépítése 1,5 milliárd cseh koronába kerül. Átadását 2003 októberére tervezik.

A szemle keretében kiderült: jól funkcionáló, kívül-belül esztétikus könyvtári épületet létrehozni egyike a legnehezebb építészeti feladatoknak. Egy-egy jelentősebb könyvtárépület építettségének, tervezésének és könyvtáros konzulensének lenni hatalmas felelősség, minthogy a rossz végeredmény hosszú éveken át a hatékony funkcionálás kerékkö-

tője lehet, s előbb-utóbb mindenképpen drágán kivitelezhető korrekciókat kényszerít ki.

A „jó” épületnek az alábbi jellemzői vannak:

- nyíltság (fizikai és lélektani értelemben egyaránt),
- rugalmas, dinamikus elrendezés, azaz a belső terek álljanak egymással szerves összeköttetésben,
- egyszerű használhatóság, hogy lehetőleg minden „előszöri” látogató is kiismerje magát a könyvtárban,
- olvasó-centrikusság (mint első jog és törvény),
- variabilitás az olvasói választás lehetővé tétele érdekében,
- rendben tartásra való alkalmasság,
- alkalmasság a társadalmi élet generálására,
- a mozgássérültek számára megközelíthetőség,
- a természetes fényről nem lemondó, az esti világítást szemet kímélővé szervező gondosság,
- gazdaságos üzemeltetés.

(Futala Tibor)

02/293

FODOR, Caroline: Bibliothèques publiques: nouveaux édifices, nouveaux rôles = Doc.Bibl. 47.vol. 2001. 3.no. 95-99.p. Bibliogr.

Res. angol és spanyol nyelven

Közművelődési könyvtárak: új épületek, új szerepek

Hatékonyág; Könyvtárépület -közművelődési

Az elmúlt néhány évtizedben több új könyvtár is épült rendkívül méretekkel és ambíciókkal, például a Bibliothèque national de France, a British Library és a San Francisco Public Library. Az Alexandria-i Könyvtár teljesen újszerű formatervezéssel készült, Vancouverben nemrég avattak fel egy új épületet, és Winnipeg és Montréal is hamarosan követi e nagyszabású projektek példáját. Az ilyen nagyméretű projektek megvalósítása és működtetése olyan

sok pénzbe és időbe kerül, ami megkérdőjelezi az ilyen mega-projektek létjogosultságát. A szerző arra a gyakran feltett kérdésre szeretné megtalálni a választ, hogy valóban szükségünk van-e ilyen projektekre. A kérdést három szempögből vizsgálja. Először is a mai elektronikus korban azok, akik otthonról is rengeteg információforráshoz hozzáférnek, megkérdőjelezik a fizikai könyvtárak létjogosultságát. Valóban lejárt volna a könyvtárak ideje, és ezentúl csak a múzeum szerepét tölthetik be? Másodszor, mi az előnye az új épületeknek? Nem lenne-e gazdaságosabb már létező épületeket átalkítani? Harmadszor, mennyire fontos az építészet egy könyvtár számára? Nem lenne-e lehetséges az állományt és a szolgáltatásokat egy külön épület helyett más létesítményekben elhelyezni? Az említett projektek esetében igen sok energiát fordítottak az új épületek reklámozására, építészeti versenyek kiírására stb. A mai ínséges pénzügyi helyzetben nem kellene-e ezeket a pénzeket nemesebb célokra fordítani?

(Autoref.)

02/294

DANZIGER, Margaret C.: Updating a classic = Libr.J. 127.vol. 2002. 3.no. 43-44.p.

Egy 1940-ben épült amerikai könyvtár átépítése a 21. század igényei szerint

Átépítés; Könyvtárépület -közművelődési

Az Ohio állambeli toledói megyei könyvtár (Lucas County Public Library) 1940-ben épült városi könyvtárnak; születésekor a kor nagyáruházaira hasonlított: kilenc felnőtt és egy gyermekrészele több emeleten kapott helyet. Ennek az épületnek az átépítése és bővítése kezdődött meg 1998-ban, amely 2001-ben nyitotta meg újra kapuit, 50%-kal nagyobb alapterületen. A több mint egymilliós állomány 75%-át tudják szabadpolcon hozzáférhetővé tenni.

Az olvasók kedvezően fogadták az kibővített új létesítményt: a kölcsönzött kötetek száma 23, a látogatók száma 29%-kal nőtt. Az épületben számos helysín szolgálja a város lakóit: kis konferencia-terem, egy 200 személyes tanácsterem és 275 férőhelyes McMaster továbbtanulási családi központ és egyéb helyszínek (a télikert, a McMaster előcsarnok és a kiállítóterem stb.).

A gyűjteményeket egy szinten helyezték el, és két tájékoztatósi pont (üzleti irodalom/technika és művészetek+irodalom) segíti a 750 ezer kötet hat nagy gyűjteménycsoportjában az eligazodást. A bejáratnál kapott helyet a népszerű audiovizuális részleg, ide kerültek a sikerkönyvek, a tizenévesek és a technika irodalma is. Az ún. népszerű könyvtárban található a sikerkönyvek, a kölcsönözhető folyóiratok és az új könyvek klubszerű környezetben.

A tizenévesekre fokozott figyelmet fordítanak, míg a gyermekek azelőtt is kiemelt bánásmódot élveztek. A jelenlegi gyermekkönyvtár négyszer nagyobb, mint a régi; 22 számítógép, négy nagyképernyős televízió és 80 férőhelyes foglalkoztatóterem van benne.

Hagyományosan fontos része a könyvtárnak – és klasszikus értelemben vett tudományos kutatóhely a helytörténeti gyűjtemény, melynek alapterülete szintén megduplázódott.

Sok könyvtárhoz hasonlóan az online katalógus, az internet és különböző adatbázisok is elérhetőek a könyvtár 133 számítógépén. A McMaster-központ előadóterme a könyvtáros-rendezvények befogadására szolgál; technikai felszereltsége lenyűgöző (egy 850 ezer dolláros adományból rendezték be). A korszerű könyvtár nyújtotta adottságokhoz tartozik egy 300 férőhelyes autóparkoló is.

A bővítésre helyi, toledói építész, építésvezetőt és tanácsadót kértek fel abból a megfontolásból, hogy ők nagyon ismerik a helyi igényeket, és az elkészült épületet nap mint nap látni fogják, tehát nagyobb felelősséggel végzik majd munkájukat, és jobban szót is lehetett velük érteni.

(Murányi Lajos)

02/295

BULLARD, Sharon W.: The dollars and sense of library security = Libr.Adm.Manage. 15.vol. 2001. 4.no. 213-222.p. Bibliogr.

A könyvtárak biztonsága – gyakorlati útmutató

Biztonsági berendezés; Könyvtárépület

A könyvtári biztonság és vagyonvédelem kérdéseivel foglalkozó amerikai tanulmány olyan bűncselekményekre, problémákra és szempontokra hívja fel a figyelmet, amelyek az Egyesült Államokban igen gyakran jelentettek gondot az elmúlt időszakban – elsősorban közintézményekben, iskolákban, de könyvtárakban is –, és amelyekkel minden intézménynek érdemes és szükséges foglalkozni.

A könyvtári bűncselekmények zömét a gyűjtemények darabjainak eltulajdonítása vagy megrongálása teszi ki, de az alábbi három bűntény-típus is igen gyakran előfordul az Egyesült Államokban: (1) a személyes javak vagy könyvtári berendezések eltulajdonítása, (2) a szexuális jellegű bűncselekmények és (3) a könyvtári személyzet sértegetése vagy bántalmazása. Ha ezek közül bármelyik előfordul, a könyvtárnak biztonsági tervet kell készítenie, de előtte elemezni kell a pillanatnyi helyzetet. Olyan fontos kérdéseket kell tisztázni pl., mint: 1) Mit és kit kell megvédeni a könyvtárban? 2) Mit kell tenni, ezek a megoldások hogyan válnak be? 3) Milyen lehetőségek állnak rendelkezésre? 4) Más könyvtárak milyen megoldásokat alkalmaznak?

A tanulmány részletesen foglalkozik a könyvtár külső környezetének kialakításával, a bejáratok kialakításával, a nyílászárókkal, a kulcsok kezelésével, majd a könyvtár belső kialakításával (bútorok, világítás), elsősorban a biztonság kérdéseire összpontosítva. Részletesen ismerteti a biztonsági berendezéseket – ezek költségigényét táblázatokban közli –, a könyvtárosok rendelkezésére álló eszközöket (pl. személyi riasztókat), a vizuális megfigyelés eszközeit és a kommunikációs eszközöket is. Nagyon fontosnak tartja a biztonság alapos megtervezését, megfelelő tanácsadók bevonását, a megfelelő

könyvtári felelős (és összekötő) kiválasztását, a megfelelő biztonsági személyzet alkalmazását, a könyvtárosok kiképzését és a rendőrséggel való jó viszony kialakítását. (A tanulmányt a téma 27 tétel bibliográfiája és 2 levelezőlista címe is kíséri.)

(Murányi Lajos)

Számítógépes könyvtári rendszerek

02/296

WITTEN, Ian H, – BAINBRIDGE, David – BODDIE, Stefan J.: Greenstone: open-source digital library software with end-user collection building = Online Inf.Rev. 25.vol. 2001. 5.no. 288-298.p.

A „Greenstone Digital Library” nevű nyílt forráskódú könyvtári szoftver, a használók által végzett gyarapítási lehetőséggel

Állománygyarapítás; Elektronikus könyvtár; Számítógép-hálózat; Szoftver

A Greenstone nevű digitális könyvtári szoftver információs állományok építésére és megjelenítésére alkalmas nyílt forráskódú rendszer. A Greenstone-nal készült állományok hatékony teljes szövegű keresést, és könnyen használható, metaadat-alapú böngészési lehetőséget biztosítanak. Az állományok könnyen karbantarthatók, teljesen automatikusan bővíthetők és átszervezhetők. A rendszer maga is bővíthető, alkalmas különféle dokumentum- és metaadat-típusok kezelésére. Tartalmaz egy olyan felületet, amellyel a használók könnyen elkészíthetik saját, „testre szabott” könyvtáraikat. Az állományok mind helyi, mind távoli szerver használatával építhetők, illetve szolgáltathatók. A közvetlen használók a weben már meglévő dokumentumok vagy saját fájlok alapján könnyen építhetnek új állományokat, melyeket bármikor online módon aktualizálhatják és kiegészíthetik.

(Autoref.)

02/297

JAUHIAINEN, Annu: Linnea2 valmistuu = Signum. 34.vol. 2001. 8.no. 159-161.

A Linnea2 célegyenesben

Fejlesztési terv; Integrált gépi rendszer; Szoftverválasztás

A mintegy öt éve folyó Linnea2 projekt a terveknek megfelelően lassan a célegyenes felé haladt. A 26 adatbázist magába foglaló számítógépes könyvtári hálózat VTLS rendszerét felváltja majdnem teljesen a Voyager. A helsinki Egyetemi Könyvtár megújult adatbázisát 2001-ben adták át hivatalosan. A felhasználói adatbázisok konvertálását az ősz folyamán tovább folytatták, aminek során utolsóként a Statisztikai Hivatal Könyvtára kapcsolódott be a rendszerbe.

A versenyeztetés során a Voyager által támogatott két lehetséges rendszerből a Sun (Solaris) mellett döntöttek az illetékesek. A rendszerek kiválasztásában a készülék-architektúrán kívül azt vették figyelembe, hogy melyik a legelőnyösebb gazdasági szempontból. Végül a helsinki Egyetemi Könyvtár javaslatát fogadták el egyöntetűen, így minden résztvevő a Sun 10000 szoftver beszerzése mellett döntött.

A VTLS rendszerről való konvertálás a Voyager-be 2001 áprilisában kezdődött el. Párhuzamosan a régi rendszer használatával (Linnea1) megkezdődött a könyvtárosok beiskolázása és a könyvtárhasználók felkészítése az új rendszer használatára. A könyvtárak adatbázisai nagy részének sikerült a tervezett időpontban az új rendszerre való áttérés. Az ARTO és VIOLA számítógépes szakkatalógusok és a LINDA központi katalógus jelenleg konvertálás alatt van, ezeket karácsony környékén szeretnék átadni a könyvtárhasználóknak.

A kezdeti betanulási fázisban a használat az alaptevékenységekre irányult. Amikor ezek már kezdtek „felpörögni”, szélesíteni lehetett a felhasználást más, a Voyager nyújtotta lehetőségekkel. Jelenleg az Universal Borrowing integrált kölcsönzési rendszer bevezetése van folyamatban. Ennek segítségé-

vel automatikusan lehet a könyveken kívül az olvasói információkat is az egyik könyvtárból a másikba áthelyezni, ill. lekérni. Ha pl. a könyvtárhasználó az egyik könyvtárból át kíván menni valamelyik másikba, lehetőség nyílik rá, hogy a kölcsönzői adataiból annyi és olyan formában kerüljön át, amennyi szükséges, mindez anélkül, hogy az olvasónak az új könyvtárban is regisztrálnia kellene magát. Az Universal Borrowing lehetővé teszi a könyvek átkérését a rendszerben lévő könyvtáron belül. A belső könyvtárközi kölcsönzésen túlmenően a Voyager-ben működik egy ISO ILL szabványú könyvtárközi kölcsönzési rendszer is. Ez a könyvtárközi kölcsönzésen kívül tartalmazza a könyvtárközi információk automatikus továbbítását is. A szabványosítás első szakasza megvalósult, a második a program következő verziójában készül el, a jövő évben.

Ugyancsak jövőre tervezik a Linnea-együttműködés további bővítését, amelybe minden bizonnyal a finn szakfőiskolák könyvtárai is bekapcsolódnak.

(Kránitcz Lászlóné)

Elektronikus könyvtár

02/298

KVAERNDRUP, Hanne M. – SCHNEIDER, Anette: Information on the fly! = Scand.Public Libr.Q. 35.vol. 2002. 1.no. 20-23.p.

A dán elektronikus könyvtár bemutatása

Elektronikus könyvtár

Dánia Elektronikus Tudományos Könyvtárát (Denmarks Elektroniske Forskningsbibliotek, DEF) 1998-ban hozták létre a kulturális, az oktatási és az információ-technológiai és tudományos minisztérium öt éves fejlesztési programjaként 200 millió koronás költségvetéssel. Eredetileg csak a nagy tudományos könyvtárak vettek volna részt benne, de

időközben valamennyi könyvtártípus – a közkönyvtárak is – bekerültek a projektbe. (Címe: www.deff.dk)

A DEF célja az, hogy a virtuális könyvtár segítségével gyorsabban, könnyebben és hatékonyabban legyenek elérhetők az értékes kutatási eredmények. Feladatmeghatározásai az alábbi alapelvekre épülnek:

- egy elérési pont,
- egységes belépés,
- egyetlen felhasználói interfész,
- egységes felhasználóbarát keresési rendszer,
- az elektronikus források közvetlen elérése és egységes kéreőrendszer.

A dán megoldás egyedülálló abban a törekvésében, hogy egy közös, elektronikus, nemzeti tudományos könyvtárat kíván létrehozni, amiben egyszer majd az összes dán tudományos és szakkönyvtár benne lesz, ezért nagy hangsúlyt kap az együttműködés, a szervezeti keretek és résztvevő intézmények felelőssége a technikai korszerűsítésért. Pillanatnyilag 31 tudományos könyvtár vesz részt a portál munkájában (20 fejlesztési program fut párhuzamosan jelenleg), de számos szakkönyvtár dolgozik már könyvtári rendszerének korszerűsítésén.

A DEF elképzelése szerint egy közös platform segítségével minden egyes könyvtár nagy tömegű információhoz juthat, elsősorban elektronikus folyóiratokhoz és adatbázisokhoz országos szintű felhasználói (licence-) szerződések aláírása révén, és ezáltal sokkal szélesebb választékot tud majd használni számára biztosítani. Foglalkoznak új szolgáltatások bevezetésével is.

A DEF négy fő cselekvési irányra épül:

- nemzeti infrastruktúra – közös portál, egységes szabványok,
- könyvtári infrastruktúra – együttműködés, könyvtári rendszerek szabványosítása,
- digitális források – országos licencek, gyűjtemények digitalizálása, katalógus-konverzió,
- felhasználói eszközök létrehozása – felhasználók képzése, felmérések stb.

A portál első változata 2001 őszen kezdett működni, de folyamatosan fejlesztik; jelenleg az alábbi lehetőségeket kínálja:

- közel 400 hálózati forráshoz (katalógusokhoz és adatbázisokhoz) biztosít hozzáférést,
- 7000 folyóirat-címet és a bennük való keresést,
- a tagkönyvtárak katalógusaiban és weboldalain való keresést,
- a library.dk címen a köz- és tudományos könyvtárak állományából dokumentumrendelést,
- öt szakterületi portált (zene-, orvos-, energia-, élelmiszer- és táplálkozástudomány, üzleti tudományok)
- 26 témában keresési lehetőséget dán és külföldi weboldalakra, portálok, adatbázisokra mutató csatolások révén,
- a portált bemutató kalauzt.

2002 tavaszától a nap huszonnégy órájában nyílik lehetőség a portálon friss, minőségi tudományos információkhoz jutni; a következő évek fejlesztéseinek tervezése már folyik.

A tanulmány a folytatásban az elektronikus folyóiratok megjelenésének kihatásaival, a folyóirat-váltsággal és a megoldási lehetőségekkel (licenckek, konzorciumok stb.) foglalkozik részletesen.

(Murányi Lajos)

02/299

BREWER, Gordon: The University of Derby Electronic Library: a case study of some economic and academic aspects of a local digitised collection = Program. 36.vol. 2002. 1.no. 30-37.p. Bibliogr.

A University of Derby elektronikus könyvtárának bemutatása

Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyvtár

A nagy-britanniai Derby Egyetem Elektronikus Könyvtára (University of Derby Electronic Library, UDEL) projekt 1997-ben indult. Magát az egyetemet 1992 után alapították, a hallgatók létszáma a

campuson belül 12 000 (ugyanennyi a campuson kívül), és nyolc nagy tanszékcsoporttal működik.

A hangsúly kezdettől fogva az egyéni és csoportos tanuláson volt, de stratégiai jelentőséget szántak az elektronikus tanuláshoz (e-learning) is; ezt tükrözte az új tanulási központ 1997-es megnyitása – a „tanulási központ” a „könyvtár”-elnevezést váltotta fel, hogy a hallgató-központú tanulást és az információforrások elektronikus hozzáférést is hangsúlyozzák. A digitális megoldás mellett még az is érvként szolgált, hogy a könyvtári szolgáltatások öt különböző helyen működtek.

Az UDEL célját így határozták meg: „elektronikus tárolás és egy www-interfészen való hozzáférés biztosítása azokhoz az információforrásokhoz, amelyek eddig nyomtatott formában álltak rendelkezésre. A tervezett dokumentumgyűjtemény vizsgadolgozatokból, kalauzokból, folyóiratcikkekből és könyvrészletekből állt (ezek alapvetőek voltak az egyes tantárgyakhoz).

Az esettanulmány a szerzői jogi szempontból „tiszta” folyóiratcikkekkkel foglalkozik elsősorban, annak költségeivel. A jelenlegi költségek miatt valószínűleg nem fejleszthető komoly, az egész egyetemet kiszolgáló szolgáltatássá, de igen népszerű és sikeres, a kötelező irodalmat igénylő hallgatók körében. A többi online forrással való további egyesítésük fontos lenne abból a szempontból, hogy a hallgatók látókörét jobban kitágíthassák, túllépve a kötelezőkön, meg is szabva a fejlődés irányát.

Szó esik a pénzügyi-egyetemi vonatkozásokról is, abban a tekintetben is, hogy az online információkhoz való hozzáférés milyen fontos a campuson belüli, illetve a távoktatásban részt vevő hallgatók számára. Kiemelt hangsúlyt kap a jövőbeli stratégiában az egyetemen belül kialakított virtuális tanulási környezet és az elektronikus könyvtári szolgáltatások megfelelő interfészének kialakítása is.

(Murányi Lajos)

Lásd még 247, 291, 296

KAPCSOLÓDÓ TERÜLETEK

Kiadói tevékenység

Lásd 218, 288

Az ismertetett cikkek forrásai:

- Alexandria – Alexandria (GB)
Am.Libr. – American Libraries (US)
Ann.Libr.Sci.Doc. – Annals of Library Science and Documentation (IN)
Aslib Proc. – Aslib Proceedings (GB)
Aust.Libr.J. – Australian Library Journal (AU)
Bibliografiá – Bibliografiá (RU)
Bibliotheksdienst – Bibliotheksdienst (DE)
Biul. Inf. BN. – Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej (PL)
Boll.AIB – Bolletino AIB (IT)
Bottom Line – Bottom Line (US)
BuB – Bub Forum für Bibliothek und Information (DE)
Bull.SAK – Bulletin Slovenskej Asociácie Kniznic (SK)
Cat.Classif.Q. – Cataloging and Classification Quarterly (US)
Coll.Res.Libr. – College and Research Libraries (US)
Coll. Res. Libr. News – College and Research Libraries News (US)
Čtenář – Čtenář (CZ)
Doc. Bibl. – Documentation et Bibliothèques (CA)
El. Libr. – Electronic Libraries (I)
IFLA J. – IFLA Journal (I)
Int.Cat.Bibl.Cont. – International Cataloguing and Bibliographic Control (I)
J.Acad.Libariansh. – Journal of Academic Librarianship (US)
J.Doc. – Journal of Documentation (GB)
J.Libariansh.Inf.Sci. – Journal of Librarianship and Information Science (GB)
Kirjastolehti – Kirjastolehti (FI)
Kni nica – Kni nica (SK)
Libr. Adm. Manage. – Library Administration and Management (US)
Libr. J. – Library Journal (US)
Libr. Manage. – Library Management (GB)
Med. Ref. Serv. Q. – Medical Reference Services Quarterly (US)
Nár. Knih. – Národní knihovna (CZ)
Naučn. Teh. Bibl. – Naučnye i Tehničeskie Biblioteki (RU)
New Rev. Inf. Libr. Res. – New Review of Information and Library Research (GB)
Nordinfo NYTT – Nordinfo NYTT (Sx)
Online Inf.Rev. – Online Information Review (I)
Poradnik Bibl. – Poradnik Bibliotekarza (PL)
Program – Program (GB)
Scand. Public Libr. Q. – Scandinavian Public Library Quarterly (Sx)
Sci. Technol. Libr. – Science and Technology Libraries (US)
Ser. Libr. – Serials Librarian (US)
Signum – Signum (FI)
Tech.Serv.Q. – Technical Services Quarterly (US)
Z.Bibliothekswes.Bibliogr. – Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (DE)

Útmutató a Könyvtári Figyelő szerzői és közreműködői számára

- ☉ *A lap célja:* a magyar könyvtár- és tájékoztatásügy elméletével és gyakorlatával foglalkozó eredeti tanulmányok közlése, kiegészítve a külföldi könyvtárügyi fejleményeket bemutató rovatokkal.
- ☉ *Műfajok, terjedelem:* eredeti tanulmányok (20-25 A/4-es oldal), az ennél hosszabb tanulmányokat több részben jelentjük meg, szemletanulmányok (10-20 A/4-es oldal), tömörítések, fordítások (5-15 A/4-es oldal), recenziók (3-6 A/4-es oldal), referátumok (1-2 A/4-es oldal). A megadott terjedelemtől a szerkesztővel megegyezve, el lehet térni.
- ☉ *Szövegszerkesztővel* készült kéziratokat e-mailben (csatolt fájlként) vagy mágneslemezen lehet küldeni (a lemezt visszaküldjük). A formázás nélkül írt szöveget tudjuk a legkönnyebben használni; a címhierarchiát számozással célszerű jelölni. Idézeteket, neveket, fontosnak ítélt részleteket lehet kurziválni. Jó, ha a mondandó áttekinthetősége érdekében alcímekkel tagolják a szöveget. A rövidítések, betűszók feloldását az első előfordulásuk után kérjük megadni. A gépelt kéziratokat egy példányban 25 soros (50-52 betűhelyes, kettes sortávolságú) A/4-es oldalon, folyamatos oldalszámozással, egy példányban kérjük benyújtani.
- ☉ *Javítás, tipográfia:* a szerkesztőség stílusi és nyelvhelyességi szempontok alapján javíthatja a kéziratokat, a tartalmat érintő változtatást csak a szerző jóváhagyásával lehet végrehajtani. Az írások tipográfiai kialakítását a szerkesztőség végzi el, a szerző kérheti a betördelt cikket korrektúrára.
- ☉ *Illusztrációk:* illusztrációkat (ábrák, táblázatok, grafikonok stb.) a kézirat mellékleteként kell beadni és a szövegben, a margón kell megjelölni a helyüket. Az ábrákat számozzák be (folyamatosan, arab számokkal) és adják meg az ábrafeliratot.
- ☉ *Tartalmi összefoglaló:* a Tanulmányok és a Kitekintés rovat írásaihoz az angol és német nyelvű rezümék elkészítéséhez kb. 10-15 mondatos tartalmi összefoglalást is kérünk mellékelni.
- ☉ *Irodalomjegyzék, hivatkozások:* A szövegben említett hivatkozások forrásait a cikk végén irodalomjegyzékben kell megadni Irodalom vagy Jegyzetek cím alatt. A szövegben a felső indexbe írják a hivatkozás számát. A lábjegyzetet csillaggal kérjük jelölni és az oldal alján lehet megadni. Ha 3-nál több a megjegyzések száma, folyamatos sorszámozással kérjük a jegyzeteket, de ilyenkor a cikk végén az irodalomjegyzékbe beépítve Jegyzetek cím alatt közöljük majd.

Folyóiratcikkre történő hivatkozás az Irodalomban:

1. ROCKMANN, I. M.: Coping with library incidents.
In: College and Research Library News, vol. 56. 1995. no. 7. pp. 456-457.

Vagy

1. TÓTH Gyula: Áttörések. A public library megjelenése, első térhódítása Magyarországon.
In: Könyvtári Figyelő. 1999. 45. évf. 2. sz. 223-235. p.

Könyvekre történő hivatkozásnál:

1. Magyar helyesírási szótár. A Magyar Tudományos Akadémia szabályai szerint.
Szerk. Deme László, Fábíán Pál, Tóth Etelka. Bp. : Akad. K., 1999. 587 p.
1. BATÁRI Gyula: Fejezetek a külföldi magyar sajtó történetéből. (1853–1920).
Bp. : OSZK, 1999. 88 p. (Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei, 12.)

Könyvrészletre történő hivatkozásnál:

2. MARX György: Az informatikai kultúra. In: Trendek magyar módra. Bp. : OMIKK, 1989. 116-126. p.

- ☉ *Honorárium:* A szerzőkkel felhasználási és megbízási szerződést köt a szerkesztőség, mely alapján a folyóirat szám megjelenése után tiszteletdíjat fizetünk. A felhasználással kapcsolatos részleteket a felhasználási szerződés tartalmazza. Támogatjuk a szerző által leszámlázott tiszteletdíj kifizetését is.
- ☉ *Szerzői jog:* amennyiben a folyóiratban közölt írások máshol is megjelennek, kérjük hivatkozzanak a folyóiratban történt közlésre.
- ☉ *Tiszteletpéldány:* a Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle, CD-ROM bemutató című rovatok szerzőit a folyóirat megjelenése után 1 tiszteletpéldány illeti meg.

A
KÖVETKEZŐ
SZÁM
TARTALMÁ-
BÓL

SZÉCHÉNYI FERENC KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSA
200 ÉVES AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

A VÁROS KÖNYVTÁRNOKA
125 ÉVE SZÜLETETT SZABÓ ERVIN

AZ IDŐSZAKI KIADVÁNYOK SZÁMBAVÉTELE
ÉS FELTÁRÁSUK NEMZETKÖZI
TENDENCIÁK – HAZAI KÖRNYEZET

ÖSSZEFOGLALÓ AZ OLVASÁS ÉVÉRŐL

A HORVÁTORSZÁGI TUDOMÁNYOS
PUBLIKÁCIÓK

INFOMETRIA ÉS A BIBLIOGRÁFIAI ADATOK
HASZNÁLATA A STRATÉGIAI TERVEZÉSBEN

A KÖNYV JÖVŐJÉRŐL

HIRDESSZEN A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!

KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.

ÉRDEKLŐDNI LENNET A SZERKESZTŐSÉG CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

A Könyvtári Figyelő digitális változata. Készült a Könyvtári Intézet megbízásából az Országos Széchényi Könyvtárban 2017-ben.



1

2

3

4

5

6

7

8

9

0

+

-

*

/

%

^

√